

ॐ श्री ज्ञानसूर्योदय.

पूर्वार्द्ध उत्तरार्द्ध मध्य संधि प्रकाश.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૌપીરાબિદ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૭૦૩૮૦ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ રાત્રીચૂંદૃશ

વિષય ૮૨૧ .

ૐ શ્રી સદ્ગુરવે પરમાત્મને નમઃ ॥ ૐ ॥

(સુત્રગીતિ)

જ્ઞાન-સર્વ મહાન્યાતિ, હિસે ન તેમાં બંધ મોક્ષ પ્રાપ્તી;
હરિગુરુ તે, આ, હું, તું, વાણી રહ મન સમે ધરો શાન્તી-૧.
હૃદય કમનમા રંગે, અભેદ બંધે સ્થિતી કરી રહેતાં;
માણિક્ય સુખરૂપ બનશે, કરી જીવો તે, મહને ન આવડે કહેતાં-૨.

ૐ શ્રી જ્ઞાનસૂર્યોદય.

(પૂર્વાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધની

મધ્ય સંધિરૂપ દિવ્ય પ્રકાશ)

~*~*~*~

યોગનાર:—

લક્ષ્મીરાજ માણિક્યલાલ જમનાદાસ મહારાજ
(સુરત)

પ્રદાશક:—

સર્વ શક્તિમાન સર્વાન્તર્યામિ સદ્ગુરુ પરમાત્મ કૃપા
પાત્ર પ્રેમયુક્ત મદ્દાસપત્ર દેવી વ્યક્તિ મંડળ.
તરફથી બ. માણિક્યલાલ જમનાદાસ મહારાજ (સુરત).

શાંત યુનીલાલ અમીચંદે પોતાના ધી સુરત “જ્ઞેન”
અન્નળ પ્રીં પ્રેક્ષમાં જાણુ અપાડીયા ચકલા-સુરત.

મંવત ૧૯૭૮.]

પ્રથમાવૃત્તિ

[સને ૧૯૨૨.

સ્થૂળ સૂક્ષ્મ અને બીજાનું મિથ્યા અહંમત્વના ત્યાગ પર્વક નિર્મળ પ્રેમ શ્રદ્ધા સંપન્ન ઉત્તમાધિકારી જન માટેજ આ અંથરૂપ દિવ્ય રહસ્ય રસથી પૂર્ણ પાત્ર છે; તેથી એનું તો મૂલ્ય હોઈ શકેજ નહીં તસ્માત્ જેઁ એવા ઉત્તમ અધિકારી પૂજ્ય પુરૂષવરે. છે તેમણે તો આ અંથદ્વારા અનંકનું કલ્યાણ કરવા પ્રયત્ન કરી તત્સત્ ગુરૂ પરમાત્મ સ્વરૂપમા ત્વરાથી અભેદત્વે સમત્વ પ્રાપ્ત કરવાનું છે; અને તેના નથી તે સર્વ જિજ્ઞાસુ મહાશયોએ પ્રાણી પદાર્થમાં દૃઢ આસક્તિયુક્ત મોહથી મુકત થઈ તેવા ઉત્તમાધિકારી થવા, સવિનય સપ્રમ આ અંથને વાંચી વંચાવી, ચચાચોજ્ય સમજી હૃદયમાં ઠસાવી પચાવી, સદ્ગુરૂ પરમાત્મ સ્વરૂપે અભેદભાવે અચલ સ્થિતિ કરી રહેવું, અથવા સર્વાન્તર્યામિ શ્રી હરિગુરૂ પરમાત્મ ચરણ કમલમાં અહંમત્વરૂપ શ્રીફળ અર્પણ કરી શરણ થઈ રહેવું. એજ આ પ્રાસાદિક દિવ્ય અંથનું વાસ્તવિક-અર્થ મૂલ્ય આપવાનું છે.

કાગળ, છપામણી, બંધામણી, વગેરે સ્થૂળ પદાર્થો દિનું તો ઇષ્ટશ્રીવરની પ્રેરણાનુસાર (એવા પરાપકારાદિ ધર્મકાર્યમાં જ ઉપયોગ થવા સારૂ સત્સુખાદિ ધર્મોર્થ ખાતે જમે કરવા માટે) ફક્ત રૂા ૨-૧૦-૦ મૂલ્ય રાખ્યું છે.

(અંથાર્પણ ભાવના સહિત) પ્રસ્તાવના અને વિજ્ઞાપના અથવા નિવેદન.

જ્ઞાન સૂર્યોદય પૂર્વાર્ધમાં લેખક (ભક્તરાજ મા. જ.) તરફથી જે પ્રસ્તાવના લખાયલી છે તેમાં અંચના ચાર અનુબંધ વગેરે વિશે સવિસ્તર આવી ગયત્રું હોવાથી પુનઃ તે વિશે અત્રે કંઈ કહેવું સપ્રયોજન ગણ્યું નથી.

ઉત્તારાર્ધમાં જ્ઞાનયોગ તથા બાકી રહેલી સર્વોત્તમ સુખનસની ચિત્તા-કર્પક સુગંધ પ્રસારી અપૂર્વ શાંતિનું બાન કરાવનારી મહા મણિમાલા વગેરે જે અતીવ મનોહર દ્રવ્ય સચય છે તે હસ્તામલકવત્ પ્રત્યક્ષજ હોવાથી વાંચક વૃંદ સનીપ અત્રે તે વિશે કંઈ વધુ કહેવા જેવું પણ સખળ કારણુ નથી. તે નો ઉત્તારાર્ધ પ્રસિદ્ધ થયેથી અપરોક્ષ થવા સંભવ છેજ.

મધ્યમાં સંધિરૂપ આ વિભાગ જે પ્રકાશ પાડે છે તે, દેવી ચમત્કૃતિ રહસ્ય પૂર્ણ શ્રીદક્ષિણામર્તિ સ્તોત્ર ઉપર પૂજ્યપાદ શ્રીમત્સુરેશ્વરાચાર્યજીનાં વાર્તિક વગેરેમાંથી સંશોધન પૂર્વક સત્વ-સારરૂપ નવનીત માત્ર કાઢી લઈ આ વિશ્વમાં વસતા વિવેક વૈરાગ્યાદિ દેવી સંપત્તિરૂપ સાધન સંપત્ત સુચ અધિકારી વર્ગ માટે, જગદ્ગુરુ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા પ્રીત્યર્થે, આ વ્યાખ્યાન ગ્રંથ રૂપ પાત્રમાં ભરી, તે સદ્ગુરુશ્રી મહેશ્વર શંકર ભગવાનને સર્વોપચાર યુક્ત સવિનય સપ્રેમ પૂજા રૂપ અનંતાવધિ સાષ્ટાંગ નમસ્કાર પૂર્વક, અર્પણ કરાય છે. તેણે કરીને તે શ્રી સદ્ગુરુ પરમાત્મા પ્રસન્ન થાવ. તથાઽસ્તુ ॐ તત્સત્ બ્રહ્માર્પણમસ્તુ

આ સ્તોત્ર ઉપર અનેક મહાત્મા દ્વારા પ્રવચન થયલાં તેમાં શ્રો. જ્ઞ. શ્રીમત્ સ્વામિ મુકુંદાશ્રમજીએ વાર્તિક ઉપરથી તે દશ શ્લોક વિશે પ્રારંભ કરેલું પ્રવચન અઢી મહીને પુરું કરેલું તે, તથા સદ્ગુરુ દત્તાત્રય અવધુત સ્વામિ સમર્થ (અક્ષલકોટ), શ્રીમહેશ્વરસ્વરૂપ જ્ઞાનગુરુયોગી સભાપતિ સ્વામિ (નીલગિરિ ગુહા-મહામુનિ અગસ્ત્યાશ્રમ), યોગીશ્વર મહાત્મા શ્રીમત્ અદ્વૈતાનંદ સરસ્વતિ સ્વામિ, શ્રી દત્ત સ્વરૂપ શ્રીમત્ વાસુદેવાનંદ સરસ્વતિ સ્વામિ (નર્મદા તટે ગરુડેશ્વર), મહાત્માશ્રી વિષ્ણુ બાવા અક્ષયારીજી, શ્રો. જ્ઞ.

પરોપકારમૂર્તિ શ્રીમત્ સ્વામિશ્રી ચિદ્વિજ્ઞાનંદગિરિ (ભાવનગર), સ્વામિ જુમાનંદજી, સમર્થ શ્રો. ધ. મહાત્મા સ્વામિ શ્રી ટોકરાનંદજી (કરન્યાળી ક્ષેત્ર-નર્મદા તટે), શ્રો. ધ. સ્વામિ દક્ષિણામૂર્તિ, વિષ્ણુમૂર્તિ આચાર્યરત્ન શ્ર. ધા. શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી, શ્રો. ધ. મહાત્મા શ્રીમન્નયુરામ શર્મા, શ્રીમત્ દત્તાત્રય પુત્રા, શ્રીમત્ વાસુદેવાનંદ સ્વામિ, સ્વા. બ્રહ્માનંદ (યોગીરાજ), સ્વામિ સુખાનંદજી, સમર્થ વિદ્વાન શ્રો. ધ. મહાત્મા સ્વામિ કૃષ્ણાનંદજી (કાશી), ધ. ધ. શ્રી મન્મોહન સ્વરૂપજી, શ્રો. ધ. શ્રીયુત્ હરિકૃષ્ણભાર્ગ, સાધુ શ્રેષ્ઠ શ્રો. ધ. વ્યાખ્યાન વાચસ્પતિ શ્રીમદાત્મસ્વરૂપજી (મંડલેશ્વર), શ્રો. ધ. સ્વા. પરમાત્માનંદજી (મંડલેશ્વર), સાધુ મહાત્મા શ્રીમત્ ગોવિંદરામજી તથા મોતીરામજી (મુરત), ઋષિકેશના શ્રો. ધ. બ્રહ્મચારી મહાત્મા સ્વરૂપાનંદજી, શ્રો. ધ. સ્વામિ અદ્વૈતાનંદજી (ભરૂચ-નર્મદા તટે), શ્રી મહાગવદ્ગીતાનાં પ્રવચનદ્વારા અનેક જનોનાં હૃદયગત અજ્ઞાનાંધકારનો નાશ કરી દેવી જ્ઞાનનો પ્રકાશ પાડવાને કટિબદ્ધ રહી પ્રવૃત્તિરૂપ શ્રમ સેવનાર પૂજ્ય શ્રો. ધ. શ્રીમત્ નરહરિ શાસ્ત્રી મહારાજ (મુંબાઈ), શ્રો. ધ. શાંત સ્વામિ રામગિરિ મહાત્મા (ભાવનગર), ધ. ધ. પૂર્ણાનંદ સ્વરૂપ (સમય-સૂચક અને અને અસરકારક વક્તા), સાધુ મહાત્માશ્રી રામરત્નજી, રામદાસજી. બલદેવદાસજી, તથા જગજીવનદાસજી, સ્વામિ અચ્યુતાનંદગિરિ, સ્વા. નિર્ભયાનંદજી, સ્વા. નારાયણ મુનિજી, સ્વા. જીવન્મુક્ત (ઉરણ), શ્રો. ધ. શ્રીમત્ આલારામ સાગર, સ્વા. જગદીશ્વરજી, વૈશ્ણવરાવતાર વલ્લભકુલ-જૂષણ શ્રીમત્ દેવકીનંદનાચાર્યજી, અવધુત શ્રો. ધ. ત્યાગી મહાત્મા સ્વામિ શ્રી પ્રકાશાનંદજી, સ્વા. પ્રજ્ઞાનાનંદ સરસ્વતિ શ્રો. ધ. (કાશી), સ્વા. કેવલાનંદજી, અવધુત મહાત્મા હંસદેવજી તથા કેશવાનંદજી તથા જુમાનંદજી તથા જ્ઞાનીજી, સ્વા. માધવતીર્થ (શંકરાચાર્ય દ્વારકાપીઠ), સ્વામિ શ્રી ઉદ્ધવાનંદગિરિ શ્રો. ધ. મહાત્મા (પ્રયાગ), શ્રીમત્ ભારતી સ્વામિ (શંકરાચાર્ય શ્રગેરિમઠ શિવગંગા શાખા). તથા બીજા યોગી, જ્ઞાની, સાધુ, બકત, સતો વગેરે તરફથી અમુક અમુક ન્યૂનાધિક અંશે પ્રશ્નોત્તર રૂપે, વ્યાખ્યાનદ્વારા, પ્રસંગ પરત્વે, એકાંતમાં, પ્રસિદ્ધપણે, અને પ્રકારાન્તરે, જે જે કાંઈ કહેવામાં આવેલું તે સવળું નોટપુકોમાંથી જ્ઞા. સ્વ. અંધાંતર્ગત પ્રશ્નોત્તર શ્રેષ્ઠ પુષ્પમાલા, મહા મણિમાલા, વગેરેમાં નવનીતબૂત સાર માત્ર આકર્ષિ લઈ, નવનીત છે પ્રીય જેને એવા રાધા રમણ શ્રી કૃષ્ણ (નારાયણ-પરમ પુરૂષ પ્રીત્યર્થે, આ (અંશરૂપ) પાત્રમાં ભરી અર્પણ કરાયું છે તેમાં કારણબૂત ઉપકારક

ઉપદેશામૃત જાણી કર્તા પરમ કૃપાળુ તે ઉપરાક્ત સવ મહા પુરુષોને, સર્વોપચારયુક્ત પૂજારૂપે, લેખક સવિનય સપ્રેમ સાષ્ટાંગ પ્રણામી પરંપરા (દંડવત્ પ્રણામ પાંકિત) અર્પા કૃતકૃત્ય થાય છે. તથાસ્તુ.

આ અંથનો પૂર્વાર્ધ જેમાં ભકિતયોગ, ધર્મ પ્રકરણ, સુરમ્ય રતન પુષ્પ માલિકા, સત્પુરુષ અને સત્સંગ, વગેરે વિશે વ્યાખ્યાન સમૂહો છે તે, મુખ્યાર્થમાં છપાય છે. તે અંથ મ્હોટો હોવાથી તે છપાઈ રહેતાં સુધી લેખકનું શરીર કાયમ રહેશેજ એવી પ્રતીતિનું, તેમજ અન્ય કોઈ પ્રતિકુળતા આવવાની નથીજ એવી પ્રતીતિનું કોઈ સમજા સાધન નહીં જણાયાથી આ અંથ અત્રે સુરતમાં પ્રથમ પ્રસિદ્ધ કરવો પડ્યો છે. પ્રતીતિ થતું ભૌતિક શરીર ક્ષણ માત્રમાં કઈ વખતે પંચત્વને પામશે તેનો ભરોસો રાખી નહીંજ શકાય, તેમ વ્યવહારમાં ખીણ કંઈ અડચણ આવવાની નથીજ, એમ પણ સુદૃઢપણે સર્વજનવથી કહી શકાય તેમ નથી, એ નિર્વિવાદ છે; માટેજ પૂર્વાર્ધ અત્રે હાથપર નહીં હોવાથી પ્રથમ આ ભાગ પ્રસિદ્ધ થયો છે, તો તે પણ એવી ધૃજરી નિર્ધારિત-એવું ભાવિત્વજ્ઞ હશે એમ કહ્યા વગર છુટકો નથી.

અધીરામને વશ થઈ ઉતાવળ કરી પ્રસિદ્ધિમાં મુકવા પ્રવૃત્તિ થવામાં ખીજો સળંગ હેતુ એ છે કે, લેખક પાસે અમુક વિવેકી શ્રદ્ધા સંપન્ન સુસ્ત સજ્જનો તરફથી જે રકમ લાંબા વખતથી એ અંથ પ્રસિદ્ધિ માટે અપાયેલી તે અંથ (ધણીજ મોંઘવારીને લીધે દ્રવ્ય સંકોચથી) નહીં પ્રસિદ્ધ થયેલો હોવાથી, તેમને અમુક અંશે શંકા થવાનો સંભવ પણ અનુમાન કરાય; પછી શંકા ન થાય તો તેમની સજ્જનતાનું ભૂપણ છેજ, પરંતુ અનુમાન તો કરાય. તેથી પૂર્વાર્ધ બહાર પડતાં સુધી નિરાંતે બેસી રહેવું અનુચિત વિચારી, આ રીતે સર્વના ઋણથી મુક્ત થઈ, તેઓની જાતિમાં સંતોષ થવા સાથે આ પ્રવૃત્તિ કરેલી અસ્થાને નહિં ગણાય, એમ સુરો તો કહેશેજ. અસ્તુ.

આ જ્ઞાન સૂર્યોદય અંથની પ્રસિદ્ધિ થવા માટે, પ્રેયસ યુક્ત શ્રેયસ પ્રાપ્ત્યર્થે દ્રવ્ય આપનાર વિવેક સંપન્ન દેવી વ્યક્તિ મંડળસ્થ પુણ્યપુજ્ઞ જનોની પુણ્યપ્રદ નામાવલિ દર્શન:—

૩૧. ૨૧-૪-૧ સત્સુખાદિ જે અંથો લેખક ભક્તરાજ તરફથી યુવાવસ્થાના પ્રારંભ પછીથી કાલ સુધીમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ચુક્યા છે તેમાંના ઘણા તો

અમૂલ્ય રાખેલા છતાં તે પૈકી કોઈ કોઈ પ્રતની, તથા જેનું મૂલ્ય રાખેલું છે એવા ગ્રંથોમાંથી જે કોઈ કોઈમતરે પ્રવ્ય આવેલું તે સત્સુખાદિ ધર્મોર્થ ખાતે જુદાંજ નમા કરેલું, તે ખાતામાં ઉધારીને આ ગ્રંથની પ્રસિદ્ધિ થવાના ખર્ચમાં (જે તત્સત શ્રી ગુરૂ પરમાત્મ કૃપા સંપાદનાર્થે) આપ્યું તે.

૧૦૦-૦-૦ દેવી સંપત્તિ વિભૂષિત સુર મહાશય શ્રીયુત્ત્વ છોટાલાલ ચંદુલાલ દોલતગદા (મુનસફના) એ, (સને ૧૯૧૩ માં રિટાયર થઇને સર્વ નોટ પુકોમાંથી સંશોધન કરી સારભૂત ગ્રાન સર્વોદય (આ) ગ્રંથ લખાતો હતો તે વખતે) પોતાને સર્વોત્તમ પ્રેયસ શ્રેયસ પ્રાપ્ત્યર્થે શ્રી હરિ ગુરૂ પરમાત્મ કૃપા સંપાદનાર્થે શ્રદ્ધા સહિત પ્રેમ ભરિત ઉત્સાહથી, આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ કરવા રૂપ, વિશ્વરૂપ વિશ્વેશ્વર શ્રીહરિ ગુરૂ પરમાત્માની સેવા નિમિત્તે આપી મુકેલા તે શ્રીયુત્ત્વ છોટુભાઈના.....આ ગ્રંથ આટલી પણ ત્વરાથી પ્રસિદ્ધ થયો તેમાં હેતુભૂત આ મહાશય છે. કારણ કે અમુક અંશે પણ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ થાય તો એમની સેવા શ્રીહરિ ગુરૂમય આ વિશ્વરથ સુર જન સમૂહને અર્પિ શકાય; અને તેમ થાય તો લેખક મુક્ત થાય; અને તેમ થયું છે. તેથી મુખ્ય ધન્યવાદને પાત્ર એએજ છે.

૫૦-૦-૦ વિવેક યુક્ત શ્રદ્ધા પ્રેમ સંપન્ન રા. બા. શ્રીયુત્ત્વ ચંદ્રવિદ્યાનંદ શ્રી કૃષ્ણાનંદ પંડ્યાજી, સુરતના (Assistant Secretary to the Government of Bombay P. W. D.) એએશ્રી તરફથી, એ ગ્રંથ છપાવવાના ખર્ચમાં, પોતાને પ્રેયસ શ્રેયસ પ્રાપ્ત્યર્થે સદગુરૂ પરમાત્મ કૃપા સંપાદનાર્થે, આપવામાં આવ્યા તે.

૫૦-૦-૦ લેખકના પરમ રત્નેહી, પૂજ્ય, વ્રદ્ધ, દેવી સંપત્તિવાન મહાશય શ્રીયુત્ત્વ મયારામ રૂપચંદ્રના પૌત્ર (ધર્મનિષ્ઠા સંપન્ન વિવેક યુક્ત શ્રદ્ધાવાન પુણ્યમૂર્તિ શ્રીયુત્ત્વ મગનલાલ ડાહ્યાભાઈ) તરફથી પ્રેયસ યુક્ત શ્રેયસ પ્રાપ્ત્યર્થે, શ્રી પરમેશ્વર પ્રીત્યર્થે આપવામાં આવ્યા તે...(એજ ગ્રંથ (ગ્રાન સ.) નો પૂર્વાદ્ધ જે મુંબાઈમાં છપાય છે તેના ખર્ચમાં વિશ્વપતિની સેવા નિમિત્તે એજ મહાશય મગનલાલભાઈ તરફથી પ્રથમ આવેશ રા. ૧૦૦] એકસો ત્યાં અપાઈ ગયા છે).

૫૦-૦-૦ ભગવદ્ભક્તિ નિષ્ઠા સંપન્ન શ્રીયુત્ શેઠ બાલુભાઈ લાલ-
ભાઈ ભગતજી, ખપાટીઆ ચક્રલા-સુરતના તરફથી પોતાને પ્રેયસ શ્રેયસ
પ્રાપ્ત્યથે શ્રીહરિ ગુરુ પરમાત્મ કૃપા સંપાદનાયે, આવ્યા તે.

૨૫-૦-૦ રા. રા. દેવી સંપદિભૂષિત શ્રીયુત્ ડાહ્યાભાઈ નાગરજી
દેસાઈજી તરફના; પોતાને પ્રેયસ શ્રેયસ પ્રાપ્ત્યથે શ્રી ઉમા મહેશ્વર
પ્રીત્યથે, આ અંથ પ્રસિદ્ધિ નિમિત્તે સપ્રેમ આપી મુકેલા તે.

૧-૦-૦ સંવત ૧૯૭૭ અશ્વિન શુકલ ૧૫ ચંદ્ર ગ્રહણ નિમિત્તે,
આ સંધિ પ્રકાશ ગ્રંથના પ્રાકટ્યમાં શ્રી મહાવિષ્ણુ પ્રીત્યથે એક ભગવદ્ભક્ત
બાલક તરફથી જ તત્સત્ જ્ઞાપણ કરવામાં આવેલો તે.

૫-૦-૦ ગંગા સ્વરૂપ ભ. દેવી હીરી બહેન, તે કાકાભાઈ આણંદ-
રામની પુત્રી અને રમણલાલ જેકીશનદાસનાં માસીને પ્રેયસ શ્રેયસ પ્રાપ્ત્યથે
સદગુરુ પરમાત્મા પ્રીત્યથે આપવામાં આવ્યા તે.

૨૫-૦-૦ લેખક ભક્તરાજ ભાણિક્યલાલનાં સ્થૂળ શરીરને જન્મ
આપનાર પરમ પૂજ્ય ભગવતિ દેવી-માતા શ્રીમતિ ઇચ્છા શક્તિને, જ્ઞાત
લોક પ્રાપ્તિ પૂર્વક શાશ્વતિ-પરમ શાન્તિ પ્રાપ્ત્યથે રા. ૫-૦-૦. અને તેજ
રીતે લેખકના પિતાશ્રી જેઓ પરમ ભક્ત, શાન્ત, દેવી વિભૂતિ હતા તેમને
જ્ઞાત લોક પ્રાપ્તિ પૂર્વક શાશ્વતિ શાન્તિ પ્રાપ્ત્યથે રા. ૫-૦-૦ એ રીતે બેહુ
મળી રૂપીઆ દસ: તથા પરમ પાવની ગંગા સ્વરૂપ ઇચ્છા માતા (લેખકનાં
શરીરને પ્રાદુર્ભાવ થયા પછી શુદ્ધિ સ્નાન કરી તેજ દિવસે) જ્ઞાત લોકે
પધારી જવાથી લેખકનાં શરીરને માત્ર ૧૦ દિવસની વયથી ઉછેરી લાલન
પાલન કરી મહત્ત્વ શ્રમ વેડી સુખી કરવા પ્રયત્ન સેવનાર (પિતાનાં માસી)
ભગવતિ શ્રી રતન માનાજીને, તથા તેમના પતિ પૂજ્ય-ભોળા-પ્રેમી-શંકર
ભક્ત દાદાજી શ્રીયુત્ શંકરદાસ નંદલાલને, તેઓ બેહુના સર્વ ઉપકારના
બદલામાં, તે બેહુ વ્યક્તિઓને પ્રેયસ શ્રેયસ પ્રાપ્તિ પૂર્વક જ્ઞાત લોકે ઉત્તમ
ગતિ પ્રાપ્ત્યથે દરેકના રા. ૫-૦-૦ પાંચ પ્રમાણે બેડ મળી દસ
રૂપિયા; તથા નિખાલસ અંતઃકરણ હતું જેમનું એવા પૂજ્ય વડીલ સ્વર્ગસ્થ
વડીલ કાકા શ્રીયુત્ દારકાદાસ રહુનાથદાસજી, જેમને લેખકને બાલ્યાવસ્થામાં
(પિતાજી દારા) સારો આશ્રય મળેલો, તેમના સર્વ ઉપકારના બદલામાં,
તેમને ઉત્તમ પ્રેયસ શ્રેયસ પ્રાપ્તિ પૂર્વક જ્ઞાત લોકે ઉત્તમ ગતિ પ્રાપ્ત્યથે
રા. ૫-૦-૦ એ રીતે ઉપલી પાંચ વ્યક્તિઓ માટે એકંદરે પચીસ રૂપીઆ
ભક્તરાજ ભાણિક્યલાલ તરફથી આપવામાં આવ્યા તે.

૨૫-૦-૦ દેવી સંપત્તિ સંપન્ના ભગવતિ નિષ્પાપ દેવી શ્રીમતિ સ્નર્ગાર ઉરે રૂઝિમણી-ભક્તરાજ મા. જ. મહારજનાં પતિને સર્વોત્તમ પ્રેયસ યુક્ત શ્રેયસ પ્રાપ્તિ પૂર્વકે અહા લોકે ઉત્તમ ગતિ પ્રાપ્ત્યથે રાધા રમણુ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મ કૃપા સંપાદનાથે પાંચ રૂપિયા; તથા દિવ્ય લોકસ્થ-સ્થૂળ વપુ છોડી અહા લોકે પ્રાપ્ત (ગત) શ્રીમતિ ભગવતિ દેવી બહેન ઉમયા લક્ષ્મી ઉરે રૂઝિ કમલા; તે ભક્તરાજ મા. જ. નાં પ્રથમ જ્યેષ્ઠ પુત્રીને (તેમના ગત પતિ સ્વર્ગસ્થ રા. સા. ગિરધરલાલ ભાણુભાઈ મોદી સહિત) સર્વોત્તમ પ્રેયસ યુક્ત શ્રેયસ પ્રાપ્ત્યથે શ્રી પરમેશ્વર કૃપા સંપાદનાથે પાંચ રૂપિયા. તથા દિવ્ય લોકસ્થ-સ્થૂળ વપુ છોડી અહા લોકે પ્રાપ્ત (ગત) શ્રીમતિ ભગવતિ દેવીતાપી ઉરે રૂઝિ જ્યાકુંવરી (જેકાર બહેન) તે, ભક્તરાજ મા. જ. મહારજનાં દ્વિતીય પુત્રીને (તેમના પતિ ડોકટર નગીનદાસ માણિકલાલ સહિત) સર્વોત્તમ પ્રેયસ યુક્ત શ્રેયસ પ્રાપ્ત્યથે શ્રી પરમેશ્વર કૃપા સંપાદનાથે પાંચ રૂપિયા; તથા દેવી સંપત્તિ વિભૂષિત સામ્યમૂર્તિ ચિરંજીવિ શ્રીયુત્ ભાઈ ભગવાન વાસુદેવ માણિક્યલાલ ભક્તરાજને, તથા ચિરંજીવિ શ્રીયુત્ ભાઈ મહેશ્વર ઉરે રૂઝિ સદાશિવ માણિક્યલાલ ભક્તરાજને સર્વોત્તમ પ્રેયસ યુક્ત શ્રેયસ પ્રાપ્તિ રૂપ શાશ્વતિ શાન્તિ પ્રાપ્ત્યથે દરેક તરફથી રૂ. ૫-૦-૦ પાંચ પ્રમાણે મળી રૂપિયા દસ; એ રીતે ઉપલી પાંચ વ્યક્તિઓ માટે એકદરે રૂપિયા પચીસ ભક્તરાજ માણિક્યલાલ તરફથી આપવામાં આવ્યા તે,

૨૫-૦-૦ ભગવાન દત્તાત્રય ભ. વાસુદેવ (લેખકના પૌત્ર) ને પ્રેયસ શ્રેયસ પ્રાપ્ત્યથે ત્રણ રૂપિયા તથા એમનાં ભગિની દેવી શ્રી વિદ્યાગવરિને પ્રેયસ શ્રેયસ પ્રાપ્ત્યથે એ રૂપિયા; તથા કૈલાસરૂપ દિવ્ય લોકે પ્રાપ્ત પુણ્ય મૂર્તિ શ્રીયુત્ ભાઈ કેશવલાલ અથવા ઉદ્ધાર ઉરે રૂઝિ બળદેવ તે ભક્તરાજ મા. જ. ના ત્રિતીય પુત્ર (જેઓ કારીમાં કપિત્ર મુનિના પવિત્ર આશ્રમમાં ગંગાતટે એ વર્ષની અંદરની લઘુવયમાં દેહ છોડી દઈ શ્રી વિશ્વેશ્વર સ્વરૂપમાં અભે-દત્તને પ્રાપ્ત થયલા તે.) ને અહાત્મકય દ્રઢ અપરોક્ષ પ્રાપ્તિરૂપ શાશ્વતિ શાન્તિ પ્રાપ્ત્યથે એ રૂપિયા; તથા શ્રીયુત્ ભ. વાસુદેવના પુત્ર (લેખકના પૌત્ર) પુણ્યમૂર્તિ કૃષ્ણલાલને સિદ્ધિ વિનાયક કૃપા પ્રાપ્તિપૂર્વકે અહાલોકે સ્થિતી થઈ શાશ્વતિ શાન્તિ મળવા સાર એ રૂપિયા; તથા લેખકનાં શરીરના જન્મ પૂર્વે પ્રાદુર્ભૂત થઈ અલ્પ સમયમાં અહાલોકે પધારી ગયલાં એમનાં ભગિનીને તથા તેજ રીતે એકાદ દિવસ માત્રનું અલ્પ આયુષ્ય ભોગવી અહાલોકે પધારી ગયલાં એક કન્યા રત્નને અખંડ સુખ પ્રાપ્ત્યથે એક રૂપિયા; તથા

સ્વર્ગ લોકસ્થ ભગવતિ દેવી શ્રીમતિ બ્હેન પાર્વતિ, તથા ભ૦ દેવી નર્મદા, ભ૦ દેવી મંગળાગૌરિ, ભ૦ દેવી રામગંગા, ભ૦ દેવી જગલ્લક્ષ્મી (મોટી બ્હેન) અને શ્રીમતિ ભ૦ દેવી કાશી ઉરફે કાન્તાગૌરિ (નાની બ્હેન), એ સર્વ પુત્રીઓને, તથા શ્રીમતિ દેવી શ્રી લલિતાગૌરિ (પુત્રવધુ અર્થાત્ ભ૦ વાસુદેવનાં પત્નિ)ને, (પિતાપોતાના પતિ સહિત) સર્વ ઉપરોક્ત વ્યક્તિઓને સર્વોત્તમ પ્રેયસ્ યુક્ત શ્રેયસ્ પ્રાપ્ત્યર્થે શ્રી પરમેશ્વર કૃપા સંપાદનાર્થે, દરેકને એ રૂપીઆ પ્રમાણે ચડદ રૂપીઆ; એ રીતે ઉપલા ૧૧ સાથે આ ચૌદ મળીને રૂ. ૨૫-૦-૦ ભક્તરાજ માં જ૦ તરફથી આપવામાં આવ્યા તે.

૯-૦-૦ ભક્તરાજ માણિક્યલાલનાં માતામહી (વડીઆઇ) ભગવતિ ધનકોર માતા તથા માતામહ શ્રીયુત કાશીદાસ કસનદાસ; પિતામહી ભ૦ નંદકોર માતા તથા પિતામહ શ્રીયુત બ્રજવલ્લભદાસ હરજીવનદાસ; તથા પિતાના કોકા શ્રીયુત પ્રાણવલ્લભદાસ; માસી ભ૦ દેવી શ્રી લક્ષ્મીમાતા; (જેઓ હાલ શુભારે ૮૦ વર્ષનાં હયાત છે.) મામા ફકીરભાઇ કાશીદાસ; શ્વશ્રુ ભ૦ દેવી કમ્બા અને શ્વસુર શ્રીયુત મોતીરામ રઘુનાથજી; એ સર્વ (નવ) વ્યક્તિઓની બ્રહ્મલોકે ઉર્ધ્વ ગતિ પ્રાપ્તિષ્ઠ શ્રેયસ્ પ્રેયસ્ પ્રાપ્ત્યર્થે, દરેક વ્યક્તિ નિમિત્તે એક એક રૂપીઆ પ્રમાણે નવ રૂપીઆ ભક્તરાજ માણિક્યલાલ તરફથી આપવામાં આવ્યા તે.

સદગુર પરમાત્મકૃપા સંપાદન પૂર્વક ૪૦ તત્સન્ શ્રી પરમેશ્વરે અબેદ્ધે વ્યયલ સ્થિતિ પ્રાપ્તિષ્ઠ શાન્તિ પ્રાપ્ત્યર્થે, તત્સન્ શ્રીહરિ ગુર સંત ભક્ત જ્ઞાની ધ્યાની યોગી મુની ઋષિ તપસ્વી બ્રહ્મચારી યતિ આચાર્ય વગેરે પૂજ્ય સત્પુરુષો, ગુરજનો, સિદ્ધ, સાધક, નવનાથ, માતા પિતા, જદ્ધ, સર્વ દેવમંડળ, સર્વ દેવી ભગવતિ મંડળ, વગેરે સર્વ દેવી પૂજ્ય વ્યક્તિઓનાં સર્વોપચાર યુક્ત સંપૂર્ણ યજ્ઞન પૂજન વંદનરૂપે ખુરતી રકમ ભક્તરાજ માં જ૦ ૪૦ ૨૫૦ તરફથી ઉમેરી પૂર્ણ કરવામાં આવી.

ઉપર પ્રમાણેનું દેવી વ્યક્તિ મંડળ આ પ્રકારના પદોપકારરૂપ જનહિત કાર્યમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી, તેઓની ઉદારતા, વિવેક, સ્વધર્મ પરાયણતા, ઉત્સાહ, આ જગદ્રૂપ જગદીશ્વરની સેવા અને સદ્વ્યુદ્ધિ માટે ઉત્તમ ધન્યવાદને પાત્ર છે; અને તેથીજ પ્રકાશકની પદ્ધિએ વિરાજવા યોગ્ય છે, એમ વિચારી પ્રકાશકનું પદ તેમને અર્પણ કરાયું છે.

આ અંધમાં, શ્રીમત્ દત્તાત્રય અવધૂત દિગંબર સદ્ગુરુ પરમાત્મ મૂર્તિ-
પ્રજ્ઞાપુરી અથવા અક્ષરકોટવાળા શ્રીદત્ત સ્વામિ સમર્થની છબી (Photo)
મુકવામાં આવી છે તે, ચિરંજીવી શ્રીયુત્ ભાઈ ભગવાન વાસુદેવરાવ તરફથી,
પોતાનાં હૃદયમાં પ્રકટ પ્રતીત થયેલી અદ્વા અને પ્રેમથી પ્રેરાઈ, અદ્વાસંપન્ન
પ્રેમી ભક્ત મુનિ જ્ઞાની વગેરેને દર્શન સ્મરણ વંદન પૂજન ધ્યાન વગેરેનો ઇષ્ટલાભ
મળે એવા હેતુથી મુકવા, પોતાનાં જનનિ જનક બાપા પુત્ર પૌત્રાદિ સહ
પોતાને અતીવ શ્રેષ્ઠ-પરમ શ્રેયસ પ્રાપ્ત્યે, પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવી છે તે
સંબંધમાં તેઓ ધન્યવાદને પાત્ર છે.

યોગજ્ઞ અથવા લેખક તો માત્ર, સંત મહાત્મા જ્ઞાની યોગિ બ્રાહ્મણાદિ
અધિકારી દિગ્વર્ગ મુમુક્ષુ જિજ્ઞાસુ જ્ઞાતા વગેરે શ્રદ્ધાયુક્ત પ્રેમસંપન્ન પૂજ્ય
અને વંદ્ય વ્યક્તિઓ જેઓ આ વિશ્વ મહાનગરમાં અનેકનું ઐહિક પારમાર્થિક
દિત કરતા વિચરી રહ્યા છે તેઓનો, અથવા તેઓ રૂપ સમષ્ટિ વિશ્વાત્મા
શ્રીહરિ ગુરુ પરમાત્માનો, એક અતીવ લઘુ (નાનામાં નાનો) બાલક-સેવા
કરનાર સેવક છે. તે પુષ્પ જેવું અર્ભક કંઈપણ ભાર-આરોપ-પદ્ધિ-માન-
પાનાદિ બોલે કપાડવા શક્તિમાન નહિ હોય તો તે સ્વાભાવિક છે. ચિદ્રીના
આકરને (દૂતને) પકડાય નહીં, તેનાપર કંઈપણ દોષારોપ થઈ શકે નહીં.
તેમ ધન્યવાદ પણ આપી શકાય નહીં. આપનું (ઐહિક પારમાર્થિક પ્રસાદરૂપ
દ્રવ્યાદિ) મોટા ભાઈ પાસેથી લઈને કુટુંબમાં વેહેંચી આપનાર કંઈ મોટો
પરાક્રમ કરનારો નહીં કહેવાય. તેમ, પરમાત્મ પ્રસાદ, જે કે મહાત્મા, શિષ્ટ,
પુરુષવરો, ગુરુજનો વગેરે પાસેથી મળ્યો તે જગતના અધિકારી વર્ગમાં
યથેચ્છ લુટી ખાવા આ અંધરૂપ પાત્રમાં ભરીને ખુલ્લો મુકયો; એમાં એવું
શું ? ! અરે ! લેખક વાસ્તવે જે અન્ય કાંઈ નથી, તેનું તે વળી હોય પણ
શું ? ! તેથી યોગજ્ઞ (લેખક) સ્થાને તે સદ્ગુરુ પરમાત્માનેજ સમજી લઈ,
લેખક એવું બીજું કાંઈ નથી, એવો ન્યાય આપી, બાંતિજન્ય લેખકને શિર
કંઈ ભાર ન મુકતાં તેને મુક્ત રાખવા કૃપાળુ થવા પ્રાર્થના છે.

બીજી રીતે કહિયે તો, પરમાત્મપ્રેરણા અથવા સંકેતાનુસાર લેખકરૂપ
ફોનોગ્રાફમાં જેવી પ્લેટો (ચાળીઓ) આવી પડી તેવો અવાજ નિકળ્યો. તે
ગાયનથી પ્રસન્ન થનાર સુગુણોએ મૂળ પુરુષો પ્રત્યે ધન્યવાદના પારસલ
કરી મોકલ્યાં. અને પરમપુરુષ પિતારૂપ શ્રી હરિચંદ્ર પરમાત્માને અતીવ
અદ્વા પ્રેમપૂર્વક મુખ્ય ધન્યવાદ અર્પણ કરવા કૃપા કરવી.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ધન્યવાદ અથવા ઉપકાર માનવામાં આવે, તે હાલના જમાનામાં સ્હેજ વાતોમાં પણ “થેન્ક યુ” (Thank you) એટલું વાણી-થીજ માત્ર બોલી નાખી હવાને વિશે વાતાવરણમાં બે શબ્દ ફેંકી મારવામાં આવે છે, તેવું કરવાથી કંઈ કૃતકૃત્ય થઈ શકવાના નથી; પરંતુ સદ્ગુરુ પરમાત્મા જે મૂળ પુરૂષોત્તમ છે તે રૂપ મહા સમુદ્રમાંથી સંત મહાત્મા વગેરે દેવી પુરૂષવરોરૂપ વાદળોદ્ધારા વૃદ્ધિથી પ્રાપ્ત થયેલું પરમસુખમય જીવનરૂપ સુધાજળ જે આ અંધપાત્રમાં ભર્યું છે તે ઠસોડસ આકંઠ પર્વત પીગઈ, અન્ય બાલ યુવા વૃદ્ધજનોને (રૂચી અનુસાર અધિકાર પ્રમાણે) પાઈ તૃપ્ત કરવાથી, એટલે, પોતે જાતે અનુભવામૃત રસપાન કરી, તેવો અનુભવ બીજાં મનુષ્યોને પ્રાપ્ત કરાવી, તેઓને પણ નિલ તૃપ્તિનું બાન કરાવવા પુરૂષાર્થ કરી-સેવા બળવી શાશ્વતિ શાન્તિ પ્રકટાવો તોજ કૃતાર્થ થઈ શકશે. એવી રીતે કૃતાર્થ થવા ઈચ્છનાર, થનાર, અને બીજાને કરનાર સર્વ કૃપાળુ પૂણ્ય-મૂર્તિ ધર્મવીર સંત સજ્જનોને નમ્ર લેખક સવિનય સપ્રેમ સાષ્ટાંગ પ્રણતિ પરંપરા (પ્રણામ પંકિત) અર્પિં કૃતાર્થ થયેલો સમજી તે પરમ પ્રેમારૂપ સદ્ગુરુ પરમાત્મ ચરણ કમલમાં, અથવા તત્સન્ વિદ્યાનંદમય સ્વરૂપમાં અનન્યત્વે વિરમે છે. **તથાસ્તુ ॥ શિવમસ્તુ.**

આ પ્રસ્તાવનામાં ઉપર દર્શાવી ગયા તે શ્રો. ૫૦ સંતજનો વગેરે દ્વારા શ્રવણ કરાઈ, વિશ્વરૂપ વિશ્વેશ્વરની પૂજા, સુશ્રૂયા, વંદનાદિરૂપ સેવા નિમિત્તે, કસ્તુરી કેસર અંબર બરાસ અષ્ટગંધ વગેરે ઉત્તમ સૌગંધિક દ્રવ્ય મિશ્રિત સુધાંજી વૃદ્ધિથી પ્રાપ્ત, નિર્મળ સુંદર આરોગ્ય સહિત વિવેક વૈરાગ્ય જ્ઞાન ધ્યાન સંયમદ્વારા શાશ્વતિ શાન્તિ અર્પનારી ગંગાનો પ્રવાહ વહન થઈ લેખકના અંતર્મહરૂપ અંતઃકરણમાં જેટલે અંશે એકત્રિત થયેલો તે, વૃત્તિદ્વારા લેખિનીની સહાયથી સ્થૂળરૂપે નોટબુકોમાં (લેખકની ૧૩ વર્ષની વયથી એટલે સં. ૧૯૨૩ થી) સંગ્રહીત હતો તે સને ૧૯૧૩ થી સઘળી (ડી. નાં. ૨૭ ની ૧ થી ૧૦૯ સુધીની) નોટરૂપ સમુદ્રમાંથી મંથન કરી, સારરૂપ અમૃત (Extract) નવનીતજૂત સત્વ (સને ૧૯૨૦ સુધીમાં) કાઢી લઈ તેનાં નીચે પ્રમાણેનાં રત્ન હીરા ચોતી મણિ માણિક્યાદિ રત્ન જડિત સુવર્ણ પાત્રો બનાં.

ભકિત યોગ, ધર્મ પ્રકરણ, સત્પુરૂષ અને સત્સંગ, સુંદર ગુણેશી ગાંઠેલી પાંચ સુરમ્ય રત્ન પુષ્પમાલાઓ (૧૦૯ મણિગણવાળી), દક્ષિણામૂર્તિ સ્તોત્ર, પ્રશ્નોત્તર ગ્રંથ પુષ્પમાલા, ઉપકાર પ્રકરણ, જ્ઞાનયોગ, ઉત્તરાઈ પ્રકરણ, વગેરે (પાત્રો બધાં). એ પાત્રોમાંથી પૂર્વાર્દમાં ભકિતયોગ

વગેરે કેટલાંક પાત્રો આવી ગયાં છે, મધ્ય સંધિપ્રકાશ સમય
આ અંચમાં, શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ સ્તોત્ર, પ્રશ્નોત્તર ગ્રેષ્ઠ પુષ્પમાલા તથા
જ્ઞાતી સુરમ્ય રત્ન પુષ્પમાલા ત્રીજામાંથી નમુનારૂપ-૨૭ મંથિ
અદી લઈ સ્મરણીરૂપ લક્ષ્મીમાલા (બેરખી) રૂપે અર્પવામાં આવ્યા છે. બાકી
રહેલું સર્વ ઉત્તારાઈમાં પ્રસિદ્ધ થઈ વિશ્વરૂપ શ્રી હરિ ગુરૂની સેવા થવી, એ
તો તે પ્રભુની કૃપાપૂર્ણ ઇચ્છાને અવલંબીને છે. લેખક જે એવો ધનાઢ્ય
હોતો તો આજ સુધી એ અંચ અપ્રસિદ્ધ રહેતેજ નહીં; પરંતુ, એમ ન
થવામાં પણ ઇશ્વરી ગુપ્ત સંકેતજ કોઈ કારણભૂત હશે; તેથી દ્રવ્ય સંકો-
ચમાં રાખી ઇષ્ટેચ્છાનુસાર આ અંચ પ્રસિદ્ધ થવા કંઈક અનુકુળતા આપી
પ્રેરણા કરી તેજ રીતે સમય આવે ઉત્તારાઈ પ્રસિદ્ધ કરાવવા, તે સદૃશ
પરમાત્માજ અનુકુળતા આપવા સમર્થ છે.

એજ શ્રીહરિ ગુરૂ પરમાત્માએ, લેખકનું અવતાર કૃત્ય અથવા કર્તવ્ય
જે કરાવવા સિદ્ધ કરેલું તે પ્રમાણે (બળ, બુદ્ધિયોગ, સામર્થ્ય-શક્તિ
આપી) કરાવી અભયપદે સ્થાપ્યો બાકીનું પ્રસિદ્ધ ક્યારે થશે, તે તો તે
વિશ્વનિયામક સત્તા જાણે,

આ સંધિ પ્રકાશ અંચની કીંમત રાખી છે તેના કરતાં ઘણી ઓછી
રાખવાનો લેખકનો વિચાર હતો, પરંતુ લખાણના પ્રમાણમાં જેટલાં દારમ
ધારેલાં તે કરતાં દોઢાં થઈ જવાથી, તથા પાછળથી બીજાને વધારો કરવાથી,
તેમજ હજાર કે પાંચસો નકલો પણ કઢાવેલી ન હોવાથી, એટલે હાલ માત્ર
વિદ્વાન, સુત્ર, અથવા યોગ્ય અધિકારી વર્ગનેજ આપવાના હેતુથી સંકલ્પ
સિદ્ધ થવા માટેજ, એ હજાર સુધીનો ખર્ચ કરવા જેટલી અનુકુળતા ન
હોવાને લીધે, ઓછી નકલો કઢાવી એકવાર આ અપૂર્વ દૈવી દેવપ્રસાદ જ્ઞાતા
જનોને મળી જાય તે ઉપર નજર રાખી (સદૃશ પરમાત્મા પ્રેરણાને અનુ-
સરી) આ પ્રવૃત્તિ કરાઈ છે. અને તેથીજ એટલે ઉપરોક્ત કારણોને લીધે
કીંમતમાં પણ વધારો કરવો પડ્યો છે. જેમ અંતર્યામિ પ્રભુની ઇચ્છા
હતી તેમ થયું છે. વાંચક જુદે એ તો ખૂબ ધ્યાનમાંજ રાખવાનું છે કે,
અમુક ઘણે ભાગે એ અંચ શ્રી પરમેશ્વર પ્રીત્યે અપાતાં અમુક ભાગે જે
કંઈ કીંમત રૂપે દ્રવ્ય આવશે તો તે લેખકનાં બાલકો માટે જીવાર
(અન વસ્ત્ર) લાવવાનાં કામમાં અથવા પુત્ર પૌત્રાદિનાં લમના પ્રસંગે ક્ષણિક
ઓહ ઉપજવનારા ફક્કડ વરા કરી આપાત રમણીય વરધોડા કાઢવાના
કામમાં આવનાર નથી; પણ એવાંજ સત્સુખાદિ કર્મોર્થ આવે જન્મા થઈ
જરોષકાર રૂપ તેવાંજ અનેક અમુક કામમાં વાપરવાનો નિશ્ચય છે. તેટલા

માટે સુઝ જનોએ સંતોષ માની જેમ અને તેમ ત્વરાથી (જિજ્ઞાસા પ્રકટે તો) ખરીદ કરવા પ્રવૃત્તિ સેવવી યોગ્ય છે. કારણ કે થોડી નકલો હોવાથી ખપી જતાં મળશે નહીં. બવિષ્યમાં કોઈ કાળે કોઈ શ્રીમાન ઉત્સાહી મહાશય ખીજી આવૃત્તિ માટે પ્રયત્ન સેવી પ્રવૃત્તિ કરે ત્યારેજ પુનઃ (સંકોચ વૃત્તિ રાખી બેસી રહેનારને) હાથ આવવાનો સંભવ. અને હાલનો વખત જોતાં તત્કાળ એવા વીર દૃષ્ટિએ પડવાનો સંભવ ઓછો છે, તેથી સૂચના રૂપ આટલું લખવું યોગ્ય ધાર્યું છે. લેખક તરફથી જે જે અને જેટલી રકમ આ કાર્યમાં અર્પણ કરાઈ છે તે પણ શ્રી પરમેશ્વર પ્રીત્યર્થેજ હોવાથી લેખક તે ઉપર પણ દાવો કરે તેમ નથી; તેથી ઉપલી સૂચના અસુક્ર અંશે પણ સ્વાર્થને અવલંબીને હોવાનો કુત્સિત વિચાર કોઈ સુઝ જનને તો આવવાનું કારણ નથીજ. અસ્તુ.

પૂર્વાર્દમાં મુખ્ય ભક્તિ યોગ છે, અને ઉત્તરાર્દમાં મુખ્ય જ્ઞાન યોગ છે. તે ભક્તિ અને યોગનો પતિ પત્નિભાવ સંબંધ છે. તે બેટુની મધ્યમાં જ્ઞાનાર્ભક (જ્ઞાનરૂપ નાનું બાળક) જે રીતે શોભે છે, અને માત પિતાને શોભા આપી પ્રસન્ન કરે છે, તે રીતે આ લઘુ ગ્રંથરૂપ અર્ભક રમી રહ્યું છે. ઉત્તરાર્દમાં એની યુવાવસ્થાની તથા ઉત્તરાવસ્થાની અનુભવગ્રન્થ ખૂબી ઝળકી રહી છે, પણ તે તો ઇશ્વર કૃપા રૂપ કોઈ અનુકુળતાને આધીન છે. એટલે પ્રસિદ્ધ થયેથી પ્રત્યક્ષ થવા સંભવ છે, પરમાત્માની ઇચ્છા હશે તો કોઈ દેવી ઉદાર પુરૂષ સિંહની મદદ મળતાં, અથવા દ્રવ્ય સંકોચ દૂર થઈ અનુકુળતા પ્રાપ્ત થતાં, કોઈ કાળે તે પ્રસિદ્ધ થશે ત્યારે પોતાની યુવાવસ્થાની મસ્તી-ખુમારી-ખુબીનું ભાવન કરાવી, ઉત્તરાવસ્થાની અપૂર્વ અનુભવ જન્મ અંતિમ-પરમ-શાશ્વતિ શાન્તિનો અપરોક્ષ (અધિકારી સુઝ જનોને) કરાવશે. તથાસ્તુ. હરિઃ ૐ તત્સત્ ॥

સં. ૧૯૭૭ આષાઢ શુકલ ૭ તા. ૧૧-૭-૨૧ સોમે લખાયું.

સં. ૧૯૭૮ જ્યેષ્ઠ કૃષ્ણ ૯ તા. ૧૮-૬-૨૨ રવીએ લખાયું.

ભક્તરાજ માણિક્યલાલ જ. મહતારજી.

ૐ શ્રી સદ્ગુરવે પરમાત્મને નમઃ ॥ ૐ

સિદ્ધિ યુક્ષિપતિ શ્રીમન્મહા ગણાધિપતિનું, ભગવતિ શ્રી સરસ્વતિદેવી સહિત, સ્મર્ણ અને પૂજનરૂપે સવિનય સપ્રેમ નમસ્કાર કરી, અંધારાંબ થતાં પહેલાં, મનુષ્યનું જીવન શું તથા મૃત્યુ શું, એ બે પ્રશ્નોના ઉત્તર કોઈ મહા પુરૂષે કહેલા તે આ નીચે દરશાવ્યા છે.

૧. ઇશ્વર (શ્રી હરિગુરુ પરમાત્મા) ની ઉપાસના કરવી, તે જીવન અને પ્રકૃતિ (માયા-દેહ-બ્રી, ધન, પ્રાણી પદાર્થ) ની ઉપાસના (ધ્યાન-ચિંતન) કરવી, તે મૃત્યુ જાણો.
 ૨. વિદ્યા જીવન, અને અવિદ્યા મૃત્યુ છે.
 ૩. સત્ય જીવન, અને અસત્ય (ગૂઠ) મૃત્યુ છે.
 ૪. ધર્મ જીવન, અને અધર્મ મૃત્યુ છે.
 ૫. પરોપકાર જીવન, અને સ્વાર્થ મૃત્યુ છે.
 ૬. પુરૂષાર્થ જીવન, અને આલસ્ય મૃત્યુ છે.
 ૭. બ્રહ્મચર્ય જીવન, અને વ્યભિચાર મૃત્યુ છે.
 ૮. સાદાઈ જીવન, અને સગ્નવટ (છેલપટાઉપણું-અકકડ ફકકડતા-વરણાગી-ભભકો) મૃત્યુ છે.
 ૯. ઐક્યતા જીવન, અને વિરુદ્ધભાવ (વિરોધ-ભેદભાવ) મૃત્યુ છે.
 ૧૦. મિત્રતા જીવન, અને શત્રુતા મૃત્યુ છે.
 ૧૧. વીરતા જીવન, અને કાયરતા મૃત્યુ છે.
 ૧૨. સત્સંગ જીવન, અને કુસંગ મૃત્યુ છે.
 ૧૩. સંતોષ જીવન, અને લોભ મૃત્યુ છે.
 ૧૪. અહિંસા જીવન, અને હિંસા મૃત્યુ છે.
 ૧૫. કૃતજ્ઞતા જીવન, અને કૃતદ્વંદ્વતા મૃત્યુ છે.
 ૧૬. અપરોક્ષ બ્રહ્માત્મૈક્યત્વ (અભેદ આત્મ સાક્ષાત્કાર) જીવન છે, અને જીવ ભાવપૂર્વક નાનાત્વ-ભેદયુક્ષિ છે તે મૃત્યુ છે.
- પ્રત્યેક મનુષ્ય જીવન ઉપર પ્રેમ રાખે છે અને મૃત્યુથી ડરે છે. તેથી ઉપરોક્ત મૃત્યુનાં સાધનોની ધૃષ્ટા (તિરસ્કાર-ઉપેક્ષા) કરવી ઉચિત છે; અને જીવનનાં સાધન કર્તવ્ય-સ્વિકારવા યોગ્ય છે.

ॐ श्री अनसूयाऽत्रिनेदनाय दत्तात्रेयाय भगवते
 अवधूत दिगम्बराय महेश्वराय नारायणाय
 सच्चिदानंद मूर्तये स्वामि समर्थाय
 सद्गुरवे परमात्मने नमो नमः ॥ ॐ तत्सत् ॥ ॐ ॥

ॐ श्री सद्गुरु दत्त स्वामि समर्थ (अकलकोट) ॐ

ॐ श्रीहरि गुरु अनंता अतीव लघुनम (नानांमां नातो) आसक्त
 भक्ताराज भाग्यदयनाथ, वर. मङ्गलारण्य श्री सरणुमां सं. १८२८
 ज्येष्ठ शुक्ल १४ अश्विनार ता. ८ शुन १८७३ ने द्विसे (दशान
 साभ) सं. १८७८ ज्येष्ठ शुक्ल १४ गुरु ता. ८ शुन १८२२ ॐ

ॐ तत्सत् श्री

श्री सद्गुरवे परमात्मने नमोनमः

सद्गुर परमात्मा श्री भटेश्वर लगवाने दक्षिणा मुर्ति स्वरूपे आवि-
र्भाव पात्री अधिकारी भङ्गने अस्त्रविद्याने उपदेश आपेक्षे ते संप्रदी
दिव्य वाणी इष स्तोत्रनु विस्तार पूर्वक व्याख्यान.

चित्रं वटतरोर्मूले वृद्धा शिष्या गुरुर्युवा ॥

गुरोस्तु मौन माख्यानं शिष्यास्तु छिन्न संशयः॥

ॐ नमः श्री मन्महागणाधिपतये परमाशिवाय महाविष्णवे
सच्चिदानंद स्वरूपाय सद्गुरवे परमात्मने नमो नमः ॥ अथ श्री
दक्षिणा मुर्ति स्तोत्र प्रारंभः ॥ विश्वदर्पणद्रश्यमाननगरीतुल्यनिजांतर्गतं
पश्यन्नात्मनिमाययाबहिरिबोद्धृतंयथानिद्रया ॥ यःसाक्षात्कुरुतेप्रबो-
धसमयेस्वात्मानमेवाद्वयं तस्मै श्रीगुरुमूर्तयेनमद्दंश्रोदक्षिणामूर्तये ॥१॥
बीजस्यांतरिवांकुरोजगादिदंप्राग्निर्विकल्पंपुन मायाकल्पितदेशकालकलना
वैचित्र्यचित्रीकृतम्॥मायावीवविजृम्भयत्यपिमाहायोगीबयःस्वेच्छया तस्मैश्री
॥२॥ यस्यैवस्फुरणंसदात्मकमसत्कल्यार्थकंभासते साक्षात्तत्त्वमसीतिवेदवच
सायंबो धयत्याश्रितान् ॥ यत्साक्षात्करणाद्भवेन्नपुनरावृत्तिर्भवांभोनिधौ
॥तस्मैश्री० ॥३॥ नानाछिद्रघटोदरस्थितमहार्दीपप्रभाभास्वरं ज्ञानंयस्यतु
चक्षूरादिकरणद्वाराबाहिः स्पंदते॥ जानामीतितमेवभांतमनुभात्येतत्समस्तं
जगत्तस्मै श्री० ॥४॥ देहंप्राणमपीन्द्रियाण्यपिचलांबुद्धिचशून्यंविदुः स्त्री
बालांघजडोपमास्त्वहमितिभ्रांताभृशंवादिनः ॥ मायाशक्तिविलासक-
ल्पितमहाव्यामोहसंहारिणे तस्मैश्री० ॥५॥ राहुमस्तादिवाकरैर्दुसदृशो
मायासमाच्छादनात् सन्मात्रःकरणोपसंहरणतोयोभूत्पुषुतःपुमान् ॥ प्राग
स्थाप्तमितिप्रबोधसमयेयः प्रत्यभिज्ञायते तस्मैश्री० ॥६॥ बाल्यादिष्व
पिजामदादिषुतथासर्वास्ववस्थास्त्वपि ऽवावृत्तास्वनुवर्तमानमहमित्यंतःस्फुरं
तंसदा ॥ स्वात्मानंप्रकटीकरोतिभजतांबोभद्रयामुद्रया तस्मैश्री० ॥७॥

વિશ્વંપશ્યતિકાર્યકારણતયાસ્વસ્વામિસંબંધતઃ ॥ શિષ્યાચાર્યતયાતથૈવ
 વિતૃપુત્રાઘાત્મનાભેદતઃ ॥ સ્વપ્નેજાગ્રતિવાયુષ્પુરુષોમાયાપરિભ્રામિત
 સ્તસ્મૈશ્રીં ॥૮॥ મૂરંભાંસ્યનલોનિલોંબરમહર્નાથોદિમાંશુઃ પુમા નિત્યા
 ભાતિચરાચરાત્મકમિદંયસ્યૈવમૂર્ત્યષ્ટકં ॥ નાન્વર્ત્ત્વકચનવિચ્છેતેવિમૃશતાં
 યસ્માત્પરસ્માદ્વિમો સ્તસ્મૈ શ્રીં ॥૯॥સર્વાત્મત્વમિતિસ્ફુટીકૃતમિદંયસ્મા
 દમ્પ્મિન્ સ્તકે તેનાસ્યશ્રવણાત્તથાધિમનનાદ્વયાનાશ્ચસંકર્તાત્નાત્ ॥ સર્વા
 ત્મસ્વમહાવિભૂતિસદિતંસ્યાદોધરત્વંસ્વતઃ સિદ્ધેયત્તત્પુરનરષ્ટધાપારિણતંચૈ
 શ્વયમંવ્યાહતમ્ ॥૧૦॥ ઇતિશ્રીમચ્છંકરાચાર્યવિરચિતંદક્ષિણામૂર્તિસ્તોત્રં
 સંપૂર્ણમ્ ॥

અક્ષય વડ, તે સનાતન ધર્મ; તે ધર્મનું સુખ એટલે અધિષ્ઠાન તે
 આત્મ તત્ત્વ. શ્રી દક્ષિણા મુર્તિ ગુરુ યુવા છે, અને સનતકુમારાદિ શિષ્યોવૃદ્ધ
 છે, કેમકે તેઓને અનુભવથી ખાત્રી થઇ ગયલી છે કે સંસારમાં સુખ
 છેજ નહીં એવા અનુભવવાળા હોવાથી તેઓ વૃદ્ધ છે.

દ્રષ્ટિ ગોચર ક્ષિતીજ એટલે બહાર ઉભા રહીને આપણે જોઇએ છીએ
 તેા થોડે દૂર એવું દેખાય છે કે આકાશ અને ભૂમિ એકઠાં થઇ ગયાં છે,
 ત્યાં આગળ ચાલીને આપણે જોઇશું તેા તેનાથી આગળ છે તેવુંને તેવુંજ
 નજરે દેખાતું રહે છે. પરંતુ આકાશ અને ભૂમિ કદી એકઠાં થવાંજ
 નથી અને થાય પણ નહિ. તેમ, સંસારમાં અત્યંત ક્ષુધાતુર હોય તેને
 રોટલો માત્ર ખાયો કે તે સુખ માને છે. અને રોટલો મળે છે ત્યારે પછી
 ઘી ચોપડવાની ઇચ્છા કરે છે, કેમકે તેમાં વધારે સુખ સમજે છે. તે મળે
 છે ત્યારે ફાળ શાક ભાતની ઇચ્છા થાય છે. અને તે મળતાં પેસાની,
 પછી દસ વીસ રૂપીઆની, તે મળતાં ૫૦, ૧૦૦, ૧૦૦૦, અને લક્ષ કેટી
 દ્રવ્યની ઇચ્છા થતાં રાજ્યની અને ઇંદ્રાદિ પદ્ધિની ઇચ્છા થતીજ રહે છે,
 પણ તૃપ્તિ નથી થતી, તેથી સુખ થતું નથી. તેમ, (દ્રષ્ટિગોચર ક્ષિતીજની
 માફક) સંસારમાં સુખ છેજ નહીં; સુખાભાસ માત્ર દેખાયા કરે છે. એવી
 ખાત્રી અનુભવવાળા હોવાથી તે શિષ્યો વૃદ્ધ કહ્યા છે.

ગુરુને યુવા કહ્યા છે તેમાં હેતુ કહે છે:—

રાવણુ જ્યારે અતિથીના કપટ વેશે સીતાને હરી ગયો હતો ત્યાર
 પછી વનમાં જતાં શ્રી રામ તે સતિ સીતા માટે શોક કરતા હતા. અને

વૃક્ષાદિને તે દેવીની ખમર પુછતા હતા. એવા ગાંડા જેવા અને સ્ત્રીમાં આસક્ત જેમને શ્રીપાર્વતીને શંકા થવાથી શંકરને કહ્યું કે, સ્ત્રીમાં આવા આસક્ત છે તે વળી તમારા ઇષ્ટ નારાયણ પરબ્રહ્મ શી રીતે માની શકાય? શંકરે શ્રી રામને સચ્ચિદાનંદ મૂર્ત્યેનમઃ કહી નમસ્કાર કરીધાં. અને પાર્વતી શંકાચ્ચસ્ત થવાથી રામની પરીક્ષા જેવા રામચંદ્ર સામે સીતાનું રૂપ લઈ આવી ઉભાં. રામે તરત પુછ્યું કે હે ઉમા ! આજ એકલાં કેમ ? તેથી લજવાઇને પાછાં ગયાં. શંકરના કહેવા ઉપર ભરસો નહીં રાખ્યો. અને સીતાનું રૂપ લીધું તે મોટી ભુલ થઇ તેથી પસ્તાયાં. શંકરે પુછ્યું તેને ખોટું કહ્યું કે, ગત તેવીજ પાછી આવી પણ શંકરે તો સમાધિથી અથવા સર્વજ્ઞપણીથી જાણી લીધું હતું કે રામની પત્નીનું રૂપ લીધું હતું તેથી મારાં તો પૂજ્ય થયાં-માતાવત્ થવાથી સ્ત્રી રૂપે રહ્યાં નહીં. તેથી એ શરીર બદલે તોજ સ્ત્રી રૂપે હવે તો સ્ત્રીકારાય. તેથી દક્ષયજ્ઞમાં હોમાઇ હિમાવનને ત્યાં પુત્રી થઇ પાર્વતી નામથી શંકરને વર્ષાં હતાં. એ રીતે શંકર જ્યારે વામાંગે રહેનારાં ઉમા વગરના થયા તે વખતે પોતે નિરૂપાધિ હોવાથી શ્રી દક્ષિણા મૂર્તિ-સાકાર રૂપે કહ્યા છે. શ્રી દક્ષિણા+અમૂર્તિ. શ્રીયા-માયા જે કે દક્ષ (ચતુર) છે, અઘટિત ઘટના પરીચક્ષિ છે, તે માયા રંડિત+અમૂર્તિ (નિરૂપાધિ) રૂપે કહ્યા છે.

એક કવિ મહાત્મા કહે છે કે, -ભણી વિશ્વની પોથી ભૂલ તૂં, પળીઆં જતાં બન બાળ તૂં. ખરી મસ્તી એ ખરું સૂખડું, પછી પુન્ય પાપ અડે નહીં.

આજ સુધી વિશ્વની પોથી-મધું બહુ ભણ્યા, તે હવે ભુલી જા. પોથીનાં પાનાં તો ફક્ત એ છે. અહં અને મમ. પણ તેનો વિસ્તાર બહુ છે, તે ભુલી જા. તે ભુલી જતાં પળીઆં આવી જાય છે-જદ્દ થઇ જવાય છે પણ ભુલાતું નથી એવો જદ્દ છે તે તૂં બાળક બની, ખરી મસ્તી-બ્રહ્મમૈક્ય અનુભવ સુખ લે, તો પછી તને પુન્ય પાપનો સ્પર્શ થશેજ નહીં.

એવા તે દક્ષિણામૂર્તિ ગુરુએ શું ઉપદેશ કરીધો, તે કહે છે કે ભદ્રા-મુદ્રા (અથવા તર્ક મુદ્રા) અંગુષ્ઠ તર્જની સંબંધ કરી બતાવી. મૌન્ય રાખ્યું. માયાને અનામિકા પણ કહે છે, એટલે જેનું નામજ નથી. એવી આંગળી રૂપ માયા છે તે અંગુષ્ઠરૂપ પુરુષની શકિત છે. તે એટલો અભેદ છે. શકિત છે તે પરમાત્મ પુરૂષ રૂપજ છે તેની એકતા બતાવી, ત્રણ આંગળી રૂપ ત્રણ ગુણને અલગ રાખ્યા. દક્ષિણ ગુરૂ સુખ છે જેનું એવા, એવો પણ એક અર્થ છે.

શ્રી શંકરાચાર્ય લગવાનની વાણીમાં માધુર્ય, નિઃશંકત્વ, અનુકંપા, અને નિર્ભયતા રહેલાં હોવાથી અતિશ્રેષ્ઠ છે.

૬૫ થી ૪૦ વર્ષ સુધીની ઉંમર છે તે, ગદ્યા પચીસી કહેવાય છે. તેમાં મરતી રહે છે, તે આ સંસારના વિષય ભોગની મરતી અથવા તો જ્ઞાનયોગની સમધિ સ્થિતિ રૂપ જ્ઞાનપ્રમાણી. એવી સ્વરૂપાનંદની પ્રમાણીની મરતી (ઉમા ન હોવાથી-તે નિરૂપાધિ સ્થિતિ વખતે) શંકરને હતી, તેથી ગુરુને યુવા કહ્યા છે.

જાળક એક ચીજને લે છે-પકડે છે, પણ બીજી ચીજ લેતાં તેને પડી મુકે-ભુલી જાય છે. તેમ, તમે રાગદ્વેષ રહિત થઇ (આ વિષયનો મોહ-આપાન રમણીયપણું) ભુલી જાવ-સંસારની રમત ભુલી જઇ સ્વરૂપાનંદ મસ્તીએ ચડે.

“શ્રી દક્ષિણામુર્તિ” પછી “સ્તોત્ર” શબ્દ છે. સ્તોત્ર એટલે સ્તુતિ-ગુણોત્તું કથન. ગુણો કોના હોઈ શકે? જે કાંઈ માયાતું કાર્ય હોય તેના; પણ પરમાત્મા તો મન વાણીથી અજોયર છે તેથી તેના તો હોઈ શકે નહીં, જે કહીએ તો ઉપહાસ જેવું છે. તે પ્રભુ તો અપાર અનંત અશબ્દમરૂપશાંદિ છે, તેનો પાર પામેલો એવો તો કોઈજ નહીં, પછી શી રીતે ગુણગાય?

મન્મથરો, પતંગીયાં, વગેરે આકાશમાં ઉડે છે, ચકલી, પોપટ, કાગડા પણ ઉડે છે, અને ગરૂડ પણ ઉડે છે. તેઓ એક બીજાની અધિક બળવાળાં છે. તેઓ ગમે તેટલી ગતિવાળાં છતાં આકાશનો પાર પમાતો નથી, પરંતુ આકાશનો મહિમા વધે છે. તેમ જેટલી જેની બુદ્ધિ તેના પ્રમાણમાં ગુણ ગાય-સ્તુતિ કરે છે તેથી પરમાત્માનો મહિમા વધે છે. ઉપમન્યુ કૃત પાંચ દેવનાં પાંચ મહિમ્ન છે. તેનાં ગણેશ મહિમ્નમાં કહે છે કે હું દેવ! ગણેશ તને ગણપતિ રૂપે બળે છે, શેવ લોકો શિવરૂપે, વૈષ્ણવો વિષ્ણુરૂપે, શાકત બકતો તને દેવી રૂપે, અને સૌર (સૂર્યના બકતો) સૂર્યરૂપે બળે છે. એવો તું જે કાંઈ છે, તું જે એક પરબ્રહ્મ વસ્તુ છે, તેને નમું છું. તાર્પચ ક, સમુદ્ર અપાર છે તેનો પાર પમાતો નથી, પણ જેની જેટલી બુદ્ધિ તે પ્રમાણે સ્તવે છે તેથી તેનો મહિમા વધે છે, તદ્વત તે પરમાત્માનો મહિમા વધે છે.

એક કવિને કાંઈએ પુછ્યું કે, શંકરની વાણી કેવી? તેજ વખતે તેને સ્પર્ધુ કે, ચંગા જેવી કહું. પણ તે કવિ પ્રતિભાશાળી હતો તેથી

તરેતજ આકૃતિ અંધાઇ ગંગાનાં સ્વરૂપ વિશે અંતરમાં જ્ઞાન થયું કે, ગંગા તો સ્વર્ગમાંથી ઉતરી શિવનાં મસ્તકે આવી; ત્યાંથી ઉતરી હિમાલય પર્વતમાં આવી, અને ત્યાંથી નીચે ભૂમિ પર આવીને ખારા સમુદ્રમાં મળી ગઇ. એ રીતે અવરોહ પામી, એટલે નીચે ઉતરી. પરંતુ તે ભાગ્યકાર ભગવાન શંકરાચાર્યની વાણી તો આરોહ પામીને (ઉર્ધ્વ ગમન કરીને) પરબ્રહ્માત્મેક્ય તત્ત્વપદે પહોંચાડે છે: તેથી ગંગાની ઉપમાં કેમ અપાય? તેથી અતુપમ વાણી છે એમજ કહેવું પડ્યું. એવી શ્રી શંકરની વાણી છે તે, આ દુઃખરૂપ ખારા સંસાર સમુદ્રમાંથી અસંકિત ઉઠાવી જુદા પાડી, દેહમાંનાં અહંમત્ત્વ છોડાવી, હિમાલયરૂપ જ્ઞાન શિખરે ચઢાવી બ્રહ્માત્મેક્ય અનુભવરૂપ સ્વર્ગ શેડયુ કરાવે છે. તેને ઉપમા આપવા લાયક ખીજું કાંઈ જણાતું નથી.

હવે મંગલ કરે છે:—

મંગલં દિશતુ મે ગણાધિપ, મંગલં દિશતુ મે સરસ્વતિ ॥

મંગલં દિશતુ મે મહેશ્વરી, મંગલં દિશતુ મે સદાશિવ: ॥

ૐ પૂર્ણમદ:પૂર્ણામેદંપૂર્ણાત્પૂર્ણમુદચ્યતે ॥

પૂર્ણસ્યપૂર્ણમાદાયપૂર્ણમેવાવશિષ્યતે ॥

ૐ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ: ॥ ૐ નમ: ॥

ગણુ-એટલે-ટાળાં, તે ઋષિગણુ, દેવગણુ, ગંધર્વ ગણુ, મનુષ્યગણુ, વગેરેના અધિપતિ, અર્થાત્, સત્, રજ, તમ, એ ત્રણ ગુણુ ગણુના અધિપતિ છે તે મંગલ એટલે પરમાત્મરૂપ મને દેખાવ.

પુરાણોમાં જુદા જુદા દેવ દેવીનું મહત્વ વર્ણવી ખીજા દેવતાની નિંદા કરી છે એમ ઘણા સમજે છે તે ભુલ છે, વાસ્તવે તે નિંદા નથી, પણ સ્તુતિ છે તે સમજાતું નથી તેથી ઝગડા ઉભા થાય છે. બાળક છોકરાંના હાથમાં રૂપીઓ છે તે છોડતું નથી, તેથી ખોઇ નાંખશે કે કાઢી છીનવી બેશે એવું ધારી માતા કહે છે કે, “છી છે. નાખીદે, છી છે.” તે સાંભળી બાળક ફેંકી દે છે અને ખીજી ચીજ હાથમાં લે છે. બાળક ફેંકી દે છે કે તરત તે રૂપીઓ ઉપાડી લઇ માતા પેરીમાં મુકી દે છે. અત્રે, “છી છે” એ શબ્દથી રૂપીયાની નિંદા નથી, પણ ઉપયોગી સારો છે એવા ભાવથી સ્તુતિજ છે. તેમ, શિવ પુરાણમાં વિષ્ણુ અને ખીજા દેવની, વિષ્ણુપુરાણમાં

શિવ વગેરેની અર્થાત્ પ્રત્યેક પુરાણમાં તે પુરાણના પ્રાધાન્ય દેવશિવાયનાની નિંદા જોષ લોક લડી મરે છે, પણ તે ભુલ છે. દેવી પુરાણમાં કથા છે કે, દેવીથીજ જગત થયું, બ્રહ્મા વિષ્ણુ રૂપ થયા, વગેરે દેવીનો એક બગીચો છે, તેમાં સુંદર તળાવ છે તેમાં અમૃત જેવું નિર્મળ જળ છે. સુંદર વૃક્ષ નીચે સિંહાસનપર દેવી બેસે છે, તે સરોવરનું જળ પીએ છે. એક વખતે ત્રણે દેવ રસ્તે જતાં તે સુંદર સરોવર જોયું. તેમાં સ્નાન કરવા પડ્યા. દુઃખથી મારે છે અને ક્રોધ કરી રહ્યા છે, : એવામાં દેવીની દાસી ત્યાં જળ લેવા આવી. ત્રણે દેવથી તે જળ ડોહાઈ થઈ ગયું છે તે જોઈને બેઠું ભરી લઈ, ચીડવાઈને ત્રણેની ચોટથી પકડી દેવી પાસે લઈ જઈ સોંપી દીધા, ને કહ્યું કે આ ત્રણ ચોર છે, દેવીએ તે ત્રણેને જનમ ટેપમાં નાખ્યા, એટલે જનમ સુધીની કેદ કરી આપું સાંભળીને દેવીના ભકતો બહાઈ મારી વૈષ્ણવો સૌવો વગેરે સાથે લડી મરે છે. પણ તેમાં શું રહસ્ય હેતુ છે તે સમજતા નથી. તેનું તાત્પર્ય-રહસ્ય એવો છે કે, આ શરીર રૂપી બગીચામાં હઠરાકાશ (હૃદય) છે તે નિર્મળ સરોવર છે. તેમાં સત્વ, રજ, અને તમ્મએ ત્રણ ગુણો પડીને હૃદયને મલીન કરી નાખ્યું છે. તેથી તે મહા માયા પ્રકૃતિ જેવો એ શરીરરૂપ બગીચો છે. તે દેવીની મુક્તિરૂપા ભક્તિદાસી આવી તેણે ત્રણે ગુણની વાસના ચોટથી પકડીને દેવીને સોંપ્યા. દેવીએ ત્રણે ગુણને જન્મ સુધી કેદ કરી, અર્થાત્ શુદ્ધ ભક્તિથી તેઓ વશ થઈ ગયા, અને હૃદયેશને માટે હૃદયમાં આવતા અંધ થયા. ત્યારેજ ચિત્ત જળ મલીન થતું બચીને નિર્મળ રહેવા લાગ્યું. ત્યારે “હું શુદ્ધ સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મ છું” એવું જ્ઞાનરૂપ નિર્મળ જળ (કિત્તમ ભક્તિ વડે) કાયમ રહ્યું. **ब्रह्मैवाहम** એવી બુદ્ધિ વૃત્તિરૂપ મુક્તિરૂપા દાસી અર્થાત્ અનન્ય શુદ્ધ પ્રેમ ભક્તિથી ચિત્તરૂપ જળ નિર્મળ રહે છે. આવી રીતે સાકાર રૂપે સરસ્વતિની સ્તુતિ કરી, પછી નિરાકારરૂપે સ્તવન કરે છે કે, મહેશ્વરી મને મંગલરૂપ દેખાવ. દેવ અને મહાદેવ, ઇશ્વર અને મહેશ્વર, વિષ્ણુ અને મહા વિષ્ણુ, શિવ અને મહાશિવ (પરમ શિવ) એ રીતે સાકારને ‘મહા’ શબ્દ લગાડી નિરાકારરૂપ બતાવે છે, તે રીતે મહેશ્વરી શબ્દે કરીને સરસ્વતિનું મુળ નિરાકારરૂપ બતાવ્યું. તેજ રીતે શિવનું નિરાકાર સ્વરૂપ “મહા” પરમ, અથવા મહા” એ શબ્દો લગાડી બતાવાય છે. તે પ્રમાણે અન્ને મહાશિવ કહી દરશાવ્યું.

પ્રાચીન કાળમાં પાટલાપર ધુળ નાંખી પડ્યા (મેહેતાળ)-ભણાવતા હતા (કેળા રાખીને) કે, “પડાળની ઘોડી, ત્રણ પગે ઝોડી, એક પગે

હાલે ચાલે, પતાલમાંનું પાણી કાઢે તે પાણીનો કાલો કાઢે, મા આપના પગ ઘોઘ પીળે.” પંડા, એટલે, બ્રહ્મ વિષયક શ્રદ્ધિ, તેની વાણીરૂપ ઘોડી છે તેને ચાર પગ છે. પરા પશ્યંતિ, મધ્યમા, અને વૈખરી. તેમાં પરાને કાઢ જાણી શકતું નથી પશ્યંતિને પણ જોઈ શકાતી નથી. મધ્યમાં પણ દેખાતી નથી. માત્ર એક વૈખરી વાણીથી હાલે ચાલે છે. તે છતાં એક પગનું બળ એટલું બધું છે કે, પાતાલમાંથી પાણી કાઢે છે. અર્થાત્ **રસોવૈસ:** તે પરમાત્મા રસરૂપ છે તે પદ સુધી બિંદાણમાં જઈને ઉત્તમ અમરારમ શુદ્ધ જ્ઞાન રસ લાવે છે. તે રસને યુગ્ય ઉકાળી કાલો કરે છે, એટલે તે જ્ઞાનનો દ્રઢ ઘાટો અભ્યાસ કરી અનુભવરૂપ કાલો બનાવે છે. અને મા આપ તે આ જગત અર્થાત્ કારણરૂપ પ્રતિ (માયા) અને તેના અધિષ્ઠાનરૂપ પિતા પરમાત્માના પગ ઘોઘને (તે કાનાથી પાદ પ્રક્ષાલન કરીને) પીએ છે, એટલે તે અનુભવ જગતમાં દેલાવે છે.

અંધતા ચાર અનુબંધ હોય છે. અધિકારી, વિષય, સંબંધ અને પ્રયોજન. વેદાંત શાસ્ત્રના જે ચાર અનુબંધ છે તેજ પ્રકરણરૂપ શ્રી દક્ષિણમૂર્તિ સ્તોત્રના છે. વેદાંત જ્ઞાન છે તે વિષય. જીવ અને બ્રહ્મનો અભેદ છે તે સંબંધ. સર્વ સંસાર તાપરૂપ દુઃખની નિવૃત્તિ અને પરમાનંદની પ્રાપ્તિ છે તે પ્રયોજન અને જે જિજ્ઞાસુ-મુમુક્ષુ છે તે અધિકારી છે. તક્ષાટી, કારકુત, મામલતદાર, કેપ્ટુટી, કલેક્ટર, કમીશનર, જડજ, ગવર્નર, રાજા, મહારાજા, વગેરે જેનો જેવો અધિકાર હોય છે તે પ્રમાણે તેને યોગ્ય સ્થાને તે શોભે છે. અધિકાર ન હોય તો તે કામ તે કરી શકતો નથી, અગર તેને સમજાતું નથી. ભર્તૃહરિ પોતાની રાણી પિંગલા ઉપર અત્યંત આસકત હતો, તેથી તેણીએ ખોટું અથવા ઉલટું સમજાવ્યાથી ખાત્રી અને તપાસ કાઢા વગરજ પોતાના ભાષ વિક્રમને દેશવટો આપ્યો. રાણીએ ગમે તેટલું (સ્ત્રી ચરિત્ર પ્રમાણે) કહ્યું કે, તમારો ભાઈ મારા ઉપર બદ દાનત કરે છે, પરંતુ પોતે જાણતો હતો કે ભાઈ સરળ શુદ્ધ અને ઉત્તમ પંક્તિનો છે, તે છતાં રાણીનુંજ સાચું માની વિક્રમને દેશનિકાલનો હુકમ કીધો. તે વખતે વિક્રમે કહ્યું કે, ભાષ! તમે ભુલ કરો છો, પાઠળથી બહુ પસ્તાવે! ઘરો અને પરિણામ સારું નહિ આવે. પણ વિષયાશક્તિને લીધે તે સાંભળવાનો રાજાને અધિકારજ ન હતો તેથી ધ્યાનમાં આવ્યું નહીં. પછી બ્યારે અમરદ્વજ રાજાને ભેટ મળ્યું તે વખતે રાજાએ પિંગળાને એવો આશાથી આપ્યું કે રાણી અમર થશે તો હું યુગ્ય ભોગવીશ પણ પિંગળાને અશ્વપાળ સાથે મોહોબત લાગેલી હતી તેથી

શુદ્ધી જાણે કે તે (યાર) અમર થશે તો હું ખુબ ભોગવીશ. તેથી તેણે તેને આપ્યું. પણ અશ્વપાળ વળી એક વેશ્યા સાથે પ્યારમાં પડેલા તેણે એવીજ આશાથી વેશ્યાને આપ્યું. પરંતુ વેશ્યા વિવેકી હોવાથી વિચાર્યું કે રાજા દયાળુ અને ન્યાયી છે તે ખાશે તો અમર થતાં પ્રજા દીર્ઘકાળ શુધી રહેશે, એમ વિચારી દરયારમાં જ્યાં રાજાને ભેટ કીધું. તે જોતાંજ આશ્ચર્ય પામી તપાસ કરતાં પિંગળાનું પોકલ જાહેર થયું. તે જાણી રાજા કહે છે કે, અરેરે ! જેને ઇશ્વર જેવી ચાહાઉં છું, તે તો ટાઇપીજાને ચાહાય છે, અને તે વળી કામળ બીજાને ચાહે છે આ શું !! ધિક્કારાંજ **તંદ્ર્યાંજમામ્** તે પિંગળાને, અશ્વપાલને, કામને, અને મને ધિક્કાર છે અરે ! હે વિક્રમ બંધુ ! તે કહેતાં બધાં વચન સાચાં હતાં. અંધ બની ગયલા એવા મેં તારું નહીં સાંભળીને તને નાહક દુઃખી કીધો. તાત્પર્ય કે, રાજા હવે જાગ્યો. અધિકાર આવ્યો, ત્યારે ભાઈના વચન સ્ફુરી ઉઠ્યાં અને સમજ્યાં (સચ જણાયાં) જ્યાં શુધી એ અધિકાર આવ્યો ન હતો ત્યાં શુધી તે બુદ્ધિ-ઉત્કટાં લાગ્યાં. તેમ, મોક્ષ માટે નિ વેક વૈરાગ્ય શમદમાદિ સાધન પૂર્વક ઉત્કટ ઇચ્છા જ્યાં શુધી ન થાય ત્યાં શુધી સંત અને શાસ્ત્ર ગમે તેટલું સમજાવે તે ગળે ઉતરતું નથી.

ઉપલાં ભર્તૃહરિનાં દ્રષ્ટાંતની અધ્યાત્મ દ્રષ્ટિએ સમજીતીનીએ પ્રમાણે:—
મર્તા વસ્ય હરિ: જેનો ભરણ પોષણ કરનાર શ્રી હરિ છે એવો કોણ ? જીવ. જીવ જ્યાં સુધી સંસારના વૈભવ, સ્ત્રી, ધન, પુત્રાદિમાં આસક્ત રહે છે, ત્યાં સુધી તેને મોક્ષનો અધિકાર નથી હોતો, તેથી શુદ્ધ શાસ્ત્ર સતો જે ખરાં હિતની વાત કહે-ઉપદેશ કરે છે તે, તેને નથી રચતું (ગળે ઉતરતું નથી). ઇડા અને પિંગળા બે રાણી છે તેમાં ઇડા ચંદ્રની શીતળ કરનારી નિવૃત્તિરૂપ છે. અને પિંગળા છે તે મોહક, ખુબસુરત, ચંચળ ચપળ છે, તેના મોહમાં પ્રસાયેલો જીવ છે તે, એ પ્રપંચી પ્રવૃત્તિરૂપ રાણી કહે છે તેમ ખરું માની લે છે. તેથી તે પ્રવૃત્તિ રાણી, વિક્રમ એટલે વિશેષ છે પરાક્રમ જેનું એવા ઇશ્વર ઉપર પ્રીતિ કરનારા જીવને અટકાવી ઉલટે રસ્તેજ દોરવે છે.-ઇશ્વર તરફ વળવા નથી દેતી પિંગળા રૂપ જે વાસના છે તે, મન રૂપ અશ્વપાલને આધીન છે. ઇંદ્રીઓ રૂપ ઘોડા છે તે બધા અશ્વનો પાલક મન છે તેથી તે અશ્વપાલ છે. તેને આધીન વાસના છે તે એવી છે કે જીવ (રાજા) ઇશ્વર ઉપર પ્રીતિ નહીં કરે એવા હેતુથી જીવને ઇશ્વર વિશે ખોટું સમજાવે છે. હવે પ્રશ્ન થાય છે કે, ઇશ્વર તો મોટો ભાઈ છે, અને જીવ નાનો ભાઈ છે, તેનું શી રીતે કરવું ? ત્યાં કહે

છે કે, પ્રથમ જીવ બુદ્ધિ થઈ હોય છે. પછી ઉમર મોટી થતાં ઇશ્વર વિશે શાસ્ત્રો શિષ્ટો સંતો વગેરેથી સાંભળીને જાણતાં ઇશ્વર બુદ્ધિ થાય છે. તેથી જીવ અત્રે એ પ્રકારે મોટો ભાષ (ભર્તૃહરિ સ્થાને) જાણવો. પિંગળા રૂપ વાસના વ્યભિચારિણી છે તે પોતાના દોષ બીજા (ઇશ્વર)માં આરોપે છે. તેથી ઇશ્વરનાં વચનને, વાસનાથી બદ્ધ થઈ રહેલો જીવ, માનતો નથી. જ્ઞાનરૂપ અમરરજ વાસના એ મનને આપ્યું. મને વેશ્યારૂપ સમષ્ટિ માયાને આપ્યું. જીવનું કલ્યાણ કરવાની ઇચ્છાથી સમષ્ટિ માયાને જીવરાજ પ્રીય હોવાથી રાજા જીવને આપ્યું. તાત્પર્ય કે, આશા અમર હોવાથી ધન દીર્ઘ સુખની વાસનાને લીધે જીવે વાસનાને આપેલું. વિષય વૈભવાદિ સુખની ઇચ્છાથી વાસના મનને આધીન થઈ, તે મન વેશ્યારૂપ માયામાંજ બાંધોડીયાં ખાનારો હોવાથી તેણે માયાને આપ્યું. માયા તો ઇશ્વરનીજ હોવાથી તેને ઇશ્વર પ્રીય છે તેથી ઇશ્વરના ભાષ જીવરાજનું 'કલ્યાણ કરવાને જીવને આપ્યું. ત્યાં જીવ રાજા જાગ્યો. બધો પ્રપંચમય મિથ્યા ખેલ જોઈ જાન આપ્યું. અને વેદ શાસ્ત્ર ગુરુ સંતનાં અથવા ઇશ્વરનાંજ તે વચનો છે તેને ખોટાં માનતો હતો તે હવે સાચાં જાણ્યાં. કપારે ? અધિકાર આવ્યો ત્યારે તે સમજાયું ત્યારે ખોટો કે, ચાં ચિંતયામિ સતતં માયે સાચિરક્તા (ભર્તૃહરિ શતઠ જીવો) અર્પાત હું જેનું ચિંતન કરું છું તે તો મને ચક્ષતી નથી—મારા પ્રત્યે રાગ રહિત નીરડી બીજનેજ ચ્છાદ્ય છે, વીગેરે. તેથી તેને, મનને, કામને, અને મને ધિકાર છે. તાત્પર્ય કે વિવેક વૈરાગ્ય પ્રકરી અધિકાર આવ્યો ત્યારે ઇશ્વરનાં વચન—વેદાંત વાક્ય સમજ્યાં.

અનુભવરૂપ સમર્થ શિક્ષક છે, તેનું શિષ્યવેલું કદી છુટાતું નથી. જેને કદી કીડી પણ કરડી નથી એવાની પાસે શુરવિર આવીને 'કહે કે, હમે યુદ્ધમાં તરવારના આવા બારે ધા ખમ્યા; તો તેથી તે બિચારો શું જાણી શકે ? કેમકે કીડી કરડવાનું પણ દુઃખ કેવું થાય છે તેપણ જેને ખમતું પડેલું નહીં હોવાથી ખગર નથી. જેણે શાકર કદી 'ચાખીજ નથી તેનાની આગળ અમૃતની વાત શું કામની ! અમૃતવને તે શું જાણે ? ! ઝવેરીનો છોકરો માત્ર નામ ધારક ઝવેરી છે તે ઝવેર (હીરા માણેક)ની પરીક્ષા શું કરી શકશે કે ? તે હીરા રત્નના પાણીની પરીક્ષા કરવાનું તેજ શક્તિ-અનુભવ આંખમાં આવ્યા વગર તે નામનોજ ઝવેરી કાંઈ કરી શકે તેમ નથી.

હવે અસ્તિ (છે), અને પ્રકાશ (રેખાય છે) તે અસ્તિત્વ અને પ્રકાશત્વ આ બ્યવહારમાં છે, તે કેવા અર્થમાં રહ્યા છે ? જે રૂપે તે

દેખાય છે તેજ રૂપે છે કે બીજે રૂપે છે ? જીવ હૃદયરત્ન સ્વરૂપ કેવું છે ? એ વગેરે ૧૪ વિકલ્પો શિષ્યે કરેલા, તેના સમાધાનમાં સદગુરૂ શ્રી શંકર ભગવાન વિશ્વવર્ણોત્તમ એ પ્રથમ શ્લોકથી સમાધાન આપે છે.

ત્રિપુરાસુર દેવે શંકરનું તપ કરી શંકરને પ્રસન્ન કરી, વરદાનમાં માંચું હાતું કે, સુવર્ણનું, રૂપાનું, અને લોખંડનું એ રીતે ત્રણ પૂર મને આપો, તે એવું કે કોઈ થી તે બેદાય નહીં, અને તેને લઇને હું મારી મરજીમાં આવે ત્યાં ફરું; શ્રીશંકરે તથાસ્તુ કહ્યું, પણ શરત કરી કે લોખંડનું પુરતો ભાંગશે અને નવું થયા કરશે; પણ બીજા બે પુર મારા શિવાય બીજા કોઈથી બેદાશે-નુટશે નહિ.

આ વિષે રહસ્ય એમ છે કે, સ્થુળ શરીર છે તે લોખંડનું પુર છે તે વારંવાર નાશ પામે-આગે છે અને નવું થયા કરે છે. સૂક્ષ્મશરીર છે તે રૂપાનું ધર છે તથા કારણ શરાર છે તે સુવર્ણનું ધર છે તે બે કદી ભાંગતાં નથી. એ ત્રણ શરીરને લઇને ત્રણ દેહમાં રહેનારો જીવરૂપ ત્રિપુરાસુર મરજીમાં આવે ત્યાં ફરે છે. એ ત્રણ પુરમાં વસ્યા પછી તે પ્રવળ થાય છે-દેહાભિમાની થઇ રહે છે. એ પુરમાં અક્રમમત્વ કરી પ્રસાદેશો કેવળ કર્મ ઉપર આધાર રાખે છે. તે કહે છે ખરો, કે હૃદયર કરશે તેમ થશે પણ બીજી ક્ષણે કહે છે કે, કર્મમાં જ નહીં તે હૃદયર કયાંથી કરશે. એ રીતે વિષયાસક્તિમસ્ત હૃદયદેહમાં અક્રમમત્વભાવ સ્થાપી દોરાય છે. અને વરદાન આપતાં શંકરે કહેલું કે, તું મને બુદ્ધિ શે ત્યારે નાશ પામશે. તેવાનું દેવ તે પુરમાં આસક્ત થઇ જવાથી, બુદ્ધિ જાય છે, અર્થાત શિવને બુદ્ધિ છે. તેમજીવ દેહાધ્યાસથી તેમાં આસક્ત બની રહી પોતાના સત્યરૂપ આત્માને (શિવ તત્વને) બુદ્ધિ છે. એનુંજ નામ મૃત્યુ છે-તેજ મરેલો છે. અખંડ સુખ બુદ્ધિને બુદ્ધિને બહારના ખોટા જ્ઞાતિ જન્ય સુખાભાસથી મોહિત થાય છે. દેવી સંપતિ રૂપ સદગુણો-દેવો છે તેને દુઃખ આપે છે (પોતાનામાંથી હાંકી કાઢે છે) અને મહોન્મતપણે વરતે છે. ત્યારે જગતને પાળે પે.પે છે તે શ્રી વિષ્ણુ બુદ્ધિ તે દેવોને સહાય કરવા પ્રવર્તે છે. તેને શિવ પણ સહાય થાય છે. બ્રહ્મા ધનુષ્યરૂપે અને છે, વિષ્ણુ ખાંચુ રૂપે અને છે અને શંકર મારે છે. એમ ત્રિપુરાસુરને વીધી નાખે છે ત્યારે દેવ પોતે મરે છે તથા દેવો સુખી થાય છે-

પ્રણવો જનુઃ શરોઽત્મા, વ્રક્ષ તલ્લક્ષમુચ્યતે ॥ અપ્રમત્તેન વૈદ્યવ્યં.

પ્રણવ ધનુષ્ય છે, મનરૂપ ખાંચુ છે, તેનો લક્ષ બ્રહ્મા છે. તે અપ્રમત્ત એવા શિવ ગુરૂથી વિધાય છે.

માયાને અવ્યક્ત કહી છે, તે જણાતી નથી, પણ તેનાં આ (અપ્રત્યક્ષ જગત) કાર્મ ઉપરથી અનુમાન કરાય છે, માટે માયાને “કાર્યાનુમેયા” કહે છે.

એકજ પૂર્ણ સ્વયં સિદ્ધ પરમાત્મા શુદ્ધ સત્ય છે તેમ! માયા (અવિદ્યા અથવા અજ્ઞાન) કયાંથી આવ્યું? તેને માટે દષ્ટાંતથી કહે છે. દર્પણ છે તે નિઃસંગ છે, છિદ્ર રહિત છે, શુદ્ધ છે. તેમ પરમાત્મા નિઃસંગ છિદ્ર રહિત પૂર્ણ જ્ઞાનધન, શુદ્ધ અદ્વય અને નિર્વિકર છે. દર્પણનું અસ્તિત્વ અને પ્રકાશત્વ છે, તેમાં સુખ વગેરે પ્રતિબિંબો દેખાય છે. તેમ, પરમાત્માનાં અસ્તિત્વ અને પ્રકાશત્વની અંદરજ વિશ્વ દેખાય છે. નિદ્રા રૂપ ઉપાધિને લીધે સ્વપ્નમાં અંદરજ અનુજગન દેખાય છે, તેમ માયાના યોગથી પરમાત્મામાં પ્રતીત થતું જગત બહાર હોય તેવું દેખાય છે. જ્યારે નિદ્રાથી જાગે છે ત્યારે સમજાય છે કે અંધા સ્વપ્નના દ્રશ્ય પદાર્થો અંદરજ છે—બહાર કશું નથી. તેમ જ્ઞાન થતાં જ્યારે જાગે છે—અજ્ઞાન વર્ણ ખસી જતાં જ્ઞાન આવે છે ત્યારે સમજે છે કે, અનુજગન અંદરજ—મનમાંજ છે.

જે અસુરોને જે રૂપ ધરીને દેવે માર્યા હોય છે તે અસુરો તેજ દેવની સંનિધીમાં પૂર્વજન્મમાં રહેનારા હોય છે. તેઓ શાપ વગેરે કારણથી અસુર થયેલા હોય છે. તે અસુરો એવા બળવાળા હતા અથવા હોય છે કે, તેજ દેવ જો નહીં આવે તો (તે દેવ આવ્યા વગર) બીજા કોઈથી મરે નહીં. એવો ત્રિપુરાસુર શંકર પાસે વર મેળવી જ્યારે બીજા દેવાઈને બહુ દુઃખ દેવા લાગ્યો, ત્યારે વિષ્ણુને દેવ લોકો તરફથી પ્રાર્થના થવાથી વિષ્ણુએ જમણા હાથની આંગળી ડાઘા હાથમાં ધસી મેલની ગોળી કરી તેમાંથી એક પુરૂષ થયો. તેને અરિહંત કહે છે. તેને વિષ્ણુએ કહ્યું કે, ત્રિપુરાસુર પાસે શિવનું ભજન ભુલાવી દે. હવે આ પુરૂષને એ સત્તા મળી; પણ સત્તાવાળો પોતે કહેતો નથી કે હું આવો બળવાળો છું. જો પોતેજ સ્વમુખથી પોતાની શ્લાઘા કરે તો ગુમાવે છે, તેથી બીજા સાધક માગ્યો. પ્રભુએ નારદને સોંપ્યા. અરિહંત મહાત્મા બન્યા. અસુર સમીપ નારદે તે સંતના ખુબ વખાણ કરી તેનાં દરશને તેડી લાવ્યા. સુકાં કોષ્ટનું હું હું હવું તેને જોઈ સંતે દેવને પુછ્યું કે, આ શાનુ ઝાડ છે? કોષ્ટજ હવું તેથી દેવ કંઈ કહી શક્યો નહીં. સંતે પાણી છાંટ્યું કે તરત પીલા પુટીને પ્રવૃક્ષિત થતાં, આંખો છે એમ બતાવ્યું. આ ચમત્કારથી મોહ પામી અસુર તો રોજ આવવા લાગ્યો. તે પ્રસંગ સાધી લઈ સંતે તેને સમજાવી એવું દ્રઢાવ્યું કે, ઇશ્વરાદિ બધું ગપ ગોળા છે, જગતનું કારણ તો કર્મ છે. નકામો શિવ શિવ શું કરે છે, એવી રીતે તેનું શિવ ભજન છોડાવ્યું.

તેથી શિવે તેને વરદાન વખતે પ્રથમ કહ્યું હતું તે પ્રમાણે માર્યો છે. ત્રણ શરીરમાં ક્રીડા કરનારો (ત્રિપુરાસુર સ્થાનાપન) જીવ છે. આંખ, પાંખ અને માખ, જ્યારે એક લાઇમાં સીધી લીટીમાં આવે છે ત્યારે બંદુકથી લક્ષ (શિકાર)ને વેધી શકાય છે. તેમ, ખ્યાતા, ખ્યાન, અને ખ્યેયનો એકતાર થાય છે ત્યારે જીવન વિધાય (મરાય) છે. તે જીવન નાશ થતાંજ શિવત્વ આવે છે એવો અનુભવ કરાવનાર શંકર શિવ છે. તે શિવરૂપ દક્ષિણામૂર્તિને નમસ્કાર છે. વામાંગ પાર્વતી રહિત અર્થાત્ માયા રહિત થયાં તેથી દક્ષિણાંગરૂપ શુદ્ધ એકજ્ઞા શિવ એવાજે શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ સદૃશુ છે તેને અમારા નમસ્કાર છે.

એ રાત્ર અનુભવ કેવો છે કે, પિતા અપિતા મ્હાતિ, માતા અમાતા મ્હાતિ, ચાંડાલ અચાંડાલ મ્હાતિ. ધલ્લાદિ. નિસ્તરંગ.

એક (૧) અને નવ (૯) એ પૂર્ણ એક છે, તે કાયમજ રહે છે.

પૂર્ણમ્હય પૂર્ણમાદાય પૂર્ણમેવાવશિષ્યતે પૂર્ણમાંથી પૂર્ણ લઈ લઈએ તો પૂર્ણજ અવશીય રહે છે.

અજ્ઞા પ્રકૃતિ કહેવાય છે. આકાશ વાયુ અગ્નિ જળ પૃથ્વી, એ પાંચ તથા મન બુદ્ધિ, અહંકાર, એ આઠ પ્રકૃતિ સ્વરૂપ છે, તે વધી વધીને પૂર્ણમાંજ સમાય છે. $૮ \times ૨ = ૧૬$ (એટલે $૧ + ૬ = ૭$ થવાથી આઠમાંથી ૧ કમી થયો) $૮ \times ૩ = ૨૪$ ($૨ + ૪ = ૬$, એ જ, એટલે આઠમાંથી બે કમી થયા એમ એક એક અંક પૂર્ણમાં સમાતો જાય છે) $૮ \times ૪ = ૩૨$ ($૩ + ૨ = ૫$) $૮ \times ૫ = ૪૦$ ($૪ + ૦ = ૪$) $૮ \times ૬ = ૪૮$ ($૪ + ૮ = ૧૨$ માંથી ૮ પૂર્ણ અંક બાદ જતાં ૩ શેષ) ($૮ \times ૭ = ૫૬$ પિ + ૬ = $૧૧ - ૮ = ૩$ આડી) $૮ \times ૮ = ૬૪$ ($૬ + ૪ = ૧૦ - ૮ = ૨$ શેષ) $૮ \times ૯ = ૭૨$ ($૭ + ૨ = ૯ - ૮ = ૧$) પરંતુ નવનો અંક પૂર્ણ હોવાથી કાયમ રહે છે. $૯ \times ૨ = ૧૮$ ($૧ + ૮ = ૯$) $૯ \times ૩ = ૨૭$ ($૨ + ૭ = ૯$) $૯ \times ૪ = ૩૬$ ($૩ + ૬ = ૯$) $૯ \times ૫ = ૪૫$ ($૪ + ૫ = ૯$) $૯ \times ૬ = ૫૪$ ($૫ + ૪ = ૯$) $૯ \times ૭ = ૬૩$ ($૬ + ૩ = ૯$) $૯ \times ૮ = ૭૨$ ($૭ + ૨ = ૯$) $૯ \times ૯ = ૮૧$ ($૮ + ૧ = ૯$) $૧ \times ૧ = ૧$ ($૧ + ૦ = ૧$) ત્યારે તે પૂર્ણ અંકો ૧ તથા ૯ છે તે, $૧ + ૯ = ૧૦$ પ્રકૃતિ મળીને ૧૮ થાય છે તે પ્રમાણેજીવો. ભારતનાં ૧૮ પર્વ છે. સેનાપણુ બેહુની મળી ૧૮ અક્ષોદીપ્તી હતી. ગીતાના પણુ ૧૮ અધ્યાય છે. પુરાણ પણુ ૧૮ છે. $૧ + ૮ = ૯$ નવવધા ભક્તિ. એક જ પૂર્ણ છે તેનું વિવર્ત અજ્ઞા પ્રકૃતિ છે.

સદૃશ્યએ સ્થિત્યને પોપટની ઉપમા આપી કહ્યું છે કે—

હીડી જાતું ગારીલ ગાભરા, ત્હારે અંતર શી આંદી રહી! ટેક તારી પાંખો ઝાઝ થઇ હવે, યશ ચાણુનો કવિઆ કવે;

રહી રિદ્ધિ કરે જોડી નવે, તોએ આશી આસકિત રહી ! ઉડી જાન ૧
 આતો જાજ સ્વાર્થની છે રચી, કામ ક્રોધ ક્રોધ રહ્યો મચી,
 ખોષ શુદ્ધિ લાખો ગયા પચી, પણ ખોષ તે પાછી નાજડી. ઉડી ૨
 નિશા પ્રેમનો જે કુટી પીએ, તેને નિત્યે રંગ નવા જોડે
 નિજનંદમાં તે આનંદ લે, એ ખુમારી તુજ નયને ચડી. ઉડી ૩
 હતો આજ ત્યારે સુધુ ભાસતું, વધ્યાં વર્ષે જ્ઞાન મળ્યું ઉધું,
 અપરભાવ મન બનીકે કુકું, તુંતો અદૈત બ્રહ્મ અખંડ છે. ઉડી ૪
 ભણી વિશ્વની પોથી જૂલતું ઠપળીઆં છતાં બન બાળ-તું,
 ખરી મસ્તી એ ખરૂં સુખડું, પછી પુન્ય પાપ અડે-નહિ. ઉડી ૫

જ્ઞાની થનાર ચારવાત ધ્યાનમાં રાખે. સ્વતંત્રતા, સમાનતા નિસ્પૃહતા
 અને પ્રેમ. એચારને ધ્યાનમાં રાખીને ચાલે. એવા મહાત્માને ઓળખવાની
 યોગ્યતા આત્મા શિરાય તેઓ ઓળખી શકતા નથી. સમુદ્ર અપાર વારિધી
 એક સરખો છે, છતાં માછલાં તેમાં રહે છે તે ગમે ત્યાં ફરેફરે દોડે ખેલે છે.
 પણ પોત પોતાને સ્થાને આવી ઠરે છે. આકાશ એક સરખું અનંત છે.
 છતાં પક્ષીઓ તેમાં ગમે ત્યાં ગતિ કરતાં ઉડતાં રહે છે—ને પણ વખત થયેથી
 પોતાના માળામાં આવે છે. તેમ જ્ઞાની અવહાર કાર્ય ગમે તેવાં (ન્યાતવરા
 વરદોશ, લગ્ન, ઉદ્યાપન, અગ્નિહોત્ર પરોપકાર, દાન, દયા, વિદ્યાધનાદિદાન
 ગાયન, કથા, પૂજા, સેવા, દસત્વ, સ્વામિત્વ, વગેરે) કરે છે, છતાં લક્ષ્ય
 બિન્દુથી તેની દ્રષ્ટિ ચ્યુત થતી નથી. નાટકમાં સ્ત્રીનો વેપ લઈને આવ્યો,
 તે પોતાનો પાર્ટ (Part) ખોલે લજવે છે, ગાય છે, હાવભાવ ચાળા કરે છે
 છતાં એમનો નથીજ માનતો કે “હું સ્ત્રી” પડા બહાર ગયો કે બહુ પત્યું;
 છે તેનો તેજ. તેરીતે જેમો વિષયદિની વાસનામાં બદ્ધ થતા નથી તેઓ
 સ્વતંત્ર રાગદોષ રહિત કાર્ય કરે છે. સુખ આવે કે દુઃખ આવે, તેમાંહણ
 કે શોક માનતા નથી, અર્થાત સુખ છે અથવા દુઃખ છે એવું માનતા નથી
 જેઓ એવા છે તેઓ નિસ્પૃહ રહી શકે છે, તેઓજ પરમ પ્રેમમાં (પ્રેમ
 સ્વરૂપ પરમાત્મ તત્ત્વમાં) નિમગ્ન રહી શકે છે.

ભર્તૃહરિ જે એવાજ સમર્થ અનુભવી સમર્થ મહાત્મા હતા, તેમને
 ક્રુધા લાગી. ત્યારે ભિક્ષા માટે ગામમાંતો હવે જવું જોઈએ, એમ વિચારી
 વનનાં એકાંત સ્થાનેથી ઉડી ચાલ્યા. સ્મશાન આવ્યું ત્યાં પિંડ મુકેલા,

ક પરભાવ—દૂતભાવ—અહંમત્વભાવ. ઠ પળીઆં—સ્વેતવાલ આભાષી
 રહ્યો થયો માનતો હોય તો.

ધડે કુટેલો, તે જોઈ મામમાં જવાની જરૂર નહીં જોઈ ત્યાંજ અટકી
 એસા પિંડ પડેલા તેના એ રોટલા બનાવી, ત્યાંનાજ અગ્નિ ઉપર ધડાની
 ઠીકરીમાં સેકીને ખાવાની તક આરી કરે છે, એટલામાં શંકર પાર્વતી જે
 વિમાનમાં જમ છે તેમાંથી પાર્વતીએ તે જોઈ શંકરને કહ્યું કે, આવો
 કુષ્ટ કોણુ છે, જે આ સ્મશાનમાં જમે છે, વળી પ્રેતપિંડનાજ રોટલા
 કરી ખાય છે. તે પણ સ્મશાનનાજ અગ્નિથી કાઢા છે, એ તે કેવો ?!!
 શંકર કહે, દેવી ! એવું ન બોલો. એ તો તમને અને મને તૃણવત ગણે
 એવો છે. દેવી કહે, હેં !! શં કહે છે !! ચાલો ચારે જોઈએ. બેઠું
 આવી પાછળ ઉભાં. ખાવાની તક આરીમાં હતો ત્યાં અતિથી આવ્યા
 “જમતી વખતેજ આવ્યા તો આપવું જોઈએ.” એમ વિચારી એક રોટલો
 પાછલે હાથે [તિઓના તરફ જોયા વગરજ] આપવા માંડ્યો. પાર્વતી કહે,
 શંકર પોતે તમારા પર પ્રસન્ન થયા છે અને હમે તને દરશન આપવા
 આવ્યા છીએ, છતાં તું હમીરી સામુ પણ જોતો નથી ! ભનૂહરિ બોલ્યા
 કે, તમે જે હો તે-જે કોઈ હોય તે ભલે હો, તમારી દયા હોય તો આ
 રોટલો લઈને જતાં રહો. જ્યાંમાં ઉમાં ન રહો, અગર મારા ઉગર જ્યાં
 ન પાડો. માધિક દ્રશ્ય (દર્શન) ની મને ઇચ્છા નથી. શંકર કહે, કેમ જોયું ?
 દેવી ! એ સંત કેવા નિસ્પૃહ છે તે હવે ખાત્રી થય ? એવું નામ નિસ્પૃહતા
 મિદુદુલ્લ સૂર્ય જગત્ જતાં પ્રેમ કેટલો બધો છે, કે આપ-પોતે ભુખ્યા
 છે છતાં અતિથીને આપે છે. એ એમ જણે છે કે, જે હશે તે, એ
 મારેજ આદમા છે, મીલું કોઈ છેજ નહિ.

એક પિતા સમદ્રષ્ટિ હતા. તેને એક પુત્ર થયા પછી અમીઆર
 વરસે બીજે પુત્ર થયો. તે જ માસને થયેલો તેને દાળસાત જમાડતાં
 નહીં તેથી તે જોઈ બોલ્યો કે મોટા પુત્રને તથા નાનાને બેરાબર સરખાં
 દાળ ભાત આપો. નાનો નહીં ખ.મ તો જોરથી એનાં ભુખમાં ધાલે. ૧૧
 વરસના પુત્રને જેવાં મોટાં કપડાં છુટ છે તેવાંજ નાનાને પણ પહેરાવે. કહો
 બાઈઓ, કે આવી રીતે જો એ પિતા કરે તો તે મૂર્ખ નહિ ગણાયો કે ?
 એવું નામ સમદ્રષ્ટિ નથી. મોટાની ઉન્નતિ અભયી છે, અને બાળકની
 કુલ્લથીજ ઉન્નતિ થાય છે. તેમ દિવ્જ એટલે બ્રા; ક્ષત્રી, વૈશ, એ ત્રિવર્ણ
 ચારે વેદ સાક્ષાત્કે બળે; અને શરૂ જે કે બાળક-મંદ પ્રજા છે તે વેદ નહીં
 બળે; એ નિયમથી ઇશ્વર રૂપ પિતાની સમદ્રષ્ટિ તુટતી નથી. તેમ વળી
 વેદ બળે તોજ પ્રભુ મળે અથવા મોક્ષ મળે, એવું છેજ નહીં. ધ્રુવ ક્યાં
 વેડે લાડ્યો હતો ?! અને રાવણ ચારે વેદ લાડ્યો અને મોટી વિદ્વતા

હારેલી દીકા-આખ્યાયિકા રમી, છતાં તેનું રાક્ષસત્વ નહીં મળું. તત્પરથી કે, ચોખ્ખતાથીજ કલ્યાણ છે. તે ચોખ્ખતા જોઈને ઉપદેશ અપાય છે.

લક્ષણાના મુખ્ય બે પ્રકાર છે. શક્ય સાથે સાક્ષાત સંબંધવાળી લક્ષણ છે તે કેવળ બહિર્ગત લક્ષણ. ગંગાયાં જોઈએગંગામાં ગામ છે એમ કહ્યું અરુ, પણ લક્ષણ એવી થઈ કે, ગંગા તીરે [કાંઈ] ગામ છે, કેમકે ગંગાના પ્રવાહમાં ગામ સંભવે નહીં, તેથી તીર વિશે લક્ષણ થઈ અને શક્યના સંબંધીનું પરંપરા વડે બાન થાય, તે બીજો પ્રકાર છે. ગુરૂએ સુતાં સુતાં બળડવા માડ્યું કે **હિરેફોરવાતિ** તે સાંભળી શિષ્ય વિચારે છે કે, “એ રકાર રડે છે” એ ગુરૂ શું બોલે છે. એ રકાર શી રીતે રડે !! ત્યાં તર્ક [લક્ષણ] કરે તો સમજાય કે, બ્રમર ગણુગણુ છે, એવું ગુરૂ બોલે છે. એ લક્ષણ ત્રય પ્રકારની છે. જહદ, અજહદ, જહદા જહદ. શેષશાયી=પ્રારબ્ધરૂપ શેષ શેયા પર સુનાર [આત્મરત, યોગી, સંત]

પાંચ કોસ પર ધામ હૈં, પોંચેગા કોઇ યર;

અનંત કોસ ભટકત હિરે, તિસકે મુખપર હર.

અર્થાત—અંતરમાં નજીક હૃદય કમળમાં પરમાત્માનું ધામ છે. તે અમમયાદિ પાંચ કોષથી પર-ભુકું-અસંગ-નિરાળું ધામ, એટલે, આત્મ તત્ત્વ છે, છતાં અનંત કોશ-ચોરાસી લાખ યોનિમાં જન્મ લેતોજ રહે છે તેના મુખપર માયા-અવિદ્યા જવાઈ રહી છે, તે મનુષ્ય અજ્ઞાનાવૃત છે. શ્રી કૃષ્ણ રીસાઈને સૂઝ રહ્યા છે. જપર પલંગપર નેટની જે જળીવાળી મચ્છર દાની છે તેની જળ છે તે હિરોવાળી કાણી છે. રાધા પાસે ઉભી રહી જળીમાંથી પ્રભુનું મુખ જોઈજ રહી છે. તેને બીજી સખીઓ જરા છેટે ખુણે ઉભી ઉભી બોલાવે છે તેના તરફ જરા ત્રાંસા નિતરથી જોઈ પાછી એકી નજરે શ્રી પ્રભુને જોતીજ રહી છે. આ રીતે પુષ્ટિ :માર્ગના પ્રથમાં લખેલું છે. તેમાં હેતુ કહે છે કે, ચેતન છે તે જ્ઞાનમય છે. તે અજ્ઞાને કરીને આવૃત [દંકાયલો] છે, તે જળ કેવી છે કે, જળગરંધ જેવી કાણી છે-એટલે ધન સ્ત્રી પુત્રાદિની ઇચ્છા છે-એજ કાણી છે, તે વચમાં પડી છે. હૃદયમાં [અંતરમાં-પલંગપર] આનંદમય પ્રભુ છે તે ઉપર મચ્છરવાની પડી ગઈ. ભુદિરૂપ રાધા [સુદ્ધ વૃત્તિ] છે તે, તે જળમાંથી જોઈ છે. કેવી રીતે ? ચિત્રામણુરી પુતળી વત તન્મય થઈ જઈને ભુવે છે-તદાકાર બની ભુવે છે, તે વખતે બીજી સખીઓ તેને બોલાવી લેવા દાવલાવ કરે છે, તેમ, મિત્રાણુ જ્યારે પ્રભુમાં તદાકાર બનવા લાગે છે ત્યારે બિન

બિન કમો તેને પાછો ખેંચે છે. પરંતુ જો તે અડગ(દૃઢ) રહી તત્પરેજા જોતો રહે, તો ઐક્ય થશેજા. માટે ભક્તિ છે તેજા જ્ઞાન છે.

મોક્ષકારણ સામગ્ર્યાં મક્તિરેવ ગરીયસિ ॥

સ્વસ્વરૂપાનુ સંધાનં મક્તિરેવ ન સંશયઃ ॥

એવી અબેદ ભક્તિ શ્રેષ્ઠ છે. બાગક છ માસનો થતાં સુધી બધો ભાર માતા ઉપર છે, કેમકે તે બાળકને ભાન નથી. પરંતુ સમજણ થયા પછી ઘરમાં પીશાન કરે તો ધમ દમને વાંસામાં મુકકો પડે છે. કપારે ? હું પુત્ર અને એ માતા, એવો બેઠ થાય છે ત્યારે. એવો બેઠનો પ્રમાણ છે.

એક મહાત્મા એકાંતમાં એસી શિવોદ્ધે શિવોદ્ધે બોલતા હતા તે સાંભળી એક જણ ત્યાં આવી બોલ્યો કે, મહારાજ ! તમે બોલો છો કે, શિવ હું છું, તો આ મારા માથાની ચોટલીનો બાલ હું તોડું છું તેને પાછો જ્યાં હતો ત્યાં ચોટાડી આપો. સતે તેને પાસે બેસાડ્યો અને કહ્યું કે, હા, ઠીક છે; પણ મને તરસ બહુ લાગી છે માટે ગંગાનું જળ લાવી આપ. તે પીવા પછી તું કહે તે કરીએ; પરંતુ ક્ષેપ તજાવ વાવ કે ગાળીમાંથી જળ લાવતો નહીં, ગંગાનું જ પાણી લાવજો. પેલો પુરૂષ કમંડલુ લઇને ગયો. ગંગામાંથી લરી લીધું. ખાત્રી આપવા પટેલ તસાડીની ચીડી લખારી લીધી કે ગંગાનું જ જળ લાગ્યો છે. તે ખાત્રીની ચીડી ચૂરને જમ આપી કમંડલુ તેની પાસે મુક્યું, છતાં ચૂર તેની સામું જીવે છે ને કમંડલુમાં જીવે છે, અને કહે છે કે ગંગા જળ નથી. પેલો બચ્ચી રીતે ખાત્રી આપે છે ત્યારે ચૂર કહે. બને, પણ તે ગંગામાંતો માછલાં કાચ્યા વહાણો આવારા દેવળયો વગેરે છે, તે કશું આ કમંડલુમાં શા માટે નથી ? પેલો કહે, મહારાજ ! તે તો મહાન ગંગા, તેથીતે બધું તેમાં તો હોયજા; આતો થોડું પાંચી કમંડલુ જેટલુંજ છે તેમાં તે સમાધ શકેજા નહીં પણ ગંગાજાએ એ હું કસમપર કરું છું. ચૂરકહે ભાઈ, ઉપાધિ મોટી હોવાથી તેમાં વહાણ માછલાં વગેરે હોય છે, આ કમંડલુતો નાની ઉપાધિ છે તેથી એમાં સમાય તેટલુંજ જળ એમાં છે, પણ જળ તો ગંગાનુંજ છે એમ જે તું ખાત્રીથી કહે છે તેજ રીતે ધનુર [શિવ] સર્વજની મોટી ઉપાધિ જેવડી જ્યાં હોય તેવડું ત્યાં અડખર હોય જ. આ શરીર ૩૫ કમંડલુ નાની અદ્ય ઉપાધિ છે પણ શિવ તત્વતો તેજ છે, એ હું પણ ખાત્રીથી કહું છું. વેદ ઉપનિષદાદિ સત્જ્ઞાનરૂપ ચિદ્રીથી તું પણ ખાત્રી કરી લે; મહાત્માનાં અનુભવરૂપ વાક્યથી ખાત્રી કર કે તેજ

તું છે, તેજતું છે તત્ત્વમસિ. અલ્પજ્ઞમાંથી અલ્પ અને સર્વજ્ઞમાંથી સર્વ એવી બેહુ ઉપાધિને બાદ કરતાં 'જ્ઞ' તે જળરૂપ જ્ઞાનરૂપ એકજ છે. ત્વં તું એકજ તે તત્ત્વ છે.

જીવ છે તે ઇશ્વર શી રીતે હોઈ શકે? એવો વિકલ્પ કરેલો તેનું તત્ત્વમસિ ઉપદેશથી નિરાકરણ કરાયું.

લોક એટલે વિશ્વ છે તે અસ્તિત્વ અને પ્રકાશત્વની અંદર વસે છે (પણ અસ્તિત્વ અને પ્રકાશત્વ, વિશ્વમાં નહિ) છતાં માયાના સ્વભાવથી બહાર બહાર હોય તેવું દેખાય છે. અવિદ્યા છે તે ચેતનને આશ્રયે છતાં ચેતનને વિષય કરે છે, એ અવિદ્યાનું સ્વરૂપ લક્ષણ છે, અને ભ્રમને ઉત્પન્ન કરતાં જ લક્ષણ છે તે તટસ્થ લક્ષણ છે. કંઈસ્થ હિતા નાડી ને વિશે સ્વપ્નમાં અંદર રહીને જ જીવે છે, છતાં બહાર જોતો હોય તેમ જણે છે. એ દેખાવાનું કારણ વાસના છે. અને તે શાથી દેખાય છે? તો, નિદ્રા દોષથી દેખાય છે તેથી નિદ્રા દોષ હેતુ છે. જાગ્રત યતાં તે કશું દેખાતું નથી (જે સ્વપ્ન અંદરજ દેખાય છે તે જાગતાં નથી દેખાતું).

એક કડીઆરો ખરા તાપમાં ભારો લઈ વેચીને પાછો જતાં થંડક જોઈ એક વડ તસે એહો. પવનથી ઊંચ આવી. સ્વપ્નમાં રાજા બની બગીચામાં હીંચકે ઝુલે છે હીંચકાની સાંકળો કેટલી ઊંચી છે તે કળી શકાતું નથી. રાણીઓ તેને હીંચાળે છે, તેઓ મસ્તીપર ચઢે, અને ખુશ મોટા હીંચકા નાખતાં પડી ગયો. પડી જમ્મશ તો પગ ભાંગેરો એવી ભ્રાંતિ થઈ હતી તેમજ થયું. પડતાંજ પગ ભાંગ્યો, એવી ભ્રાંતિ થઈ, તેથી જીમ પાડી ઉઠ્યો કે, મારો પગ ભાંગ્યો. પાસે બીજા કડીઆરા સુતેલા તે હસી પડ્યા ભારે તેની તંદ્રા ઉડી ગઈ ને જાગ્રત થયો, તો તરતજ પગ ભાંગ્યાની ભ્રાંતિ છુટી ગઈ. પગ ભાંગ્યાનો આઘાત જાગતાંજ જાગ્યો. જાગ્યા પછી કહે છે કે, એ બધું જીવું. અધિજ્ઞાન જ્યાં સુધી જણાયું નથી, ત્યાં સુધી તે સાચું છે. દ્રવ્ય પદાર્થની સત્તા જણાયા પછી તે ભિન્ન નથી. સ્વપ્ન વત જાગ્રતામાં પણ સર્વ પદાર્થ અધ્યસ્ત છે. નિદ્રાદોષથી સ્વપ્નમાં પ્રાંતિ ભાસિક સત્તા છે. તે દોષ ગયેથી તે ભ્રમ જાય છે. અધિજ્ઞાનનું જ્ઞાન થયેથી વ્યવહારિક સત્તાનો આધ થાય છે, નાશ થતો નથી. વાદીગર કંડી આમાંથી સર્વ કાઢે છે તેનો વિષયમય જ્ઞાંત કાઢી નાખેલો હોય છે એમ આપણે જાણીએ છીએ છતાં પણ તે આપણા તરફ ચાલી આવતો જોઈ એક વાર તો આપણે ઉભા થઈ જઈએ છીએ.

વનમાં જમને રાક્ષસ નહક વાદીગર મહુવર વગાડે છે, તેના ગાયન સ્વરમાં મોહ પામી તે સાંભળવાને સર્પ પોતાના રાક્ષસમાંથી બહાર આવી ત્યાં વાદીગરની સાથે ફેણ માંડી બેસે છે. તે પ્રસંગે બરાબર મોહગ્રસ્ત બની રહેલો જોઈ વાદીગર તેને ડોકમાંથી પકડે છે. ગળું બરાબર જોરથી પકડે છે. તે વખતે સર્પ તેને હાથે ચુડ બેરવે છે તે એવી જોરમાં બળથી બેરવે છે કે તેની નસો નરમ કરી નાખે છે. તેવામાં જો મુઠ્ઠી છુટી ગઈ તો પ્રાણ લાગ લેતાં વિલંબ નહીં કરે, પરંતુ તે સાધન તબયાર રાખે છે. જેવી ચુડ બેરવી કે બીજો માણસ ઘાસ સળગાવી ભડકું કરે છે તે ભડકાં સમીપ તે હાથ ધરે છે. તેથી તાપને લીધે ચુડ ઢીલી થઈ જાય છે. અને સર્પના મુખમાં ખીસો ખોસી ઘાલે છે. પછી વિષની કોથળી હોય છે તેજ દાંત તોડી પાડી ખેંચી કાઢે છે ત્યાર પછી નિર્ભય થાય છે. અને તેજ સર્પને કંડીઆમાં સાથે લઈ દૂરે છે તે વડે પોતાની આશ્ચર્યક ચલાવે છે. અને નિર્ભય થઈ દૂરે છે.

તાત્પર્ય—સિદ્ધાંત કહેવાનું એ છે કે, કુંડલિની-વાસનારૂપ અભિમાન ધરનાર સર્પ છે. જિજ્ઞાસુ-વાદીગર તેને જગાડે છે. તે અભિમાન સર્પના મુખમાં વાસનારૂપ વિષની કોથળીવાળો દાંત છે. કેમકે વાસનાથીજ જન્મે મરે છે અને વારંવાર દુઃખી થાય છે. તે અભિમાન સર્પ, જ્યાં સુધી વાસનારૂપ વિષ છે ત્યાં સુધી ડંસે તો પ્રાણ હરે છે. અર્થાત્, વૈદ્યોહં હું દેહ છું, એવું જે આત્માનું અજ્ઞાન છે તે રૂપ ડંસથી મરે છે, તેને સદ્-ગુરુ સંતરૂપ વદી, પોતાની મધુર વાણીરૂપ મુરલીથી જગાડે છે. યોગ્ય અધિકારી તે નાદ સાંભળે છે અથવા હૃદયમાં ગુરુમંત્ર રૂપ મુરલી નાદ થાય છે. અભિમાનરૂપ સર્પ તે નાદ સામે આવે છે, ત્યારે તેને પકડવાની ક્રિયા થાય છે. વાદી હાથેથી પકડે છે, તેમ, ગુરુએ કહેલી યુક્તિ છે તે રૂપ હાથ છે. તે યુક્તિથી વશ થાય છે.

મંત્ર, તીર્થ, દેવ, દ્વિજ, ગુરુ, એઓમાં જેવી ભાવના તેવીજ સિદ્ધિ થાય છે. જાલભાવના કરે તો તેવુંજ રૂણ અને મનુષ્ય ભાવના કરે તો તેવું રૂણ થાય છે. તેથી ગુરુએ આપેલો મંત્ર છે તે બીજરૂપ હોવાથી તે બીજ કાઢી નાખવું નહીં-કોઈ મૂર્ખને કહેવો નહિ. પાંચ પ્રકારના જપ છે; વાચક, હિપાંસુ, મનોમય, એકાગ્ર અથવા ધ્યાન અને શૂન્ય. શૂન્ય એટલે જપનો ધ્વનિ માત્ર હૃદયમાં રહી જાય. હું જપ કરું છું કે નહિ, એવું જાન પણ ભુલે. એવો થાય છે ત્યારે મુઠ્ઠી બરાબર વળે છે (સર્પનું) ગળું સજડ પકડાય છે ત્યારે સર્પ સખતચુડ બેરવે છે, માળા લખને ખેડો કે

નકામા વિચારો આવી હગલે થાય છે. માળા પુંજ ધ્યાન જપ કરવા માંડ્યું કે તે અંડ્ય હાજરજ થાય. પકડાયો નાપ્યું કે ચુડ ભેરવે. ત્યારે વૈરાગ્યરૂપ તાપ આપે કે ચુડ છોડી દે, એટલે, વિચારો વિલાસ જવા માંડે. તે વૈરાગ્ય રૂપ તાપ ન આપે તો ચુડ છોડે નહિ એટલે વિચારો જોરપર જોસથી વધ્યા જાય. અને મુઠી છુટી જાય એટલે ડંસ કરે અને મરે-જન્મ મણું ચક્રે ચક્રે.

કાષ મોટા શ્રીમંત શેઠને એક સાધારણ કલેક્ટર એમ કહેવાયે કે કાલે દસ વાગે હમે તમારે ત્યાં આવીશું, તો કેટલા ઉત્સાહથી પોતાની શ્રીમંતાઈ પ્રમાણે બધી તઈઆરી કરી રાખી વાટ જુવે છે. વખતસર તે આવે છે, ખુશ થાય છે, ગાડો ઘેસો બની જાય છે. સાહેબ તેનાથી ખુશ થઈ જઈને પુછે છં કે તમને C. I. E. તો કિતામ Title આપીએ તો કેમ ? એવામાં નજીકનો સગો મરી ગયાની ખબર આવે છે ત્યાં જવું જ જોઈએ. કહો તો વાંચકવંદ ! શેઠ હવે શું કરશે વાઈ ? તરત જવાખ દેશે કે એ કલાક મોડું જવાશે. કલેક્ટર સાહેબ બહાદુર આવ્યા છે તેને સરકારી અમલદારને તરછોડીને કંઈ જવાય નહિ. શેઠ એ રીતે કહે છે ખરો, પણ ખઈં કારણ તેમ નથી. શેઠને તો પેલી C. I. E.ની લાલચ વળગી છે. તે શિવાયનાં બીજાં બધાં કાર્ય તરફ એને વૈરાગ્ય છે. તે શેઠ ઉભાજ રહે છે. હજુરમાં બરદાસ ઉઠાવી રહ્યા છે તેને સ્વચ્છાતિની સંબંધીની કે સ્નેહીની ઇચ્છા પણ નથી. માત્ર C. I. E. નીજ ઉપાસના અંતરમાં બની રહી છે.

દુઃખમાતો બધા ધણાએ પ્રભુ સ્મરણ કરે, પણ સુખમાં જે પ્રભુને યાદ રાખે છે તેની ચઢતીજ થવાની છે એમ જાણવું.

સર્પની ચુડ છોડવવાને ધાસની પુણીનોજ તાપ બસ છે, લાકડાં નથી જોઈતાં. તેમ, જીજ્ઞાસુ થોડો સ્હેજ પણ ભોગ આપે અર્થાત દંડ્રીયોનું હમન, ધ્યાન ધારણા સંમમ વગેરે શ્રવણ-મનનાદિસાધન કરવા રૂપ આત્મ ભોગ આપે તો સર્પ કાણમાં આવે, મુઠી ઢઢ વળતી જાય. તાપથી ચુડ નરમ પડે એટલે વાસના વિલાવા લાગે. કસોટી તો થાય જ. શ્રીમંત શેઠ બીજા શેઠને ત્યાં રૂપીઆ આપવા જાય તે કાંઈ ખોટા તો આપેજ નહી, તો પણ પરીક્ષા માટે ટંકારો-રણુકો પણ થાયજ-શ્રીમંત આપે છે છતાં ખખડાવાય-પરખી લેાય ખરા. વાસના (ચુડ) છુટવા લાગી કે તે વાસના-અભિમાનનાં મુખમાં તત્ત્વજ્ઞાન રૂપ ખીલો ધાલે. પછી ચીપીઆથી તેનો વિષવાળો દાંત ખેંચી કાઢે છે. અર્થાત ગુરૂએ આપેલો ચીપીઆ તે તત્ત્વ-

શ્વસાસિ પાંખડાં એ (તત્ત્વ ત્વં) અને વસ્તુ એકજ, એવા તત્ત્વ મસિરૂપ ચીપીઆથી દાંત એચી કાઢી કાઢે છે. એ વિષ કાઢવાનો ચીપીઓ છે. તેનાથી સંશયરૂપી દાંત કાઢી નાંખે છે. મનોનાશ સિદ્ધ કરે છે. અસંભાવના વિપરીત લાવના રૂપ સંશય કાંઠી નાખ્યા પછી નિર્ભય થાય છે. વાદીકાંઠ સર્પને મારી નાખતો નથી, પણ રાખે છે અને પોતાની આજીવિકા ચલાવે છે. વખતે તેવો નિર્વિષ થયેલો સર્પ પણ તેને કરડે છે, જરા ભોહી કાઢે છે છતાં વાદીતો નિર્ભય બન્યો રહે છે. કહેછેકે જોને-લલેને કરડે, તેથી મરવાના તથી. એવા નિર્વિષ અભિમાન રૂપ સર્પને લઇને જ્ઞાની ફરે છે; કેમકે અભિમાન વગર કાંઈ ક્રીયા થતી નથી; પરંતુ તે વાદીની ઇચ્છા મુજબ હાવે ત્યારે કંડીઆમાંથી બહાર કાઢે અને પ.છો ધાલે. તેને કાટખાં પણ બેરવે છે, જમીન પર પણ ફેંકે છે, વગેરે મરજી મુજબ કરે છે. તેમ, જ્ઞાની જ્ઞાન પ્રગટ કરે છે, બીજાને ઉપદેશો છે, મૌન્ય રહે છે, ખેલે છે ફરે છે વગેરે મરજી પ્રમાણે વિચરે છે. બધું વાદીના સર્પની માફક-પછી તે અભિમાન સર્પનો લય નથી રહેતો. એ રીતે વ્યાવહારિક સત્તારૂપ વિષનો બાધ થાય છે. સર્પનો—અભિમાનનો—વ્યવહારનો નાશ થતો કે કરતો નથી. તે તત્ત્વજ્ઞાન અને મનોનાશથી બાધ થાય છે. દ્રમ્યની સત્તા કેવી છે કે, અધિષ્ઠાન પર્યાવસાયિની છે સ્વપ્નના અધિષ્ઠાનના પ્રકાશથીજ સ્વપ્ન દેખાય છે. જગ્યા પછી કશુંજ નથી દેખાતું. તેમ સમ્યક્જ્ઞાન પહેલાં વિશ્વ દેખાય છે. અપરોક્ષજ્ઞાન થયા પછી જગત જોતો નથી; ત્યારે આશ્ચર્ય લાગે છે કે જગત ક્યાં ગયું!! સ્વપ્નનો વાધ જગ્યા પછી ક્યાં ગયો ? તે રીતે આશ્ચર્ય થાય છે અથવા દ્રષ્ટિ બદલાઇ જાય છે, એટલે અનંત નિરાવરુદ્ધ જ્ઞાન દ્રષ્ટિ થઇ જાય છે.

આ દ્રમ્ય જગત શા કારણથી દ્રષ્ટિ ગોચર થયું ? ક્યાંથી થયું ? કેવળ જ્ઞાન ધન પુર્ણ સમગ્ર એકરસ પરમાત્મ તત્ત્વ છે તેમાં વળી અજ્ઞાન એટલે જેને માયા, અવિદ્યા, ભુલ, વગેરે નામથી કહે છે તે અજ્ઞાનને અનાદિ પણ કહે છે તે ક્યાંથી આવ્યું—એ ભુલ કેમ થઇ ? એ વિકલ્પો વિશે હવે ખુલાસો સમાધાન આપે છે.

વેપારી સરવાળો ગણવા બેસે છે તે ગણતાં ગણતાં ૭+૫એટલે=૧૨ ને બદલે ૧૩ એકવાર (દ્રષ્ટિ દોષ-ક્ષણિક ભ્રમ-ચિત્તની અલ્પ તેટલી જ ક્ષણમાટે થયેલી ગાંઠિલ સ્થિતિ અથવા ભુલને લીધે) ગણતો ચાલ્યો. કુલ ટોટલ (એકંદર) થયો ત્યાં મળતું નથી. ફરી ગણે છે, તેજ રીતે ભુલ એવ છે. પછી કહે છે કે કાંઈ જગે કંઈ ભુલ રહી ગઇ. તે ભુલ ક્યાંથી

આપી, અને શી રીતે ઘણું તે ખબર નથી. જે ખબર હોતો તો ભુલ થવા દેતેજ નહિ. તે વખતે કહેવુંજ પડે છે કે દ્રષ્ટિ દોષ (over sight) અથવા ચિત્તની સ્થિરતા ન રહેવાથી ભુલ થઈ. તે ભુલ જ્યાં સુધી નહીં જડે ત્યાં શુદ્ધ ચિત્તમાં શાન્તી થતી નથી. પછી બીજા વિદ્વાન સંનિધીમાં ગણે છે ત્યારે ડનેપ તેર (૧૩) બોલી જતો સાંભળી તે અટકાવે છે અને તેજ સ્થાને ભુલને પકડી બતાવે છે; અથવા તો પોતાનેજ સ્મૃતિ આવે છે કે ડનેપ એટલે ૧૩ નહી પણ ૧૨ અથવા સ્થિર ચિત્ત રાખી ગણતાં એક વધારાનો નિકળી જાય છે ત્યારે ખુશી થાય છે કે ભુલ જડી. કેવી રીતે ક્યારે ક્યાં અને કેમ (તે ભુલ) થઈ હતી તે મિથ્યા માથાકુટ ખટખટ તે કરતો જ નથી. ગમે તે રીતે ગમેત્યારે ગમે ત્યાં અને ગમેતેમ ભુલ થઈ હશે તેનું હવે મારે કામ નથી. ત્રધાકાળ ક્ષેપ કરવો એતો હવે મુખ્યનું લક્ષ્ય છે. ભુલ જડો, બસ, શાન્તિ થઈ. ખરી રીતે વિચાર કરે તો ભુલ પડીજ નથી-અજ્ઞાન થયુજ નથી પણ બ્રહ્મ છે. ભુલ છે એવું-મનાયુ તે બ્રાંતિજ છે. તે ભુલ સુધારવાને—બ્રાંતિવાદળું ખસેડી નાખવાને અધ્યારો-પાપવાદ છે-ચોપાટની રમત છે તે સંસારનોજ ફેટો છે. તેને ટકાવનાંછે આત્મા ચારપાદવળો તેમાં ટક (લક્ષ) મેળિ. લીલાં, લાલ પીળાં કાળાં એ ચાર રંગનાં સોકટાં છે. તેના રંગો મત્ર જુંદા છે પણ તે છે તો બધાં કાષ્ટનાજ. તે રીતે બ્રા. ક્ષત્રી, વૈશ, શૂદ્ર, એ ચાર વર્ણ છે. લીલો રંગ શાંતિસૂચક રંગ (બ્રા.)લાલ છે તે ઉગ્રતા સૂચક (ક્ષત્રી) ; પીળો રંગ છે તે વિવેક ચતુરાઈ સૂચક (વૈશ) અને શ્યામ રંગ શુદ્ધત્વને સૂચવે છે તે ચાર વર્ણનાં સોકટાં બધાં ટકમાં ભમે છે. મધ્યમાંથી રમતનો આરંભ થાય છે. સોકટી ફરીને આવે તેમાં મારનો ભય રહે છે. વચમાં નિર્ભય સ્થાન પણ છે. જોકડાં (સંપવાળાં) ને ભય નથી. જે પુરમાત્મા તરફ હોય તેનું રક્ષણ થાય છે. રમતાર ચાર છે. તેવા અત્રે પણ મન બુદ્ધિ ચિત્ત અને અહંકાર એમ અંતઃકરણ ચાર છે. આરંભ પહેલા તે ચારે મિત્ર છે. પછી દરેક જણ પોતાનીજ જીત (વિજય-ફતેહ) થવા ઇચ્છે છે. તેથી તેવી ક્રિયા ચુકત બની હોંસથી પાસા નાખે છે. માલીક એક જ છે છતાં ચાર જોતના સોકટાંવાળા એક એક રંગવાળાંના જુદા જુદા માલીક બની બેસે છે. સોકટી ટપાટપ મરાય છે, પગ ધક્કો-આઘાત હૃદયમાં લાગે છે કે, માર મરી ગયું. આવ્યાં હતા એકઠા, જવું છે પણ એકલું. મધ્યમાં મારેડું એ તોફાનનાજ ટચી જવાનું-ખેડું છે, છતાં મમત્વથી લડી મરે છે. તે ક્યાં સુધી? બાજી પુરી થતાં સુધી અજ્ઞાન છે ત્યાં સુધી અથવા પ્રાણ છે ત્યાં

મુખી-દેહમાં આત્મ બુદ્ધિ છે ત્યાં મુખી. એ અહંમત્વ બુદ્ધિ જવું કહેણું છે. બાળક અવસ્થામાં સૂક્ષ્મ અહં છે તે બણીને પડિત થતાં અગર B. A.; M. A.; L. L. B.; B. S. C. વગેરેની પરીક્ષા પાસ કરી લાંબા પુછ્યાં લટકાવતાં, વધે છે. ત્રણ તાપમાં તોજયત તપે છે જ, પણ હારવું, છતવું, પાક કરવો, અને બુદ્ધિ જવું, એવાં ચાર તાપ બણેલા પડિતને વધારે નડે છે તેથી તેને તો સાત તાપથી તપવું પડે છે. તે સાતનો સમાવેશ ચોપાટમાં છે. મૂરખો લડી મરી બહુ. રાગ દ્વેષથી તપ્ત રહે છે, અને વિવેકી કાલા છે તેઓ રમત પુરી થતાં કહે છે કે, આ ખોટું છે, આપણી મેળે આપણા મનથી ઉભું કરેલું છે. તેમાં ક્ષણિક રમત ગમત છતાં નકામા લડી મરવું, એ મોટી ભુલ છે. એ રીતે સત્યનું સ્વરૂપ પ્રકાશમાં લાવવા (આજીવન) અસત્ય ઉભું કરીયું. એવુંજ નાટક છે. છેવટે સત્યજ્ઞ આગળ આવે છે.

અસત્ય એટલે સત્યનું વિવર્ત. તેજ અનાદિમાયામાં જીવ સુપ્ત થયો-ખરાં સ્વરૂપને ભુલ્યો. તે જાગે છે ત્યારે સત્ય સ્વરૂપ અદૈતને જાણે છે. સંસારના પદાર્થોનું જે જ્ઞાન છે તે અજ્ઞાન છે; કેમકે તે દ્રશ્ય પદાર્થ માત્ર અજ્ઞાનમાંથી થયા છે. બાળક જનમ્યું છે તે બધા જગતના પદાર્થથી અજ્ઞાન છે. માતાએ મગજ કે લાડુ ખાવા આપ્યો, તે વખતે તેનું જ્ઞાન પણ આપ્યું. મગજ લાડુ શું છે, શાનો છે, કેવી રીતે થાય, ખાવાથી શું થાય, વગેરે વિસ્તાર કરી સંસ્કાર સમૂહ તેનામાં રેડી ઉમેરો કીધો, એજ અજ્ઞાન વધ્યું. બદામનું ઝાઢ છે, એટલું જ્ઞાન થતાં, એ શું છે, શું કાજમાં આવે છે, શું કાલ્પ છે, વગેરે ચુલ્લ દોષ જાણ્યા. એ જ્ઞાન વધે છે તે સાથેજ અજ્ઞાન વધે છે. પુરૂષ ગમે તેટલો દોડે પણ છાયાં તો તેની આજીવજ રહેવાની; તેમ, ગમે તેટલા પદાર્થોનું જ્ઞાન મેળવે, અજ્ઞાનરૂપ છાયાં પણ તેની વિશાળ છે.

બાલ પાર્થોજ વાસ્તવે નથી, તો સાયન્ડીસ્ટો તેનો નિર્ણય શું કરશે? જામદવસ્થાનાં આર્ગતુક જ્ઞાનથી રહિત, સ્વપ્નનું પ્રાતિભાસિક જ્ઞાન છે. સંપુર્ણિતમાં અજ્ઞાન છે. એ ત્રણે અવસ્થા રહિત દૈત શન્ય, તે અદૈત તુર્પ પડે છે. એનો વક્તા છે તે આશ્ચર્ય છે. કેમકે “વતો જાઓ નિર્વર્તેતે જપાવ્ય મનસાસહ” એવું મનવાણી રહિત તત્વ છે તેને સમજાવવા પોતે વાણીને વેગ આપે છે. મુંગો શકેર ખાય, મુંગો સ્વપ્ન જુવે, તે બેહુ શું કહી શકશે? આંગળીથી ઇશ્વારત કરી શકશે કે સક્કાઈ છે. બોલી શકનાર પણ બોલશે કે ગળી-મિઠ છે પણ કેવી

ગળી ? તેનો જવાબ દેવા શબ્દ, ઉપમા કે વાણી નથી. અનુભવ કરનારો અનુભવરૂપ થઈ ગયો તે શી રીતે કહેશે ? ! ‘ જિન્ને પાયા ઇન્ને છુપાયા ’ તેથી વક્તા આશ્ચર્ય રૂપ છે. જ્ઞાતા પણ કુશળ હોય તો સમજી શકે છે તેથી તે પણ આશ્ચર્યરૂપ છે.

તે અતિ ક્યારે જાણી શકાય ? વેદ અને સદ્ગુરૂની કૃપા મેળવે, પછી ઇશ્વરાધિના વંદન પૂજન ધ્યાન સ્મરણ વગેરે પૂર્વક ચિત્તની એકાગ્રતા સિદ્ધ કરવા રૂપ યોગનો અભ્યાસ કરી ઇશ્વરનો અનુબ્રહ્મ મેળવે, ત્યારે અસંભવના (સંશયો)ની નિવૃત્તિ થાય ત્યારે. શ્રુતિરૂપ વેદ અદ્વૈતનું જ પ્રતિપાદન કરે છે, એવા નિશ્ચયથી વેદ પ્રસાદ થાય છે. તે વેદ પ્રસાદ મેળવવા ગુરૂ છે તે સાધન છે. તેની સેવા કરી શિષ્યોને અધ્યયન કરવાથી થાય છે. જ્યાં સુધી પુત્રે પુત્રવતી યોગ્યતા બતાવી નથી ત્યાં સુધી પિતા છે તે કદી ગ્રહરાજ તંત્ર (કુંચી) સોંપતા નથી, તેજ રીતે શિષ્યને પોતાની યોગ્યતાનાં લક્ષણરૂપ “આ માયિક દ્રવ્ય નાશરૂપ છે, ગુરૂ દ્રવ્ય અખુટ છે તેજ મુક્ત કરનારું છે,” એવો નિશ્ચય થાય નહીં—અધિકારી ન થાય ત્યાં સુધી ખરી કુંચી રૂપ બ્રહ્મવિદ્યા ગુરૂ (તે શિષ્યને) સોંપતા—આપતા નથી. પોતાના કર્તવ્યથી શિષ્ય ગુરૂને સંતુષ્ટ કરે છે ત્યારે બતાવે છે. ગુરૂ તો કૃપાવંત છેજ, પણ શિષ્ય પોતાની યોગ્યતા વ્યક્ત કરે છે ત્યારે કહે છે. કેમકે અધિકાર વિના આપણથી તેનું અહિત થાય.

જેમ પુત્રની યોગ્યતા વગર પિતા કુંચી સોંપી દે, તો દ્રવ્યનો દુરુપયોગ થાય છે અને પુત્રને ભયમાં આવી પડવાનો પણ પ્રસંગ આવે એવો સંભવ રહે છે, તેમ શિષ્ય સંબંધમાં પણ હોવાથી યોગ્યતા—અધિકાર આવેથી ઉપદેશ આપે છે. ચાર પ્રસાદ પ્રાપ્ત કરવા જોઈએ. અંતઃકરણનો પ્રસાદ, વેદપ્રસાદ, ગુરૂપ્રસાદ, અને ઇશ્વરપ્રસાદ. એ ચાર મેળવે તો મુક્ત થાય. ઇશ્વરની કૃપા—પ્રસાદ થયો, એમ ક્યારે જાણવું ? જે લોકો શ્રીમંત છે, સુખી છે, સ્ત્રી પુત્ર રથ અશ્વચાળા છે, મેહેલ બાગ બગીચાવાળા છે, તેઓ ઉપર ઇશ્વર પ્રસાદ થવાથી તેવા લોકો શું સુખી છે કે ? ના. એ સામિક ઉપાધિ મળે છે, તે ઇશ્વર પ્રસાદ નથી, પણ માત્ર ઇશ્વર પ્રસાદની છાયા છે. ગોવાળીઓ ખભાપર લાકડી લઈ, ગાયો બરાબર ચરે છે કે શી રીતે, તેની સંભાળ રાખે છે તેવી રીતે લાકડી લઈને કંઈ ઇશ્વર ભક્તો નથી. પ્રભુની કૃપા થાય ત્યારે તે સદ્બુદ્ધિજ સ્વરૂપ છે, સંસારમાં અભાવ થાય છે, માયિક દ્રવ્ય પદાર્થો અને સ્વર્ગોદિ લોકોનો મોહ જતો રહેવા લાગે, પ્રભુ ઉપર પ્રેમ લલિત થાય છે, ત્યારે જાણવું કે, ઇશ્વરના અનુબ્રહ્મની

તર્કઆરી થઇ-ઇશ્વરકૃપા-પ્રસાદ થવા માગ્યો. એવા ઇશ્વર પ્રસાદ પ્રાપ્તજનો બાલ ક્રિયા કરે છે તેમાં સ્વાર્થ પણ હોય છે, છતાં તેનું તત્વ એવું હોય છે કે તેમાં પર હિત સમયનું હોય છે. તેની રીતમાત્રનેદને બીજા લોક ધર્મ અને નીતિને માર્ગે ચાલે છે. એવા પરોપકારી જનો પોતાનો સ્વાર્થ પણ ભંગ થવા દે છે. અને પરહિત કરે છે, એવી ઉદારતા આવવી, તે ઇશ્વર કૃપાનું ચિન્હ છે. એમાં ઇન્દ્રિયો, વૃત્તિ, મનનો નિરોધ થાય છે. એને નિરોધ કહો અગર પરમાત્મ દર્શન કહો. ચિત્તની પ્રસન્નતામાંજ પરમાત્મદર્શન છે. એવા ઇશ્વર પ્રસાદથી નિર્દિધ્યાન કરે છે તેથી તત્વભોધ થાય છે. સાધનો છે તે અંતરાયને દૂર કરે છે તેથી તત્વભોધ થાય છે. સાધનો છે તે અંતરાયને દૂર કરે છે. અન્નનું ભાજન કયાં પહેલાં, પાત્રમાં અનકુટ સામગ્રી બધી પીરસેલી તે, બહાર જેવું જોતો હતો તેવું ખાધા પછી પેટમાં કેવું છે તે જણાવું નથી. પરંતુ તૃપ્તિ માત્ર અનુભવાય છે. તેમ, અહંતાની પૂર્ણતા તે તૃપ્તિ માત્ર અનુભવે છે. દરેક જણ કહે છે કે “હું” પણ તે શું, તે ખગર નથી સર્વ વ્યાપક “હું” છે, છતાં શરીર રૂપ-પરિચ્છિન્ન મનાયું છે. બધાંજ નામ “હું”નાં છે-અહં નાં નામે છે. જ અને હું ની વચમાં બધાં વ્યંજનો અને સ્વર બાંધી જાય છે તેજ બધાં નામમાં આવી જાય છે. જેમ જેમ, દેહાભિમાન છુટવા માડે છે, તેમ તેમ હુંની વ્યાપકતા સમજતી જાય છે. પ્રથમ તો એકલોજ હોય છે ત્યારે તો ના શેર કે શેર જેટલુંજ અભિમાન “હું” હોય છે. પરંપરા કે એવું થયું. “મારી સ્ત્રી” એ વધું. લગ્નમાં પણ વિચારપૂર્વક વિવેક દ્રષ્ટિએ જોનારને તો તત્વજ્ઞાન પાથયું છે. લગ્નમાં મુખ્ય ક્રિયા, ચાર મંગળ ફેરા અને સપ્તપદી. ત્રણ ફેરા ફેરે છે તેમાં આગળ પુરુષ અને પાછળ સ્ત્રી ચાલે છે. અને ચોથા ફેરા વખતે સ્ત્રી આગળ અને પુરુષને પાછળ રાખી ચલાવે છે; તથા પુરુષની જગાએ સ્ત્રી બેસે છે, અને સ્ત્રીની જગાપર પુરુષ બેસે છે, એ રીતે સ્થાન બદલાય છે. એ સંસારનું આયુ સ્વરૂપ હું છે. ચોથે ફેરે અર્ધ માત્રા [] આગળ થઇ સંહિ કમનું બીજ શેપાયું. પ્રારંભમાં લખ્યું છે કે,—

“નુકતે કે હરેફેસે, આપે બુદ્ધા હુવા; નીચેકા નુકતા ઉપર ગયા, આપે બુદ્ધા હુવા” નુકતા એટલે બિંદુ, એવો અર્થ છે. દારૂની લાખામાં બીચે બિંદુ આવવાથી “બુ” વંચાય છે, અને ઉપર બિંદુ આવે તો “પુ” વંચાય છે. “દા” એ અક્ષર તો કાયમ છેજ. તાત્પર્ય કે, એકલો હતો ત્યારે દેહ સાથે અભિમાન હતું. તેમાં “મારી સ્ત્રી” એ બીજું ઉમેરાયું.

કાનને છેદ પડાવે છે ત્યારે એકજ ઝીણી સળી ધાલે છે. પછી વધારતા જતાં ઘણી સળીઓ ધાલે છે તેથી છિદ્ર મોટું થઈ જાય છે. તેમ, પરસ્પરા પછી બેવડું અભિમાનરૂપ અહં થયલું હતું તે વધીને, પુત્ર થતાં ત્રણ થયાં—અહંત્રેવડું થયું. અને પછી બીજા પુત્ર પુત્રીઓ વેવાઈ સાસુ સાળી સાળા પૌત્રાદિ મળીને ૩૩ થયાં. પછી જ્ઞાતિનું, ગ્રામનું, દેશનું, એમ વિસ્તાર પામતાં સર્વ બ્રહ્માંડમાં હું છું, એમ થયું.

નાભિની નીચેનાં ચક્રમાં—મૂળાધારમાં જે જીવાત્મા છે તે બિંદુને સહઅણ પ્રહરદ્રમાં ઉંચે ચઢાવી મુકવું છે; ત્યારે ખુદા થવાય છે. એ હઠ યોગની રીતે પણ કહ્યું. એ રીતે જ્ઞાન થયું કે તેનું રૂપ નિવૃત્તિ. સ્વપ્નમાં રાજ થયો. બીજો રાજ આવી ઘેરો ધાલી જતી લીધો તેથી વનમાં ગયો ત્યાં તપ કર્યું. તપના કષ્ટથી જાગી ઉઠતાં, રાજ, વન, તપ, દુઃખ, એમાંનું કશું નથી. તેમ, અજ્ઞાનરૂપ સ્વપ્ન છે ત્યાં મુખી અપાર સંસારનું જ્ઞાન. જાગતાં એટલે જ્ઞાન થતાં, અપાર જતાં તે સંસારની નિવૃત્તિ. એક બીજ છે તેમાં અપાર અનેક વૃક્ષ અને અનંત બીજ છે, એ ખરું પણ તે બીજ સેકાઈ ગયા પછી કાંઈજ નથી-તેમાંથી અંકુરનો સંભવજ નથી. તેમ, અહંરૂપ બીજ છે તે અપાર વાસના એવ (જન્મમરણ સમૂહ) થી ભરેલું છે. જતાં જ્ઞાનથી મળી જાય તો પછી જન્મરૂપ અંકુર કાઢશે નહીં.

સહ કોઈને અડધું જ્ઞાન તો છેજ. બાકીનાં અર્ધ મોટે કોઈને મળ્યા નથી. એક ભાટ અને એક પટેલ બે જણે ભાગમાં ખેતી કરવાને એક એક બળદ લીધો; ધાસ આપ્યું તે એક બળદ જેટલુંજ આપ્યું. પટેલે ભાટને પુછ્યું કે, આ ધાસ તમારા બળદને નાખું કે મારા બળદને નાખું? ભાટ કહે, જા જા, આપણે બે એકજ છીએ, તેમાં તારું શું ને મારું શું મારીજ તો, જા જા, મારા બળદને નાખી દે. એક દિવસ માડીએ જોડી જવાનો પ્રસંગ આવ્યો. ભાટને પુછવા ગયો કે કયો બળદ જોડું? ભાટ કહે, આપણે કયાં જુદા છીએ, તારું તે કોનું, ને મારું તે કોનું, જા જા, જોડી દે ત્હારાને. એ રીતે, “ તારું તે મારું ” એ તો સહિને રૂચે છે, પરંતુ “ મારું તે તારું ” એ કંઈ પડે છે. કોઈ કવિ કહે છે કે “જીવે જ્ઞાની બધું મારું, જીવે યોગી તજી મારું ” જ્ઞાની સમજે છે કે, સર્વત્ર હુંજ છે, અને બધું દ્રવ્યમાત્ર મારું દ્રવ્ય છે. યોગી સમજે છે કે હું છઠ્ઠું જ નહીં, પ્રભુજ છે. તાત્પર્ય કે, ગમે તે એક છેડે જતો રહે, તો વિશ્લેષ નહીં આવે, અને તત્ત્વ સમજાય. એ પ્રકારે અદ્વૈત શું છે અને અદ્વૈત

ક્યારે થવાય, તે વિષે કહેવાય ગયું. હવે જીવ ક્યારેનહ શું કારણથી થયો? તે કહે છે.

વાદળની ધનતાના યોગે સૂર્યપ્રભા બરાબર દેખાતી નથી, જાંબુ દેખાય છે. છતાં તે પ્રકાશ કેનો ? સૂર્યનોજ છે. તેમ, માયાને લીધે જે બ્રહ્માત્મ પ્રકાશ છુપાઈ ગયો છે અથવા ઝાંખો રહ્યો છે, તે છતાં તે પ્રકાશનો પરમાત્માનોજ છે. કેવળ અંધકાર હોતે અગર કેવળ પ્રકાશ હોતે તો જ્ઞાતિ નહિં થાત. હું છું, એવું લાન સઉને છે, તે આત્માનો સામાન્ય પ્રકાશ છે. દોરડીમાં સર્પ બાંસે છે તેની માફક દેહમાં અહંભાવ (દેહ હું છું એવો) છે.

એક ડોસી નદીએ લુગડાં ધોવા ગઈ. ત્યાં જિંટ બેઠેલું જોઈ ડોસીએ વિચાર્યું કે, ગાડી ધોડે તો બેઠાં હતાં, પણ જિંટ ઉપર નથી બેઠાં; તેથી ઈચ્છા થઈ, અને જિંટ બેઠેલું હતું તેના પર ચઢી બેઠી, એટલે તો તરત જીભું થઈ ગયું. જિંટનો એવો સ્વભાવજી હોય છે કે, કોઈ સ્વારી ઉપર બેસે કે તરત જીભું થઈ જાય. હવે પાછું કેવી રીતે બેસાડી દેવું તે યુક્તિની ડોસીને કંઈ ખબર નહી. તેથી તે તો ચાલ્યું. રસ્તે લોક પુછેછે કે, માણ! ક્યાં જાવ છો. તેને ડોસી કહે છે કે જ્યાં જિંટ લઈ જાય ત્યાં તેવું અહીં છે. જિંટ સ્થાને શરીર છે. તે ઉપર યુદ્ધિ રૂપ યુદ્ધી બેઠી તે યુદ્ધીડોસીને ખબર નથી કે હું કોણ છું, મારું કર્તવ્ય શું છે. ત્યારે કહે છે કે, કરમમાં હશે તે થશે. દેહાભિમાન છોડવું કહ્યું છે. જુદાને કાપી નાખો કે તેને સૂઈ સુકવી નાખવા માંડે. તેમાં પ્રથમ પાત્રાં સુકાય છે પછી ડાળી ડાળાં સુકાય છે. થઈ લીધું રહે છે તે ધીમે ધીમે જેવું જાડ તે પ્રમાણે વરસે એ વરસેકે બાંને કાળે સુકાઈ રહે છે. તેમ અહંમતતા ઉઘડી ગયાં છે. તે જાડાં ગએલાં મૂળ છે. જ્યારે અહંમતત્વ છોડે છે ત્યારે જ્ઞાન રૂપ સૂઈ તેને સુકવે છે પ્રથમ પાત્રાં સુકવે છે તેમ, કુલ્લક પદાર્થ નાશ થાય છે તો કહે છે કે એ નાશ થવાનોજ હતો, એમાં ક્ષોભ શું કરવો ? એમ અભ્યાસ વૈરાગ્યથી દેહાભિમાન ગળતાં અંતિમ જે (અવિદ્યા મૂળરૂપ) દેહાભિમાન છે તે ગળી જાય છે ત્યારે યજ્ઞ યજ્ઞ મર્ગે વાસિ તત્ત્વ તત્ત્વ સમાધાયઃ ॥ જ્યાં જ્યાં મન જાય છે ત્યાં ત્યાં તત્ત્વજી સમજાય છે. ક્યારે ? દેહાભિમાને નક્કિતે વિદ્યાતે પરમાત્માનિ !! વાદળાં વિખરાઈ જતાં પ્રકાશ દેખાય છે તેમ, અભ્યાસરૂપ પવનથી દેહાભિમાનરૂપ વાદળાં ખસી જાય છે ત્યારે આત્મ પ્રકાશ સમજાય છે. જ્યાં સુધી વાદળો આડાં છે ત્યાં સુધી કિમિલ્લ અને સર્વ

તેનો ભેદ છે, માયાથી પારદ્રષ્ટિ કરે છે ત્યારે લક્ષ્યને પરમેશ્વરઃ પ્રભુ દેખાય
દેશ્વરો ગદ્ય રાત્નંતિ મૂર્તિભેદ વિમાગિનો ॥

વ્યોમવદ્ વ્યાપ્ત દેહાય દક્ષિણામૂર્તયે નમઃ ॥

ઇશ્વર ગુરુ અને આત્માનો મુર્તિભેદ કેવા પ્રકારનો છે ? વ્યોમવત્ એટલે ઘટાકાશ મહાકાશ મહદાકાશવત્ અભેદ છે, ઇશ્વર : માયાની ઉપાધિ વાળા, ગુરુ શરીર ઉપાધિવાળા, તેથી તે ઉપાધિને લઇને ભેદ કદાચો હતો. ઇશ્વર માયામાં લેપાતા નથી ગુરુને પણ માયાનું કાર્મી, શરીર જગત વચ્ચે બાધ કરી શકતું નથી. તેથી ચિદાકાશમય-સર્વત્ર વ્યાપક જ્ઞાનરૂપ શરીરવાળાથી દક્ષિણામૂર્તિ ગુરુને નમસ્કાર સંત કહે છે કે, આનંદ ધન પુરુષજ છે, તેમાં ગમે તે થાય, તેથી હમને લાલ કે હાનિ નથી. એ એક અદૈતજ સિદ્ધ છે હરિઃૐ તત્સત્.

પ્રથમ શ્લોક વિષેનું વ્યાખ્યાન-વિસ્તાર-સમજૂતી-કારિકા-વાર્તિક લાવાર્ધ અને સમાપ્ત થાય છે; અને બીજા શ્લોક વિષે હવે શરૂ કરાય છે
શ્રીજ સ્યાંતરિ શાંકુરોજગદેદં. તટસ્થ લક્ષણ એટલે, જે હંમેશ રહે નહીં એવું. જેમ, લાલ પાગડીવાળો પુરુષ એ પુરુષનું તટસ્થ લક્ષણ છે, કેમકે લાલ પાધડી કંઈ હંમેશ નથી હોતી. વખતે કેસરીઆ કે ગુલાબી પણ પહેરે અને ટોપી પણ પહેરે. અને સ્વરૂપ લક્ષણ એટલે, સ્વરૂપમાંજ રહીને બીજા વસ્તુ જુદી પાડી બતાવે તે. જેમ, ગૌર વર્ણનો ગોળ મુખવાળો પુરુષ. એ ગૌરવર્ણ અને ગોળમુખ, પોતાના સ્વરૂપમાંજ કાયમ રહીને બીજા પુરુષોથી જુદો પાડી બતાવે છે. એવુંજ પરમાત્મ તત્ત્વ છે તે બે પ્રકારનાં લક્ષણો વાળું છે. જગતનું તેમાં કાદાચિત્ત્વ છે તે તટસ્થ લક્ષણ, અને સત્ત્વ જ્ઞાન અનંત રૂપ છે એ સ્વરૂપ લક્ષણ છે. વિશ્વવર્ણન દ્રવ્યમાનં એ પ્રથમ શ્લોકમાં અર્ધ શ્લોકથી પહેલું તટસ્થ, અને પાછલા અર્ધ શ્લોકથી સ્વરૂપ લક્ષણ કહ્યું.

નળીઆમાંથી જણાય છે તે ત્રસરણનો છડો ભાગ છે તેને પરમાણું કહે છે. તે નિરવયવ હોવાથી નિત્ય છે અને નિત્ય હોવાથી તેનો અભાવ થતો નથી તે પરમાણુની સહાયથી ઇશ્વર આ જગતને રચે છે તેથી ઇશ્વર તે (જગત) નું ઉપાદાન કારણ નથી, તેમ, માયામય પણ નથી. ઘટનું ઉપાદાન કારણ માટી છે, તે કાર્યાન્વિત હોય છે (માટીમાં ઘટ રહેલો છે) કારણના ગુણ કાર્યમાં હોય છે, તેથી જગતનો હેતુ ઇશ્વર નથી, પણ પરમાણુ છે (ઉપાદાન); અને ઇશ્વર તો કુંભારની માફક નિમિત્ત કારણ છે, ઇશ્વરેતો તેને ગતિ આપી અમુક પ્રકારે બનાવ્યું. માટીમાં

જેમ ઘટ રહે છે તેમ જે કાર્ય જેમાંથી થાય છે તેમાંજ રહે છે. તંતુમાંજ પટ રહે છે, સૂતરમાંજ અલંકાર રહે છે. એ પ્રમાણેનો મત વૈશેષિક શાસ્ત્રનો છે. દ્વે સાંખ્ય શાસ્ત્રનો મત કહે છે.

પ્રધાન-પ્રકૃત-માયારે જગતનું ઉપાદાન માને છે. તે પ્રધાન-પ્રકૃતિ છે તે તથા ગુણની સામ્યાવસ્થાથી છે.

વેદાંત કહે છે કે, ચેતનના આશ્રયે છતી ચેતનનેજ વિષય કરે છે તે અવિદ્યા (માયા)નું સ્વરૂપ લક્ષણ છે. અને જ્ઞાતિ ઉત્પન્ન કરે તે તટસ્થ લક્ષણ છે, કેમકે જ્ઞાતિ કોષક કાળે થાય છે અને પાછી જતી પણ રહે છે. રજો ગુણ લાલ છે તે અલ્પિત છે. સત્વ ગુણ શ્વેત છે તે પ્રકાશ કરે છે. અને તમો ગુણ કાળો છે તે સંહાર કરે છે. રજો ગુણ જગતને ઉત્પન્ન કરે છે, સત્વ છે તે સ્થિતિ-રક્ષણ કરે છે, અને તમોગુણ લય કરે છે. પુરાણમાં બીડી વાત એજ કહી છે કે, બ્રહ્મા સૃષ્ટિ કરે છે, વિષ્ણુ પાળે છે, શ્વર સંહારે છે.

આવીક-દેહાત્મવાદીલોક પ્રલક્ષ પ્રમાણનેજ માને છે. તેનાથી આગળ વધેલા બીજા લોક અનુમાન પ્રમાણને માને છે; કેમકે પોતાના જન્મને પોતે નથી જાણતો પણ છે. બાપ દાગ પ્રલક્ષ નથી પણ અનુમાન થાયજ કે દાદા હતા તો બાપ થયા, બાપ હતા તો પોતે છે. તેનાથી આગળ વધેલા સાંખ્ય છે તે ત્રીણું શબ્દ પ્રમાણ માને છે. નૈયાયિકલોક ચોથું ઉપમાન પ્રમાણ વધુ માને છે. યોગ શાસ્ત્ર પાંચમું અર્થોપતિ પ્રમાણ માને છે. અને કુમારિલ ભટ્ટે છઠું અનુપલબ્ધિ એટલે અભાવ પ્રમાણ વિશેષ માન્યું છે. વેદાંત તે છઠ્ઠું પ્રમાણ માને છે. એનું નિદાન પ્રલક્ષ પ્રમાણ છે. બધાં પ્રમાણો પ્રલક્ષનેજ આધારે કહેવાય છે. અગ્નિ નજરે જોયેલા હોય તોજ ધુમાડા ઉપરથી અનુમાન કરે છે. દહાડે નથી ખાતો તો રાત્રે પણ ખાતો હોવાજ જોઈએ; વજેરે.

વેદાંત સમજાવે છે તે વસ્તુ ઈદ્રીગોચર નથી તેથી તેમાં એકપણ પ્રમાણ પોંચતું નથી. ઉપનિષદો શબ્દ પ્રમાણથી કહે છે તેને અતદ્વ્યાવૃત્તિ લક્ષણ કહે છે.

રાજા, ગુરુ, પિતા, દેવ, પતિ, એ પાંચ તરફ આંગળી બતાવવી નહીં. રામ ભક્તમણ સીતા વનમાં ઋષિ આશ્રમ તરફ ગયાં ત્યાં ઋષિ-મંડળમાં એક બાઈ જઈને બેઠા, અને ઋષિ પતિના મંડળમાં સીતા જઈ બિરાજ્યાં. એક જણીએ સીતાજીને પૂછ્યું કે, રામ ક્યા ? સીતાજી મૈાન રહ્યાં. બીજી ચતુર હતી તે સમજી ગઈ, અને પૂછ્યું કે પેલા ગૌર વર્ણના છે તે રામ

છે ? સીતા કહે ના. ત્રીજી બોલી કે, પેલા જટાવાસી ગૌર વર્ણના અને ધનુષ્ય બાણવાળા છે તે કાણુ ? સીતા કહે, તે મારા દીએર છે. ચોથી બોલી કે, પેલા ધનસ્માન વર્ણુ છે, જટા છે, રૂદ્રાક્ષ માળાવાળા છે અને ધનુષ્યબાણવાળા છે તે કાણુ. શું તે રામ છે ? સીતા મૌન ધરી રહ્યાં. તરત બધાં સમજ્યાં કે એજ રામ છે, એ લક્ષ્મણું નામ અતદ્વ્યાવૃત્તિ છે. એ રીતે નેતિ નેતિ કરીને ઉપનિષદો બતાવે છે. સ્થુલ સૂક્ષ્માદિ શરીર ની પાર જો છે તે સઃ છે, અને તેથીજ પ્રમાણમાં આવે નહીં એવા હોવાથી અપ્રમેય છે.

પિતા પુત્ર રૂપેણ જાયતે ॥ પિતા છે તેજ પુત્ર રૂપે થાય છે તેથી અભિન્ન છે, માટે એક પુત્ર થયો કે પછી વાનપ્રસ્થ થવાનું કહે છે. કેમકે પિતા હતો તે પુત્ર થયો; પત્નિ માતા થઇ ગઇ. મંગળકેરા કા આંદાં પ્રે છે તેજ ઓ, ચોથે ફેરે તો સ્ત્રીને આગળ કરે છે ને, તે ઉપર કહી ગયા.

હવે ઉપનિષદ સમજાવે છે તે **સદેવ સૌમ્યેદમગ્ર આસીત્ ॥** હે પ્રિયદર્શન ! સર્વથી પહેલાં સત્ (આત્મા) એકજ હતો. **एक मेवास्तितीर्य ब्रह्म.** એ એ શ્રુતિને આધારે બીજા સ્લોકથી (તત્સત્) વસ્તુનું પ્રતિપાદન કરે છે.

વૈશેષિક અને સાંખ્ય મતો શ્રુતિ વિરૂદ્ધ હોવાથી ઉપેક્ષ્ય છે (સ્વિકારવા લાયક નથી) તે કહે કે, માયામાંથી જગત થાય છે તે બીજાંકુર ન્યાયથી થાય છે. જગત થયું નથી ત્યાં સુધી બીજામાં રહેલો અંકુર નિર્વિકલ્પ છે, જાતિ ગુણ ક્રિયા રહિત છે. એ બીજામાં વૃક્ષ છે તેજ પ્રમાણે અસ્તિત્વ હતું. તેજ કહે છે. અને ફરીથી શા માટે કહે છે, કે, અમોઘ વાત સમજાઇ જવી દુર્બોધ છે તેથી.

પ્રભાત ઘાટ કુટી ન્યાય, એટલે, દ્રષ્ટાંતથી કહે છે કે.-એક ગાડાં-વાળો વિચારે છે કે, સડકથી જતાં ટોલની છાપરી છે ત્યાં ટેકસ માગશે તે આપવો પડશે તેથી સાંજે અંધારું થતાં ગાડું થોડે છેટેથી નીચે ઉતારી મુકયું. એવા હેતુથી કે વનમાં આગળ લઇ જઇ પછી સડકે ચડાવી દર્શ્યું. અંધારે વનમાં ચાલ્યો. વધારે અંધારું થતાં દિશા બાંધેલી તે ચુકી ગયો. રાત બધી જંગલમાં ચ.થડાયો. પ્રભાત થતાં દિશા જણાવા લાગી, ત્યારે સડક તરફ ચાલ્યો. તો તે ટોલની કુટી પાસેજ આવી ઉભો, તેમ પરમાત્મા તત્ત્વ તરફ જવા મહાપુરુષોએ સીધી સડક બાંધી છે, તેનું રક્ષણ થતું રહે તેને માટે ટોલ (કર) મુકયો છે. તે કર છુપાવવાને સરજા માર્ગ છોડી વન (ભરાદર)માં આડી ગાડી હાંકી મુકીએ છીએ. તે ટોલ ટેકસ

શું છે ? તે છે તો નજીવો-ભુજ, છતાં મોટો વ્યાધ જેવો ભારે છે, તે સ્વાર્થ ત્યાગ રૂપ કરે છે, તે આપવો ગમતો નથી, ત્યારે દેહરૂપ ચાકું ગમે ત્યાં ચલાવ્યો જાય છે. એકને પ્રભુ મળ્યા એમ સાંભળ્યું કે બીજાં ટોળાં જણી તેની પાછળ પડ્યા, કે હમને બતાવી દેશે. તેથી ભિન્ન ભિન્ન ધર્મ ખંચમાં ધુસે છે. કોઈ ધર્મ એવો નથી કે જે સ્વાર્થ ત્યાગ કરાવ્યા વગર હજી ધર્મે પોંચાડે. ભુજો, ત્રિશંકુ હજી અધર લટકે છે. માટે સ્વાર્થ ત્યાગ રૂપ ટેકસ આપી સુખેથી સીધી સડકે નિર્ભયપણે ચાલ્યા જાય, તો સુખ ધામમાં જ સીધા પોંચી સુખી થશે.

કાષ્ટમાં રહેલો સામાન્ય અગ્નિ છે તે અંધકારનો બાધક નથી, પણ કાષ્ટનાં ધર્મશુદ્ધિ પ્રકટ થતો વિશેષ અગ્નિ છે તે અંધકારનો બાધક છે. તેમ સર્વ વ્યાપક ચૈતન્ય છે તે અજ્ઞાનનો બાધક નથી. વિશેષ ચેતન પ્રકાશવાથી અજ્ઞાનનો બાધ થાય છે. એમ (પ્રભુવ)ને ઉપરની ચરણી કરી, અંતઃકરણને નીચેની ચરણી કરવી. તે મંથન (ધર્મશુદ્ધિ)થી પ્રકટ થતો જ્ઞાન રૂપ અગ્નિ છે તે અજ્ઞાનનો બાધક છે. **एकतो ह्यं बहुस्याम** એ શ્રુતિથી સમજાવતું સામાન્ય જ્ઞાન છે, તે નિર્વિકલ્પ છે. અને પ્રત્યેક વસ્તુને વિશેષ રૂપથી જણાવનાર છે તેને સવિકલ્પ કહે છે. તે સવિકલ્પના આઠ ભેદ છે. સંકલ્પ, સંશય, ભ્રાંતિ, ઊંઘ એટલે વસ્તુના ધર્મનો વિચાર કરવો તે, અનધ્યવસાય, સ્મૃતિ, વગેરે. સંકલ્પ, -જ્ઞાનાભાસમાં ઉપાધિને : યોગે ભિન્ન ભિન્ન ભેદ થાય છે. છ પ્રમાણો વેદાંત સ્વિકારે છે, અને પૌરાણિક બીજાં બે વધારે માને છે. એતિહાસમાં જૂત રહે છે, એવું પરંપરાગત કથન આદ્યું આવે તે. અને સંભવ=અમુક પાત્રમાં આટલું સમાઈ શકશે એવો સંભવ છે. સમવાય સંબંધ=નિત્ય સંબંધ. રૂપનો અને ઘટનો સંબંધ છે તે નિત્ય છે, તેવો.

સાંખ્ય શાસ્ત્ર, હૃદયરતું કર્તૃત્વ માનતું નથી, પણ કહે છે કે, મૂળ પ્રકૃતિ [પ્રધાન] વિકાર પામી જગત રચે છે. જેમ દુધને અધરેકમા વગરજ એમને એમ ધણો વપ્ત મુકી છાંડવાથી દહીં થઈ જાય છે તેમ એની મેઠ પ્રકૃતિજ રચે છે. આકાશમાંથી વાયુની વિકૃતિ થાય છે. તે વાયુ છે તે અગ્નિની પ્રકૃતિ છે. વાયુની પ્રકૃતિ આકાશ છે, અગ્નિ વિકૃતિ પામી તેમાંથી જળ થાય છે. તે જળની પ્રકૃતિ અગ્નિ છે, એ રીતે પૃથ્વીની પ્રકૃતિ જળ છે. આકાશ છે તે મહત્ત્વની વિકૃતિ છે. મહત્ત્વ છે તે આકાશની પ્રકૃતિ છે. મૂળ પ્રકૃતિ સ્વતંત્ર છે. પુરૂષ જે સર્વથી પર છે તે સાથે રૂપ તત્ત્વ સાંખ્ય માને છે, અને પૌરાણિક ૩૦ તત્ત્વ માને છે. લિંગાચત (પાશુપત ચૈવ)

કદ માને છે. અનેક મતો અનેક રીતે માને છે. વેદાંત છે તે માયારૂપ વિવર્ત માને છે, તે કહે છે કે જગત છે તે પરમાત્માનું વિવર્ત છે એટલે માયા માત્ર-ભ્રાંતિ છે. પોતાનું મૂળરૂપ નહિં છોડીને ખીજેરૂપે દેખાવું, તેને વિવર્ત કહે છે. એ રીતે સ્થિતિ કારણ જે વેદાંત બતાવે છે તેમાં લાઘવતા અને અતુચ્છત્વ છે (ખીજા મતો બતાવે છે તે કારણમાં ગૌરવ છે.) એ જે હેતુને લઇને વેદાંત કહે છે તે કારણ સખળ દ્રઢ દરે છે. વિવર્તવાદમાં લાઘવતા છતાં અતુચ્છત્વ છે.

મામાની ત્રણ શક્તિ છે, ઇચ્છા, જ્ઞાન, ક્રિયા. એ ત્રણથી જગત પ્રવર્તે છે. નાટક છે તે ત્રણ વડે છે. કવિ., સૂત્રધાર, અને પાત્ર. કવિ છે તે કારણરૂપ છે. સૂત્રધાર સૂક્ષ્મરૂપ, અને પાત્રો છે તે સ્થુલરૂપ છે. એવું જ જગત નાટક છે. કવિરૂપ કારણ ઇશ્વર છે. હિરણ્યગર્ભ (પ્રાણ) સૂક્ષ્મ રૂપ છે, જીવોરૂપ પાત્રો-પ્રાણીઓ છે તે સ્થુલરૂપ છે. કવિ એકલો જ છે તે મનમાં એક સિદ્ધાંત બાંધે છે કે સત્ય મેવ જયતે નાનૃતં કેવે પ્રકારે કે, **एकोहं बहुस्याम्** એ સંકલ્પ ઉપર બધાં પાત્રો નાચી રહ્યાં છે. કવિ તો માત્ર લખે છે, અર્થાત્ સંકલ્પમય રૂપ બંધું કરે છે. તેમ ઇશ્વરે ઇક્ષણ કીધું (જેણે). હવે પાત્રો તદ્દપ્તાર કરવાનું કામ તો સૂત્રધારનું છે. તે સર્વ પાત્રો-પ્રાણીઓને કબજામાં રાખનાર છે. પડદા વગેરે કેવા, કવી રીતે ક્યાં હોવા જોઇએ તે બધી સર્વની દોરી જેના હાથમાં છે તે સૂત્રધાર-પ્રાણ વડે જ નાટક ચાલે છે ત્યાં સુધી વાસના, અને વાસના સુધી જગત.

સૂત્રમણિ ગણાદય તે સૂત્ર એટલે હિરણ્યગર્ભ-પ્રાણ છે તે સૂત્રાત્મા સૂત્રધારમાં તમામ શરીરોં જીવોરૂપ વિરાટ મણકા પ્રોવાહ રહ્યા છે. વિશેષ પ્રકાશથી જે રાજે છે તે વિરાટ. તે બધાં આપણે જુઠીએ. તે આપણે જે જે વેષ લઇને આવ્યા તે વર્ણાશ્રમ ધર્મનો વેષ બરાબર લગવવો જોઇએ. પાત્રો જે હોય છે તેમાં અસત્યને વળગનારાં પણ હોય છે તે જીવડે સત્યમાં ફરી જાય છે. કવિ ઇશ્વરનો સંકલ્પ સત્ય થાય છે. જગતસકત બધાં અંતે દારી જાય છે, એટલે શ્મશાનમાં જઈ પડે છે-અંતે આસકિત છોડીને પડે છે. અર્થાત્ સત્યનો જ જાય છે, અસત્યનો નથી થતો.

કવિએ નાટકનો આરંભ નથી કીધો ત્યાં સુધી નિર્વિકલ્પ હતો. નાટક આવ્યો તે અંતઃસુધી સવિકલ્પ; અને તે સમેટાઈ જતાં પાછો હતો તેવો નિર્વિકલ્પ છે. તેમ, તે કવિની માણક બીજ છે તે વૃક્ષ થયા પહેલાં નિર્વિકલ્પ છે. તેજ બીજ વૃક્ષ રૂપે તથા બીજો રૂપે થાય છે. તેમ, ઇશ્વર રૂપ સર્વ જીવો છે. બીજ વૃક્ષની પરંપરા આવ્યા કરે છે. તેનો અંત નથી.

આવતો. તેમ, સહિથી પ્રથમ ક્યાં કઈ વડે સ્પષ્ટ થઈ, એવો પ્રશ્ન ધણી પુછે છે, તેમણે પણ સમજવું કે, અનાદિ પ્રવાહ છે. યોગી, વિશ્વામિત્ર વગેરે સંકલ્પ માત્રથી સર્જિ કરે છે, તેમ ઇશ્વર સત્ય સંકલ્પથી જગત રચે છે. તે ઇશ્વરનાં ચથાર્થ જ્ઞાનથી પરંપરા વિરમે છે. “ઇશ્વરની ઇચ્છા ઇક્ષિણ અથવા સંકલ્પ,” એ કહેવું પણ અધ્યારોપ માત્ર છે. શ્રુતિ જે એ રીતે કહે છે તે સહિનું કલ્પિતપણું સમજવવાને કહે છે.

ઇશ્વરને સર્જિના નિમિત્તભૂત (કલાલવત્) માનવાથી તેનામાં વિકારિત્વ, વિનાશિત્વ, ઉત્પન્ન થશે, તેનું શું ? ના. તેમ નથી થવું. ઇશ્વરની ઇચ્છા સ્વતંત્ર છે. તે ઇચ્છારૂપ માયાથી જગત રચે છે. વાસ્તવે નથી. ઇશ્વર ઇચ્છા વિના કેવી રચે છે તે વિશે દ્રઢાંતને કહે છે. જીવનસિંહ અને માધવસિંહ બે મિત્ર હતા. એક દિવસે માધવ હતો તે જીવનને ઘેર આવ્યો, બારણું ખોલતાં પુછ્યું કે, કેણું ? માધવ બોલ્યો કે, હું. કેમકે “હું” છે તે આત્માનું સામાન્ય સ્વરૂપ છે. જીવન પુછેછે કે, હું તે કેણું ? માધવ બોલ્યા વગર દાદરે ચઢી આવ્યો, તેને જોઈ જીવને પ્રસન્નતા બતાવી. માધવ કહે, શું મારો સ્વર પણ નહિં ઓળખ્યો ? પછી માધવે નાટક રચ્યું અને તે કરવા માંડ્યું તેમાં તે નટીનો વેષ લગવે છે. જીવન પણ, બીજા પ્રેક્ષકોની માફક, તે જોઈ મોહ પામ્યો. એક શ્રીમંતનો પુત્ર રોજ તેની નાટક જોવા આવે તેથી તેની માતાએ તે પુત્રને નાટકનાં દૂધણો કહી બતાવ્યાં તે જીવને સાંભળવાથી તેની અસર તેને લાગી, તેથી જોવા જવાનું બંધ કરી, પણ પૈસા ભરી ચુકેલો હતો તે તો પાછા લેવા જોઈએ. તેણે નટીને કહ્યું કે, બાળ તારૂ નાટક (હું બાળી સુકું છું) તે બોલી કે બાળો શા ખરે ? તમારે નહીં જોવું હોય તો નહીં જોશો. સારે જીવન કહે, મારા પૈસા લાવ. નટી કહે, તમારા લોકના પૈસાથીજ નાટક ઉભું કરીશું છે. આ બધું સાહિલ છે તેમાંથી કાંઈ લઈ જાવ. પડદા વગેરે જોઈ વિચારમાં પડ્યો કે એ શું કામનું. તેથી શું લેવું તે સુઝ પડતું નથી. એક મિત્રે કહ્યું કે, નટીનો પોશાક લઈ લે. જીવન કહે, ખરે ! સ્ત્રીને નહીં અડકું. મિત્ર કહે લાઈ, એ સ્ત્રી નથી, નાટકકાર છે, તેથી દોષ નથી, સારે નટી ઉપરથી પોશાક ખેંચી લીધો, તો તે માધવ નિકળ્યો, તેથી આશ્ચર્ય પામ્યો. માધવ કહે, તે મને તે દહાડે કહેલું કે હવે સ્વર નહીં જીવું. છતાં ધાક પરિચયમાં તું મને જીવે છે છતાં મને ઓળખ્યો. નહીં (નટી વેશે). જીવન કહે તું સ્ત્રી થયો, અને વળી સ્વર બદલ્યો તેથી નહીં ઓળખાયો. માધવ કહે, લાઈ, મારે તો આ નાટકના ખેડનું કશુંએ કામ નથી, પણ હું સુધ

જાઉં છું ત્યારે તમે પ્રેક્ષક લોકોના પૈસા લઇ કરી અને જગારો છો. તેજ પ્રમાણે આ જગત નાટક વિશે છે. જીવોનાં કર્મરૂપ પૈસાવડે આ જગત નાટક ખડું થયું, તે બળે તેમ નથી. કેમકે એક જણની માલિકી નથી. અને વળી પ્રવાહરૂપે અનાદિ છે. તેનો ચાલક ધનુષ છે તેણે સ્વધનુષથી કીધું નથી. ઇચ્છા, જ્ઞાન, ક્રિયાથી થયું છે એમ કહેવાય છે છતાં તે સાથે સંબંધ નથી. જીવોના કર્મો ણ આપવા તદ્દ્યાર થયાં તેથી “ઇચ્છા થય” એમ આરોપ કીધો. કર્મોનો આદિકાળ જણાતોજ નથી, તેથી અનાદિ કલ્પિત છે. માધવવત ધનુષરજ માયા (નટી) રૂપ બને છે. તે નટી સ્ટેજ પર આવે છે ત્યારથીજ કહે છે કે હું આવી. વસ્ત્રમાત્રથી સ્ત્રી-નટીનો આરોપ લીધો. તે “ધનુષરે ઇક્ષણ કીધું” એમ કહી અતિએજ “માયા” નામથી આરોપ કીધો. તાત્પર્ય કે, ધનુષરજ માયા નટીરૂપે બન્યો.

આ જગતના મોહમય નાટકમાં ઉગ્ગરા થાય છે, દ્રવ્ય જાય છે, જીવન તત્ત્વ તથા યુમાવાય છે, છતાં હંદ છુટતો નથી. સંસારના વિષયા દિમાં જેવો હંદ લાગ્યો તેવો પ્રભુપર લાગે તો પાર પડાય. એકજવાર વાત કરતાં આ વ્યવહારમાં મેહેલું અથવા તાનો કહેવાય છે તો તેને લાંબોકાળ વીતી ગયા છતાં પ્રસંગ આવે કહી બતાવે છે. એજ નાટકનો હંદ એટલે સંસાર ઉપર પ્રીતિ. કાલરૂપે-કારૂપે તે વ્યતને હૃદયમાં રાખી મુકવી અને બુલવી નહીં, એજ આસક્તિ-રાગદ્વેષરૂપ સંસાર. એવી કાળજી પ્રભુ ભજનમાં થવી જોઇએ. જ્ઞાનરૂપ ધનુષર છે તે ઉપરથી અજ્ઞાનરૂપ વસ્ત્ર ખેંચી લે, અર્થાત્ દેહાત્મ બુદ્ધિ ખસેડી નાખી જીવે તો પૂર્ણ પુરૂષ આત્મા છે. પરંતુ, તે વસ્ત્ર, એટલે માયા-અજ્ઞાનરૂપ આવજું ખેંચી કાઢે તો શવે. જીવને તે ક્યારે ખેંચ્યું કે મિત્ર મળ્યો ત્યારે. તેમ હિતેન્દ્ર સદગુરુ મળે તો મોહરૂપ કલ્પિત માયા ગેય થઇ જાય, અને માધવની માફક સ્વયં બ્રહ્મૈવ પ્રકાશે. અજ્ઞાનનો બાધ કરતાં સ્વયં ધનુષરજ છે, પછી બંધ, મોક્ષ ઉપદેશ, ઉપદેશ, કશું નથી. “માયા મિથ્યા છે,” એમ કહેવા માત્રથી બંધ દૂર નથી થતો. રાગ દ્વેષ હર્ષ શોકાદિ દૂર થવાથી બંધ મોક્ષ બ્રાતિ જાય છે.

અંધ ગુલાંગુલ ન્યાય, એટલે શું, તે દ્રષ્ટાંતથી કહેવાય છે.

એક શ્રીમંત શેઠ અને તેની સ્ત્રી હતાં. શેઠને વેસ્યાનો સંગ લાગ્યો-હતો. શેઠાણીને પુત્ર થયો. વેસ્યાએ બહારથી પ્રસન્નતા બતાવી પોતાનાજ નોકરોથી તેને ઉછેરતાં તે પુત્રને એવું કંઈ ખવાડવા માંડ્યું કે નેત્રનો

પ્રકાશ થતાં થતાં પદરૈક વરસે છેક અંધ થયો. શેડે બધું દ્રવ્ય વેશ્યાને
 લખી આપેતું હતું. પુત્રને નોકર સાથે જંગલમાં વેશ્યાએ મોકલાવી દીધો.
 તે ત્યાં વનમાં ભટકે છે, કેમકે અંધ તેથી ઉપાય નથી. એક બ્રાહ્મણ તે
 વનને માર્ગેથી જતો હતો તેણે તે અંધ પુત્રને ઓળખ્યો. તેણે કહ્યું કે,
 ભાઈ, આ બળદ તમરા આપનો છે તેથી એ ઘેર જશે તેનું પુંછડું
 પકડીને ચાલ્યા જવ. પેલા અંધ પુત્રે પુંછડું પકડ્યું. બળદનો આમતેમ
 ચરતો, ખાડા ખખડામાં અથડાતો, તેજ રીતે પેલો પુત્ર પણ ખાડામાં કાંટામાં
 અડાળાતો કુટાતો, એક ઉકરડા ઉપર બળદ ચડ્યો તે બેજો ચઢી ગયો, ત્યાં
 અડાળાખને પુંછડું છોડી દીધું. પરંતુ પુણ્ય સંસ્કારથી એક સંત મળી
 ગયા. તેણે પાસે રાખી તે પુત્રને દયાથી દવા કરી દેખતો દ્રાવ્યો. ત્યારે
 સંતને પૂછ બેટી પગે પડી આજ્ઞા લઈ જાતે ચાલી આપને ઘેર ગયો,
 અને પુરુષાર્થ કરી વેશ્યાને મારી હડાવી આપનું બધું દ્રવ્ય ઝીનવી લીધું,
 તેમ, જીવ (પુત્ર) માયા-મોહથી અંધ થતાં અજ્ઞાનાંધકારગ્રસ્ત બની
 ગયો તેથી સંસારરૂપ વનમાં રવડતાં ડાહ્યા બ્રાહ્મણાદિ માર્ગ દર્શકે બતાવ્યું
 કે, આપનો બળદ એટલે વર્ણાશ્રમાદિ ધર્મ છે તેનું અથવા આપણા
 કરતાં આવ્યા તેમ કરવા રૂપ ધર્મનું પુંછડું પકડી રાખ. તે પ્રમાણે કરતાં
 ખડુ અથડાયો. છેવટે સંત પ્રતાપે તત્ત્વ જ્ઞાનાંજ્ઞ પામી હૃદય ગત અંત
 ચક્ષુ ખુલ્લતાં પરમાત્મ રૂપ પિતાનું ધામ દેખાય છે. ત્યાં સ્વગ્રહે
 જઈ માયારૂપ વેશ્યાને મારી હડાવી સ્વતંત્ર થાય છે. માયાવિદાસ નિર્મૂળ
 થાય છે ત્યારે અંધ મોક્ષ કાઢી રહેતું નથી.

બીજા શ્લોકનું વ્યાખ્યાન અત્રે પુરૂં થાય છે. અને ત્રીજા વિષે પ્રારંભાય
 છે. પ્રથમ શ્લોકથી ત્વંપદનું શોધન સૂચન કીધું; બીજા શ્લોકથી તત્ત્વપદનું
 શોધન સૂચવ્યું; કે બધો માયાનો ચમત્કાર છે, ઇશ્વરમાં કાંઈ નથી. હવે
 ચતુર્થશ્લોકે ત્રીજા શ્લોકથી તે ત્વં અને તત્ત્વ પદો કેવે પ્રકારે ઐક્ય છે તે
 એકતા સૂચવે છે. સત્તા અને સ્ફુર્તિ આપવી—હોવી એ ધર્મદ્રષ્ટાનો છે,
 દ્રશ્યનો નથી. દરપણમાં જોનાર પુરૂષનીજ સત્તા સ્ફુર્તિ છે. દ્રષ્ટા (જોનાર)
 નું મુખ અને દરપણમાં ભાસતું પ્રતિબિંબ જુદાં દેખાય છે. દરપણ કંઈક
 છે. અમૂર્ત વસ્તુનું પ્રતિબિંબ પડી શકતું નથી. ચિદાત્માનું સ્ફુરણ સતરૂપ
 હતાં અસત જેવું દેખાય છે તેથી અનિર્વચનીય કહેવાય છે. તે જ્ઞાનથી
 બાધ થાય તેવું છે—નામ રૂપ બાદ કરવા જેવું છે. વસિષ્ઠે એક ધાત્રીનું
 દ્રષ્ટાંત આપ્યું છે કે, એક ધાત્રી (ધાવ)ને બાળકે વાર્તા કરવાનું કહેવાથી
 તેણીએ, કાઠએ કહી નહીં હોય એવી અપૂર્વ, વાત કહી કે, કાંટાનાં ત્રણ

જાંખરાં ઉપર ત્રણ ગામ હતાં. તેમાં બે ઉર્જા હતાં, અને એકમાં કાષ્ઠ વસતુંજ નહીં, તેમાં એક કુંભારે ત્રણ હાંડી બનાવી. તેમાં બે ધુટેલી અને એક કાણી હતી. તેમાં ચોખા રાંધ્યાં, તે બે હાંડીમાં કાચા હતા અને એકમાં ચડેલાજ નહીં. તેમાં ત્રણ બ્રાહ્મણ જમાડ્યા. તેમાં બે ભુખ્યા રહ્યા, અને એક ખાતુંજ નહિ. તાત્પર્ય કે, એ બધું કથન માત્ર છે. તેજ રીતે સ્ક્રુરણ કથન માત્ર ભાસે છે તેથી અસત્ ન કહેવાય, પરંતુ જ્ઞાન દૃષ્ટિથી જગતનું અસ્તિત્વ ટકતું નથી. અને જગત દેખાય છે છતાં આગ માપાથી (એટલે, આગમ=આવતું, અને અપાય=નાશ-જતું) છે. સુકિતર જતવત્, સીપનું ભાન થતા સુધીજ રૂપું ભાસે છે, પછી સીપજ છે,

તત્ત્વમસિ વાક્યથી એકતા કેવી રીતે થાય છે તેમાં ચિકલ્પ કરે છે. કે મિત્ર્ય પ્રતિમિત્યની મારફત થાય છે ? અથવા તત્ત્વની સત્તાત્વમા ઉતરે છે અગર ત્વંની સત્તા તત્ત્વમા ઉતરે છે ? કે કેવળ ભાવના માત્રથીજ એકતા થાય છે ?

સુકિતના ચમકારા માત્રથીજ રૂપું ભાસે છે—ચમક માત્રજ છે. સીપને અને રૂપાને કશો સંબંધ નથી તે બિત્ર્ય પ્રતિમિત્યવત્ નથી, તેમાં તે દરપણુ રૂપ ઉપાધિ લિપ્ત છે. સીપની કુલ બધી સત્તા રૂપામાં નથી, ચમકજ સત્તા માત્ર ભારતી છે; તે અસતવત્ આભાસમાજ આ દેખાય છે. લોહનો ગોળો અગ્નિ સંગે ઐક્ય જેવો ભાસે છે, તે રીતે પણ એ તત્ત્વની ઐક્યતા નથી.

વિષયો રૂપ ઉપાધિને યોગે જ્ઞાન અનેક પ્રકારનું હોષ વૃત્તિ સાથે અનુસંધાન પામે છે. સૂત્રમણિગણાદય સૂત્ર અને મણુકાની મારફત. તેમ, બધાં જ્ઞાન સાબાસ વૃત્તિને આધારે છે. બધાં જ્ઞાન લિપ્ત છતાં, અદૃશ્ય વૃત્તિ આધાર ભૂત છે. દ્રશ્યની સત્તા દ્રષ્ટાથી લિપ્ત નથી. દ્રશ્ય કાંઈ વસ્તુ નથી. દ્રષ્ટા જેવું જોવાની ઇચ્છા કરે છે, તેવોજ દ્રષ્ટા તે રૂપ ચમકસંકલ્પથી જુવે છે. મૂળ વસ્તુ શું છે તેને તે જ્ઞેય શક્યો નથી. ત્યારે તેણે શું જ્ઞેયું ? પોતાની કલ્પના. જેમ, એક સ્ત્રી છે, તેની ખાસે બાપ, ભાઈ, પતિ, પુત્ર, માતા, બહેન, કાકી, કાકા, ભાણેજ, વગેરે ઉભાં છે. એકજ વસ્તુ તે સ્ત્રીમાં બધાંની દ્રષ્ટિ જુદી જુદી છે. માતાનો પ્રેમ જુદો છે તે પુત્રી રૂપે જુવે છે, પતિના નેત્રમાં પ્રેમના ઝરણાં કાંઈ જુદાજ પ્રકારનાં વહી રહ્યાં છે તેથી પત્ની રૂપે જુવે છે, પુત્ર તેને માતૃ વાત્સલ્યથી જોઈ રહ્યા છે. પીતા તેને પુત્રી જુવે છે, ભાઈ તેને બહેન રૂપે જુવે છે, વગેરે. એકજ વસ્તુમાં અનેક પ્રકારે પોતાની કલ્પનાનેજ જોઈ રહ્યા છે.

જ્ઞાન થયેથી જન્મ ત દ્રષ્ટિનો બાધ થતાં સમજાય છે કે, દ્રષ્ટા પોતેજ પોતાને જોતો હતો. પ્રકાશ અને અસ્તિત્વથી વિશ્વ અલિન છે, છતાં જુદા જેવું દેખાય છે; જેમ, જળમાં લેહેર તરંગ જુદાજુદા પ્રતિત થાય છે તે જળથી લિન નથી. તેમ, જ્ઞાન છે તે જ્ઞાતાથી લિન નથી. જ્ઞાતાજ લિન લિન જ્ઞાનરૂપે જણાય છે. જ્ઞાનામિ એવી ભાવના થમા પછી જાણવું હતું તે મેં જાણ્યું, એ રીતે જાણનામાં તે ભાવના સમાઈ. જ્ઞાનની અંતિમ સ્થિતી પણ જ્ઞાતામાંજ થાય છે. જ્ઞાતા, જ્ઞાન, જ્ઞેય, એ ત્રિપુટી તું એકય થાય તોજ જ્ઞાન થાય છે. જેમ, જ્ઞાતા જ્ઞાન, જ્ઞેય, એ ત્રિપુટીરૂપ કાંટો છે. માલ આપનાર અને લેનાર બેહુ જણ, મધ્યસ્થ કાંટો જે ઉંચે હોય છે તે સોયા તરફ, જીવે છે. માલવાળું તાજવું નમે છે, તો આપનાર જાણે કે હું છેતરાયો, અને કાટલાવાળું તાજવું નમે તો લેનાર જાણે કે હું છેતરાયો, પણ સમ ઉંપર આવે છે એટલે તે સોયાની અણી મધ્ય બિંદુ પર સમ રહે છે ત્યારે ઝઘડો સમે છે. સમત્વં યોગ ઉચ્ચતે. શ્રીકૃષ્ણે પણ કહ્યું છે કે સમત્વને યોગ કહે છે, તેમ, ત્રાજવું ત્વંપદમાં ઢળી પડે તો ઇવલાવ, અને તત્પદમાં નમી પડે તો. અર્થાત, બેદલાવથી ધૃત્યરની ઉપા સના કરી કહે છે કે હું દાસ છું, ઉપાસક છું, અને ધારણના પરિપાકથી સિદ્ધિ આદિમાં લપટાય છે. બે જણામાં એકને ખાટ (નુકશાન) લેનારને કે આપનારને હોય છે. પણ મધ્યબિંદુ અસિપદમાં આવે તો કાંઈ નુકશાન નહીં, કે ઝગડો નહીં. માલ અને કાટલાંને અસિપદ સમજવે છે. સામાન્ય લોકોની નજર વિપયોરૂપ માલ તરફ હોય છે. અને વિદ્વાન જેવા તત્પદ તરફ ઢળી પડનારાની નજર શાસ્ત્રવાસના-સિદ્ધિઓરૂપ કાટલાં તરફ હોય છે. તેમાં ફસાય તોપણ મરે-જન્મ મર્જી સંસારે વહે. ધર્મ અર્થ કામ મોક્ષ, એ ચાર પુરુષાર્થ છે. એક ગામમાં વાણીઓ શેરનું અચ્છેરજ આવે તેથી એક જણે ઘેર લાવી તોળી જોયું તો અચ્છેરજ થયું, તેથી વાણીઆને પુછ્યું કે, આમ કેમ? વાણીઆએ કહ્યું કે, એક નવટાંક છડે જાખડે, નવટાંક ધડેજાખડે, નવટાંક વાસણપેર, (અને) નવટાંક એછો શેર; એટલે, જાખડામાં નવટાંકનો ફેર, નવટાંકનો ધડો હતો, વાસણ મુકી ધડો કરતાં તેમાં નવટાંક ફેર રાખ્યો, અને શેરીઓ નવટાંક એછો હતો, એ રીતે ચાર નવટાંક એટલે અડધો શેર જતાં અચ્છેરજ રહેતો. એવુંજ હાલ આપણે કરી રહ્યા છીએ, પણ પ્રથમ પાયારૂપ જે ધર્મ છે તે ધર્મ જાણનાર થાય તો, તે જે અર્થ (દ્રવ્ય) મેળવશે તે નીતિથી મેળવશે. તેથી તેને જે કામના થશે તેમજ નીતિ યુક્તજ થશે, તેવી કામનાથી સત્સંગાદિ સેવી, તે મોક્ષ માર્ગેજ પહોંશે.

તામસ લક્ષ્મી (અન્યાય રૂઝન અતીતિ વગેરેથી તેમજ અન્યને દુઃખી કરી અને નાશ પમાડી વગેરે ખોટા રસ્તે મેળવેલી લક્ષ્મી) જે :લોકોએ મેળવી હોય તેનું પરિણામ એ આવે છે કે, ક્યાં તો અકસ્માત મૃત્યુથી અગર અકાળ દુઃખી થઇ રિયાઇન, નદી ફરીઓ કૂપનડાગાદિમાં પડીને કે એવી કાંઈ રીતે અથવા વિષ પ્રાશન કરીને મરવું પડે છે. લાડી વાડી ગાડીમાં લેહેર ઉડાવવી, એ રાજસ દ્રવ્યથી થતી બુદ્ધિ છે. પૈસા નથી ત્યારે પ્રતિજ્ઞા કરે છે કે ખુબ મળે તો અમુક રકમ ધર્મ-કાર્યમાં વાપરશું. દ્રવ્ય મળ્યા પછી પેલી ત્રણ લેહેર કરવામાં ધુરમદમ નથી મળતી તે શું કરે. સાત્વિક લક્ષ્મીથી ધર્મ પરાયણ વૃત્તિ થાય છે, તેથી સત્વન દયાવાન વગેરે પરાયકાર કરે છે. અને પ્રથમથીજ જે ધર્મ સંસ્કાર પડ્યા હોય તો તે સાત્વિક દ્રવ્યથી, સત્ય મંદુર અને પ્રીય વાણીથી માન બડાઇ અભિમાન છોડી સપ્રેમ તેવાં પરાયકારના કામ રૂડી રીતે કરે છે.

યાદ્રશં મક્ષયેન્નાનં બુદ્ધિર્ભવતિ તાદ્રશી.

જેવું અન્ન ખાય તેવી બુદ્ધિ થાય. કહેવત છે કે, અન્ન તેવા ઓરકાડ. સાત્વિક ઇચ્છાઓ હોય તોજ જ્ઞાન તરફ વળે.

જનકરાજ વિદેહી કહેવાયા; કેમકે તે દેહનો એક ક્ષણનો પણ ભરસો રાખતા નહીં. તે જોવા નવ યોગેશ્વર ત્યાં આવ્યા. તેમને દોરડું વીડી લઇને દોરડાંના છેડાને જનકે પાતાની જાતીમાં ડાખ્યો. મોટા પુરુષને ઇપકો દઈ શકાતો નથી, પણ દેવા જેવું હોય તો બુદ્ધાં રૂપમાં કહેવાય છે તે પ્રભાણે, આ નવ યોગેશ્વરોનો ભારો બાંધ્યો ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, **બુલ્લમો માનુષો દેહો** અર્થાત્ એમ કહ્યું કે શું હમે નવ જણ તમને લાકડાના લાગ્યા કે હમારો ભારો બાંધ્યો ! મનુષ્ય દેહનો બહુ દુર્લભ છે. ત્યારે જનકે જવાબ દીધો કે, **દેહિનાં ક્ષણ મંગુરઃ** અર્થાત્, એ દેહ દુર્લભ છે, પણ ક્યારે પડશે તે નક્કી નથી, માટે તમે જે છુટા પડી જાવ તો પાછો તમને મળી શકીશ, એવો ભરસો કેમ રાખું ?! એક યોગને મળીને બીજા યોગેશ્વરને મળાશેજ તેનો શું ભરસો ! ત્યારે નવ જણ બોલ્યા કે, ક્ષણિક હોય તે દુર્લભ નહીં કહેવાય, પણ શાસ્ત્રો અને દુર્લભ કહે છે **તત્રાપિ બુલ્લમં મન્યે માટે હલકા નથી.** ત્યારે જનક કહે **બૈકુંઠ પ્રિય દર્શનં** એ દેહને દુર્લભ કહેવામાં હેતું એ છે કે પરમાત્માના દર્શન કરવાનું દાર છે તેથી દુર્લભ કહેશે, પણ ક્ષણ ભંગુરતો છેજ તેથી ભરસો રાખી કાપ નહીં. અર્થાત્ જ્ઞાનથી બંધન તોડી નાંખી શકે તો, એ પ્રભુના

દર્શનનું દ્વાર છે, તે ક્યારે અને? તત્ત્વ સમસ્યાની આસિ પદમાં હરે ત્યારે. પક્ષાં (તાજવાં) છે તે કાંટાથી ભિન્ન નથી, તેમ તત્ત્વ અને ત્વં બેહુ આસિથી ભિન્ન નથી.

લય એ પ્રકારના છે. નિવૃત્તિરૂપ અને આધરૂપ લય. કાર્યરૂપ ઘડો ધ્રુવી જ્યતેનો મૃત્તિકાદ્રુ કારણુમ લય થાય છે. કારણુ છે ત્યાં સુધી કાર્ય થશે, એ નિવૃત્તિરૂપ લય છે, અને કારણુ સહિત લય થવો તે આધરૂપ લય કહેવાય છે. માટીનો જળમાં, જળનો તેજમાં, તેજનો વાયુમાં, વાયુનો આકાશમાં આકાશનો મહત્ત્વમાં, અને મહત્ત્વ આત્મામાં લય થાય તો તેની ફરી ઉત્પત્તિ થતી નથી. તેમ, વિશ્વ છે તે પરમાત્માથી અભિન્ન હોવાથી તેમાંજ વિશ્રામ પામે છે. નિદ્રા, મૃત્યુ, મૂર્છા, જાગૃત, સ્વપ્ન, એ અવસ્થાઓમાં લય છે તે ઘડો ધ્રુવી ફીકરાં જેવો છે. વાસના છે ત્યાં સુધી નિદ્રાન નથી. વાસનાનો નાશ થયે કારણુ સહિત નાશ થાય છે.

જ્ઞાતા, જ્ઞાન, જેષ, એ ત્રિપુટીનું ઐક્ય થાય છે ત્યારે જ્ઞાતાને સર્વ જ્ઞાનમય સમગ્રય છે. ત્યારે તનૂ અને ત્વં પદનું અસિ પદમાં ઐક્ય થાય છે. એ રીતે જ્ઞાન નથી થતું તેનું કારણુ. સહજ દોષ વશાત એવું જ્ઞાન થતું નથી. તેમાં દ્રષ્ટાંત આપે છે કે, દરપણુ જે લાંબો કાળ એમને એમ પડી રહે, તો તેવર મેઝ ચઢે છે અને મુખ નથી જણાતુ. તે દરપણુમાં વિક્રિયા કરીજ થઈ નથી. માત્ર મેઝ જે ઉપરથી કાંદે તો મુખ દેખાય છે તેમ, અનાદિ અનિર્વચનીય અજ્ઞાનજ્ઞ જ્ઞાનને આવૃત કરે છે.

કાવવાળો પગ કરાંતે ઘોષ નાખવા કરતાં પ્રથમચીજ કદરવાળો નહીં કરવો, એજ ફીક છે. તેમ, અજ્ઞાનરૂપ મેઝ ચઢાવીને તેને જ્ઞાનથી ઘોષ નાંખવા કરતાં પેહેલેથીજ અજ્ઞાન મેઝ ચઢવા નહીં દેવો, એજ ફીક છે. એવો પ્રશ્ન કરતાં કહે છે કે,—સત્તી પ્રયત્નના અજ્ઞાન વડેજ સમગ્રય છે. જેમ છબી કેવળ સ્વેત અથર કાળા રંગથી ચીનરે તો નહીં દેખાય Shad and light અંધકાર અને પ્રકાશ બેહુ જોષએ. ત્યારેજ વસ્તુનું યથાર્થ જ્ઞાન થાય. અજ્ઞાન નહીં હોતે તો જ્ઞાનની કીમત અંકાતે નહીં. ચાંદી તાત્ર કલઈ લોટું વગેરે હલકી ધાતુ નહીં હોતે તો સુવર્ણની કીમત એટલી મોટી અંકાતે નહીં. જલદી જલદી સેહેજમાં પ્રાપ્ત થાય તેની કીમત-ધ્યાનમાં આવે નહીં. જેમ વધારે પ્રયત્નથી મેળવાય છે તેમ તેની કીમત (મહત્વ) વધારે સમગ્રય તેનું સંરક્ષણ કરાય છે. તેમ, મોક્ષ-આત્મા-જ્ઞાનનું સાત્રાજ્ય છે તેનું સંરક્ષણ કરવા માટે અજ્ઞાનરૂપ કિલ્લો છે. કિલ્લાના દરવાજા ઉપર મોટા અણીદાર ખીલા હોય છે, કે જેથી કિલ્લામાં રહી લડ

નાર રાજનું રક્ષણ (અચાપ) થાય છે. રાજનું રક્ષણ કરવા અજ્ઞાન કિલ્લો આત્માએ ખાધો. તેનો માલીક અહંકાર થઇ પડ્યો. તે કિલ્લારૂપ આ શરીર છે, તે માફ અથવા હુંજ છું, એમ કરીને શરીર કિલ્લાને અહંકારે પોતાની માલિકાનો માની લાધો. હવે તેને મારી હાથે ત્યારે વિજય મળે. પાંચ વિષયોરૂપ ખીત્રા દરવાજા ઉપર ઢોકલા છે. દરવાજાને તોડવા છે એટલે અહંકારની સત્તા ભાંગી નાખવી છે. ખીલાવાળો મજબુત દરવાજા તોડવા જરૂરદસ્ત પ્રાણીઓ જોઇએ, તેવો હાથી છે તે જો માથું મારે તો દરવાજા તુટે, તેથી તેને આગળ કરે, પણ ખીલા છે તે અંકુશ નેવા છે તે લાગે તો એસી જાય—ધોવાઇ જાય. તેથી દરવાજાને અને હાથીની વચમાં ઊંટ ઉભું કીધું. કેમકે તે ઉંચું છે હાથીનાં માથાંનો ધક્કો ઉઠાવે લાગીને ઉંટનો ધક્કો દરવાજાને લાગે તો એવડું બળ જનમવાથી તુટી શકે. અને વાંધો વિધન નહીં નહે. અહં અને મમરૂપ (દરવાજાનાં) એકદાર બંધ કરી અહંકાર અંદર રહી ગયો, અને જીવત્વ બદાર રહી ગયું, ડમ છે તે ડમ હાથીને આકારે છે, તે હાથી દરવાજા તોડી શકતો નથી, કેમ ? ખીલા નહે છે. અથોન એકાગ્રતાથી જય સંયમ થવા દેતા નથી; તેથી જો સથી માથું મારી શકતો નથી, જો થયાર્થ સ્વબળથી માથું મારે તો અહં મમત્વનાં કપાટ ઉઘડી જાય. પાંચદશીકારે કહ્યું છે કે, દીર્ઘ પ્રણવમુશ્ચાર્ય મનોરાજ્યં વિજયિતે ॥ મોટેથી ઢઠો ॥ જિવ્યાર કયાં કરવાથી મનોરાજ્ય જીતાય છે ત્યારે ઉપાયસ્વ્યા કે હાથીની આગળ ઉંટને ઉભું રાખ્યું તત્પદ બેહાર રહ્યું. વચમાં ત્વંપદ ઉંભું કીધું તેને ડમ (હાથીરૂપ) માથું મારે તે એવડા ધક્કાના બળથી દ્વાર ભાંગીને ખુલી જાય છે. માયારૂપ વચમાં કલ્પણ ઉંટ છે. તે માયા કૃત્રી છે કે, દૈવી જોવા ગળમચી મમ માયા દુરત્યયા મામેવયે પ્રપચંતે માયામેતાં તરાંતે ॥ એવી દુસ્તર માયા છતાં જો મારે શર્ણુ થાય છે તેજ તે માયાને તરી જાય છે. એ રીતે દેહમાંનું અહંમત્વ તોડી, અભિમાનને પકડી કેદ કરી દે છે.

જેટલો પ્રયત્ન તે પ્રમાણમાં કીમત. કોઇ ઉદાર મહાશય એકદમ કોઇને ચિંતામણિ આપે, તો તેને શંકા થશે કે, જો એ ચિંતામણી હાથ તો મને શા માટે આપે, પોતે કેમ ન રાખે, વગેરે.

એક દરિદ્રી બ્રાહ્મણે સમુદ્રપર આવી નપ કરી સમુદ્ર પાસે એક શંખલી મેળવી. તેમાંથી રોજ સત્રાવાલ સુતું ઝરે. તે ત્યાંજ પુંડા કરી બીજો દહાડે ઝરેલું તેસવાવાલ સુતું લીધું તે ચાર દો જે નેત્રુ. ફગલોક પ્રપંચથા સમજી તે બ્રાહ્મણે પોતાને ઘેર લઇ ગયા રાત્રે શંખલી લઇ લીધી અને

તેને બદલે બીજી ગોઠવી. ઘેર જમ પૂર્ણ કરી જીવે તો કાંઈ ન મળ્યું. સમજ્યો કે ઠગાયા. પાછો આવી તપ કરીયું. સમુદ્ર કહે શા માટે સતાવ્યા કરે છે, હવે તેવી શંખલી નથી, આ શંખ આપું છું તેને કહે ને કે કેમ શંખ લાખ. ત્યારે શંખ કહેશે કે લે સવાલાખ એ સાંભળી ઠગ એ શંખ પાછો લઇ લેશે અને શંખલી પાછી મળશે. તરત ઠગને ત્યાં ગયો. સવારે પુર્ણ કરી શંખને કહેતાં બોલ્યો કે, લે સવા લાખ. તે સાંભળી ઠગે બહુ હરખાધને રાત્રે શંખલી હતી તે પાછી મુકીને શંખ લઇ લીધો. બ્રહ્મણે તે જોયું અને પોટલી લઇ રસ્તે પડી ગયો. બીજે દહાડે ઠગે શંખને પુછ કહેતાં શંખે કહ્યું કે, લે સવાલાખ. ઠગ કહે લાવને ક્યાં છે ? ત્યારે શંખ કહે છે નકે;—

શૃંગલી કાંચનં દઘાત્ બહં શંસલપોદકં ॥

વદામિ બહુ વાવયાનિ નદદામિ કપાર્દિકા ॥

અર્થાત, શંખલી સૂવણું આપે છે, હું તો લપોડકશંખ છું તે બહુ વાક્યો બોલું ખરો, પણ કોઈ પણ આપું નહીં. એમ સાધન સાધ્યા પછી શ્રમ વેડીને જો વસ્તુ મળે તો તેની કીંમત વધારે મનાય છે.

બેઠ માનવું મૂળ અજ્ઞાન છે, તેના યોગે જીવ ઇશ્વર બેઠ છે. ઘટાકાશ અને મહાકાશમાં (અથવા મહાકાશમાં) બેઠ નથી તેમ જીવ ઇશ્વરમાં બેઠ નથી; ઘટની અપેક્ષાએ ઘટાકાશ નામ, અને ઘટની ઉપેક્ષા એ મહાકાશજ છે. ઘટ ઘટલે અંતઃકરણ-શરીરરૂપ ઉપવિ છે તેના યોગે બેઠ કલ્પે છે. અનેક વ્યક્તિઓમાં જુદી જુદી વાસના છે, તેથી તે પ્રમાણે બેઠ છે,

રામ નામ સમકો કહે, ઠગ ઠાકુર ચૌર ચૌર;

જો રામસેં કુપ્રહ્લાદ તરે, ઓ રામ હેં ચૌર.

એક અધિકારી શિષ્યે ગુરૂ પાસે જમ કહ્યું. કે, કોઇ પણ જાણતું ન હોય એવા મંત્ર મને આપો. ગુરૂએ તેનીં જિજ્ઞાસા જોઇને સવારે બપોરે સાંજે રાત્રે એમ અમુક અમુક વખતે તેને બોલાવ્યા કરીયો. દરેક વખતે કોઈ કોઈપણ બેઠેલું હોય તેથી તે જોઇ પાછો જતો પણ હુકમ પ્રમાણે વખતસર હાજર થતો. તેથી તેને જંગલમાં લઇ ગયા ત્યાં એક ગુફામાં લઇ જઇ બેઠા મંત્ર આપ્યો, રાંમ; અને કહ્યું કે રાજ જપ કરજે તને ફળશે. આઠેક દીવસ તો જુમ જપ કરીયો. પછી પરીણા આવેલા તેને વિદાય કરવા પાઠરે ગયો ત્યાં બે બરવાદ જતા હતા તે જુદા પડતાં બોલી ઉઠ્યા કે બાદ્ય રામ રામ, રામરામ. પેલો શિષ્યતો અમક્યો. સંકથ પડ્યો કે

મારો મંત્ર આ ભરવાડ કયાંથી ગળે. ઘેર જતાં મુકડું મળ્યું તેની સાથેના લોકોને પણ રામ રામ સત્ય હૈ એમ બોલતા સાંભળી ગુરૂ પાસે દોડ્યો અને કહ્યું કે એ મંત્રને તો બહુ લોક ગળ્યુતા હેયું. ગુરૂ કહે ભાઈ તને મંત્ર આપ્યો છે તે કોઈ નથી ગળ્યુતું. એ રીતે ગુરૂએ ભાર દબ દબને કહ્યું. શિષ્યને સમજ પાડવા એક એમકતી ચીજ ઝોળીમાંથી કાઢી આપી કહ્યું કે ચાર શેર ભાજી લાવ, તે ચીજ લેઈને ગયો. ભાજીવાળા પરતાગીભાએ તે જોઈ એક પમ્પસો કીમત કરી. ભાજી તો પમ્પસાની ત્રણશેર છે. તેથી સુખડીઆની દુકાને મોકલ્યો તેણે એક રૂપિયા કીમત કરી ચાર શેર મીઠાઈ આપવા માડી, કેમ કે તેણે સ્ટ્રિક્તનો કડકો માન્યો. ત્રણચાર હીરા છે એમ કહીને ચોકસીને લાંથી રૂ ૧૦) લાવવા મોકલ્યો. ચોકસી રૂ ૯) આપવા તમ્બચાર થયો. શિષ્યે જોયું કે આ શું? ચાર શેર ભાજી ન આપી તેના રૂપિયા નવ આપે છે, વસ્તુ તે છે, મારા હાથમાંજ છે. પછી રૂ ૧૦૦) કીમત કહેજે. એમ કહી ઝવેરીને ત્યાં મોકલ્યો તે રૂપિયા ૯૦ આપવા લાગ્યો. પછી સુખડી મોકલ્યો ત્યાં ઘરડા મોટા ઝવેરી પાસે ગયો. શેડે રાખ્યો. દસહજાર માગ્યા. ઝવેરીનો પુત્ર રાત્રે આવ્યો તેણે જોયું. તે તત્વ જાની અને ઝવેરી હતો. તેણે આપને કહ્યું કે કિંમત તો લાખ છે તેથી દસહજાર માગે તો આપીજ દો. આપ કહે, આપણે પંચ કરીએ. પુત્ર કહે ના-પિતાજી હું હાઈ કે તમે હારો, તો પણ તે હુંજ હાર્યો કહેવાઈ. પિતાજી એની કિંમત લક્ષ્મી તો શું પણ કરોડો જાની છે. ગુરૂને પત્ર લખી પુછાવ્યું ગુરૂએ જવાબ લખ્યો કે, આપવાનો નથી, પ્રકત કિંમત કરાવી પાછા લાવજે. ઝવેરીના પુત્રે જવાબ લખ્યો કે, કીમત લખી શકાય તેવી નથી, કહી શકાય એવી છે, માટે મુંઝાઈ આવો. ગુરૂ જાતે આવ્યા કીમત પુછી. શેડ કહે પુર્ણિમાએ કહીશ. પ્રેમથી ખુબ બરદાસ સેવા કરતા રહી ગુરૂને રાખ્યા. પુનેમને હહાડે ઝવેરી તે પાપ દીકરો તથા ગુરૂ શિષ્ય અગાસીમાં ચાંદનીમાં બેઠા. ત્યાં પેલો ચંદ્રકાંત મળિું મુક્યો. ચાંદનીમાં ચંદ્ર કીરણોના યોગે બિંદુઓ છુટતાં બતાવ્યાં. જેટલાં કીરણો તેટલા કરોડ રૂપિયાની કીમત છે, એમ કહ્યું તે સાંભળી શિષ્ય તો સજડજ-સડકજ-સ્તબ્ધ બની ગયો !! અરેરેરે ! આ એકજ વસ્તુ જેની ભાજી નમળી તેનીજ કીમત કરોડ-અબજ-પરાર્ધ-અમૂલ્ય !! તેમ, કેટલાંક મનુષ્યો કાછીઆ જેવાં છે, કેટલાંક કોઠાઈ જેવાં, થોડાં ઘણાં ચોકસી જેવાં, કોઈ કોઈ ઝવેરી જેવાં છે, પણ કોઈકજ-જવલેજ સાચાં પરીક્ષક સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિવાળો ઝવેરી હોય છે. તે શિવાયના બધા જોઈએ તેવો આત્મભોગ આપી શકતા નથી. બધા

નફા-ફાયદો શોધે છે. તે બધા નફા શોધે ત્યાં સુધી પરમાત્માને ઓળખી શકતા નથી. કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે માફલેષ્વકદાચન ॥ કર્મ-કર્તવ્ય કર્યા જુવું, એજ આપણું કામ છે. જળની આશા કદી ન રાખવી. આપણો એજ અધિકાર છે કે, કર્મ (કર્તવ્ય) કરવું. ભલે તેમાં નફા થાય કે ન થાય, તે જોવાની જરૂરજ નથી. શુભ અશુભ મમે તે ફળ ભલે થાય. કર્તવ્ય કરે તો કીમત ધ્યાનમાં આવે.

વાસના યોગે અંતઃકરણુ બિન્નભિન્ન છે, તેથીજ ઇશ્વરની કીમત જુદી જુદી સમજે છે. અધિકારી સમજે છે કે પ્રાણુ જતા હોય તો પણ જવા દધને-શિરને સાટે પણ તત્વ મેળવવું. તત્ત્વ જ્ઞાન થયેથી ઉપાધિકૃત બેદ વિલાસ જાય છે. તે કેવે પ્રકારે બેદ નાશ થાય છે તે કહે છે.—આરો પિત દેહરૂપ ઉપાધિ બેદનો નિરાસ (નાશ) કરવાને તત્ત્વમાસિ સ્વરૂપ સમજાવે છે. સોડયંપુરુષઃ (જે પુરૂષ રાગન હતા) તેજ આ (સાધુ રૂપે દેખાય છે તે) પુરૂષ છે. રાગ અને સાધુ, એવી એ ઉપાધિનો બાધ કરતાં પુરૂષ માત્ર, તે એકજ, એજ છે તેમ, અવ્યય (અવિદ્યા ઉપાધિ) અને સર્વજ (માયા ઉપાધિ) એ (જીવ ઇશ્વરની) અદ્ય અને સર્વ (અવિદ્યા અને માયા) ઉપાધિ બાધ કરતાં ચેતન એકજ અબેદ સિદ્ધ છે.

જી (પ્રણવ) ને ઉપલી અરણી કરવી, અને અંતઃકરણને નીચેની અરણી કરીને મંથન કરવાથી જ્ઞાનરૂપ વિશેષ અગ્નિ પ્રકટીને સળગાવી મુકે છે, જી સાત્વિક છે અને અંતઃકર્ણુ પણ સત્ત્વગુણનું કાર્ય છે, તેથી બેનું ધર્મણુ-મંથન થઈ શકે છે, ઉપર મુકી ધર્મણુ કરો, પણ વજન નહીં મુકો તો કામ થતું નથી, વજન મુકો તે સાથે ક્રિયા-ચલન ક્રિયા-મંથન ધર્મણુનું કામ ચાલ્યા કરવું જોઈએ. એટલે, વ્યવહારના વિચારને ખસેડી નાખી અગર આવે તો ખસેડી નાખતા જમ્મને ચિત્તની એકાગ્રતા રાખવી એ ક્રિયા થતી રહેવી જોઈએ. એજ પ્રકાર- ધ્યાનમાં, જપમાં, પાઠમાં, પણ સમજવો. એકાગ્રતા કરવા રૂપ મંથન કરવુંજ પડે છે, વજન મુકીને બેસી રહેવાનું નથી.

માળા ફેરવીએ છીએ તે ઉલટી ફેરવાય છે, તેમાં પ્રાચીન રૂપિ મુનિનો ગુપ્ત બેદ-હેતુ એજ સૂચવે છે કે, સામે જગત તરફ તો બહુ ફર્યો, હવે અંતરમાં-ઉલટો-પાછો ફર, અને જગતને જોવું છોડીને આત્મ તત્ત્વને જો; અર્થાત્ માળા કહે છે કે, મને શું ફેરવ્યા કરે છે, તું પોતે ફરી બેસ, કે, થયું. સૌજતની અસર લાગે છે. જીવો, સમુદ્ર મંથનથી લક્ષ્મી

નિકળી. તેને મંથનનો વેગ લાગેલો તેની અસર હજી ગમી નથી, ભમ્બાળ કરે છે. એક રૂપીઓ અહીંથી તહીં ગયો અને લાંબી ક્યાંય બીજો, એમ ચક્રમાં ભમ્બા કરે છે. શેરડીમાં ગળપણ છે એમ ધારીને તે લેવા કાઢાણમાં પીલી નાખી. તેથી બહાર નીકળ્યું તેને રસ કલ્યા, પણ ગળપણ તો હાથ ન આવ્યું. રસને ઉકાળી ઉકાળી થાક્યા ત્યારે ગોગ, ખાંડ, શાકેર એ નામ કલ્યાં; પણ તવરૂપ ગળપણ તો પડેજ-છુપુંજ રહે છે. તેમ, તત્પદ-ધ્રુવરત્વથી-વિશ્વ પૂર્ણ છે, પણ જીવું પાડવા મથે છે તો પડે રહે છે, ગુપ્ત રહી હાથ આવતું-પકડાતું નથી. એજ માયા. એક પ્રપંચરૂપ વિસ્તારરૂપ ઉપાર્જિરૂપ ધ્રુવર છે તેથી માયા ઉપદ્રિત કહેવાય છે. જે કાંઈ પોતાની મેળે-પોતાથીજ દૂર કરી શકાય તેને ઉપાધિ કહે છે. વિશિષ્ટ, એટલે, વિશેષણવાળો. અંખ કાઢી નાંખીને નહીં ચલાય- તે નહીં હોય તો કાર્ય ન થાય. ઉપાધિ તો ગમે ત્યારે કાઢી મુકાય છે. વિશેષણ ડાઘ કાઢો નહિં ત્યાં મુખી વસ્તુ સિદ્ધિ ન થાય. બે હીરા છે તેમાં એક શુદ્ધ છે અને બીજો પણ તેવોજ છે, પણ સંદેજ કંઈ ડાઘ-એળ છે તેથી ઝવેરી તે જોઈ કહે છે કે, જે આ હીરામાં આ જરા ડાઘ ન હોય તો બેહુ એક સરખાજ છે. અહં કરોમિ, એજ ડાઘ-ખાતી-એળ છે, એ વાસના લાગ-વાથી સમત્વ જમ વિપ્રમતા આવી. તત્પદ વાચ્ય ધ્રુવરને ઉપાધિ છે, ત્વંપદ વાચ્ય જીવને વિશેષણ (કલંક) છે; તે વાસના છોડી દે, તો જ્ઞાન રૂપજ છે, પરંતુ, વ્રક્ષાવસ્થા આવે છે અને અંગ ગલિત થાય છે, પળીઆં આવે છે, દાંત જાય છે. તોપણ વાસના ડાઘ જતો નથી. પંચ મથે છે ત્યાં જોવા જાય છે. કોઈ પુછે છે તેને કહે છે કે પંચમાં જરા જોઈએ તો ખરા, કેવા રંગ ઉંડે છે. એ રીતે લોકેષણ-વાસના છુટતી નથી.

પ્રયત્નમાં પણ ભેદ છે. કચેરીમાં કારકુન બેઠો છે, તે લુગડાં કાઢી પંખો ખાય છે; દીલે પરસેવો થાય છે. અને તેજ બપોરની વખતે ખેડુત મજનું હોળ લઈ ખેતરમાં કામ કરે છે તેને પણ પરસેવો થાય છે, બેહુને પરસેવો થાય છે તે સરખો છે, પણ એકનું માનસ પ્રયત્ન છે, અને બીજા (ખેડુત)નું શારીરિક પ્રયત્ન છે.

એક શિષ્યે બહુ આતુરતામાં આવી ચૂર પાસે જઈ કહ્યું કે, મહારાજ! મને માયા બતાવો; હું તેને માથે ચઢી બેસું. ચૂર કહે, ભાઈ! પણ તું તે માયાને એળખે છે? ત્યારે જરા થડો પડ્યો. એક સ્ત્રી તત્ત્વાત્મી હતી તે માથે ધડો મુકી પાણી ભરવા જતી હતી. ચૂરએ તે જોઈને પેલાને કહ્યું

કે, બન-પેલી આવે છે તેને પુછ. કોણે? અને પુછ્યું કે, બાઈ! તમે તો ચેતન છો, અને આ ઘટો તો જડ છે, છતાં તમે ચેતનને માથે શી રીતે ચઢી બેઠો? બાઈ ધણી ચતુર હતી તે સમજી ગઈ કે ગુરૂએ સમાધાન માટે મારી પાસે મોકલ્યો છે. તે બોલી કે, બાઈ! હમણાંજ એ ઘડાએ મારા કાનમાં કહ્યું તે તમે નહિ સાંભળ્યું? ! એ ઘડો કહે છે કે, માથે ચઢી બેસવું તો બહુજ સહેલું છે, પણ કોણના ચાંચવાના, પ્રહાર, લાત, મુઠ્ઠા, ટપલા, તાપ, ટકોરા, બહુ બહુ સહન કરીશ ત્યારે જાનિ માથે ચઢી બેઠો. દરેકમાં કૃતિતો છેજ. પ્રથમ તો મટોરી બોદવામાં ચાંચવાના પ્રહાર પડ્યા (સંસાર ડોકર-માયાનો માર બાધો) તેમ સંસારના માયિક વૈભવથી વૈરાગ્ય થતાં જગી ઉઠે અને વિચાર આવવા માટે, કે તેજ વખતે પ્રહાર શરૂ થાય. અર્થાત્, વર્ણશ્રમ ધર્મ પાળવા, સંધ્યા સ્નાન જપ તપ વગેરે કરવાનું શરૂ થાય. પછી ગર્વે બેસવું પડે છે (મટોરી બોલી ગર્વેનાં ઉપર જરીને કુંભાર લાવે છે તે.) તેમ, જે ધર્મ ક્રીયા, સેવા પૂજા જપ તપ કરતો હોય એવામાં કંઈ શુભાશુભ પ્રસંગ આવી પડે તો તે પડતું મુકીને ત્યાં જવું પડે: પુરુષ કરીને જોય તો ન્યાતીલા લોક મસ્કરી કરે તે રૂપ ફળેતી એજ ગર્વે બેસવું પડે છે. પછી કુંભાર તે મૃત્તિકામાં પાણી નાખી ગુદે છે, લાતોનો પ્રહાર કરે છે, તેમ, ગુરૂને ઘેર જાય છે ત્યાં ગુરૂ તેનામાં લકિતારસ-પાણી રેડીને, સાધનો બતાવી ગુંદી છુંદી વૈરાગ્યનાં વચનરૂપ લાતો લગાવે છે. પછી ઘટ (ઘડો) ઘડે છે, (ઘટ-હૃદય, અને ઘડે છે, એટલે શુદ્ધ કરે છે.) ખસ લોકની લકિત કેવી છે કે, આરંભ ગુર્ખી ક્ષયિણી ક્રમેણ આરંભમાં મોટી લકિત વિશાળ લાંબી દેખાડે તે ધીમે ધીમે ઘટતી જાય છે. અને સજ્જનની લકિત કેવી છે કે આરંભમાં અલ્પ પછા ધીમે ધીમે વધી જાય છે તે વિશાળ બને છે. ગુરૂપદ સઉને ગમે છે, પરંતુ વહુ થઈ ન હોય તે સામુ શું થશે! તેમ, દાસ બની ગુરૂ સેવા કરશે તો તે ગુરૂ પણ થઈ શકશે. સાયંકાળની છાયા જેમ વધતી જાય છે તેમ સુચની લકિત વધતી જાય છે. પછી તે ઘટને ટપલાંથી ટીપે છે. અર્થાત્ તેમ, -પ્રથમ તો હજારો મનુષ્યની મંડળી બેળો (કથા પ્રસંગે) ગુરૂ જનરલ ઉપદેશ એટલે સમષ્ટિ બોધ કરતા હતા. તે હવે વ્યષ્ટિ બોધ કરે છે, એટલે ખાસ તેના ઉપર લક્ષ આપી ટપલું લકને ટપાલવા (ટીપવા) માટે છે. કુંભાર ટપેરે છે તે અંદરથી પથર રાખીને ટપેરે છે. તેમગુરૂ છે તે આત્મા સમાન તેને ગણે છે તે રૂપી પથરો (કૃપા-દયા-પ્રેમરૂપ) અંતરમાં રાખીને ટપેરે છે; એટલે જીવ કરે છે તો ટકોરો મારે છે. સાધન સંપન્ન અધિકારી (બાટ

દાર-સુશોભિત) બનાવવા ચિત્તવૃત્તિનો પાટ ટીપાટીપીને (સમગ્રવી ધમકાવીને) ચોગ્ય બનાવે છે, પછી ધ્યાને પકવવાને અગ્નિમાં નાખે છે. તેમ ગુરુ તેને જ્ઞાનાગ્નિમાં નાખે છે. તે પ્રેમ પાવક-સર્વ કાષ્ઠ મારે આત્મા છે એવાં જ્ઞાન અગ્નિમાં બળી ગયો કે પાકો થાય છે. પણ તેમાં કેટલાક ધડા ભાંગે છે, પુટે છે, કાણુ થાય છે, ને કેટલાક અખંડ રહે છે. અતે થોડાક નીકળે છે. મનુષ્યાણાં સહસ્ત્રેષુ એટલું બધું કષ્ટ વેદ્યું. બળીને પણ અખંડ રહ્યો (બેદ ભાવ નહીં ટીપો.) ત્યારે આ હું સુંદરીના શિરપર ચડ્યો છું.

ગરૂડ પુરાણમાં કહ્યું છે કે, મરનારની પાછળ રડવું નહીં. પરંતુ ‘રડીશું નહીં તો લોકો ટીકા કરશે.’ એવા ભયંથી રડે છે. સંખ્યાવંદન, વૈશ્વદેવ, માત પિતા, ગુરુ, અતિથી, ઇશ્વર, સંત, વૃદ્ધની પૂજા, વગેરે કર્તવ્ય કરવાનું શાસ્ત્ર પ્રત્યેક છે અને લોકમાં પણ ઉપયોગી તથા હિતસાધક છે, છતાં લોક લાજથી ડરીને કરતા નથી. એવી જે લોકપણા વગેરે પુત્રપણા ધનેપણા છે તે તમની જોખણે, તો ધર્મનું પાવન થાય, ત્યારેજ વડાની માફક પરિપક્વ બનીને માયાને મથે ચઢી એસ, અને ત્યારેજ ઇશ્વરની ઉપાધિ જે આદર્ય વિશ્વ છે તે કેવી રીતે અને શું છે તે સમજાય. ક્યારે ? વાસનારૂપ ડઘ-એજ જાય ત્યારે. ઉપાધિ થાય ત્યારે તેનો સાક્ષી-અસંગ ઇશ્વર, અને વિશિષ્ટ થતાં જીવ-સંગી-કર્તા બોકતા છે. ઉપાધિનો બાધ કરતાં બે હીરા એકજ છે. તત્ત્વ અને ત્વં બે શાથી થયા ? એકજ દોરડો પકી છે તે આપણે જોખને, વચમાં “આ (હું)” ઉમેરી “સપ” કહીએ છીએ. એમ બ્રાંતિથી દૈત (બે) માનીએ છીએ.

નામદેવને પ્રભુ દરશન આપતા તેથી તેના મિત્રે કહ્યું કે, લાજ મને તો પ્રભુના દરશન કરાવ. નામદેવે પ્રભુ (વિકૃત)ને પુછ્યું ત્યારે કહ્યું કે, એ અધિકારી નથી તેથી મને ઓળખશે નહીં, છતાં હીક છે, કહુંજે કે, કાલે સવારમાં પ્રથમજ જે તને મળે તેને નમસ્કાર કરજે. તે પ્રભાણે ભકતે તેને કહ્યું તેથી તે સવારમાં નિકળ્યો. પ્રથમજ ભંગીરૂપે પ્રભુ આવે છે તેને જોષ વિચાર્યું કે, શું પ્રભુ તે એવા હોય કે ! તેથી નમ્યો નહિ. વળી પાછો ભકતને વળગ્યો, ને કહ્યું કે હવે નહીં ઓળખીશ. વળી પ્રભુને વિનવ્યા, તેથી બીજે દહાડે માછી બનીને જાળ વગેરે ખાંધે નાખી કાઢ્યાં મચ્છ દરડતો આવે છે. તે જોષ પાછું તિરસ્કાર ઉપજ્યો, તે એવા કે જાણે હમણાં જોડો મારશે, પછી એમાં પણ છંદારાપલો જાણ્યું ત્યારે તો નાખ દેવને સાથે રાખવા દરાવ્યું. પ્રભુએ નામદેવને કહ્યું કે, આવીશ પણ તું જે

મારા સામું આંગળી બતાવશે તો અદ્રશ્ય થઇ જઇશ. ખરું છે, જે પ્રભુ દેશકાળ પરિચ્છેદ રહિત છે તેને કોણ બતાવી શકે ?! કોઇ નહિ. બગેરે પ્રભુ નામદેવ પાસે ગયા. સાથે એક ખેડુન છે, પ્રભુ પોતે રોંચા જેવા બની ઉભા રહી નામદેવને કહે છે કે, નામા ! આ કેંસ ટાંગી આપ, હું તારી છાપરી ચાલું છું. તે પ્રમાણે પ્રભુ છાપરી ચાળે છે તે વખતે નામ દેવે બજન ગાયું કે,

“જેણે દ્રૌપદીની લજ્જા રાખી, તે આ, તે આ, તે આ;”

“જેણે પ્રહલાદનું પાલણુ કીધું તે આ, તે આ, તે આ;”

કેમકે આંગળી તો બતાવી શકાય નહીં, બતાવે તો ગુપ્ત થઇ જાય. તેથી (તે આ તે આ,) એમ ઇશારો કરી ગાયું. એજ રીતે તત્ત્વમાસિનો ઇશારો (તત્ત્વ) સમજી જવો. પેલો મિત્ર બોલી ઉઠ્યો કે, હવે ઇશ્વર બતાવને. બજનનો લવારો ત્હારો રહેવા દેને. મુકને હવે તારી બજનલવારી. નામદેવ વિચારે છે કે, અહાહા ! અધા આગળ ચારસી, ને બેહું ! આગળ નાદ જેવું છે. ખરું છે કે, એ અધિકારી નથી. તોપણ કહે છે કે, અરે બાપરે ! (આ) “છાપરી ચાળે આ તે, આ તે, આ તે.”

એ રીતે ઉપાધિનો બાધ કરી તત્ત્વમાસિની ઐક્યતા સમજવી. સર્વ શતા, સજળતા, માયા, વગેરેરૂપ ઉપાધિનો કાળ, અને આ નાનું વ્યક્તિ શરીર, અદ્વયશતા, અવિદ્યા, વગેરેરૂપ ઉપાધિનો કાળ, એ બેનો બાધ કરતાં ચેતનતત્ત્વ (જ્ઞાન)ની ઐક્યતા જોવી.

સાત વહેંતના સર્વ જણુ, કિંમત અચ્છલ પુણ્ય;

સરખા કાગળ હુંડિના, આંક પ્રમાણે સુધ્ય.

બધાં માણસ સાત વહેંતનાં છે, પણ બુદ્ધિ પ્રમાણે તેની કિંમત છે હુંડીના અને નોટના તથા લોનના કાગળ બધા સરખા છે, પરંતુ રૂ. પુનિ ૧૦ પુનિ ૫૦)ની ૧૦૦, ૧૦૦૦, કે લાખ કરોડ વગેરેની જેટલો આંક તેમાં લખ્યો હોય તેટલું મૂલ્ય મળે છે.

એક રોગની ૧૦૦ દવા જાણે તે વૈદરાજ કહેવાય. તેમ, એક શંકાનું ૧૦૦ રીતે અર્થાત્ અનેક પ્રકારે સમાધાન આપે તે શ્રાત્રિય કહેવાય. તે અદ્વનિષ્ઠ હોય ત્યારે સદગુરૂ પદ્ધિ મળે છે. એવા સદગુરૂ વૈદ રક્ષણ કરે તેના ઉપર કાળની સત્તા નથી. તે આત્મા અજરામર થાય છે. ભવરોગના વદ્દરાજ સદગુરૂજ છે.

જીવ છે તે ઇશ્વરજ છે, તે લાગ લાગ લક્ષણથી જાણ્યું. તે સમષ્ટિ દેશકાળ (સર્વજ્ઞ, મામા વગેરે વાળો) અને આ વ્યષ્ટિ દેશકાળ (અવપર, અવિદ્યા, વગેરેવાળો) છે એમ બેહુ દેશકાળ બાદ કરતાં લક્ષ્યાર્થ તત્વની એકતા સમજાય છે. તે તત્વ કેવું છે કે, જે અણાં રણીયાન્ મહતોમહીયાન્ ॥ નાનાથી નાનુ અને મોટાથી મોટું છે. એકાત્રતાવાળોજ એ લક્ષ સમજી શકે છે. રૂઝી કાંતવાની ક્રિયા જુવો. ચપટીમાં રૂઝી પકડે છે તે ચપટીમાંજ કરામત છે. એવી રીતે પકડે છે કે, એક સરખોજ તાર આવે છે. તેમ જ્ઞાન નિષ્ઠા છે તે ચપટી છે. અંગુઠો અને તર્જની બે આંગળીથી ચપટીમાં પકડે છે. અર્થાત્ અદ્વૈત અને દ્વૈતનું બે જ્ઞાન હાથ એકજ અને અંગુલિ બે, તેની એકતારૂપ ચપટી છે. તે અદ્વૈત અને દ્વૈતની તોડ જોડ કરતાં આવડે તો પિંડ અઘ્ઘાંડની એકતા કરતાં સમજાય છે. હૃદયમાં પાંચ છિદ્ર (કાણાં) છે. તેમા આકાશ છે તેને હરરાકાશ કહે છે, તે ઉપરથી લક્ષ પોંચાડવાનું છે. જોટલું અઘ્ઘાંડમાં તેટલુંજ હૃદયમાં છે. તે પિંડ અઘ્ઘાંડને સુરત નુરત કહે છે. નટની દ્રષ્ટિ દોરણથી બહાર હોતી નથી. એવી શુદ્ધિ થાય ત્યારે (એકાત્રતાથી) તત્ત્વમસિનો તાર એકય થાય છે. તે નટ કાંઇ અભિમાન કરતો નથી, કે હું દોરણપર કેવો ચાલું છું, તેમજ લોકો પણુ અમે તેવી વાતો કરે છે તે ઉપર પણુ લક્ષ આપતો નથી. જો તેમાં લક્ષ આપવા જાય, અને પોતાનો લક્ષ ચુકે તો નીચું પડે. લોક વાધ (પ્રેક્ષક ટોળાં)નો શો અભિપ્રાય છે તે જાણવા ગયો કે પડ્યો.

માયાનું—દેવીનું વાહન વાધ છે તેથી વ્યાદેશ્વરી કહેવાય છે. અર્થાત્ લોકલાજરૂપ વાધ ઉપર બેઠો છે. માતા છે તેણે બાળકનું હિત કરવુંજ ધારીને નીચે વાધ જતાબ્યો. અર્થાત્ લોકલાજરૂપી નહીં ડરે તોજ પાલન કરે છે. લોકલાજરૂપ મુકે તે વાહની સામે થાય.

નરૂદ અને નિરૂદ, બે સરખા છે, પણુ થોડો ફેર છે. નરૂદ એટલે જે કાંઈને ગાંઠતો નથી. કરવાનો હોય તેજ કરે છે, પણુ સ્વાર્થ પરાયણ હોય છે. નિરૂદ એટલે બે પરવાઈથી કાંઈને ગાંઠતો-ગણુકારતો નથી, યોગ્ય લાગે તેજ કરે છે, પણુ પરાયકાર સાથે છે. આટલોજ બેદ બેમાં છે એવા નિરૂદને અભિમાન નથી થતું, તેની વૃત્તિ સ્વરૂપમાંજ આત્મમય-આમરત રહે છે. અભિમાન ક્યારે જતું રહે છે ? સાકરને જળમાં નાખી તેને ગળી-પિંગળી જવા દેશે ત્યારે સાકરનો ગાંગડો નહીં દેખાશે. સાકર નાખી નરતજ તે પાણી પીશે તો જળ્યું લાગવાનું નથી, કેમકે સાકર ઓગળી નથી. પણુ પિંગળી ગયા પછી પીવાથી, ગળપણુ એક રસ મળી

જવાને લીધે, ગળ્યું લાગશે. તેમ, જીવત્વ-અભિમાનરૂપ સાકર પરમાત્મરૂપ જળમાં નાંખી દે, અને તરત સ્વાદ કાઢવા જાય તો (હજી સાંકરતો ગાંગ-ડોળ હોવાથી-જીવત્વ ભાવ કાયમ હોવાથી) પાણીમાં ગળપણ પ્રસર્યું નથી. તેમ અભિમાન ગળી ગયું નથી તેથી તે પ્રભુરૂપ જળમાં પડી રહે તો મુખ આવતું નથી. પણ ઉતાવળ ન કરે, અને ગળી જવા દે, તો ગળ્યું ભાગશે-મેળ આવશે. ગિલોરી કાચમાં અંદરથી ગુલાબી લાલ લીલા પીળા સુંદર છુટા છે. તે એવા અકયત્વ પામીને રહ્યા છે કે તે કાચ પૂટે તોપણ જતા નથી. તે કાચને જેમ જેમ માઝે-સ્વચ્છ કરે, તેમ તેમ વધારે રંગ દેખાય છે, છુટા તેમાં હાલતાજ નથી. હાથજ તે છુટાને અડકી શકતો નથી. હાથ તો તે કાચને અડકે છે. છુટા છે તે જેમ છે તેમજ રહે છે કાચ કદાપિ ભાંગી જાય અને જેટલા કટકા થાય તેટલાજ છુટાના પણ કટકા. તે પાત્રરૂપજ છુટા બની રહેલા હોય છે. એવો પ્રેમ શ્રી હરી માટે હૃદયમાં જોડાએ-જરા ભેદ ન પડે. અભેદ ભાવથીજ ભક્તિનું સ્વરૂપ ખીંતે છે. જો ઇશ્વરનું ખંડન થઈ શકે તોજ તેનું થાય-અર્થાત્ તત્સ્વરૂપે અખંડ રહે છે. છુટો કાયમય થાય છે, તેમ ત્વં પદ (જીવ) તત્પદ (ઇશ્વર) મય થાય છે. એહુવું એક સામાનાધિકરણ છે. સ્વરૂપ અને સ્થિતી સરખાં છે.

જીવ છે તે ઇશ્વરજ છે, એમ સમજાઈ જાય, તો હળાહળ વિષ પીવાઈ જાય છે, એમ માનો. હળાહળ પીવાઈ જાય તો કંઠમાંજ રહી જાય શિવે હળાહળ પીધું તેને કંઠમાંજ રાખ્યું, કેમકે પેટમાં જાય તો પચે નહીં. તેજ રીતે તે હળાહળ રૂપ વૈરાગ્ય ગરજ જ્ઞાનીનાં ગળામાંજ રહે છે. તે બહાર નીકળે છે તેની ધારા પડે છે ત્યારે તેમાં પ્રાણીઓ તરડે છે. અર્થાત્, વૈરાગ્યના ચામકા-પ્રવાહ પડે છે તેમાં સંસારી જીવો ઈરિભિમાન ઉપરામવત્ બની જાય છે. અથવા તે સહન ચતા નથી તેથી ભોગ લાલસા હોવાથી તેમાંથી નહાસભાગ કરવા માટે છે. માત્ર ઇશ્વરની કૃપાવાળો સહન કરે છે. તેને પચાવવાની વાત તો પછી.

નમસ્કાર શા માટે કરવા? નમતું, એટલે જેને નમતું છે તે જાંચા અને નમનાર નીચો. શા માટે એવો ભાવ ધરવો? ઘડો કુવામાં જઈ નમે છે ત્યારે જળ મળે છે. તે ઘડો ત્યાં નમે છે ત્યારે બોલીને-ખખડીને નમે છે. જળને મંત્ર પૂર્વક નમસ્કાર કરે છે, તેમ, આપણે પણ નમતું તે મંત્ર બોલોને નમતું. મત પથોમાં જુદા જુદા નામ-મંત્ર બોલીને નમાય છે. જેમકે, સતગુરુ, જયશ્રીકૃષ્ણ, સીતારામ, જયગુરુ, નમો નારાયણાય,

સત સાહેબ, વગેરે; પરંતુ સન્યાસીને નમવું તે, ઓં નમો નારાયણાય, એમ મંત્ર બોલી નમવું જોઈએ. સન્યાસી કોઈ દીવસ આશિર્વાદ આપે નહીં. કેમકે તે કોને આપે? જ્ઞાન દ્રષ્ટિથી સર્વત્ર પોતેજ (આત્માજ) છે, બીજું કોઈ નથી, એમ તે સમજે છે. સન્યાસી તત્ત્વચિંતનમાંજ રહે છે તેથી બોલીને નમસ્કાર કરવાથી જે તેજની આપણને જરૂર છે તે, તે વખતે નિકળશે—આત્મમય દ્રષ્ટિ આપણી તરફ આવશે. આપણે તેમને ઓં નમો નારાયણાય ” મંત્ર બોલી નમસ્કાર કરીએ પછી તે “નારાયણ કહેશે. એ નારાયણના ૧૩ અર્થ છે.

૧. નારા=જળ છે રહેવાનું સ્થાન (અયન) જેનું તે શોખશાયી વિષ્ણુ, નારાયણ હરિ.

૨. નારા=માયા છે અયન (સ્થાન) જેનું તે, શંકર.

૩. નારા=શવ. બુદ્ધિમાં છે નિવાસ જેનો તે (બ્રહ્મા-ચેતન)

૪. ઓં ૩૫ નારાયણ સર્વત્ર વ્યાપક છે તેને નમું છું. વગેરે—અર્થો છે, એમ નમવાથી સન્યાસી સાક્ષી આપે છે કે, નારાયણ. અર્થાત્,

સાક્ષી ચેતા કેવલો નિર્ગુણઃ ॥ તું સર્વત્ર વિષ્ણુજ છે. આવો ઉત્તમ આશિર્વાદ મળે છે, એથી બીજને કયો મહા ભારે આશિર્વાદ છે!! એજ શ્રેષ્ઠ છે.

૫. નરાધિપો ન કારેણ રામવત્ રાજ્યપાલકઃ ॥

યક્ષવચ્ચ યકારેણ ણકારો મોક્ષદાયકઃ ॥ અર્થાત્

નકાર માત્રથી નરાધિપ—રાજા થા. રકારથી તું તે રાજ્યનો રામચંદ્ર જેવો પાલક થા (જેમાં કોઈ દુઃખી નહીં—રામરાજ) યકારથી યક્ષ એટલે કુબેર જેવી મહા સમૃદ્ધિ—લક્ષ્મી તને મળે. અને ણ કારથી તને (બ્રહ્મજ્ઞાનદાર) મોક્ષ પ્રાપ્ત થાવ. અર્થાત્ આ લોકનું અને પરલોકનું ઉભયલિત કરનાર એવા નારાયણ છે, તેને નમું છું. શું કરવા? ઘડો જળ લેવાને જેમ નમે છે તેમ, હું તે મહાન્ કૃપા મેળવવા નમું છું. ત્યારે “નારાયણ” માત્રથી તે કૃપાજી સ્વામિજી (સન્યાસી) બોલે છે. જેણે સાધ્યું છે તેજ સાધુ. સાધુ જનોજ નમે છે.

નમંતે શાલિનો વૃક્ષાઃ નમંતે કુલિનો જનાઃ ॥

શુષ્ક કાષ્ઠં ચમૂર્ક્ષં ચ ન નમંતિ કદાચન ॥

પાણીમાં સાંકેર પડે છે તેજ નમે છે. પછી તે પાણીને ગમે ત્યાંથી આપો તો ગળ્યુંજ લાગશે તેમ, પરમાત્મામાં અહં મમત્વ (ઇવત્વ) નમાવી દઇ જુઓ—અતુલ્ય લો, તો સર્વત્ર કેવળ પરમાત્મા વસ્તુજ ભરપૂર ભરી છે.

એકજ હાથની બે આંગળીનો જેમ સંબંધ થાય છે તેમ તત્ત્વમસિનો અંશાંશી ભાવ છે ? અથવા ઉપર ભૂમિમાં ક્ષાર અને ભૂમિનો સંબંધ છે તેવો સંબંધ છે ? વગેરે નવ વિકલ્પ (શંકા-પ્રશ્ન) કીધા છે, તેનું સમાધાન કરાય છે.

જવ છે તે ઇશ્વરનો અંશ નથી, તેમ વિકાર પણ નથી. ગીતામાં શ્રી ભગવાને કહ્યું છે કે, **મમૈવાંશો જવિલોકે જીવમૂતઃ સનાતનઃ ॥** જવ છે તે મારોજ અંશ છે. શ્રુતિ પણ જવને અગ્નિના તણુખાદ્ય કહે છે. તો પછી અંશભાવ કેમ નથી ? ના, અંશાંશી ભાવ નહિં બને. મક્ષિણ કીધું અને **તત્ સૃષ્ટ્વા તદેવાનુ પ્રાંવિશત્ ॥** તે સ્મૃતિને તેમાં પરમાત્માએ પ્રવેશ કીધો એ શ્રુતિને વિરોધ આવે. કેમકે જવરૂપે પરમાત્માનો પ્રવેશ કહે છે. માયા અને તેનું કાર્ય કલ્પિત હોવાથી પણ પ્રવેશન થટે છેઃ અર્થાત્, અંશ જુદો પડતો કહેવાયજ નહિં. ગીતામાં **મમૈવાંશો** ને કહ્યું છે, એટલે માફ સ્વરૂપ. કેમકે પરમાત્મા નિરંશ છે, તેનો અંશ થટે નહિં. નિષ્કલ, નિષ્ક્રિય, નિરંજન, નિર્વિકાર, નિરાકાર, વિભુ, સર્વગત, અવ્યય, એવો પરમાત્મા છે, એમ શ્રુતિ કહે છે, અને સ્મૃતિ પણ કહે છે કે **અચ્છે ઘોયમદાઘોય મવિકાર્યોય મુચ્યતે ॥** તેથી એમાં અંશભાવ નથી, અને વિકાર પણ નથી. એ રીતેજે વિકલ્પનું સમાધાન કીધું, કે અંશ નથી, અને ક્ષારરૂપ વિકારવાળો નથી. વિશેષ કહે છે કે થટની ઉપાધિને લીધે થટાકાશ કહ્યું તે મહદાકાશનો અંશ પણ નથી, અને વિકાર પણ નથી. ત્યારે શું સ્તુતિ કરનાર અને સ્તુતિ, એના જેવો સંબંધ છે ? ના. કોઈનાં વખાણ કરવામાં આવે છે ત્યારે તે ઈદ્ર નહીં છતાં ઈદ્ર નામ આરોપણ કરે છે, તે સ્તુતિ ખાતર શ્રુતિ શું જવને કહે છે કે, તું ઇશ્વર છે ? ના. **સદેવ સૌમ્યેદમગ્ર આસીત્** એમ ઉપક્રમની શ્રુતિ છે. અને **પતદાત્મ મિદં સર્વં** એ ઉપસંહારની શ્રુતિ છે. જે રૂપમાં આરંભ થાય તેજ રૂપમાં અંત આણુંવો જોઈએ.

મંગલ ત્રણ પ્રકારે થાય છે. નમસ્કારાત્મક, આશિર્વાદાત્મક, અને વસ્તુ નિરદેશ રૂપ મંગલાચરણ. પદ્ધિંગ છે તે રૂપ કસોટીનો પદ્ધતર છે. તેમાંથી જે પાસ થાય તે, જેટલા ટચનું-જેટલી કીંમતનું, જેનું હોય તેવું જણાઈ આવે છે, તે છલિંગ કહે છે.

૧-પેહેલું ક્ષિંગ ઉપક્રમેપ સંહાર છે. ૨-અભ્યાસ (કરી કરી કરવું તે) ૩-અપૂર્વતાશ્રુતિ વડેજ આત્મ તત્ત્વ સિદ્ધ થઈ શકે છે, બીજાથી

નહીં, તેથી એમાં અપૂર્વતા કહી છે. ૪-ફળ ૫-અર્થવાદ (નિંદા સ્તુતિ) અને ૬ (છઠું) ઉપપત્તિ=દ્રષ્ટાંતથી સમજાવીને, જે વાત નક્કી કરવાની હોય તે, સિદ્ધ કરે છે, તે.

ત્યારે શું તત્ત્વમસિનો સાદૃશ્યતાથી સંબંધ છે ? ના. ગુણ અને ક્રિયા જેની મળતી આવે તે સાદૃશ્ય કહેવાય. ઇશ્વરમાં ક્રિયા નથી, ગુણ નથી. પછી ખીચું ક્યાંથી લાવવું. અગ્નિર્માણવક=અગ્નિ જેવો પુત્ર. એવી સાદૃશ્યતા ઇશ્વર જીવમાં નથી.

ત્યારે કાર્ય કારણ બાવથી સંબંધ છે ? ના. તે પણ નહિ, અવયવમાં કાર્ય કારણ બાવ ઘટી શકે છે. પરમાત્મતત્ત્વ કાંઈ દ્રવ્ય વિશેષ નથી; તેથી ઘટો અને મૃત્તિકાનો જેવો કાર્યકારણ સંબંધ છે તેવો ભાવ પણ સંભવતો નથી. ત્યારે શું જાતિ વ્યક્તિ બાવથી, અથવા ગુણગુણી બાવથી સંબંધ છે (તત્ત્વ અને ત્વનો) ? ના. જેટલા બ્રાહ્મણ છે તે બધી વ્યક્તિમાં બ્રાહ્મણત્વ જાતિ એકજ છે. ગાયો રૂપ વ્યક્તિઓમાં ગાય જાતિ એકજ છે. તે રીતે જુદા જુદા જીવોમાં ઇશ્વર વ્યાપક છે, તેવો સંબંધ છે શું ? ના. જાતિ જડ છે, ઇશ્વર જડ નથી. તેથી તેવો સંબંધ ઘટતો નથી. ગુણમાં સંસારિત્વ આવ્યું તેથી ગુણી છે, એમ જો ઇશ્વરને કહેશે તો ઇશ્વરમાં સંસારીપણું આવશે. તો પછી શ્રુતિ, જે તે ઇશ્વરને સર્વજ્ઞ આદિ કહે છે તે શ્રુતિનો વ્યાકોપ થશે. માટે ગુણ ગુણી ભાવ સંબંધ પણ ઘટતો નથી. ત્યારે ઉપાસક અને ઉપાસના રૂપ કર્મ, એ એના જેવો સંબંધ છે ? ના. એ (તત્ત્વ મસિ) પાઠમાં ઉપાસના પ્રકરણનો પાઠ નથી, પણ જ્ઞાન ભાગ છે તેથી તેવો સંબંધ નથી.

ત્યારે ઔપચારિક-એટલે, લડે છે લશ્કર-મરાય છે લશ્કર અને જીત થાય છે તો પણ લશ્કરની, જીતાં કહેવાય છે કે, રાજા હાર્યો કે જીત્યો. શું એવો પ્રયોગ છે (સંબંધ છે) ? ના. નવવિકલ્પ કીધા તે કોઈ સંભવતા નથી. માત્ર ઉપાધિ જે માયા અને અવિદ્યા છે તે બાદ કરાય, તો જીવ છે તેજ ઇશ્વર છે. તે નથા સમજાવું તેનું કારણ, અવિવેકથી બ્રાંતિ થઈ તેનું બંધન છે તેથી. જેમ, કુંવારો કુંવારી અવસ્થામાં દુર્વાસા રૂપિનો મંત્ર ખરો છે કે ખોટો, તે અજ્ઞાનવાળા સૂર્યને જોલાવ્યાથી દ્રષ્ટિ માત્રથી પુત્ર આપેલો અને કુંવારિત્વ કાયમ રહેલું (સૂર્યનાં વર પ્રદાનથી.) તે પુત્રને દાસી રાધાએ પાણેલો તેથી દાસી પુત્ર હોવાની બ્રાંતિ તેને થઈ રહેલી હતી, તેમ. એનું તામર્શ કે, નહારી વાસના રૂપ દુર્વાસા છે. દિવ્ય વસ્તુને આકર્ષણ કરનારી શક્તિ છે તે રૂપ કુંવી. તે બુદ્ધિ સર્વ વૈભવ-સુખ ઇચ્છે છે, તે, અવિવેક

દ્રષ્ટિથી, દુર્વાસનામાં સુખ ચાહે છે. પાંડુ રાગ એટલે જેનો રંગ ફીકો પડી જાય છે, અર્થાત્ જ્યારે વિવેક ઉપજે છે ત્યારે સંસાર સ્વાદ વગરનું હૃદય ફીકું થાય છે તેને કુંતી પરણી હોય તો હરકત નહીં થાય, પણ હજી તેને પરણી નથી માટે દુર્વાસનાની ઉપાસના કરે છે તેમાં વિચાર થાય છે કે, હું સુખી થાઉં. શરીરમાં જે પ્રકાશે છે તે પ્રાણ છે તેજ સૂર્ય છે તે પ્રાણની ઉપાસના (તે યુદ્ધિ) કરે છે, તેથી મનુષ્ય શરીર આવે છે તેથી કર્ણ ઉત્પન્ન થાય છે. કર્ણ એટલે રાગ ઉત્પન્ન થાય છે. તે મંત્ર પુત્ર છે તેથી કુંવારીપણું ગયું નથી. એટલે, દ્રશ્ય જગતમાં થનારો રાગ રૂપ અવધાન હોવાથી અંતરનું તત્ત્વ દેખાતું નથી. ઇંદ્રીઓ અને દેહાભિમાન છે તે, અંદર જોવા દેતાં નથી. તે બહારજ જાય છે. કોષ ધીર પુરુષ અંતરમાં જોઈ શકે છે. પ્રથમ આંખ મીચી અંતરમાં જોવા લાગે છે તો તેને અંધકારજ દેખાય છે. પણ અંધકાર જોતો જોતો અંતરમાં પડ્યો રહે તો છેવટે તેમાંથી પ્રકાશ પ્રકટે છે. જેમ બહારથી રવડી રખડીને ઘરમાં આવેલા પુરુષને અંધકાર દેખાય છે, પણ વખત જતે, તે અંધકાર ખસી જાય છે અને પ્રકાશ દેખાય છે તેમાં વાંચવા બેસે છે. આપણે દ્રશ્યનાજ વ્યસની થઈ ગયા છીએ. રાત દિવસ મન ઇંદ્રીઓ દ્રશ્યમાંજ રમે છે; તે ક્રમથી અંતર વળી શકે. દવા ક્યાં સુધી ખાવી કે, જ્યાં સુધી અવિદ્યા મૂળ સહિત ઉપડી જાય ત્યાં સુધી ખાવી. અમથી નાખી મુકા તોપણ ફેલાઈને બ્રહ્મલોક સુધી ફૂલ બાગ ખીલી પથરાઈ જાય એવી છે, લીમડા ઉપર ગળેને જરા અમથી ફેંકા, તોપણ ઉપરને ઉપર લીમડાને ચુંસીને વધી ચાલી જાય છે તેમ પથરાઈ જાય છે. હવે, અખંડ આત્માકાર યુદ્ધિ બની રહે, એવું સામર્થ્ય શાધી આવે છે તે કહે છે.

સ્થૂલાઈંધતિ ન્યાય, એટલે, સમજવાયા છે કે, -સપ્તઋષિ મંડળના તારા ધુની આસપાસ ફરે છે, તેમાં છેલ્લા ત્રણ તારાની મધ્યમાં રહેલો તારો વસિષ્ઠનો છે, તે વધારે ચળકે છે, તેની પાસે અઈંધતિનો તારો સૂક્ષ્મ છે તે જરા ઓછો પ્રકાશે છે. વર વધુના લગ્ન થયા પછી તેનાં દર્શન કરાવાય છે તે વખતે પ્રથમ તો એવી રીતે બતાવે છે કે, જુવો આ તારા મંડલ (આકાશમાં ઉઘે). પછી સપ્તઋષિનો જુમખો બતાવે છે, પછી ત્રણ તારા (તેમાંના છેલ્લા) બતાવે છે. પછી મધ્યનો તારો (વસિષ્ઠ) બતાવે છે. પછી તેની પાસેનો અઈંધતિનો સૂક્ષ્મ તારો બતાવે છે તેનાપર નજર પડી કે કર્તવ્ય પુરૂં થાય છે. એ રીતે સ્થૂળ (વસિષ્ઠ) તારો બતાવીને સૂક્ષ્મનો ઉપદેશ કરવો. તેને સ્થૂળાઈંધતિ ન્યાય કહે છે.

મુંજ નામનું ધાતુ થાય છે તે પોલવાળું હોય છે, તેની કટિમેખળાં કરી જનોઇ આપે છે ત્યારે પ્રહારચારીને પેહરાવે છે. તે ધાસની અંદર ધશિકા (સળી) રહે છે, એ ન્યાયથી પણ સ્થૂલાંધતિ ન્યાય માફક, સૂક્ષ્મનો ઉપદેશ થાય છે.

“હમે જ્ઞાન મેળવીએ છીએ,” એમ લોકમાં રહેવાય છે. પરંતુ જ્ઞાન કંઈ વસ્તુ નથી, કે મેળવવું પડે; તેમ, જ્ઞાન કંઈ જતું રહ્યું નથી. દુધમાં જેમ ધી રહેલું છે તેમ જ્ઞાન પણ વ્યાપીને રહેલું છે. આવર્ણ દૂર કરવું એજ પુરૂષાર્થ છે. જેમ, કુવો ખોદનાર કાંઈ તેમાં પાણી લાવતો નથી. ખોદતો રહી ઉપરની માટીનેજ કાઢી નાખે છે. તે ખોદાઈ રહ્યો કે પાણી સ્વતઃ પ્રકટે છે (નિકળે-મળે છે.) તેમ, દેહાભિમાન રૂપ માટીને ખોદી કાઢો-દેહાભિમાન છોડી દો, એટલે સ્વતઃ આત્મા છેજ-પ્રત્યક્ષ પ્રકાશે છે.

તે જ્ઞાન ક્યારે થશે? પાંચ કોશની મજલ કરવાની છે, તે પાંચ કોશની પાર પોંચનાંજ જ્ઞાન સસુદ્ર કલ્લોલ દરી રહ્યો છે. કાંઈ હવનરો ગાડ, એટલે બદરીનાથ, દાશી, જગન્નાથ, કે દારકાં સુધી સ્વરવાનું નથી.

અનમય કોશ-હું દેહ છું, એ ભાવના છોડી આગળ મજલ કરતાં (જતાં) પ્રાણમય કોષ-હું છું, બુદ્ધિ છું, તરસ્યો છું, એવી અહંબુદ્ધિ છોડી, મનોમય કોષ- મને અસુક સંશય થાય છે, કલ્પના, વિચાર, એવી અહંબુદ્ધિ છોડી દધ, વિજ્ઞાનમય કોષ-હું અસુક નિશ્ચય કરું છું યથાર્થ જાણું છું એવી બુદ્ધિ પણ દોડી, આનંદમય કોષ-મને અસુક સુખનું ભાન થાય છે, એવી બુદ્ધિ પણ છોડી દેવી. એ પાંચે કોશ, એક એકની અંદર વ્યાપીને રહ્યા છે. તેનાથી પાંચે પોંચે તો પ્રકાશક આત્મા સ્વયંસિદ્ધ વિરાજે છે. તેણે ઉપરા ઉપરી વસ્ત્ર પહેર્યાં છે. આન-દાંકણરૂપ તે પાંચ કોષ છે. અસુત્ય વસ્તુ હોય છે તે બધું બદામસ્તથી ગુપ્ત રખાય છે. ઘર હોય છે તેની અંદર ઓરડો, તેમાં કોઠડી, તેમાં ત્રીજેરી, તેમાં હાલો છે, તેમાં રત્ન સુકાય છે. તેમ, કાચર સૃષ્ટિ છે તે ઘર છે. તેમાં દેહ છે તે ઓરડો (દેહોહભાવ રૂપ) છે. તેમાં પ્રાણમય કોશની હૃદયરૂપ કોઠડી છે. તેમાં વાસનાના ભંડાર રૂપ મનોમય કોશરૂપ ત્રીજેરી છે. તેમાં ખાનું છે તે રૂપ વિજ્ઞાનમય કોશ. તેમાં દાખડીરૂપ આનંદમય કોશ છે. તેમાં ચિદરત્ન રહે છે દરેક ઘટ-હૃદયમાં વાસનારૂપ જળ ભરેલું છે. તે દરેકમાં આત્મારૂપ સૂર્યનું પ્રતિબિંબ પડે છે. વાસનારૂપ ઉપાધિ ભેદથી અનેકરૂપે પ્રતિબિંબ દેખાય છે. તે ઉપાધિનો બાધ કરે તો તત્ત્વ અને ત્વં એકજ સ્વરૂપ છે.

વિદસ્ય કરે છે કે;-**कार्योविधिरयं जीवः कारणोपाधि दीप्तरः**

કાર્ય કારણતાં હિત્વા પુર્ણબોધો ડહાણ્યતો॥ માટે શું કાર્ય કારણ બાવથી તત્ત્વ ત્વંની એકતા છે? ના. એ વચન જે કહ્યું તે તો ઈશ્વરનું તટસ્થ લક્ષણ છે. એ તો શાખા ચંદ્ર ન્યાયથી કહ્યું છે. ખીજનો ચંદ્ર ખતાવવાને પ્રથમ જાડ ખતાવે, તે પછી અસુક શાખા ખતાવે, ત્યાંથી આટલે છેટે આમ જુવો, એમ કહે છે. ચંદ્ર કાંઈ ડાળ ઉપર નથી, માત્ર ડાળનું તેને આલંબન આપવું પડે છે. તેમ, ડાળ-શાખા જેવી કાર્ય કારણ હિત્વા છે ત્યાં વૃત્તિને ઠરાવીને, તેને પાર આગળ રહેલું તત્ત્વ ખતાવવું છે. તટસ્થ, એટલે, કોઈવાર હોય અને કોઈવાર ન હોય, તેને તટસ્થ લક્ષણ કહે છે. સન્નિવ્હાનંદ છે તે આત્માનું સ્વરૂપ છે.

“હું” એમ સતરૂપે તો બધાં (પોતાને-આત્માને) કહે છે અને જાણે છે; પણ હું કેવો હું તે સમજ નથી. તે “હું ” જ્ઞાનરૂપ-આનંદરૂપ છે.” એ જ્ઞાન અને આનંદ જે માટે શાસ્ત્રો અને સંતો વારંવાર પ્રભોધે છે. મહાપુણ્ય પુંઝથી અભેદ જ્ઞાન થાય છે. કોઈ કોઈને એકજવાર શ્રવણથી થઈ જાય છે. એવો જ્ઞાતી શિવલોકમાં પૂજ્ય થાય છે. પછી દ્રઢ અપરોક્ષ થતાં તે પુનરાવૃત્તિ રહિત દૈવદ્યને પામે છે. એવાં એ અક્ષય સુખને ભુલવનાર માયિક (ક્ષણિક) સુખ છે. ખીજનો ચંદ્ર જોનાર, ચંદ્રને જોઈ નહીં શકતાં, મધ્યમાં શાખાનેજ બાજી પડે-વચમાં અટકી જાય, તો ચંદ્ર જોઈ શકે નહીં. તેમ માયિક સુખમાં મોહથી અટકી પડનાર દૈવદ્યને પામી શકે નહીં.

સ્ફુટબોધ સ્ફુટા સ્વેનૈવ વેદ્યં ॥ સ્ફુટ જ્ઞાનચક્ષુએ દરીને પોતાની મેજેજ-પોતાથીજ વેદ્ય (જાણવા યોગ્ય) છે. અર્થાત્ એ જ્ઞાન સ્વસંવેદ્ય છે. નતુ પંડિતેન પંડિતથી થઈ શકતું નથી. ચંદ્ર સ્વરૂપ જોવું, તે પોતાનીજ આંખનું કર્તવ્ય છે. ખીજ (ચંદ્ર) નથી જોઈ ત્યાં સુધી પંડિતની પંડિતાઈ ચાલે છે. (આમથી આ જુવો અને આમ કરો, તેમ નહીં કરો વગેરે) પછી તે શું કામની? ચુડિતથી ખીજ ખતાવવી, એજ તેની પંડિતાઈ છે. તે ગુરૂ તો દિશા સૂચવે છે. વૃદ્ધિની જેટલી ચતુરાઈ-ગતિ તે પ્રમાણમાં તે કહે છે.

કોઈએ અસુક ઠેડાણે જવાનો માર્ગ પુછયો, તો કોઈ ખતાવી દે છે કે, સીધા ચાલ્યા જાવ. પણ સીધો તે દયાં શુધી ચાલ્યો જાય? ખીજે કહે છે કે, આમથી તેમ જાવ, ત્યાં ગલી આવશે તેમાં ડાળે હાથે જાવ. તે પછી ચાર રસ્તા આવશે, તેમાંથી અસુક બાજુએ જાવ. બાજુમાં આગળ લીમડો અને ફાનસ છે તે ધરમાં જવું. તેમ, અનેક મતપ્રધો છે. બધા

મોક્ષને માને છે, પણ તે બધાએ “સીધા ચાલ્યા જાય” કહેનારા છે. વેદાંત બધા પચોતો ચક્રવર્તિ રાજા છે તે યથાર્થ સમજાવે છે. **દશાવાસ્ય મિદં સર્વં યત્કિંચ જગત્યાં જગત્** દશાવાસ્ય ઉપનિષદની એ પ્રથમજ શ્રુતિ છે. જેટલું દેખાય છે તે બધું બ્રહ્મલોક સુધી **દશેન વાસ્યં** ઇશ્વરથીજ પૂર્ણ બરેલું છે-ઇશ્વરજ વસી રહેલા છે. અર્થાત્, જગતને ઇશ્વરરૂપ જોતું ઇશ વડે ઢાંકી દેતું. સર્વ પ્રભુરૂપ છે ત્યાં હવે ભુલા પડવાનો રસ્તો કયો ?

તુલસીદાસ બહાર ગામ નિકળેલા, તે એક ગામ આગળ ભૂતવાવ હતી ત્યાં મુકામ કરીયા ખર થવાથી લોક દરશને આવ્યા તે કહે, મહારાજ એમાં ભૂત છે, અહીં રહેશો નહીં. તુલસીદાસનો અર્થે રામજ જોતા, તેને ભૂત બાવના હતીજ નહીં. તે બોલ્યા કે, “રઘુવીર કૃપા કરે છે તો દુષ્ટ શું કરશે ! દુર્યોધનનું દસલગ્નર હાથીનું બળ ઘટી ગયું, પણ દ્રૌપદી માંદે દસગજ ચાર નહિં ઘટ્યું.” રાત્રે ભૂત નિકળ્યું તેનો લાંબો ઓળા જોઇ બોલ્યા કે, રામનાં બધા રૂપે દરશન કરીયાં, પણ આતો લંબક લંબારામ છે એવા રામ આજેજ જોયા. તે ભુતને રામરૂપે નમસ્કાર કરતાં તેની ભૂત યોનિ છુટી ગઇ. વાહ ! શું સંતનો પ્રતાપ-મહાત્મ્ય ! “પારશને સ્પરશે હોય ન હેમ, ત્યારે તેને પારશ કહિયે કેમ.” પરંતુ તે દ્રષ્ટિ ક્યારે થાય ? **તેન ત્યક્તેન મુંજીયા** તે ત્રણ ઇપણા (સોકેપણા, દ્રવ્યેપણા, પુત્રેપણા)નો ત્યાગ કરવાથી, કેમકે રસ્તામાં એ ત્રણ જગા લુટાવાની છે તેથી સાવધાન તાથી તે દ્રષ્ટિનું પાલન કરવું. દેહનો નિર્વાહ થાય તેટલાં દ્રવ્ય ઉપરાંત તું કોઇના ધનની ઇચ્છા ન કર. એ રીતે ધનની એક ઇપણા જતાં બીજી એ પણ જશે.

પાંડવો સ્વર્ગારોહણે જતા હતા. પાછળથી એક ઘોડેસ્વાર અમુલ્ય વસ્ત્ર અલંકાર પહેરીને દોડ્યો. તેની પાછળ પાંચ હાથ છેટે એક રક્ત પીતીઓ કોઢીઓ આવે છે. સ્વારે યુગ્મ પાડી ઉભા રાખ્યા, તે પુછ્યું કે ક્યાં જાય છો; મને સાથે લઇ જાય. યુધિષ્ઠિર બોલ્યા, તું કોણ છે ? સ્વાર કહે હું તમારું પુણ્ય છું. રાજા કહે, હમારું પુણ્ય છેજ નહિં. હમે જો કંઈ પણ કીધું હશે તો કરી કરીને શ્રીકૃષ્ણને અર્પણ કીધું છે. હમારો તે ઉપર હક નથી. શીકે મોઢે સ્વાર પાછો ફર્યો. તે જોઇ પેલો કોઢીઓ પણ વગર કહે, પાછો ફર્યો. તે જોતાંજ રાજાએ યુગ્મ પાડી પુછ્યું કે, તું કોણ છે ? તે બોલ્યો કે, તમારું પાપ. પણ મારાથી પાછું વળાય તેમ નથી. કેમકે અશ્વનાં પુછ્યાંની સાથે મારું અનુસંધાન છે. તમે જો એ (પુણ્ય)ને સ્વ-કારી બો, તો હું આવું; નહિં તો એકલું હું શું મોહું લઇને આવું !!

જ્ઞાની થયા પછી તો પુણ્યનો બોળો-જવાબદારી વધે છે. સવત્ર બધા જીવે છે તે કોનાપર દ્રેષ કરે ?! તેથી સર્વ જીવોમાં આત્મવત્ જોવાથી પુણ્ય વૃત્તિ વધે છે, એવો તે જ્ઞાની કહે છે કે, **સંસાર તારકઃ સાક્ષાત્ સપ્તમ પરમેશ્વરઃ ॥**

વિકલ્પ કરે છે—શંકા ઉઠાવે છે, કે, સર્વ ભાવરૂપ પદાર્થો સ્વતઃ પ્રકાશે છે, ઇશ્વરથી પ્રકાશતા નથી? સમાધાન આપે છે કે, ના. પદાર્થો સ્વતઃ (પોતાની મેળે) પ્રકાશતા નથી, ઇશ્વરથીજ પ્રકાશે છે. જો સ્વતઃ પ્રકાશતા હોતે તો, હું જાણું છું, એવું સ્ફુરણ નહિ થાત. કોઈનો પ્રકાશ નહિ હોતે તો જગત કેવળ અંધ-સુષુપ્તિવત થતે. તેથી સર્વ પદાર્થનો પ્રકાશક ઇશ્વર (આત્મા) છે. તે પદાર્થોની સત્તા, આત્મ સત્તાથી ભિન્ન નથી. સઘળાજ પદાર્થનું સર્વને જ્ઞાન થાય તો બધા સર્વજ્ઞ કહેવાય. ખાટા ખારા તીખા કડવા મીઠા તુરા, એવા છ રસનું જ્ઞાન આંખથી નથી થતું, તે તો જીભથીજ થાય છે. સર્વ પ્રકાશક સત્તા અવ્યભિચારી છે.

સહચાર=સાથે ચાલવું, અને વ્યભિચાર=કલટ જવું.

બધા પદાર્થ સ્વતઃ પ્રકાશતા હોય તો રસનો સ્વાદ પણ આંખથી આંખી શકાય, અને નિયમ પ્રમાણે ન બને.

વિકલ્પ કરે છે કે, સર્વ પદાર્થના પ્રકાશક ઇશ્વર છે, તો શુભા શુભ ના પ્રકાશથી વિષમતા દોષ આવશે (ઇશ્વરમાં) તેનું કેમ ? ના. દરપણનો આગલો ભાગ શુદ્ધ છે, અને પાછલો ભાગ કલહવાળો હોવાથી મલીન છે, તેના યોગથી દરપણ પ્રકાશે છે (સામેનો પદાર્થ તેમાં જળાય છે). તેમ, ઇશ્વર છે તે માયારૂપ ઉપાધિને યોગે સર્વનો પ્રકાશક છે. તે ઉપાધિ દૂર થાય છે ત્યારે શુભા શુભ ભાવના હોતી નથી. કાણો માણસ દરપણમાં જીવે તો કાણો દેખાય છે, સારો કમળ લોચનવાળો જીવે છે તો તેવો સારો દેખાય છે. દરપણનો એવો આશય નથી કે અમુકને કાણો અને અમુકને સારો દેખાડું. દરપણને રાગ દ્રેષ નથી, તે તો નિરિચ્છ છે. ઉપાધિ યોગે જો જોવો, તે તેવો દેખાય છે. સારો, નહારો, એવા વિભાગ કાંઈ પદાર્થ ઉપરથી નથી પડતા. કાંઈ પદાર્થ રમ્ય નથી, અને કાંઈ અરમ્ય નથી એ શુભા શુભ કથન છે તે ગ્રાહકની દ્રષ્ટિને આધીન છે. જેમ જેની નજરમાં આવે તેમ કહે છે. સદુપયોગ કરે તો સારો, ને દુરુપયોગ કરે તો નહારો હરે. ચંદ્ર એકજ છે, પણ તે ચંદ્રવાક પક્ષીને અમિતી સગડી જેવો લાગે છે, અને અકોર પક્ષીને શીતળ જળના કુંભ જેવો લાગે છે. કાપડ વગેરે

માલ લેવા બ્રાહ્મકં જાય છે. તે માલ જોઇને કહે છે કે, આ તો નકારો છે; તેથી વેપારીને કંઈ ગુસ્સો નથી આવતો. તે સમજે છે કે એને નહિં ગમ્યો તો એનો ભાઈ બીજો આવશે તે એનેજ પ્રસન્ન કરશે અર્થાત્ તે માલને સારો નકારો કહેવો, તે બ્રાહ્મકને આધીન છે. તેમ, ઇશ્વરની દ્રષ્ટિમાં કશું શુભ નથી અને કશું અશુભ નથી. ઇશ્વર તો પ્રકાશક છે.

ભોજ રાજને મળસકે જાત્ર તર્તા શાંત વખતે સ્ફુરી આવ્યું કે, હું કેવો સુખી છું. જેતો દુરા યુવતયઃ એ રીતે યુવતિઓ, ધન, વૈભવાદિતું એશ્વર્ય પોતા પાસે હોવા વિશેના ત્રણ ચરણ રમ્યાં, પણ ચોથું ચરણ સુઝતું નથી. તે વખતે ચોરી કરવા આવેલો એક ચોર હીરાં રત્નની પોટલી લીધેલી તે લઇને જવાનો માર્ગ શોધતો હતો, પણ રાજ જાત્ર થયો જોઇ પલંગ નીચેથી છુપાયો છે. તેણે જાણ્યું કે, જાત્ર થયેલો રાજ જો મને જુવે તો આ પોટલી (જે કે એ રત્નનાં દ્રવ્યથી એ રાજ જેવી સ્ત્રી નોકર, ઘોડા, ગાડી, રથ, નોકર, વગેરે થોડું પણ હું રાખી શકું એમ છે છતાં) પડી રહે, અને માફ શીર ઉડાવી દે; તેથી રાજને નિદ્રા આવતાં ભીતિ ચોથું ચરણ લખી શ્લોક પુરો કીધો, કે,—**સંમીલને નયનયોર્નહિ કિંચિદ્વસ્તિ:** આંખ મીઆઇ કે એમાંનું કશુંજ નથી. ચોર તો નિકળી ગયો. સવારે ઉઠી રાજએ જોયું, અને ધણેા ખુશી થયો. મનમાં કહે છે કે, ખરૂં છે. આ બધું ધણુએ છે, પણ મુવા એટલે કાંઈજ નથી. તરત બધા વૈભવતું અભિમાન ઊંધું વળી ગયું.

ચોરીનું નખળું કર્મ કરનાર ચોર છતાં તેને આવો ઉત્તમ વિચાર શાથી સ્ફુર્યો? શિર છેદાતે તો પોટલી ક્યાં જાત, એવા ભયથી વૈભવ એશ્વર્ય-દ્રવ્યને રાજએ જીવન માનેલું, તેજ ચોરને મૃત્યુ દેખાયું-પોતાને મૃત્યુના સુખમાં પડેલો જોયો.

સ્મશાનતિ મોજનાતિ મૈથુનાંતિ ચ યા મતિઃ । ।

સામતિ સર્વદા જેત્સ્યાત્ નરો નારાયણો ભવેત્ ॥

વૈરાગ્ય થાય છે તેમ તેમ તપ્તિ માની છે. જમીને તૃપ્ત થયા પછી ધરમાં અનકૂટ-છપન ભોગ સામગ્રી લાવી તેને ખાવાનું કહેશે તો ચોખ્ખી ના કહેશે, કેમકે તૃપ્તિ મ્મદ રહેલી છે તેથી કહે છે કે, પેટમાં જગા નથી. એ રીતે સ્મશાન જઇ આવ્યા પછી, જમીને તૃપ્ત થયા પછી, મૈથુનને અતે, જેવી રીતની વૈરાગ્ય વૃત્તિ, મ્મદા રહિત સ્થિતી થાય છે તેવી

અખંડ તૃપ્તિ કાયમ રહે તો તે જીવપણામાંથી નિકળી ગયો અને સાક્ષાત્ નારાયણ રૂપ થયો જાણવું.

ઈશ્વરઃ સર્વ મૃતાનાં હૃદયેર્જ્જુન તિષ્ઠતિ । ।

આમયન્ સર્વ મૃતાનિ યંત્રારૂઢાનિ માયયા ॥

ઈશ્વર બધાંના હૃદય દેશમાં રહીને 'સર્વ' જૂતોને નચાવે છે. વૃક્ષને બુખિનો સંબંધ છે, અને જળ મળે છે ત્યાં સુધી સૂર્યના પ્રકાશ વડે વધુ જાય છે. કદાચ વાયુના ઝપાટાથી અથવા બીજાં કારણથી વૃક્ષ તુટી પડે તો એજ સૂર્ય તેને સુકવી નાખે છે. એ રીતે સૂર્યની બે પ્રકારની કૃતિમાં સૂર્યની તો એક પણ ઇચ્છા નથી. તેમ વૃક્ષ સ્થળે મનુષ્યાદિ અને સૂર્યરૂપ ઈશ્વર છે. અભિમાન રાખે ત્યાં સુધી વૃક્ષ વધુ જાય, અર્થાત્ મનુષ્ય (દેહોહ-એવી વાસનાથી) જન્મે મરે છે. દેહાભિમાનરૂપ પૃથ્વી સાથે લાગેલાં વાસના મૂળ કાપી નાખી અભિમાન તજે છે તો એજ (સૂર્ય એટલે) ઈશ્વર તેને જન્મ બંધનથી મુક્ત કરે છે (શુદ્ધ કરે છે.) ઈશ્વર સત્તાથી શુભાશુભ કર્મ થાય છે, તેનો વાસના મૂળ સાથે અભિમાનથી સંબંધ રાખી ભોક્તા થાય છે. તે વાસના તજે તો વાસના મુકવા લાગે છે. અભિમાન યોગેજ શુભાશુભ ક્રિયા થાય છે, તેવુંજ ફળ પણ થાય છે, વસ્તુતઃ તે આત્મા-ઈશ્વરની સત્તાથીજ થાય છે.

ત્રીજા શ્લોકનું વ્યાખ્યાન (વાર્તિક ભાષાંતર રહસ્ય) અત્રે પુરૂ થાય છે. અને ચોથા શ્લોક વિશે પ્રારંભ કરાય છે.

આત્મામાં જાણવાપણાંની ઉપાધિને અંતઃકરણ કહે છે. જ્ઞાતૃત્વ કેવા પ્રકારે ઉત્પન્ન થાય છે તે કહે છે—યુદ્ધિ છે તે વિષયની છાંયાને ગ્રહણ કરે છે. સૂર્યનાં પ્રતિબિંબનો જળ સાથે સંબંધ થવાથી ભીંતપર આભાસ (ઝળઝળાયાં) પડે છે. પાત્ર ખસેડી મુકે તો તે આભાસ અદ્રશ્ય થાય, અથવા પાણી કાઢી નાખે તો આભાસ નહીં દેખાય. તેમ, અંતઃકરણરૂપ પાત્રમાં વાસનારૂપ જળ છે. તેમાં આત્માનું પ્રતિબિંબ પડવાથી છાંયા-આભાસ દેખાય છે. યુદ્ધિએ પ્રતિબિંબ ગ્રહણ કીધું તેની છાંયાં એવી શા માટે પડી? યુદ્ધિમાં સત્વશુભ વિશેષ છે તેથી. જો રજો શુભ ઉપજે તો ભોભ થાય છે. અને તમસથી પ્રમાદ થાય છે.

સત્વાસં જાયતે જ્ઞાનં રજસોભોમ એવચ । ।

પ્રમાદ મોહૌતમસો ભવતો જ્ઞાનમેવચ । ।

ત્રણ ગુણનાં ત્રણ કાર્ય છે. જ્ઞાન, લોભ, અને પ્રમાદ. તે (કાર્ય) ને ઉત્પન્ન કરનાર અજ્ઞાનજ છે. યુદ્ધિ છે તે સત્વગુણનું કાર્ય હોવાથી પ્રતિબિંબ પ્રદલ્ભ કરે છે. આત્મામાં ગાતૃત્વ ઉત્પન્ન કરનાર સાત્ત્વિકી યુદ્ધિ છે. બહારનાં જ્ઞાનને અંતઃકરણમાં પોંચાડનાર ઇંદ્રીઓ છે. પ્રતિબિંબને અંતઃકરણનો સંબંધ થઇને ઇંદ્રીઓમાં (પ્રતિબિંબ) પડે છે. તે સંબંધ, રથ અને નેમીના જોડો છે. રથના પાટલાને ઝાલી રાખનાર નાડી છે. અંતઃકરણરૂપ નાડીમાં પાંચ વિષય સમન્વયનાર જ્ઞાનેંદ્રીની વૃત્તિરૂપ આરા છે. સંસાર રૂપ ચક્ર છે. એ ત્રણને, એટલે, અંતઃકરણ, વિષય, અને ઇંદ્રીઓને સાધી આપનાર કોણ ? ઇંદ્રી અને અંતઃકરણનું અનુસંધાન કરનાર નાડીઓ (જ્ઞાન તંતુઓ) છે. સુતરની બનાવેલી માછીની જળ સમુદ્રમાં નાખે છે તેમાં મચ્છ પેસે છે તેને પાછા નિકળવાનો રસ્તો નથી. પાંચ જૂતોરૂપ સુતરના તાર ઓતપોત મળી અચિઓન્તી જળ બની છે. તે જળરૂપ શરીરમાં ઇવરૂપ માછલાં પેસી જાય છે. અંદર બધાં કરે છે, બહાર નિકળાતું નથી. બધાં છિદ્રોરૂપ દાર ખુલ્લાં છે. જે દારથી પેડેલો તે દાર (બ્રહ્મરંદ્ર) બંધ છે. વિષયો. છે તે અંતઃકરણને અવરોધન કરે છે. જ્ઞાનેંદ્રિયોરૂપ છિદ્રો (કાણાં) છે. એ દાર, આંખ, નાક, કાન, મુખ, વગેરે ખુલ્લાં છે. તે દારા અંતઃકરણમાં આત્માનું જે પ્રતિબિંબ છે તેનો આભાસ બહાર પડે છે. તેથી ઇંદ્રિયો પોતપોતાના વિષયોને પ્રદાશ કરે છે. એટલે, નેત્રથી જોઈ શકે, કાનથી શ્રવણ થાય, જિહ્વાથી રસ જણાય, નાકથી ગંધ લેવાય, વગેરે. એ બધી નાડીઓનું કેન્દ્ર-મુખ્ય સ્થળ, મુળાધાર છે. તે ગુદાથી બે આંગળ ઉંચું, તે મેદૂથી બે આંગળ નીચું છે. ત્રિકોણાકાર તેનું સ્વરૂપ છે. ત્રણ ગુણનું બંધન થયું ત્યારથી માયા સઘળાનું નિદાન છે તેથી ત્રિકોણાકાર છે. એની દેવતા પરાશક્તિ-કુંડલિની-પરાવાણી છે, તે સર્પકુંડલાકારે રહેલી છે. તે તેજવાળી છે, પ્રાણાદિને ઉત્પન્ન કરનારી છે, તેજ સરસ્વતિ-બ્રહ્મવિદ્યા છે.

એમ કહેવાય છે કે, પૃથ્વીને શેષ નારાયણે માથાંપર તોળી રાખી છે. હવે જુવો, પ્રથમ પિંડમાં તપાસો. જેવું પિંડમાં છે તેવુંજ બ્રહ્માંડમાં છે. આ શરીરરૂપ પૃથ્વી છે તે મુળાધાર (શેષનાગ)ને આધારે રહી છે. સર્પ એટલે પ્રકૃતિ: તે પ્રકૃતિરૂપ શેષ (સર્પ)નાં માથાંપર પૃથ્વી (શરીર) રહેલ છે. જે છેવટ વધે તે શેષ કહેવાય છે. તેમ, હવે થતાં પણ મહત્ત્વ અવ્યક્ત શેષરૂપ થાય છે. એજ માયાતા પ્રદેશમાં અનંત કોટિ બ્રહ્માંડનો વિસ્તાર જળજો. શેષ ફેવડો મોટો છે ? અનંત-અંત રહિત છે. એવું અનંત સ્વરૂપ

છે, તેથીજ કહે છે કે, તે અનંત-શેષ એવડો મોટો છે કે જેનાં માર્ગાં પર પૃથ્વી તો રાશના દાણાથી પણ બહુ ઝીણી લાગે છે. આત્માના એક દેશમાં માયા, અને માયાના એક દેશમાં જગત છે. એવી કલ્પના રી છે. શ્વાસો-ચ્છવાસ (પ્રાણ)નું નિદાન, એ કુંડલિની સત્તા છે. એજ કુંડલિની શક્તિ છત્રી સ્વરૂપવાળી છે. પ્રાણ, અગ્નિ. પિંડ, નાગ, સાવિત્રી, સરસ્વતિ, એ છ, ચક્રરૂપે થાય છે. Δ^1 આ ત્રિકોણ છે. એના ત્રણ ખુણા છે, અને છ છેડા છે. Δ^2 એ ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિ ઠિ વિદ્યા થાય છે. ઉપરનો જે મુખ્ય ખુણો છે તેને માયા-અવિદ્યારૂપ સમજો. તેના અગ્રમાંથી Δ સુષુમ્ના નામની નાડી નિઠળીને સીધી સૂર્ય સાથે મળી છે. અર્થાત્ અક્ષરપ્રદારા નિઠળીને સૂર્યને મળે છે. એ સુષુમ્ના નાડી મુખ્ય-શ્રેષ્ઠ છે. માટેજ પ્રાચીન રૂપિશ્વરિ લોકે સંધ્યા દરાવી છે. જગતની સાથેના સંબંધ કેવી રીતે છે તે જાણવામાં આવે, તે માટે સંધ્યા કર્તવ્ય છે. **સમ્યક્ ધ્યાયતિ રિતિ સંધ્યા.** આહણ, ક્ષત્રી, વૈશ, એ ત્રણ દિગ્વર્ણ છે, તેથી તેઓએ વેદોક્ત, ધર્મોક્ત, અને પુરાણોક્ત કર્મ કરવાં. તેમનો તે અધિકાર છે તથા કર્તવ્ય છે. સંધ્યામાં મુખ્ય ગાયત્રી છે, તે ત્રિપદા છે. **ૐ તત્સવિતુર્વરેણ્યં, भर्गोदेवस्य धीमहि, धियो यो नः प्रचोदयान् ॥** એ ત્રણ પદવાળી હોવાથી ત્રિપદા કહી છે અને એને ચતુષ્પદા-ચાર પાદવાળી પણ કહે છે, પરંતુ ચોથું પદ, **આપોઝ્યોતિ રસોઽ મૃતં બ્રહ્મ,** છે તે સંન્યાસી જપે છે) અક્ષરપ્રદારા સુષુમ્ના નાડીનો સૂર્ય સાથે સંબંધ થયો, એટલે પરમાત્મા સાથે પણ થાય છે. α અંતઃકરણમાં જે આત્માનું પ્રતિબિંબ (સત્તા) છે, તેજ આત્માનું પ્રતિબિંબ-સત્તા સૂર્યમાં પણ છે. પિંડનું તેજ અક્ષાંડનું છે. એ સમષ્ટિ અને વ્યષ્ટિ એક થતાં બહારના પદાર્થ દેખાય છે. જીવો સૂર્ય આ સર્વને પ્રત્યક્ષ છે તેને **इदम सवितुर्वरेण्यं.** એમ **इदम** નથી કહ્યું, પણ તે પરાક્ષરૂપે કહીને, એટલે **तत्सवितु.** કહીને ગાયત્રીનું પ્રથમ પાદ કહ્યું છે. કેમકે તે પદથી આ (દેખાતા) સૂર્યને નથી બતાવતા, પણ જે મહા સૂર્ય-સૂર્યના સૂર્ય છે તે સત્ ચિદાનંદ જ્ઞાનરૂપ પરમાત્મ તત્વ

α “શાંતિ” નામનો લઘુ ગ્રંથ લેખક ભક્તરાજ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલો છે તેમાં મહામુનિ અગસ્ત્યથી ઉપદિષ્ટ Union with the Almighty Power પર અક્ષરની સાથે એકચ થવાની નવ રીતિઓ; મહેશ્વરાવતાર સદ્ગુરુ શ્રી જ્ઞાન ગુરુ ચેત્તિ સભાપતિ સ્વામિ દ્વારા કહેવાઈ સમજવાયેલી તે સ્પષ્ટ રીતે લખાઈ છે તે ત્યાં જોવું.

રૂપ સૂર્યની સત્તાથી આ સૂર્ય પ્રકાશ છે તે (તત્) સૂર્યનું હમે ધ્યાન કરીએ છીએ, એમ કહ્યું છે. આખાં વિશ્વનો સંબંધ આ સૂર્ય સાથે છે. એ સૂર્ય છે તે શંકર ભગવાનની એક આંખ છે. એ સૂર્ય આ પૃથ્વીથી કરોડો ગણો મોટો છે, તે ઇક્ષણના આધારે આ બધાં બ્રહ્માંડ ક્રમાં છે. ઇક્ષણ એટલે શેષ નાગ. એ પ્રકૃતિદ્વારા પણ આપણો સંબંધ બ્રહ્મ સાથે છે, અથવા બ્રહ્માંડ સાથે છે, તેથી કહ્યું કે, ધિયો યોનઃ પ્રસોદયાત અર્થાત, હમારી બુદ્ધિ ત્યાં પ્રેરાય, કે જેથી હમારું શ્રેય થાય. જે ઉત્તમ બુદ્ધિવાળો છે તેજ ઉત્તમ કામ કરશે. નામ ગમે તેવું મોટું હોય તેથીજ કંઈ તે ઉત્તમ કામ કરશે, એવું નથી. આંકડાના ઝાડનું નામ અર્ક છે. અને અર્ક એટલે સૂર્ય, એવો પણ અર્થ છે. પરંતુ અર્કનામ હોવાથી આંકડો કંઈ અંધકારનો નાશ કરતો નથી. તેમ, દ્વિજ થઈને, સંધ્યાવંદન વેદાધ્યય નાદિ સ્વ કર્તવ્ય નહીં કરે, તો તે વ્યથ-ખોટાજ-નકામો-દ્વિજનામ માત્ર ધારણ કરનારો છે. તે નામ તેવું હુવું-નહુવું બેહુ સરખુંજ છે. રાવણ મહા સમર્થ વિદ્વાન હતો, છતાં રાક્ષસ કહેવાયો. તે બણ્યો પણ ગણ્યો નહીં-વિવેક નહીં.

દેરકનું હૃદય છે તે ડેમિ (Demi) છે. તે ઠંકણથી બ્રહ્મરંદ્રદ્વારા તાર જાય છે. તાર ઓફીસમાં જીવે. તેમાં છે તે પ્રકારે શરીરમાં સરખા-મણી કરી છે તે સમજશે. ત્યાં બે ખુંટા છે. તેમ, શરીરમાં ડેમિ (હૃદય) ને બે ખુંટા છે. એક બાજુએ બુદ્ધિ, અને બીજી બાજુએ અહંકાર, એ ખુંટા છે. તેની મધ્યે મનરૂપ ભુંગળી છે, તેને ચીરીને બે રાગવાળી કરી છે, તે સંકલ્પ અને વિકલ્પ એ બેહુ પ્રકારના ટકોરા ભિન્ન છે, સ્મૃતિરૂપ તારમાસ્તર તે ડેમિ ચલાવે છે. “ગાનારો ગાય,” એમ કહ્યું; કેમકે ગાનારાનું લક્ષણ ગાય જેવું છે. ગાય છે તે જંગલમાં ચરી આવે છે, પોતે ઘાસ ખાય છે, અને દુધ-અમૃત બીજાને પાય છે. વિરલા લોક દુધ પીજાય છે. “ગાય ઘાસ ખાય, (ને) દુધ બીજાને પાય.” વળી કહે છે કે “બુખે ગાય તે ગાય છે, મને ગાય તે ઘાસ; પરા ગાય જો પ્રેમથી, તો પેતે પૂર્ણ પ્રકાશ.” મોટેથી બજન-ગાયન વગેરે ગાય, તે ગાય જેવા છે. તેઓ ઘાસ ખાવારૂપ મોટું દુખથી શ્રમ કરી ગોખી બેસે છે પણ સમજતા નથી. તેનું રહસ્ય તો સાંભળનારા કોઈ વિરલા સમજી જાય છે, તે રૂપ દુધ પી જાય છે. અને જે કોઈ મનમાં સમજીને ગાય છે-પ્રેમ પ્રકટે છે તો તે પ્રભુનો ઘાસ-ભક્ત છે. ઘાસત્વ આવે છે તે હૃદય ડેમિમાંથી આવે છે, તે હૃદય ડેમિમાંથી એવા ટકોરા નિકળવા જોઈએ, કે સૂર્યમાં બેઠેલો માસ્તર,

એટલે, જ્યાં તે તાર-તે ટકોરા પોંચાડવા છે તે સ્ટેશનની આસપાસનો ખાસ્તર, સાંભળે. તે સાંભળે છે ત્યારે અંહી ટકોરા કરનાર પછી અટકે છે તેમ, એવી બાવનારૂપ ટકોરા (ગાયત્રી વગેરેથી) કરીને પછી અટકે. **પ્રશ્નોર્થ, પૂર્ણોર્થ, મધ્યવાહ્યમ**, ટકોરા પોંચે ત્યારે તે સાંભળે.

વિજળીની ઉત્પત્તિ બેટરી (Battery) વડે છે. તે બેટરીમાં કોલ્સા એસીડ, લાકડાંનો વેહેર, પાણી ભરે છે. સાફ થઇને તે મસાલો ભરાય તો બેસતી રહે છે. આ હલકામાં કયો પાવર (Power) બરેલો, કે ત્યાં પોંચે ? ત્યાં કહે છે કે, પાંચ ગાંતેદ્રી, પાંચ વિષયો, બેટરીને સ્વચ્છ સાફ કરી બરો, તો તે એજ બરવાનું છે કે, જે કાંઇ બોલો, સાંભળો, જુવો, સ્પર્શ કરો, ખાવ પીઓ, તે સધળું ધન્યરતું નામ બોલો, સાંભળો, પ્રભુ-દેવની સુર્તિના અને ગુરૂ સંત સાધુના દરશન કરો, તેમને સ્પર્શ કરો. તેમનોજ પ્રસાદ ખાવ. પરમાત્માના નામમાંજ તે વીજળીનો પાવર (બળ-સામર્થ્ય) છે. પણ બેટરી ભરીએ તો બને. એ પ્રભુના નામ દેવામાં-સ્મરવામાં કશી કીમત નથી બેસતી-કાંઇ દામ ખરચવાનું નથી એવું નિર્મોલ્ય-નિર્મુલ્ય છે. એવાં નામથી બેટરી ભરાઇ જાય, તો પછી એક ટકોરો થયો કે તરત ત્યાં પોંચોજ છે. “આવ” કહેતાં અરે, ! પુરૂં “આવ” એમ કહેવાઇ ન રહે, ત્યાં તો ખાસ્તર-પરમાત્મા હાજર-આવીજ રહે છે.

એ વીજળી બરવાનેજ-વીજળીનો પાવર બરવાનેજ સંધ્યા કહી છે. બેટરીમાં લાકડાંનો વેહેર, પાણી, કોયલા, એવું નજીવું ગમે તે છે, તે તમે નહીં જુવો; તેની તમારે જરૂર નથી. “અર્ધ આપવા, વગેરે પાણી ઉડાવવાની ક્રિયા છે,” એમ કહીને હસનારા હે મુખ અધમ ભોલો! એ પાણી ઉડાવવાની ક્રિયા નથી, પણ બેટરી બરવાની ક્રિયા છે.

છએ ચક્રનો આધાર સુષુમ્ના નાડી છે. Δ ત્રિકોણના બે બાજુના ખુણા કહે છે. દક્ષિણ અને ઉત્તર અથવા જમણી અને ડાબી બાજુથી નિકળેલી ધડા અને પિંગળા (ડાબી ધડા અને જમણી પિંગળા) સુળાધારથી નિકળીને લલાટ સુધી પ્રસરી છે. એ બે નાડી સાથે સુષુમ્ના નાડીનાં એકત્રને ત્રિપુટી અથવા નાડી ચક્ર કહે છે, તેમાંથી બીજી બે નાડીઓ નિકળે છે. એક ગાંધારી અને હસ્તગિહા. તે સુળાધારથી નયન ગોલક સુધી વિસ્તરેલી છે (નેત્ર સુધી). નાભિ મંડળ અથવા મણિપુર ચક્ર છે, તે કુકડાનાં ઇંડાં જેવડું છે. તેની બે બાજુએથી પુશા અને અક્ષપુશા નાડી નિકળી ઠણું સુધી ગઇ છે. તેની મધ્યમાં નાભિ મંડળથી નિકળેલી

શુદ્ધલાલ્લયા, ભૂમધ્ય સુધી પ્રસરેલી છે. નાભિથીજ એક સંસ્કૃતિ નામની નાડી નિકળીને જીભના અગ્ર સુધી આવી છે, તે વાણીને ઉત્પન્ન કરનારી છે. ખીજી વિશ્વોદરી, મણિપૂર ચક્રમાં છે. તે ચાર પ્રકારનાં (લેષ, ચોષ્ય, ખાધ, અને ભોજ્ય) અન્નને જરૂરગિન રૂપે પચાવે છે. પચસ્વિની નાડી કંઠમાં રહીને, જળ પીવામાં આવે તેના વિભાગ કરે છે. મણિપૂરમાંથી ત્રણ નાડીઓ જે નીચે ગઇ છે, તે જળ મુત્રાદિ ત્યાગ કરે છે. શંખિની તથા ધમની નાડીઓ, અન્નના રસનો સાર (સુધામૃત) લઇને મૂર્દાનાં સહસ્ત્રલક્ષ પદ્મમાં સીંચે છે, તેને યોગી સમજે છે. સુખ્ય નાડી ૧૦૧ છે. સુષુમ્નામાં ગમન કરવું-દેહ છોડી જવું, તેને અચિરાદિ (ઐર્ધ્વ) માર્ગ કહે છે, તે સંસારનાં બંધનથી છુટી જાય છે. નાડીની જળ છે, તેમાં પેસી ગયા પછી સુષુમ્ના દ્વાર જડતું નથી. તે દ્વાર ખુલી જાય તો તરત ઐર્ધ્વગામી થાય છે. ચિદાભાસ દ્વારા કર્મનો પ્રકાશ થાય છે. સઘળા સંસ્કાર ગત છે, તેથી પુણ્ય (અથવા પાપની) પ્રેરણા જે જે હૃદ્દીમાં થાય છે, ત્યારે બહારના વિષયો તરફ દોડે છે, ત્યારે તેનો અનુભવ થાય છે. એ ક્રિયા તે જગદવસ્થા છે. શુભાશુભ કર્મથી સુખ દુખનો ભોક્તા જીવાત્મા છે. તે જીવરાજ, મોહમયી મદિરા પીને ગાંડો થયો છે. તે ગાંડો હોવાથી તેની પ્રજા (વિચાર અથવા વૃત્તિઓ) પણ બધાંજ ગાંડાં અર્થાત્ એવાજ અયોગ્ય વિચારો.

“પુરી એક અધેરીને ગંડુ રાજ, ટકે શેર ભાજ ટકે શેર ખાજ.”
એ કવિતાનો તાત્પર્ય, અત્રે લાગુ પડતો હોવાથી, કહે છે.

અધેર નગરી, તેમા મનરૂપ ચેલો, અને બુદ્ધિરૂપ ગુર, બેહુ દાખલ થાય છે. મન છે તે બુદ્ધિને આધીન નથી રહેતું. શુભ હોય કે અશુભ હોય, લાભ હોય કે ન હોય, તોપણ તે કરવું-કર્તવ્ય કર્યા જવું. તે વાત મન નથી માનતું, તેથી ગુર ચાલ્યા ગયા; અર્થાત્ બુદ્ધિરૂપ સત્ત્વ દબાઇ ગયું. મનરૂપ શિષ્ય ખાઇ પીને મસ્ત બન્યો. અર્થાત્, એ મન સૂક્ષ્મ શરીરનું અભિમાની હતું તે જડો બન્યો. એટલે સ્થુળનો અભિમાની બન્યો. કામ ક્રોધ ભોભ અને અભિમાન, એવા ચાર ચોરે ખાતર પાડ્યું. ધર જીવું (અનાદિકાળનો સંસાર) તેથી એક ભીંત તુટી પડી. એટલે એકલો દેહ હું છું, એ દ્રઢ થયું, તેમાં ચાર દુષ્પાછ ગયા, તેથી તેની માતા અવિદ્યા હતી, તે જીવરાજ પાસે ફરીયાદ કરવા ગઇ. આ જગત તત્રનું નિદાન વાણી છે, તે-વાણીયાને બોલાવે છે. રાજ તેને બોલાવી મંગાવે છે. ભોલ કહે છે કે, એ છોકરા પરમેશ્વરના છે, છતાં મરી જાય છે

ત્યારે પોક સુકી રહે છે શા માટે ? ! આવી રીતે ખોટું ઘર છે તે પડે છે તેમાં ગુનો કોનો ? તે કહે છે કે, ગારો કરનારે પાણી વધારે નાખી દીધું કડીયાનો ગુનો કહેવાયો ત્યારે તેણે ગારો કરનારને માથે નાખ્યું. તેણે પખાલીને માથે નાખ્યું, વગેરે, જે પાંચ તે પાંચ વિષયો. તેમાં પ્રથમ પકડાય “શબ્દ.” તે શબ્દરૂપ વાણીઓ પકડાયો.

સને ભગત હતો, તેને જે આવીને કહે કે ભજન ગાવ, કે તરત ગાવા બેસે. થાકી જાય ત્યારે વાતો કરવા લાગે. તેમ કરતાં થાકી ગયો. કેમકે તે તો એકલો, અને લોક તો જે આવે તે નવા. જે કહે તે સાથે બોલ બોલ કરે, તે થાકી જાયજ. ત્યારે મૌન ગ્રહ્યું. તે બોલ્યો કે, ગાય તો ભલે સુછ, હવે વાછરડી (વત્સ) રહી, તે પણ જાય તો સુખ થાય. તેમ શબ્દ કહે કે, સ્પર્શનો ગુનો છે. પ્રાણને યોગે ધર, તે કડીઓ, પછી પ્રાણાયામને શુળી ફરી પછી રૂપ, ગારો કરનાર. આંખથીજ બધો કામચલાવમાં ભરીએ છીએ. “(દેખ્યાતું છે ઝેર, હૃદયમાં દેખ્યાતું છે ઝેર)” જુવે છે ત્યારે સંસ્કાર દ્રવે છે—દીકું થાય છે. પખાલી—રસ. અર્થાત્ જીભમાં સ્વાદ અને વાણી બે છે. તેથી સાંભળીને રસનો અનુભવ લે છે ત્યારે સંસ્કાર. પછી સુલ્લાં મળ્યો તે રૂપ ગંધ, કાર્ત્તિ સાંભળવી, એ રૂપ ગંધ કાનથી લેવાય છે, તે ગંધ—સાંભળવાથી પાણી બહુ પડ્યું. સુલ્લાંને શુળી ફરી. પણ ગંધનો આકાર નથી. સુલ્લાં પાતળો હતો, ને શુળી જડી હતી, તેથી જડો નર જોઈને લાવો. પાંચ વિષયોનું નિદાન પેલો મનરૂપ ચેલો ખાઇ પીને મસ્ત બન્યો છે તે, તેને પકડયો. મનોનાશનો પ્રસંગ આવ્યો. ત્યારે નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિરૂપ ગુરૂ પાસે ગયો. કેમકે મૃત્યુની વાત સાંભળી મન પાછું નહાસે છે. ત્યારે ગુરૂ રક્ષા કરે છે. અર્થાત્ ગુરૂ આવીને કહે છે કે, અત્યારે શુળીએ ચઢે તો સ્વર્ગે જવાશે. તેથી તે મન બુદ્ધિ (ચેલો ગુરૂ) બેઠુંને પાંચ કોશ (પાંચ કોશને પાર) પોંચાડી દબને એટલે સ્વરૂપમાં લગાડીને જીવરાજ, મનો નાશ થતાં શરીરનાં પ્રારબ્ધ સુધી શુળીએ (સંસારમાં) રહ્યો. તે મન બુદ્ધિ ભવપાર ગયલાં હોવાથી સુખ દુખનો અનુભવ નથી. ઇદ્રીઓ પોત પોતાનાં ગોલકમાં સ્થિત થાય છે.

જ્યેષ્ઠ સંસ્કારોનાં પરિણામરૂપ અનુભવ, તે સ્વપ્ન; અને પછી તે પ્રકાશ પણ સમાધિ જાય છે, તેને સુષૂપ્તિ કહે છે, ગાઢનિદ્રા. તેમાં થતા બે અનુભવ કહે છે. ખમર નથી, અને સુખમાં સુતો હતો, એજ વસ્તો વ્યાધાત દોષ. એટલે, મારાં મુંખમાં જીભ નથી, એમ કહેનારના જેવું થયું. અથવા, મારી માતાને પુત્ર નથી, એમ કહેનાર પુત્રના જેવું છે.

ખખર નથી, તો સુખને શી રીતે જાણ્યું ? સુખ સ્વરૂપ-માનંદનું જ્ઞાન રહે છે. બધાંને એ પ્રકારે છે.

ધડાને અનેક છિદ્રો હોય તેમાં દીપ મુક્યો છે તેનો પ્રકાશ દરેક છિદ્રમાંથી પડે છે. દરેકમાંથી પડતી પ્રમાણિત બિન્ન બિન્ન દેખાય છે. દીપતો એકજ છે. તેજ રીતે ધણા ઘટોમાં જુદા જુદા દીવાઓ છતાં અગ્નિ એકજ છે. બિન્ન બિન્ન અંતઃકરણને લીધે જીવ જુદા દેખાય, પણ સાક્ષી ચેતન એકજ છે. ત્રણ અવસ્થાનો અથવા તમામ ઘટનો પ્રકાશક એકજ છે. સર્વ દ્રશ્યનો પ્રકાશક એક ઇશ્વર છે. એ વાત સિદ્ધ થાય છે.

જાતનાં સુખ દુઃખો આગંતુક છે. સુખૂતિમાં સાધન નથી, તેમ કંઈ વ્યાપાર નથી, કે ક્રિયા નથી, તેથી એ સુખ, આગંતુક નથી. જાતનાં આવી તે પોતાને સુખનો અનુભવ કહે છે. તે આત્મા છે, તેની સત્તાથી દ્રશ્ય પ્રકાશે છે. દ્રશ્ય માત્ર સન્નિવાનંદ રૂપ છે.

જાતદાદિ ત્રણ અવસ્થા બાધરૂપ છે. તે ઉપાધિનો બાધ કરાય તો સન્નિવાનંદરૂપજ છે. ઇશ્વર સ્વતઃ એવ-સત્તારૂપ છે. તે સત્ત્વરે આ દ્રશ્ય માત્ર પ્રકાશે છે. બ્રહ્મતત્ત્વને સત્ય અને ગાનરૂપ કહ્યું છે, કેમકે તેમાં સર્વ તીય, વિજાતીય, અને સ્વગત ભેદ નથી.

સુવર્ણની ખાત્રી-પરીક્ષા ચાર પ્રકારથી થાય છે. નિર્ધર્ણ, હેદન, તાપ, અને તાડન. શાલિગ્રામ ઉપર અથવા કસોટીના પથર ઉપર તેને ધસાને કસ જોવામાં આવે છે. તે કસનો જે ધસારો પડે છે તેનો પ્રકાશ સુવર્ણનો હોવો જોઈએ. કદાચ ગિલ્ટ (ગિલીટ-રસેલું) કરેલું હોય એવી શંકાથી તેના ઉપર કાપ સુકી-કાપી જીવે છે તેમાં બે છેડા સરખા જણાયાતો સાચું માને. પણ કદાચ બનાવટી ધાતુથી તેનો કાપ દેખાતો હોય, એવી શંકાથી તેને અગ્નિમાં નાખે છે તેમાં રંગ બદલાયા વગર બહાર આવે છે-એટલે કાળું નહીં પડતાં સુખ-અસલ રંગે કાયમ રહે, ત્યારે ખાત્રી થાય છે. જેમ જેમ એને તપાવે-તાપમાં નાખે, તેમ તેમ પ્રકાશ વધારે જણાતો જાય. ઉત્તમ પુરૂષની એવીજ રીત છે. તેની પ્રકૃતિની વિકૃતિ થતી નથી-એટલે બદલાતી નથી; જેમ સુવર્ણ કાળું પડતું નથી તેમ કાયમ રહે છે. જેમ વધારે તાપમાં પડે છે-વધારે કસોટી થાય છે-વધારે દુઃખ પડે છે, તેમ વધારે પ્રકાશ નિકળે છે. તે રીતે ઉત્તમ પુરૂષની ગંભીરતા અને શાંતિ વધે છે. આટલી કસોટી થતાં છતાં વિશ્વાસ નથી આવતો ત્યારે તેને

હથોડીથી ટીપે છે ત્યારે ચીપો-ચપટું થઇ કોમળતા બતલાવે છે. એ રીતે વડા, એટલે મ્હોટા થવું બહુ કઠણ છે. નાના થવું બહુ સહેલું છે. વડા થવું હોય તો વડાનેજ પુછો કે તું કુલીને દડા જેવું શી રીતે થયું. વડું કહે છે કે;

મારી કુટી ચકચૂર^a કરી, બભરાવી ભૂકી મરચાંની;
મિશ્રીત ક્ષાર તણું જળ છાંટી, પીડા કરી વેલણથી વણવાની.
ગંચકી એ તન^b છેદી વળી, જાણિએ લઈ તેલ વિશે તપતાંની;
તોપણ પિંડ જણાએ પ્રદુષિત, વિશ્વ વિશે જુવો રીત વડાંની.

આનંદ થાય ત્યારે માણસ પ્રદુષિત બની પુલે છે. તે છતાં આ (વડાં)ને તો આટલી આટલી પીડા-દુઃખ પડ્યા છતાં પુલે છે. એ રીતે સુવર્ણની પરીક્ષા જેમ કસોટી, તાપ, વગેરેથી થાય છે તેમ નરમ-પ્રકાશિત થાય છે. **લક્ષણ પ્રમાણાભ્યાં વસ્તુ સિદ્ધિઃ** લક્ષણ અને પ્રમાણ એ બેથી વસ્તુ સિદ્ધિ-એટલે, એ બેની કસોટીમાં દ્રઢ રહે ત્યારે પાસ (વિજયી) થાય છે, **ત્રિકાલાવાચ્યત્વં સમ્યત્વં** ॥ ત્રણ કાળમાં જેનો બાધ નહીં થાય તે સત્ય કહેવાય. એ સત્યનું લક્ષણ કહ્યું. લક્ષણનું લક્ષણ એ છે કે **અસાધારણો ધર્માતેલ્લક્ષણં**. તેમ, એ એવન ત્રણ કાળમાં કાયમ રહે છે, એ સ્વરૂપ લક્ષણ છે. **યતો વા હમાનિ ભૂતાનિ જાયંતે** જેમાંથી આ સર્વ જૂતો ઉત્પન્ન થાય છે, સ્થિત રહે છે, અને જેમાં લય પામે છે, એ તટસ્થ^c લક્ષણ છે. એજ જગતનું અભિજ નિમિત્તોપાદાન કારણ છે. એ સમન્વયું કે, સત્ય જ્ઞાનરૂપ અને અનંત પ્રહતત્વજ છે તે કારણ રૂપ છે. જીવને જ્યારે **બ્રહ્માસ્મિ બ્રહ્મૈવાહં** દ્રઢ થાય છે ત્યારે મુક્ત થાય છે **હૃદયારોહં, શિવોહં**, એવું અભિમાન થયું, તો અભિમાનથી શી રીતે મુક્ત થાય ? અહં-અભિમાનનાં સ્વરૂપમાં ત્રણ ભેદ છે. નિર્વિકલ્પ, શુદ્ધ મલીન. એ ત્રણ પ્રકારનું અહં છે. આકાશમાં પવન, ધુળ, ધુમાડો, ઉંડે છે, તે શાંત થઇ જાય છે તે વખતે નિર્મળ નિરૂપાધિક આકાશ હોય છે તેવું નિર્વિકલ્પ અહંજાણો. જ્યારે હૃદયમાં વિવેક જાગૃત થાય છે, ત્યારે દેહ જગત વગેરે દ્રશ્યનો બાધ કરી, તે સર્વથી પોતે ભુદો-અસંગ છું, એમ સમજે છે ત્યારે એને સ્ફુરે છે કે, **અસંગોહં, સત્ત્વિદાનંદોહં, સોહં શિવોહં, બ્રહ્મૈવાહમ્** એ રીતે સ્ફુરતું અહં-અભિમાન છે તે શુદ્ધ અહં

a દળીને. b વચમાં કાણું પાડે છે, અને તપ્ત તેલમાં તળવા મૂકી દે છે. c, કોઈવાર હોય અને કોઈવાર ન હોય તે.

છે. તારાઓ ચમકે છે તેની વચમાં વચમાં આકાશ છે તેવી વૃત્તિ રહે છે. અને ત્રીજો જે મલીન અહં છે તે સહમાં સાધારણ છે. દેહ ઇન્દ્રિયાનાં સંસર્ગાધ્યાસથી અનવકાશવત્-એટલે નિખિડ-ધાડું-ધટ-ગડું થઈ ગયલું અહં-અભિમાન, અર્થાત્ લેહોહં, બ્રાહ્મણોહં, બ્રહ્મક નામ ધારકોહં. એમાં જ્યારે હું ઇશ્વર-બ્રહ્મ છું એ ભાવથી જન્મત થાય છે ત્યારેજ સર્વજ્ઞ સર્વકર્તા થશે-સમજશે. નિર્વિકાર સ્વરૂપવા પ્રદ અભ્યાસથી શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપ થશે.

માટીના ઘડામાં દીવો સુકીએ છીએ તે ઢંકાયલો રહે છે, તેમ સ્વરૂપ, અવિધાવડે તિરોધાન પામેલું-ઢંકાયલું રહે છે ત્યાં સુધી દેખાતું નથી. કાચ છે તે પણ માટીજ છે, છતાં તે પ્રકાશને ઢાંકી દેવાને બદલે પ્રકાશ કરવાની શક્તિવાળો થઈ પ્રકાશ આપે છે. મટાડીનો ઘડો એટલે વાસનાથી પૂર્ણ-મલીન. મટાડીરૂપ વાસનાને એવા પ્રકારની કરે-એવો રસ કરે, કે બધી વાસના એક વાસનામાં મેળવી દેવી, કે એક રસ થાય (જળમાં જળવત). તેમ, મોક્ષ વાસના-ગિરણાસા એવી થવી જોઈએ કે, બીજી બધી વાસના મળતીજ થાય. ત્યાર પછી તે રસને ઢાળે-ઉપાસના થોગે. તેનો ઘટ અથવા કાચની હાંડી બંધાય, કે પછી તેમાંથી પ્રકાશ સ્વતઃ સિદ્ધ દેખાય. એવું હૃદય થયું કે બહાર પણ એજ પ્રકાશ દેખાય, અંદર બહાર અનવાળું પડે, સર્વત્ર પરમાત્મ પ્રકાશજ જીવે. એજ આનંદ સ્વરૂપ દેખાશે. પછી તે કાચ ઝુટી જાય તો સ્વયં પ્રકાશ દીપજ રહ્યો. તે નિર્વિકલ્પ અહં સમજે-અર્થાત્, સામાન્ય ચેતન.

તાત્પર્ય કે, માટીનો ઘડો-દેહમાં અહં મમત્વ, એ મલીન અહં છે, હાંડીનો દીપ તે શુદ્ધ અહં, જે શિવોહં, મહોવાહમ્ ભાવ છે તે. અને હાંડી ઝુટતાં સ્વયંપ્રકાશ દીપરૂપ અહં છે, તે નિર્વિકલ્પ અહં છે.

• રેલ Railway train ચાલી જાય છે તેમ હમર ચાલી જાય છે. વરસ ગાંઠરૂપ સ્ટેશનો છે. માસ-મહિનારૂપ માઇલો છે તે માપ છે. (આડવારરૂપ, અડવાડીઆં, પખવાડીઆં વગેરેરૂપ ફરલાઈં વગેરે માપછે)

આ સ્વરૂપ એવું છે કે તે ઝગમગ દીપવત્ પ્રકાશી રહ્યું છે. તેમાં દીવેટ ખત્તી અને તેલ વગેરે નથી જોઈતું. રેલમાં બેસનારાં કોઇ ક્યાંની ટિકટ લે છે, અને કોઇ ક્યાંની લે છે. તેમ, કોઇ સ્વર્ગની, કોઇ નર્કની, કોઇ જૂલોકની, તો કોઇ બ્રહ્મલોકની ટિકટ લઇ બેસે છે. જે દીપની સત્તાથી એ રેલ ચાલે છે તે સત્તારૂપ થય તો રેલમાં બેસવુંજ નહિં પડે. શરીર છે ત્યાં

સુધી ક્રિયા થવાની, પણ અભિમાન છોડે તો દીકરી લેવાની નથી. જ્યોતિર્માળ તે રહ્યો, તેને દક્ષિણામૂર્તિ કહે છે. એવા શિવસ્વરૂપને નમસ્કાર.

ચોથા શ્લોક વિશેનું વ્યાખ્યાન અત્રે સમાપ્ત થાય છે અને પાંચમા વિશે આરંભાય છે.

શ્રીમત્ ભાષ્યકાર ભગવાન શંકરાચાર્યના પિતા શિવગુરુ હતા. તે શંકર (શિવ) સ્વરૂપ હતા. શંકરની અત્યંત ભક્તિથી કેવળ શિવરૂપ બની ગયલા. તેમને શંકરે સ્વપ્નામાં દર્શન આપી પોતાના જેવો પુત્ર થવા વરદાન આપેલું. પરંતુ સમર્થ વિદ્વાન જોઈએ તો અલ્પ આયુષી-સોળવર્ષ જીવશે, તેટલામાં જગતનું કલ્યાણ કરશે; અને ૧૦૦ વર્ષનો દીર્ઘ આયુષી પુત્ર જોઈતો હોય તો તે મૂર્ખ થશે. તેથી વિદ્વાન પુત્ર થવાનું માગ્યું હતું. તે પુત્ર થયો તેણે પાંચ વર્ષથી અધ્યયન શરૂ કરી, સોળ વર્ષ પહેલાં તો ચારે વેદ વગેરે સર્વ શાખી બહુ લાઘ પ્રસ્થાનત્રયી વગેરે ભાષ્ય કીધાં. વિષ્ણુ સ્વરૂપ મહાસુનિ વ્યાસે અદૈત સિદ્ધાંતના આશયથી સૂત્રો કરેલાં તે ઉપર ભાષ્ય કીધું. તે મથાર્થ છે. કે નહીં તે જોવાની ઇચ્છાથી વ્યાસ પ્રકટ થઈ આવ્યા. આઠ દિવસ સુધી શાસ્ત્રર્થ ચાલ્યો, તેમાં કોઈપણ ન્યુનાધિક થયું નહિં. ત્યારે મર્યાદા ભંગની ક્ષમા માગી મુરેશ્વરાચાર્ય-પદ્મપાદે કહ્યું કે, આપ સાક્ષાત્ શંકર, અને આપ સાક્ષાત્ વ્યાસ-વિષ્ણુ છો. શંકરમય થઈ રહેલા શિવગુરુ છે તે એ શંકરાચાર્યનું કારણ છે. જે જેવી ભાવના કરતોજ રહે છે તે, તે રૂપ બને છે. ભ્રમરી યેળતે લાવે છે, તેને એક ચટકો મારી ઉડી જાય છે, તેની સખત વેદનાથી “આ ભ્રમરી આવી, ઓ ભ્રમરી આવે છે, ઓ આવશે,” એવી ભાવનાથી તન્મય બની જાય છે. એક ચટકાથી એક પાંખ ફુટે છે, એટલે ભ્રમરી આવી બીજો ચટકો મારે છે કે બીજી પાંખ ફુટે છે, એટલે ભ્રમરી બની ઉડી જાય છે. તેમ સદ્ગુરૂરૂપ ભ્રમરીના બે ચટકા. તત્ત્વ અને ત્વં પદનું શોધન તે થયું કે ભ્રમરી બની ઉડી જવારૂપ-અસિપદમાં એકમતા પામે છે, તાત્પર્ય કે, જેવી ભાવના દ્રવ્યણે કરાય છે તેવોજ તે બને છે. અંતઃકરણનું ઉંડાણ જોઈએ. શંકરાચાર્યનું હૃદય અંદરથી ઉંડા ખાડાવાળું હતું. સૂર્યકાચ-આગીઓકાચ ઉંડા ખાડાવાળો હોય તેમાં કીચણેનો સમૂહ એકત્રિત થઈ એક જગામાં (ખાડામાં) એકઠો થઈ બધી શક્તિથી અગ્નિ પ્રકટી પાગેના પદાર્થને

બાળી મુકે છે; તેમ, આત્માનાં પ્રતિબિંબિત કીર્ત્તિ તે ઉંડાં અંતઃકરણમાં એકત્રિત થઇ બહુ અમોઘ શક્તિ પ્રાપ્ત કરે છે. અને પાછળથી ઉપસેલું તે પાત્ર ઉપર જળ વગેરે ને પડે છે તે બાળુઓપરથી ઢળી જાય છે. અને એકજ કીર્ત્તિ પડે છે તે તો સાધારણ શક્તિજ હોય. શિવગુરુ અને તેમનાં સ્ત્રી શંકરમય થઇ રહેલાં હોવાથી શંકરજ પ્રકટે. તેમની સાથે વ્યાસે આંઠ દિવસ સુધી શાસ્ત્રાર્થ કરી, અક્ષરોત્તર ઉપર કરેલું ભાષ્ય જોઇ બહુજ પ્રસન્ન થઇને બીજી ૧૬ વર્ષ આયુષ્ય આપ્યું હતું. એ ૩૨ વરસમાં જગતમાં દિગ્વિજય કરી ચારે દિશાએ મઠ સ્થાપ્યા, અને અદ્વૈત સિદ્ધાંત સ્થાપ્યો. દેહ છે તે જડ, દુઃખરૂપ, અને અનિત્ય છે, તેથી તે આત્મા કદીપણ હોઇ શકતો નથી. ઇંદ્રીઓ કરણ હોવાથી આત્મા હોઇ શક્તી નથી. વીણાના તારને છેડવાથી તે વીણા છે તે શબ્દની બાતપત્તિ કરણ છે, અને કાન છે તે શબ્દને ગ્રહણ કરવાનું કારણ છે, એજ રીતે નેત્ર છે તે જોવાનું કરણ છે, વગેરે. અમુક માણે છે, એમ કહેનાર તે વસ્તુથી જુદો છે. ઇંદ્રીઓ ન હોય તો પણ મનુષ્ય રહી શકે છે. શબ્દ વિષયમાં મોહ અસ્ત બની મૃગલાંઓ ભેળાં થઇ જઇને બધાં, પારધીની વીણાનો નાદ સાંભળી એવાં લીન-મોહ અસ્ત બને છે કે જમીન સુધી નીચી ડોક કરી સાંભળે છે. તે વખતે તે પારધી પોતાની વીણાનો નાદ બંધ કરીને, કરતુરીઓ મૃગ ઓળખીને તેને બાણ મારે છે તોપણ તે તો નાદમાંજ હુબી રહેલો હોય છે તેથી તેને તે બાણનું ભાન પણ રહેતું નથી તેમ, નાદ ને એ પ્રકારના છે તેમાં એક તો, વાસનાની વૃદ્ધિ કર્યા કરવા રૂપ જગતનો નાદ લાગે છે તેથી જન્મ મરણનાં ચક્રે ચઢે છે. એ નાદનો દુરૂપયોગ છે. પણ જો પરમાત્મા તરફનો નાદ લાગે, અર્થાત્ નાદનો સદુપયોગ થાય તો મુક્ત થઇ જાય છે. પદ (બજન)માં કહે છે કે,—નાદમાં લાગ્યાં પેલાં મૃગલાં મરે છે,—શબ્દના માર્યા કોઇ સંત મરે છે (ગરે છે) x-x અર્થાત્ તે સંત અહંમત્વથી મુક્ત થાય છે. આકાશ તત્વ બળવાળું છે, તો તેનો ગુણ ને શબ્દ છે તે પણ તેટલોજ બળવાળો હોવો જોઇએ. આં પ્રધાંત કહે છે.—

એક રાજા હતો તેને પ્રથમની રાણીથી પુત્ર હતો, તે દુરાચરણી નિહાળ્યો. શહેરના નગરશેઠની પુત્રી સાથે તે અથડાયો (બગડ્યો.) તેથી ચાર શેઠીઆ ભેગા થઇ વિચાર કરીને સભામાં ફરીઆદ કરવા ગયા. રાજાએ પુછ્યું કે, અહો હો ! કોઇ દહાડો નહીં, તે આજ કેમ પધાર્યા ? શેઠીઆ ઘણા હાજીા હતા. તેમણે વિચાર્યું કે હવે શું કહેવું. એક શેઠ

ઉભા થઇને બોલ્યા કે, આપના કુંવર ધણા ચતુર અને રાજની ઉન્નતિ કરે એવા છે. એમણે વિધાને બહુ સારી રીતે ખીલવી-શોભાવી છે. ખીજ શેઠ કહે, એમનું સ્વરૂપ ધણું સુંદર છે, દેવતા જેવું છે. ત્રીજા શેઠ કહે આપે પુત્રને અસ્ત્ર વિદ્યા શિખવી છે તેમા બહુ અપળ હોવા જોઇએ. ચોથા શેઠ કહે, અશ્વારૂઢ થવાની ચતુરાઇ પણ અપૂર્વ છે. એમ કહી બેઠાં વખત થયો ત્યારે જવા લાગ્યા. રાજ ચતુર હોવાથી વિચાર્યું કે, કુંવરનાં વખાણ કરવાને માટેજ આ શેઠ અહીં સુધી આવે નહીં. એનામાં કાંઇ દોષ હોવા જોઇએ. ગુણ તો જાણ્યા, પણ હવે દોષની તપાસ ખાતર કરવી જોઇએ. બીજે દહાડેથી બે છુપા અનુચર—છુપી પોલીસ તે પુત્ર પાછળ ચુક્યા. તેમનાથી ખબર મળી કે બહુ બલિયારી છે. તે રાત્રે પુત્રને હુકમ કહેવાડ્યો કે, સવારે તને શેઠેરમાં દેખીશ તો શિરનંદેઢ દરીશ. તેથી તે પુત્ર તો સવાર થતાં રેહેલાં જંગલમાં ગયો, ત્યાં શિવાળયમાં રહ્યો. રાજની રાણી મરી ગઇ. બીજી પરણ્યો તેને એક પુત્ર અને એક પુત્રી થયાં. પેલો કુંવર ત્યાં શિવનું પૂજન કરે છે. એવી તપશ્ચર્યા કરતાં ૧૧ વર્ષ અને ૧૧ માસ થયા. શિવ કંઈ પ્રસન્ન થયા નહીં, તેથી કંટાળ્યો. છેવટ બીજા ૨૦ દીવસ કાઢ્યા. બાર વર્ષમાં માત્ર દસ દીવસ બાકી રહ્યા. અને રાજમાં ગયો. દાદી જટા વધી જવાથી યોગી જેવો બન્યો છે. એક વારાંગના એટલે ગાયન માત્ર કરનારી ચતુર વેશ્યાને ત્યાં રહ્યો. તેને સભામાંથી તેહું આવ્યું તેથી તેતો ત્યાં ગાયન કરવા ગઇ. બાર વાગી ગયા અને છેવટ વાટ જોતાં ચાર વાગ્યા છતાં વેશ્યા પાછી ઘેર આવી નહીં. તેથી થાકીને તે યોગી વેષવાળો સભામાં ગયો. દાદરે ચઢ્યો તે તરફ વારાંગનાની નજર ગઇ તેટલામાં તાલ ચુકી ગઇ, પરંતુ તખલસીએ સમાલી લઇને માલમ પડવા દીધું નહીં. અને તેણે ગાયું કે,

“એત ગઇ થોડી રહી, થોડી મેંભી આધ;

જુજ બખતકે કારણે, બક્ષીસ કરે કયું બાદ”

અર્થાત્ બહુ રાત ગઇ, હવે થોડીજ રહી છે, તેમાં પણ અડધી રહી. સેહેજ વખત માટે મળવાની બક્ષીસ કેમ શુભાવે છે. આ સાંભળી રાજ ખુશ થયો. પોતે વૃદ્ધ હતો તેથી હવે અલ્પાયુષ્ય બાકી છે તેટલામાં પ્રજાને ઝોળખી લેવો જોઇએ, નહિતો ઉર્ધ્વગતિ મળવારૂપ બક્ષીસ શુભાવાશે, એમ સમજ્યો. તરત ઇનામ આપ્યું તે વારાંગનાએ તખલસીને આપી દીધું. રાણીએ કાંઇ બીજા વિચાર કરી રાખેલા, તેપણ આ સમ

(માયન) સાંભળી અટકી ગઇ, અને ખુશી થઇ હાર આપી દીધી. રાજ પોતાની પુત્રીનાં લગ્ન કરતો ન હતો તેથી મળસ્કે પ્રધાનના પુત્ર સાથે બિકળી જવાની હતી તે, તેમ કરતી (એજ શબ્દની અસર થવાથી) અટકી. અને અંમર વસ્ત્રનું ઇનામ કે'કયું. રાજ દુઃખ થયો છતાં રાજ સોંપતો નથી તેથી અધીરો બની પુત્ર પોતાના પિતા-રાજને મારી નાંખવાનું નક્કી કરી બેઠેલો તેણે પણ વિચાર્યું કે હવે યોડા દહાડા-અલ્પકાળ માટે શામાટે પિતાજીને મારવા ! યોડા વખતમાં રાજ આપશેજ, તો શામાટે અપહર્તિ લઉં અને પાપી બનું !! એમ સમજી પુત્રી તથા પુત્ર કીમતી ઇનામ આપ્યું. તે વખતે દાદરમાં ઉભેલો કુંવર જે યોગીવેશે છે તે, એજ શબ્દનો વેગ લાગવાથી સમજ્યો કે બાર વરસમાં ફક્ત દસ દીવસ માટે શા માટે મારા શ્રમથી કમાયલાં તપનો ભંગ કરી બારે દેવી લાભ શુભાવું ? તેથી તેની પાસે તો પહેરેલું વસ્ત્ર માત્ર હતું તે અડધું ફાડીને ઇનામ રૂપે કે'કયું. તે બધું તબલચીને આપી દીધું. તે જોઇ રાજએ પુછ્યું કે એને કેમ આપ્યું ? ત્યારે વેશ્યાએ, રાણીએ, પુત્ર, પુત્રીએ, અને પેલા યોગીએ પોતપોતાના વિચાર ખુલ્લા કહી દીધા. અને કહ્યું કે એ તબલચીના શબ્દની સચોટ અસર થવાથી હમે બધાં પાપ કર્મથી બચ્યાં. યોગી કહે, હુંજ તમારો વ્યભિચારી પુત્ર છું. ૧૨ વર્ષમાં દસ દિવસ માટે ચલિત થઇ અહીં આવ્યો. ૧૦ દિવસ માટે અવિચલ બક્ષીસ જાય છે.-એમ સમજ પકડી લઇ મારી પાસે માત્ર વસ્ત્ર પહેરેલું છે તેથી તેમાંથી અડધું ફાડી ઇનામમાં આપ્યું. તામર કે, એકજ શબ્દ, વારાંગના, રાજ, રાણી, પુત્ર, પુત્રી, યોગી, એ બધાંને જગત કીધાં.

પછી વારાંગના જે કીમતી બક્ષીસો મળી તે. તથા પોતાની પાસેની સ્મૃદ્ધિથી સતોંપ પામી ગંગા તટે જઇ, સાધુ સંગ સેવી જય તપ તીર્થ સ્નાન કરતી રહી ઉત્તમ ગતિને પામી. રાજએ પણ સ્વસત્તાથીજ ગંગા તટપર સંત સાધુઓ તથા પોતાને માટે ભોજનાદિનો બંદોબસ્ત કરી સદાવ્રત જરી કીધું; અને સંતોને સેવી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મુક્ત થવા તજવીજ કરી. યોગી પુત્રને રાજ સોંપ્યું. બીજા પુત્રને અમુક દેશ આપી ત્યાં પોતાની રાણી (તે પુત્રની માતા) સાથે સ્વતંત્ર કીધો. પુત્રીનાં લગ્ન કરી દીધાં. એ રીતે સધળી વ્યવસ્થા કરી.

એ ઉક્ત પ્રકારનું સિદ્ધાંત કહે છે,-રાજ તે જીવાત્મા છે. પુત્ર તે જીવત્ત્વ ધરનાર અભિમાની, તમસ પ્રધાન સ્ત્રીથી થયો માટે જીવ. તે સ્વસ્વરૂપ બુદ્ધી વ્યભિચારી થયો એટલે માયામાં મોહ પામ્યો. દેહરૂપ

નગર. યુદ્ધિ રૂપ શેઠ. તે શેઠની પુત્રી-યુદ્ધિની વૃત્તિ સાથે વ્યભિચાર કીધો. તેથી મન યુદ્ધિ ચિત્ત અને અહંકાર, એ ચાર શેઠીઆ મળી ફરીઆદ આપ્યા, તેમણે જીવનાં વખાણુ કીધાં. ચિત્તે વિદ્યા વખાણી, યુદ્ધિએ સ્વરૂપ વખાણ્યું અહંકારે અસ્ત્ર કળા, અને મને અશ્વ પર આરૂઢ થવાની ચપળતા, વખાણ્યાં. વિવેક અને વિચાર બે છુપા અનુચરને તેના દોષ શોધી કાઢવા પાછળ મુક્યા. ત્યારે શોધ મળી કે વ્યભિચારી છે તેથી દેશવટા આપ્યો તેથી ભવાટવિ (સંસારવન)માં તે જીવ ગયો ત્યાં દેહોહં થયું. રાજા જે બીજી રાણી પરણેલો તેનાં મોક્ષરૂપ પુત્ર અને ભક્તિરૂપ પુત્રી થયાં હતાં. પેલા વનસ્થ પુત્રે દેહોહં ભાવ-વિપરીત યુદ્ધિ નાશ કરવા શિવની ઉપાસના કરી. ઉપાસના કરનાર આરંભમા શુરો, અને પાછળથી અંતમાં કંટાળી જાય છે. તે ૧૦ ઇંદ્રી અને અગ્નીઆરમ્ મન સુધી પોંચ્યો. (૧૧ વરસ) દસ દિવસ માટે ચિત્ત ઉડ્યું-કંટાળ્યો, અને ચાલ્યો. તે નવધા-સાત્વિકી બાહ્ય ભક્તિ ને ત્યાં હતી. તેજ ભક્તિ આત્મ સભામાં-આત્મરાજાની સભામાં નાચી. ભક્તિમાં જીવ રંગાઈ જવો જોઈએ, મન રૂપ તત્ત્વલચી સમજે રહે તો સરખીજ તાલ વાગે, ભક્તિ કયાં સુધી નાચી શકે ? જ્ઞાનરૂપ સૂર્યનેા દ્રવ્ય નથી થયો ત્યાં સુધી. પરંતુ ત્યાં સુધી તે યોગીને ધીરજ નહીં રહી. મળરકે ચાર વાગે આવ્યો ત્યાં જીવભાવના સ્ફુરતાં તાલ ચુકી. ત્યારે મન તત્ત્વલચી સમજાવે છે કે, હવે થોડા માટે રંગ બગાડ નહીં. ઇનામ મળ્યું તે મનનેજ આપી દીધું. મોક્ષ પણ મનનેજ છે. પુત્રની એવી જાણાસા હતી કે, મોક્ષ સામ્રાજ્ય મને જલદી મળી જાય. પ્રથક ભાવનાથી મોક્ષ નથી પ્રેમ લક્ષણા ભક્તિરૂપ પુત્રી, પ્રધાન એટલે માયા પુત્ર સાથે લાગી તો ફૂળ મળશે, તેથી તે પણ અટકી ગઈ. શબ્દથી બધાં જાત્રત થયાં. મુવા તો ચારજ. તત્ત્વલચી ઉપર કોણ લક્ષ આપે ? રાજા, પુત્ર, પુત્રી, યોગી, એ ચારેને એકજ શબ્દે માયા-કાળજન વિધી નાખ્યાં. જગતમાં પડ્યા તો જગતરૂપ અને હૃદયમાં પડ્યા તો હૃદયરૂપ. મૃગ જે શબ્દથી પ્રાણુ ખુવે છે, તેનાથી મનુષ્ય અભય પામે છે. બહારનું રૂપ પ્રીય થયું તો પ્રાણુ ખુવે હૃદયરૂપ પ્રીય થાય તો મોક્ષ-સુખ થાય છે. રસો ચેસ: એવા રસરૂપ પરમાત્માનો રસીઓ થાય તો મહા સુખી થાય, મૃગ, હાથી, પતંગ, મીન અને બ્રંગ, એ શબ્દાદિ પાંચ વિષયમાં પ્રાણુ જાય છે તેની સ્પૃહા નથી કરતાં. તેજ રીતે પ્રભુમાં તેવા બનાય તો મોક્ષ થાય.

જ્યેષ્ઠ પુત્ર યોગીને પરમાત્મ પિતાનું સ્થાન મળ્યું, એટલે અધિજ્ઞાન રાજા થયો-નિર્વિકલ્પ પદે ફર્યો. બીજા મોક્ષ પુત્રને દેહોહં ભાવથી

મુક્તિ મળી અને ઇશ્વરસ્વરૂપ સ્વતંત્ર શિવેહં ભાવરૂપ સ્થિતી પ્રાપ્ત થઇ. તેની સાથે તેની માતા નિવૃત્તિ રાણી રહ્યાં. પુત્રી પ્રેમલક્ષણાભક્તિ હતી તે જ્ઞાનયોગ પતિને પરણી. બાહ્ય ભક્તિ રૂપ વારાંગના તે શબ્દથી હણુઇ વેધાઇ-ધાયલ થઇને બદલાઇ જઇ-અંતરભક્તિ સુદ્રઢારૂપે બની શિવરૂપ થવા ગંગાનો આશ્રય પકડી બેઠી અને રાજ્ય પોતાનાં અનંત સમ્પ્રિદાનંદ અહ્મસ્વરૂપમાં સમી જવાને હિમગિરિરૂપ અહ્મવિદ્યા પ્રાપ્ત કરવા સંતો-રૂપ સમર્થ વળાવા-રક્ષકના આશ્રયમાં ગયા.

પ્રાણુમાં જ્ઞાનને! અભાવ છે, તેમજ સુપુત્રિમાં જડત્વ દેખાય છે, તેથી પ્રાણુ છે તે આત્મા નથી. નિદ્રામાં પ્રાણુ ચાલી રહેલા હોય છે છતાં વસ્તુ ચોરાઇ જાય તે બાણુતા નથી, (જડ હોવાથી) બુદ્ધિ પણ આત્મા નથી. ક્ષણિક વિજ્ઞાનવાદી-મુઘ-સુગત લોકો બુદ્ધિને આત્મા માને છે. અને વળી તેને ક્ષણિક માને છે. જેમ, વેહેતું જળ છે તે આચ્યું, આચમન લીધું અને એ જળ વેહેતું ચાલ્યું. લીધેલું જળ પછીથી નથી. પ્રવાહ તો ચાલુ છે. ધારા અખંડ ચાલી રહી છે, તેથી ક્ષણિક રૂપ સમજાતું નથી. છતાં એ બુદ્ધિનો પ્રકાશક બીજો છે તે આત્મ ચેતન છે, તેથી બુદ્ધિ જડ છે તથા પ્રત્યેક વ્યક્તિની બુદ્ધિ ભિન્ન ભિન્ન છે, તેથી તે આત્મા નથી. દેહ, ઇન્દ્રિયો, મન, બુદ્ધિ, એ બધાં મળીને આત્મા છે એમ કોઇ કહે તો તેમ પણ બની શકે નહીં. કેમકે એ બધાંમાંથી એકનો નાશ થતાં બધાં નાશ પામે છે; અને આત્મા તો અખંડ છે.

બુદ્ધિ જડ છતાં પણ જો આત્મ તત્ત્વ તરફ વળે તો ત્યાં પોંચાડવા માં સહાયક છે. સારથી જાગૃત હોય, અને અશ્વને કબજે-તાળે રાખે એવા હોય, અને માલીક-રંથીતું હિત ઇચ્છનાર હોય, તો નિર્વિઘ્ને સુકામે પોંચાડે છે અને દાડીઓ તથા પ્રમાદી સારથી હોય તો, અશ્વની લગામ કબજે નહીં રાખી શકવાથી, ખાડામાં ગળાડાવી દે છે.

અખાડ શુદ્ધ બીજો રથ જત્રા ઉપર શ્રી જગન્નાથજીનો તથા રણુછોડ-રાયનો રથ નિકળે છે, તે નંદકમાં જનકપુર છે ત્યાં જાય છે. લોકો બધા તેને ખેંચે છે. રસ્તે રથ અટકે છે તે વખતે લોકો સ્તુતિ કરે છે ત્યારે ચાલે છે. એ બેહુનો રથ તે આ દેહ છે. રણુથી છોડાવે તે રણુછોડ ચોરાશી લક્ષ યોનિબ્રમણથી છોડાવે તે રણુછોડ. રથ ફરતાં, અર્થાત્ તે બધા જન્મોમાં ફરતાં વાસના પુંજરૂપ રણુ-બાજનો પાર નથી, તો મૂળ કર-જનો હિસાબ કયાં !! વાસનાથીજ પોતે પોતાને લુલ્લો. પોતે અનંત અહ્મંડોની સઘળી સંપત્તિઓનો માલીક છતાં પરતંત્ર બન્યો-બાજમાં હુલી ગયો. એ ૮૪ લક્ષ જન્મ રૂપ રણુથી છોડાવે તે, બુદ્ધિ છે (રણુછોડ).

એ બુદ્ધિ રૂપ ગુહામાં ઉંડા જઈને તત્વને શોધે છે, તેને અંગ ગુહામાં પ્રવેશવું પડતું નથી-જન્મવું પડતું નથી. કેમકે તેને જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે બધાં કર્મને બાળી દે છે. ધાસનો મોટો ઢગલો છતાં એક દીવાસળી માત્ર તેને બાળી મુકવા બસ છે. દાણી-દેવાંદાર કરજથી અને મુસાફરીથી મુક્ત થાય છે. એ ચેતન તત્વ તેજ રણુછોડ.

જે જન્મે છે અને ગતિમાન છે તેજ જગત અને તેજ શરીર; તેવું અભિમાન છુટે તો જગત જતું રહે. અથવા તો શરીર છુટે (મરી જાય) તો ફુનીઆ ફુખી જાય છે. “આપ મુવા પિછે ફુખ ગછ ફુનીઆ” (ફુખી-રજી કહે છે). એ રીતે એક જ્ઞાનથી અને બીજી અજ્ઞાનથી જગત દ્રષ્ટિ ભુલે છે.

દેહી છે તે જગન્નાથજી છે. જનકપુર, એટલે પિતાનું નગર; કેમકે જનક એટલે પિતા તે પરમાત્માનું ધામ છે તેમાં જાય છે. ત્યાં જતાં ઠામ ઠામ અટકે છે. દ્રશ્યની વાસનાઓમાં કોઇ કોઇ વાસના એવી વિશાળ થઇ જાય છે કે તેમાં મુક્તિની વાત ભુલીને, તેમાં નિબદ્ધ થાય છે, ત્યારે પ્રભુની સ્તુતિ કરાય છે, તે એટલાજ માટે કે સ્વસ્થાને જતાં આવેલાં વિદ્વન દુર થાય. તે સ્તુતિથી પ્રભુરૂપ ગુરુ, જીવને પોતાનું મૂળ સ્વરૂપ સમજાવે છે ત્યારે રથ ચાલે છે. દ્રશ્યને પાર જનાર છે તેજ પુણ્યવાન છે. સૂક્ષ્મ બુદ્ધિવાળો છે તે દ્રશ્યનુ મિથ્યાત્વ સમજીને તે પચાવી શકે છે, તેથી રથ પોંચે છે, પરમાત્મ પદને પામે છે.

બુદ્ધિ તત્વ-એટલે વિષ્ણુ-વ્યાપક તત્વ. વિષ્ણુ છે તે પાલક પોષક છે. તેમ, બુદ્ધિ વડેજ સર્વનું પાલન પોષણ થાય છે. એવા વિષ્ણુ સારથી થયા, પછી બાકી શું !

ગીતામાં બે રણુ નહીં રહી છે. બીજી=અહં. જે શુભાશુભ વિચારનો દાદો (અહં) છે. તે એક “હ” કીનારો, અને બીજો કીનારો, દ્રોણ, એટલે દ્રવવાની ટેવવાળા સંસ્કાર. જયદ્રથ રૂપ જળ છે. એટલે અનેક વાસના કુર્મ રૂપ જળ. એવી નદી છે તેને અરજુન સાથી તરી શક્યો? **કૈવર્તક:** કેશવ-કૃષ્ણ સારથી હતા તેથી તયો. તેમ, સાત્વિક બુદ્ધિ સારથી થાય (વિષ્ણુ સત્ત્વ પ્રધાન છે) તો રથ સ્વધામ પોંચાડે.

કૃષ્ણ પ્રતિજ્ઞા કરેલી કે, મારે હથીઆર નહીં લેવું, અને બીજી કહેલું કે હું જો કૃષ્ણ પાસે હથીઆર નહીં ધારણ કરાવું તો ગંગાપુત્ર નહીં કહેવાડું. (જ્ઞાનરૂપ ગંગાનો પુત્ર-અહં). બીજી અરજુનને બેહક ગભરાતી નાખ્યો તે શ્રીકૃષ્ણ સહન રી રી શક્યા નહી. કેમકે બુદ્ધ કૃષ્ણને

ગમે તેટલી ગાળ દે, લટે વટે, ગભરાવે, તો તે બધું, પોતે સત્ત્વ મૂર્તિ હોવાથી સહન કરે છે; પરંતુ બક્તને એવો દુઃખી જોઇ પોતાથી સહન થતું નથી. રાવણે સીતા હરી, વેદના ગમે તેવા અર્થ કીધા, બીજા અનેક જણે રામને કાવે તે કીધું અને કહ્યું; તે બધું સહન કીધું; પરંતુ પોતાના બક્ત વિભીશણને રાવણે લાત મારી ત્યારે રામને ક્રોધ થયો, ત્યાં સુધી ક્રોધ કીધો અથવા થયો નથી; તેમ શ્રીકૃષ્ણે અરજીનને અત્યંત ગભરાવે હો જોઇ ક્રોધ કરી રથ પરથી ઉતરી પડી રથનું ચક્ર કાઢી બીજા સામે દોડ્યા. તે જોઇ બીજા તરતજ પોતાનાં અસ્ત્ર શસ્ત્ર દૂર ફેંકી દઇ પ્રભુને પ્રેમથી પ્રણામ અર્પિ વધાવી લીધા, અને હાથ જોડી ઉભા કે, પ્રભો ! આવો, આવો, પધારો. ધન્ય ધન્ય બક્ત વત્સલ પ્રભો ! તાત્પર્ય કે, ધમ્મરને ક્રોધ નિયમ નથી. ધર્મનો નાશ થતો હોય ત્યાં એ નિયમ બાદ છે. એ કૃષ્ણ તે સારથી કે રક્ષક ! યુદ્ધ છે તે એવી રીતનો સારથી થાય, તો જનકપુર (સ્વસ્વરૂપમાં) કેવી રીતે પોંચીશું; એવી ચિંતા રથીને ન રહે.

દેહાભિમાન છોડે તો હાયાં પુરત વિલાઈ જાય. અને બીજા ક્રોધજ નથી-હજી સ્વયં સિદ્ધ પૂર્ણ છું, એમ સમજાઇ જાય. પ્રીતમદાસજી કહે છે કે,—“તારે એથે તું હરિને દેખે નહીં, ખોળે તો તું ખુદ ખોવાય, બીજા નથી ખોલતો.” કેમકે જો બીજા ક્રોધ હોય તો તો ખોલનારો ઉભો રહે-ગુમ ન થાય.

આત્મા છે તે અણું પણ હોઇ શકે નહીં. કીડી, ચરલી, પોપટ, હાથી, વગેરેના જેવડા દેહ છે તેવડો આત્મા છે, એમ પણ બને નહીં. કીડી જેવડો છતાં કર્મ હાથીનાં, અગર હાથીમાં છતાં કર્મ કીડીના દેહનાં હોય, તો શી રીતે નાનાં કે મોટાં શરીરમાં પેંસી શકે ! તેથી આત્મા અણુ પણ નથી, તેમ દેહ જેવડો પણ નથી. ઘણોરળીયાન મહત્તો મહીયાન એટલે, નાનામાં નાનો અને મોટામાં મોટો આત્મા છે.

મેહિની માયા છે તે વાદીને ભુલવનાર છે. તે માયાનું અધિષ્ઠાન સાક્ષી છે. તે ઝોળખાય તો તે માયા સદાશિવ-પરબ્રહ્મમાં સમાઇ જાય દેહેન્દ્રિ રહિત, માન પ્રમાણોથી દૂર, એવા જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ શ્રીદક્ષિણા મૂર્તિને નમસ્કાર.

શ્લોક પાંચમાં વિશે અત્રે સમાપ્ત થાય છે, અને છઠા વિશે પ્રારંભાય છે. સુષુપ્તિમાં કાંઈ નથી, એવું કહેનાર શન્યવાદી કહે છે કે, જે કાંઈ થાય છે તે પાંચ સ્કંધ વડે થાય છે-બધું દેખાય છે. તે, રૂપ સ્કંધ, સંસ્કાર,

વિજ્ઞાન, સંજ્ઞા, અને વેદ સ્કંધ. સંજ્ઞા સ્કંધ-તે ઇંદ્રીઓને રૂપ સહિત વિષયનું જ્ઞાન થાય તે, જ્ઞાન-જ્ઞાન થાય છે તે વિજ્ઞાન. સંજ્ઞા સ્કંધમાં ગુણ, ક્રિયા, જાતિ, અને વિશિષ્ટ (અવયવોનો સમૂહ), એ મળીને સંજ્ઞા સ્કંધ. “ગાય” એવી સંજ્ઞા છે, “ગોત્વ” જાતિ છે. લાલ ઘોળી કાળી એવા રંગ છે તે ગુણ. હાલે ચાલે છે તે ક્રિયા શિંગડાં વાળી, પગવાળી તે વિશિષ્ટ. રાગ દ્રેષથી ચનાર પુણ્ય પાપ છે તે સંકાર. તેનાથી સુખ દુઃખ થાય છે તે વેદના, તે વેદ સ્કંધ છે, એ પાંચ વગર બીજું કશું નથી. જગત એની મેળેજ થાય છે-સ્કંધોમાંથી થાય છે. તે બહારથી પરમાણુ રૂપે દેખાય છે. લાકડાં વગર સુથાર ઘર બાંધી શકતો નથી, તેમ, રાંધ બપેલા વગર હથ્થર સ્ટિ નહિ કરે. માટે હથ્થર કોઇ જગતને કરનાર નથી. પરમાણુઓ શક્તિવાળાં છે તેને બીજાની જરૂર નથી. એવો બૌદ્ધ સુગતનો સિદ્ધાંત છે, તે ચતુર્થ નથી, તે છઠા શ્લોકથી કહે છે. જાત સ્વપ્નમાં પ્રવેશ દેખાય છે પણ સુષુપ્તિમાં નથી દેખાતો ત્યાં શૂન્ય હતું. એવા વિકલ્પને પ્રતિપાદન કરે છે.

શૂન્યમાંથી થયું કહેશે તો તે દૂપણ છે, હેતુજ નથી. જે કાંઈ કાર્ય હોય તેમાં કારણ તો દેખાયછેજ. અલંકારો કાર્ય છે તેમાં સુચર્ણ (કારણ છે તે) રહેલું છેજ. જે શૂન્ય ઉપાદાન હોય તો ઘટ શૂન્ય, પટ શૂન્યમય દેખાવું જોઈએ. શૂન્યવડે કાંઈજ વેપાર સિદ્ધ થતો નથી. જો સૃષ્ટિને અકારણ કહેશે તો તેમાંથી કાર્ય થાય નહીં. શૂન્યમાંથી આકાર વાળું જગત શી રીતે થાય ! એ તો નર વિપાણુવત, એટલે મનુષ્યને શિંગડું, એવું કથન માત્ર છે.

જો શૂન્ય હોય તો, એ બૌદ્ધ લોક વ્રત વગેરે શા માટે કરે છે. વસ્તુ જો અનુકૂળ હોય તો પ્રવૃત્તિ કરાય છે. તે જોતાં એવો અનુભવ આગળ થયેલો છે. શૂન્યનો અનુભવ પણ શૂન્ય હોવાથી પ્રવૃત્તિ થઈ શકે નહીં. નિદ્રામાંથી જાગીને કહે છે કે, જે હું સુતો હતો તેજ જાગ્યો. સુવા પછી પણ પ્રત્યભિજ્ઞા (પાછલું જ્ઞાન) બતાવે છે. જન્મ થયો કે ધાવે છે તે તરત કાણે એને શી રીતે શિખવ્યું ! બીજી બધી પછીની ક્રિયા માખાપ શિખવે છે. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે, શૂન્યવાદ સંભવતો નથી; અર્થાત્, શૂન્ય છે તે આત્મા નથી. આત્મા કર્તા નથી, તેમ આત્મામાં ક્રિયા નથી. માયાનાં આવર્ણ્ય યોગે બેહુ આત્મામાં (રાહુ જેમ સૂર્યને ઢાંકે છે તેમ) દેખાય છે. સૂર્ય ચંદ્રનો પ્રકાશ તો જો છે તેજ છે. વયમાં કાળુ-ડાઘ દેખાય છે તે રાહુનો છે. તેમ, માયા રૂપ રાહુ છે તે સૂર્ય

ચંદ્રને હાંકે છે. શા માટે ? સમુદ્ર મંથન વખતે અમૃત પીવા સારૂ એ સૂર્યચંદ્રની મધ્યમાં રાહ ભરાઈ બેઠો. હવે તેણે અમૃત પીધું તેવું તરત સૂર્યચંદ્રે વિષ્ણુને બતાવી દીધો, કે આ રાક્ષસ ભરાઈ બેસી પીએ છે. તેથી વિષ્ણુએ સુદર્શન ચક્રથી તેનું માથું ઊડારી દીધું, તે રાહ, અને ધક રહ્યું તે કેવું. એ વૈરથી સૂર્યચંદ્રની પાછળ રાહ પડ્યો. તેથી વારંવાર સતાવે છે—બ્રહ્મ થાય છે. તેમ, દરેકનાં હૃદયમાં દેવી અને આસુરી સંપત્તિ લડે છે. વિચાર થાય કે, હવે આપણે ભજન કરશું, એ દેવી છે. પણ તે થોડીજવાર ટકે છે. ત્યાં રાવણ જેવો રાક્ષસી વિચાર આવે કે, તે દેવી વિચારને ઉભોજ નહીં રહેવા દે. શુભ વિચાર થોડા, અને અશુભ ઘણા—તેથી રાક્ષસો ઘણા, તેથી દેવતાનો જય પણ નથી થતો. જ્યારે દેવ વિષ્ણુ પાસે ગયા ત્યારે સહાય થયા. તેમ, શુર પાસે ગયા ત્યાં કહ્યું કે સ્થિર રહેવાનું નથી, માટે ઉપાય કહો. શુરે સમુદ્ર મંથન, કરવાનું કહ્યું. ક્ષીર સમુદ્ર મંથન, એટલે, સત્વગુણ જેમાં છે એવું હૃદયનું મંથન કરો—શોધન કરો તો આત્મભાન રૂપ અમૃત મળે. જ્ઞાન ક્યારે થાય ? સદ્વિચાર સેવન કરાય ત્યારે. જ્યાં સુધી કામ ક્રોધાદિ ઉપર તિરસ્કાર દ્રષ્ટિ છે ત્યાં સુધી શત્રુ બને છે. પણ તેને મેળવી લેવાય-દેવ બુદ્ધિ છોડાય, તો મંથન થાય. દેવો અને દૈતો મળી ગયા ત્યારે બધા મળીને સમુદ્ર મંથન થયું. સમ ઉપર ઉભો રહેનાર મંથન કરી શકે. મંદરાચળ પર્વતથી મંથન કીધું, અર્થાત્, મંદ હોય તોપણ અચળ (સ્થિર) હોય, એવી વાસના છે. જે નહિં ખસે, નહીં મરે એવી છે. જ્ઞાસા—મોક્ષેચ્છા રૂપ મંદરા વડે મંથન થાય છે. હૃદય શોધન થાય છે. નેતર—દોરડું તે શેશનું, અર્થાત્, બાકીનું શેષ પ્રારબ્ધાનુસાર સુખ દુઃખ દેવતાને તે ખેંચવાને આગળ રાખેલાં. પણ અમૃત નિકળે તેવું લઈ નહા-સવાને દૈતો આગળ આવ્યા, અને દેવોને પુછડે રાખ્યા. અર્થાત્ અસુ-રોરૂપ બાહ્યવૃત્તિ આગળ (મોખરે) રહી છે, અને દેવરૂપ અંતરવૃત્તિ પુછડે રહી છે.

ગાયનું પુછડું પવિત્ર છે. કુખ અપવિત્ર છે. ગાયે ખોટી સાક્ષી પુરવાથી શંકરે શાપ દીધેલો કે સુખથી વિદ્યા ખાશે તેથી અપવિત્ર રહેશે, એવી પુરાણમાં કથા છે. ગો=દીપ્તિનું સુખ, તે બહિરવૃત્તિ છે. તે વિષય કથનાદિરૂપ વિદ્યા ખાય છે. વૃત્તિ ઉત્થાન પામે છે તે સુખ, અને અંતર વૃત્તિ જ્ઞાનાકાર છે તે પુછડું છે. અભ્યાસી તેને અંતર સુખ કરે છે. બહારની વૃત્તિમાં અગ્નિ નિકળે છે. દૈતો મોઢાં આગળ રહ્યા તેને આસુરી

જવાબા અગ્નિથી બહુ અકળાટ થયેલો, એટલે બહિર વૃત્તિને બહુ ત્યાગવું પડે છે, સાંભળીને બળે છે. “દેહ હું નથી,” એ રીતે દેહોદ્ધરૂપ અભિમાન-રાક્ષસરૂપ કુવિચાર બળે છે. અમૃત નિંકળે છે તે રાક્ષસો લઇ જાય છે. અર્થાત્, રાક્ષસને જ્ઞાનનો અનુભવ આવ્યો તે બહાર રહી ગયો. તેથી સાત્ત્વિક બુદ્ધિરૂપ વિષ્ણુ પાસે દેવ દોડી ગયા. બહિર વૃત્તિ હોય ત્યાં સુધી, બુદ્ધિ તેને અમૃત પીવા દેતી નથી (જ્ઞાનાનુભવ સુખ લેવાતું નથી-જ્ઞાન બળે ઉતરવા દેતી નથી.) ત્યારે વિષ્ણુ, મોહિની બની માયાનો પડદો રાખી, લઇ લે છે. સાત્ત્વિક બુદ્ધિરૂપ વિષ્ણુ લઇ જાય છે. લાગીને પાવા માડ્યું. સૂર્યચંદ્રરૂપ પ્રાણુ અપાનની વચ્ચે વાસનારૂપ રાહુ પેસે છે. પ્રાણુ ચાલે છે ત્યાં સુધી સ્ફુરણ ઉઠે છે, તેથી વચ્ચે રહે છે. પ્રાણુચામથી કે વાસના ક્ષય દ્વારા જ્ઞાન થાય છે ત્યારે વાસના પણ અમૃત પી લે છે, તે વખતે સુદર્શનથી નાશ પામે છે (વાસના ક્ષય થાય છે.) **ન નિરોધો નચોતતિ મનુક્તો નચ સાધકઃ ॥ નચ વચ્ચો નચે મુક્તઃ કલ્યાણપરમાર્થતા ॥** અર્થાત્ મોક્ષની પણ વાસના નહીં. તે મોક્ષની પણ વાસનાનું માયું ઉડાવી દે છે. કોણુ ઉડાવે છે? જ્ઞાની. ક્રિયા શક્તિ અને ઇચ્છા શક્તિરૂપ સૂર્યચંદ્રને સતારે છે.

માયા છે તે મોહિની નામે પ્રસિદ્ધ છે. માયા એટલે પરમાત્માની શક્તિ, તે મોહ ઉત્પન્ન કરે છે. ઇશ્વર છે તે કર્તા છે, પાલક છે, તથા જગતનો લય ઇશ્વરમાંજ થાય છે તેથી ઇશ્વરમાં કર્તૃત્વ આવે તો તે વિકારી કેમ ન થાય? તેથીજ તે ઇશ્વરની શક્તિ છે તે, એ જગત વગેરે કરે છે—માયા રચે છે, એમ કહ્યું. માયા અને ચેતન મળીને જે એક્ય છે—જે એકજ વસ્તુ છે તે જગતનું અભિન્ન નિમિત્તોપાદાન કારણ છે. શક્તિ કહેવાથી જે જુદી હોય તો દ્વૈતાપત્તિ આવે, માટે જ્ઞાનમાં કહે છે કે, “માયા” (એટલે જે છેજ નહીં તે). માયા શબ્દથી અનિર્વચનીયત્વ ઘોતન કીધું. શક્તિ છે તે મનુષ્યથી જુદી નથી, અને હોઈ શકેજ નહીં. પુરૂષ મરી ગયો, અને તેની શક્તિ અહીં બેઠી છે, એમ બનેજ નહીં. શક્તિ અને શક્તિમાન એકજ વસ્તુ છે.

ત્યારે, શક્તિ—માયા મિથ્યા છે—અનિર્વચનીયા છે, તો ઇશ્વર પણ મિથ્યા (માયા જેવો) થશે? ના. વસ્તુ એકજ છે, તેમાં કોઇ રીતે ઇશ્વર-પણાનો ધર્મ છે, કોઇ વખતે શક્તિ શબ્દનાં બાનથી—તે નામથી વ્યવહાર કરીએ છીએ. જેમ, દોરડી, કોઇ વખતે દોરડી કહી જાય છે, અને મંદ

અધિકારાદિને લીધે બ્રાંતિથી, કોઇ વખતે સર્પ શબ્દથી બાન થાય છે, ત્યારે પાછા હડી જઈએ છીએ. એકજ વસ્તુમાં બે પ્રયોગ થાય છે. ઇશ્વર શબ્દમાં, જગત દેખીએ છીએ, ત્યારે તે કોઇ કાળે નાશ થશે, તેથી કર્તા પાલક કહીએ છીએ. “હ” અને જગતને ગમે તેવું કલ્પના કરાય, પણ દ્રષ્ટાએ તો અદૈત-અસંગજ રહેવું-જેવું. પોતેજ આ પદાર્થો વગેરે સામગ્રી બનાવી, નેત્ર સામગ્રી, જગત દેહાદિ સામગ્રી બનાવી તે માયિક છે. અને બ્રાંતિ થવાથી પુછે છે કે જગતનું કારણ શું ? ત્યારે રડતાં બાળક રૂપ જીગ્સાસને તાત્કાલિક ઉત્તર આપે છે કે, જેનું કારણ તું પુછે છે તેનો વિચાર તેં કીધો છે ? તેથી તેને સમજાવવાને, શક્તિ-માયા કહી છે. બધા તકરારીને છેવટ કહી દીધું કે, જગત છેજ નહીં-પરમાત્મ તત્ત્વજ પૂર્ણ છે; તો પછી કારણ શું પુછો છો ! જે જગતનું અસુક-સ્વરૂપ છે, તો તમે જે દીકું. હોય તે કહો ત્યારે મતવાદીઓ પોતાના વિચારો-તાંત્રણ કાઢવા મંડી પડ્યા. કોઇ પરમાણુ કહે છે. ઘટ બધાને સરખોજ દેખાય છે. કોઇ પ્રકૃતિ, કોઇ સ્વભાવ, કોઇ કાળ, વગેરેને કારણ કહે છે. કારણ છેજ નહિ, માયિક છે તો કારણ માયા. જગત છેજ નહિ, તો પ્રતીત નહિ થવું જોઈએ; છતાં દેખાય છે, એજ મોહિની-માયા.

“હું નથી જાણતો” એમ ક્ષણ ક્ષણમાં બધે પ્રતીત થાય છે. ઘટને નથી જાણતો, એ “ નથી જાણતો ” એજ રહી ગયું. એજ માયા ક્ષણ ક્ષણમાં પ્રતીત થઇ રહી છે. હાથ, પગ, આંખ, કાન, નાક, વગેરે ઇન્દ્રિયો માયિક, અને જગત પણ માયિક છે. મોહિનીએ શું પ્રપંચ કીધો છે કે, પરમાત્મા જે સ્વયં પ્રકાશ છે તેને મોહિત કરીને ત્રણ પ્રકારનાં વસ્ત્ર લપેટી દીધાં. કેમકે તે કારણ શરીર, સ્વપ્ન શરીર, સ્થૂળ શરીરરૂપ વસ્ત્રો ઢાંક્યાં રહેશે તો તે (આત્મા) કદી દેખાશે નહીં. કારણમાં “મેં કાંઈ પણ જાણ્યું નહીં” (જાણ્યું છતાં તે પણ ઢાંકી દીધું). સ્વપ્નમાં પણ વેપાર કીધો-જાણવા ન દીધું. તેજ રીતે જગતમાં પણ અનેક વ્યાપારોમાં જાણવા નથી દેતી એજ રીતે દીન, રાંત, પક્ષ, માસ, વર્ષ, યુગ, કલ્પ, વગેરે વીતી જાય છે. આશ્ચર્યના ભંડારરૂપ આ શરીર છે, છતાં કોણ એનો ચાલક છે, એ શું છે, એવો પ્રશ્ન થતો નથી, એનાથી બીજી મોહિની શી ?!

પ્રમાતા (જ. પ્રકારનાં પ્રમાણુ જ્ઞાનવાળો) જીવ છે તેને મોહ (અજ્ઞાન) ની નિવૃત્તિ, એજ મોક્ષ. એ નિવૃત્તિ છે તે અધિષ્ઠાન રૂપજ છે. તેથી સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ પ્રતીતિ પણ એમાંજ સૂચન કીધી.

એ માયા બંધ કરનારી છે, તેથી શક્તિ કહાવનારી પણ છે. એકતું કરેલું કર્મ બીજાને મળી શકે છે. પુત્રેષ્ટિ પિતા કરે છે તે પુત્રને મળે છે. પુત્ર શ્રાદ્ધ કરે છે તે પિતાને મળે છે. અભિચાર કર્મ કોઇ કરે છે અને બીજાને મરે છે. પરંતુ જ્ઞાન કાંઇ તેમ નહીં થઇ શકે. ઈશ્વરના અનુગ્રહથી સદગુરુ મળે છે તેનાથી જ્ઞાન થઇ મોક્ષ થશે. તૃપ્તિ થવા માટે જમવાનું છે. તે બીજાને જમે તેથી અન્ય કોઇને તૃપ્તિ નહિં થશે. શ્રી કૃષ્ણે કહ્યું કે, **વદામિબુદ્ધિયોગંતં, યેનમામુપયાંતિતે.** બ્યારે અવણુ મનન કરશે, એટલે એવા વ્યાપારવાળો થશે ત્યારે હું તેને બુદ્ધિ યોગ આપી મારા તરફ લઇશ.

સંસરાતિ જીવો અનેન એવી અવિદ્યા છે તેનું નામ સંસાર છે અથવા સંસરાતિ જીવો અનેન જન્મમર્ણમાપ્નોતિ.

અદ્રષ્ટ કર્મનો સંગેગ આવે છે ત્યારે (શુભ. જેમ કોઇ કોઇ વાર વેદના કરે છે તેમ) અવિદ્યા રૂપ શુભ કષ્ટ આપે છે. કેમકે, કારણ જે છે તે અવિદ્યા મૂળ છે, ત્યાંસુધી કર્મ શુભ ઉભાવ્યા કરે છે. તે અવિદ્યાના નાશતું કારણ બ્રહ્મવિદ્યા છે.

ધોયલું (ધોત) વસ્ત્ર, ખેર બેળેલું વસ્ત્ર, રૂપ રેખાવાળું (લાંછિત), રંજીત (રંગીત). એ ચાર પ્રકાર છે તેમ, આત્મ સ્વરૂપ ધોત અધિષ્ઠાનવત્, માયા ઉપધિવાળું થાય ત્યારે કારણ અવસ્થા (ખેર બેળેલા જેવું) અર્થાત્, પ્રાણ-અંતર્યામિ. લાંછિત તે સૂત્રાત્મા-તૈજસ-અપચિકૃત સદ્મબૂત. રંજીત, તે વિરાટ-વિશ્વ (વિશ્વસ્થૂળ). માયા ઉપાધિ, સૂક્ષ્મ ઉપાધિ, સ્થૂળ ઉપાધિ, બધી ત્યારે તે નામો થયાં. બ્રહ્મ નિરૂપાધિ છે.

માયા સહિત જે ઈશ્વર નામવાળો છે તેનું ધ્યાન કરીને. જેમ, નીચાણુ ભાગ હોય છે ત્યાં પાણી રહે છે તેમ, વિનય-નમ્રતા હોય ત્યાં બ્રહ્મવિદ્યા રહે છે. વ્યાપક છે તે કેવી રીતે ? કારણ રૂપે. રાવણુ શિશુપાળાદિ અવિનયથીજ નાશ પામ્યા. વૃત્તિ રહિત અંતઃકરણ થયું હોય ત્યારે આપણો આત્મા પોતાનાં સ્વરૂપમાં સ્થિત છે. જળ જેમ બધી વૃક્ષોમાં ક્યારાઓના જેવા જેવા આકાર હોય તે તે આકારે રેખાય છે. તેમ

આત્મા, વૃત્તિને આધારે બાંધે છે, “ એ આધાર મનના છે, મારા નથી એમ દ્રઢ સમજી લઇ, એ મનને વિષયાધાર વૃત્તિથી રહિત કરો.

અભિમાનયુક્ત : એકલો પુરુષાર્થ ફળતો નથી, તે ઉપર (હિ પ્રભો !) આપની કૃપા દ્રષ્ટિ થાય ત્યારે બને છે. પુરુષાર્થ અને હૃદયર કૃપા, એવા બે હાથે તાળી પડે છે.

કદાપિ સમુદ્રતું પાન કરી શકે, અગ્નિથી રનાન કરે, પર્વતને કદાપિ મૂળથી ઉમેડી નાખી શકે, પરંતુ ચૈદ્ર ભુવનાધારે થયલાં મનનો આધાર બદલવો, એ કામ કઠણ છે. માટે હૃદયર કૃપાની મદદ માગે છે. પ્રાર્થનારૂપ જીભ કર્મ છે તેનાં ફળ રૂપે ઇષ્ટ કૃપા થાય તો મન જીતાય. વિષયમૃગતૃણામાં રાગ છે તેને હૃદયમાંથી કાઢો. વિષયો અપકારક છે, જતાં બ્રાંતિથી ઉપકારક મનાઇ ગયા, અને બહિર્મુખ મને તેમાં સુખની બ્રાંતિ કરી. જાણીને સેવેલો ચોર મિત્રપણાને પામે છે, તેમ, સુખદુઃખનાં સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરીને વિષયનો ઉપભોગ કરાય તો તે દુખરૂપ નથી.

તૃણા હોય ત્યાં સુધી બહિરમુખ વહે; બહાર વહે ત્યાં સુધી એકાગ્ર ન થાય; એકાગ્ર ન થાય ત્યાં સુધી સ્વરૂપ સુખ ન મળે. ખારાં પાણી પીવાથી તૃપ્તિ વધે છે, તેમ વિષય ભોગથી તૃણા મટતી નથી. વિષયો છે તે સ્થાયી શાંતિનો વિષય નથી. વિવેક, વિરાગ, થાય તો તૃણા મટે, તૃણા મટે તો શાંતિ થાય. **મૂનવયાં વિસ્તારય.** અર્થાત્, સર્વ કાંઈ પોતાનું સ્વરૂપ છે એમ દ્રઢ સમજાઈ સર્વ જુતોપર દયા-વિસ્તાર પામે, એવું મારાં હૃદયમાં કરો. એવી દયાથી જ્ઞાનની અને ભક્તિની સુલભતા છે. દાગીનાનું વજન અને કસ ઉપરજ ચોકસી-સોનીની દ્રષ્ટિ હોય છે (ઘાટ ઉપર નહીં). તેમ, જ્ઞાનીની દ્રષ્ટિમાં બધે બ્રહ્મ વિલસી રહ્યું છે. **વાસુદેવઃ સર્વમિતિ** એમ ભક્તિભાવ વડે બધે બ્રહ્મ જુવે છે- અને **સર્વં કલિવદં બ્રહ્મ** એમ જ્ઞાન વડે જુવે છે. માટે હે દેશ ! સંસારથી તારવાને કૃપા કરો, કે જેથી મારું અંતઃકર્ણ એ (સંસાર)માં સત્યપણાની પુદ્ધિનો ત્યાગ કરે.

ઈંદ્રવારજુનાં ફળ બહારથી જોતાં ઘણાં રમણીય લાગે છે, પણ ફેડીને જોતાં અંદર કાલસા અને રાખ, તેવો સંસાર છે.

કુલમાં મધ જેવો ભાગ છે તે પુષ્પરસને મકરંદ કહે છે. શુદ્ધ વિચાર અને શુદ્ધ આચાર છે તે બે પરમાત્માનાં ચરણ કમળ છે, તેમાં ચિત્ત લગાડી રહેા.

એક સંતે રસ્તે જતાં, કોઈ શ્રીમંત મોટી ઘોડા ગાડીમાં જતો હતો, તે નમ્યો ત્યારે તેને, કહ્યું કે, એક બે સેરડી મગાવી મોકલજો, અને એક ભકત જતો હતો તેને કહ્યું કે એક સેરડી લાવજો. શેઠે તો એક મોઢું ગાડું ભરી શેરડી મગાવી સંતને ત્યાં મોકલી. તે ગાડાંવાળો ત્યાં ખાલી કરી ચાલ્યો ગયો. પેલો ભકત તો એક સારી જોઈ સેરડી લાવ્યો, તે છોલી, ગંડેરા કરી રકાખીમાં ભરી, ગુલાબજળ ઢાંટી, સુંદર રૂમાલ ઢાંકીને મહારાજ પાસે લાવી રજુ કરી. એનું નામ વિવેક. ગરીબ છતાં ભક્તિવાન અને પ્રેમ પૂર્વક પ્રવૃત્તિ થાય તે સુખદ છે. વિષ્ણુ ચરણમાંથી ગંગા નિકળી, એટલે તે ચરણમાંજ શાંતિ છે. જે મન ભ્રમર તે ચરણ કમળમાં રહે છે તે શાંતિનો આસ્વાદ કરે છે.

શ્લોક છઠ્ઠા વિશે અત્રે સમાપ્ત થઈ સાતમા વિશે શરૂ થાય છે.

ક્રિયાથી વાસના અને સંસ્કાર ઉત્પન્ન થાય છે, સંસ્કારથી રમ્ભતિ અને પ્રત્યભિજ્ઞા થાય છે. તેમાં પ્રત્યભિજ્ઞા પ્રત્યક્ષ થાય છે. સૂર્ય આડું વાદળ આવે છે તે ખસી જતાં સૂર્ય પ્રકાશ જેમ પ્રત્યક્ષ થાય છે તે પ્રત્યભિજ્ઞા છે, તેમ અવિદ્યા ખસી જતાં આત્મતત્વની પ્રત્યભિજ્ઞા થાય છે. ક્રિયા કરતાં મોહ થાય છે તેનો નાશ કરવા છ પ્રમાણો શાસ્ત્રકારે માન્યાં છે, જડ ભૂંડા દુઃખરૂપ દેહ છતાં તેમાં આત્મ બુદ્ધિ થવી, તે મોહ છે. બાળક રમે છે, થાળીમાં જળ છે તેમાં ચંદનું પ્રતિબિંબ દેખી, તેને ચળકતું રમકડું જાણી પકડવા જાય છે અને થાળીમાં હાથ નાખી મુકીએ ભરે છે, પણ હાથમાં નથી આવતું. તેમ, અમુક સ્ત્રી પુત્ર, ધન, ધરા ધામ વગેરેથી સુખ થશે, એમ માની તે વાસનારૂપ જળમાં મુકી ભરે છે (પ્રતિબિંબ પકડવા મથે છે), પણ તૃપ્તિ થાય એવો પદાર્થ મળતો નથી. હજાર રૂ. માગે છે તે મળે છે તો લક્ષ્ય ધરે છે. લાખ મળે છે તો કરોડ, તેટલા મળે તો રાજ્ય ધરે છે, વગેરે. કહેવત છે કે, પૈસાથી કોઈ પુરો નહીં” ને અફલથી કોઈ અધુરો નહીં,” **કોવાદરિદ્ધી ? વિશાલ તૃષ્ણા.** દરિદ્રી કોણ ? જેને વિશાળ તૃષ્ણા છે તે. મોહ ક્યાં સુધી તાણી જાય છે તે વિશે ડ્રપ્તાંત કહે છે. જંગલમાં એક ઝાડ તળે એક અખણત મહાત્મા સુકામ નાખી પડેલા હતા તેની પાસે એક ભકત રૂપીઆની કોથળી લઈ આપવા ગયો. તે સંતને વસ્ત્ર નથી, તેથી દુખી થતા જોઈ કોથળી દયાથી આપતાં સંત બોલ્યા કે, કોઈ ભીખારીને આપી દે. ભકત કહે કે, ભીખારી કોણ, મહારાજ ? તે વખતેજ રાજાની ગાડી લાંથી જતી જોઈ ખતાવી દીધું કે, ઓ ભીખારી જતા હૈ. તરત દોડી

જાનને તે ભક્તે તે રાજાની ગાડીમાં ફેંકી. તે રાજા ધુસ્સે થયો. તરત તે ભક્તને બોલાવી પુછ્યું. ભક્તે ખરી હકીકત કહી. તે સાંભળી રાજા ક્રોધથી ઉતરી તે અવધુત તરફ ચાલ્યો. સંત પાસે જતાં તો ક્રોધ ઉતરી ગયો, અને હાથ જોડાઈ ગયા. સંત પુછે છે કે, ક્યું રાજા, કયા મંગતા હૈ ? રાજા કહે, શરીર નમળું રહે છે. સંતે ભસ્મ આપી કહ્યું કે, એ ખાવાથી બળવાન થશે. રાજા પાછો ખેડો. વળી પુછ્યું કે, હજી શું જોઈએ ? રાજા કહે, પુત્ર નથી. સંતે પુત્રેષ્ટિ યજ્ઞ કરવાનું કહ્યું, છતાં ખેસી રહ્યા. સંત કહે, કેમ હજી શું છે ? રાજા કહે, કોઈ શત્રુ મને છતી ન શકે તેવું કરો. સંતે તરત વહી તમાચો માર્યો, ને કહ્યું કે, બીખારી ? હજી ધરાતો નથી. રાજા સુકામે ગયો. મળ્યુત થયો (ભસ્મ ખાધાથી) અને યજ્ઞ કીધો તેથી પુત્ર થયો. સંત ગયા, એવું સાંભળીને પાછળ જઈ પગે લાગી બોલ્યા કે, મને ઉપદેશ કરો. સંત કહે, વાર છે. મેં પીછા આપ્યો ત્યજ કરુંગા. રાજા રૂદ્ધ થયો. સંત પાછા ચાલ્યા, અને રાજાને કહ્યું ત્યારે કહે, મહારાજ ! હમણું નહીં. છોકરો રાજ ચલાવી શકે તેવો નથી. પાછા ગયા. પાંચ છ વરસે પાછા ચાલ્યા, તે વખતે રાજા મહાજી પથારીએ પડેલો છતાં બોલ્યો કે, હમણું નહીં. વળી સંત ગયા. રાજા મરી ગયા પછી અમુક વખત વીતાવી ચાલ્યા તે વખતે કુતરો થઈ રાજાને દસ્વાળે પડ્યો છે. છોકરાના છોકરાં પગ પુંછડી મરડે છે. આં આવી યોગ બળથી પુછ્યું ત્યારે કહે, ના, હમણું નહીં. ચોક્કી કરું છું, બચ્ચાં મારાં ખેલે છે. ગયા. રાજા જ્ઞાન મટી બળદ જનમ્યો. સંત ચાલ્યા, તે વખતે પણ વાણીથી બોલ્યો કે, પુત્રને મદદ કરું છું. છેવટ સર્પ થયો, ત્યારે પણ તેમજ મોહઅસ્ત જોઈ, પુત્ર પાસે તેને મારી નાખાવી સંતે કૃપા કરી અનુગ્રહ કરી મોહ છોડાવી સુખી કીધો. તાત્પર્ય કે, મોહ ક્યાં સુધી તાણી જાય છે તે આ દ્રષ્ટાંતથી સ્પષ્ટ. તેથીજ વિશાળ તૃણાવાળો દરિદ્રી છે, એમ મહાત્માએ કહ્યું.

પ્રભાકર મહાપ્રુદ્ધિમાન થઈ ગયા છે, તેનો મત કહે છે કે, સીપને બતાવી દહીંએ છીંએ કે **इदं रजतं** (આ રૂપું) એ વાક્યમાં પદાર્થને તો “આ” શબ્દથી બતાવ્યો, પણ રજત કહ્યું તે સંસ્કારજન્ય જ્ઞાન છે. એ પ્રભાકર પાંચ વર્ષના હતા ત્યારે રમતા બોલતો માતાએ કહ્યું કે અગ્નિ લાવ. તેવા પાધરા દોડ્યા. પંડિત રસોઈ કરે છે તેની પાસે અગ્નિ માગ્યો. તેણે વિચાર્યું કે, શામાં લેવાનો. દેવતા લાવ્યા તો ખરા, અને કહ્યું કે, હાથ ધર, દેવતા લે. તરતજ તે બાળકે પ્રુદ્ધિબળથી ધુળનો

ખેખે બરી કહ્યું કે, લાવો, સુકો એમાં. તે જોઈ તે પ્રભાકરને તે પાંડિતે માગી લીધા. બહુવા મોકલ્યા. ત્યાં પ્રથમજ ક, જ, ગ, ઘ, ઙ, એ પાંચ અક્ષર સ્ત્રીખતાં મેહેતાને પુછ્યું કે, પ્રથમ ક શા માટે, અને ગ શા માટે નહિ? મેહેતો મિચારો શું ઉત્તર આપે! પ્રભાકર ઘેર આવી પાંડિતને કહે, પુછ્યું તે તો મેહેતો કહી શકતા નથી, તો ત્યાં શું બહુવું! પાંડિત છ શાસ્ત્ર સંપન્ન હતા, તેમણે ઘેર બહુવાનું શરૂ કરીધું. અને જવાબ દીધો કે, વાણીતું આરંભસ્થાન કંઈ છે. તેમાં પ્રથમ ક બોલાય, પછી જીભ જરા વધુ ઢંચી થતાં જ, તેથી કંઈક વધુ ઢંચી થતાં ગ બોલાય છે. એજ રીતે અનુક્રમે સ્થાન છે. ગુરૂએ છેવટે એ પ્રભાકરના મત માટે કહ્યું કે, તારો મત ગુરૂમત કહેવાશે. એણે અપ્પ્યાતિ માની છે. તેમાં પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન અને સ્મૃતિ જ્ઞાન બેક સાથે થાય છે, એમ માન્યું છે, તેથી તે મત યથાર્થ નથી. માટે અનિર્વચનીય ખ્યાતિ ને યથાર્થ છે તે કહે છે.

નિર્ભય રજ્જુમાં સર્પ બંધ થાય છે, જળમાં ચંદ્ર દેખાય છે, સીપમાં રૂપું દેખાય છે; સુવર્ણ છે છતાં તેમાં કટક, કુંડળ, કંઠી વીંટી, ચદનદાર, વગેરે ધાતુ દેખાય છે. તેજ પ્રમાણે આત્મા એકજ વ્યાપક છે, તે નિર્ભય, નિર્વિકાર, શુદ્ધ, પુદ્ધ, જ્ઞાન સ્વરૂપ સ્વયંપ્રકાશ સિદ્ધ છે. તે અધિષ્ઠાન વસ્તુમાંજ સઘળા પ્રકારની બ્રાંતિ થાય છે. સીપનો પ્રદેશ તજીને બિન્ન પ્રદેશમાં રૂપું નથી. તે દેખાય છે ત્યારે પણ નથી; તેમ, આત્મતત્ત્વમાં જગત નથી. દેખાય છે તે ગંધર્વ નગરવત માત્ર બ્રાંતિજ છે. આત્માનું ભાન-જ્ઞાન થાય છે ત્યારેજ ભ્રમ છુટે છે. આત્માનું જગતરૂપે દેખાવું, તેનેજ વિવર્ત કહે છે. રજ્જુમાં સર્પ દેખાયો તે અવિધાના તમોગુણનું કાર્ય છે. રજ્જુનું જ્ઞાન થયું તે સત્વગુણનું કાર્ય છે. જ્ઞાન થતાં તે બેઠ વૃત્તિનો બાધ થાય છે. તેજ રીતે આત્માનું જ્ઞાન થતાં, જગત દેખાવારૂપ તામસ વૃત્તિ અને આત્મભાન થવારૂપ સત્વ-વૃત્તિ, બેઠનો બાધ થાય છે. તત્ત્વજ્ઞાનથી અજ્ઞાનનો બાધ થાય છે.

એક મારવાડી, દુષ્કાળ પડવાથી પ્રદેશ જઈ મળુરી દરી નિર્વાહ ચલાવે છે તેમાં કસર દરી દરી કેટલેક દહાડે એક રૂપીઓ જોડયો. ટાઢમાં રાત્રે બહુ ધુળે ત્યારે વિચાર કરે કે, સવાર થાય કે ઝોઢવાનું ગોઢડું લાવીશ. સવારે એક રૂપીઓ મુઠીમાં લઈ જાય છે. બજારમાં જતાં પરસેવાથી મુઠીમાં રૂપીઓ ભીંજાય છે. તે જોઈ કહે છે કે, “મરૈયાં તો મરૈયાં, પણ ભગૈયાં ન.” એટલે, હે રૂપીઆ! તું રૂંડ નહીં, ટાઢથી

મરી જવાશે તો મરીત, પણ તને નહીં બાણ. પાછાં રાત્રે તેજ ગતિ થાય છે, પણ પાછો તે તો તેવોજ રહે છે. તેમ, મહા મેહેનતે કરીને મેળવેલું જીવન (એક રૂપીઆ રૂપ) મનુષ્ય શરીર છે, તે જો જાણે તો ફરી આવે કે કેમ, એ શંકા છે (નકરી નથી), છતાં તે જીવનને રાજ પ્રથા ખરચીએ છીએ. સંસારમાં દુઃખો પડે છે ત્યારે ઘણા કંટાળો આવે છે છતાં તેનો સદુપયોગ કરી શકતા નથી, એટલે, જ્ઞાન ગોઠડી સીવાડતા નથી. રૂપીઆ તો ખર્ચે મળે, પણ કાળ તો ગયા તે ગયોજ ફરી મળતો નથી. મનુષ્યો વિચાર કર્યા કરે છે કે, આટલું પરવારીને અર્થાત છોકરો પરણાવીને અથવા અમુક કામ કરી લાઇને ભજન કરીશું, પણ એ બહાનું છે. તેમાંથી પરવારે છે તો બીજી આસક્તિ લાગે છે, અગર પરવારવાળું તો બાળુએ રહી જાય છે અને પોતેજ ચંચળ જાય છે (મરે છે). એવો જખરદસ્ત મોહ છે, છતાં એનો કોટ બેઠો શકાય છે. માત્ર ખાંતયા પ્રયત્ન જોઈએ.

જ્ઞાનમાં અજ્ઞાન ક્યાંથી આવ્યું? એવું ઘણા પુછે છે. અંધારામાં ઉભો રહી પુછ્યા કરે કે, અંધારું ક્યાંથી આવ્યું, તો ઉગરો વરસે પણ જવાબ મળે નહીં; પણ તરત એક દીવાસળી ઘસી દે (ડીંચો પ્રેરવાને), તો પછી અંધારું ક્યાં છે તે દેખાતું નથી. અજ્ઞાનમાં ઉભા રહી વિચાર કર્યા કરતાં પાર ન આવે.

દેહાભિમાન છોડે તો, માયા અજ્ઞાન અવિદ્યા મોહ, એ બધું તેમાં ગયું; પણ એટલુંજ કહી શકાય છે.

સમુદ્રમાં અગર ગંગામાં સ્નાન કરે છે તેને, પાન કરે તેને, શુદ્ધ ધોષ જાય છે તેને, હાડકા નાખી જાય છે તે તેનાં હૈય છે તેને, એવા ચારેને તે તીર્થ પવિત્ર કરે છે, છતાં સમુદ્ર હલકાતો નથી; તેવી રીતે વિદ્વાન હલકાતા નથી.

• ચોપડામાં ભુલ પડી છે તેથી મેળ-હિસાબ મળતો નથી, તેથી તેમાં ગડમથલ કર્યા કરે છે તેને કોઈ આવી પુછે કે, એ ભુલ ક્યાં પડી તે ગતાવો. ત્યારે તેને કહેશે કે, તે ભુલ હું જોઈું તો શંકા શું કામ મારું. ભુલ આ ચોપડામાંજ. હિસાબ નથી મળતો તેથી જણાયું કે ભુલ છે. છેવટે ભુલ જડે છે ત્યારે કહે છે કે, આ ભુલ પડી. હું પનખ=૧૨ ને બદલે, પાંચ ને સાત ચૈદ ગણ્યા કરતો હતો. તે એની ભુલ નિરૂપી. તે ચૈદ્યા કરતી ભુલની ખબરજ ન પડી. તેવીજ આ ભુલ છે. પોતેજ સુખરૂપ છે, છતાં સુખી થવા છાંછે છે, તે શાથી?

ખહારના પદાર્થથી. તે કેમ અને ? હવે તો તે ખહારનું સુકી દહ અંતર ઉતરે—ચિત્ત ચોપડો તપાસે (વિચારે) તો ભુલ સમજાઈ જાય; પરંતુ હિસાબમાં તન્મય થઈ જાય ત્યારે ફાવે. આગળથી નક્કી કરે, કે ભુલ કાઢીનેજ ઉઠવું; અને પછી એકાગ્ર અને, ત્યારે ભુલ જડે; અને ભુલ જડે ત્યારે શાંતિ થાય. તે વખતે તેને ભુખનું પણ ભાન નથી રહેતું. **મથ ઇધ્યામિ વા વેહં પાતયામિ** એવા નિશ્ચયવાળો થાય છે ત્યારે ભુલ જડે છે. ખોટું હું ખાવાય છે, ખરું હું **બ્રહ્મવાહમ** ઓળખાય છે, ત્યારે પરમ શાન્તિ થાય છે.

પ્રીતમદાસજી કહે છે કે,—

મર્ણુ આદરે તે ભરે સુદ્ધી, હુઃખો સધળાં વામે જોને;

તીરે ઉભા જીવે તમાસો, તે કાઢી નવ પામે જોને.

અર્થાત્, જીવવાની આશા છોડીને—શિરને સાટે, મોતી લેવાને સસુદ્ધને તળીએ જઈને સુદ્ધી ભરે, તે ખહાર આવી (તે સીપમાંથી) અમૃત્ય મોતી પામે છે (ન્યાહાલ થાય છે); અને ખીન્ના રાંડે ઉભેલા આળસુ પ્રમાદી તમાસગીર લોકો જોતાજ રહે છે. તેમ, સુકતા (મોતી) રૂપ સુકતા આત્માની સુદ્ધી કરવા (પામવા) સંસાર સસુદ્ધને તળીએ (છેદ ઉઠા) જવાતું છે.

એક ડોસી એટલી રહેતી હતી. ઘાસ કાપતો ભારો લાવી વેચી પેટ ભરતી. તે રોજ મોત માગતી. એક દીવસ ભારો લાવી તે રસ્તે ઉતારી થાક ખાવા બેઠી. અને બોલી કે, હવે મોત આવે તો સાઈ. તરત અસુક વેશે મોત આવ્યું અને કહે છે કે, ચાલો. ડોસી કહે, તું કાણ છે ? મોત કહે, તમે બોલાવ્યું તે હું મોત છું. ડોસી કહે, મેં ક્યાં બોલાવ્યું ! એ તો ભારો ચઢાવવા તને બોલાવ્યું, ખીન્નું કામ નથી.

મૃત્યુ વખતે દેહાભિમાન બહુ રીતે બળ કાઢે છે. વાસનાના કુવારા ટુટે છે. માટે અવ્યાસ રાખી જો છોડે તો પોતે મહેશ્વર છેજ. ગમે તેટલું અધાર્જ છતાં, એક દીવાસળી ધસવા માત્રથી તે ગેય થાય છે. સિંહ જાગ્યો કે ખીન્ન પશુઓની મગફૂર શં છે કે તે ઉભાં રહી શકે ? ! નહાસીજ જાય છે. તેમ, શિવોહં ની ગર્જનાથી અગ્નિ વગેરે મૃગલાં નહાસી જાય છે.

દેહાભિમાનનો લાગ કરવા ચુકિતથી, એ રીતે રહેવાયું. હવે શાસ્ત્રીય પ્રમાણથી કહે છે. ક્ષેત્રજ્ઞં ચાપિ મામૃચિન્દ્રિ બધાં શરીરરૂપ ક્ષેત્રમાં મને, તું ક્ષેત્રજ જાણ. અર્થાત્, શરીરમાં અહં બુદ્ધિ કરવી, એ કાંતિજ છે. હું તો સાક્ષી—દ્રષ્ટા—ચિદાત્મા છું, એમ જાણ. પુનઃ ૧૮ છે, ભારતનાં

પર્વ ૧૮ છે, ગીતાના અધ્યાય ૧૮ છે, મહાભારતીનાં યુદ્ધના દિવસ ૧૮ હતા. તે વખતે પાંડવનું ૭, અને કૌરવનું ૧૧ મળી ૧૮ અક્ષોહિણી સૈન્ય હતું. તે ૧૮ એટલે ૧+૮=૯ નો અંક પૂર્ણ છે. તે વધતો નથી, તેમ ઘટતો નથી. અને આઠનો અંક અપૂર્ણ છે. તે અષ્ટધા પ્રકૃતિ છે. તે ન્યુનતાવાળી છે, તેમાં એક આત્મા મળવાથી પૂર્ણ નવ (૯) થાય છે, તે અતાવવા સાર ૧૮ લીધા છે.

આધુનિક કેટલાક મતવાદી યુદ્ધિમાંધને લીધે પુરાણોને ખોટાં કહે છે. તેઓ તેનાં રહસ્યને જાણતા નથી. વેદાંત અધ્યાનો સ્વિકાર કરે છે અને સર્વ જગતને જુદું કહે છે, એટલે પુરાણો પણ તેમાં આવી ગયાં. પરંતુ જુદું કહેવામાં પણ ભેદ છે. પુરાણ પણ આત્મિકતાજ અતાવે છે. ભાગવતમાં કાલીય દૂધન છે. શ્રીમદ્ધંકરાચાર્યે શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરી છે, તેમાં એજ પ્રસંગ લીધો છે કે, કાલિંદી ગત કાલી નાગનાં મસ્તકપર શ્રી કૃષ્ણે નૃત્ય કીધું છે, તે કૃષ્ણને નમું છું. એ ઐતિહાસિક વાત છે. તે કાળીનાગને પાંચ ફેણ હતી. યસુનાની અંદર વચમાં મોટો ઘ્રો (કુવા જોવો ખાડો) હતો તેમાં તે કાળી નાગ રહેતો હતો તેનાં વિષની જવાબા થી પક્ષીઓ પણ ઉંચેથી ઉડતાં તે ભાગ ઉપરથી જતાં તરફડી પડતાં હતાં, અને જે કોઇ તે જગે પાણી પીતું તે નાશ પામતું. તેથી તે અધાં તું દુઃખ મટાડવા કૃષ્ણે વિચાર્યું. પણ કંઈ નિમિત્ત જોઈએ, તેથી ગાયો અને ગોવાળો ભેળા રમતાં રમતાં ત્યાં આવી લાગ્યા. ગાયો અને ગોવાળો આંખે જળ પીવાથી અધાં ત્યાંજ મરી પડ્યાં. તે જોઈ કદમનું ઝાડ હતું તે ઉપર પ્રભુ ચઢ્યા. કેમકે ઊંચે ચઢી ભુસ્કો મરાય, તોજ ઘ્રોનાં ઊંડા-જુમાં જઈ શકાય. ઝાડપરથી ભુસ્કો મારી નીચે ઘ્રોમાં ગયા ત્યાં નાગણી ઓ આવી તેઓને કૃષ્ણે કહ્યું કે તમારા નાગને જંગાડો, કેમકે તે જાંઘતો હતો. પક્ષી નાગ જાગ્યો છે અને કૃષ્ણને અંગે ઘણુક ડંસ કીધા અને સજ્જડ સુડ ભેરવી. ત્યારે કૃષ્ણે શરીર વધાર્યું, તેથી નાગનાં હાડકાં નરમ થઈ સુડ છુટી ગઈ. તે વખતે પ્રભુ તે નાગનાં માથાં પર ચઢી નાચવા લાગ્યા. ફેણ જરા ઊંચી કરે કે ઉપરથી લાત મારે છે. નાગનું નાક વિંધી કાઢી દોર પકડી નૃત્ય કરે છે.

કામ, ક્રોધ, ભોભ, એ ત્રણને (ગીતામાં) નર્કનાં દાર કહ્યાં છે. તે ક્રોધ ભોભનું નિદાન કામ છે. તેના પછીજ એ થાય છે, તેથી કામને વશ કરવો, એ વાત છે. યસુનાન્તે યજ્ઞની બહેન સૂર્યની પુત્રી. પ્રાણાયાન

મથી એટલે હડ યોગથી, તથા વાસના ક્ષય-એટલે, રાજ યોગથી, બેહુ રીતે કામ વશ થાય છે.

યમુના, તે સૂર્યનાડી-પિંગલા છે. ઘડા (ગંગા) અને પિંગળા (જનના)નો સંગમ, તે ત્રિવેણી સંગમ છે તે નાભિસ્થાન (ત્રિવેણીતટ) છે. દ્રો-ઊડો ખાડો, તે મૂળાધાર છે. તેનું નામ ત્રિકોણ, કુંડલિની, વાસના, છે. તેનું જ નામ કાળીનાગ છે. તે ઊડો પડ્યો છે, તેથી હદ (હૃદય મન) વિષથી છવાઈ ગયું છે. મનમાં કામના છે ત્યાં સુધી વિષ યુક્ત મન છે. પક્ષીઓ પણ તરફીને પડે છે, તેનું અહિં (સિદ્ધાંતમાં) શુભા શુભ વિચારરૂપ પક્ષીની શક્તિ દરાઈ જાય છે. ગમે તેવા ઉચ્ચ વિચાર કરતો હોય, તે, મન (દ્રો) ઉપર આવતાં યમુના દ્રહમાં-ખાડામાં પડે છે. તેથી તે સ્થાનને શુદ્ધ કરવા શ્રી કૃષ્ણે વિચાર્યું. **ईश्वरः सर्व भूतानां हृद्देशेऽर्जुनस्थिति ॥** મતલબ કે, મનની શુદ્ધિ કરવા આત્મા (પોતે) વિચાર કરે છે.-જન્યત થાય છે. પણ તે શુદ્ધ કરારે થાય કે જ્યારે કાળીનાગ રૂપ કામ-વાસનાને કાઢે ત્યારે. મનનાગની પાંચ ફેણ છે. તે પાંચ વિષયોરૂપ ફેણ છે. ગમે તે પાંચ વિષયોપભોગ માટે મન ઉંચું થતું રહે છે. તે નાગને કાઢવાનું નિમિત્ત જોઈએ. ગાયો તે ઇંદ્રિયો અને શુભ વિચારો તે ગોપાળ લોક. તે પાંચ વિષયરૂપ વાસનાના વિચારોરૂપ પાણી પીવાથી ઈન્દ્રિયોજાડ બની જાય છે. મારી જાય છે. અને શુભ વિચારોપણ ડાહ્યા પડે છે. ત્યારે કદમ વૃક્ષે પ્રભુ ચઢે છે. એટલે, **क=न**હારો અને **दम=प्राण**. કદમ એટલે પ્રાણ ઉપર ચઢી જાય છે. **सोहं** ઉટે છે તે જ્યાં સુધી જાણી શક્યો નથી ત્યાં સુધી તે પ્રાણ નહારો છે. હૃદયોગમાં,-પ્રાણ-યામ રીતે કુંડલિનીને જગાડવી. અને રાજયોગમાં,-હૃદતા બેસતા દરેક શ્વાસે **सोहं** ચિંતવન, અથવા શ્રીહરિનું ધ્યાન, અગર શ્રીહરિનું નામ રમણું યોગ દેવું, એનું જ નામ કદમ પર ચઢવું છે. બવહારમાં બીડી પીવાની, પાન ખાવાની. વગેરે ટેવ પડી ગઈ છે, તેવીજ રીતે, શ્વાસેશ્વાસે હરિનામ દેવાયાજ કરે, સોહં ચિંતવન થયાજ કરે, એવી રીતે ટેવ પાડવી કે અનાયાસે તે થયાજ કરે. તે પાછો (પ્રાણ) નીચો પડે (નાભિમાં), તે વખતે વાસના હાલી ઉટે છે, તે બધીનું નિદાન કાળીનાગ છે.

સનાતન ધર્મરૂપ ધમશાળા વિશાળ છે. તેને ઘણી કોટડી છે. ધર્મશાળાનું રક્ષણ કરવા કોટડીમાં રક્ષા તેરલીજ પોતાની માની લીધી. તેથી તે ભાંગે તુટે ત્યારે બીજી દીવાલોમાંથી છટ કાઢી લાવી પોતાની કોટડી માત્ર સુધારીલે. તપશ્વની આચાર્યો પોતાનીજ કોટડીને સાચવે,

કોટની ઈંટા લાવે. માલીક થઇ બેઠા. કોટ વીખરાઇ જાય છે. દાદુપંથી સતરામ કહે, કબીરપંથી સતસાહેબ કહે, વૈષ્ણવો જયશ્રીકૃષ્ણ કહે, શૈવલોક જયશંકર કહે, વગેરે. તે બધા વેદોક્તધર્મ (સનાતન ધર્મ) ની ધર્મ-શાળાનીજ કોટડીના રક્ષક છે, છતાં વાડાનાજ માલીક બની બેઠા; પરંતુ સનાતન ધર્મજ છે. જ્યાં છે ત્યાં મહાન્ વિશાળ છે, આપણોજ છે. સધળાનો સિદ્ધાંત છેવટનો એકજ છે. કારસી, ઉરહુ, વગેરેનો પણ એજ છે. “કદગન કે કોને મેં, કોઈ આને ન પાવે”; કદી આવે, તો શીર જાને ન પાવે.” અર્થાત, પરમેશ્વરના ચોકમાં કોઇ આવી શકતું નથી, કદી કોઈ આવ્યો, તો તે પાછો જઇ શકતો નથી. **ચદ્ગત્વા ન નિવર્તેતે, તૃદ્ધામપરમમ ॥** અને શ્રુતિ-**નસપુનરાવર્તેતે.** એજ અર્થ સ્પષ્ટ છે.

બધી કોટડીવાળા માને છે કે, બધોજ સનાતન ધર્મ છે.

આજથી અમુક કામ નહીં કરવું, એવો નિશ્ચય છે તે રૂપ, યમુ-નામાં કુદવું, છે. એજ દિવસ (દરેક અગીઆરસ કે શિવરાત્રી) જુહું ન બોલવું, એવો નિશ્ચય કરો, પછી જોઇલો, કેવા સર્પ ડંસ થાય છે તે. તે વાસના સર્પ અંતરાત્માને ડંસે છે. પછી ચુડ ભરાવી દે છે. ત્યારે શરીર વધારું. વાસનાનો વેગ વધ્યો તેમ એ પણ વધ્યો-એટલે-સમષ્ટિ રૂપ થતાં સર્વત્ર તું તું તુંજ છે. હૃદયમાં પ્રભુ જોતાં આંખો ભરાઇ ગઇ, ત્યારે બહાર જોયું તો વિરાટ બધું તુંજ છે. તેથી હવે છુંદાઇ તુટી જવાની એમ જાણીને (વાસના) ચુડ છોડી દે છે, ને તાબે થઈ જાય છે. તેથી પોતાની (કૃષ્ણ)ની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ વાસના સ્ફુરતી નથી; છતાં કદાપિ એક દેણ ઉપાડી, તો લાત પડે છે, એટલે, કૃષ્ણનું ચર્ચુ પડે છે.-સર્વત્ર આત્માજ છે, એવું ચર્ચુ પડે છે. નાગણીઓ નાગને છોડાવે છે=શુભ વાસના અશુભને છોડાવે છે. ત્યારપછી બધા સુખેથી જળ પીએ છે, અને તૃપ્ત થાય છે. એવી રીતનું જમનાપાન કરવાથી મોક્ષ થાય છે. જ્યારે જ્યારે વાસના ઉઠે કે ઉપરથી લાત પડે. બ્રહ્માકાર વ્રતિજ ઉઠે, -**મહોવાહં, શિવોહં, સોહં, સશ્ચિદાનંદોહં,** એજ સ્ફુરતી રહે. એવુંજ નામ, કાળીનાગનાં શિરપર યથાર્થ શ્રીકૃષ્ણનું રમણ થયું, જાણો. એ એતિહાસમાણ છે.

સાતમા શ્લોક વિશેનું અન્ન પૂર્ણ થાય છે, અને આઠમા શ્લોક વિશે શરૂ થાય છે. જગત્ થયુંજ નથી, જે છે તે પરમાત્મ પ્રકાશજ છે, એવું જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે શ્રુતરૂપ કે ભૌતિક શંકજ નથી; જ્ઞાન માત્ર છે, એવી દ્રષ્ટિ થઈ જાય છે; તો પછી સદ્ગુણના ઉપદેશને માટે તેમને શરણે જવું,

બંધનથી મુક્ત થવું, એ વ્યવહાર શી રીતે થાય છે? અદૃતજ સિદ્ધ છે તો બંધન કેને થયું? મોક્ષ કેનો થયો? જો કહો કે, બંધ મોક્ષ બેકુ માયામય છે, તો માયાનું લક્ષણ શું? સાતમાં શ્લોકમાં એ (માયા) વિશે કહેવામાં ગયું છે તે છતાં ફરી કહેશે તો પુનરૂક્તિ દોષ આવશે, પણ વેદાંતમાં તે દોષ સંભવે નહીં, કેમકે સૂક્ષ્મ તત્વ છે તેથી એકવાર કહેવાથી સેહેજમાં સમગ્રજ્ઞ જાય તેવું નથી.—કહ્યું છે; તેથી વેદાંતમાં જો પુનરૂક્તિ થાય છે તે, તત્વની ઉચ્ચતા-મહત્તાજ પ્રાપ્ત કરે છે.

ગુરુ જો કે જ્ઞાન પ્રકાશમાંજ રિયત છે, તે જ્ઞાની છે, તે શિષ્યને અજ્ઞાની શી રીતે જુવે? !

જ્ઞાનમય પુરૂષજ, કાર્ય કારણ બાવનાથી, ગુરુ શિષ્ય, પિતા પુત્ર, સ્વામિ સેવક, દેવ મનુષ્ય, વગેરે બેદ કલ્પે છે. જેને માયા કહે છે તેનાથી તે ઉત્પન્ન થાય છે. તે માયા છે, તે મોહ કરે છે અને બ્રમણ વિદ્યેષ ઉપજાવે છે. પરમાર્થ દ્રષ્ટિથી તો કાંઈજ નથી. અનંત વ્યાપક ચિદાનંદ તત્વમાં ગુરુ શિષ્યાદિ વ્યવહાર, કાર્ય કારણ બેદ વડે, થાય છે, તત્વમાં બેદ નથી.

આવણુ-સંશય છે, તેજ અજ્ઞાન પડે છે. નાટકનાં પાત્રો છે તે, મૂળ કવિની કલ્પનાને આધારે નાચે છે. તેમ, एकाहं बहुस्याम् એવી ઇશ્વરની કલ્પના (સંકલ્પ-સ્પર્ણ) ઉપર બધા નાચે છે. નાટકવાળા અથવા ભવાયા જો પડે છે નહીં રાખે, અને બધા પ્રેક્ષકની નજર આગળ વેશ બદલી બદલીને આવે તો અસર થાય નહીં. દેખાવમાં એક પડદાપર બીજો નાખે છે, તે જાંચકી લે છે. પછી રાજા બની આવેલો તે રાજા નથી, સ્ત્રીનો વેશ લીધેલો તે સ્ત્રી નથી. એ બધાં આવણું છે, તે બધાં તે વ્યક્તિપર નાચેલાં છે. તેમ, બુદ્ધિ ઉપર સંશય પડે છે-આવે છે તેથી બુદ્ધે છે. ગુરુ તો મૂળ આરંભથીજ ઉપદેશે છે. એ રીતે અધ્યાત્મ કરીને ક્રમે કરીને તે પડે છે જાંચકી નાખવો, તેને અપવાદ કહે છે, 'નંદ' અગ્રીસી નાટકનું દ્રષ્ટાંત આપી સ્પષ્ટ કરે છે:-નંદેસેન રાજા, વેલોચન પ્રધાન, અને પદ્મિની પ્રધાન પત્નિ, એ ઉપર નાટક છે. નંદ, એટલે આનંદ-રાજા-મોક્ષ. વિ-ઉલટી છે આખો (લોચન) જેની, એટલે માયા-મય પડદાવાળી રાજસી, તે ચિત્ત પ્રધાન. સ્ત્રી સતિ તે સત્, અને વિવર્ત કરે તો, આનંદમાંથી “આ” જતાં “નંદ” છે તે તમે મુશ્કેલ સમજો. સતિ-સત્ત્વ. પ્રધાન-રેજ. એ ત્રિપુટી ઉપર નંદજનીસી નાટક ઉભું છે. સતિનાં વચ્ચની સુંદર સુગંધથી બ્રમરો ઠાહર કરે, તેથી

તેનાં વસ્ત્ર ધોવા ધોખી રાત્રે જાય છે. રાજા નગર ચર્ચા કરવા નિકળે છે. આનંદ (રાજાએ) માયા તરફ જોયું, એટલે સત્યત્વની સુવાસ આવે. સતિનું વસ્ત્ર આવું સુગંધવાળું છે તો જાતે કેવી હશે, એવા વિચારમાં તેનો સ્પર્શ કરવા મન મલીન થયું, અને તેને મળવા ઠરાવ્યું. (આત્મ પ્રેરણાથી માયા ચલિત થાય છે). નંદરૂપ તમો ગુણે સત્વગુણ ઉપર આક્રમણ કરીશું, તેથી મલીન સત્વ થયું. આ, સૃષ્ટિનું બીજ વવાયું. ચિત્ર (પ્રકાશ) હોય ત્યાં સુધી સતિને મળાય નહિ, તેથી તે પ્રધાનને બહાર ગામ કાઢ્યો. રાત્રે રાજા ગયો. ત્યાં પેહેરેગીર (પંખી નામે) છે, તે સંકલ્પ. તે સંકલ્પ વિકલ્પ બે પાંખવાળું મન છે. રાજાએ તેને પોતાની શાલ તથા કુંડલ આપ્યાં. **इन्द्रियाणां मनश्चास्मि** (ગીતામાં કહ્યું છે). તે જે મન છે તે માફ સ્વરૂપ છે. રાજા અંતઃપુરમાં ગયો. ત્યાં સત્ છે તે છેવટે સત્ રૂપેજ પ્રકાશે છે. સત્વને ઘેર આનંદ ગયો; રાજાનો સત્કાર કીધો, પછી સતિએ બુદ્ધિબળથી એકજ પદાર્થ બિન્ન બિન્ન જાતના ચિત્ર વિચિત્ર પાત્રોમાં આપી રાજાની મલીન વૃત્તિ ફેરવી દેવા યુક્તિ કરી. સત્યે સમજાવીને કહ્યું કે, રાજાનો ધર્મ આવો ન હોવો જોઈએ. નિષ્કામીમાં કામના ઘટેજ નહિ. કાળાં શ્વેત રક્ત લીલાં, પીળાં, શુભાખી વગેરે બધાંજ પાત્રમાં દુધ (અથવા અન્ય ગમે તે પદાર્થ) નો સ્વાદ એકજ છે. સરખો છે, એવું જ્યારે રાજા બોલ્યા, તે સાંભળી તરત સતિ બોલ્યા કે, એજ રીતે સર્વ સ્ત્રીમાં સુખ સરખુંજ-એકજ પ્રકારનું છે, છતાં તમને શું ભેદ લાગ્યો કે અત્યારે રાત્રે આત્રે આવ્યા? અભેદ તત્વને વરી છે, એવી બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ (એજ વસ્ત્રમાં ગંધ માત્ર) છે, કે તેનાં શ્રવણ માત્રથી તલ્લીન થવાય છે. ઉપદેશ (વસ્ત્ર) માં શાંતિ છે તો મૂળ બ્રહ્મવિદ્યા કેવી હશે (સતિ જાતે-સત) એમ જિજ્ઞાસાથી જીવ ખેંચાયજ. બ્રહ્મવિદ્યા છે તે બ્રહ્મરૂપજ છે તે સર્વ કોઈ જાણી શકે. સત્ય સર્વનું છે, પણ વરી કોઈને નથી. રાજા સમજી ગયો અને પાછો ગયો. જાગ્રત થયો-જ્ઞાન થયું. પ્રધાન આવ્યા. પેહેરેગીર પાસે રાજાનાં ચિન્હ (શાલ કુંડલ) જોઈ વેહેમાયો.

આત્મા અજ્ઞાની થયોજ ન હતો. માત્ર **एकौहं बहुस्याम्** પ્રધાને, મન પંખી પાસે શાલ (સંકલ્પ) અને કુંડલ (વિકલ્પ) જોયાં, તેથી અમ-જ્યો (રજ્જેગુણરૂપ પ્રધાન બળબળી ઉઠ્યો) કે સ્ત્રી બગડી (સત્ હતું તે અજ્ઞાત થઈ ગયું, એમ માની લીધું. જે કે સતને કાંઈજ થયું નથી, છે સેવુંજ છે છતાં). સંકલ્પ વિકલ્પ જોઈ રજ્જેગુણ પ્રવર્ત્યો. પ્રધાને અંદર

જઠ સ્ત્રી ઉપર પડેલો ઔસાદયો કે બગડી છે, અર્થાત્ તેને ઉલટુંજ દેખાવા લાગ્યું. સતિને રજા આપી. તે વિવેક વિરાગરૂપ પોતાનાં માતાપિતા પાસે ગયું (સત્ છે તે વિવેક વિરાગમાંજ જઠ વસે છે). માખાપે કહ્યું, ડર નહીં, તું સતિજ છે, માઈ કુળ પરમ પવિત્ર છે. રાજાને ખબર થઈ. ખાત્રી છે કે સત્ય કદિ વ્યભિચારી હોયજ નહિં. રાજા રૂપ શૂર, તે પ્રધાન રૂપ શિષ્યનું સમાધાન કરવા તજવીજે ચઢ્યો. એક જણ શિકાર ખેલવાને નિમિત્તે સતિ છે ત્યાં ગયા. ચોપાટ રમત માંડી, પ્રધાન પોતાનાં મનમાં વિચારતો રહે છે કે રાજાને અને સ્ત્રીને ક્યારે મારી નાંખું, અને રાજા તો સમાધાન માટે વિચારે છે. રાજા, પ્રધાન, પિતા, પુત્રી (સતિ) એ ચાર જણ રમે છે. શરત કરી કે જેના પોખાર પડે તે સાચું, અને ન પડે તે જુદું. વિવેક પિતા કહે છે કે, માઈ કુળ નિષ્કલંક હોય તો પોખાર પડજો. રાજા કહે, મેં દેવાલય દીઠું, દેવથી લોભાયો, પણ સ્પર્શ ન કર્યો હોય તો પોખાર પડજો. સતિએ કહ્યું કે, હું સતિ કાયમ હોઈ તો પોખાર પડજો. પ્રધાન કહે, ધનનો દગ ચોર નહીં લઈ લે, અને જાર પુરૂષ છતાં સ્ત્રી બગડે નહીં, એ બે સંભવે નહીં. તાત્પર્ય કે, ત્રણે જણના પોખાર પડ્યા, માત્ર પ્રધાનનાજ નહિં પડ્યા. છતાં વેહેમ (સંશય) થી પ્રધાન માનતો નથી. તેથી ચાર વાર રમ્યા. ચારેવાર તેમજ થયું. છતાં ઉલટુંજ જોનારે એકને છુંદી મારવાતું ધાર્યું. અર્થાત્ ચારે અવસ્થામાં આત્મા સત્ છે, તે બતાવ્યા છતાં વેલોચન (ચિત્ત) માનતો નથી. એક જણ પાછા જાય છે. રસ્તે જંગલમાં રાજા જરા સુતો, ત્યાં તે પ્રધાને શિર ઉઠાવી દીધું. ત્યાં સતિ હતી તે ચોગીને વેશે આવી (પ્રધાનને ખસેડી મુકી) પોતેજ ખુની જાહેર કરે છે (અગ્નિનેજ આરોપ માત્ર). પૂર્ણ સુવાન થતાં આનંદ (નંદ-રાજા) કપાઈ જાય છે અગ્નિને તેનો ધાત કર્યો, પણ વચસાં સતિ પેંદી-માથે લીધું. તેને સેનાપતિએ પકડી (એકાગ્રતારૂપ સેનાપતિએ સત્ પકડ્યું). કેદમાં રાખી. આવર્ણ કદમના (માયાની) છે, છતાં સત્ કેદમાં. કુંવર કાર્તિકેન ગાદીએ બેસે છે, તેજ પ્રસંગે વેલોચનનો ખુલાસો થાય છે. તે પ્રધાન કેદીને છોડે છે ત્યાં સેનાપતિ, કુંવર, બધાં ભેગાં થાય છે. પ્રધાનજ ખુની છે એમ નિકળી આવે છે. પકડાઈ જાય છે. અર્થાત્ એકાગ્રતાથી શ્રવણ કરવાથી અહ્મવિદ્યા આવે છે કે પોત્તળ ખુલે છે. ખુની છે તે મન-કલ્પના છે. કેસ ચાલે છે, જે જોયું તે જુદું છે અને સત્ તે સત્ છે, છતાં સંશય માનતો નથી. તે કહે છે કે, રાજા જીવે તો તું સતિ છે, એમ માનું. તેથી સતિ સૂર્યની પ્રાર્થના કરે છે, અને સૂર્ય

પોતે રાજને લઈને આવે છે. જે આનંદ છે તેને માર્યો હતો, તે અતુભવ થાય ત્યારે માને. સૂર્ય, એટલે પ્રાણ છે, તેના અભ્યાસ-સેવનથી મન સ્થિર થાય અને વાસનાનો ક્ષય (નાશ) થાય છે, તેમ થયું. તે વખતે બ્રહ્મવિદ્યાના પ્રભાવથી નંદસેન (આનંદ) આવે છે. વૈલોચન છે તે સુલોચન (સુલકું-ખરૂં જોનારો) થાય છે. બધો માયા પડેલો ઉચ્ચકાર્થ જવાથી સત્ ચિત્ત આનંદ નિર્વિકારજ છે તે સમજાવ્યું જાય છે.

રાહુ અને રાહુનું માથું, એ, જેમ, એ નથી; એકજ વસ્તુ છે. વળી આકાશમાં છિદ્ર એકજ છે; તેમ, આત્મામાં ભિન્ન ભિન્ન દેખાતા આકારો છે તે કલ્પના-માત્રજ છે. સ્વામિ સેવક, પિતા પુત્ર, ગુરૂ શિષ્યાદિ ભેદ છે તે ઇશ્વરની પોતાની ઇચ્છાથીજ દેખાય છે, તે કલ્પના (કથન) માત્રજ છે. અજ્ઞાનથી પડેલી એવી ભેદ ભાવનાનો નાશ કરવાનેજ, ગુરૂ શિષ્યાદિ ભાવના બાંધે છે. વાસ્તવે તો એક અખંડ સમ્યક્દાનંદ શિવજ છે. ઉપાસક જ્યારે ઉપાશ્ચર્ય થઈ જાય-પોતાપણું ભુલી જાય-પોતે તેમાં ખોવાઈ જાય, ત્યારે ગતિ સ્થાને-સ્વધામમાં પોંચે છે. પરંતુ પોતે ખોવાઈ જવું એ જલદી બની શકતું નથી. ઇષ્ટમાંજ પરમ પ્રેમ લાગે, પોતાનું સર્વસ્વ ઇષ્ટનેજ જીવે, જગતનું કાર્ધ રૂચે નહીં, એજ રંગથી હૃદય રંગાઈ જાય, તોજ ઉપાસક અભેદત્વનો અતુભવ કરી શકે છે.

મૂર્તિપૂજા છે તે ચિત્તની એકાગ્રતા કરવાને સાધનરૂપ છે. પણ તે જે રીતે થવી જોઈએ તેમ થતું નથી. એક ન્યાયાધીશ હતો તે લાલજીની મૂર્તિની પૂજા કરતો હતો ત્યારે કોઈ જોડે ખોલતો નહીં. એક દિવસ પૂજામાં એકો ત્યાં શિરસ્તદાર આવ્યો. તેજ દહાડે એક કેસનો ફેસલો આપવાનો હતો તેથી શું ફેસલો-હુકમ આપવો તે જજનેન્ટમાં લખવાનું રહેલું, તેથી પુછવાને આવ્યો, ત્યારે પાસે પડેલી દોરી તે લાલજી નાં ગળાંમાં ઢાલી જાંચી બતાવ્યા, એટલે ફાંસીની સજા કરવાનું સુચવ્યું. જીવે, આ ખુબી કેવી, લાલજી ઉપરનો પ્રેમ કેવો ?!! કલેક્ટર છે તે બીજા નોકર જેવોજ સાધારણ નોકર છે, છતાં રાજ સત્તાનાં બળને લીધે, શ્રીમંત શેઠ ભોંકે સ્વતંત્ર હોતે ઝુકીને સલામ કરે છે, તો મૂર્તિમાં પરમાત્માની આરોપેલી સત્તાથી શું પ્રભુ પ્રસન્ન થાય નહિં કે ? થાયજ. વીજળીમાં શું છે !? લાકડાંનો વેહેર, કેલસા, એસિડ, વગેરે નજીવું જેવું ભરેલું છે, છતાં રસાયન પ્રયોગથી તેમાં કેટલું બળ છે. ! દીવો થઈ જાય છે, તારથી અનેક સમાચાર પ્રસરે છે. તેમ, રૂપમુનિએ મત્રોમાં શબ્દોની યોજના એવી રીતની ગોઠવી છે કે તેમાં બધું બળ સમાયલું છે. તબક્કા

માં શું છે? ઠીકઈં અને આમડું; પરંતુ ગોઠવણ કેવી છે કે, જોઈ તો સુર કાઢે છે, અને તાળ મેળવીને ચિત્ત પ્રસન્ન કરે છે. લેલી નામની એક મોટા શ્રીમાનની પુત્રીનું મન, એક મજનુ ફકીર સાથે લાગ્યું. તેથી બાપે તે મજનુને જંગલમાં કાઢ્યો. લેલી બીજા કોઈને પરણતી નથી. પુક્તિ કરી અને તેને બોલાવ્યો. તેલની કઢા ઉકળાવી, તે કઢાની આ બાજુએ લેલી છે અને પેલી (બીજી) બાજુએ મજનું છે, બીજો રરતો રાખ્યો છે, મજનુને કહ્યું કે, સીધો જઈને લેલીને લઈ જશે તો હમારી તકરાર નથી. પ્રેમ બેઠોનો એવો લાગેલો કે અબેદરૂપ બનેલાં. કઢામાં રહીને મજનુ આવી, લેલીને લઈ કઢામાંથી બેઠ ગયાં, તેનું બાન પણ નથી, અને કશું થયું નહીં. એવો પ્રેમ પ્રભુમાં હોવો જોઈએ.

સલાહ જે મૂર્તિ ધરે છે. તેણે સારા દિવસ, યોગ, વાર, નક્ષત્ર, જોઈને જે હુંગરમાંથી તે પથર લાવવો હોય ત્યાં જઈ નિમંત્રણ દઈ આવવું કે, અમુક દેવતાની પ્રતિમા ધરવા કાલે પથર લઈ જવામાં આવશે. પછી મુહૂર્ત જોઈ તે દિવસે લાવી, મુહૂર્ત જોઈ તે તે શુભ દિવસોએ ધરવી જોઈએ. પછી મંદિરમાં લઈ જવી તે બારણામાંથી નહીં, પણ ઉંચે શિખર (છાંડા) માં બાકાઈં રાખી, ઉંચેથી તે મુર્તિને મંદિરની અંદર મુકવી. પછી તે બાકાઈં ચણાવી લેવું. વેદના મંત્રો વગેરેની વિધીથી પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા વગેરે કરી સ્થાપન કરવી. પછી તેમાં જે ભાવના દ્રઢ થાય, તો મુર્તિ બોલે છે, વરદાન આપે છે, સંકટ કાપે છે, બધું શુભ થાય છે. બેદો દેખાવવાનું કારણ, અજ્ઞાનને લીધે (બેદ જણાય) છે. તે બેદો અવિદ્યા જન્ય હોવાથી કલ્પિત છે, તેથી મિથ્યા છે. તેનો તત્ત્વ જ્ઞાનથી બાધ થાય છે. એ મિથ્યાત્વ છે, તેજ માયા. યથાર્થ જ્ઞાનોદય થાય ત્યારે મિથ્યાત્વ જાય.

જગત બધું મિથ્યા છે, તો ગુરુ શિષ્ય, બોધ, શ્રંધ, વાણી, બધુંજ મિથ્યા થતાં તેની જરૂર રહી નહીં? ત્યાં કહે છે કે, તે કેવા પ્રકારનું મિથ્યા (જગત) છે, કે, સ્વપ્નવત્ (મિથ્યા) છે. સ્વપ્નમાં કુતરું કરડયું તેની દવા, તેનો વેદ, તેનો દેશ, કાળ, દુઃખ, સુખ, બધું સ્વપ્નનું, અને આરામ થયો તે, પણ સ્વપ્નનોજ. જગત થયા પછી કહે છે કે કુતરું, વેદ, દવા અને આરામ થયો તે અને જોને થયો તે વગેરે બધુંજ જુહું; પરંતુ જાગ્યો નથી ત્યાંસુધી બધુંજ સાચું છે. તેમજ, જ્યાં સુધી અજ્ઞાનમાં છે ત્યાં સુધી ગુરુ, શિષ્ય, વેદ. ઉપદેશ, જ્ઞાન થવું, વગેરે બધુંજ સાચું છે. ઉપનિષદમાં છે કે, જન ભેદા ભેદા મવાનિ, પુત્ર મપુત્ર મવાતિ, માતા

બ્રહ્માતા મહર્ષિ, વગેરે. શાસ્ત્ર મિથ્યા, પણ જે બોધ અપાય છે તે સત્ય છે. દેવની પ્રતિમા છે તે, દાઢ, માટી, ધાતુ, પાષાણાદિની દ્રષ્ટિથી મિથ્યા છે, પણ દેવ ભાવના છે તે ચૈતન્યમય હોવાથી, દ્રઢ થતાં, સત્ય રૂપ હરે છે. મર્ચિહિ વસતિ દેવો તસ્માત્ મર્ચિહિ કારણમ્ ॥ મંત્રમાં ગુરુમાં, તીર્થમાં, માતાપિતામાં, દેવમાં, સંતમાં, ઔપદમાં, ભાવના પ્રમાણે સિદ્ધિ થાય છે. ઘડો, તો માટીનોજ થાય; પણ બોલો ભરીને માટી લઈ આપવાથી (ઘડો) નહીં થાય. પરંતુ રીતસર ક્રિયાથી બને છે. તેમ, ભાવનારૂપ થઈ જાય ત્યારે સિદ્ધિ થાય છે. તે ભાવના કેવી હોવી જોઈએ કે, જાણે પોતાનો એક સ્વભાવજ હોયની, એમ સ્વભાવરૂપ (તે ભાવના) બની જાય. બિલેરી કાચમાં છુદા પડ્યા તે બદલાય નહીં. હાથીનું ચિત્ર છે તે ઉપર માવઘ ચિત્રેલો છે, તે પાછો નીચે નહીં ઉતરે, તે સો ચઢ્યો તેજ ચઢ્યો. ઘડો થયો તે મરડાય નહીં. ઘડાઈ ગયો તે થયો. તેમજ ભાવના પરિપાક થયા પછી, કદી ખસે કે બદલાય નહી. તેમ, વેદાંત શાસ્ત્ર પણ મિથ્યા છતાં બોધ સત્ય થાય છે. હસ્તામલકનું જીવન ચરિત્ર દ્રષ્ટાંતરૂપ છે. કોયલ છે તે પોતાનાં ઈડાં કાગડાના માળામાં જઈ મુકી આવે છે. તેને કોયલ નથી સેવતી, કાગડો સેવે છે. તેને શિખવે છે. તે ઉડતાં થવાની વખતે કોયલ પાછળ આવી રહીને “કુ” અવાજ કરે છે. ત્યારે કોયલનું બચ્ચું પોતાની જાત ઓળખી “કુ” કરતી ઉડી જાય છે. તેમ, સંસારી લોક કાગડા સ્થાને છે. કાગડો ચતુર છે, તેવા સંસારી લોક વ્યવહારમાં નિપુણ હોય છે. તે કાગડે એક કીકી (આંખ) છે, પણ દૈતમાં હોય છે. કોયલ પણ કાળી અને કાગડો પણ કાળો. ત્યાગી સંત છે તે શબ્દરૂપ ગર્ભ રાખે છે (મુકે છે), અને જ્ઞાનરૂપ ઈડું મુકી આવે છે, તેથી ઉદયુદ્ધ માતા પિતા જન્મ આપે છે, તે ભક્તરૂપ બચ્ચું સંત-કોયલનું છે. માઆપ બણાવે છે, પોપણ કરે છે, વિચાર દિક્ષામાં ઉડતાં પણ શિખે છે, “કુ” બોલતાંજ ઉડે છે, તેમ, સંત-ત્યાગી કોયલ ઉપદેશે છે કે, “કુ” એટલે, આ સંસાર નહારે-મિથ્યા છે. શંકરે માત્ર “કુ” કીધું. શંકરે પુછ્યું કે, તું કોણ છે, ક્યાંથી આવ્યો, વગેરે તેનો જવાબ હસ્તામલકે આપી કોયલનું બચ્ચું તેમાં લગી ગયું. જવાબ આપ્યો કે, હું બ્રહ્મણાદિ જાતિ ગુણક્રિયા વર્ણવાળો નથી. પણ નિજ બોધ રૂપ છું. તેનામાં બોધ હતો તે સત્ય હતો. તે સત્ય હતું, તે સત્યમાં ભગી ગયું. એનું કારણ પ્રથમથી મળેલી ભાવના છે (દેવની મૂર્તિ માફક) ચિત્રનો સિપાઈ છે તે ચોરને અટકાવતો નથી, પણ બાળકને બોધ

અધ્યાય છે. બાળકને ભય હોખવે છે તેથી રડતો રહે છે, માટે તે સાચું કહે છે. શાસ્ત્રો કહેવે છે કે, કામાદિ વિકાર ત્યજ દો; પણ તે શાસ્ત્ર કંઈ તમારા કામાદિ વિકારોને અટકાવતું નથી, પણ દુઃખદાયક છે એવી ચેતવણી આપે છે.

દરપણમાં પ્રતિબિંબ દેખાય છે તે મિથ્યા છે, પણ સુખ ઉપર જે હાથ પડેલો તે પ્રતિબિંબમાં દેખાય છે તે જોઈને સમજે છે કે, એ હાથ કંઈ એમાં (પ્રતિબિંબમાં) નથી; તેથી વસ્તુ લઈ સુખ (બિંબ) ઉપરથી લુછે છે. સુખ ઉપર એ હાથ છે, એવો સાચો બોધ કરે છે. શાસ્ત્ર વાંચે છે ત્યારે ગુણ દોષ વાંચે છે, તે ગુણ દોષ તે શાસ્ત્રમાં નથી, તેમ તેમાં પાપ પુન્ય નથી, પણ શાસ્ત્રરૂપ પ્રતિબિંબમાં જોઈને હૃદયમાંથી તે દોષ લુછી નાંખવામાં આવે છે. તેમ, વેદાંત મિથ્યા છતાં સત્ય બ્રહ્મતત્ત્વનું બોધક છે, બ્વહાર બધો માયામય છે. જગે ત્યારે નિદ્રા જાય છે, તેમ જ્ઞાનમાં જગે ત્યારે અજ્ઞાન જાય. અંધકાર કંઈ ઉલ્લેચ્ય નહીં, દીપ પ્રકટા વેથી તરત જાય છે, તેમ, સાધનોથી અજ્ઞાન જતું નથી, જ્ઞાનથી જશે. જગતમાં પદાર્થમાં સુખ માનવું, એજ અંધકાર ઉલ્લેચ્ય તુલ્ય છે. જાઓ કે માયા ગદ્ય.

માયા છે તે પરમાત્માથી ભિન્ન નથી, તેમ અભિન્ન પણ નથી તેમ, ભિન્નાભિન્ન પણ નથી; અને તેથી અનિર્વચનીયા છે. તે માયા અવિચારથીજ સિદ્ધ છે. એ વેસ્થાને વિલાસ પુરૂષને રૂંધે છે. એ બહુરૂપી નથી છે. બહુરૂપી જેમ અનેક વેપ ધરે છે, તે ઓળખાતો નથી; અને રાજને પ્રસન્ન કરે છે તો ધનામનો હક થાય છે. તેથી રાજનું રમકડું છે. તેમ, એ માયા છે તે ધ્વિરનું રમકડું છે. જ્ઞાતિનું સ્વરૂપ ધૃષ્ટાંતથી બતાવે છે:—

એક બ્રાહ્મણ મોટો શ્રીમાન હતો. તેને એકનો એક પુત્ર હતો. તેને હલકા માણસની સામત લાગી તેથી દારૂ પીતો થયો. તેઓ એક દિવસ કેટલી બાગમાં ઉગ્મણી ગયા. ત્યાં ખૂબ દારૂ પીધો, અને ઘેર આવતાં એક ખાઓચીઆંમાંથી પાણી પીધું. ઘેર આવ્યો ત્યારથી છાતીમાં ખુબ વ્યથા ચાલી. ધણી વેદ દાકતરો આવ્યા. શું રોગ છે તેની પરીક્ષા કર્યાં શિવાય ઉપલક્ષ તર્કથી દવા આપ્યા કરી. તેનાથી તો વધારે તરફડીઆં મારવા લાગ્યો. શ્રીમંત હોવાથી બહુ લોકો આવે છે. એવામાં એક કહીર ત્યાંથી જતો હતો, તેણે ગરબડ અને ગડમથલ જોઈને પુછ્યું કે શું છે. પાત જણતાં કહીર કહે, હમભિ દવા કરતા હું. લોકો બોલે છે કે મોટા મોટા

L. M. & S. થાક્યા, અને હાથ છોડાવ્યા, તો આ ચીથરીઓ શું કરશે? છતાં ભલે, એમ કહી એક જણ ફકીરને લઇ ગયો. ખેડા, અને બધાને ઉઠાડી મુક્યાં. ફકીરે પુછ્યું કે, સાચે સાચું કહી દે, કે તેં શું ખાધું પીધું છે. હું બધું જાણું છું, પણ ખાત્રી કરવા પુછું છું, ખરું નહીં કહેશે તો મરી જશે. છોકરાએ બધી વાત કહી દીધી. ખાખોચીઈં ક્યાં છે તે નિશાની આપી. તરત ફકીર ઉઠ્યો, ને ઘરમાં કહ્યું કે, હું હમણાં આવું છું. ખાખોચીઈં હતું ત્યાં જઈ જોયું. તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું કે, તેમાં ઝીણી ઝીણી જળો છે. તરત વિચાર્યું કે, એ જળો પાણી પીધું તેમાં જળને એનાં કલેજાને ખાત્રી ગઇ છે તે લોહી ચુસે છે, તેથી તરફડે છે. હવે ઉપાય શોધ્યો, અને તે બ્રાહ્મણને ત્યાં જઈ કહ્યું કે, ચારઆના ખરચ પડેગા. લોક કહે સેંકડો રૂપીઆ ખરચાઇ ગયા, ત્યાં ચારઆના શું વીસાતમાં છે. એ લઇ જશે તો ધર્મ થશે. તરત પાવલી આપી. તે લઇ જઇ ગાંવે લીધો. ગંજેરીખાનાંમાં ખેસી હુકકો ભર્યો, તે બધાને પાંચો. પછી તે હુકકામાંનું પાણી સીસીમાં ભરી લીધું. આવ્યો, અને એક ચમચો પાણું કે તરત હૃદયે વળગેલી જળો છુટી પડી, તેથી વ્યથા નરમ પડી. પણ થોડીવારે પાછી વળગી, તેથી વ્યથા ચાલી. ફકીરે બધું સીસીનું પાણી ડોહીને પાછ દીધું. તેથી બધી જળો છુટી પડતાં શાંતિ થઇ. તેવી વાંતિ (Vomit) કરાવી, તેમાં બધી જળો બહાર નિકળી પડી, ત્યારે છોકરો સ્વસ્થ નિર્ભય સુખી થયો.—તેમ,—ધનવાન બ્રાહ્મણ સ્થાને અહ જાણો. તે અનંત શક્તિ-શ્રીવાળો છે. તેનો પુત્ર જીવ છે. તે કામ, ક્રોધ, લોભાદિ મિત્રોની સંગે દાર્ડીઓ ખતી ગયો છે. મોહરૂપ મદિરા પીનારો બન્યો. સંસાર શહેરના કુટુંબરૂપ ખાગમાં ઉગ્મણીએ ગયો છે. મદિરાપાનરૂપ વિષયરસપાન ખૂબ કીધું. હૃદયરૂપ ખાખોચીઈં છે. તેમાં, હું અને મારું, એવી નિદાન વાસનારૂપ જળો, તે જળમાં હોવાથી, તે જળપાન કરવાથી પેંસી ગઇ. આશારૂપ જળો પેંદી-લાગી ગઇ; તેથી ચિંતાથી હૃદય બળે છે. આ બધું શાથી થયું? અવિશ્વારથી. ભિન્ન ભિન્ન મત પંથના આચાર્યોરૂપ મોટા મોટા વઝઈ, દાંતરો કહે છે કે, હમારે ત્યાં હમારા વાડામાં આવે તો હમારી દવાથી આરામ થશે, હમે મોક્ષ આપીશું, મોક્ષ થશે. એમ બધાએ સ્વાર્થ પરાયણતાથી કહે છે. ફકીર તો સ્વાર્થ રહિત હોવો અહંમત્વ ત્યાગવાનું કહે છે. તે ગાંડો થેલો સ્વતંત્ર એકલો છે. તેમ, એકલું વેદાંતસિંહ એકલોજ, તેવું ગાંડા થેલા જેવું મસ્ત છે. તે ઘડીમાં કહે છે કે, આ સર્વ અજ્ઞાનથીજ થયું; વળી કહે છે કે, આ જગત થયુંજ નથી, છેજ

નહિ દુરિય જગત્ છે. વળી કહે છે કે, અનિર્વચનીય છે. તે નિદાન થું કહે છે કે, વાસના જન્ય તેવો ઉપાય બતાવાયતોજ ચિંતા જન્ય-ચિંતા જળો છુટે. ગાંજો પીનારની આંખો લાલચોળ થાય છે, તેમ, આત્મામાં પૂર્ણ પ્રેમ લાગે, પ્રેમ નીશો ધુટી પી જાય, ત્યારે નિજનંદનો અનુભવ લેવાય છે. ગાંજો તેજ પ્રેમનિશો. એ પ્રેમ નિશો ચઢે તો તે કદી ઉતરતો નથી, અજર ખુમારી, અખંડ ખુમારી ચઢેલીજ રહે છે. ચાર આના કિંમત-અર્થાત, ચતુષ્ટય સાધન સંપન્ન થયો ત્યારે એ ગાંજો (જ્ઞાન રસ) પાછ શકાય છે. હૃદયરૂપ હુકકામાં ચઢાવી પાન કરવાતું છે. તેથી ધુમાડાના પટ તે પાણીમાં પડે છે. તેમ, શ્રવણ કરતાં હૃદયમાં જ્ઞાનના પટ પડે છે. ઘણે કાળે હૃદય પણ જ્ઞાનમય થાય છે.

એક ચમચો પીતાં વાસના-આશા જળો છુટી પડવાથી ચિંતા જન્ય; પણ બધું પાણી ગટકાવી જવારૂપ નિદિધ્યાસથી તો બધી સમુજગી ચિંતા જન્ય છે. કાષ્ટમાં જડેલા ખીલા છુટા પડી જાય છે તેમ હૃદયમાં ઠોકરી ઘાલેલા-મનથીજ ઘાલેલા ખીલા-વાસના છુટે છે ત્યારે શોક જન્ય છે. જ્ઞાનતું પાન કરવાથી (તે નિશાથી), થવાતું હશે તે થશે, એમ સમજીને ચિંતાથી રહિત થાય છે. જળો છુટી પડી એટલે ચિંતા મટી. ખૂબ પીએ, રોમે રોમે પ્રભુ પ્રેમ હવાઇ જાય છે. તે બહુ નિશો કરવાથી વાન્તિ થાય છે ત્યારે બધી વાસના એકી કાઢે છે, -ત્યાગ કરી પોતા-માંથી કાઢી નાખે છે, એજ રોગ ગયો, આરામ થયો.

દીવા પાછળ અંધારું છે તેમ, જ્ઞાનમય બ્રહ્મનો પુત્ર અજ્ઞાન છે, તેને વેદાંતરૂપ કક્કીરકારા અપાયલા પ્રેમ નિશાથી પોતાનાં સ્વરૂપતું બાન થાય છે. “ચિત્ત” શબ્દમાં બે તકાર છે, તેમાંથી એક જ જતો રહે, તો એક જ માત્ર રહે છે. એટલે જિત્તુ એટલે ચેતન-પ્રકાશ જ્ઞાન માત્ર રહે છે. જિમ નાશ થાય છે, મુજ સ્વરૂપતું જ્ઞાન થાય છે, તેજ મોક્ષ. માટે સંસારતું કારણ મન છે, તે છુટવાથી પરમાત્મ લાભ થાય છે.

મન જ્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી પરમ આનંદતું બાન થતું નથી. મન છે ત્યાં સુધી જગદાદિ ત્રણ અવસ્થાત્રય આત્મા કરે છે. માટે સધળા ભેદ બ્રાંતિ થવામાં મુખ્ય કારણ મનજ છે. સર્વ હૃદય થાય છે તે, પ્રાણીઓનાં શુભાશુભ કર્મથી અથવા જગતના શુભાશુભ પદાર્થોથી લેપાતો નથી-અસંગ છે, તેમ, -સાક્ષી ચિદાત્મા છે તે કર્મથી લેપાતો નથી-અસંગ જ્ઞાનરૂપ છે. મનના નિશ્ચય પ્રમાણે બહિર ક્રિયા થાય છે.

મનજી બંધ અને મોક્ષનું કારણ છે. જેવું એ મન માને છે તેવું થાય છે—જેવી રીતની દ્રઢ બાવના તેવી સિદ્ધિ થાય છે. મન વિચાર કરે છે તેના ચાર પ્રકાર છે, તે અનુક્રમે એક એકથી ચઢિયાતા છે તે, કલ્પના, તરંગ, સંકલ્પ અને ચિત્તવન. એ ચિત્તવન જો શ્રદ્ધા યુક્ત હોય તો છુટબાવના સ્ફુટ થાય છે.

એક અંધ શ્રદ્ધાવાળો (બીજરૂપ શ્રદ્ધાવાળો) શિષ્ય થવાને એક મહાત્મા પાસે ગયો. તેને એકાંતમાં આવવા કહ્યું. જ્યારે ત્યારે પણ કોઇ કોઇ બેઠેહુંજ હોય તે જોઇ વિચાર કરી, ગુરુ જ્યારે દિશા ગયા ત્યારે તે પાછા આવતા સામે જઇ જો. ગુરુ બોલ્યા કે, “સુન બે બૂત, વખત ન સમજે, કવખત ન સમજે, મારંગા તુંબડી, શિર જમગા કુટ.” પેલો તો તે સાંભળી લઇ સાધુ બની ચાલ્યો ગયો. શ્રદ્ધાથી એજ મંત્ર માની લઇ જપતો રહ્યો. એક નગરશેઠનો પુત્ર મરી ગયો તેને બાંધી લઇ જતા હતા તેને અટકાવી નનામી છોડાવી, તે મંત્ર બોલી કહ્યું કે, ઉઠ, ખડા હોજ. તેથી તે જીવતો થયો. તે જોઇ તે સાધુને બહુ માન પાન સત્કાર થયો, અને ગુરુને તેડાવ્યા. ગુરુ કહે, મેં એને શિષ્ય કીધોજ નથી. એજ શહેરના રાજના પુત્રને બચાવે દરદ થયલું, તેથી ગુરુને મોટા સમર્થ હશે જાણીને રાજાએ તેડાવ્યા. તેને રામરક્ષાથી પાણી મંત્રીને પાચું, તેનાથી કાંઈ ન થયું. ત્યારે પેલા પ્રસિદ્ધિ પામેલા શિષ્યને તેડાવ્યા. તેણે આવીને એના તે મંત્રથી મંત્રીને પાણી પાચું. તેથી દરદ સારું ગઇ ગયું. આ બનાવ જોઇ ગુરુએ તેને એકાંતમાં લઇ જઈ પુછ્યું કે, મંત્ર મેં તને આપેલો? પેલાએ તે પૂર્વવાત કહી. ગુરુ કહે, અરે મુર્ખ? એ મંત્ર શાનો, તું કવખતે આવવાથી મેં ચીઠવાઇને છુસ્સામાં કહેલું હતું. પેલા સાધુની શ્રદ્ધા તુટી ગઈ. “એ મંત્ર નથા” એવું મનમાં ઠસ્યું. ત્યાર પછી બીજું એવું કામ આવ્યું ત્યારે એ મંત્રથી સારું કરવા મથ્યો, પણ કંઈ થયું નહીં. તામર્થ્ય કે, ખરી દ્રઢ શ્રદ્ધાથીજ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે.

આત્મા છે તે સૂર્યની માફક અકર્તા અભોક્તા છે; તેમાં કર્તૃત્વનો આરોપ બ્રાંતિથી છે. જપાકુસુમ=રક્ષટિક ઉપર લાલ પુષ્પ મુક્યું; તે પુષ્પ કંઈ તે રક્ષટિકમાં પેહું નથી, છતાં આભાસ માત્ર તેમાં દેખાય છે. તે રીતે સૂર્યમાં અને આત્મામાં અવિવેકથી કર્તૃત્વાદિ આરોપ છે તે ઉપચારિક છે. જેમ, લશ્કર લડે છે અને જીતે છે, છતાં રાજા જીત્યો એમ કહેવાય છે. એ મન જ્યારે સ્વરૂપમાં લય પામે ત્યારે સમજાય છે કે, આત્મા કર્તા નથી.

સુદામા અત્યંત દરિદ્રી હતા તેને જોઈ પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણે તેના પોતાં પાણીની કુંડી બાળુએ રહી ગઈ, અને પ્રભુને કણ્ણા ઉપજવાથી અશ્રુજળથીજ પગ ધોવાયા હતા. એવા સુદામાની તે સેવા વખતે સુદામાને કશો હર્ષ થયો ન હતો. અને આવેલા તેવા ભીખારી બનાવી પાછા પ્રભુએ મોકલ્યા તેથી તેમને શોક નહીં થયો. ઘેર જઈ અપાર વૈભવ લક્ષ્મી જોઈને પણ હર્ષ નહીં થયો. એવું સરખુંજ-સમ મન જે સુદામાનું હતું.

ધુમાડો, વાદળાં, હુળ, નિહાર (ઝાકળ)થી સૂર્ય પ્રકાશ જાંખો દેખાય છે. સૂર્યને તેનો સ્પર્શ પણ નથી. માત્ર વચમાં આવર્ણુરૂપ છે. તેમ, આત્મા આડે માયારૂપ પડદાથી આત્મા દંડાયાની કલ્પના થાય છે. તે અજ્ઞાન પડદાના બળથી ભ્રમ થાય છે, તેથી વાસના યોગે પોતાને અનેક યોનિમાં ભ્રમતો (જન્મતો) માને છે. તે મનનાજ યોગથી માને છે. આત્મા જન્મતો મરતો નથી. એ મનજ માયા છે. સર્વ પ્રકારનાં આલંબન રહિત બ્રહ્માકર વૃત્તિ થાય છે ત્યારે પરમ પદ પામે છે-યથાર્થ જીવન્મુક્તિ થાય છે. આક્રમાં પ્રલોક વિષેનું વ્યાખ્યાન અત્રે સમાપ્ત થાય છે અને નવમાં વિષે પ્રારંભાય છે.

માયાને પાર જઈ સ્વરૂપાનુસંધાન પામે છે ત્યારે જીવન્મુક્તિ સુખ મળે છે. તે યોગ દ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે. તે માયાની નિર્વૃત્તિ થવા-કરવા સારૂ ધૃધિરની ઉપાસના કરવી, એ શ્રેષ્ઠ ઉપાય છે. આ જગત અદૃશ્યભૂતિમય છે એજ ઉદ્દેશ તત્ત્વોનું મહેશ્વરનું શરીર છે. તે બે પ્રકારનું છે; અધિદેવ, એટલે, બ્રહ્માંડરૂપ, ચક્રિય લોક છે તે; અને અધ્યાત્મ-તે પિંડરૂપ-વ્યષ્ટિ. એ બેનું કાર્ય કારણતારી ગુણપણું છે, પણ વાસ્તવે એકજ છે. જે કાંઈ બ્રહ્માંડમાં છે તે બધું પિંડ (વ્યષ્ટિ)માં છે, તેથી વ્યષ્ટિ છે તે બ્રહ્માંડનો અવયવ છે. ધ્યાન કરતાં વૃત્તિ લય થાય છે ત્યારે માયા વિલાઈ જાય છે, પ્રાણપચક, ધૃત્રીપચક, જૂત, કાળ, પ્રધાન, માયા, વગેરે મળી ઉદ્દેશ તત્ત્વો ગણે છે. તે છત્રીસ અનુસ્યુત, એટલે વ્યાપક છે. ઉપાસના (ભક્તિ) છે તે પરમાત્માનું અનુસંધાન કરાવનારી છે. સ્વસ્વરૂપાનુસંધાનં ભક્તિ રેવ ગરીયસિ. વિવેકચૂડામણિમાં પણ શ્રી શંકર કહે છે કે, મોક્ષ કારણ સામગ્રયાં ભક્તિરેવ ગરીયસિ ॥ પ્રથમ પ્રભુમાં દાસત્વની ભાવના થાય છે, તે પછી મિત્રની ભાવના થાય છે. તે ભાવના પરિપક્વ થયેથી અભેદ ભાવના થાય છે. મુસલમાનમાં સુફી પંથ છે, તેમાં કહ્યું છે કે, પરમાત્માનું ધ્યાન કરતાં ખોવાઈ જાય છે સારે, અનલકક, એટલે બ્રહ્મારિમ ઉચ્ચારણ

કરે છે. સઘળાં જગજગતો અધાં ગોપીરૂપ છે, અને પરમાત્મા કૃષ્ણ છે તેજ પુરૂષરૂપ છે એમ જ્ઞેશી તે પ્રભુમાં જોવાઈ જાય છે, એવી ભક્તિ આપણામાં છે, તેવીજ પરંતુ ઉલટી રીતે સુશી પંથમાં છે. પરમાત્માને માથુક (પ્રિયા) ગણીને વિરહ દૂર કરવા ઇશ્ક (પ્રેમ)થી ગજલ ગાય છે. તે ઇશ્ક બે પ્રકારનો છે. હકીક ઇશ્ક (પરમાત્મ પ્રેમ), અને મીઝાજ ઇશ્ક (સ્થુલ શારીરિક પ્રેમ). હકીક ઇશ્ક છે તે શુદ્ધ પ્રેમ છે. પ્રીતમદાસજી સંત કહે છે કે,—

હરિનો મારગ છે શરાનો, નહીં કાયરતું કામ જ્ઞેને;
પરથમ પહેલું મસ્તક સુકી, વળતી લેવું નામ જ્ઞેને;
મરણ આદરે તે ભરે મુઠ્ઠી, મોજ ન મુખ કહેવાય જ્ઞેને;
માહીં પડ્યા તે મહામુખ માણે, દેખનારા દાઝે જ્ઞેને;
કાંકે ઉભા જીવે તમાસો, તે કોડી નવ પામે જ્ઞેને. વગેરે.
બોળે ભગત નિરક્ષર હતો, છતાં પોતાનો અનુભવ કહે છે:—
ભક્તિ શીરતણી સાટુ, આગળ વસમી છે વાટુ. વગેરે.
તુલસીદાસજી મહાત્મા પોતાનો અનુભવ કહે છે:—

રામ ત્યાં નહિં કામ ભાસે, કામ ત્યાં નહિં રામ;
રવિરજની ન હોય કેયે, એકઠાં એક હામ.

સુશી પંથનો એક મનશીર નામે હતો. તેની બેહેન એક હક ફકીર પાસે ઉપદેશ લઈને અનલહક કહેતી. તે શેકવા આદેશાહે કહાવ્યું. મનશીર તે હક પાસે ગયો. થોડે દલાડે તે મનશીર પણ અનલહક કહેતો થઈ ગયો તેને મના કરાવી. તે તેણે નહીં માનવાથી શુળીએ ચઢવા હુકમ થયો; છતાં મનશીર કહે કે, નિશ્ચય નહીં ફરે. આદેશાહે કહ્યું કે અધા લોક એક એક જોડો મારો; પણ લોકે તેમ કાઢ્યું નહીં.

તે વખતે મનશીર હસતો ઉભો છે. લોકે તેને માથે ફુલ મુક્યાં ત્યારે રડ્યો. સુળીપર ચઢવા તઈઆર થયો, ત્યાં આદેશાહને ઉપદેશ કરે છે કે:—

તુજે હે શૈક મિલનેકા, હરદમ લો લગાતા જ,
જલાકર ખુદતુ માઇકું, શરીર પેં ખાખ લગાતા જ;
પકડકર ઇશ્કકે આંક, હૃદયકું સાદ કરતા જ,
રાગ દેપ દૂર હાકર ધુળ, મુસલેપર ઉઠાતા જ. વગેરે વગેરે.

જો તને પ્રભુને મળવાનો શોખ (મરજ-પ્રેમ) હોય તો હમેશાં તે પ્રભુમાં પ્રેમ લગાવતોજ રહે. “હું અને મારું” આળી નાખીને, તે રૂપ

ભસ્મને શરીરપર લગાડતો જા. ગ્રેમરૂપ સારણી હાથમાં પકડીને હૃદયને વાળી ઝાડી સાફ કર અને રાગદોષને આગુપર કાઢી મુકીને, દૈતરૂપી ધુળને પ્રારબ્ધપર નાખ. પછી કીતાબો (પુસ્તકો), ને પાણીમાં મુકી દે (વાંચવું લખવું પડ્યું મુકે), અને દસ્ત ઝસ્ત (અક્ષનિષ્ઠ) નાં ચરણ પકડી તેમને શરણે ચા. ત્હારો વળુ (પાણીનો કુચો) પણ ફેંડી નાખ, તેની પણ ત્હારે જરૂર નથી; અને હું મુલ્લાં છું કે બ્રાહ્મણ છું, એવું દૈત છોડી દે, પછી કહે કે અનલહક એટલે હું ખુદા છું.

આવો બોધ કીધો ખરો, પણ ચોગ્યતા વગર બોધ લાગતો નથી. પામર જીવને કદાપિ બોધ નહીં થાય. “ક્યારે વહાણું વાશે” એવું આંધળાને થતું નથી, કેમકે તેને સદા અંધારું જ છે. સોમણ સાબુથી ધોતાં છતાં મેશ કે કોયલા ઉજળાં ન થાય. વાંઝણી કદી વીર પુરૂષને નહીં પ્રસવે (જન્મ આપતી નથી). પામર છે તે વાંઝણી જોવો છે. જાત વગર જાત નથી પડતી. ન પ્રાણાંતે પ્રજ્ઞાતિરવિક્રાંતિં જાયતે શુચ્ચમાનામ્ ઉત્તમ પુરૂષની પ્રકૃતિમાં પ્રાણુ જતાં પણ વિકૃતિ થતી નથી. તથી તે શુભીએ ગયો છે પણ નિશ્ચય છોડ્યો નહીં.

બ્રહ્માંડમાં પિંડ છે, અથવા ધરમાં ઘટ છે, એમ બધા કહે છે; પરંતુ પિંડમાં બ્રહ્માંડ છે. ઘટમાં ધર છે, બીજામાં વૃક્ષ છે. સુપુત્રનાનો સંબંધ બ્રહ્મલોક સુધી છે. પિંડ બ્રહ્માંડનો એકજ દ્રષ્ટા છે. વૃત્તિઓ નિકળી બ્રહ્મલોક સુધી જાય છે. વૃત્તિમાંજ દ્રશ્ય (બ્રહ્માંડ) છે. એ પિંડ બ્રહ્માંડ બધુંજ, એકજ દ્રષ્ટાનું, દ્રશ્ય છે.

આઠ પ્રકારની પરમાત્માની સુર્તિ છે. પૃથ્વી, જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ, અહર્નાથ (દીવસનો પતિ સૂર્ય), ચંદ્ર, અને ચૈતન્ય પુરૂષ, આ સઘળું ચરાચર જગત એ આઠમાં સમાયું છે.

જ્ઞાનાદેવતુ કૈવલ્યં જ્ઞાનથીજ મોક્ષ છે. એમ શ્રુતિ કહે છે, ત્યારે ઉપાસનાથી પણ મોક્ષ થાય છે, એ વાત શી રીતે સંભવે ?

અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થવાથી સુક્તિ થશે. અંધારે દોરડી હતી તેમાં આંતિથી સર્પ દીકો, તેના ભયથી દૂર ખસી ગયા, તેનું શં કારણ ? દોરીનું અજ્ઞાન છે તેજ. દીવો લઇ જોતાં તે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિ થાય છે, તો પછી સર્પની પણ નિવૃત્તિ થાયજ છે. ત્યાં બીજી ધણીએ સામગ્રી ખેંચી છે, છતાં તે કોષ્ટ (તે અજ્ઞાનની નિવૃત્તિમાં) કારણ. દોરીનું જ્ઞાન થયા પછી પણ તે બધી તો જોમ હોય તેમની જ ઉભી પડી

રહે છે. દોરીનું અંગણપણું જ જાય છે. તેવો જ સ્વપ્નભ્રમ છે. જાગૃતના પદાર્થનું અજ્ઞાન છે તે સ્વપ્નનું કારણ છે. તે પાછું જાગૃત પદાર્થનું જ્ઞાન થતાં સ્વપ્નની નિવૃત્તિ. સુષુપ્તિમાં જતાં સ્વપ્નના સંસ્કાર લાય થાય છે. તેમ, અધિષ્ઠાનનાં અજ્ઞાનથી જ બ્રાતિરૂપ વિશ્વ પ્રતીત થાય છે. તે, તેના અધિષ્ઠાનનાં જ્ઞાનથી નિવૃત્ત થશે. ઇશ્વરનું બાહ્ય સ્વરૂપ, આ સમગ્ર પ્રપંચ છે. ઋતંભરી, એટલે, કર્મફળને ધારણ કરનારી, એવાં સૂર્યના કીરણો છે. પુણ્ય પાપાત્મક કર્મફળની વ્યવસ્થા કરવાવાળો હોવાથી અહર્નાથ (સૂર્ય) છે તે જળનું આકર્ષણ કરે છે. તેનું બાહ્ય (વરાળ) થાય છે, અને તેથી વૃદ્ધિ થાય છે. તેનાથી અન્નાદિ થઈ તેવડે જીવે જીવે છે. એવી ઋતંભરી તથા અમૃતવાહીની રમ્પીઓ (સૂર્યની) છે. ચંદ્રમાં અમૃત તેજ શીતળતા છે. દેવતાઓ તેનું પાન કરે છે. શુકલ પક્ષમાં સૂર્યની રશ્મિદ્વારા ચંદ્રમાં અમૃતની વૃદ્ધિ થાય છે; તે અમૃત પોષક છે. તે ચંદ્રથી પિતૃ લોકોદિ તૃપ્ત થાય છે. અને દ્રશ્ય ચેતનથી વિશ્વનું ભાન થાય છે. એ રીતે અષ્ટ મુર્તિ સર્વત્ર ભાન થાય છે, એવા દક્ષિણામુર્તિ પ્રભુને નમસ્કાર છે.

બ્રહ્મવિદ્યાનો પ્રચાર કરવા ઇચ્છનારે, પ્રથમ નિષ્કામ શુભકર્મ કરવા કહેવું. તેનાથી અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય; પછી ધ્યાન ધારણારૂપ ઉપાસના કરવાની. ધ્યેય એ પ્રકારનું છે. એક સવિશેષ (સાકાર), અને બીજું નિર્વિશેષ (નિરાકાર). સાકાર ઉપાસનામાં શિવની અને વિષ્ણુની, એમ બે દેવની કલ્પી છે. પ્રથમ એજ ઉપાસના પ્રવૃત્ત થઈ. વિષ્ણુની ઉપાસનાની પ્રવૃત્તિ શિવથી, અને શિવની ઉપાસનાની પ્રવૃત્તિ વિષ્ણુથી થઈ. અભેદ માટે તથા સગવડ માટે એ કલ્પના કરી છે. એકજ તત્વ બેરૂપે ભાન થાય છે. શિવરૂપ હૃદય વિષ્ણુઃ વિષ્ણોઃ હૃદયં શિવઃ ॥ અંતર્-આભિરૂપે શિવમાં (શિવનું હૃદય) વિષ્ણુ છે. અને સાક્ષી શિવરૂપે વિષ્ણુમાં (વિષ્ણુનું હૃદય) શિવ છે. જગતનો ચલાવનાર ઇશ્વર છે તેનામાં તેવી શક્તિ છે, તેથી શક્તિની જીદી કલ્પના કરી (અભેદરૂપે જતાં), તેની પણ ઉપાસના ચાલી. મંગલરૂપ તથા વિઘ્નનાશક (ત્રિશુભ-ગણપતિ) ની પણ ચાલી. અને પરમેશ્વરનો પ્રતિક સમજીને તેજપુર્ણ સૂર્યની પણ ચાલી. એ રીતે પંચોપાસના પ્રવૃત્ત થઈ. ત્યાં ડ્રષ્ટાંત કહે છે:—નિશ્ચાળના ખાસ્તરે છોકરાને કહ્યું કે, સરડો જોઈને આવજો, અને તે કેવો છે તે કહેજો. છોકરાએ શોધી કાઢી જોયો, તો કાંઈએ તે લીધું ખાયાનો જોયો, બીજાએ લાલ માથું દીધું, ત્રીજાએ પીણું, ચોથાએ

ખાખી રંગનું, પાંચમાએ કાળા રંગનું જોયું, વગેરે. પણ બાકીનું અંગ બધા છોકરાઓએ એક સરખું જ જોયું. બીજે દહાડે માસ્તરે પુછ્યું ત્યારે જોણે જોણે જે જે રંગનું માથું દીઠેલું તે કહ્યું, પણ બીજાં આંખાં અંગનું વર્ણન બધાનું એક સરખું જ આવ્યું, તેથી વિવાદ પડ્યો. માસ્તરે કહ્યું કે, તમે બધા સાચા છો, એનાં મસ્તકમાં પિત્તને લીધે રંગ બદલાયા કરે છે, પણ તે એકજ વસ્તુ છે. તેમ પાંચ દેવતામાં વિવાદ ચાલે છે. સ્વરૂપ વર્ણવ્યાં તો વિપ્લવનું ધનશ્યામ, શંખ ચક્રાદિચુક્ર છે. શિવનું ગૌરવર્ણ, ત્રિશુળ ઉમરૂ વગેરે ચુક્ર છે, વગેરે. પણ બધા દેવનો પ્રતાપ શું? તે એક સરખો, એટલે, વિશ્વને પાળે, દુષ્ટને મારે, સાધુ ભક્તનું રક્ષણ કરે, વર આપે, વગેરે. સરવાળો કાઢતાં ધ્યેય સ્વરૂપ જુદાં જુદાં, પણ પ્રતાપ-ગુણો સરખા આવે છે. સરડો પિત્તની શક્તિથી ધર બદલે છે તેમ, વિલક્ષણ શક્તિથી ગણેશ, દેવી, વિષ્ણુ, શિવ, આદિરૂપ ધરે છે. સમાનતા મળી આવે તે વાસ્તવરૂપ છે, ને બીજાં રૂપો છે તે માયિક છે. સંવાદી ભ્રમ છે તે સદ્ગુણ નિવડે છે. રસ્તામાં મણિ પડ્યો છે, પાસે દીવો છે, તેની મિશ્ર પ્રભા પ્રકાશરૂપે છે. રસ્તે જનારે તે એકજ પ્રભા જોઈ. તે પ્રભામાં મણિ બુદ્ધિવાળાએ મણી દીઠો. તે બ્રાંતિ છતાં પણ સદ્ગુણ પ્રવૃત્તિની જનક છે. અભેદ ઉપાસનાજ સુક્તિ પમાડે છે.

સર્વ વ્યષ્ટિ શરીરોમાં મનની વ્યાપ્તિ છે. જ્યાં વ્યષ્ટિ હોય ત્યાં સમષ્ટિની સ્થિતિ હોયજ. મન છે તે હિરણ્યગર્ભના અંશરૂપ છે, બધુંજ પરમાત્માના અવયવ રૂપ છે, તેથી હું સર્વાત્મક છું, એવી ભાવના કરવી.

ઘડાની અંદર પૃથ્વી છે. શી રીતે? ઘડો છે તે પૃથ્વીજ છે. પૃથ્વીનું પરિમાણ કંઈ ઘટમાં નથી. તેમ, સમષ્ટિનું બૃહત્પરિમાણ કંઈ વ્યષ્ટિમાં નથી; પણ વ્યષ્ટિ છે તે સમષ્ટિજ છે, બિન્ન નથી. બધા વ્યષ્ટિ પરિમાણ મળીને સમષ્ટિ પરિમાણ થયું છે, તેથી તે વ્યષ્ટિને આશરેજ છે—એક એકજ છે માટે “હું સમષ્ટિરૂપ છું” એવી ભાવના કરવી.

પરમાત્માની અષ્ટમૂર્તિ કહી, તેજ રીતે ગીતામાં પણ અષ્ટધા પ્રકૃતિ કહી છે. મૂર્તિ, એટલે પ્રકૃતિ. તે પાંચ ભૂત, મન બુદ્ધિ અને અહંકાર મળી આઠ પ્રકૃતિ. મનના દેવતા ચંદ્રમાં છે. સૂર્ય છે તે બુદ્ધિના પ્રેરક છે તેજ સૂર્યનારાયણ બુદ્ધિના દેવતા છે, અને અહં—તે “દેહોહ” એવું જોને બાન છે, એવો પુરૂષ ચેતન છે. પિંડ છે તે બ્રહ્માંડમાં છે, એ વાત તો ખાતરી થાય છે, પણ પિંડમાં બ્રહ્માંડ છે, એ કહેવું ખાતરી થાય નથી, પરંતુ જેમ બીજામાં અનંત વરૂ વરૂ વગેરે વૃક્ષો ડાળો, પત્ર, ફુલ, ફળાદિ

સહિત રહેલ છે, તેમ, પિંડમાં બ્રહ્માંડ છે. અહીં છે તે અનંત બ્રહ્માંડનું બીજ છે. સમષ્ટિની ઉપાસના કરવાની છે, પણ આરંભ ને કરવાને તે વ્યથિતી છે “બિંદુ સમાય સમુદ્રમાં, જનનત હું સખકાય; (પણ) સમુદ્ર સમાયા બિંદુમાં, જનનત વિરલા કાય” અર્થાત્ અહીંમાં બ્રહ્માંડ ગેમ થાય છે—સમાધ જાય છે, એ વાત તો કોઇ જાનીજ સમજે છે. વળી કબીરજી પણ કહે છે,—કહત કબીર સુનો મેરે ગુનીઆ, આપ મુવા પીછે હૂમ ગઈ ફુનીઆ.”

એકજ મનુષ્યને કુટુંબનાં બધાં જુવે છે, પરંતુ તે એકનેજ સ્ત્રી છે તે સ્વામિ કહે છે, પુત્ર તેને પિતા કહે છે, જહેન છે તે ભાઈ કહે છે, પિતા તેને પુત્ર કહે છે, વગેરે અનેક પ્રકારે બાવના ફેરફાર છે. એવેજ પ્રકાર પરમાત્માને વિશે છે. સન્નિવદાનંદ પૂર્ણ એક વ્યાપક છતાં તેને ગણેશ, દેવી, સૂર્ય, શિવ, વિષ્ણુ, માર્તી, સદૃશદ દત્તાત્રય, રામ, કૃષ્ણ, વૃસિંહ, કેશવ, જનાર્દન, વગેરે કહે છે અને તેવાં તે તે નામથી ઉપાસના કરે છે. વ્યથિતી ઉપાસનાને થોડે સમષ્ટિ વ્યાપ્તિ તેને પ્રાપ્ત થાય છે.

બ્રહ્માંડમાં સાત લોક ઉપર છે, તેમ પિંડમાં પણ સુળાધાર ચક્રથી સહસ્ર દળચક્ર સુધી સાત લોક છે. બૃહલોક સ્થાને તે સુળાધાર (પલાડી વાળીને બેસીએ છીએ તે) છે. એજ રીતે ઉપર ચક્રનાં અનુક્રમે સ્વાધિ-દાન ચક્ર, મણિપૂર ચક્ર, વગેરે છે તે ભુવર, સ્વર, લોકરૂપે છે. આગ્રા ચક્ર—તપલોક, અને સહસ્ર દળ છે તે સત્યલોક છે. તેવીજ રીતે સાતલોક ઉદરમાં છે (તે અતલ, વિતલ, તલાતલ, રસાતલ, પાતલ વગેરે લોક સમજવા). કેદમાં મેર છે, તેવો પિંડમાં ખરડાની કરોડ છે. તે મેર સુવર્ણનો ઉર્ધ્વ છે, તેમ વીણાદંડ પણ ઉજવળ રંગનો અને બહારમાં થઈને સૂર્ય સુધી જાયો ગયો છે. ગંગા, યમુના, સરસ્વતિ સ્થાનાપણ પિંડમાં પિંગલા (ગંગા), ઇડા (યમુના), અને મધ્યમાં સુષુમ્નારૂપ સરસ્વતિ ગુપ્ત છે. બ્રહ્માંડમાં સાતદિપ છે, તેવા પિંડમાં સપ્ત ધાતુ, અખ બ્રહ્મ તેનો રસ થઇ લોહી થાય છે તેનાં માંસ, મેદ, અસ્થિ, મજ્જા, વીર્ય, વગેરે છે. સાત સમુદ્રરૂપ પ્રસ્વેદ છે.

અગ્નિ સુખ્ય ત્રણ છે. પ્રસિદ્ધ અગ્નિ, વડવાગ્નિ (સમુદ્રમાં), અને જહરાગ્નિ. પણ સપ્તલોકનો નાશ કરનાર ને અગ્નિ તે એજ સાતપ્રકારનો થાય છે. સુળાધાર બૃહલોકમાં દાળાગ્નિ રહે છે, તે મૃત્યુ વળતે પ્રકટે છે. અસ્થિમાં પ્રસ્વેદ છે તે વડવાગ્નિ છે. વિદ્યુતાગ્નિ અથવા દિવ્ય અગ્નિ પ્રકટે છે ત્યારે જન્માંતરની અનેક વાસનાજ્વલને બાળી નાખે છે જ્ઞાનાગ્નિ

સર્વ કર્માણિ મસ્મસાત કુરુતેડ્ઝુન ॥ તે સુપુરનામાં રહે છે. માનવી પ્રાપ્તિ છે તેજ તે દિવ્ય અગ્નિ છે, તે બધાં કર્મને બાળી દે છે. પાર્થિવ અગ્નિ છે તે પૃથ્વીમાં રહે છે, તે અનેક રસો જમીને ધાતુઓ થાય છે તેને સરખી દરે છે, તે નાભિમાં છે. સાત ધાતુઓને જોડતા રસ પુરા પાડે છે.

સૂર્યાગ્નિ હૃદયમાં રહે છે, તે વિક્ષેપોને માનથી બાળે છે. બહારનો સૂર્ય વૃક્ષોની વૃદ્ધિ કરે છે, તેમ હૃદયનો સૂર્યરૂપ અગ્નિ છે તે વિચારોની વૃદ્ધિ કરે છે. કપાળે ચંદ્રમંડળ છે તે છે શીતળતા, પણ એક પ્રકારની ગરમી-અગ્નિજ છે. જેમકે, હિમ પડે છે, તે પડે છે ત્યારે હિમ, પણ છોડવા બાળી નાખી કાળા દરી નાંખે છે, મનુષ્ય પર પડે છે તો શ્યામ દરી મુકે છે. એ રીતે નામ શીતળતા છે પણ અગ્નિરૂપજ છે. શીતળા આવ્યાથી વધદિની આંખો ગઈ; નામ શીતળા છતાં શરીરમાં ગરમી એવી જામરી હોય છે. ગ્રહ નક્ષત્રો પણ અગ્નિરૂપ છે, તે નેત્ર સ્થાને રહે છે. પ્રાણ છે તે વાયુરૂપ છે તે, પાંચ ઉપપ્રાણ સાથે ગણતાં દસ પ્રકારનો છે. તે જુદે જુદે સ્થાને રહે છે. તે પ્રાણ મુળાધારથી ઉઠે છે, ને બે નાડીથી વહે છે. સૂર્યરૂપ પ્રાણ ઉચ્છ્વાસ છે તેથી શરીરનાં તરવોની વૃદ્ધિ થાય છે. ખરેા યોગી સમાધિ કાળમાં પ્રાણનું વહન નહિ થતાં, બ્રહ્મરૂપમાંજ જટલો વખત રહે છે તેટલો કાળ, નખ કેશ વગેરે વૃદ્ધિ પામતાં નથી. એ પ્રાણ છે તે બાર આંગળ સુધી બહાર વહે છે. બાર આંગળ સુધી જઈ ચેતનમાં લય પામે છે. દરેક વ્યક્તિની આસપાસ એરાચક્ર (કુંડાળું) હોય છે, તે બાર આંગળનું હોય છે. અપાન વાયુ છે તે બહારથી અંદર પાછો પ્રવેશે છે. તેની ગતિ આંઠ આંગળ સુધી છે. એ, વૃદ્ધિ કરવામાં મદદગાર છે. જેમ, કોલસા અને જળથી ચંત્ર ચાલે છે, તેમ, અન્ન અને જળથી આ શરીર ચંત્ર ચાલે છે. તે અન્ન જમીનો મળમુત્રરૂપ કચરો છે તેને, એ અપાન વાયુ બહાર કાઢે છે. એ અપાન ઠંડા છે. વ્યાન વાયુ છે તે શરીરના બધા ભાગોમાં વ્યાપીને રહે છે, તે સુષુપ્ત રૂપમાં રહે છે. અપના રસને બધે ફેરવે છે અને તે રસનું સોહી બને છે. ઉદાન-કંઠમાં રહીને અન્ન અને જળને પોત પોતાના ભાગમાં (ભાગે) જુદાં પાડે છે. શરીરને ઉચ્છ્વાસ છે. સમાન-નાભિમાં રહી વાયુઓને ગતિમાં ચાલવા દે છે, નામ-હેડી લાવે છે. કુર્મ-આંખને ઉઘાડ મીચ (નિમિષો-મેશ) કરાવે છે. કૃદ્ધ-છીક વગેરે લાવે છે. દેવદત્ત-બગાસુ લાવે છે. અને ધનંજય-શરીર છુટવા પછી પણ એ છુટતો નથી-શરીરને કુલવે છે,

સૂર્ય અને ચંદ્રથી કાળ (time)ની ગણતરી કરવામાં આવે છે, તેમ પિંડમાં પ્રાણ અપાનથી થાય છે. બ્રહ્માંડમાં ચૈતન્ય તત્વરૂપ પુરૂષ છે, પિંડમાં સાક્ષી ચૈતન છે. પિંડ બ્રહ્માંડ બેડુમાં અદ્ભુતિ મહેશ્વર રૂપ છે. તેથી પોતે પોતાને વ્યાપક જોવો, તેને ધ્યાન કહે છે, અથવા ઉપાસના કહે છે (રાજયોગની દ્રષ્ટિથી), અને હાં યોગની રીતે અદ્વાંગ યોગ છે. તે બેડુ રીતે ધ્યાન કરતાં પરમપદ પ્રાપ્ત થાય છે. યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન, ધારણા, અને સમાધિ; એ અદ્વાંગ યોગ છે, તેમાં પ્રથમ યમ સિદ્ધ કરનારને પ્રસન્નતા, એટલે, મન: પ્રસાદ પ્રાપ્ત થાય છે, અને તે થાય છે ત્યારે સંતોષ આવે છે, ત્યારે મૌન (કુચા વાગુત્સર્જન ત્યાગ: વગર કારણે નહીં બોલ્યા કરવું તે) થાય છે. તે થાય પછી ઇન્દ્રિય નિગ્રહ થતાં, દયા, તે પછી આરિત્ય, તે પછી આર્જવ (સરળતા), પછી આર્દવ (કોમળતા), પછી ક્ષમા, પછી ભાવશુદ્ધિ, અહિંસા બ્રહ્મચર્ય, સ્મૃતિ (સધળી અવસ્થામાં દોષનું દર્શન કરી જન્મ મર્ણથી ઉપરામતા થવી). અને પછી ધૃતિ થાય છે. એ રીતે મન સાધ્ય યમ છે. અને કાયાને નિયમમાં રાખનાર નિયમ છે. મન:સાધ્ય યમ: કાચ સાધ્ય નિયમ: તે નિયમ કહે છે. સ્તાન, શૌચ (પવિત્રતા) એ બહારનાં સાધન છે. પછી ઋતુ (ઇશ્વર પૂજન), સત્ય, તિતિક્ષ્ણ, જપ (વાચક ઉપાસુ, મનોમય, ધ્યાન, શન્ય, એ પાંચ પ્રકારનાં જપ) તેમાં શુદ્ધ વર્ણાચારથી બોલવું (મંત્ર), તે વાચકથી આરંભ કરી તેના પરિપાક થયેથી-અભ્યાસ થયા પછી હોઠ માત્ર હાલે તેમજ બોલવું-બીજો સાંભળે નહીં, તેને: દ્રઢ અભ્યાસ થતાં મનોમય જપ થાય, તેના અભ્યાસથી ધ્યાનમય જપ થતો રહેતાં છેવટે ત્રિપુટી બેદ વિલાતાં શન્યમય થવાય, જેમાં પોતે ગેમ થઇ રહે. પછી હોમ (ઇન્દ્રીઓના મનમાં અને પ્રાણુના અપાનમાં હોમ, એટલે, લય ચિંતન કરવું; તર્પણ, તપ, સ્વચર્ણાશ્રમ ધર્મેણ તપસા હરિ તાષણાત્ પોતાનાં વર્ણાશ્રમ ધર્મનું પાલન કરવું, તે તપ છે, દાન, નમસ્કાર, પ્રદક્ષિણા, પ્રતોષવાસ, (દશ ઇન્દ્રી અને ૧૧ મું મન, તે અંગીઆરનું દમન કરવું તે એકાદશી વ્રત છે).

બાંબી ફૂટે બાવરા, સર્પ ન માર્યો જાય;

બાંબી ફીસીકું ના હો, સર્પ સળનકું ખાય.

મહાત્મા કપીર કહે છે કે, રાફડાને મારકુટ કરવાથી સર્પ કંઈ મરે નહીં. કેમકે રાફડો કાંઈ કોઈને કરડતો નથી, પણ સર્પ બધાને કરડી ખાય છે. તેમ, શરીરને દમવાથી-ભુખ્યા રહેવાથી, હે બહાવરા-હે ગાંડા! અહંકારરૂપ સર્પ નહીં મરે.

ત્રીજી અંગ આસન છે. તે વિશે કહે છે. ૮૪ લક્ષ યોગિન છે તેટલાંજ (૮૪૦૦૦૦૦) ચોરાસી લક્ષ આસનો છે, તે બધાંતો યોગીશ્વર શંકર જાણે છે, તેથી મીઠાં-શન્ય બધાં જાદુ કરીને ૮૪ માત્ર વર્ણવ્યાં છે. તેમાં પ્રથમ સુખદ સ્વસ્થિતક આસન, ગૌસુખ, પદ્મ, હંસ, વૃસિંહ, ગરુડ, કુર્મ, નાગ, વીર, મયુર, યોગિઆસન, વગેરે છે. તેમાંથી ગમે તે એક સાધ્ય કરવું. ત્રણ કલાક સુધી ગમે તે એક આસને બેસી શકાય તો તે સાધ્ય થયું કહેવાય-તેને આસનસિદ્ધિ કહે છે. કોઈ આસન ન ગમે તો નિરાલંબ આસન અથવા યથાશ્ચિ-સાફ લાગે તે; પરંતુ એક-વાર બેઠા તે ફેરવે નહીં. ગમે તો શખઆસન કરે, એટલે સુધી જાય. એવોજ નિરાલંબ યોગ છે. શિવ પણ નિરાલંબ છે તેનાપર લક્ષ રાખવો, તે પણ યોગજ છે.

પ્રાણ સંયમ માટે પ્રાણાયામ છે. પૂરક, કુંભક, રેચક, એ પ્રકારે પ્રાણાયામ થાય છે. ઠૂં (ઓમ) નો એકવાર ઉચ્ચાર કરવો, તે એક માત્રા ગણાય છે. અથવા હીંચણે ચપટી વગાડી એક ફેરો ફરવો તે (ઠૂં એકવાર બોલતાં વખત જાય તેટલોજ કાળ) એક માત્રા. એવી ૧૨ માત્રાથી પ્રથમ પ્રારંભમાં પૂરક કરી, ૪૮ માત્રાથી કુંભક કરવો, અને ૨૪ માત્રાથી રેચક કરવો. તે બાર માત્રાથી ૮૦ સુધી, અને તેથી વધતાં ૧૨૦ સુધી જાય ત્યારે પ્રાણની ગતિ કેમ નિયમમાં લાવવી તે સમજાય છે. લોમ વિલોમ પ્રાણાયામ, આંતર કુંભક બાહ્યકુંભક, વગેરે થાય છે. એવા પ્રાણાયામના અનેક પ્રકાર છે. તેથી પ્રાણનો નિરોધ થતાં મનનો નિરોધ થાય છે. રાજયોગથી પણ મનનો નિરોધ થઈ પ્રાણનો (નિરોધ) થાય છે. તેથી પછી ઉત્તમ વિચારો પોતાની મરજી પ્રમાણે હડે છે, તેથી પ્રત્યાહાર રચના સિદ્ધ થાય છે; અર્થાત્ પ્રાણ રોકાવાથી એની મેળેજ સિદ્ધ થાય છે. પાંચે ઇન્દ્રિયાના પાંચે વિષયોમાંથી ઇન્દ્રિયાને-વૃત્તિઓને પાછી ખેંચી લેવી, તે પ્રત્યાહાર છે. એવો પુરૂષ ધારણા પણ સારી બાંધી શકે છે. અમુક પદ્ધતિ કે વિષય સાથે વૃત્તિને જોડી રાખવી, તે ધારણા છે. દ્રાણાચાર્યે દુર્યોધનાદિ કૌરવો અને અર્જુનાદિ પાંડવોની પરીક્ષા લેવા સાફ વનમાં વૃક્ષ ઉપર કુકડો ગોઠવી તેનું માથું વિંધવા કરાવ કરેલો. પછી વિંધવા ઉભેલાને પુછ્યું કે, નિશાન જોયું? ધારણા બાંધી? શું શું દેખાય છે? ત્યારે દુર્યોધનાદિ બોલેલા કે વૃક્ષ, કુકડો અને તમો સર્વ દેખાવ હો. તે સાંભળી તેમને દૂર ખસેડી મુક્યા. અર્જુન જ્યારે બાણ લઈ ઉભો ત્યારે તેને પુછતાં તેણે કહ્યું કે, મને તો કદત કુકડાનું માથુંજ

દેખાય છે, તેથી તેને પાસ કાઢ્યા હતા. એવી ધારણા કરવી. અથવા અંદરના મણિપૂરક, અક્ષરંધ, ત્રિકુટી, વગેરે કોઇ પણ ચક્રમાં ધારણા કરવી, તેથી પછી ધ્યાનયોગ થાય છે. હરકોઇ દેવનાં સ્વરૂપનું ચિંતન (ધ્યાન) કરવું. એ ધ્યાનની દ્રઢતા, તે સમાધિ છે, અસ્પંદન ધ્યાન-ધ્યાતા ધ્યાન અને ધ્યેય, એ ત્રિપુટી એક સીધી લીટી (લાઇન-Line) માં આવી જાય, તે સવિકલ્પ સમાધિ. એ ત્રિપુટી તુટીને ધ્યાતા છે તે ધ્યેયમાં વિલાઈ જાય, તે નિર્વિકલ્પ સમાધિ છે. ખેચરી સુદ્રામાં કાકડાએ જીભ અડકાવ્યાથી પ્રાણનું બળાત્કારથી રૂંધન થાય છે-ચિત્ત નિશ્ચળ થાય છે, ત્યારે પંચભૂતનો જય થાય છે. એ યોગસિદ્ધિ છે. પગથી જનુ સુધીનું પૃથ્વીસ્થાન, જનુથી કંમર સુધીનું જળસ્થાન, કંમરથી ડોક સુધીનું તેજસ્થાન, ડોકથી બ્રૂમધ્ય સુધીનું તે વાયુનું, અને બ્રૂમધ્યથી અક્ષરંધ સુધીનું તે આકાશ સ્થાન છે. તે પાંચે સ્થાનનો જય થાય છે. પૃથ્વી તત્વના જયથી મજ્જૂત કદ અલ્પ થાય છે. આરોગ્ય શરીર હલકું, દિવ્ય સુગંધ, એ યોગની પ્રથમ ભૂમિકા છે. કાંટાપરથી, પાણી પરથી, કાદવ પરથી ચાલ્યા જતાં તે નડતાં નથી. એને ઢંઢ નડતાં નથી. એ ખીજ ભૂમિકા કહી. દૂરનું જોઇ શકે, દૂરનું સાંભળી શકે, ગમે તેટલું ખૂબ ખાય તો તૃપ્તિ ન થાય. ચોડું ખાય તો પણ ક્ષુધા પીડતી નથી, ટાઢ (થંડી) તાપ લાગતાં નથી. એ ત્રીજી ભૂમિકાના જયનું લક્ષણ છે. ચોથી ભૂમિકામાં, આકાશ ગમન, ભૂમિમાં દેડકાં માદક અને વૃક્ષ ઉપર વાનરની માદક ચાલી શકે છે. પાંચમી ભૂમિકામાં, ત્રિકાળગ્ન થાય છે. આઠ સિદ્ધિ મળી જાય છે, અને અનંત પ્રકારની શક્તિવાળો થાય છે. એ રીતની બધી સિદ્ધિમાં મોહ થયો તો, અથવા અભિમાન થાયતો, તેટલેજ અટકી પડે છે, માયાપાર જાડ શકતો નથી. એનાથી તો માત્ર દુનીયા પૂજે છે એટલુંજ, પણ જન્મ મરણચક્ર છુટતું નથી. રાજયોગમાં અથવા હઠયોગમાં સિદ્ધિના પડદા આવે છે તો ખરા, પરંતુ તે કોઇને કેહ નહીં, અને તેનું અભિમાન નહીં કરે, તેમાં મોહ પામે નહીં, અને તે તરફ લક્ષ ન આપે, તો આશ્ચર્ય ગતવ્યસ્થાને પોંચી શકે છે, કે જ્યાંથી ફરી જન્મનું પડતું નથી. તેવો યોગી અંતરમાં ઉતરે છે ત્યાં સુષુપ્તનાનું દાર ખુલે છે તેમાં પ્રાણ પ્રવેશ કરે છે. તેથી જેમ જેમ ઉંચો જાય છે તેમ નાદ સંભળાય છે. તેમાં ધંટાનાદ, નગારૂં (ડુંડબી), શંખ, મૃદંગ, વીણા એવા અનુક્રમે નાદ સંભળાય છે. છેક જોડો જતાં મુસ્લીનાદ સંભળાય છે. તેનાથી આગળ એ નાદ ભેદીને બ્રહ્મનાડીમાં પ્રવેશ થવાથી બ્રહ્મતેજ

પ્રકાશ દેખાવા લાગે છે. ચોવીશ કલાકમાં કુલ ૨૧૬૦૦ શ્વાસ મનુષ્ય લઈ શકે છે. તે દર એક એક શ્વાસે સૂચનો રથ ૨૧૬૦૦ ચોજન દોડે છે. તે દરેક શ્વાસે સ્તોહંથી પ્રાણની ગતિ થાય છે તેને હંસ કહે છે. એ હંસ ગાયત્રી પૂર્વક સ્તોહં ઉપાસના છે. તેનાથી આયુષ્ય વધે છે. તેજ પરમાત્મા ની ઉપાસના છે. સ્તોહમ છે તેજ ઐં (ઓમ) છે. એજ પ્રણવ છે સ્ત+ઓ+હ+મ એમાંથી સ્ત+હ એ અક્ષર દાદી નાંખો તો ઓમ (ૐ) રહેશે એવી પ્રણવોપાસના છે તેજ ક્ષ્માપાસના છે (સ્તોહં)ની. તેને હંસોપાસના કહે છે. એકલા ઐંનો જપ સન્યાસીએજ કરવાનો છે. ઐં નિ-ગુણ છે, અને સ્તોહં છે તે સગુણ છે. બેઉ એકજ પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે. એ ઉપાસનાથી પુરૂષ હંસ થાય છે. ત્યારેજ તે નીરક્ષીર (દુધ, પાણી) જીદાં પાડી શકે છે. અર્થાત્ સત્ ચિદ્ આનંદરૂપ દુધમાં, નામ અને રૂપ એ રૂપ પાણી ભળી ગયું છે તે બુદ્ધિરૂપ ચાંચથી જીદાં પાડી શકે છે, કેમકે તેની બુદ્ધિરૂપ ચાંચમા વિવેકરૂપ એવી ત્રિલક્ષણ ખટાસનો ગુણ હોય છે. હંસ (પક્ષી) મોતીનો ચારો ચરે છે, તે (મોતી) તેનાં પેટમાંની ગરમીથી ગળી (ઝોગળી) જાય છે, અને ચરકે છે ત્યારે અમુલ્ય લાલ નિકળે છે.

એક રાજા હતો તેને તેના પ્રધાને, એવી લાલ કંઈ દૈવયોગે મળી આવ્યાથી તે આપી. તે જોઇ ખીજ માગી. પ્રધાને કહ્યું કે, ભારે ખર્ચ થશે, અને બહુ કાળ જશે. છતાં રાજાએ તે કપુલ કરી હઠ કરી. તેથી પ્રધાને મોટું ચીડિયાખાતું બંધાવ્યું. તેમાં બધી જાતનાં અનાજ નંખાવ્યાં. એક બાળુએ મોતીનો ટમ કરાવ્યો, પાણી ભરાવ્યું. ચલીઆં કપુલરો વગેરે પક્ષીનાં ટોળાં આવવા લાગ્યાં. તે કોઇ મોતીને ખાતું નથી. પક્ષીઓમાં વાત ચાલી. વાત પ્રસ-રતાં લાંબે કાળે હંસ આવ્યો, તે મોતીને ચરીને ઉડી ગયો. બીજે દહાડે બીજા ચાર હંસ આવ્યા. એમ આવતાં જતાં એક દિવસ એક હંસ ચરકવાથી લાલ ખી. તે લઇ જઇ પ્રધાને રાજાને આપી. તેમ, સાધુઓ-રૂપ પંખીઓ છે, તેમાં રાની સાધુ હંસપક્ષીરૂપ છે. સાધુને પ્રેમભાવરૂપ ચારો છે. તેથીજ સાધુને રોટી દોટી અને પુરતકો ખૂબ આપવાં. કોઇ વખતે હંસરૂપ સાધુ આવી ચઢે છે, તે અમુલ્ય આત્મજ્ઞાનરૂપ લાલ મુકીને ચાલ્યાં જાય છે. મોતીનો ચારો, એટલે, ભક્તિ-ભાવના-પ્રેમ હોય ત્યાં હંસરૂપ સાધુ આવે છે. જ્ઞાનથી પ્રેમહંસ થાય છે. સ્તોહં ની ઉપાસ-

નાથી ૐ નું દર્શન થાય છે. ૐ ના ચાર પાદમાંથી માયત્રીનાં ચાર પાદ થયાં છે. તે ૐ પંચાક્ષરી છે, અને સર્વતું મુખ છે.

દરેક શ્વાસે સોહં તી ધ્વની ઉઠ્યા કરે છે, તેની ઉપાસનાને હંસો-પાસના કહે છે. ૐ કારમાં પાંચ અક્ષર છે. અ, ડ, મ્, નાદ (ં), અને વિંદુ (૦). એ પાંચ અક્ષરોના દેવ કલ્પ્યા છે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રૂદ્ર, કૃષ્ણ, અને સદાશિવ. છત્રીસ લત્વોનો સમાસ, આઠે મુર્તિ (પંચભૂત, સર્વ, ચંદ્ર, ને ચેતન પુરુષ) માં કરેલો છે, તેની વિરાટરૂપે ઉપાસનાથી મોક્ષનો અનુભવ કરે છે.

પ્રથમ સહગુરૂની ખૂબ શ્રદ્ધા પ્રેમથી સેવા ચાકરી કરીને ગુરુપ્રસાદ-કૃપા મેળવે. યથાદેવે પરામાર્થિક યથાદેવે તથા ગુરૈ; તસ્યૈતે કથિતા હાર્યાઃ પ્રકાશંતે મહાત્મનઃ ॥

શ્રીમત્ શંકર સ્વામીએ, ગંગાને સામે કાંઠે પદ્મપાદ વગેરે શિષ્યો હતા તેને બોલાવ્યા. તે વખતે બીજા હતા તે પુલ્લ તરફ ચાલ્યા (પુલ્લ ઉપરથી ચાલીને આવવાના હેતુથી ગયા.) અને પદ્મ પાદાચાર્ય તો ગુરૂન્ની આજ્ઞા થતાંની સાથે સામાજ ગંગામાં ચાલ્યા. ગંગાનાં પાણી ઉપર તેના દરેક પગલે-પદે પદે કમળ (પદ્મ) થયાં. તેથી પદ્મપાદાચાર્ય નામ થયું; એવી રીતની ગુરુભક્તિ થવી.

તોટક અગ્નિ હતા, તેથી તેને “ ગિરી ” (પથર) એ નામથીજ બધા કહેતા, એક દહાડો સહગુરુ શ્રી શંકરનાં વસ્ત્ર ધોવા ગયલો. કથાનો સમય થયો છે. ગુરુ તેની વાટ બુલે છે. બીજા શિષ્યો એકઠા થઈ બેઠા છે. તે વખતે ગુરુને તેની વાટ જોતા જોઈ સુરેશ્વરાચાર્યે કહ્યું કે, એની વાટ શું જોવી ! એ અગ્નિ છે તે વેદાંત જોવા ગહન વિષયમાં શું સમજે, છતાં આવશે ભારે જે ચાલતું હશે ત્યાંથી અવલુ કરશે. શંકરે જાણ્યું કે એને પોતાની વિદ્વત્તાનું અભિમાન થયું છે. તેથી તરત સરસ્વતિનું આવાહન કરી તોટકની જિંદગી સ્થાપન કરી. વસ્ત્ર સકેલીને આવતાં તોટક-વૃત્ત (છંદ) થીજ શ્લોકોની પંક્તિ બોલતો બોલતો તે તોટક ચાલી આવે છે. તે સાંભળી પેલા બધાને શંકર કહે છે કે, પેલો ગિરિશું બબડતો આવે છે. તોટકને ગુરુસ્તુતિના શ્લોક બોલતો સાંભળી સુરેશ્વરનું અભિમાન ઉતરી ગયું. અને સમજી ગયા કે ગુરુ કૃપા થઈ. મારી મોટી ભુલ થઈ. તે તોટક બોલતો હતા તેનો ખાવાર્થ એવો છે કે, -આ સંસાર સમુદ્રમાં જન્મ મરણરૂપ જળા બરેલું છે તે ખુટતું નથી-ભવના રસ્તા ખુરતા નથી.

એમાં સુખ દુઃખરૂપ મગર અને મચ્છો છે તે તળીએ તાણી જાય છે. ગજરાજ હાથી અને મગર લડતા હતા તેમ જીવ અને માયા છે. માયા છે તે જીવને સંસારમાં તાણી જાય છે.—ખેંચે છે તેથી જીવરૂપ હાથી મુખને શોધે છે. સત્ અંશ તો બધા કહે છે, એટલે પોતાનું અસ્તિત્વ (હું છું) તો બધા સમજે છે, પણ ચિદ અને આત્મદ અંશની ખબર નથી. તેમ, જવપુર સૂંદ (એટલે અસ્તિત્વ માત્ર) બહાર રહી ત્યારે પ્રભુને પોકારે છે. “જવપુર સૂંદ રહી જળ બાહેર, તપ્ય પ્રભુનામ પોકાર્યો, નાથ કેસેં ગજકો બંધ છુડાયો.” એવા સમુદ્રમાં પડ્યો છું. સર્પ છે તે હાલુદરને પકડે છે તે નથી છોડાતી, કે નથી ગળી જવાતી, તેવું દુઃખ થયું છે. ગળી જાય તો મરી જાય છે, ને છોડી દે તો આંધળો થાય છે. તેમ, જીવથી અભિમાનરૂપ હાલુદર છોડાતું નથી, છોડે તો આસક્તિને લાંબી ખંજીરું સૂઝતું નથી; ગળી જાય તો મરે છે. એટલે સંસારનો સંબંધ છુટે છે. ત્યારે ગુરૂ મુક્તિ બતાવે છે તેથી જળાશ્રયનો આશ્રય લે છે તેમાં મુકી દે છે. અંદર મુકી દઇ જળ નીચે જાય છે તેથી આંધળો થતો નથી.

દેહને જાંટ કહે છે. એકવાર અભિમાન પકડ્યું, તો ગુરૂ શરણે જઇ તેમાં ડુબી જાય. તેથી અભિમાન છોડીને દીનતા (આધિનતા) તોટક બતાવે છે, કે, કૃપયા શરણાગત મુક્તરમામ હે સહશુરો! કૃપા કરીને હું શરણાગતનો ઉદ્ધાર કરો. આત્મજ્ઞાન સ્વસંવેદ છે. ચંદ્ર પોતાનીજ આંખે જોઇ શકાય છે, બીજાનું જોયલું એને નકામું છે. તેમ, આત્મજ્ઞાન માટે પોતાનીજ બુદ્ધિ જન્યત થવી જોઇએ. તરવાને માટે પાણી દબાવવાનું છે, પણ તે કેમ દબાવવું, તે કળ આવડવી જોઇએ. તેને માટે રોજ બાથોડીઆં મારતાં, કાનમાં આંખમાં પેટમાં પાણી ભરાઇ જતાં, કળ હાથ લાગે છે, તેવુંજ આ સંસારમાં તરવાનું છે. વાસના તળવી, એ વાત ખરી, પણ શી રીતે તળવી તેનું પ્રયત્ન કરે છે, ઉપાયો કરે છે તેમાં કાંઇ વાસના તળે છે, કોઇ વળી એના ઉપર ચઢી બેસે છે, એમ કરતાં મંડ્યો રહે છે તો તજી શકે છે. તેમ, ગુરૂ મુક્તિ બતાવે તો અભિમાન છુટે છે. સુરેશ્વરનું અભિમાન ગયું, કેમકે તે વિદ્વાન હતા. પણ સુખનું તો ઉપદેશ કરવાથી ઉલટું વધી પડે છે, પણ છુટતું નથી. સુગરીએ વાંદરાને ઝાડ ઉપર ધ્રુજતા દેખી શિખામણ આપી કે, માણસ જોયો આકાર છે, જાતે બળવાન છે, તો આવા વખત માટે એક માળો કરી રાખવા શું તું સમર્થ નથી? તે સંભળી વાનર બોલ્યો કે, રડે!

મને ધીમામણુ દેનારી તું કાણુ ? હું ઘર બાંધવાને તો અસમર્થ છું, પણ સમર્થો તુહ મંજને ઘર બાંધી નાખવા સમર્થ છું એમ કહી સુગંરીનો માળો તોડી બાંધી નાખ્યો. તેમ, મૂર્ખાનું અભિમાન છુટતું નથી. ગુરુશુશ્રૂષ્યાવિદ્યા પુષ્કલેન ધનનવા ॥ અથવા વિદ્યાયા વિદ્યા વતુથે નૈવ કારણ ॥ ગુરુની સેવા કરવાથી વિદ્યા મળે છે (તે સાત્વિક માર્ગ છે), ધણું ધન આપી વિદ્યા મેળવાય છે (એ રાજસ માર્ગ છે), અથવા એક વિદ્યા પોતાની પાસેની આપીને બીજી વિદ્યા લેવાય (તે તામસ માર્ગ છે,) એવું કારણ નથી. ગુરુ ઇશ્વરની કૃપા મેળવવી જોઈએ. પ્રણવની ઉપાસના છે તે ઇશ્વરની ઉપાસના છે.

જેવી રીતનું મંગલ ઉપક્રમ (પ્રારંભમાં) કરવામાં આવેલું હોય તેવી રીતે મધ્યમાં અને અંતે (ઉપસંહારમાં) કરાય છે. પ્રથમ શ્લોકથી તટસ્થ અને સ્વરૂપ લક્ષણવાળું બ્રહ્મ પ્રતિપાદન કરાયેલું છે, ત્યાર પછી ઉપર ૐ તું કરે છે. અ, ડ, મ, એ ત્રણ અક્ષર મળી ૐ થાય છે. અ છે તે સત્ છે, ડ છે તે ચિત્ છે, અને મ છે તે આનંદરૂપ છે, તે એક થતાં સચ્ચિદાનંદ-ૐ થાય છે. જયંત અવસ્થામાં “હું છું” એવાં અસ્તિત્વનું જ જ્ઞાન હોવાથી તે અક્ષર સત્ રૂપ છે. (અક્ષરાણાં અકારોસ્મિ) અક્ષર વિનાની કોઈ વાણીજ નથી. ઉકાર ચિત્ રૂપ છે, તે જીવનરૂપ (જ્ઞાનરૂપ) છે. મકાર અનંદરૂપ છે. એ ૐ રૂપ નિત્ય કૂટસ્થ છે. નાદ માંથી અનેક નામ થયાં, અને જિંદુમાંથી અનેકરૂપ થયાં. તેમાં નામ અને રૂપ એ બેનો આવિર્ભાવ તિરોભાવ થાય છે.

જિંદુમાં (વીર્યમાં) પુરૂષનો (સૃષ્ટિનો) તિરોભાવ છે, અને પછી પુરૂષરૂપે આવિર્ભાવ થાય છે. વીર્યથી શરીર થાય છે. હવે નાદમાં નામનો આવિર્ભાવ તિરોભાવ કેવી રીતે છે તે જુવો. એક માઠ રાગ છે, તે એકજ રાગ દસ જગ્યા ગાય છે, તેમાં એક જગ્યા અલંકાર રસનો, બીજો વૈરાગ્ય રસનો, ત્રીજો સખ્ય શોકનો, ચોથો મોહનો, પાંચમો વિવેકનો, છઠો જ્ઞાનનો, વગેરે ગાય છે. હારમોનીઅમ વગેરે વાણુ એકજ વાણુ વાગે છે, રાગ તો માઠ રાગનો જ નિકળે છે, તેમાં બધાં ગાનારા એમજ સમજે છે કે માઠજ ગાયન—પુરુષ વાણુ ફર્યાદે છે. અથાત્ ધ્વનિ એકજ આવે છે. એ નાદ-ધ્વનિ એકજ છે તેમાંથી તે ગાયનોનો આવિર્ભાવ તિરોભાવ છે. તેથી ઉત્પત્તિ ચિત્તી લક્ષણ આધાર જુત એ નાદ જિંદુ છે. તે ઉત્પત્તિ વગેરે નહીં એ બેમાંજ અભાવે છે. તેનું અધિજ્ઞાન અહમ છે. કપિલ ગીતામાં નીચે પ્રમ. છે મે છે:—

અકારો વાસુદેવ સ્યાત્, ઉકારસ્તુ મહેશ્વર :॥

મકારો સૂર્ય ઇત્યુક્તઃ શક્તિર્નાદાત્મિકામતા ॥

વિંદુ રૂપો ગણેશ સ્યાત્, ઐકારઃ પંચદેવતા॥

અકાર છે તે વાસુદેવ છે, ઉકાર છે તે મહેશ્વર છે, મકાર છે તે સૂર્ય છે, નાદરૂપ શક્તિ છે, મિંદુરૂપ ગણેશ છે. એ રીતે ઐકારજ પાંચ દેવતા છે એ પાંચનો અભેદ છે. જેમ, એકજ પુરૂષ છે તેને માતા આવીને પુત્ર કહેશે, બહેન આવશે તે ભાઈ કહેશે, સ્ત્રી તેને પતિ કહેશે, ભાણેજ તેને મામો કહેશે, પુત્ર તેને પિતા કહેશે. તેમ એકજ પુરૂષ પાંચ નામથી કહેવાય છે. ઉપાસકોને ગોક્ષેક વૈકુંઠ કેલાસ સ્વર્ગ વગેરે લોક તથા દેવોના રૂપ દેખાય છે, તે તેમની દ્રઢ થયેલી ભાવના પ્રમાણે દેખાય છે. મુળાધાર ચક્રના પ્રથમ દેવ ગણેશ છે. નિર્વિઘ્ને કાર્યની સિદ્ધિ માટે લગ્નમાં અને મૃત્યુ ક્રિયામાં બેઠુમાં તેનું પૂજન થાય છે, એ પાંચ દેવ છે તે દરેક દેવનું પંચાયતન કરીને પચીસ કહ્યા છે. જેવાંકે, ગણેશ પંચાયતન, શિવ પંચાયતન, વિષ્ણુ પંચાયતન, દેવી અને સૂર્ય પંચાયતન. તે દરેક પંચાયતનમાં એક દેવ મુખ્ય અને ચાર ગૌણ હોય છે. તેથીજ “ પંચ ત્યાં પરમેશ્વર ” અથવા “ પંચ તે પરમેશ્વર ” એવી કહેવત છે. તે પાંચ દેવજ અભેદ એક પરમેશ્વર છે.

નાદમિંદુ મુખ્ય છે. નાદ છે તે લક્ષ્મી અને મિંદુ છે તે વિષ્ણુ. એ ઉપર લક્ષ રાખી વેદ વાસે ભાગવતાદિ પુરાણો કીધાં છે. ગણેશ પુરાણમાં મિંદુને ગણેશ, શિવ પુરાણમાં મિંદુને શિવ, ભાગવતમાં મિંદુને કૃષ્ણ અને નાદને શક્તિ-દેવી કહી છે. સિદ્ધિ વિનાયક અથવા શક્તિનાં, બેરૂપ સિદ્ધિ અને શુદ્ધિ સહિત ગણેશ. શિવ શક્તિ, કૃષ્ણ રાધા, લક્ષ્મી નારાયણ, સીતારામ, વગેરે.

एको देवो केशवो वाशिवो वा, एको वासः पत्तने वा वनेवा ॥

एका भार्या सुंदरी वा दरी वा, एको मित्रः भूपति र्वा यातिर्वा ॥

અસલ જેજ ઉપાસના, તેથી દેવ એકજ, શિવ અગર વિષ્ણુ. શહેરમાં વસવું કે વનમાં વસવું. સ્ત્રી કરે તો સુંદર સ્ત્રી કરે, અથવા નિવૃત્તિ મળે તેવી એકાંત ગુફાનું સેવન કરે, રાજાને મિત્ર કરે અગર સંત સ્વામિ મહાત્માને કરે. પાર્વતીજી રામ રક્ષાનો પાઠ કરતાં હતાં તેમને શિવે બોલાવ્યાં, ત્યારે શુભું કે, પાઠ કરી રહીશ ત્યારે હાસે. ત્યારે શકે

તેમને કહ્યું કે:-રામરામોત્તિરામોતિ રમેરામે મનોરમે ॥ સહસ્રનામ તત્તુલ્યં
રામનામ વરાનને ॥ હે દેવી ! સર્વમાં રામ રમે છે, એવી દ્રષ્ટિ થઇ તો
પછી, એ રામનામ છે તે હજારો નામ તુલ્ય છે. શિવે વિષ્ણુની ઉપાસના
ચલાવી છે. રામે રામેશ્વરની સ્થપના કરી ત્યાં રામેશ્વરનો અર્થ રામે કીધો
છે કે રામસ્ય ईश्वर: રામના ધણી (ઇશ્વર) તે રામેશ્વર. ભારે તે સ્થાપિત
શિવલિંગ (રામેશ્વર)માંથી ધ્વનિ નિકળ્યો કે, રામ: ईश्वरो यस्य
રામેશ્વર: રામ છે ધણી જેના (જે શિવના) તે રામેશ્વર છે. ત્યાંના બ્રાહ્મણો
કહે છે કે, રામ: एव ईश्वर: એટલે રામ છે તેજ ઇશ્વર (મહાદેવ) છે-
એ જુદા નથી-એ એકજ છે. તેમ, પાંચદેવ એકજ છે. ભક્તોની ભાવનાને
અનુસાર નામરૂપ જુદાં છે.

ગણપતિને ઉંદરનું વાહન છે, તે વગેરેનું રહસ્ય શું છે તે કહે છે:-

આખુ-એટલે, મુશક-ઉંદર, અને આખુ એટલે માયા. તે માયા
ઉપર આરૂઢ કોણ ? તે ગણુનો (ત્રણ ગુણુ ગણુનો પ્રેરક-ઇશ્વર) પતિ: તે
ત્રિગુણાતીત છે, તે સમગ્રવ્યાપને ઉંદરનું વાહન કહ્યું છે. કેમકે, ઉંદરનાં
જેટલાં લક્ષણુ છે તેટલાં માયામાં ઘટ-સંભવે છે. દીવો બળે છે તેમાંની
ખત્તીને ઉંદર તાણી બળે છે. કેમકે અંધારું થાય તો નાચવા દોડવાનું
જેર દાવે. તેમ, જો જ્ઞાન પામશે તો મારે ખસતું પડશે એમ વિચારી
માયા છે તે આત્માકાર વૃત્તિરૂપ દીવેટ ખેંચી બળે છે. ઉંદર ટુંકતો જમીન
કરડે છે તેથી પાછળથી બળતરા થાય ભારે જાણુવામાં આવે છે. તેવીજ
રીતે માયા છે તે આશાની ટુંક માર્યા કરે છે. તે આશામાં-આસક્તિમાં
કાંઈ જાણુતો નથી; પણ જ્યારે મરણકાળ પાસે આવે છે ભારે ચિત્તમાં
બળતરા થાય છે કે અરે, વૃથા જન્મ ગયો, કર્તવ્ય કંઈ નહીં કીધું,
સ્વપ્નાવતળ ખડું ભોગવ્યું; હવે શું થશે, વગેરે પશ્ચાત્તાપ થાય છે. ઉંદર
છે તે જુના કપડાંને પડ્યાં મેલી નવાં કપડાંનેજ કરડી કાંણું કરે છે. તેમ
જુની ટેવ પડી હોય તેને માયા કરડતી નથી (વિષયો ભોગવવાની ટેવ
અનેક જન્માંતરોથી પડેલી હોય તેને કાણી કરતી નથી), પણ સાફ
સંતનો સંગ કરવા માંડ્યો, અથવા એકાગ્રતાથી ધ્યાન ભજન કરવા
માંડ્યું કે, તે નવી ટેવને જરૂર માયા કરડે છે, અર્થાત્ અનેક વિઘ્નો
આણે છે; અને સંસારની આસક્તિ નહીં છુટી જાય તેણું કરવા ચત્ન
કરે છે. કેમકે સંસારનો મોહ છુટી જશે તો હાથમાંથી જતો રહેશે એમ
જાણી (અરે ! આત્મા ગયો તો ! એમ જાણીને) માયા તેમાં અટકાવ-
વિઘ્ન નાખે છે.

માયા અને ઇશ્વરનો યોગ નથી. ઇશ્વર અસંગ છે. તેથી પાર્વતીરૂપ માયાએ પોતાનાં અંગના મેલના ગણપતિ અને ઉપા યનાભ્યાં, ને બારણે ચોક્કી કરવા બેસાડ્યાં. આસા આપી કે કોઈને ધરમાં આવવા દેવું નહીં. પછી પાર્વતી સ્નાન કરવા બેઠાં. એટલામાં મહાદેવ આવ્યા. તેમને અટકાવ્યા. તેથી યુદ્ધ થયું. તેમાં શંકરે ગણપતિનું માથું ઉડાવી દીધું. તે સૂર્યના રથ તળે ચગદાઈ ગયું. પાર્વતીએ પુત્ર માટે શોક કરવાથી ગજ-હાથીનું માથું લાવી ચોટાડ્યું તેનાં વજનથી પેટ ફુટાળું થઇ ગયું.

પર્વત જડ છે. તે હિમાલયથી પાર્વતી અથવા માયા થયાં. માયા જડ છે. તે ત્રણ ગુણવાળી છે. તેમાં રજ્જેગુણરૂપ મેલથી ગણપતિ, અને તામસ (મેલ)થી ઉપા (ઓખા) એવાં બે પુતળાં કીધાં. પાસે એક સત્વ ગુણ રહ્યા તેથી જ્ઞાન ગંગામાં નહાવા બેઠાં. તે જ્ઞાન ધ્યાન પ્રસંગે બીજાને એટલે દૈતને આવવા નહીં દેવા સાડ ગણેશ બાપાની ચોક્કી સુકી. જ્યાં જ્ઞાન થયું ત્યાં શિવ, એટલે, મોક્ષ આવે છેજ. ત્યારે ગણેશરૂપ ગુણ તેને પેસવા નથી દેતો (આડો આવે છે). માયાનો નાશ માયાથીજ થાય, તેથી ત્રિગુણથી ડોકું ઉડાવ્યું. ત્રિગુણમાં પણ ત્રણ ગુણ છે. (ત્રિપુટીનું) તે ધ્યાતા ધ્યાન અને ધ્યેય, એકતાર થવાથી અહરૂપ માથું ઉડી જાય છે. તે અહરૂપ માથું, પ્રાણરૂપ સૂર્યમાં પડી ગળી ગયું (વાસનાઓ ગળી ગઇ) (વાસના હોય તો તે શિવશાના ?!) જ્ઞાન થયા પછી પણ શરીર રૂપ માયા રહેવાથી શોક પ્રતીત થાય, પણ અહં મરી ગયું ત્યાં ગજનકાર ઐ (સોહ) સુકયું. તે સોહ સુકતાં પેટ મોડું થયું. કેમકે **વસુધૈવ કુટુંબિકં** વિરાટમય દ્રષ્ટિ થઇ. હાથી જેવું માથું સુકયું તેજ ઐ અર્થાત, જીવ, ઇશ્વર, માયા, એકજ-ભેદ રહિત છે તે સમજાય.

મહાદેવ નૃત્ય કરે છે તે તાંડવ (સંહારરૂપ) અને પાર્વતી પણ નૃત્ય કરે છે તે લાસ્ય રહેવાય છે. તે ઉત્પત્તિ રૂપ છે.

વીરિતે, શિળા લેખવત, ગણેશમૂર્તિ રહસ્યની વાત લખી ગયા તે સમજ્યા વગર ગમે તેમ બકવું, એજ અજ્ઞાનતા છે.

સમુદ્રમાંથી ૧૪ રત્ન નિકળ્યાં, તેમાં ત્રણ રત્ન મહાદેવને આપ્યાં, તે ધતુષ્પ, ત્રિપ, અને ચંદ્ર; ત્રણ વિષ્ણુને આપ્યાં, લક્ષ્મી, કૌસ્તુભ, શંખ છોદને પાંચ આપ્યાં, પરિણત, ધન્વતરી, કામદુધા-ગાય, અપ્સરા, અને એરા-વત હાથી. સૂર્યને એક અશ્વ આપ્યો. દેવને સુરા, અને દેવોને અશ્વત્ આપ્યું. ઉદરૂપ મન, અને સૂર્ય તે બ્રહ્મા. વિશતિ પ્રવિશતિ પ્રવેશ કરે છે,

તે વિષય. હૃદય મંથનથી ૧૪ રત્ન નિકળે છે. વિતેપણા, લોકપણા, પુત્ર-
પણા, એવી ત્રણ ધપણા છે તે વિષ છે. -હલાહલ છે, તે પી જવી નોંધએ,
ત્યારે શિવરૂપ થવાય છે. એવા શંકરને નમસ્કાર કરાય છે. આદિ અધ્યાત્મ
શૂન્યાય, સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મણે ॥ ૐ નમઃ પ્રણવાર્ધાય, ગુરુણાં ગુરવે નમઃ ॥
શ્લોક નવનો નવમોહલાસ સમાપ્ત થયો. હવે દશમા શ્લોક વિશે
પ્રારંભાય છે.

પરિચિદ્ધ અહંભાવ ત્યજીને જેને સર્વાત્મભાવ (જ્ઞાન) થાય છે તે
ગુરુઓનો પણ ગુરુ છે. વેદાંતનું શ્રવણ કેવી રીતે કરવું નોંધએ કે, ચતુષ્પદ
સાધન સિદ્ધ કરીને પછી જે શ્રવણ કરે છે તેને યથાર્થ જ્ઞાન થાય છે;
તેજ મઝું શ્રવણ કહી શકાય છે. ગ્રામ કથા (ગામ ગપાટા) અથવા
સંસારી વાતો મીઠી લાગે છે તે સાંભળીને બીજાને કહેતી વખતે બે વાત
ઉમેરીને કહેતાં આવડે છે, તેવુંજ જો આ શ્રવણ થતું હોય તો તરવાને
માટે વિલંબ નથી. એવી જે તત્કલીનતા છે તે, સાધન સંપન્નની હોય
શકે છે.

યાગવલ્ક્ય મુનિ કથા કરતા તેમાં ધણા રૂપિઓ, સન્યાસીઓ, વગેરે
શ્રવણમાં બેસતા, પણ જ્યારે રાજા જનક આવે ત્યારે યાગવલ્ક્ય કથા
નો પ્રારંભ કરતા હતા. તે જોઇ સન્યાસીઓ મનમાં વિચાર કરતા કે યાગ-
વાલ્ક્યને કંઈ લોભ છે, કેમકે એ રાજા છે તેથી એમ કરે છે. એ વિચાર ગુરુ
સમજી ગયા; કેમકે તે ત્રિકાળદર્શી હતા. જનકનો ગુરુ તે અપૂર્વ
સામર્થ્ય જાણતા હતા.

વૈશંપાયન મુનિ ગોર (ગુરુ) હોવાથી જનમેજય રાજાને ત્યાં રાજા
આશિર્વાદ દેવાને જતા. પણ તેઓ ધણા વૃદ્ધ હોવાથી એક દિવસે રાજાએ
કહ્યું કે, મહારજ! આપનું શરીર બહુ જીર્ણ થઈ ગયું છે તેથી હવે
આપ જાતે પધારતા નહીં, હું રાજા આપનાં દરશને આવીશ. મુનિ
બોલ્યા કે, રાજા! તારું અન્ન ખાઇએ છીએ, તેથી મારેજ આવવું
નોંધએ. રાજા કહે, ના, ગુરો! બીજો કાંઈ રસ્તો કહેા. મુનિ કહે, હા,
મારા આઠ શિષ્યમાંથી એક એક વારા ફરતી આવે તો હરકત નથી. પછી
તેનો હુકમ શિષ્યોને આપવાથી રાજા એક જણ આવી આશિર્વાદ દઇ
જાય છે. યાગવલ્ક્યનો વારો આવ્યો. તેણે વિચાર્યું કે, રાજા પણ મુનિ
જાણુશે કે શિષ્ય કોઈ હતો. તેથી અસુક વર્ષાનું તપ, અક્ષતમાં મુકીને
તે અક્ષતને મંત્રી તેમાં તપનું અનુસંધાન કીધું, અને આવ્યાં તે વખતે
રાજા શિકરે ગયલા. રાણીએ કહ્યું કે મારીને આશીર્વાદ દઇ જાવ. તેથી

માનવલ્ક્યે તે ચોખા છાપરાં ઉપર ફેંકી ચાલવો માંડયું. તેથી જોટલાં
 સુકાં કાપ્ટો તેમાં હતાં તે બધાં નવ પલ્લવ થઈ લીલાં બની સુંદર બગીચો-
 ઝાડી બની ગયાં. રાજાએ આવીને તે જોયું. તપાસ કરી, પરતાયો, કે
 સુકાં કાપ્ટ લીલાંથયાં તો મને પુત્ર કેમ નહિ થાત. રાજા તો તેવોને તેવો
 ગુરૂ પાસે દોડયો. કારણ પુછતાં વિગતિત કરી કે, આજે જે શિષ્યને મોકલ-
 લેલો તેનેજ કાલે મોકલજો. ગુરૂએ યાત્રવલ્ક્યને તેમ કરવાને (કાલે પાછા
 જવાની) આજ્ઞા કરી. ત્યારે તે કહે, કાલે મારો વારો નથી, આઠમે દહાડે
 મારો વારો આંવશે ત્યારે જાણશ. ગુરૂ કહે, આજ ક્રેમ ન માને. યાત્ર.-કહે,
 આજા એકવાર માની છે તે આપનીજ છે. તે પ્રથમ આજા કેમણેજ
 થશે. આજે આપ કહોછો તે વચન તમારું નથી, રાજાનું છે. વૈશંપાયન
 ગુરૂ કહે, મારું વચન નથી માનતો તો મારા વેદ બહુયો તે પાછા આપ.
 તે સાંભળી યાત્રવલ્ક્યે તરત એકી કાઢ્યા. તે જોઇને, બેચાર શિષ્યો જે
 સુખ હતા તેણે તે શી રીતે લઈ લેવા તે વિશે વિચાર કરી તેતર પક્ષી
 બની ગયા અને ચરી ગયા. તે યજુર્વેદની તૈતરી શાખાવાળા થયા. યાત્ર-
 વલ્ક્ય તો ચાલ્યા ગયા. અને જળમાં ઉભા રહી ગાયત્રી મંત્રથી સૂર્યાના
 રથને અટકાવ્યો અને પ્રાર્થના કરી કે, મને તે વેદ બહુવો. કેમકે તે
 વેદ ફક્ત વૈશંપાયન અને સૂર્ય, એ બેજ જાણુ જાણતા હતા. સૂર્ય કહે,
 દોડતો રથ છે, તું શી રીતે બહુશે. યાત્રવલ્ક્ય કહે, મેં તે ઉપાય બધો
 જોઈવી રાખ્યો છે. તમારા રથ નીચે ઝેળી બાંધી તેમાં બેસીશ. જે સ્વર
 લાગે હોય તો તેની અશ્વ દોરી વધારે તાણજો. એ રીતે લાંબા દુઃકા
 સ્વર સમજી લઇશ. એ રીતે બહુતાં મધ્યાને વેદ પુરો થયો તેથી માધ્ય
 દિની શાખા થઇ. અને અશ્વની દોરી તાણવાથી વાજસનેઇ શાખા થઇ.
 એવા સમર્થ હતા. તે, જનકની ચોખ્ખતા હોવાથી તેની વાટ જોતા હતા.
 પછી તે સન્યાસીની શંકા જાણી લઇ બીજે દીવસે, (યોગબળથી), કથા
 ચાલવા માડી કે દસ મીનીટ ગોવળીયા આવી બોલ્યા કે, આગ લાગી.
 તે સાંભળતાંજ સન્યાસીઓ બહારી ઉઠ્યા. કોઇ કહે છે, મારું તો નવુંજ
 દુઃખ છે, તે લેવા દોડયો. કોઇ વચ્ચે સુઝવા નાખેલાં તે લેવા દોડ્યા
 પણ જનક બેઠો રહ્યો. ત્યાં બીજી બુદ્ધિ આવી કે, રાજાજનો રહેવાનો
 મેહેલ બળે છે. છતાં જનક તો કહે છે કે, આગળ ચલાવો. ગુરૂ કહે,
 તારો મેહેલ બળે છે કહે છે ને! રાજા કહે, આ (શ્રીરથ) મેહેલજ
 મારો નથી, તો તે મેહેલ મારો ક્યાંથી હોય? મહારાજ! મારું કથું
 મળ્યાનુંજ નથી. તે બતાવી પેલા સન્યાસીઓને કહ્યું કે, તમે ત્યાંથી

છતાં 'તુ'બહુ' અગર વસ્ત્ર લેવા દોડ્યા. અને અનેક સમૃદ્ધિ છતાં તેણે
અભિમાન જેને નથી એવો જનક કેવો શાંત હુવો તલ્લીન રહે છે તે
જુવો. પ્રારબ્ધનું છે તે કદી જવાનું નથી, જે પ્રારબ્ધનું નથી તે કદી
રહેવાનું નથી, એવું જનક સમજે છે. ત્યાગવાનું ફક્ત એજ છે કે,
સર્વ પ્રદારની ચિંતા ત્યાગ્ય છે. માત્ર સ્વસ્વરૂપનાજ ચિંતા રાખવી.
જનક જાણતો હતો કે, હું ભણીને કદી દોડી જઈશ તોપણ ત્યાં જઈ
ઉભો રહીશ. જે બળવાનું હશે તે તો જઈશ તોપણ બળશે, ને નહીં
જઈશ તોપણ બળશે; માટે ખરો ત્યાગ હૃદયનો હોવો જોઈએ. માટે
અર્થનાં જ્ઞાન પૂર્વક શ્રવણ કરી પછી તેને યુક્તિથી ચિંતમાં જમાવી
ચિંત્વન (ધ્યાન) કરવું તેને મનન કહે છે. પછી તે અર્થાકાર વૃત્તિ થવા
લાગે તેને નિદિધ્યાસ કહે છે. સ્તોત્રોત્તરો પાઠ બાળી અર્થ ઉપર લક્ષ
રાખવું, તે પણ તેજ છે. એવો પુરૂષ ઐશ્વર્ય પામે છે, તે વળી પ્રયત્નથી
નહિં, પણ સ્વભાવ સિદ્ધ પામે છે અને મોક્ષરૂપ ફળ મેળવે છે.

બાળક રડતું હોય, ને માતા પાસે માળે આવવા મથન કરતું હોય
તે વખતે માતા એક બે રમકડાં ફેંકે છે. તેમાં જે મોહ પામી, તે સાથે
રમવા માંડી પડે છે અને રડતું રહી જાય છે, તો માતાની શીકર મટે છે—
માતા કાળજી છોડી દે છે. અને રમકડાંની ઉપેક્ષા—મેદરકારી કરી રડતો
છાનો નહીં રહે તો માતાને, નીચે આવી બાળકને જોદમાં ઉપાડી માળે
લઈ જવું પડેજ છે. તેમ, ભક્ત-ઉપાસક જ્ઞાની માતા જે ધર્મી છે તે
ધર્મી (માતા) નો વિયોગ સહન નહીં થવાથી યોગી ધર્મીથી પ્રભુની
સ્તુતિ પોકાર કરી શકે છે, ત્યારે તે સિદ્ધિઓ રૂપ રમકડાં ફેંકે છે—આપે
છે, તેમાં લપટાયો તો નીચેજ રહે છે, ધર્મવરને પછી તેની કાળજી રહેતી
નથી; પણ તે સિદ્ધિમાં મોહ ન પામી ઉપેક્ષા કરે તો માતારૂપ ધર્મવરનેજ
જરૂર પડે છે તે, આત્માનુભવરૂપ માળ ઉપર, જોદમાં લઈને, લઈ આવે
છે, અર્થાત્ અત્યંત્યામિરૂપે પ્રજોધી પારંગત કરે છે.

આ સ્તોત્ર બાળનારને આત્માનો અનુભવ થાય છે. તેનાથી ઐશ્વર્ય
પ્રથક રહેતું નથી. તેને સિદ્ધિની અપેક્ષા નથી, ગમે તેવી બાહ્ય સ્થિતિમાં
સંતુષ્ટ રહે છે.

એક સમયે ગુરુરાજ કરવા નિમણેલા તેણે નવન એવા દિગંબર અવ-
ધૂત યોગીરાજ શ્રી દત્તાત્રયને જંગલમાં ગાડ તળે પડેલા જોઈ પુછ્યું કે,
આવી હાલતમાં શી રીતે વખત ગાળા છો? ગુરુદત્ત બોલ્યા કે, રાજા હું એકલો

મથી, માઈ કુટુંબ બોહોળું છે, અને મહાબળવાન છે. ધૈર્યવશ્યપિતા ક્ષમાન્ય
જનની શાંતિશ્રિયં ગેહિની, સત્ય સુલુ દયા ન્ન મિત્રી શ્રાતા મનઃ
સંયમઃ ના x x અર્થાત, જેનો પિતા ધૈર્ય છે, ક્ષમા જેની માતા છે,
શાંતિરૂપ હમેશ સાથે રહેનારી સ્ત્રી છે, સત્યરૂપ પુત્ર, દયારૂપ બહેન, મન-
ના સંયમરૂપ ભાઈ છે, દિશાઓ રૂપ વસ્ત્ર છે કે જેને ધોવાની કશી
પીડાજ નહીં, અને જ્ઞાનામૃતરૂપ માઈ બોજન છે. એવાં કુટુંબવાળા શેન
ગીને શાનો ભય ? !

એકાગ્રતાથી શવણ કરનારની પાછળ, છાયાંની માફક ઐશ્વર્ય દોડે
છે, તે કેવું ? અનંત શક્તિરૂપ તે તેને સહજ પ્રાપ્ત થાય છે, અહ્યા,
વિષ્ણુ, રૂદ્ર, એ ત્રણે આત્મતત્ત્વમાં તલ્લીન રહે છે તેથી ત્રણે ઐશ્વર્યવાન છે.

એક વખતે અહ્યાને અભિમાન થયું કે, હું સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરું છું, ત્યારે
તો વિષ્ણુ તેનું પાલન કરે છે, અને રૂદ્ર સંહાર કરે છે, તેથી હું મોટો છું
એ વાત ખરી છે એવું નક્કી કરવા શંકરની પાસે જવા વિચાર કરતા હતા,
એટલામાં નારદે આવી કહ્યું કે, શંકરે આમંત્રણ કીધું છે તેથી ત્યાં
બોલાવે છે. તે જાણી અહ્યા ત્યાં જવા નિકળ્યા. રસ્તે નાની ગલીને નાકે
મોટો રાજ માર્ગ હતો ત્યાંથી જાંટની લંબાર (હારની હાર-લાઈન બંધ
પંક્તિ) ચાલી જતી જોઈ. આગળ કેટલાં ગયાં તેનો પાર કે પતો નથી
પાછળ કેટલાં આવે છે તે સમજાતું નથી, તેથી ઉભા રહ્યા. ત્રણ ચાર
કલાકે એક છોકરો જાંટપર બેઠેલો, તેને પુછ્યું કે, આ જાંટપર બધી
પેટીઓજ લાદી છે તેમાં શું ભર્યું છે ? તે છોકરાએ જવાબ દાધો કે એ
બધીમાં બધા અહ્યા ભર્યા છે, તે સાંભળીને અહ્યાએ તે પેટીઓ ખોલી
ખતાવવા કહ્યું. છોકરાએ એક પેટી ખોલી તેમાં મોટાં બંડલો અને તેની
અંદર નાનાં બંડલો છે. તે એક એકમાં બાર બાર રૂબળી છે, એક એક
રૂબળીમાં રાહના દાણા જેવડા અહ્યા છે, એક દાણો રૂબળીમાંથી નીચે
પડતાં તે અહ્યા જેવોજ અહ્યા થઈ ગયો, એવાં અસંખ્ય પ્રવાહરૂપ
જોટો છે, એટલે કહેડો અખળે-અસંખ્ય છે, એટલા બધા અપાર અહ્યા
ના કુબેરા જોઈ અહ્યાનો ગર્વ છુટી ગયો. એ આખ્યાયિકાતું તાત્પર્ય
એવું છે કે, અહ્યા તે રાજસી યુદ્ધિ છે, તેને એવું અભિમાન સુરે છે
કે, હમે શ્રેય છીએ. પણ અસ્તિનો અનાદિ પ્રવાહરૂપ, આવત શરીર
તરફ દ્રષ્ટિ કરતાં, “ હું મોટો, ” એવું અભિમાન છુપાઈ-હી
જાય છે. શરીરૂપ પેટીમાં અનાદિ પ્રવાહ આલ્યો આવે છે (સૂક્ષ્મ
શરીર તત્ત્વમાં તથા કારણ શરીરમાં આલ્યો આવે છે). કારણ શરીરમાં

કાણીરૂપ વાસના બરી છે, તેમાં અનંત સૃષ્ટિ છે. તેથી “ હું નહી હતે તો અમુક બનતે નહીં ” એવો ગર્વ ખોટો છે. દરેક માણસ સમજે છે કે, આતો મેં કીધું, પણ તે ખોટુંજ છે. દીવાસળી સળગાવી દીવો કરે છે, તો એમ માને છે કે, મેં દીવો કીધો પણ તે જુલ છે. દરેક કાર્યમાં આખાં જગતની મદદ છે. સળીનું કારખાનું જુવો. હજારોની મદદથી બને છે. અનેક વેપારીઓ દ્વારા, અનેક વહાણ, ગાડી-ટ્રેન-સ્ટીમર વગેરેથી આવે છે. પછી કુંભારની મદદ કોડીઠ ક્યાંથી આવ્યું તે જુવો. પછી રૂકની દીવેટ ક્યાંથી શા રીતે આવી ? ખેતરમાં ઇશ્વરી-કુદરતની કૃપાથી કપાસ થયું, તેનું રૂઢ થતાં કારીગરોની મદદ, વગેરે, વગેરે. તાત્પર્ય કે જગતની મદદથી થાય છે. માટે “મેં કીધું” એવો વશા બાર માથે નહીં કપાડો, તમે તો અકર્તા છો. જો અભિમાન નહીં થાય તો બાર લાગે નહીં. તળાવ, નદી, કે સમુદ્રમાં નહાવા પડ્યો, ને ડુબકી મારી, તો હજારો મણુ પાણી માથાં ઉપર ફરી વળતાં છતાં જરાપણુ બાર નથી લાગતો; કેમકે તેમાં “ માફ ” એવું અભિમાન નથી. પરંતુ જો એક માટલું ભરી ગયે મુકી જાય તો બાર લાગે છે, કેમકે તેમાં અભિમાન છે કે, એ પાણી માફ છે.

નાટકનાં પાત્રો છે. તેમાં એક જણ રાજા થઇ, પાછો બીખારી બની આવી જંગલમાં રવડે છે. ત્યાં ગાય છે કે બહુ દુઃખી થયો, વગેરે. પણ તે કશું તેની દ્રષ્ટિમાં નથી, તે તો બહુ પ્રેક્ષકની દ્રષ્ટિમાં છે. તે તો જાણે છે કે, હું રાજા પણ નહીં હતો, અને બીખારી કે દુઃખી પણ થયો નથી, હું તો જે છડું તેજ છું. દુઃખી છું, એવું બોલે છે તે શબ્દ માત્ર છે મનમાં સમજે છેજ. તેમ, માની જે પ્રારબ્ધ ભોગવે છે તે બીજાની દ્રષ્ટિએ છે, એને કશું લેપન નથી. દેવને માટે પુણ્ય લાવે છે તેને સુંઘવાની ઇચ્છા નહીં છતાં, ગંધ આવે છે. તેમ જોતે એવો અનુભવ થયો છે કે, હું પૂર્ણ અનંત છું, અને દેહોહંભાવ છુટી ગયો છે, અને જાણે છે કે, સર્વ મારા આત્મારૂપ છે, તેને ઇચ્છા નથી તો પણ સિદ્ધિઓ આવી પ્રાપ્ત થાય છે.

એક રાજા, રસ્તેથી જતાં કોઇ મહાત્માને જોઇ નમ્યો. ત્યારે સંત પુછે છે કે, મને શામાટે નમે છે, મારામાં શું વધારે છે ? રાજા કહે છે કે, તમે જગતનું કલ્યાણ કરો છો, સ્વાર્થ નથી, પરાપકાર કરો છો, અને ત્યાગી છો, તેથી તે તમારા ઊત્તમ ગુણો હમને નમાવે છે, ત્યારે સંત બોલ્યા કે, બે રાજા હતા. તેમાં એક તો મેહેલમાં કચરો કઢાવી તેમાં જે હીરા માણેક પડી ગમલાં જડી આવે તે પાસે રાખી કચરો ફેંકી દે છે. અને બીજો રાજા તેજ રીતે કચરામાંથી હીરા માણેક બહાર ફેંકી દઇ કચરાનો સંગ્રહ કરે છે. પ્રથમ દેહો તે રાજા જેવો હું છું, અને બીજો

જેવો તું છે. અંતર ગ્રહ (ચિત્ત) માંથી કામ ક્રોધ લોભ મોહ આસક્તિ તૃષ્ણારૂપ કચરો બહાર ફેંકી દઇ, જ્ઞાન મણિ અને વિવેક સદિયાર રૂપ હીરા માણેકને સંગ્રહ કરે છે. અને તું તો હમારાથી મોટો એવો જાનરદસ્ત ત્યાગી છે કે, એ જ્ઞાન મણિ, વિવેકાદિ હીરા રત્નોને ફેંકી દઇ, કામ ક્રોધાદિ તે કચરો સંગ્રહ છે-અર્થાત્ નામ, રૂપ, કચરો એકઠો કરે છે. તે નામ, રૂપ, તથા તેમાં આસક્તિ મોહ વગેરે રૂપ કચરો પાસે બેસી કરતા રહી જ્ઞાન, વિવેકાદિ મણિ હીરા રત્નોને ઉરાડી ફેંકી દેવારૂપ ત્હારી ઉદારતા અને ત્યાગ ધણો મોટો છે. (તાત્પર્ય કે, ઉપદેશરૂપ-તાનો મારવારૂપ ગુરુ સંતતું આ કટાક્ષ બાણ છે.)

આ શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ સ્તોત્રનો શ્રદ્ધાથી પાઠ કરનાર યોગીને આઠ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, તેનું વર્ણન કરે છે.

૧. અણિમા=ગ્રીણી-સૂક્ષ્મ વસ્તુઓમાં પ્રવેશ કરી શકવો તે.
૨. મહીમા =અલ્લાહની બહાર વ્યાપી જવું તે.
૩. લઘીમા =મોટું શરીર હોય છતાં, નાનું તલ જેવડું હલકું શરીર કરી શકવું તે.
૪. ગરીમા =નાનું શરીર હોય છતાં મોટું કરી શકવું તે.
૫. પ્રાપ્તિ =પાતાળે રહેતો હોય છતાં અલ્લોહ સુધી જોઈ શકે.
૬. પ્રાકાશ્ય =ગર મેહેનતે આકાશ ગમન કરવું તે, સંકલ્પ કરે તેવી સિદ્ધિ થવી તે (સંકલ્પ સિદ્ધિ).
૭. ઇચ્છિત્વ =ઇચ્છા માનથી ઉત્પત્તિ, સ્થિતી, લય કરી શકે તે.
૮. વશિત્વ =લોકપાળો સહિત બધા લોકો વશ વરતે, તે.

સર્વાત્મ બાવના જેણે દ્રઢ કરી છે, અને તેથી સમાધિ જેની પરિપાક પામી છે, તેને કયું સિદ્ધિ નહિં પ્રાપ્ત થાય? ! બધીજ પ્રાપ્ત થાય છે, પરંતુ તે હૈલ્લક-માયામય-મૃગતૃષ્ણાનાં જળવત્ એવી સિદ્ધિ ઉપર લક્ષ આપતો નથી. એ બધી માયિક-કસાવનારી ઉપાધિનો ત્યાગ કરીને આત્મતત્વનીજ સ્પૃહા કરે છે-સ્વરૂપાંજ અડગ સ્થિતી કરે છે. આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, એજ સામ્રાજ્ય છે.

ધર્મમાં જેવી, પ્રેમ અને શ્રદ્ધા યુક્ત, બક્તિ છે તેવીજ જેને સદગુરુમાં પણ બક્તિ છે, તેને આ સ્તોત્રનો પાઠ કરવાનો અધિકાર છે.

અને દસમે શ્લોક સમાપ્ત થાય છે. ત્યાં સ્તોત્ર પણ પૂર્ણ થાય છે.
 ॐ પૂર્ણમદઃ પૂર્ણમિદં પૂર્ણાત્પૂર્ણમુદચ્યતે॥ પૂર્ણસ્યપૂર્ણમાદાય પૂર્ણ-
 મેવાવતિષ્ઠતે॥ ॐ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિરસ્તુ, શિશ્યમસ્તુ,
 હરિઃ ॐ તત્સત્.

અથશ્રી પ્રશ્નોત્તર પ્રેષ પુષ્પમાલા.

(નાની-બેરખો-સ્મરણી)

(પહેલો) ૧. પ્રશ્ન :- { ઓમ્ ॥ શ્રી સદ્ગુર મહેશ્વર પ્રસન્નોસ્તુ. ઓમ્
૭ ચેટા પ્રશ્ન. } ઓમ્ શ્રી સદ્ગુરવે પરમાત્મને નમો નમઃ ॥

જગત મિથ્યા છતાં શાથી અને કેમ પ્રતીત થાય છે? મિથ્યા છતાં વળી જણાય છે તો કેને જણાય છે? જ્ઞાતિ છે, તો તે કેને થઈ છે? બ્રહ્મ-માંથી જગત ઉત્પન્ન થયું, એમ જો કહીએ તો જેવું કારણ તેવુંજ કાર્ય હોવું જોઈએ, એવો ન્યાય છે. તે પ્રમાણે જગત તો ક્ષણિક એટલે પરતું-નાશવંત, જડ દુઃખરૂપ અને અનિત્ય દેખાય છે; અને બ્રહ્મ તો અખંડ ચેતનરૂપ-જ્ઞાનસ્વરૂપ અને આનંદધન સત્ય છે. તેથી બેઉનો વિરોધ આવે છે. બ્રહ્મ સત્ ચિત્ આનંદરૂપ છે તે કારણે ખાનો તો તેવું કાર્ય જગત પણ તેવુંજ હોવું જોઈએ. તેને બદલે તેથી ઉલટું છે, તેવું શું કારણ? જન્મમર્ત્ય એટલે શું? અને તે થાય છે તો કેને થાય છે? અને શી રીતે કરવાથી? ક્યારે નહીં થાય-અર્થાત્ કૈવલ્યપદમાં પ્રવેશ્યા પછી સ્થિતીરૂપ મોક્ષ ક્યારે થાય?

ઉત્તર :- જગત મિથ્યા છતાં અજ્ઞાનથી પ્રતીત થાય છે. તે અહંમન-ત્વના પ્રત્યક્ષ અધ્યાસથી મિથ્યા પદાર્થમાં મોહ થવાથી થાય છે. મિથ્યા છતાં જણાય છે તે જ્ઞાતિથી મિથ્યા કર્તૃત્વ બોક્તૃત્વ માનનાર (જીવ) ને જણાય છે, પરંતુ જ્ઞાતિજ છે.

જ્ઞાતિનેજ જ્ઞાતિ થઈ છે, તેથી જ્ઞાતિજ જ્ઞાતિને જીવે છે. બ્રહ્મમાંથી જગત ઉત્પન્ન થયુંજ નથી, પણ બ્રહ્મજ જેમ છે તેમ છે. સ્વયંબ્રહ્મમાં કાંઈ પણ મન વાણીનાં પ્રવેશનો અવકાશજ નથી. અને શુદ્ધ બ્રહ્મ (માયાવિશિષ્ટ બ્રહ્મ), જેમ સમુદ્રજ સ્વયં સિદ્ધ છે તેમાં સ્વ-ભાવિક તરંગ, લહેર, પરપોટા, ચકાદિ પ્રતીત થતાં છતાં કંઈજ બિન્ન થયુંજ નથી; સમુદ્રજ છે-જળજ છે. તેમ, ચિન્માત્ર જ્ઞાનરૂપ હૃદય (સાક્ષી-સર્વત્ર વ્યાપક જ્ઞાન) ના સંકેતરૂપ આ સર્વ પ્રતીત થાય છે; અને તે જ્ઞાનરૂપજ છે. છતાં અજ્ઞાનને લીધે ઘાટ અધ્યાસથી મોહને લીધે સ્પૃણ-ત્વને પામેલું દેખાય છે, તે કાંઈ નથી પણ જ્ઞાન માત્ર છે. તે જ્ઞાનજ પોતાનો સહજ સ્થિતીમાં નહીં શું થતાં સ્વયંબ્રહ્મ-કૈવલ્ય રહે છે-જે છેજ.

જન્મમર્ત્ય એટલે એકરૂપ બદલીને બીજું રૂપ ધરવું તે; અર્થાત્, એક શરીરને પડયું સુકયું તે મર્ત્ય અને બીજાં નવાંમાં જવું તે જન્મ.

જ્ઞાનરૂપ એક ઇશ્વરના સંકલ્પરૂપ આ સર્વ વ્યક્તિ જીવો, જેઓને પોતાનાં સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન નથી, તેઓ મિથ્યા અહંકારથી કર્તૃત્વ ભોક્તૃત્વ પોતાને વિશે માની લે છે. તેઓને તે કર્મોના શુભાશુભ ફળભોગ પ્રાપ્તિને માટે જન્મમર્ત્ય થાય છે. બ્રાંતિનેજ બ્રાંતિ થાય છે. મિથ્યા જીવત્વરૂપ અહં (હું) એવું કાંઈજ નથી, ફક્ત વાણીમાં કથન માત્ર છે- બ્રાંતિથી અજ્ઞાનને લીધે મોઢું બારે કાંઈ જેવું થઈ પડ્યું છે, છતાં વાસ્તવે “હ” એવું પરમતત્ત્વથી ભિન્ન બીજું કાંઈ નથી.

પોતાનાં સ્વયં બ્રહ્મ સ્વરૂપનો પૂર્ણ રીતે યથાર્થ અનુભવ પામેલા શુદ્ધ સત્ત્વમય મહાત્મા ગુરુ સમીપ શર્ણુ જઈને શ્રીફળરૂપ શિર ચરણ કમલમાં અર્પી, કમળ પુષ્પાદિરૂપ નેત્રોને, મન વગેરે અગરબત્તી ચંદનાદિરૂપ ઉત્તમ શ્રદ્ધા પ્રેમ-ભાવના યુક્ત આતુરતા સાથે અરપણુ કરી અત્યંત નમ્રત્વને પામી, બ્રાંતિરૂપ પડદો ખસેડી, હું કોણ છું તે ખરું સ્વરૂપ બતાવવાને પ્રાર્થના કરી, તનમન વાણી તે ગુરુમાં આતુરતાથી વહેવડાવી દઈ રહેવાથી, તે સદ્ગુરુ કૃપા કરી, અનુભવ જે રીતે થયેલો તે રીતે એટલે Practically જે રસ્તા બતાવે તે રસ્તે, તનમનની શ્રદ્ધા સાથે પ્રયત્ન પૂર્વક આઠ્યા જવા પછી તેમની કૃપા કટાક્ષના પ્રતાપે Self Infinite Spiritual State સ્વયં (કૈવલ્ય) બ્રહ્મજ્ઞાન સ્વરૂપમાં સ્થિતિ થાય, અને તે (ઇશ્વર-જ્ઞાનમાત્રરૂપ-જાણીવરૂપ) જ્ઞાન પણ કૈવલ્ય સ્વયં. બ્રહ્મભય થઈ જઈ ત્યારે પરમાનંદ સ્વયંરૂપ થવાય છે ત્યારે પછી જન્મ-મર્ત્ય રહેતું નથી. કેમકે તે મિથ્યા અહં (હું) તો જીવતાં મરી ગયો (મળી ગયો-મુકાઈ ગયો-ગળી ગયો).

અજ્ઞાન, કર્મ, અને પાપ, એ રૂપ એક સૂર્ય છે. તે સૂર્યનાં કીરણો જે, રાગ દ્વેષ ચોરી છપાં, હિંસા, વ્યભિચાર, મોહ, કામ, ક્રોધ, લોભ, મદ, મત્સર, અભિમાન, વગેરે પડે છે, એવાં તે કીરણોથી જ્ઞાનસ્વરૂપ સુકયું નથી. તેથી તે તટકા તાપથી બચવાને છત્ર ઉઠાડવું જોઈએ. તે છત્ર ટક્યું? તે જ્ઞાન દ્રષ્ટિરૂપ છત્ર છે. તેનો સુપુત્રના નાડીરૂપ દાંડો છે તે સીધો લાંબો છે તે દ્રઢ સ્થિર રહી રાખવો; અને તે જ્ઞાન દ્રષ્ટિરૂપ છત્રમાં રહેવું. એટલે, અહમિદંબ્યત્સર્વ-હું તું તે આ વગેરે જે કંઈ સવ છે તે બ્રહ્મરૂપજ છે, એવી વૃત્તિથી-દ્રષ્ટિથી સ્થિતિ કરી રહેવું.

બ્રહ્મરૂપનું છિદ્ર અતિ સૂક્ષ્મ છે તેમાંથી એક પુલ-સેતુ છે, તે બ્રહ્મલોક સુધી અને તેને પંજુ બેઠીને અનંત અપાર ઉર્ધ્વ પ્રવેશી છે. તેને

Air Bridge (હવાનો પુલ) કહે છે. તેમાંથી હવા બહાર જાય છે અને બહારની હવાનો તેમાં પ્રવેશ થાય છે. તે બાલ કરતાં અનેક ગણો સુક્ષ્મ છે. તે સેતુરૂપ સુષુમ્ના દંડને સ્થિર રાખી સર્વત્ર બ્રહ્મમંચ દ્રષ્ટિ કરી રહેવું. તે દાંડો દ્રઢ થયો એટલે તે દ્રષ્ટિ હંમેશા વ્યવહાર કરતાં અને નહીં કરતાં નિરંતર કાયમ થાય છે. એવા અભ્યાસથી બ્રાંતિ જન્ય અહં મમત્વ ભાવ ભુંસાઇ જતાં બ્રહ્મરૂપ સ્થિતી બની રહેવારૂપ અખંડ સમાધિ લાગી રહેશે. એજ મોક્ષ સિદ્ધ થયો જાણવો. *

૨. પ્રશ્ન—મૃત્યુ થયા પછી જીવ (પ્રાણ અથવા વાસનાલિંગ) ક્યાં જાય છે ?

ઉત્તર—જ્યાં આશા લાં વાસા. તેલનો, ધીનો, દીવેલનો, સરસીઆનો, આસતેલનો, એ રીતે પાંચ જાતના દીવાઓ જુદાં જુદાં કોડીઆખા કીધા હોય તે બધાનું એકજ અજવાળું દેખાય છે. તેમાંથી ધીના દીવાનું અજવાળું અગર દીવેલ કે તેલનાનું અજવાળું જુદું પાડવું હોય તો તે એકત્ર પડતાં કુલ અજવાળાંમાંથી કાપી કાઢીને લઇ જવાને કોઇ સમર્થ નથી. પણ વિવેકી અતુભવી જ્ઞાતા તે જુદું પાડી શકશે. શી રીતે ? ધીના દીવાનું અગર તેલના દીવાનું કોડીઉં તેમાંથી કાઢી લઇ જઇ બીજી ઓરડીમાં મુકી આવે, તો તે એકત્ર અજવાળાંમાંથી તેનું અજવાળું જુદું-કાઢી લીધું સમજશે.

ધર બળવા લાગે છે ત્યારે ધરમાં અનેક પદાર્થો હોય છે, પણ જેના ઉપર અતિ પ્રીતી હોય છે તેજ લઇને ધર ધણી વગેરે સ્ત્રી પુત્રાદિ ન્હા-સવા માંડે છે. જેને દ્રવ્યપર ધણી પ્રીતિ છે તે અલંકાર દ્રવ્ય લઈ ન્હા-સે છે, ગીતા ભાગવતાદિ ગ્રંથો ઉપર પ્રેમ છે તેતો તે ગ્રંથો લઈ ભાગે છે; દેવ ઉપર પ્રીતિવાળો દેવને લઈ દોડે છે, અને બધું પડી રહેવા દે છે. તે રીતે મૃત્યુ સમયે એક દંડો થાય છે. અર્થાત્ જેમ પતંગ ચગે છે તેના ઉપર ધણી લાંબી દોરી મુકી છે તે બહુ ઉંચો ગયો હોય છે, તેમ વૃત્તિ બહુ લાંબી વિખરાઇ પથરાઇ રહેલી હોય છે. કાશી, બદ્રી-નારાયણ, માનસરોવર વગેરેથી પણ દૂર વૃત્તિ અલ્પ ક્ષણમાં ચાલી જાય છે, પણ તેની દોરી પ્રાણના હાથમાં છે; અને પ્રાણ બાર આગળ બહાર વહે છે તે દોરી જીવાત્માના હાથમાં છે. તે વૃત્તિ પાછી બધેથી આટો

* નીલગિરિ ગુહામાં અગસ્ત્યાશ્રમમાંથી આવેલા મહાસુનિ અગસ્ત્યના પિતૃરૂપ ક્ષિપ્ય શ્રી મહેશ્વરાવતાર શ્રી શંકરસ્વરૂપ સ્વામિ શ્રી જ્ઞાનશુદ્યોગી સભાપતિ મહાત્મા તરુટી મળેલો એ ઉત્તર સમજ છે. સં. ૧૯૪૬ મહા-વહ ૮ પુષ. તા. ૧૨-૨-૯૦ થી તા. ૧૪-૨-૯૦ શુક્ર સુધીમાં.

પાંચ વીંટાઇને, જેમ કનકવૌ ઉતારી લેતાં પિંડું વીંટી લેવામાં આવે છે તેમ પ્રાણમાં સર્વ ધંદ્રી વૃત્તિ એક દંડવત થઇ પ્રાણ સીધા ચાલ્યા કરે છે. (બધી દોરી વીંટાઇને પિંડું થાય છે.) તે વખતે વિસ્મૃતિના પડદો પડતાં પેહેલાં જ્યાં વાસના લાગી હોય ત્યાં, શરીર છુટ્યા પછી જાય છે. (ધનંજય વાયુ શરીરમાં રહે છે તે શરીર બળ્યાથી જાય છે). કેટલાક જૂત થઇ (વાસના લિંગ જે બીજરૂપ સૂક્ષ્મ રહે છે તે) બીજના દીલમાં પ્રવેશીને કહે છે કે, આટલા રૂપીઆ મેં અમુક ટેકાણે દાટ્યા છે; અને તે ખતાવે પણ છે કે અહીં છે; અને રહે છે કે, કાશી જઈને ત્યાં ખરચી નાખી મારું કલ્યાણ કરો, અથવા અમુક રીતે કરો. વડનું બીજ છે તેમાં થડ, ડાળાં, પાંત્રાં ફળ ફલ પત્રાળી દીઠા વગેરે બધું જ છે, પણ તે બીજને ફાડી જોતાં દેખાતું નથી, છતાં બધું તેમાં જ છે ત્યારેજ તે ફાલી ફાલી મોટા પ્રચંડ વડ થાય છે. તેમ, અનેક સ્થૂળ દેહ વગેરે ઉપાધિ એ બીજરૂપ સૂક્ષ્મ વાસના લિંગમાં છે. તે વાસના લિંગ જે જ્ઞાનાગ્નિથી બળી જાય તો તેને બીજ દેહમાં જવારૂપ અન્ય જન્મ થતો નથી. †

૩. પ્રશ્ન—પ્રારબ્ધ પ્રમાણેજ શુભાશુભ ભોગ મળે છે, મળ્યા, અને મળશે, એ રીતે સમજ્યા બાદ છતાં મનમાં અનેક પ્રકારે સંકલ્પ વિકલ્પાત્મક ચચ્ચળતાથી ચિંતા, શોક, હર્ષ, વગેરે થયા કરે તેનું કારણ શું? અને તેમ નહીં થાય તેનો સુગમ સુલભ ઉપાય શું?—ઉત્તર—લાખા કાળનું એ મન બન્યું રહ્યું છે. સંકલ્પો કર્યા કરવાનો એ મનનો સ્વભાવજ છે. એ મનનોજ કલ્પેલો આ સંસાર છે, તેમાં જોવું કે, મુખ્ય જીવન, એટલે જે વડે જીવાય છે એવું શું છે? પછી વિચાર કરતાં જણાશે કે પ્રાણ વડે સહ કોઇ જીવે છે, પ્રાણ ગયા કે શરીર કાટ જોવું પડી રહે છે. તે મુખ્ય જીવનરૂપ જે પ્રાણ છે તે બહાર આવે છે અને પાછો નાભી સુધી અંદર જાય છે. એ રીતે ઉડે છે અને જોડે છે તેને જોયા કરવો. એવો જોયા કરવાનો અભ્યાસ કરવો. પ્રશ્ન—એ પ્રાણ વિહે છે તે કાંઈ શબ્દ ક્ષાયે વહે છે. તે શું? જા.— સ્પર્ક અને હ્રકાર. સ્પર્ક તે સપ્તિ પરોક્ષ, અને હ્ર તે વ્યષ્ટિ અપરોક્ષ. તે બેની એકતા કરવી; એટલે ધ્યેય જીવ સ્વરૂપે અભિજ્ઞ છે તે જોવું. અર્થાત્ તે જીવ અને ધ્યેયરતું સ્વરૂપ વાસ્તવેશું છે તે તપાસવું. પ્રશ્ન—પણ તે એકતા શી રીતે જોવી? સ્વરૂપ લક્ષ શી રીતે કરવો? પ્રાણનું અંદર જવું થયું અને પાછો તે બહાર આવ્યો નથી, તેની

† બ. મેહનસ્વરૂપ (શ્રી મનુસિંહસમીપ) થી.

મધ્યની જે અલ્પકાળની સ્થિતીરૂપ કુંભક છે—અર્થાત્ સો અને હૈની મધ્ય સંધિ; તેજ રીતે પ્રાણ બહાર આવ્યો છે અને અંદર ગયો નથી (પ્રાણ બ્રહ્મ થયો છે તે પાછો અપાનરૂપે અધ (નીચો) થયો નથી, તેની મધ્ય સંધિરૂપ અલ્પકાળ કુંભક છે, તે સંધીઓમાં લક્ષ રાખવો. એમ સોહંની અને હંસની મધ્ય સંધીમાં લક્ષ રાખ્યા કરવો. જૂતને એક વાંસડો દાટી આપી તે ઉપર ચઢવું અને ઉતરવું, એ કામ સોંપવાના પ્રદ્યોત પ્રભાણે મનરૂપ જુતને તે કામ સોંપવું. એ રીતે સંધિમાં લક્ષ રહેવાના અભ્યાસથી સ્વરૂપ સ્થિતી થતાં પ્રાણની ગતિ મંદ (થંડી—ધીમી) પડતી જશે; તેથી શ્વાસ ઓછા વેહેશે. અને જેટલા ઓછા શ્વાસ વેહેશે તેટલી આયુષ્યની વૃદ્ધિ થશે. એ પુરૂષાર્થ છે. પ્રારબ્ધના નિર્માણ થઇ ચુકેલા અસુક શ્વાસામાં, અર્થાત્ આ દેહમાં આટલાજ શ્વાસ લેવાના એવું જે આયુષ્યરૂપ પ્રારબ્ધ નિર્માણ થઇ ચુક્યું છે તેમાં વૃદ્ધિ થશે; તે પુરૂષાર્થથી થઇ રહેવાશે. એટલે કુંભક (બેહ)નો કાળ જય તેટલા વખતના તથા પ્રાણની મંદ ગતિથી મળતી કસરના શ્વાસો જેટલું આયુષ્ય આગળ વૃદ્ધિ થશે. એ પ્રકારે પ્રાણ વાયુમાં લક્ષ પછી આકાશનો ગુણ શબ્દ તેમાં લક્ષ, પછી ચિદાકાશ જે બ્રહ્મ (સંધિ) છે તેમાં લક્ષ સ્થાપવાના અભ્યાસથી મન શાંત થઇ જશે.

૪. પ્રશ્ન—એક શ્રુતિ કહે છે કે, **અઘાઙ્મનસ ગોચરં ॥ યતોવાચો નિવર્તેતે અપ્રાપ્ય મનસા સહ ॥** અને બીજી કહે છે કે **મનસૈવાજ્ઞ વ્રણ્યં વગેરે.** અર્થાત્ આત્મા મનવાણીથી જાણી શકાતો નથી, અને બીજી કહે, મનથીજ તે જોવા યોગ્ય છે. તો એ શી રીતે બને—એમાં વિરોધ કેમ, શું સમજવું? —જા—આખાં જગતમાં તમે હમે અને બીજાં પ્રાણીમાત્ર જે બોલે છે તે એકજ શબ્દ છે. પડખ, વાળ, શરણાઈ, ઢોલ, તાલસ, હારમોનીઅમ, વગેરે બધાં જે વાગે છે તે બધું એકજ શબ્દ છે. એક સ્વરનેજ ટેકો આપવા માટે (લાંબો કરવાને) બધાં વાગે છે તે એકનેજ ટેકો આપે છે. જેટલા બોલે છે જેટલા અવાજ થાય છે તે સર્વ એકજ શબ્દ છે. ચારે વેદ અને શાસ્ત્ર પુરાણાદિ સર્વ એકજ શબ્દ છે. એકજ શબ્દમાંથી આ જગત છે. તે શબ્દ **હ્રમ્** છે.

પ્રકાશ બે છે. એક મનનો અને બીજો વાણીનો. દીવો, તારા, વગેરે ગોણુ પ્રકાશો છે. ગમે તેવાં અંધારાંમાં પણ મન ગમે ત્યાં ગમે તે દેશમાં જઈ પ્રકાશે છે. અને અંધારું છતાં કાંઈને જુમ પાડી કે તે સાંભળીને તરત તે આવશે. પરંતુ એ બેઉ પ્રકાશ ખંડિત અને સાધ્ય છે. મન ગયું તેટલીજવાર, અને બોલ્યા તેટલીજવાર તે પ્રકાશ છે. પરંતુ એક પ્રકાશ એવો છે કે જે અખંડ અને સિદ્ધ છે.

મન આ જગતનો રાજા છે અને વાણી તેની રાણી છે. મન પોતાના આ જગતરૂપ મુલકમાં ચાહે તેમ કરે છે પરંતુ ચક્રવર્તિ મહારાજાને અખંડ પ્રકાશ છે, જેના વડે આ મનવાણી પ્રકાશી રહ્યાં છે તે ચક્રવર્તિ મહારાજાની પાસે જઇ તેને જાણી તેની કૃપા મેળવવી હોય તો મન અને વાણી બન્નારે પોતાનું રાજ્યપણું રાણીપણું છોડી દઇ નિરભિમાન થાય, અને નમ્ર બની પાસે આવે ત્યારે બને. (મનપણું વાણીપણું મુકી દે ત્યારે સ્વયંપ્રકાશ પ્રભિને જાણે). મન અથવા બુદ્ધિ તે સ્વયંપ્રકાશ પ્રભિને જાણી શકતાં નથી, પણ તેજ મન બુદ્ધિથી જણાય છે, બુદ્ધિજ્ઞ જાણી શકે છે પણ ક્યારે? બુદ્ધિપણું-મનપણું મુકી દે ત્યારે; સાક્ષીરૂપે જાણે છે. અને મન વાણી છેજ નહીં, એમ હોય તો એકલો કંઈ જાણી શકતો નથી? સ્વયં પોતેજ છે, બીજું કંઈ છેજ નહીં. તે જાણે તો પણ અખંડ સિદ્ધ છે અને ન જાણે તોએ અખંડ સિદ્ધ છે.

રાજાને પોતાના મુલકમાં કાંસી દેવા વગેરેની બધી સત્તા છે, પણ ચક્રવર્તિ મહારાજા આગળ પોતે રાજા હોવાનું અભિમાન રાખી જાય અને એ પરવાથી વરતે, તો ચક્રવર્તિ રાજા તેને ચાહે તેવી સજા કરવાને મુખ્ય ત્યાર છે, પરંતુ રાજ્યપણાંનું અભિમાન મુકી વરતે-સેવા કરે-નમ્રીભુત બની રહી ખરા બાવથી પ્રેમાસક્ત રહે તો પાર પડી જાય છે.

સત્ ચિત્ત આનંદ વગેરે શબ્દો, વાણી તે પ્રહારને માટે કહે છે, પરંતુ ત્યાં સ્વરૂપ આગળ તે શબ્દો પણ પર્વત જેવડા છે, તે શબ્દ ઉપર ઘા પ્રડે એટલે વાણી તે શબ્દને પણ ભેદી માહે સમાધ જાય ત્યારે જણાય છે મન તેમાં લીન (ગેબ) થએથી અને વાણી મુંગી થએથી, મન વાણી વગર, મન વાણી જાણી શકે છે.

૫. પ્રશ્ન:—જેને આત્મ સાક્ષાત્કાર થયો છે તેને બીજેનું માણસ જાણી શકે કે નહીં? અને જાણી શકે છે તો શી રીતે જાણે? ઉત્તર—જેને જ્ઞાન થયું છે તે પોતેજ પોતાના અનુભવને જાણે છે; કેમકે તે સ્વસંવેદ છે તેથી બીજને કાંઈ તેના અનુભવ જાણતો નથી; પરંતુ પરસંવેદથી બીજ જાણી શકે છે કે આ તત્ત્વવેત્તા છે. તમારા પેટમાં સૂળ નાખી તે પીડાને અનુભવ બીજ કોને હોય? ! કાંઈને નહીં. પણ તમે એ બાપરે દરી બુખ પાડો, વાંકા ચુંકા થાવ-મરડાયા કરો, મુખપર ગ્યાનિ—ઉદાસીનપણું જણાય વગેરે લક્ષણો પરથી બીજ જાણે કે આ બાઈને પીડા થાય છે—સૂળ મારે છે. બીને જે દિવસે ગર્ભ રહે છે તેજ વખતે તેને અનુભવ થાય છે કે મને ગર્ભ રહ્યો; પણ તેની ખબર બીજી બીને નથીજ. પરંતુ પેટ ઉંચું આવે ત્યારે પરસંવેદથી સહ લોકને જાણવામાં આવે છે કે ગર્ભવતી છે.

પણી, સુંદર ભોજન જમીને જેને તૃપ્તિ થઇ છે તે ત્રપ્તિનાં સુખનો અનુભવ જે તેને છે તે બીજાને ખબર નથી. ઔરંગઝેબ આવાથી સુખપર પ્રસન્નતાના પ્રદાશ, વગેરે બાહ્ય ઉપલક્ષણથી લોક જાણે કે ધરાયેલો છે. તેમ, જેને સ્વરૂપાનુભવ થયો છે તેને તો તેજ જાણે છે, બીજાં ઉપલક્ષણથી લોક જાણે કે જ્ઞાની છે—સંત છે, જે એમ કહે છે કે, મેં આત્માને જાણ્યો, તેણે કાંઇ નથી જાણ્યું. કેમકે જાણુપ તો પેતેજ છે. પોતાથી બિન્ન બીજાં તો કાંઇ છેજ નહીં, તો પછી દ્રષ્ટા થઇને બીજા કયા દ્રશ્યરૂપ આત્માને જાણ્યો ?! અને તેમ હોય તો દૈત થયું, માનવું, જાણવું, એ બુદ્ધિનો ધર્મ છે તેથી તે બુદ્ધિ માને છે. હું તો અસંગ દ્રષ્ટા જ્ઞાનરૂપ છું. તેથી જે એમ કહે, મેં જાણ્યું નથી, તેણેજ જાણ્યું છે. ચરચામતં-મતંતસ્ય. *

+ ૬ પ્રશ્ન—આત્મતત્ત્વે સ્થિરતા કેમ થતી નથી ? જા—ધ્યાનના બળદ સાંજસુધી ઘાણીએ જોડાઇ ચકાકારે ફરી ફરીને શ્રમિત થાય છે. તેને છોડ્યો કે તરત હામે ખેસી જશે; કેમકે ઢાકી ગયો છે. પણ બીજા બળદ છોડ્યા કે કુદે છે, દોડે છે. તેમ, મન જ્યાંસુધી વિષયો ભોગવીને થાક્યું નથી ત્યાંસુધી હામે ખેસી જતું નથી. વિષયોમાં દુઃખનો અનુભવ કરીને વિષયથી ઉપરામ થશે એટલે આત્મતત્ત્વે સ્થિર થશે.

૭. પ્રશ્ન—એટલો બળદ ઉત્થાન થાય છે કે નહીં ? જા—હા. તે મરી નથી જતો કે નહીં થાય. તેમ જ્ઞાનીનું મન અભ્રમસ્વરૂપને પ્રાપ્ત થયું. તે વ્યવહાર દ્રષ્ટિએ ઉત્થાન થાય છે, અને પરમાર્થ દ્રષ્ટિએ થતું નથી. (મન થાકે છે ત્યારે સુષુપ્તિમાં જાય છે. જેને આત્મ રસની તૃપ્તિથી પુષ્ટિ મળ્યા કરે છે તે ચાકતો નથી.)

૮ પ્રશ્ન—યથેષ્ટાચરણ કેટલેક ઠેકાણે નિષિદ્ધ કહ્યું છે, અને રોમ રથેજ કહ્યું છે કે, એવા જ્ઞાનીને વિધિ નિષેધ કાંઈ નથી, તો તેમાં શું સમજવું ? જા—કેરીને મીઠામાં નાખીને પકવવી, અથવા ગાડપર પાકી ગમે તેમ પાકી અને ખટાસ ગાંઠ તે પાકી ખાઈ ચલાવી નથી. તેમ, જ્ઞાની થયો તે દુરાચરણ કરશે નહીં.

૯ પ્રશ્ન—જ્ઞાનીને પ્રારબ્ધજ નથી, એવું અપરોક્ષાનુભૂતિ વગેરેમાં કહ્યું છે તો પછી તે યથેષ્ટાચરણ શી રીતે કરશે ?—જા—જો જ્ઞાનીને પ્રારબ્ધજ નથી તો યથેષ્ટાચરણ તે કરશેજ શી રીતે ?! નહીં કરે.

* પૂજ્ય ગાતા શ્રીયુત્ હરિકૃષ્ણભાઈ.

+ અહીંથી કાશીના સમર્થ વિદ્વાન અનુભવી સ્વામિ શ્રીમત કૃષ્ણાનંદજી.

૧૦ પ્રશ્ન—મૂળ પ્રકૃતિ સાન્ત શી રીતે છે?—જા.—કેરીને મીઠાંમાં રાખીને, અથવા ઘડીમાં રાખીને, અથવા ઝાડપર રાખીને ખટાસ મટાડવી; અને ખટાસ મટી પાકી ગઈ એટલે પછી તે ખટાસનો અંત આવ્યો. તેમ મૂળ પ્રકૃતિની પ્રકૃતિરૂપ ખટાસનો અંત આવી મિષ્ટતારૂપ અહત્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૧ પ્રશ્ન—ઝાડપર જે કેરી પાકે છે અને મીઠાં વગેરેમાં નાખવારૂપ ઉપાયથી પાકે, તેમાં ફેર છે? ઉત્તર—ઝાડપર અને ઉપાયથી પાકવાથી મિષ્ટતા-મધુરતામાં ફેર છે ખરો, પરંતુ કોઈ પણ રીતે ખટાસ દૂર કરવાનું તાત્પર્ય છે.

૧૨ પ્રશ્ન—વૃત્તિનું વૃત્તિત્વ છોડે તો અહત્ય પ્રાપ્તજ છે. જેમ મીઠું પોતાનું લવણુત્વ છોડે તો જળત્વ પ્રાપ્તજ છે, તો હવે એ વૃત્તિત્વ છોડનાર કોણ? ઉત્તર—જે પાણી પોતે મીઠાંરૂપ થયું છે તેજ પાણી પોતાનું કલ્પિત લગ્નત્વ મુકી પાણું પોતાના જળરૂપને પ્રાપ્ત થયું. જે નટે સ્ત્રીનો વેશ ધરેલો હતો અને તેથી સ્ત્રી જેવાજ હાવભાવ આળા કરતો હતો તેજ નટે સ્ત્રીનો વેશ છોડી દીધો, તે અસલ પોતાના પુરૂષ રૂપે રહ્યો.

૧૩ પ્રશ્ન—અગ્નિ છે કે નથી; છે તો શી રીતે અને કોને છે?—જા.—રજ્જુનેજ જોઈ મુખે સર્પ સર્પ ટહી રહ્યો છે. તાત્પર્ય કે અહત્ય છે તેને, જેમ રજ્જુ જુવે છે છતાં બ્રાંતિથી સર્પ કહે છે તેમ, અગ્નિ, માયા જગતાદિ કહે છે. કોણ કહે છે? ત્યાં કહેવાય છે કે,—વેશધારકનટ પોતે પુરૂષ છતાં સ્ત્રીનો વેશ લઈ પોતાને નારી જાતિમાંજ બોલે તથા સમજે છે. અને લીધેલા વેશથી પોતે પોતાનાં પુરૂષ રૂપને પરોક્ષ-જુદુ કલ્પે છે.

૧૪ પ્રશ્ન—ચૈતન્યના એક દેશમાં માયા કહી છે. જો એમ હોય તો સર્વત્ર વ્યાપકપણું અને અદ્વૈતપણું અહત્યું શી રીતે સંભવે? વળી માયાને અનંત કહી તેનું પણ શું કારણ? ઉત્તર—અહત્યથી અભિન્ન માયા છે (માયાથી અભિન્ન અહત્ય નહીં કહેવાય.) આકાશ છે તેના એક દેશમાં હું છું, કેમકે જટલું આકાશ છે તેટલું હું દોડી શકતો નથી; તેમ જટલી પ્રકૃતિ છે તેટલે દોડી શકતો નથી, તેથી અનંત છે. પ્રકૃતિથી થયલું આકાશ છે તેટલે નથી દોડી શકતો તો પ્રકૃતિ સુધી નહીં દોડી શકે તેમાં કહેવાનું શું છે! ઘટ છે તે મૃત્તિકાના એક દેશમાં છે પણ મૃત્તિકાથી અભિન્ન છે.

૧૫ પ્રશ્ન—પુરૂષ પ્રયત્ન સમજા કેમ, અને પ્રારબ્ધ કેમ નહીં? જા.—પ્રારબ્ધ એવું શું છે. કાલનું-પૂર્વજન્મનું જે પ્રયત્ન છે તેજ આજે આ જન્મમાં પ્રારબ્ધ નામથી કહેવાયું છે. અને હાલ કરો છો તે પ્રય-

તનજ કહેવાય તે સંચિતમાં જઈ ભાવિમાં પ્રારબ્ધજ કહેવાય. વાસી પ્રયત્ન તે પ્રારબ્ધ કહેવાયું; અને તાણું તે પ્રયત્ન.

૧૬ પ્રશ્ન—અતઃપર જન્મ મરણ થશે નહીં, એવી પ્રતીતિ શા ઉપરથી થઈ શકે? ઉત્તર—વર્તમાન દેહમાં જે જન્મ થયો પ્રતીત થાય છે તે, એ જન્મજ થયો નથી, એવી દ્રષ્ટિ-પ્રતીતિ યથાર્થ થાય ત્યારે ભવિષ્ય જન્મ પણ નહીં થાય.

૧૭ પ્રશ્ન—ઉપાધિને છોડવાની ઉર્મા ચાલી આપતી છતાં વિશેષ વિશેષ ઉપાધિ વળગતી જાય છે તેવું શું કારણ? જા.—આ ધરમાં ખેડા છીએ ત્યાં મચ્છરા કરડે છે. ત્યાં ખેડા રહીએ તો વધારે વધારે કરડે, એ પણ સંભવિત છે. પણ તે ચાંચડ મચ્છરાદિ ઉપાધિવાળું ધર છોડીને બહાર નિકળી પડીએ તો તે બય મટ્યો.

૧૮ પ્રશ્ન—બહાર પણ મચ્છરાદિ હોય છે તો ત્યાં પણ કરડે છે, અને ધર કરતાં પણ વખતે વધારે દુઃખ આપે છે? જા.—એમ અને તો પ્રારબ્ધનો ભોગ સમજવો. પણ પ્રયત્ને કરીને તે પ્રારબ્ધરૂપ યત્નને હટાવવું; એટલે તે કેકાણેથી પણ જ્યાં મચ્છરા નહીં હોય ત્યાં જવું. અને બહાર નિકળ્યા એટલે તેમ કરવું અત્યંત સુલભ છે.

૧૯ પ્રશ્ન—એમ થવામાં પુરી ઇચ્છા છતાં તેમ થતું નથી (બહાર નિકળાતું નથી) તેવું કારણ પ્રારબ્ધ વગર ખીણું શું? જા.—પુરી ઇચ્છા થઈ હોય-તીવ્ર વૃત્તિ થઈ હોય તો નીકળાય છેજ. ક્યાસથી અથવા આસક્તિ હોય તોજ નહીં છોડાય. પ્રયત્ન કરે તો તેને બધું શક્ય છે. રોગ થયો તે પ્રારબ્ધથીજ મટવાનો હશે ત્યારે મટશે, એનો વિચારજ યોગ્ય હોતો તો આપધાદિ વૈદશાસ્ત્રનું શું કામ હતું? પણ પ્રયત્નજ સુખ્ય છે તે કરીશું તો થશે.

૨૦ પ્રશ્ન—જ્ઞાનનો વિષય બ્રહ્મ છે કેમકે વૃત્તિથી જાણાય છે, તો પછી અતીન્દ્રિય કેમ કહેવાય? ઉત્તર—ચેતન છે તે ચેતનનો વિષય નહીં હોઈ શકે. સર્વેતિ લેધંનચ તસ્યાસ્તિલેષ્ટા ॥ લેધ જે જગદાદિ તથા અવિદ્યાજન્ય અંતઃકરણની ઉપાધિ જે વૃત્તિ છે તેને તે જાણે છે. તે જાણનારને કોઈ જાણતું નથી. વૃત્તિનો વિષય આત્મા નથી. વૃત્તિ તો અંતરમુખ હુહ આવજીનો ભંગ કરે છે.

૨૧ પ્રશ્ન—દુઃખમાં અજ્ઞાન છે કે નહીં? જા.—માયા સંપળને દુઃખર કહે છે. તે દુઃખરના સ્વાધીનમાં માયા છે; અને તે માયારૂપ અવિ-

ધાના સ્વાધીનમાં જીવે છે. માયા ઇશ્વરને આશ્રિત હોવાથી તેને બોધ કરી શકતી નથી, અને એ માયાના સ્વાધીનમાં પડેલા જીવોને તે બોધ કરે છે. *

૨૨ પ્રશ્ન—જીવ તેના વશમાં સામાટે પડ્યો કે અધાય છે ? જા—
ફળની તૃપ્તિથી પોતાનું સ્વરૂપ બુદ્ધી જવાને લીધે. અને ઇશ્વર સર્વ દ્રશ્યને મિથ્યા જાણી તેમાં અસંગપણે સ્વરૂપને જાણી દાંઘ પણ કૃત્યનાં ફળની આશા રાખતો નથી તેથી અધાતો નથી.

પોતાનાં સમ શાંત સ્વરૂપનાં જ્ઞાનથી જ્યારે રચૂળ સૂક્ષ્મ વાસના ક્ષય થાય છે, ત્યારે તે ઇશ્વર સાથે અભેદ થાય છે. ત્યારે ઇશ્વરના જ્ઞાન-મયત્વ સર્વજ્ઞતાદિ ગુણોનો આવિર્ભાવ એનામાં થવા માટે છે. પણ તે સિદ્ધિ આદિ તરફ લક્ષ આપતો નથી. તે તો પોતાનું કર્તવ્ય જે એકા-ગ્રતાપૂર્વક પોતાનાં સ્વરૂપમાં નિશ્ચળ સ્થિતી થવાનું પ્રયત્ન, તે કયોજ જાય છે. કેમકે પ્રાંતિથી પ્રતીત થતા પોતાના મિથ્યા અહાને મૃગત્રણાનાં જળવત્ યથાયોગ્ય જાણી તે અહાકારનો તો એણે ધરસંકટ કરી નાખ્યો છે, એટલે મિથ્યા (નથીજ) એમ જાણી લીધું છે.

૨૩ પ્રશ્ન—અંતરમાં હું હું એવું શું છે. એ હું શાથી થાય છે. જ્ઞાન અજ્ઞાન કેને થાય છે ? જા—જડ એટલે માયા અને ચેતનનું મિશ્રણ છે તે હું હું છે. પોતાનાં સત્યરૂપનું જ્ઞાન બુદ્ધી જવાથી પ્રથમ પછે હું પ્રતીત થાય છે. એવા એ હુંનેજ જ્ઞાન અજ્ઞાન થવાપણું છે. વૃત્તરૂપ માયામાં ચેતનનો ભાસ જે ચિદાભાસ-ચૈતન્યની સત્તા વૃત્તારૂઢ થવાથી અહાં સ્ફુરે છે. માયારૂપ એકલું જડ દાંઘ કરી શકતું નથી, તેમ એકલું ચૈતન્ય પણ દાંઘ કરી શકતું નથી.

૨૪ પ્રશ્ન—ચૈતન્યમાં જડ-માયા શી રીતે રહી શકે છે. દીવસ રાત્રી બેળાં નહીં રહે. સમસર્વત્ર વ્યાપક ચેતનમાં માયા ક્યાં રહી. જો રહી છે તો દ્વિત થયું. તેનું શી રીતે ? જા—માયા દારણરૂપે એકલી રહી શકતી નથી. તે એટલી તો સામાન્ય ચૈતન્યરૂપ કહેવાય છે તે અભેદરૂપ છે. તે ચૈતન્યના યોગે કાર્ય જે જગદાદિરૂપે થાય છે, ત્યારે જડ પ્રતીત થાય છે. દારણરૂપે જડ પ્રતીત થતી નથી. તેમ, એનાં અર્થાં કાર્ય છે તે જીવરૂપ, તે એકલાં જડ કે એકલાં ચેતન નહીં. તે જીવ જ્યારે જડ અને ચેતનનું પ્રથક્કરણ કરી જીવે છે ત્યારે મિશ્રણરૂપ હું રહેતું નથી, અને સમ શાંત પોતાનું સ્વરૂપ જીવે છે—જાણે છે.

૨૫ પ્રશ્ન—જગતની ઉત્પત્તિ શી રીતે થઇ ? જા—સમુદ્રમાં તથા ઝૂંજો મનુષ્ય એવી રીતે જુમ પાડતો સાંભળ્યો નથી, કે આ સમુદ્ર ક્યારનો શી રીતે શામાટે થયો. પણ તેનો એવીજ જુમ પાડવાનો કે, મને કાઢો-મને કાઢો. તેમ, જે સંસાર સમુદ્રમાંથી ત્રાસ પામેલાને છુટવાની ઇચ્છા હોય છે એવો સુસ્તુ, જગત શી રીતે થયું, શામાટે થયું, ઇત્યાદિ મથા શંકા કરી કાળ ક્ષેપ કરતો નથી. તેને તો હું કોણ છું, અને આ બવાલવિ હુમ્મ શી રીતે છુટે, એજ વિચાર હોવો સાંભળે છે: પછી તે પોતાનો વિચાર કરે છે તો પોતામાંથીજ તેને ઉત્પત્તિ લય વગેરે ક્રમ પ્રતીત થઇ દ્રશ્યનું મિથ્યાત્વ દ્રઢ સમજાવે સ્વરૂપે સ્થિત થાય છે. કેમકે કાળ વાદીએ જગતની ઉત્પત્તિ કાળથી કહી; સ્વભાવ વાદીએ સ્વભાવથી, કર્મવાદીએ કર્મથી, માયાવાદીએ માયાથી, ઇશ્વર વાદીએ ઇશ્વરથી, કોઇએ દ્રષ્ટિ પડી કે તેની સાથે ઉત્પત્તિ એટલે દ્રષ્ટિ અસ્તિવાદથી, કોઇએ બ્રહ્મથી, ઇત્યાદિ અનેક પ્રકારે ઉત્પત્તિ કહી છે. તે માત્ર અધ્યારોપ કરીને કહી. કેમકે અધ્યારોપ વગર અપવાદ બને નહીં. એટલે બહુ કાળના અધ્યાસથી જગત દેખાય છે તેને, ‘જેજ નહીં’ એમ એકદમ કહેતાં સમ જાય નહીં. માટે પ્રથમ તેને કોઇપણ રીતે આરોપ કરી કહેવામાં આવે છે, કે પછી તેનું લય ચિંતન સેહેજ થઇ શકે. જેમકે દારૂનો હાથી વાંકો હોય કે ચુકો હોય-ગમે તેમ કીધો હોય અને ગમે તેણે કીધો હોય, પણ તેને સળગાવી મુકવાનું કામ છે. કોણે, શી રીતે, શાથી, ક્યારે કીધો વિશેની શંકા-તર્ક કરવાનું પ્રયોજન નથી. કારણ કે શંકાપર શંકા થયા કરવાની. કેવળ નિઃશંક થઇ પોતાની પ્રતીતિ થયા વગર શાંતિ નહીં થાય. “આ રીતે જગત ઉત્પન્ન થયું” એ શંકાનાં સમાધાનથી પણ શું ! તે ઉપર પાછી શંકા થતીજ રહેવાની. માટે જે સમાધાન આપે તે બરાબર છે કે નહીં, તેની ખાત્રી થવાના કાંઇ સાધન પોતાની પાસે નથી ત્યાં સુધી, કહેનાર કહેશે પણ તેમાં જ્યાં શંકા થઇ કે અટકી રહી તેનું મનન કર્યા કરશે, અને સમાધાન અપાઈ રહ્યું કે તુરત પેલો અટક્યો છે તેજ શંકા પાછી કરશે. જેથી સમાધાન આપનારનું બધું કહેલું ઉડી ગયું. માટે હું કોણ છું તેનો નિશ્ચય કીધો વગર શંકા કરવાથી યથાર્થ પ્રતીતિ થાય નહીં અને શંકાનો વધારો થાય. માટે સ્વરૂપનો નિશ્ચય કરીને પછી કદી કંઇ શંકા થાય તો તેનું સમાધાન, શ્રવણ કરેથી, રવાને વિલંબ ન થાય. તેનો નિશ્ચય કીધો કે કરી તે શંકા સ્ફુરશે નહીં.

* ૨૬ પ્રશ્ન—હુકમ વિના પાતું પણ હાલતું નથી, એમાં હેતુ શું ?

* બ્રહ્મચારી શ્રીમત્ મોહન સ્વરૂપથી સં. ૧૯૪૪ કા. શ. ૧૪ સ્ત્રીએ

ગા.-અંતરમાંથી હુકમ થયો ત્યારે ઘેરથી ઉઠી કથામાં આવ્યા; અને હુકમ થશે કે ઉઠીને ઘેર જશે. હુકમ સ્ફુરશે ત્યારે નોકરીપર, મુંબાઈ યાત્રા વગેરે જશે, ખાશો, પીશો, અનેક કામ કરશે. કોઈ કહે, હમણાં હું ડાળુ તોડી લાવું છું, એમ કહી ઉઠ્યો અને ભાંગી લાવ્યો. એ અંતરાત્માના હુકમથી થયું. એમ છતાં લોક ઉંચે આંગળી બતાવી બોલે છે તે વગર સમજણે કહે છે. છતાં તેમાં હેતુ એ સમજવાનો છે કે, અનુભવ થાય ત્યારે સમજાય છે તે અનુભવનું પદ બાંધ્યું છે.

૨૭ પ્રશ્ન—વેપારમાં ખોટ જવાથી કહે છે કે, ઇશ્વરની અકૃપા થઈ તો તેને એવો હુકમ કેમ થયો ? ઉત્તર—અકૃપા થઈ એમ નહીં કહેતાં કૃપા થઈ એમ શા માટે નથી કહેતા ? ખોટ જવાથી સંસારના દુખથી કંટાળ્યા થઈ નિવૃત્તિ થઈ જન્મ મરણથી છોડાવવાને પોતા તરફ ખેંચી લેવા માટેજ એ ખોટ આણી, તો સાઈજ થયું—કૃપા કરી. ઇશ્વર અન્યાયી નથી, તેનામાં વિપ્રમતા દોષ ન લાવો. સાધુ મહાત્મા કહે છે કે, જે નિવૃત્તિ પરાયણ થયા તે સુખી અને ધન્ય છે. ઇશ્વર સર્વને પોત પોતાનાં કર્મનું ફળ આપે છે.

+ (મિત્ર)—પ્રશ્ન—જ્ઞાનીને ઉપદેશ કરવાપણું રહે છે કે નહીં ? ગા.—“જ્યાં જેવા ત્યાં તેવા થઈ રહ્યા, આનંદ, સુતિ આપાર.” જ્યારે ઘરમાં એકલા બેસી ત્યારે ઘર જેવું જડ છે તેવા જડ થઈને બેસી રહે. કોઈ આવીને કાંઈ પુછે ત્યારે તેની સાથે તેવા બની જવામ આપે. કોઈ પગે લાગ્યું તો જણે કે આ એક વિચિત્રતા સ્વરૂપમાં ખડી થઈ; તે વખતે તેવીજ બ્રાંતિ રૂપ વિચિત્રતા “જયગુરુ અથવા જેશ્રીકૃષ્ણ અથવા જયજય” કહી સામું નમન અથવા આશીર્વાદ દર્શક ચિન્હ દરશાવશે. તાત્પર્ય કે જે ઠેકાણે જેવું ખડું થઈ ભાસે તે ઠેકાણે તેવા થઈ રહે છે. કેમકે તેની વૃત્તિઓ તો સ્વરૂપાકાર બની રહેલી હોય છે. તેથી સામાની જેવી વૃત્તિ હૃદય થાય તેથી જ્ઞાતીમાંથી હૃદય થઈ સામાની વૃત્તિને આકર્ષે, અને પોતાના જેવી કરવા માટે, અને પાછી સ્વરૂપમાં લય ભાવને પામે. અર્થાત્ તેની વૃત્તિને ખેંચીને મૃદુ વાણીથી તેને પણ આત્મ લક્ષ કરાવવા યત્ન કરે (શંકાનું સમાધાન આપી પાછી સ્વરૂપાકાર વૃત્તિ કરી શાંત રહે.)

જીવ ચૈતન્ય, ઇશ્વર ચૈતન્ય, માયા ચૈતન્ય, માયા, માયા અને ચૈતનનો બેદ, અને ચૈતન્ય; એ છ અનાદિ મનાય છે, અને તે જુદા જુદા સ્વભાવવાળું છે એ રીતે માનનાર સમ્યું તો તે છએ નહીં.

(અથ સ્મરણી બીજી શરૂ થાય છે.) ઓં નમોનમઃ શ્રી ॥

૧ પ્રશ્ન—આનંદધન બ્રહ્મ ચેતનરૂપ મહોદધિમાં એ માયા-કલેશની ઉત્પત્તિ કરનારી કયાંથી આવી ? -જા.—અનાદિ કલ્પિત છે, તે જુદા સ્વ-ભાવવાળી છે. માયા વડે માયાજ તરે છે. તે પણ પછી નહિંવત્. તે કલ્પના ઉડી ગઈ તો રહ્યું એ ચેતન્યજ. માયા-અવિદ્યારૂપ સ્ત્રી વિના તરાતું નથી.—એટલે સુરતા સ્વરૂપે લગાડ્યા વિના તરાતું નથી. તેવી જ્ઞાનરૂપ વૃત્તિ છે તે સ્ત્રી સ્થાનાપન સમજો. વિષયાકાર વૃત્તિ રહેવાથી કામનું મુળ બળતું નથી. માટે તેવી સાધ્વિ સ્ત્રી સાથે હોય તો તે (અસ્ત-ત્રી) તરી-રૂપ હોવાથી તર કરે છે. પછી જ્યારે એક એ અને વધારે વાર સ્ત્રી મરી જાય ત્યારે જેમ ખૂબ ઠંડાળો-તિરસ્કાર ઉપજે છે ત્યારે અભાવ થાય છે અને નિરાળો થવા (એકાકી-નિરૂપાધિ થવા) ઇચ્છા કરે છે; તેથી સ્ત્રી તારનારી છે. તેમ, હરિગુરૂમય વૃત્તિરૂપ સ્ત્રી દુઃખરૂપ સંસાર જળથથી બચાવી તારે છે.

પ્રશ્ન—અંતકાળ કથો ? ઉત્તર—જે વખતે અડગ દ્રઢ અપરોક્ષ બ્રહ્માત્મકયજ્ઞાન થાય છે તેજ ખરો અંતકાળ છે. કેમકે તે વખતેજ મિથ્યા અહં સ્ફુર્ણની અવધિ. પછી તે આ જગતમાં વ્યવહાર કરે તે મિથ્યા-નહીંવત્ માનીને અણુછતો વિહરે છે. જે જોયું, સાંભળ્યું કે વિચાર્યું, તે તેટલીજવાર; તેમાં રચીપચી હોય તેવી જ્ઞાનીની વૃત્તિ બાસે, પણ તે થયું કે ટપ શૂન્યવત્ જ્ઞાનીની વૃત્તિ થાય છે. જોવું છે શું જે !! નવું શું છે ?! એક આત્માજ સર્વત્ર છે તેજ હું છું. જડ અને ચેતન્ય તો જે રીતે આ દેહ છે તેવાંજ પંચ ભૂતનાં સર્વ રમકડાં છે. તેમાં નવું શું છે ? અવિનાશી એક આત્માજ છે તો તે તરફ જોવું, તેતો પોતે છેજ. એવા અનુભવ અને અભ્યાસથી દ્રષ્ટિ-વૃત્તિ થાકીને વશ થાય છે.

૨. પ્રશ્ન—ગર્જના કરે છે પણ વર્ષતા નથી. (ગાળે પણ વરશે નહીં) તો શું ? જા.—મોઢેથી લોકોને ગર્જના કરીને દહ્યા કરે છે કે, વૈરાગ્ય ધરો. પણ પોતામાં અનેક પ્રકારની આસક્તિ લાગેલીજ હોય છે. એવા શાંતિ શું પ્રાપ્ત કરશે ?! કોઈ જીસાસુ ત્રણ તાપ-અધ્યાત્મ અધિભૂત-દિથી બળેલો પુરૂષ શાંતિ માટે આવે તેને એકદમ દહીએ કે, વૈરાગ્ય ધારણ કરી છોડી દો સંસાર, તો જો કે એ વાક્ય છે તો જળના બુંદ જોવું, જતાં તેને હોળીના તાપ જોવું લાગશે. કેમકે ખૂબ તાપ પડે છે તેમાં પ્રથમજ વરસાદના છાંટા પડે છે તેથી જેમ બમણો ઉબાળો મારી વધારે અડળામણ-ગભરાટ પેદા થાય છે તેમ પેલાને થાય છે. પણ ધીરે

ધારે વરસાદ પડતો રહે તો જમીન પલળી અંદરથી જળ પ્રવેશી ભીની થાય ત્યારે થંડક થાય, તેમ જ્ઞાન શનૈઃ શનૈઃ તેને સમજાવી રસમય કરે તો શાંતિનું જ્ઞાન થવા સંભવ છે. પ્રજ્ઞાનની વીજ થઇ તો જાણવું કે, એ મેઘ પડવાની નિશાની છે. તેને કહે છે કે, જો બાહ્ય! સ્ત્રી પુત્રાદિ મરતાં સુધી ત્યાગવાંજ એવું કશું નથી. વિષય ઉપરથી પ્રીતિ-આસક્તિ ઉઠાવી લઇ અભાવ વૃત્તિએ જો. એ રીતે જોવું (તે પ્રજ્ઞાની વીજ માફક) તે આનંદ વૃષ્ટિનું ચિન્હ છે. એ ગાજશે તો વરસશેજ. બાવા થશે તોજ શાંતિ થશે, એ વાક્ય કાંઇ વૃષ્ટિનું ચિન્હ નથી. એતો અમથી-ખોટી વીજળી-નકામા જપ્તકારા જોવું છે. વૃત્તિમાંથી શોધતું કારણ આ-અસુક છે તે કાઢો, એમ ઉઠો ઉતરી જોલ્યો તો જાણવું કે, એ વૃષ્ટિનું ચિન્હ છે.

અનાદિ અને પોતાને આશ્રિત એવી કલ્પિત માયાને જ્ઞાતાએ કાંઇ નહીંવત્ મિથ્યા જાણી તે સ્વસ્તીરૂપ માયાનો વાણીરૂપ ચોટલો યુક્તિથી (શાસ્ત્ર પુરાણ સ્મૃતિ વગેરે રૂપે) શુંથ્યો. તેને લાંબો શુંથી તેમાં ગુલાબ મોગરા ચંપેલી સાહેલી વગેરે ચિત્રવિચિત્ર અને તરેલતરેલની સુંદર સુવાસિત ખુશખોવાળાં પુષ્પો શુંથ્યાં. અર્થાત્, સકામકર્મરૂપ યજ્ઞ, જપ, તપ, દાન, વગેરે પુણ્ય ક્રિયા કરવાથી સુંદર સ્ત્રી પુત્ર દ્રવ્ય વાડી માડી લાડી સ્વર્ગ વૈકુંઠાદિ વૈભવ સુખ મળશે એવી લાલચોરૂપ પુષ્પો શુંથ્યાં. તે મિથ્યા સુગંધમાં મોહ પામી તેની ઇચ્છા રી તે વાસના બદ્ધ જની તેવાં સકામકર્મ કરી સ્વર્ગાદિ લેવા ગયો, તો કદાપિ તેનાં તેવાં સકામ પુરૂષાર્થને લીધે તે સ્વર્ગાદિ મળે છે. પરંતુ તે ક્ષણિક અને દુઃખનુંજ હેતુ હોવાથી દુઃખજ વ્હોરે છે. તે સ્વર્ગાદિ સુખ ભોગવી ખાઈ પરવારી પાછો ભવાટવિનાં દુઃખમાંજ આવી પડે છે. પરંતુ એ માયા મિથ્યા મોહરૂપ છે એમ સમજી કાંઇજ લેવા નહીં ઇચ્છે અને માયા ભેજો છતાં સદૃશ શુંથણીનો ભેદ સમજીને અજગો-અસંગ નિરપૂલ રહે, તો તે મુક્તજ જાણવો.

પ્રશ્ન ૩ જો.—દૈતમાં સુખ બળેલું છે તે શી રીતે લેવું? (દૈત તો કલેશ યુક્ત બાસે છે તેમાંથી). ?

ઉત્તર.—સેરડીને પીલીને તેનો તમામ રસ લઇ લઇએ છીએ, અને કુંચા કાઢી નાંખીએ છીએ. તેમ વિવેક વિચારથી સારરૂપ આનંદ ખેંચી લઇ કલેશ કુંચા ફેંકી દેવા.

પ્રશ્ન ૪—વાત કરવી એજ પ્રથમ જ્ઞાતિરૂપ છે. તેવી વાત કરવા રૂપ જ્ઞાતિજ પ્રથમ તો ગુરૂ નાખે છે, તો તે નિર્જાનતપણું શી રીતે પ્રાપ્ત કરશે ?-જા.-ગુરૂ પ્રથમ તો વધારે જ્ઞાતિ નાખશે અને જ્ઞાતિનાં-જ્ઞાતિરૂપ

દ્રષ્ટાંતો આપશે. સંસારનો અધ્યાસ જન્માંતરેથી પડેલો હોવાથી તેમાંનાજ દ્રષ્ટાંતો આપી તે બ્રાંતિથીજ બ્રાંતિને ખસેડશે. હીરાથીજ હીરો વેધાય છે તેમ બ્રાંતિથી બ્રાંતિ કાપે છે. જેણે બ્રાંતિવડે બ્રાંતિ (પોતાની) કાપી છે અને પોતે નિર્બાંત થયા છે તેજ બીજાની બ્રાંતિઓ કાપી શકશે. પણ જેણે તેમ કીધું નથી અને બ્રાંતિમાંજ આથડે છે તે તો ઉલટી વધારે બ્રાંતિ બીજાને નાખશે. અને કહેશે કે, ભાઈ ! એ તો કાઠને ઉતરે નહીં, એ તો બધી સમુદ્રપારની વાતો, વગેરે. પણ અનુભવ તો આ છે, બીજી જે વિચિત્રતા ભાસે તે તો આભાસ માત્ર છે. તેમાં પણ આતો એમજ છે, એવું સ્પષ્ટ નહીં કહે; અને પોતાની અજ્ઞાનતા છુપાવવાને સ્વાર્થને લીધે “આધું” મહાપદ છે” એમ ઠાકયા કરે છે, તેથી આસ્તવાનને રસ મળતો નથી, તેમજ તેવા તે શુરનો પણ દ્રવ્ય સંબંધી ધારેલો સ્વાર્થ થતો નથી.

પ્રશ્ન ૫.—અનુભવી દાવે એમ કરે, એ શું ?—જા.—અનુભવીને કાંઈ શોક બ્રાંતિ નથી, તેથી એક પદાર્થ ગયો તો બીજો લાવી ભોગવટો કરે. તેનાથી શોકનો જે ભાગ હોય તે અંગિકાર નહિં કરે. કેમકે તે જાણે છે કે હું તો સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ છું, અને માયા તો મારી છે તે મારે આશ્રિત છું, ને એક ખુણે પડી છે, તેના ક્લેશ તે અંગિકાર નથી કરતા. બીજાઓને ક્લેશ હશે તો તેથી તેને કંઈ શોક લાભ કે હાનિ નથી. કેમકે તે જાણે છે કે, મારી માયા છે તે છોને (બલે) ફરી ચરી ખાતી. મારે આશ્રિત થશે તેને સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપનો લક્ષ આપીશ. તેને તે માયા નહીં વળગશે. **મમિવથે પ્રપદ્યંતે માયામેતાં તરંતિતે ॥** એ રીતે અનુભવી જ્ઞાની તો દાવે તેમ કરે છે. પણ પછી તેની વૃત્તિઓ થાકી જાય છે. મૃત્યુ થશે, વળી જન્મ થશે, એવી બ્રાંતિઓજ તેને રહેતી નથી. અર્થાત્ ગમે તેમ થવાનું હશે તેમ થશે—મારુંજ સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ દશે દિશાએ પરિપૂર્ણ છે તેમાં શું થવાનું કે શું જવાનું હોય ? જેમ છે તેમ સિદ્ધજ છે. એમ મુદાપર રહી આનંદમય વરતે છે. ગમે તેમ થશે તે વિષેની બ્રાંતિ આગળથી કાંઈ ધારતાજ નથી. સ્વચ્છ જળમાં પડેપોટો થયો તે વિલાઈ ગયેથી તેજ પાછો થશે એમ કાંઈ નથી. પછી બીજો થયો તો શું થયું. જે થશે તે સ્વરૂપમાંજ, અને વિલશે તે પણ સ્વરૂપમાંજ, ભિન્ન કાંઈ નથી. તેથી અદ્વૈત નિજ પદે રહી આનંદ સુખનો ભોગવટો લે છે. બ્રાંતિથી ક્લેશ માનતા નથી.

માયા અને ચૈતન્યને અનંદ કહે છે. જુવો, કે, જન્મમા ત્યારથી ચૈતન્ય બેળી દેહરૂપમાયા સાથેજ છેને. અને તે પહેલાં આપણું ચૈતન્ય

ધન સ્વરૂપ ને પણ છે તે બેળુંજ આ પંચભૂતરૂપ વિરાટ આદ્યું રહ્યું છેને. પરંતુ તે જડ માયારૂપ દેહ શું કરી શકે વાઈ ? ! કંઈ નહીં, પણ યોગ બેગા થવાથી અનેક વિચિત્રતા (અજ્ઞાનને) ભાસે છે. એમ જાણીને સર્વ કલેશ પ્રાતિથી રહિત ને સદા આનંદમય રહે છે તેને જગત કહે છે કે, આતો અવતારી પુરૂષ છે, વગેરે. એવાંતે, વિદ્યાના સુખમાં આસક્તિ કરતા નથી, અને અવિદ્યાના કલેશ તો અંગિકાર કરતાજ નથી. સ્વરૂપમાં તો વિદ્યા અવિદ્યાનાં સુખ દુઃખ છેજ નહીં.

પ્રશ્ન ૬.—બ્રહ્મ, પરમાત્મા, વગેરે શબ્દો છે તે શું, શા માટે યોજ્યા ?
જા.—નિર્વાણ તત્ત્વ સ્વરૂપમાં કાંઈ શબ્દ નથી, કોઈ વાણી નથી, સંકલ્પ નથી. તેથી ને વિવેચન કરવું, બોલવું બખડવું તે બધું વાસ્તવે કાંઈ નથી; પણ ઘાડ દ્રઢ થઈ ગયેલી પ્રાતિયોગે ખસેડવાને પરમાત્મા, સમ્યક્દાનંદ, બ્રહ્મ, વગેરે શબ્દો કરાવી અર્થો ઉપર લક્ષ કરાવ્યો. તે પરમ આનંદ સુખ થવા માટેજ શબ્દ, અર્થ, વગેરે શુક્તિઓ કરી ગયા છે. આજે હવે બીજું કાંઈ કહીએ અને તેનો બુદ્ધિ ચાતુર્ય વગેરેથી અર્થ કરાવીએ તો તેમ આદ્યું જાય. વાસ્તવે અનુભવ કરી સ્વરૂપ જાણ્યું તો શબ્દ અક્ષર અર્થ મન વાણી શરીર સંકલ્પ વગેરે સહ તેની પાછળ (માયાબેળું માયાતું) કાર્ય મિથ્યારૂપે) પડ્યું રહેશે. અગ્નિ અને ઉષ્ણતા અભિન્ન હોય છે, તેમ શક્તિ અને શક્તિપતિ અભિન્ન છે. તેમ, માયા એવું બીજું જુદું રહ્યું નિદ્રણ તેમ નથી. એમ કહી કરીને અદ્વૈતપદે દ્રઢતા કરાવી. છેજ બધું આપણામાંજ, ત્યાં જવાતું શું અને ક્યાં ? ! એ રીતે શોધની નિવૃત્તિ કરાવી. તે આનંદધન તત્ત્વ સ્વરૂપનો અનુભવ થતાં બીજી પ્રાતિ કે શોક તેને ઉપજે નહીં, એ તો સિદ્ધ છે, પણ હલટા ગાંસડે ગાંસડા આનંદ બિંબને આપે છે—અરે, કાલાવાલા કરીને લઈ જવા સુચવે છે, કે ભાઈ લઈ જાવ. કેમકે અખુટ છે. એવા અખૂટ આનંદ ભંડારી દાતા અનુભવી તેને કાવે તેમ કરે તેથી તેને કાંઈજ નથી. અનુભવ એકલોજ છે. તેથી અદ્વૈતપદમાં સ્થિતી કરી દ્વૈત વડે થતું સુખ અસંગ બન્યા રહી લેવું.

૭ પ્રશ્ન:—વિદેહ સુકત અને જીવન્મુક્તમાં ફેર શું ? તેનું યથાર્થ વિવેચન કરો—ઉત્તર—અંતરથી અને બહારથી બેહુ તરફથી નિવૃત્ત હોય તો, વિદેહસુકતા છે અને અંતરથી નિવૃત્ત હોય પણ બહારથી વિવૃત્ત ભાસે તો, જીવન્મુક્ત છે. હકથી થનારા વિદેહસુકતને બેદ્ર દ્રષ્ટિ બયથી મુળ દુઃખરૂપ જગત ભાર્યું તેથી વૈરાગ્યથી દુઃખરૂપ જાણીને તે બયથી એ તરફ લક્ષ કરેજ નથી, અને અંતર વૃત્તિએ રહે છે. અને જીવન્મુક્ત પુરૂષ એમ

જાણે છે કે, જગત બ્રાન્તિ સ્વરૂપથી વિલક્ષણ બાસે છે તે માફ સ્વરૂપ છે, તો પછી આંખ મીચી તો શું અને ઉઘાડી તો શું. જ્યાં બેઉં ત્યાં માફ અહાત્મેય જ્ઞાન સ્વરૂપ છે. તેથી તેની પણ તે મોજ લે છે. તેમાં જે સુખ બાસે છે તે પોતાનું જ અનુસ્યુત સુખ સર્વત્ર વિચિત્રતામાં છે, તે પોતાના અખુટ અહાત્મનંદ ભંડોળમાંથી કિંચિત માત્ર તેમાં બાસે છે; એમ જાણે છે. પછી ધીમે ધીમે તેને એમ થાય છે કે, એમાં શું લેવું છે ! તેમ એ સુખ લેવાથી હાની પણ શું છે ! એમ વિચારી બહારના વૃત્તિના વેગને આકર્ષણ કરતા નથી, અને અંતરના દ્રઢ નિશ્ચયને ડગાવતા નથી. અર્થાત્ કલ્પિત પ્રારબ્ધ પુરૂષાર્થને આધીન કલ્પિત પરમાણુજન્ય શરીર વર્તિ સુખ લેવામાં (આગ્રહ અનાગ્રહ રહિત) નિરપહ રહે છે અને સ્વરૂપે અડગ સ્થિત રહે છે. તે વિદેહસુકત જેવજ છે. અનુભવ સુખનો લાભ તો બેહુને સરખો છે.

જન્મ મરણાદિ શંકાઓથી ભય પામેલો કોઇ પુરૂષ વૈરાગ્યગ્રહણ કરી યોગ નિમિત્ત અથવા સ્વરૂપાનુભવ નિમિત્ત દષ્ટ વેદી મન સહિત ઉપરથાદિ સર્વ ઇંદ્રિઓને શીથીલ કરે છે. પછી તત્વાનુભવ થયો તો શીથીલ થયેલા અવયવોએ કરી કલ્પિત સુખોનો ભોગવટો કરવા અશક્ત થાય છે. જેથી બાહ્યવૃત્તિએ પ્રતીત થતું જગત તેને કોઇ પણ પ્રકારે આનંદ દાઇ હોય એમ જણાતું નથી. જેથી તેનું અંતર નિવૃત્ત થયું છે એવું બાહ્ય પણ નિવૃત્ત હોવું સંભવે છે. તેથી તેઓ કેવળ નિવૃત્ત અથવા કૃત્યાકૃત્ય રહિત થઇ જડવત બાસે છે. (એ વિદેહસુકતની વ્યાખ્યા કહી). દ્રશ્યની પ્રતીતિ તો બેહુને સંભવે છે. પણ એમાંથી સુખ લેવાનાં સાધનો જીવન્મુક્ત પાસે છે, અને વિદેહસુકત પાસે નથી. વિદેહસુકતે સાધન ગુમાવીને સાધ્ય સિદ્ધ કીધું છે; અને જીવન્મુક્તે સાધન સહીત સાધ્ય સિદ્ધ કીધું છે. મતલબ કે, ચાર અંતઃકરણ અને દસ ઇંદ્રિ આદિના સમુદાયવાન કલ્પિત શરીરરૂપ સાધનવડે સ્વરૂપાનુભવ કરવા સમર્થ થાય છે. તે કલ્પિત સાધનો વિદેહ સુકતનાં કેવળ નહીં જેવાં થાય છે, અને જીવન્મુક્તનાં અણુછતાં કાયમ રહી સ્વરૂપાનુભવ થાય છે, જેથી કલ્પિત સુખનો અણુછતે ભોગવટો કરવો સંભવે છે. અર્થાત્ વિદેહ સુકત બળથી અને જીવન્મુક્ત કળથી કામ લે છે. જેમ, આંધળો અને દેખતો બેહુને, આંજીઆંજી અન્ય પદાર્થોનું ગડબડ થતું અસ્તિત્વ હોય તે જાણવું તો સંભવે છે, પણ નેત્રવાન-દેખતો આંખવડે આનંદ લે છે, અને આંધળો તે આનંદ નથી લેતો. અંતરવૃત્તિએ અનુભવ સુખ તો બેહુનું સરખું છે.

આદિના તુલ્ય વિદેહ સુક્તની શ્રેષ્ઠતા બતાવવામાં આવે છે.—અંધને નિર્ભયપણું વધારે છે. ચોર વગેરે ભયને તે દેખતો નથી તેથી તેને નિર્ભય પણે કોઈ દેખતું નથી. તે કોઈને દેખતો નથી તે નિર્ભય રહે છે. દેખતાને તુરત ભય થશે. ભય અણુછતો છે, તો તેવો પણ છે તો તેને સંભવે છે. જેવાં અણુછતાં સુખનો ભોગવટો જીવન્મુક્ત દેખતાને સંભવે છે તેવા અણુછતા ભયનો પણ, સાધનોવડે, સંભવ છે.

૧૪૦. દેખતા તુલ્ય જીવન્મુક્તની શ્રેષ્ઠતા કહેવાય છે :—

આત્મબાણુના પદાર્થોનાં અસ્તિત્વનું જાણવાપણું એકને સમાન છે. તે જે જાણવાપણું છે તેના અણુછતા ભયોની ઉત્પત્તિ દેખતો જાણે છે, અને પેલા અંધને જાણવાનો ઓછો સંભવ છે. તેથીજ તે ભયોને તત્કાળ જાણવાપણું જોને સંભવ છે તેને તેથી મુક્ત થવાને તત્કાળ ઇલાજ કરવાનો પણ સંભવ છે. અને તે અંધને જેમ ભય અને તે જાણવાપણુંનો સંભવ મોટો (વિલંબે) છે તેમ તે ભયથી મુક્ત થવાનો પણ મોટો સંભવ છે.

જેણે એક વખત પણ અમુક પદાર્થોનો ખરો અનુભવ નથી કરી લીધો ત્યાં સુધી તેને શંકા અને ધ્રુષ્ટિ થવાનો સંભવ છે. જગતનાં પ્રાણી પદાર્થ સ્ત્રી પુત્રાદિનાં સુખ દુઃખ કેવાં અને કેટલાં વેદવાં પડે છે તેનો અનુભવ તો થયો નથી, પણ માત્ર તે સ્ત્રી આદિનાં સુખની ઇષણા વિદેહ સુક્તને દેવાય રહ્યું એટલે એમ થાય કે, જગત મિથ્યા છે પણ મિથ્યા સુખ પણ (સ્ત્રી વગેરેનું) કેવું હશે; જે એમ થયું તો વંદા. જીવન્મુક્ત જેણે મિથ્યા જગતનાં મિથ્યાં સુખ દુઃખનો અનુભવ કરી લીધો છે તેને તેમ થવાનો સંભવ નથી.

તાત્પર્ય કે, પ્રથમ જીવન્મુક્ત દશાને પામ્યા પછી સહેજે સહેજે વિદેહસુક્ત દશાને પમાય, એટલે બળાત્કારથી—હઠથી નહીં, પણ અનુભવની અત્યંત દ્રઢતાથી સહેજેજ થવાય તો તે અત્યંત શ્રેષ્ઠ છે.

૮ પ્રશ્ન—કંચન અને કામિનીનો ત્યાગ કરવો, એથી કાંઈ વધારે શ્રેષ્ઠ છે?

ઉત્તર—હા. યાજ્ઞવલ્ક્ય પ્રત્યે ગાર્ગીએ એજ પ્રશ્ન પુછ્યો તેને ઉત્તર આપાયો કે,—એ તો હઠથી પણ થઈ શકે છે. એ તો સ્વૂળ ત્યાગ કરવાનું તે હઠથી કરે તેમાં કાંઈ પુરુષાર્થ કહી શકાય નહીં, પણ એવું સૂક્ષ્મ અને કારણને ત્યાગ કરવું ભ્રમ્ય. એક સ્ત્રી જન્મથીજ કુંવારી રહી તે સાઠ વર્ષની થઈ. બ્રહ્મચર્ય દિક્ષામાંજ તે ૬૦ વરસે માઠી થઈ ત્યારે વૈદને લાગ્યા. પકડો રાખો હાથે દોરી બાંધીને વછેદના હાથમાં

આપી તે વેદે જાલી તે સાથે પેલીને થંડક વળી, તેવો સંકલ્પ સ્ત્રીયો કે હાથે દોરી બાંધેલી પુરૂષે પકડી તેટલાજ સ્પર્શથી મને આટલી દારક થઇ, તો જે સ્ત્રીઓ રાત્રિ દિવસ પુરૂષ પાસે રહી સ્પર્શ કરતી હશે તેને કેટલી શાંતિ વળતી હશે. તરત દેહ છુટી ગયો. વેશ્યાનો જન્મ થયો. તાત્પર્ય કે, એવી સૂક્ષ્મ જે વાસના છે તેને ત્યાગવી જોઈએ. હવે કારણના ત્યાગ સંબંધમાં કહે છે. એક બ્રહ્મનિષ્ઠ મુનિ હતા. તેને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર, દેવ, દેવી, વગેરે આવીને દેહ, હમારા લોકમાં ચાલે. મુનિ પુછેછે કે, તમારે ત્યાં અખંડ સુખ છે ? સર્વ કહે, ના. અમુક કાળે પણ પાછા ફરવું તો પડેજ. ત્યારે મુની કહે, પધારો, મારે જરૂર નથી. મારે અખંડ બ્રહ્મ સુખજ હીક છે. તે મુનિને પાછળથી એવું અભિમાન સ્ત્રુર્યું કે, મને બધા દેવતાએ આટલો બધો આગ્રહ કીધો છતાં નિસ્પૃહ રહી હુંજ એક ગયો નહીં; બીજા તો ઘણા તૈયાર થઇ જાય. એ દુઃખ્યાન દેહ છુટી ગયો. તાત્પર્ય કે, એવા જ્ઞાનીને પણ એવું સૂક્ષ્મ અહં-અભિમાન વખતે સ્ત્રુરે છે. માટે તે પણ સમાવીને સમત્વ પ્રાપ્ત થઇ રહેવું.

૯ પ્રશ્ન.—એવું દ્રઢ જ્ઞાન છતાં તે મુનિને એવું કેમ સ્ત્રુર્યું ? જા—એટલી અપૂર્ણતા હોવાથી. માટે એ ઉપર દ્રઢ પુરૂષાર્થ કરી વિદેહ સ્થિતિ-સ્થિતપ્રજ્ઞ દશા દ્રઢ કરવાની જરૂર છે.

જે જણ દારકાની યાગ્યા ગયા. તેમાં એક તો પાલખીમાં બેસી દેહ ચાલ્યો ગયો. અને બીજો પગે ચાલીને બધું જોતો રસ્તે આવતાં તીર્થાદિ કરતો કરતો ગયો. બેઠ ગયા તો એકજ સ્થળે. અને પછી પાછા આવ્યા ત્યારે સ્નેહી સંબંધી મળવા આવ્યાં, તેઓ રસ્તે શું શું જોયું, ક્યાં ક્યાં તીર્થોમાં યાત્રા કરી, વગેરે પુછે છે. પેલો દેહ ચાલ્યો જનાર તો કહેશે કે મને ખબર નથી; પણ ઓત્રિય નિષ્ઠ રૂપ ચાલીને જોતો ગયલો છે તે બધું કહેશે, કે રસ્તે અમુક તીર્થો આવેલાં અને ત્યાં આ રીતે કીધું હતું વગેરે. તેમ, ક્રમે કરીને ધીમેથી રીતસર વી ઉત્તમ સ્થિતિએ પોહોંચનાર પોતાની દરેક કમરૂપ વિશ્રાંતિમાં શું શું સુખ દુઃખ અનુભવાયાં હતાં તે કહી શકશે.

ખાટલો માકડને આશ્રય આપે છે તેથી તેનેજ માર પડે છે, માકડને કોઇ પાયા નથી મારવું. તેમ, કામ ક્રોધાદિ માકડને આ સ્થૂળ સૂક્ષ્મ શરીરરૂપ ખાટલો આશ્રય આપે છે તેથી તેનેજ દુઃખ સહન કરવારૂપ માર પડે છે.

૧૦ પ્રશ્ન—કંચન કામિનીની જ્ઞાતાએ નિંદા શામાટે કરી છે ?

ઉત્તર—તે જ્ઞાતાને તેનાથી થયલાં દુઃખ અનુભવમાં આવ્યાથી તેવું

કહી ગયા. સ્ત્રી હોય તો તેને માટે દ્રવ્ય મેળવવાનાં કષ્ટ, પ્રભુ થયાં પછી તો અનેક ગણું વધ્યું, તે સાથે પરણાવવાના કષ્ટ, મરે જીવે તો દુઃખ; વળી સ્ત્રી પ્રતિકુળ હોય તો કલેશમાં સંતપ્ત બન્યા રહેવાનું, એ બધું જાણીને સુસુક્ષ્મ દશામાં આવી નિત્યાનિત્ય વિચારી કહી ગયા. જે મહાત્માને સ્ત્રી પુરૂષની બ્રાંતિ નથી, જેને આસક્તિ નથી, અસંગપદે રહે છે તેને તે આવે તો હર્ષ નથી અને જન્ય તો શોક નથી.

મીઠું, મોતી, અને કરા, એ ત્રણે સમુદ્રથીજ થાય છે; પણ જિત્તમ અધિકારી જે કરા જેવા છે, તે કરા જેમ સૂર્યના તાપથીજ ઓગળી જાય છે, એટલે સૂર્ય હજાર યોજન દૂર છે અને કરા તેનાથી એટલે બધે છેટે છે, છતાં તે કરા પિગળી જાય છે (દ્રવ્ય તે સૂર્યના તાપથીજ), તેમ, તે સંતનાં પુસ્તકો વાંચીનેજ બ્રહ્મ જાણરૂપ થઈ જાય છે. મોતી તો હંસ મળે ત્યારેજ તેના પેટમાં જન્મ ઓગળે છે, તેમ, મધ્યમાધિકારીને સમર્થ સદ્ગુરુ સંત મળે છે તેની કૃપા થાય છે ત્યારે તે ગુરૂની સેવા શ્રવણાદિથી ગુરૂમય બની જતાં બ્રહ્મ જાણરૂપ બને છે. અને મીઠું તો જળમાં મળે ત્યારેજ ઓગળે છે. તેમ દુનિષ્ટ અધિકારી જ્યારે ગુરૂની સેવા પરાયણ રહે છે ત્યારે ગુરૂકૃપા થાય છે પણ મંદબુદ્ધિ-ક્ષારરૂપ હોવાથી હૃદય ભેદાદ્ય અસર થતી નથી ત્યારે કૃપાળુ ગુરૂ તેને હડયોગ રાજયોગની રીત સમજાવી જ્ઞાન આપવા યત્ન કરે છે, તેમાં પણ જડવત રહી જાય છે તો ગુરૂ પોતાનાં યોગબળથી તેની બુદ્ધિમાંથી વિકાર કાઢી નાખી ચુકિતથી બ્રાહ્મી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરાવે છે.

પોતાને મરવાને ઝીણી છરી બસ છે, પણ સામા બળવાન અનેકને મારવાને ઘણાં શસ્ત્રોની જરૂર છે. કોઈક તો માત્ર હીરાકણી ચુસીને મરે છે. તેમ, એક અપરોક્ષ મહા વાક્યનો ઉપદેશ માત્ર પોતાને તેવું જ્ઞાન થવા માટે બસ છે પણ અનેક લોકની શંકાનાં સમાધાન કરવા માટે તો અનેક શાસ્ત્ર, વેદ, પુરાણ, સ્મૃતિ, સૂત્ર, ગીતા, વગેરેનાં રહસ્ય જાણવાની જરૂર છે. ત્યારેજ તે આત્માર્થ પદે શોભે છે. મરવા પડેલો માણસ, અતે જોરમાં શ્વાસ વહી (ઘણું થઇને) મરે છે; તેમ, જેનાં અતર્કી શાંત અંતઃ કરણ થવાનાં હોય એવા ઉત્તમ સુસુક્ષ્મને ઘણા ઉત્કૃષ્ટ તર્કો થઈ થઇને શમી જાય છે. કોઈ પુરૂષ ધાવન કરી આંખાપરથી કેરી લેવાને ધસ્યો રહે છે તેની નજર ઉંચે કેરી તરફ હોય છે, એવામાં પાંછળથી આવી કોઈએ કોઈ કાપી નાંખી તો ફરી જન્મ લેશે ત્યાં તેજ સ્ફુરશે, કેમકે તેવું ધાવન કાયમ છે. તેમ જ્ઞાન સંપાદન કરતાં મરશે તો ફરી જન્મી તેજ પ્રવૃત્તિ સેવી જ્ઞાન સંપાદન કરશે.

૧૧ પ્રશ્ન—જાનીએ ઘાડ સુષુપ્તિવત્ મૈન રાખી રહેવું જોઈએ, જો એમ હોય તો જાની શામાટે બોલે છે ?

ઉત્તર—નિજપદ વિશે જે બોલવું છે તે, બોલવું કહેવાય નહીં, તે મૌન્યજ છે. સંસારના વાદ વિવાદ ગપાળકો સંબંધી બોલ્યા કરવાપણું તેનામાં ન હોવાથી તે ગુંગા કહેવાય છે. તે જે બોલે છે તે બ્રહ્મ નિરૂપણજ હોવાથી તેવું બોલેલું બોલવામાં નથી. તે તો સદા આનંદ પ્રાપ્તજ છે. વૃત્તિ-ઓનો બહારનો વેગ જે પુરૂષાર્થથી સમી જાય તો તે વૃત્તિ અંતરમાં સમે છે.

* ૧૨ પ્રશ્ન—અધિકારી સાધક સુકૃષ્ણએ સર્વ પ્રકારે જગતમાં શી રીતે વિચરવું-રહેવું ? ઉત્તર—સામા પ્રતીત થતાં પ્રાણી પદાર્થાદિમાં અવગુણ અથવા દોષ તરફ નજર ન રાખતાં તેમાં જે ગુણ હોય તે ગ્રહણ કરવા; અને પરમાર્થ દ્રષ્ટિએ શુભ ખુશખો પ્રસારવી. તે કેવી રીતે કોની માફક, તે વિશે દ્રષ્ટાંત કહેવાય છે.

૧—અગર કાષ્ટ-સુખેડ છે તેને મનુષ્ય બહુ કષ્ટ આપે છે. કાપે છે, વેહેરે છે, છોલે છે, ઓરસીઆપર ધસે છે, અને અગ્નિપર નાખી બાળે છે, છતાં તે તો પોતાની સુંદર ખુશખો આપે છે. તેનું તન બાળી નાખતાં પણ તે પોતાની સજ્જનતા-પાત્રતાને નહીં છોડતાં ખુશખો ફેલાવી સમીપનાં સર્વને સુખનું ભાન કરાવે છે.

૨. સુવર્ણ—હેમને જમીનમાંથી ખોદી લાવી તાપમાં નાખી રસ કરી રેળમાં નાખી દાલકા પાડી ખુબ ટીપે છે. તે માર ખમે છે, પછી જતર-ડામાં ઘાલી ખેંચે છે. અનેકવાર બાળે છે તેમ તેમ પોતા માહેલો વિકાર બાળી પોતે વધારે શુદ્ધિ પામી વધારે દીમત ઉપજાવી આપે છે. વળી તેના ઘાટ બનાવવા વારંવાર અગ્નિમાં નાંખે છે, ઘટે છે.—ટીપે છે. ત્યારે તો વળી પેહેરનારને ઘણી શોભા આપી તેનું હૃદય અને મુખ પ્રકૃલિત પ્રસન્ન કરે છે. દુષ્કાળાદિ આશ્વત્થના વખતે તે ધરેલું દેડા જેવા નીચને ત્યાં કેદમાં (તેની પેટીમાં) પડીને પણ સુખ-હૃદ લાભ આપી તેવા અવગુણ કરનાર દુઃખ કષ્ટ આપનારને પણ હારે છે.

૩.—દુધ છે તે શુદ્ધ પવિત્ર છે તેને તમે વટાળો—એટલે તે દુધમાં ઘાસનું ટીપું પાડો તોપણ દહીં બની સુંદર મધુર સ્વાદ આપે છે. તેને જેમ વધારે વરોળો—રંગદોળો તેમ વરોળાઈ અથડાઈને પણ માખણ આપે છે.

* સમર્થ અનુભવિ પ્રાચીન મહાસુનિ તુલ્ય કોઈ મહાત્માની પ્રસાદી રૂપે બ્ર. મોહન સ્વરૂપથી. સંવત ૧૯૭૮ અખાડ શુદ્ધ ૩ વાર રવીએ.

તેને પણ અગ્નિપર તાવી નાખો તો વિષ્ણુતેજ-ધી રૂપ અમૃત બની ઉત્તમ મધુર સ્વાદ સાથે પુષ્ટિ પુષ્ટિ પ્રદાન કરે છે.

૪—ગાયત્રે પગ બાંધીને દોહન કરો છો, તે છતાં બળ, તેજ, વીર્ય, પુષ્ટિ, પુષ્ટિ, આપનાર અમૃત જેવું દુધ આપે છે.

૫—કસ્તુરી. ઓરસીઆપર મુખેડ નીચે નાંખી જેમ છુદો, ઘસો, રંગડો તેમ અનેક પ્રાણીને સુગંધ આપી આનંદિત કરે છે. ખાવાથી વાચુને હટાવી બળ વગેરે આપે છે.

૬—આંખો. એ વૃક્ષને પથરા મારો, ઝુંડો, કાપો, મુળમાં એસી પીશાબ ઝાડો કરો અગર પાણી સીંચો, એને ગાળ દો, નિંદા કરો અથવા સ્તુતિ કરો, તો પણ એ તો શીતળ છાયાં, અમૃતકળ (કરી), પત્રો, ખુશ્ખો આપે છે. અને મરી પડીને પણ શરીરરૂપ ઝાડનાં લાકડાં બળી શીત મટાવે છે, રસોષ થઇ કુધા મીટી ત્રિપ્તિ થાય છે.

૭—તલ. એને ઘાણીમાં ઘાલીને પીણે છે છતાં બળતે પીલાઇને તેલ આપે છે. તે તેલ થયા પછી પણ બજાયાં પતેડીયાં મુઠીયાં વગેરેમાં બાળે છે. તે દુઃખ વેદીને પણ બજાયાં બાળના મુંદર ઇચ્છિત સ્વાદ આપી ખુશી કરે છે.

૮—શેરડી. બળતે પીલાય છે ને બીબળને મધુર રસ આપે છે.. તેને પણ કદામાં ખૂબ ખદખદાવી બાળે છે તેમ ગોળ, ખાંડ, શાકર બની મિષ્ટતા આપી પ્રસન્ન કરે છે.

એ રીતે જ્ઞાનવાન મુક્ત મહાપુરુષની સ્વભાવ સિદ્ધ સ્થિતી હોય છે. તેઓ જગતને પરોપકાર દ્વારા પોતે કષ્ટ સહીને પણ વિવેક વેરાગ્ય પૂર્વક જ્ઞાન આપી ભવ ભયથી મુક્ત કરી પરમ શાંતિ આપનારા છે. **પરોપકારાયસતાં વિમૂતય :** ॥ અને અધિકારી મુમુક્ષુએ તેવા મુક્ત મહાત્માના સહવાસમાં રહી, સેવા સુશ્રૂષા (નિરભિમાનપણે) કરી, નિરંતર ઉક્ત સદ્ગુણોને પોતાનામાં દાખલ કરતા જઇ સુદૃઢ સ્થાપિત બનાવી દઇ, તે સત્પુરુષના જેવા સ્વભાવ સિદ્ધ સ્થિતીવાળા થવાય ત્યાંમુધી પુરુષાર્થ (પ્રયત્ન) કરતાં રહેવું.

૧૩ પ્રશ્ન—એવા દૈવી પરોપકારી મુક્ત અને મુમુક્ષુની સ્થિતી વિશે જે રીતે દ્રષ્ટાંતોથી યથાસ્થિત સતેષ પૂર્વક આપે સમાધાન આપી વૃત્તિમાં અતીવ પ્રસન્નતાનું ભાન કરાવું, તેરીતે એથી ઉલટા જે મુર્ખ અથવા રાગ દ્રોષગ્રાણી આમુરી અગ્રજનોની સ્વભાવ સિદ્ધ સ્થિતી વિશે પણ કાંઈ

દ્રષ્ટાંત હોય તો કૃપા કરી કહેવા શ્રમ લેશો. જેથી તેવા દુર્ગુણથી બચવા પ્રયત્ન કરવું ઠીક પડે ?

ઉત્તર ૧.—ખીલાડી. એ કેવી છે કે, પૈસાભાર લોહીને માટે, શુક-પોપટ જે કે મધુર રામ નામના ઉચ્ચારથી શોભા આપનાર મધુર ભાષણ કરનાર રમ્ય પ્રાણી છે તે કંઈ પણ ઇળ દુઃખ આપતો નથી તે છતાં તે નિરપરાધીને ડોકી પકડી મરડી નાખે છે. તે કંઈ તે પોપટના વચનને પરખતી નથી. તે તો અવગુણ કરનારીજ છે.

૨.—ચિત્રો, વાઘ અમરથો રમત ગમતમાં નિર્દોષ રમ્ય એવાં મૃગલાંને પકડી મરડી મારે છે, પણ તેના પેટમાં કરતુરી હોય છે તેની તેને ખબર નથી. એ રીતે અવગુણ કર્તાજ છે.

૩.—જળો. તળાવ વગેરેનાં પાણીમાં થાય છે. દરદ ઉપર એવી જળો મુકાય છે તે નખળું લોહી ચુંસી લે છે. બેંસપણ અધમણ દુધ આપતી હોય અને તેનાથી તેના બચ્ચાં તથા બીજાં સંત સાધુ બાગકો ગ્રહરથો પોપાય-તૃપ્ત થાય છે તે તરફ કશો વિચાર ન કરતાં બેંસને આંચળે વાગે છે તેથી તે આંચળ રદ-નિરર્થક થાય છે. તે આંચળ દુધ આપી શકતું નથી. એ રીતે એવા અસુરી મૂર્ખ લોકના સ્વભાવ હોય છે. તેથી તેવા દુર્જનના સંગતિથી દૂર રહેવા અને ત્યાં સુધી મુમુક્ષુએ સાવધાનતા રાખવી. અને કદાપિ સંબંધમાં આવવું પડેતો તેના દુર્ગુણ આપણામાં દાખલ નહોં થવા પામે તે માટે અસંગ પણે જરૂર જેટલો વખત રહી ખસી જવું.

જ્ઞાન ગોટલી વાવીને તેનું રક્ષણ થવા શુદ્ધ વિચાર અથવા અભ્યાસ વૈરાગ્યરૂપ પાણી સીંચતા રહેવાનું છે. પીણે કુટે ત્યારે તો જરૂર વાડ કરવી કે, કામ ક્રોધ લોભ મોહ વગેરે ભવારણનાં રાત્રી ઢોર, બકરાં, તે ખાઈ જવા ન પામે. તે ક્ષમા, દયા, ધીરજ, અહિંસા, શાંતિ, એવાં સાધનો મેળવી તેની વાડ કરવી. તે પીણે વૃદ્ધિ પામતો પામતો ખીલી કુલી મોટો આંગો થઇ થડ બાલે અને સુંદર મધુર અમૃત ફળો આપવા માટે છે ત્યારે સુખ લેવાય છે. થડ બાલ્યા પછી તે આત્ર વૃક્ષને વાડની જરૂર રહેતી નથી. તેમ, દ્રઢ અપરોક્ષ બ્રહ્માત્મક જ્ઞાન થવા પછી દુર્ગુણો ગમે તેવા હોય તે આપણામાં પ્રવેશી શકતા નથી. તેજ મચરડાઇ-ઉત્પટાઇ બળ છે. સદ્ગુણોજ સ્વભાવ સિદ્ધ બની રહે છે.

ધારાતીર્થે ધરાણિપતયો યોગિનાં જ્ઞાનતીર્થે ॥

વિષા તીર્થે જગતિ વિબુધા દાન તીર્થે ધનાદયાઃ ॥

ગંગા તીર્થે મલિન મનસો સાધવો સત્ય તીર્થે ॥

લજ્જા તીર્થે કુલયુવતયઃ પાતકાન્ ક્ષાલયંતિ ॥ ૧ ॥

રામજીએ ખડગની ધારાથી પાપ ધોઈ નાખે છે, અર્થાત્ ક્ષત્રીનો વર્ણ ધર્મ યુદ્ધ હોવાથી પ્રભુનું સંરક્ષણ કરવામાં ઉદ્બુદ્ધ રહી શિરને સાટે સ્વધર્મ પાલન કરી નિષ્પાપ થાય છે. યોગીઓ જ્ઞાન તીર્થથી-જ્ઞાન વિચાર અભ્યાસથી પવિત્ર થાય છે, પંડિતો વિદ્યાથી, શ્રીમંત લોક દાનથી, મલીન મનવાળા ગંગા તીર્થમાં સ્નાન પાન વગેરેથી, સાધુઓ સત્યથી, કુળવાન સ્ત્રીઓ લગ્નથી પવિત્ર થાય છે.

* ૧૪. પ્રશ્ન-ચતુષ્ટય સાધન સંપન્ન થતાં બહુ વિલાંબ લાગે (વિવેક વૈરાગ્ય શમદમાદિ સિદ્ધ કરવાં જોઈએ તે કરતાં લાંબો કાળ વહી જાય) અને ઉત્કટ ઇચ્છા તો એવી થઈ નહીં છે કે, સર્વોત્કૃષ્ટ પરમાનંદ સુખની પ્રાપ્તિ મને જલદીથી થાય. કેમકે વિષયાદિનાં અન્ય સર્વ સુખ તો મિથ્યા અને બ્રાંતિ જન્ય આભાસ માત્ર અત્યલ્પ તુલ્ય છે એમ જાણી સંતો કહે છે, તો તે પ્રત્યક્ષ પ્રતીતિ શી રીતે થાય; કારણ કે વિષયનાં આનંદ સુખતો પ્રત્યક્ષ જણાય છે, તેથી ઉતાવળે-જલદીથી તે પરમ સુખ મળવાનો કોઈજ રસ્તો બીજો ન હોય તો, એ વિષય સુખોજ ઉત્તમ છે એમ સમજી તે કાયમ રાખીએ ?

ઉત્તર-તે આત્માનંદરૂપ પરમસુખની પ્રતીતિ થવા સાડા કમ દર્શાવે છે.

પદ્મમાસન (સિદ્ધાસન અથવા સ્વસ્તિકાસન) વાળી ટટાર દ્રઢ બેસવું. પ્રથમતો દૂર કોઈ એક પદાર્થ ઉપર (અધઃગતિએ) દ્રષ્ટિ સ્થિર કરવી. તે સ્થિરતાથી થોડી ઘણીવારે તે પદાર્થ અદ્રશ્ય થઈ જશે. ત્યારે વૃત્તિ તરત વિવૃત્ત થશે. તે પાછી તેજ પદાર્થ ઉપર ઠેરવવી (સ્થિર કરવી) નહીં; પણ તે પદાર્થ જેવો અદ્રશ્ય થયેલો છે તેવીજ સ્થિતી રાખી રહેવું. એમ કરતાં નાસિકાએ આવી ઠરશે. ત્યાં સ્થિર થતી છતી પછી ત્યાંથી જીર્ણ-જીંએ દ્રષ્ટિ કરી બ્રૂમધ્યમાં (ત્રિકુટીમાં) એકાગ્રતા કરવી. તે એવી રીતે કે, ચોટલીની એક લટમાં એક મણકો (શ્રદ્ધાક્ષ, તુલસી, સ્ફટિક અથવા ગમે તેવો) બાંધીને તે કપાળેથી લટકતો બ્રૂમધ્ય સુધી લટકતો રાખવો, તે ઉપર વૃત્તિ ઠરાવવી. તે જમ જમ અભ્યાસથી ધીમે ધીમે ઠરતી જાય તેમ તેમ મણકાને, માથાં ઉપરથી પેલી લટ ખેંચી જરા જરા જોડો લેતા જવો, અને એકાગ્રતા સ્થિર કરવી.

* સદ્ગુરુ પરમાત્મસ્વરૂપ શ્રીમન્તસિદ્ધાચાર્યથી. સ. ૧૮૩૫ આશી વદ ૯ રાત્રે.

તેમજ આંખના એ તરફના એ ખુણા તરફથી પણ વૃત્તિની એકાગ્રતા સ્થિર થવા દ્રષ્ટિ ઠેરવવા અભ્યાસ રાખવો. એ રીતે કલાક અથવા અડધો કલાક—ઘણીવાર સુધી પઢાસને એસવાથી જાંઘ આવે નહિ અથવા ઢળી પડાય નહિ માટે આસન સિદ્ધ કરવું. એવી રીતે એકાગ્રતાના દ્રઢ અભ્યાસ થી સુષુપ્તિવત્ સ્થિતી થઈ જશે. પછી કોઈવાર કાંઈ ભૂત અથવા ભવિષ્ય જોવું કે જાણવું હોય તો તે પ્રકારે સંકલ્પ રાખીને એ (ઉક્ત) રીતે સુષુપ્તિવત્ સ્થિતી કરી દીધી તો તેમાં સ્વપ્નની માફક પ્રત્યક્ષ જોવો ભાસ પડશે—સર્વ માત્રમ પડશે. અને એવા દ્રઢ અભ્યાસથી જાગ્રતમાં પણ સુષુપ્તિવત્ સ્થિતી રહેશે. એને કેવલ્યપદ સ્થિતી સમજો.

એને વિષે એક ચમત્કાર, એટલે, મેસ્મેરાઇઝને પ્રકાશ થઈ શકે છે તે કહે છે. આપણાથી કમી બુદ્ધિનો હોય (તે સાથે કદાપિ શરીરે પણ આપણાથી કમ શક્તિવાળો હોય તો વધારે સાફ, તેમ ન હોય તોપણ બુદ્ધિ તો કંઈ કમી હોવી જોઈએ, તેવાં બાળકને પ્રથમ અજમાયશ માટે અથવા પોતાકું બીજું કોઈ માણસ હોય) તેને સામું બેસાડવું. તેના બેહુ હાથના બેહુ અંગુઠા આપણા બેહુ હાથે (એક એક અંગુઠાને એક એક હાથે) સામું બેસીને પકડવા; અને તેની સામું એક સરખી દ્રષ્ટિએ જોઈ રહેવું, તે વખતે મનમાં એવો સંકલ્પ રાખવો કે, એ માણસ પંદર મીનીટ, અડધો કલાક અગર એક એ કે ચાર કલાક સુધી સુષુપ્ત (જાંઘમાં) રહે પછી થોડી ઘણી વારે જ્યારે તેની આંખપર ભાર આવે, કે તરત તેને કહેવું કે તું સુઈજા. તેને સુવાડવો, પણ તેની સામેથી આપણે દ્રષ્ટિ ખસેડવી નહીં. તે આંખ મીચીને જાંઘી ગયો છતાં તેની સામે આપણી દ્રષ્ટિ તો કાયમજ રાખી, આપણા બેહુ હાથની તર્જની (અંગુઠા પાસેની આંગળી) વડે બ્રૂમધ્ય ઉપરથી (જમીન પર એટલે ત્રિકુટી ઉપર) આંગળીનો સ્પર્શ થાય નહીં એવી રીતે જરા જાંચેથી—ઉપરથી એમ ગોળ ચક્ર—વળ દેતા હોઈએ તેમ ફેરવીને પાસીઝ (Passes) કરવા. એટલે ખુલ્લા હાથે—પોહોળા હાથે જમણા ડાબા હાથના અંગુઠા સાથે (મધ્યેથી) ચાવતા હોય તેમ નીચા હાથ (તેના શરીર ઉપરથી ઉપરના) લેવા. તે કાંઈ અધી લેવા જે રીતે નહીં કરવા તે છેક જિંદા જાય ત્યાં સુધી ઉતરતાજ લેવા કરતા; પાછા જાયા નહીં લેવા, કેમકે જાંચા લેવાથી જાગે. જેટલો વખત જાંચે એવો સંકલ્પ હોય તેટલો વખત પુરો થયેથી તેની મેળે ઉઠશે; છતાં વેહેલો ઉઠાડવો હોય તો પાછા પાસીઝ ઉપરથી લેવા, એટલે ઉઠશે. એ રીતે તે માણસને ૧૫-૨૦ દીવસ કરીએ, પછી જાંઘમાં તેને કહીએ કે, બાપુ ! જમારે આ

રીતે વર્તવું, અમુક નિષિદ્ધાચરણ કરવું નહિ; તો પછી તે જાંબમાં હુનો બોલશે કે, હા, એમ કરીશ-વરતીશ, અથવા, વાફ-હીક, વગેરે. એ પ્રતિજ્ઞારૂપ જે એ બોલવાનો તેનું તેને બાન તો નહીં રહેશે, પરંતુ પછીથી તો તે જેમ બોલ્યો-કમુલ છાધું તેમજ કરશે. પ્રાણાંત કુધી તે કરશે નહીં. જીને કહ્યું હોય કે પાતિવ્રત ધર્મથી રહેવું, તો તેમજ તે કરશે. પુત્રાદિને કહે કે, સત્પુરુષોનો સંગ સેવી બ્રહ્મનિષ્ઠ બક્ષત અથવા યોગી થજે; તો તેવોજ થશે. એ રીતે એક સિદ્ધિ અથવા અમત્કાર માત્ર અભ્યાસનો છે. જેથી આપણો અભ્યાસ વધે અને સામાને પણ સ્થિરતા-સુખ થાય, એમ બેહુને લાભ થાય.

એમ અભ્યાસથી આપણને સુપુષ્ટિ થાય તો તેમાં સૂક્ષ્મ શરીર તો રહે છે, તેથી જે સંકટપ લાગતે-જે જાણવા ઇચ્છીને નિદ્રામાં પેઠા હોઈએ, તે સ્વાનવત જણાય. અને અભ્યાસે કરીને જાગૃતમાં સુષુપ્તિવત થવાય, એટલે જગતનું મિથ્યાત્વ દ્રઢ થયું, જગતનું મિથ્યાત્વ યથાર્થ સમજતાં પરમાનંદ પ્રાપ્તિ-સુખનો અનુભવ થયો.

બીજી રીતે એમ છે કે, વૃત્તિનો પ્રવાહ (વેગ) જે બહિર પ્રદેશે ચાલે છે તેને પાછો વાળી-કળથી આટોળી લઈ અંતરમુખ કરવો-અંતરમાં તે પ્રવાહ વાળવો. અર્થાત્ બાહ્યવેગ-પ્રવાહ ઉંચકી લઈ (બાહ્ય સર્વ અદ્રશ્ય થયવું) જોઈ વૃત્તિનો વેગ ઉલટાવીને અંતરમુખ કરવો. એમ તાત્કાલિક અભ્યાસે થાય, પણ ચિરકાળ તેમ રહે નહીં. અગર તે રીતે દ્રઢ અભ્યાસે કરીને સિદ્ધ થાય તેમાં જેટલો વખત લાગે તેટલોજ વખત ક્રમે કરીને ઉપર પ્રમાણે કરે તો તેને પણ લાગે. એમાં વેહેલો તો તેમાં પણ વેહેલો સ્થિત થાય, તે કરતાં ક્રમે કરીને ચઢાય તે વિશેષ યોગ્ય છે.

વાસનાલિંગરૂપ બીજકથી સ્થૂળ શરીરરૂપ છોડવો થયો. તે છોડવાને પાછાં અનેક બીજકો (ડીંડાં-ખીઆં) આવે છે. પણ જે વાસના બીજકથી એ પ્રારબ્ધ શરીર છોડવો થયો છે તે વાસનારૂપ બીજકને દહન કરવું; તો તે છોડવો અને તે સાથે લટકતાં હશે તે ખીઆં અધું કરમાઈ સુકાઈ જશે. મતલબ કે, તે નવાં આવેલાં ખીઆંને પૃથ્વીપર પડવાં દેવાં નહિ અને મૂળ બીજને દહન કરવું, તો તે અધાં વાસના બીજ સહિત મૂળ બીજ સહિત છોડ (ઝાડ) બળી જશે. એટલે અહંમમભાવપૂર્વક કર્તૃત્વ બોક્તૃત્વ શુદ્ધિ નહીં રાખતાં અસંગપણે વર્તવું, જેથી નવાં બીજ અવિદ્યા ભૂમિપર પડી નવાં અંકુર કાઢવા સમર્થ થઈ શકે નહીં, અને અસંગ સત્ત્વથી છેદાઈ જ્ઞાનાગ્નિમાં બળી જાય. અથવા પૃથ્વીરૂપ કોઈપણ

પદાર્થ ઉપર આસક્તિ રાખી ત્યાં વૃત્તિરૂપ વાસના બીજ ચોંટાડી નહિં રાખવું; અને મૂળ પ્રારબ્ધ શરીર છોડ જે વાસના બીજનો થયભો છે તે બીજને મૂળ સહિત દહન કરવું, તે પ્રારબ્ધ છોડ તેવી સ્થિતિમાં રહેવાનો હશે ત્યાંસુધી રહી સુકાઇ અંતને પામશે. અને તે શરીર છોડ ઉપર થયલાં-લટકતાં જે બીજાં અનેક બીજરૂપ વાસના-વૃત્તિ છે, તે વૃત્તિને નિરાલંબ કરી દેવી-આદાશરૂપ કરી દેવી, એટલે દહન કરવી. એ રીતે નિરાલંબ વૃત્તિરૂપ ધ્યાન જેને સહજ સમાધિ પણ કહી શકાય છે તેવી નિરાલંબ વૃત્તિ સ્થિતિથી પાપ સંસ્કારો બળી જઇ પરમ આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. તેને જન્મ મર્ણુ કશું નથી, કેવળ તત્સત્ ચિદાનંદ બ્રહ્મવાહન અખંડ સુખરૂપ છું એમ જાણી મુક્ત થાય છે. એજ પરમ આનંદ. સાકાષ્ટા સા પરાગતિ: ॥

લિંગ સ્થાનનો અધિપતિ બ્રહ્મા, કેમકે તેની શક્તિથી પ્રજાની ઉત્પત્તિ થાય છે. નાભિસ્થાનનો અધિપતિ વિષ્ણુ છે; કેમકે તે ઠેકાણે અજનો રસ પચન થઇ, આખાં શરીરમાં રમે રંગમાં પસરી પોષણ થાય છે, તેથી તેની શક્તિ પાલનની હોઇ એ રીતે પાલન થાય છે. અને હૃદય સ્થાનનો અધિપતિ રૂદ્ર (શંકર) છે. તેની શક્તિથી સંહાર થાય છે. કેમકે વાત પિત્ત કફનું ઠેકાણું હૃદય-જાતીએ છે. ત્યાં એવી કંઇ પણ ઉષાધિ વ્યાધિ થઇ નાશ પામે છે. એજ રીતે જેવી વ્યથિ છે તેવીજ સમટિ છે. એ રીતે સમર્થ ઋષિ મુનિ સમાધિમાં જોઇ, વિચાર તર્ક કરી અગાધ બુદ્ધિ વાપરી લખી ગયા છે. તેથી આપણે એ રીતે ધ્યય તેમ પ્રતીતિ કરવી. કેમકે સર્વ કંઇ બધું કલ્પના વિના બીજું કંઇ નથી. સંકલ્પથી જગત છે. જેવો સંકલ્પ સ્ફુરે તેવું ભાસે. રામ, કૃષ્ણ, નૃસિંહ, દત્તાત્રય, વગેરે જેવો જેવો સંકલ્પ કાર્ય વશાત્ સ્ફુરે તેવું તાદ્રશ ભાસે. વાસ્તવે તો સંકલ્પ રહિત અખંડ નિર્વિકાર ચિદાકાશ બ્રહ્મ સત્ છે, લોડસ્થાન એજ સિદ્ધ-નિશ્ચિત છે.

એક ખાડી (ઉકરડા) ઉપર એક કુતરી વીઆઇ. તેને ચાર પાંચ બચ્ચાં થયલાં તે દરેક દરેક ક્ષણે જે કોઇ જન્ય આવે તેને જોઇ, પગ જરા ખખડે કે બસવા મહે, અને ગાભરી બની જાય. પણ કોઇ અકસ્માતથી બચ્ચાં મરી ગયાં. ચાર પછી નરમ પડી ખેસી રહી. તેમ-સુરતા રૂપ એક કુતરી છે. તે આ શરીર રૂપ ઉકરડામાં વીઆઇ છે. તેનાં શીળ, સંતોષ, દયા, ક્ષમા, સુવિચાર, વગેરે બચ્ચાં થયાં છે. તેનું રક્ષણ થવા આમ તેમ જોતી રહે છે કે રખેને કોઇ મારાં બચ્ચાંને લઇ જશે. એ રીતે

આકુળ વ્યાકુળ વ્યથ બની રહે છે. પણ સદ્ગુણ બચ્ચાં રૂપ ઉપાધિ રહિત બ્રહ્માકાર પોતે એકલી થઇ રહે, ત્યારે સુખ રૂપ ફરીને બેસે છે.

અનળ પક્ષી આકાશમાં જ રહે છે. તે હબરો ગાઉ ઉંચું ઉડે અને ત્યાંથી પૃથ્વીપર જ્યાં હાથીઓ હોય ત્યાંજ સુરતા રાખી ટપ આવી દસ વીસ હાથીને લઇ ઉડે. તેની પાંખ અથવા કંઈ અંગ પૃથ્વીને અડકે નહીં. તે નરમાદનો સંજમ પણ આકાશમાં જ થઇ, ઇંડું સેવે છે તે એક સુરતાથીજ સેવે છે. તે ઇંડું ફાટી મોટું પક્ષી જન્મે છે. તેનામાં પૃથ્વીપરથી દસવીસ હાથીને લઇ ઉડવાનું સામર્થ્ય હોય છે. તેમ, -તાત્પર્ય કે, અનળ પક્ષીની સુરતા જેવી દ્રઢ-સચોટ છે અને સ્થિતી આકાશે હોય છે તેમ, ઉત્તમ અધિકારીએ બ્રહ્માત્મૈક્ય તત્વમાં સુરતા સ્થાપી રાખી ઉચ્ચતમ પદે જે દ્રઢ અપરોક્ષ અનુભવ છે ત્યાં ચિદાકાશમાં સ્થિતી રાખવી. * “આપ મુવા તખ ફૂખ ગઇ ફનીઆં.” અર્થાત્ આપણે ત્યાં લગી આ સર્વ પ્રતીતિ. આપણી બહિર વહન કરતી વૃત્તિ સમાપ્ત તો સર્વ સમાપ્ત. જાણપણાંમાં જ હુખ છે. સાક્ષી દ્રષ્ટાપદે રહી (આત્મ તત્વને જાણી) તે જાણને પણ (સાક્ષ્ય માત્રનો અભાવ અનુભવી) અખંડ શાંત પરબ્રહ્મ સ્વરૂપમાં તદ્રુપ કરી દઇ શાંત-મૌન અથવા અજાણ થવામાં અભય સુખ છે.

૧૫. પ્રશ્ન—જગત મિથ્યા શી રીતે; મને મિથ્યા કેમ જણાતું નથી ? સૂર્ય ચંદ્ર પર્વત શેહેર પશુ પક્ષી વૃક્ષ જનસમુદાય વગેરે દ્રશ્ય સ્પષ્ટ દેખાય છે છતાં મિથ્યા કેવી રીતે ?

જિત્તર—ત્રણ ભૂમિકા સુધી તો અધિકારી સુમુક્ષુ કહેવાય છે તે ત્રણ સુધી જાગ્રત અવસ્થા રહે છે, તેમાં જગત સત્ય બાસે છે. તેમાં શુભ ઇચ્છા, સુવિચારણા, તનુમાનસા, વગેરે ફળ થાય છે. એટલે નિત્યાનિત્ય વિવેક, વૈરાગ્ય, છ સંપત્તિ, સુમુક્ષુતા, એ ચાર સાધન સંપન્ન તે અધિકારી થાય છે. તેમાં ન્યુનાંશો તે સાધનવાળો જે મોક્ષની મંદ ઇચ્છાવાળો પુરૂષ છે તે વિષયોમાં પણ પ્રીતિ રાખી, મારો મોક્ષ થાય તો સાઈ, એમ ઇચ્છી તેને માટે રહેજસાજશ્રમ લેનારો જે સુમુક્ષુ છે તે પ્રથમ ભૂમિકાવાન છે.

પ્રથમનું—ઉપલા કરતાં વધુ અંશે સાધન સંપન્ન, જેને વિષયોમાં પણ થોડી થોડી પ્રીતિ છે અને મોક્ષની વિશેષ ઇચ્છા છે, એવો વારંવાર વિચાર કરતો રહેનાર છે તે મધ્યમ અધિકારી સુમુક્ષુ છે, તે બીજી ભૂમિકાવાન છે.

* સુષુપ્તના માર્ગ ખુલ્લો કરી વંડનાળથી બ્રહ્મરૂપમાં સ્થિત કરવા વિશે વધારે ખુલાસે વિસ્તારથી કહેલું તે, નોટમુકનાં ૨૦ પાનાં ૩૬ થી ૪૧માં છે. અંતમાં વધુ વિસ્તારના બચથી લખ્યું નથી.

વિષયોને વિષે અત્યંત યૈરાગ્યવાન હોઇને, એક મોક્ષનેજ ઇષ્ટ સમજી બ્રહ્મલોક સુધીનાં સુખને કાકવિષ્ટાવત જાણનારો જે ઉત્તમ મુમુક્ષુ છે તે ત્રીજી ભુમિકાવાન છે.

ઉપલા ત્રણેને જન્યત અવસ્થા છે. તે ત્રણે જણા શ્રવણના અધિકારી છે. પ્રથમ ભુમિકાવાળો શ્રવણ કરે છે. બીજી વાળો શ્રવણ અને સાથે મનન પણ કરે છે. ત્રીજી વાળો શ્રવણ અને મનન સાથે નિર્દિધ્યાસન પણ કરતો રહે છે. તેનાથી તે ચોથી ભુમિકાપર આવે છે ત્યારે તેને જગત સ્વપ્ન જેવું ભાસે છે. તેથી જગતને જુદું પ્રાતિભાસિક કહી, મિથ્યા છે એમ પ્રતિપાદન કરે છે. સર્વ જગત તે (ચોથીવાળા) નેજ સ્વપ્ન તુલ્ય-મિથ્યા ભાસે છે. બીજા અગ્નિ તથા ત્રણ ભુમિકા સુધી ચઢનારને જગત (તેના જેવું) સ્વપ્ન તુલ્ય જણાતું નથી, તેથી તે બધાને સત્ય જેવું દેખાય છે. જગતના વિષયોનું સ્ફુરણું ઉદય થયું જણાય કે ચોથીવાળો તેને હસી કાઢે છે, એટલે ઉપેક્ષા કરી કાઢે છે કે, તું તે શું છે ? ! કાંઈ નથી-બ્રાંતિ માત્ર તું તો છે; અને બીજું ઉદય થવા જાય તેવું ઉગતું જ હસી કાઢી ડાખી દે છે. અને તે વર્તમાનકાળ રૂપ મધ્યસ્થ એકાગ્રતામાં સુખનો અનુભવ કરતો રહી જગતને સ્વપ્નવત્ મિથ્યા જુવે છે. અને સંનતીય વૃત્તિનો પ્રવાહ અંતરકુખ કરી એકાગ્રતાથી આત્માનંદનો ભોગવટો લે છે. એવો એ અધ્યાસ દ્રઢ થતો જાય છે તેમ તેમ તે ધીમે ધીમે સુષુપ્તિવત્ સ્થિતિમાં ઉતરી પડે છે.-આવે છે, ત્યારે આ જગત બીલકુલ તેને ભાસતું નથી. જગતનો અત્યંતાભાવ તેને થઈ જાય છે. પછી કોઈ તેને ખુબ પાડીને ખાવાનું આપે છે અથવા પોતાની મેજે (કંઈ ભાનમાં આવી) ખાય પીએ છે, બોલે છે; તો પણ તે, જેમ બાંધતાને ઉઠાડીએ અને તે ખાય, પીએ, વાત કરે છે, તેનું ભાન તેને રહેતું નથી અને પાછો બાંધી જાય છે, તેની માફક છે. પછી ઉઠે ત્યારે પેલા બાંધતાને પુછીએ કે, કેમ, આજે શું જમ્યા હતા ? તો કહેશે કે, મને ખબર નથી. તેમ, તે પાંચમી ભુમિકામાં આરૂઢ યોગી વ્યવહાર કરતો છતાં, બાંધી લેહેરમાં જ કરે છે અર્થાત્ બ્રહ્માનંદની ખુમારીમાં જ કરે છે તેથી તેને તેનું ભાન નથી. એ રીતે ક્રમે કરી પાંચમી ભુમિકામાં આવે છે. ચોથીમાં સમાધિનું અથવા આત્માનું જે સુખ છે તે એને થાય છે, અને જીવ-મુક્તિનાં સુખમાં પ્રવેશ કરે છે; અને વ્યવહારને પણ સ્વપ્નવત્ જાણી સ્વપ્નમાં કરતો હોય તે રીતે કરે છે. ક્રમે કરીને ચઢતાં પાંચમીમાં ગયો ત્યારે સમાધિ સુખમાં-એકાગ્રતામાં રહે છે. તે પોતાની મેજે અગર

ખીજા કોઇથી (સમાધિમાંથી ઉત્થાન કાળને વિશે-બાનમાં આવી) વ્યવહાર કરે છે. પછી આગળ વધતો-ચઢતો ચઢતો છડીમાં આવે છે, ત્યારે પોતાની મેળે ઉઠતો નથી, પણ ખીજું કોઇ તેને બાનમાં આણી ખવાડે, પીવાડે, લાઇ જાય, વગેરે કરે છે. તેને કોઇ ખવાડે ત્યારે પ્રાણુ પોતાની આકર્ષણ શક્તિ વડે, મુખમાં મુકાયલું અન્નાદિ હોય તેનો કંઈ રસ, જોટલો કંઈ લેવાય તેટલો લે છે, અને બાકીનું બહાર જાય છે. તેથી તેનો દેહ ટકી રહે છે. એથી પણ આગળ વધી ચઢતે ચઢતે સાતમીમાં જતાં તે ખીજા કોઇથી પણ ઉઠતો નથી, અને નિરંતર બ્રહ્માનંદમાંજ નિમગ્ન રહે છે. ત્યારે દેહ લાંબો વખત ટકતો નથી, તેથી અતિ પ્રાણુ બહિર્ગમન નહીં કરતાં સ્વરૂપમાં-અંદરજ અભેદપણે બ્રહ્મતત્ત્વમાં સમાઇ જાય છે.

એ રીતે અજ્ઞાતી અને ત્રણ ભુમિકા સુધી આવેલાને જગત મિથ્યા નથી બાસતું. ક્રમે કરી ચઢતાં ચોથીમાં આવેલા મહાત્મા જગતને સ્વપ્ન તુલ્ય જોઈ જાણીને તે રીતે પ્રતિપાદન કરે છે, તે અધિશારી માટે મથાર્થ છે.

૧૬. પ્રશ્ન—વિષ્ણુ બાવા બ્રહ્મચારી સુરત આવ્યા હશે તે પ્રસંગે મહાત્મા સાધુ શ્રેષ્ઠ શ્રીમત્ ગોવિંદરામજી મહારાજે તેમના પ્રત્યે પ્રશ્ન કરીએ હતો કે, સારમાં સાર શું છે ? ત્યારે વિષ્ણુ બાવાએ ઉત્તર આપ્યો કે, સારમાં સાર રામ નામ છે. ત્યારે પુનઃ ગોવિંદરામે પુછ્યું કે,—

૧૭. પ્રશ્ન—નામ હેં સોતો માયિક હેં (નામતો માયીક છે) ?

ઉત્તર—માયીક છે તેથીજ એનો જોરસા અને જોર ખૂબ છે. હીરે હીરો જેમ વેધાય છે તેમ માયાધીજ માયા ખસે છે-કપાય છે-હટ્ટે છે.

૧૮. પ્રશ્ન—મહારાજ ! એા કુચ અતુભવમે પ્રત્યક્ષ આવે એસા ખતાદો ? ઉત્તર—તું હુઆ હેં, એટલું બોલા જય તુમારા મનમાં કેસા લગતા હેં ? ! દેખો, એ શબ્દજ છે; ખીજું કંઈ નથી, છતાં શબ્દનું કેટલું જોર છે. તેમ, રામ નામનું એટલું જોર-સામર્થ્ય છે કે, તમામ આપને બાળી નિષ્કાપ (નિર્ભજ) કરે છે. માયા સેં માયા હટતી હેં. પરાક્ષ પ્રતીતિમણુ જીવો,—ધ્રુવની સાવકી માતાએ, એટલોજ શબ્દ કહ્યો કે,—સારે પેટ જન્મ લે, પછી તારા બાપના બોળામાં બેસ. તે ઉપરથી ધ્રુવને (શબ્દના જોરથી-પ્રદારથી) જે લાગ્યું તેવો ગયો અને અથળ પદ મેળવ્યું. એ રીતે શબ્દનું પ્રત્યક્ષ અને પરાક્ષ કેટલું સામર્થ્ય છે તે જોઈ લો. માટેજ રામ નામ સારમાં સાર અથવા શ્રેષ્ઠ છે.

૧૯ પ્રશ્ન—મન છે તે અમન થયું, એમ ક્યારે જાણવું? જા—મનનાં સર્વ લક્ષણો (સંકલ્પ વિકલ્પાદિ) જે અંગિકાર નથી કરતો તેના ઉપરથીજ સમજાય છે, એટલે તેનો ચેહેરોજ વરતાય છે.—મુખમુદ્રા કહી આપે છે. અવિધાજન્ય દુઃખો જતા રહ્યા તો તે મન અમન થયું, એમ જાણવું.

સંસારના વિષયો—પ્રાણી પદાર્થો ઉપર સંકલ્પ વિકલ્પાદિ રૂપ અનેક તર્ક કરતાં ચાલ્યા જવું, એ નિઠ્યા તર્ક હોવાથી, તે સંકલ્પાત્મક જે વૃત્તિ છે તેનું નામ મન સમજે, અને આત્મતત્ત્વ સ્વરૂપ નિર્ણય માટે જે નિરૂપણ—કથન—વિકલ્પ વગેરે છે તે કથનરૂપ અથવા વિકલ્પ સંકલ્પ રૂપ ગણાતું નહીં હોવાથી અમન સમજે.

વૃત્તિનું ચંચળપણું છે તેજ મન. (તેમાં ન્યુનાધિક ચંચળત્વ રૂપ જે નિશ્ચય વૃત્તિ, ચિંતન વૃત્તિ, અહંભાવ વૃત્તિ, છે તેને લીધે તેનાં ચાર નામ (કાર્યવશાત) કલ્પેલાં છે. મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંતા.) અને વૃત્તિની સ્થિરતા છે તે અમન. કલેશની નિવૃત્તિ, એજ પરમ આનંદની પ્રાપ્તિ.

કોઈ મહાપુરૂષને મળવા અથવા દર્શનાર્થે નિકળ્યા. તેમનાં ઘર (આશ્રમ) સમીપ આવ્યા નથી ત્યાં સુધી સંકલ્પ વિકલ્પ થવો સંભવ. આશ્રમ નજરે પડ્યો કે સંકલ્પાત્મક વૃત્તિ સમવા લાગે છે. ઘરમાં જઈ ઘણે ગુરૂને મળીને એકા પછી સંકલ્પ વિકલ્પ હર્ષ શોક ચિંતા વગેરે સર્વ વિચારો વિરામ પામી જાય છે.—નિઃસંકલ્પ થાય છે. તેમ, પરમાત્મા શ્રીહરિ ગુરૂનાં દરશનાર્થે—પ્રભુને ભેટવા (મળવા) શ્રદ્ધા પ્રેમ સંપન્ન બની ચાલ્યા. સાધન વગેરે કર્તવ્યરૂપ જે ભાર્ગ છે તે રસ્તે ચાલ્યા જતાં અનેક શંકા—તર્કવિર્તક—વિચારો રૂપ સંકલ્પ વિકલ્પ થયા કરવા સંભવે છે, પણ અહંસ્કુર્ણુનું મિથ્યાત્વ જાંઠાંબુથી (યથાર્થ સમજ પૂરક) સમજવામાં આવવા રૂપ પ્રભુનો આશ્રમ નજરે પડતાં સંકલ્પો સમવા માંડે છે. ભૂતાકાશ ભેદીને ચિત્તાકાશ ચીરી નાખી ઘરમાં પેંસી અનંત અખંડ ચિદાનંદધન (ધનસ્થાન પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ, રામ, ગુરૂ, દત્તાત્રિ, આત્મા, બ્રહ્મ, પરમાત્મા, વગેરે નામ જે પ્રભુનાં કહેવાય છે તે અબેદ તત્ત્વરૂપ) ઇન્દ્રિય પ્રભુ પાસે જઈ એકા—હ્યાં પછી ભય, ભેદ, બ્રાંતિ, હર્ષ, શોક, ચિંતા, વગેરે સર્વ સંકલ્પ જાળ અથવા જવાળ સમાધ જાય છે; અને સામી દ્રષ્ટિ મેળવી એક્યત્વ અનુભવામૃત રસાસ્વાદન કરતાં સંકલ્પ માત્રનો અત્યંત અભાવ થઈ જાય છે. કેમકે સાચું જોતાંજ અહંસ્કુર્ણુ હોય છે તે (મળવા આવનાર અભિમાની) પેલા અપાર મહોદધિરૂપ આત્મતત્ત્વમા ખેંચાઈ જઈ (નદી સમુદ્રયોગ—ગંગા સાગર સંગમની માફક) અબેદ ભવને પામી

રહે છે. નિરાલંબ, નિર્ગુણ, નિઃસંકલ્પ, સન્નિવિદાનંદ શાંત બ્રહ્મરૂપ બની રહે છે. એજ સંપૂર્ણપણે અમનસ્ક સ્થિતી બાળવી.

શ્રીગુરૂ વસિષ્ઠ મહાસુનિ, ભગવાન શ્રી કૃષ્ણ, ઉપનિષદાદિ સત્યાન્ત્ર વગેરે ડિઝિમરૂપ પોકાર કરી યથાર્થનિશ્ચય-સત્ય સમજણ આપે છે કે, - હે અધિકારી વીર ભક્તરાજ, સુસુક્ષ્મ, હરિગુરૂ સંતના બાળક, અથવા ગ્રેમ પૂર્વક શ્રદ્ધાથી સદગુરૂ પરમાત્માની ભેટ મિલિનાર મહાશય ! તું બધાં ખટા ટોપ, વિચાર, સંકલ્પ બળ, ભેદ, ભય, બ્રાંતિ, શંકા વગેરે ભાંગી તોડી બાળી પ્રબળી મુકી, એક નિશ્ચય કર. શું નિશ્ચય તે કહે છે —

૧. આ શ્રી હરિગુરૂ પરમાત્માજી સર્વ વિશ્વરૂપે શોભી રહ્યા છે. તે પ્રભુજી, આ દ્રશ્ય, તે, તું, હું, વગેરે રૂપે એકલા જ્ઞાન સ્વરૂપ પોતેજ છે. હું એવું બીજું કંઈ નથી. બિન્ન કોઈ હું છેજ નહીં. એટલે હે પરમેશ્વર પ્રભો ! તુંજ છે. એવો નિશ્ચય કર; ક્યાંતો—

૨. જડ એવું પ્રકૃતિનું કાર્ય જગતરૂપ દ્રશ્યમાં ફક્ત એક ચૈતન્યની સત્તાજ પ્રકાશી રહી છે તે ચૈતન્ય જ્ઞાનરૂપ-આત્મારૂપ-આત્મા છે, તેજ હું છું, નાની મોટી જીવ હૃદયરાદિની કલ્પિત ઉપાધી બાદ કરતાં સત્ વસ્તુ જ્ઞાનરૂપો હુંજ તે બ્રહ્માત્મેય તત્ત્વ છું. બીજું કોઈજ અસ્તિત્વ નથી-છેજ નહીં. અર્થાત્ સર્વત્ર સર્વરૂપ સર્વભય તત્સત્ હુંજ છું. તાત્પર્ય કે, ક્યાં તો એમ દ્રઢ કર, કે-હું કંઈ નથી; આ એક પરમાત્માજી પૂર્ણ છે. અથવા એમ દ્રઢાવ, કે, હુંજ આ સર્વ બ્રહ્મરૂપ પૂર્ણ છું. મારાથી અન્ય કશું છેજ નહીં. અગર એ રીતે દ્રઢ નિશ્ચય કર,—

૩. કે હું એ નથી, ને કંઈએ નથી. જેમ છે તેમજ (નામરૂપ કલ્પના રહિત) આ બ્રહ્મરૂપ છે. અખંડ સમ સત્ છે તેમ છેજ, તે જે છે તે છે. તેમાં હું તું વગેરે કલ્પનાનો અવકાશજ નથી. ઉપલા ત્રણ માંહેલા એક નિશ્ચય ઉપર દ્રઢ આસન વાળી ફરી બેઠો છે તેનું મન અમનપણુને પામ્યું બાળ્યું. કિં બહુના !

૨૦ થી ૨૩ પ્રશ્ન—શ્રાદ્ધ એટલે શું ? તે શા માટે કરવું, અર્થાત્ તેનાથી ફળ શું ? પિતૃને તે પહેાંચે છે કે શી રીતે તથા શ્રાદ્ધ કેટલા પ્રકારનાં છે ? ઉત્તર—ચંદ્રના ઊર્ધ્વ ભાગે પિતૃલોક છે. આઠ વસુ, રૂદ્ર, અને સૂર્ય, એ બધા એજ ટો છે તે, પુત્રાદિ તરફથી પિતૃને ઉદેશીને જે દાન, બ્રહ્મભોજન, તર્પણ શ્રાદ્ધ, વગેરે થયું અપાયું કરાયું હોય, તે પોહો-ચાડે છે પિતૃનુદ્વિદ્ય શ્રદ્ધા યત્ કીયતે તત્કાલ ॥ જે પિતરે

મુક્ત કોટિમાં ગયલા હોય તે ઉત્તમ ગતિવાળો, સ્વર્ગે અથવા મનુષ્યમાં શ્રીમાનને ત્યાં જે ગયલા તે મધ્યમ, અને પશુ પક્ષી વગેરેની હલકી યોનિ માં ગયલા હોય છે તે અધમ કોટિના, એ બધાને શ્રેય પોંચે છે. મની ઝોરડર જેનાપર કાંધો હોય તે શખસ નહીં મળે તો મોકલનાર ઉપર પાછો આવે છે, તેમ, મુક્ત થઇ ગયલા હોય તો તેનું શ્રેય પાછું આપનાર પાસે આવે છે. અતિ ધનાઢ્ય હોય તેપણુ બીજું ધન આવે છે તો ફેંકી નથી દેતા, તેમ, જેઓ સ્વર્ગ વગેરે લોભાંતરમાં ગયા હોય તે પણ શ્રાદ્ધ દાન, તર્પણાદિનું જે શ્રેય સુખ આવે છે તો તે સ્વિકારી ખુશ થાય છે; અને પુત્રાદિને આશિર્વાદ આપે છે, તેથી તે ધન ધાન્ય પુત્ર પૌત્રથી સુખી રહે છે. સાધારણ સંપત્તિવાળા હોય તેઓતો ધન મળવાથી ખુશી થાયજ, તેમ, મધ્યમ વર્ણનાને શ્રેય મળવાથી વધારે સુખી થઇ જોડી ગતિએ જાય છે તેથી તેઓ આશિર્વાદ આપે છે. કનિષ્ઠને શ્રેય સુમ મળેથી ઉન્નતિ પામી આશિર્વાદ આપે છે.

પુત્ર, પૌત્ર, અને પ્રપૌત્ર, એ ત્રણ જણા મીલકતના તસ્તી (એજ'ટી) છે. તેઓ મીલકત લઇને વૃદ્ધ પિતા, દાદા, પ્રદાદાને માટે શ્રાદ્ધ દાન તર્પણાદિ નહિ કરે તો રણી-કરજદાર રહે છે. તેઓની પાછળ તેમની પ્રજા તેવીજ થાય છે. **પુર્વાન્હ દેવ કાર્યં કુર્યાત્ પરાન્હે પિતૃ કાર્યં.** પ્રથમ પ્રહરમાં દેવાર્ચન, સંધ્યા જપ તપાદિ કરવું, બીજા પ્રહરમાં પિતૃ કાર્ય કરવું (શ્રાદ્ધાદિ). આપણા પ્રદાદા મનુનો લેખ છે તે માનવોજ પડશે. **આયંતુ નઃ પિતરઃ** પિતરો આવો, એવો શ્રાદ્ધમાં બોલાવવાનો મંત્ર છે, તેથી બ્રાહ્મણાદિમાં પ્રવેશીને આવે છે. જવ પવિત્ર છે અને તણ છે તે યમ રાજાને પ્રીય છે, તે વડે શ્રાદ્ધ તર્પણ કરાય છે, આપને જે વસ્તુ પ્રીય હોય તે બ્રાહ્મણને ખવાડવું.

માળી એક સુંદર બગીચો રાખે છે તેનો લાભ તેને તો મળે છેજ, પણ તેમાંના સર્વ પુષ્પાદિની ખુશબો બીજા અનેક જનાર આવનારને મળે છે. માખીઓ જે મકરંદ રસ ચુસે છે તેને મળે છે, વાયુને, બ્રમરોને, વગેરે ધણીને લાભ થાય છે, તેથી સુગંધ કંઈ ઘટી જતી નથી; તે પુષ્પાદિ પદાર્થ તો બંન્યાજ રહે છે. તેમ, શ્રાદ્ધ, દાન, બ્રહ્મભોજનાદિ યજ્ઞથી અનેકને રુવાસ લાભ મળે છે તેથી પિતર માટે કંઈ ઘટતી નથી. શ્રાદ્ધ માટે બ્રા. કેવો જોઇએ ? તે કહે છે. તપસ્વિ, વિદ્વાન, જે કાળો ન હોય એવો, કાણો લુલો વગેરે કોઇ અંગે ખંડિત નહીં હોય તેવો જોઇએ.

પીર બખરચી, બીસ્તી, અને ખર, એ ચારેની જગાએ કામ આવનારો બ્રા. નહીં જોઇએ. અર્થાત, ચાંસ્લો કરે ત્યારે પીર બની જાય; રસોઇ

કરે ત્યારે બપોરથી બને; શેઠ હુકમ કરે કે પાણી લાવ, તે વખતે તરત તે બા. પાણી લાવી શેઠને આપે—એમ બીસ્તીનું કામ કરે; અને કપડાં ઘાઘ રાના પોટલાં ઉઠાવી માથે મુકે બાર વહી ચાલે, એવો ખર—ગર્દભ જેવો બા. નહીં લેવો. એવા બ્રાહ્મણમાં પિતૃ પ્રવેશતા નથી.

એક ખેડૂતને શ્રાદ્ધ કરવા ઇચ્છા થઈ. બા. કહે હું ખેલું તેમ ખેલજો, કંઈ તેમ કરજો. ખેડૂત કહે ઠીક છે. નદીપર ગયા. બા. કહે નાહી લે. ત્યારે ખેડૂત કહે, નાહી લે. બા. કહે ચાલ પછી ખેલલા ભર. ખેડૂત કહે, ચાલ પછી ખેલલા ભર. બા. કહે, વાર નહીં કર, સરાધડી કરવી કેની. ખેડૂ કહે, વાર નહીં કર, સરાધડી કરવી કેની. બા. ચીટવાઈને બોલ્યો કે, અરે મુરખ ! એમ કરી દડો માર્યો. તરત ખેડૂતે સામે માર્યો. ચાલ્યું કામ. દે ધડાધડ, દે ધડાધડ, ચાલ્યું. કંભર તુટી ગઈ. ઘેર ગયા. પટલાણી કહે, આ થું ! ખેડૂત કહે, સરાધડી કરી, બળી—હવે નહીં કરું. તે પછી બ્રાહ્મણીને સીધું આપવા ગઈ. બ્રાહ્મણને મારેલો તેથી બ્રાહ્મણીએ તે પટલાણીને ઠોકી. મતલબ કે, હાલ બાળકાલ ગોર જન્મ્યાન આવી ઢળના છે. માટે તેવા ન થતાં શાસ્ત્રની આજ્ઞા હોય તેમ યથાશક્તિ કરવું.

નિત્ય શ્રાદ્ધ કરવાનું ન બને તો તૈમિત્તિક (તીથીએ) કરવું. ત્રીજું જે વૃદ્ધિ શ્રાદ્ધ છે તે પુત્ર પૌત્રાદિ વૃદ્ધિ માટે થાય છે. ચોથું કામ્ય શ્રાદ્ધ છે, એટલે મને પણ મારા પુત્ર પૌત્રાદિથી શ્રાદ્ધ લાભ મળે, એવી કામનાથી કરવામાં આવે તે; અને પાંચમું તીર્થ શ્રાદ્ધ છે તે તીર્થો ઉપર (યાત્રામાં) કરાય છે તે. એ રીતે પાંચ પ્રકારનાં શ્રાદ્ધ થાય છે.

(જેવું કિંતુ વ્યાખ્યાન કાશીના મંડળેશ્વર સ્વામિ શ્રીમત્ પરમાત્માનંદજીએ આપ્યું છે તેવું મંડળેશ્વર મહાત્મા વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ શ્રીમદ્દાત્મ સ્વરૂપજીએ શ્રાદ્ધ સંબંધમાં વિસ્તૃત વ્યાખ્યાન આપેલું તે વિશે પૂર્વાર્ધમાં, જરૂર લાગે તો, જોઈ લેવું. સારભૂત તાત્પર્ય સરખુંજ છે.)

૨૪ પ્રશ્ન—જ્ઞાનનું સ્વરૂપ શું ? જિ.-વૃત્તિ બહાર નિકળીને સામા આવેલા પદાર્થ તરફ જતાં તુરત તે પદાર્થને આકારે—તે પ્રાણી પદાર્થની જેવી આકૃતિ હોય તેજ આકારે બરાબર થઈ જાય છે તે, (જ્ઞાનનું સ્વરૂપ). પરંતુ વાસ્તવ દ્રષ્ટિથી તો એ કાંઈ ખરૂં જ્ઞાન નથી, પણ દ્રશ્ય જગત તરફથી પાછી હઠી અંતરમાં સર્વ વ્યાપક ચિદાનંદ બ્રહ્મ તરફ વૃત્તિ દોડી જઈ બ્રહ્માકાર થઈ રહે, તો તેજ યથાર્થ જ્ઞાન છે.

૨૫ પ્રશ્ન—બ્રહ્મ તો નિરાકાર હોવાથી મન વાણીનો વિષય નથી. યતો વાચો નિવર્તેતે અપ્રાપ્ય મનસા સદ્ ॥ તો બ્રહ્માધારા વૃત્તિ થાય

શી રીતે ? જા.—અવિદ્યારૂપ કચરો અહમાં પડ્યો છે. અંધારું જેમ મકાનને આશ્રયે રહેલું છે, અને મકાનનેજ વિષય કરે છે; તેમ અનંત વ્યાપક અહમાં અવિદ્યા કલ્પાઈ છે. તે અહને આશ્રયે રહી અહનેજ વિષય કરે છે. તે અવિદ્યાનું કાર્ય વૃત્તિ છે. તે સાત્ત્વિકી વૃત્તિ, ચેતનના આભાસ યુક્ત હુધ—ચેતન સાથે મળીને અંતરમાં એકાગ્ર થઈ અવિદ્યાને હણે (હડાવે છે); અને પોતે પણ અહમાં લય થાય છે:—અહરૂપ થાય છે; એજ અહાકારા વૃત્તિ થઈ સમજવી. ત્યાં દ્રષ્ટાંત, કે, વિભીષણ રાક્ષસ અને રામ મનુષ્ય રૂપે, એ રીતે વિગ્નતીય અને સગ્નતીય બે મળી જવાથી રાવણનો નાશ થયો. પ્રલ્હાદ રાક્ષસ અને તેના ઉપદેશક શુર નારદ દેવર્ષિ અથવા ઇષ્ટ શ્રીહરિ, બે એક થવાથી હિરણ્યકશિપુ હણાયો. કુહાડીઓનું ગાંડું ભરાઇને જડું જેમ વનનાં વૃક્ષો ભય પામ્યાં. ત્યાં એક વૃક્ષ વૃક્ષ બોલ્યું કે, ભય ન પામશો. ભલે એવા સો ગાંડાં ભરાઇને જાય. એ બધી વિગ્નતીય (લોખંડ) છે. જ્યાં સુધી એક કુહાડીને પણ આપણું સગ્નતીય (કાષ્ટ-હાથો) મળ્યું નથી ત્યાં સુધી કાંઈ થવાનું નથી. પછી એક કુહાડીને મજબૂત લાકડાનો હાથો ધલાવવા સુધારતી પાસે આણી તેણે છોલીને ઘાલી આપ્યો, ત્યારે તે વૃક્ષે કહ્યું કે, હવે આપણો અંત આવશે કેમકે વિગ્નતિ તે કુહાડી સાથે આપણું સગ્નતી લાકડું મળી ગયું છે. તેમ, વૃત્તિ જે કે પ્રકૃતિ અવિદ્યાનું કાર્ય છે તે જડ છે તે ચેતન સાથે મળી જઈ અંતર પ્રદેશમાં જ્યાં અવિદ્યાનો નાશ કરવા ગઈ, કે વૃત્તિ નિરોધ થતાં અવિદ્યા ઉડી જાય છે. પ્રકાશ થતાં અંધારું જેમ થઈ જાય છે તદ્વત. અહમાં અવિદ્યારૂપ કચરો છે એમ જે કહ્યું તે કલ્પિત અવિદ્યા છે. વાસ્તવે અહ અસંગ નિર્લેપ સ્વચ્છ શુદ્ધ જ્ઞાનધન આનંદરૂપ છે તેમાં કોઈ કલ્પનાનો અવકાશ-જગા નથી. અનેક જન્મોથી દ્રઢ થઈ રહેલો સંસાર હોવાથી તે જ્ઞાતિને ખસેડવાને, અનેક યુક્તિથી સમજાવવા ખાતર સંત શાસ્ત્રોને એ રીતે માયા-અવિદ્યા વગેરે કલ્પીને કહેવું પડે છે. તે યથાર્થ સમજના પછી તે આરોપેલું ઉઠાવી મુકે છે. દંતિની દારુ ચિકારે.

પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ, એ બેહુ વિરોધી છે. જો પ્રવૃત્તિ સ્વિકારો છો તો નિવૃત્તિ નથી બનતી; અને નિવૃત્તિ સેવો—પકડો તો પ્રવૃત્તિ નથી બનતી. એમ છે છતાં એક પ્રવૃત્તિ એવી છે કે તે નિવૃત્તિરૂપજ છે; તે પરમાત્મા પ્રત્યે ધાવન કરવારૂપ પ્રવૃત્તિ છે. ગમે તેવા અપવિત્ર હો, દિશા વગેરે જઈ આવેલા હો, અસ્પર્શ્યના સ્પર્શ થયો હોય, વગેરે, તોપણ જળથી સ્નાનપાત કરવાથી પવિત્ર થવાય છે. એમ જગા સર્વને પવિત્ર

કરે છે; પણ જળને કોણ પવિત્ર કરે! ? તેમ જ્ઞાન છે તે અત્યંત પવિત્ર છે, નહિ જ્ઞાનેન સદ્ગુણ પવિત્રમિહ વિચિત્રે ॥ આ લોકમાં જ્ઞાન જેવું પવિત્ર બીજું કંઈજ નથી. તાપ તડકામાં તપેલો માણસ નદીમાં ગોતું (બુદ્ધી) મારે છે તો શાંત શીતળ બની જાય છે; તેમ, અધ્યાત્મ અધિષ્ઠતાદિ ત્રણ લાપશ્ચી તપેલો મનુષ્ય આત્મતીર્થમાં ગોતું મારતાં (એકય થતાં) સંતિને અનુભવ કરે છે. ચાકીને લોથ પોથ બની કંટાળીને આવેલાને સ્ત્રી પુત્ર ધન ક્ષમ વગેરે કશું વહાલું નથી લાગતું. કારકુન ચોપડા લઈ હિસાબ બતાવવા આવે તો તે બધું રહેવા દઈ, -પડતું સુધી (છોડીને) તે તો સુખપ્રિયમાં ચાલ્યો જાય છે કેમકે ત્યાં વિશ્રાંતિ-સુખ છે. એ આત્મતત્ત્વને પામવા વર્ણાશ્રમેચિત સર્વ કર્મ નિષ્કામ બુદ્ધિથી કરીને, સત્સંગ સેવન પૂર્વકે શ્રવણ મનનદ્વારા ક્ષણદ્વારા વૃત્તિ દરી આત્માને મનને શુદ્ધ કરે. જીવત્વથી જે પ્રવૃત્તિ થાય છે તે સંસારના વિષયોની આસક્તિ દુઃખરૂપ છે. જીવત્વને છોડીને પ્રભુ તરફની કરાચલી પ્રવૃત્તિ સુખરૂપ-નિવૃત્તિરૂપ છે,

પ્રશ્ન ૨૬—પરમાત્માની પારમાર્થિક સત્તા છે, સ્વપ્નની પ્રાતિભાસિક સત્તા છે, ને જાગૃતની વ્યાવહારિક સત્તા છે, તો એક અખંડ પૂર્ણ તે પારમાર્થિક સત્તામાં એ જે સત્તા (પ્રાતિ. વ્યાવ.) ક્યાંથી આવી ?

ઉત્તર:—**સદ્માસદ્મા મવત્ ॥** રજગુ છે તેજ, દંડ, સર્પ, જળધારા, ફાટ, વગેરે રૂપે પ્રતીત થઈ છે. બીજું નવું કંઈ તેમાં આવ્યું નથી તેમ, પરમાત્માની જે પારમાર્થિક સત્તા છે તેજ વ્યાવહારિક અને પ્રાતિભાસિક સત્તા રૂપે બાસી છે, સત્ છે તેજ અસત્ દેખાઈ રહ્યું-ભાસ્યું છે, જળ છે તેજ, ભેડેર, તરંગ, પરપોટા, શીણ, બરફ, વગેરે રૂપે સ્વાભાવિક બાસે છે.

૨૭ પ્રશ્ન:—ભગવાને યોગિને યાત્રીથી પણ અધિક જ્ઞાનિમ્યોપિ મતોધિક: એ ગીતાનાં વાક્યથી કહ્યો છે, તેમાં હેતુ શું છે ?

ઉત્તર:—એ વાક્યમાં યાત્રી શબ્દ છે તે પરોક્ષયાત્રીને માટે છે. માત્ર વિદ્યા ભણેલો એવોજ, પણ અનુભવ વગરનો તે સમજવો, અપરોક્ષયાત્રી અનુભવી હોય તે નહીં. કેમકે તે અપરોક્ષ અનુભવીનો તો યોગ સિદ્ધજ છે, એટલે આત્મયોગી બનીજ રહ્યો છે તેથી તેવો તે યથાર્થ યોગી છેજ.

અભ્યાસક યોગી આધાર ચક્ર (ગણેશ)થી અંતરમાં માનસી પૂજા વંદન ધ્યાન કરતો ક્ષણરેષે સહસ્રદલ પદ્મ સુધી જાય છે તેથી સુષુમ્ના નાડીના માર્ગમાં પડેલો કચરો સાફ થઈ જાય છે. ત્યારે સર્વત્ર પૂર્ણ અભેદ ચિદાકાશરૂપ થવા ક્ષણાત્મેકય દ્રષ્ટિ માટે પ્રયત્ન કરી શકે છે. +

મેરૂ-અર્થ—સ્વર્ગની કામનાવાળાએ યજ્ઞ યાગાદિ કરવા, અમુક પુણ્ય પાપાદિ કર્મ દરવાથી અમુક સુખ દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, અમુક દેવતા વગેરેની ઉપાસના અમુક પ્રકારેજ થઈ શકે, વગેરે વેદશાસ્ત્રાદિમાં કહી તેના વિધિ નિષેધ દર્શાવ્યા છે. અને ઉપનિષદાદિ વેદાંત ભાગમાં જગતનું સર્વાંશે મિથ્યાત્વજ સિદ્ધ કરી અદ્વૈત પદે સ્થિતિ કરવા ઉપદેશ કીધો છે. ત્યારે એકજ વેદ એક ઠેકાણે અનેક પ્રકારનાં કર્મની ગુચ્છવણુવાળાં અરણ્ય બતાવી તેમાં બ્રમણુ કરાવે છે, તેજ વેદ જ્ઞાનનો ઉપદેશ કરતાં જગતનું મિથ્યાત્વ કહી તે બધું ઉડાવી દે છે, ત્યારે સાચું શું માનવું? કર્મ ઉપાસના, ઉપર નીચેના લોક, વગેરે વિશેની વાત સાચી માનવી કે જગત છેજ નહીં-થયુંજ નથી, એ જ્ઞાનની અંતિમ કોટી સાચી માનવી. જે જગતનું મિથ્યાત્વજ યથાર્થ હોય તો કર્મ ઉપાસના વિશેના અનેક પ્રકારના વિધિ નિષેધ, શ્રમ લાઘ, વેદ ભગવાને શામાટે સ્પષ્ટિતાર વર્ણવ્યા?

ઉત્તર—વેદના ત્રણ કાંડ છે. કર્મ, ઉપાસના, અને જ્ઞાન. તેમાં એક કાંડની વાત બીજા કાંડમાં મળતી આવતી નથી. જેમ, દીવાની, ફેાજદારી, અને સુલકી, એ ત્રણ ખાતા છે તે જુદાં જુદાં છે, પણ ત્રણેની સરકાર એકજ છે. દીવાની બાબતની ફરીઆદ ફેાજદારીવાળો નહીં સાંભળે; અને સુલકીની ફરીઆદ દીવાની કે ફેાજદારી કોર્ટ નહીં સાંભળે; જેને લાયક જે ફરીઆદ હોય તેનો નિર્ણય-ઇનસાફ ખુલાસો તેજ ખાતાં તરફથી, તે ખાતાંના કાયદા પ્રમાણેજ થાય છે. તે સિવિલ કોડ, ક્રિમિ-નલ કોડ અને રેવન્યુ કોડ (કાયદા) જુદાજ હોય છે. તેજ પ્રમાણે કર્મ-કાંડ સંબંધી પ્રશ્ન અથવા ફરીઆદનો નિર્ણય કર્મકાંડનાજ કાયદા મુજબ થવા તે ભાગનેજ જેવો જેઇએ. તેનો સંબંધ, ઉપાસના અગર જ્ઞાન કાંડના વેદાદિ શાસ્ત્રના ઉપલા અથવા શિરો ભાગ સાથે, નહિં સંબંધે. જેમ, અમુક યજ્ઞમાં કેવા કુંડ કરવા, અમુક જપમાં કેવો વિધિ છે, અમુક દાન ધ્યાનાદિમાં કેવા, શું શું અને શી રીતનાં કર્તવ્યો છે, અમુક ષાઠ કરવામાં સમય વિધિ વગેરે શું છે, એવા કર્મકાંડના પ્રશ્નોનો કર્મકાંડના અંથ ભાગમાંજ ખુલાસો મળે છે. જ્ઞાનનો અંથભાગ જેમાં જગતનો અત્યંત અભાવ સિદ્ધ હોઇને ચિદેકરસ આત્મતત્વજ અખંડ પૂર્ણ છે, એવા મનવાણીથી પર-અચિંત્ય સ્વયંપ્રકાશ અનુભવસ્વરૂપ ચિન્માત્ર સત્તાનોજ ઉપદેશ છે ત્યાં કર્મ અથવા ઉપાસનાના કર્તવ્યાદિ વિધિનો ખુલાસો કેવી રીતે સંભવે? નહીંજ હોઈ શકે, તેમ એવાં તે જ્ઞાનમાં તે કેવી રીતે બને? રાત્રી હોય ત્યાં સૂર્યોદયનો પ્રકાશ નહીંજ હોય, તેમ સૂર્ય હોય ત્યાં રાત્રી નહીંજ હોય.

અધિકારીના ભેદથી, જેને જે રૂએ અથવા જેનો જેવો અધિકાર હોય તેને માટે તે ક્રમ સ્વિકારી તે ક્રમથી ઉચ્ચપદે લાવવાના હેતુથી અર્થાત્ અંત-માં જ્ઞાન સંપન્ન કરી અદ્વૈતપદે સ્થિતિ કરાવવાના આશયથીજ વેદ ભગવાને ત્રણ પગથિયાંની સીડી (દાદર) દીધો છે. તેથી જે અધિકારીને માટે જે અનુકુળ અથવા યોગ્ય હોય તેને માટે તેજ કર્તવ્ય સ્વિકારી ક્રમથી આગળ વધે તો અતે શુદ્ધ ઇશ્વરની કૃપા મેળવી અભેદ અદ્વૈત બ્રહ્મા ભૈક્ય પદમાં સ્થિતિ કરી અભય પ્રાપ્ત થાય છે.

એવી અંતિમ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવાને દુર્ગુણીનો સંગ છોડવો, પણ સત્સંગ ન છોડવો. કેમકે સાધુ સંગ સતત રહેવાથી શ્રવણ મનન નિવિધ્યાસ થતા રહી પરમ પદમાં સ્થિતિ થતાં શાશ્વતિ શાંતિ અનુભવાશે.

ઇશ્વર કહે છે કે, જગતમેજ્જ દીધું અને તેમાં હજાર વસી રહેલો છું. જગત રૂપે પણ હુંજ છું, બીજું કંઈ છેજ નહિં. (હરિરેષ જગત્ જગદેવ હરિઃ) તે છતાં જીવ પોતે જુદો પડીને દ્વૈતપણું માને છે, એજ ભુલ છે. અને તેનું કારણ, અજ્ઞાન કેદને લીધેજ એમ માને છે. જરૂર કરનારી સ્ત્રી પોતાના પતિ ઉપર જોઈએ તેટલો પ્રેમ દેખાડે છતાં તેણીનું ચિત્તતો જરૂર ઉપરજ લાગેલું રહે છે. તેમ કુખથી નકામો શિશોઈ કહે છે પણ જીવપણું તો મટયું નથી (જેમ સ્વામીપર મિથ્યા-બનાવટી પ્રેમ બતાવે છે પણ જરૂર શુદ્ધિ મટી નથી અર્થાત્ પતિવ્રતા નથી થઈ). માત્ર શિષ્યો હોય-સાંભળ્યું હોય તેમ બોલે છે. શિશોઈ કહે છે, પણ તે બોધ નથી, શાસ્ત્રદારાએ કહે છે. કાગડો જેમ બધામાં મુખ ધાલે છે, તેવો જીવ છે, તે જીવ અને શિવનાં જુદાપણામાં અને અદ્વૈતમાં બેહુમાં ટાપસી (સાક્ષી) પુરે છે. પરંતુ સર્વ વેદશાસ્ત્રો, સંતો, સત્પુરૂષો, ભગવાન વસિષ્ઠ, શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીરામ, વગેરેનો અનુભવસિદ્ધ એજ નિશ્ચય સિદ્ધાંત છે કે **બ્રહ્મસત્યં જગન્મિથ્યા જીવો બ્રહ્મૈવ નાપરઃ ॥** અને તે ગિરિ શૃંગારૂપ અંતિમ ઉચ્ચતમ પદે લાવી મુકવાનાજ આશયથી અધિકારી પરત્વે બિન્ન બિન્ન રૂચિ હોવાને લીધે ત્રણ કાંડરૂપ પગથિયાં કીધાં છે. પુરુષાર્થ કરતો રહી ક્રમથી જે જીતીસુ ઉપર ચઢે છે તે અંતમાં તેજ અંતિમ સિખરે જઈ વિરાજે છે. અર્થાત્ તત્સત્ ચિદાનંદ બ્રહ્માત્મૈક્ય સુખ સ્વરૂપમાં અભેદત્વે સ્થિત થાય છે. *

* આ છેલ્લો મેરૂનો પ્રશ્ન છે તેનો ઉત્તર નર્મદાતટકરન્યાણી ક્ષેત્રસ્થ સમર્થ શ્રી. ધ. શ્રી શંકર મૂર્તિ સ્વામિ શ્રી ટોકગ્રામજીથી મળેલો તે છે.

ૐ શ્રી સદ્ગુરવે પરમાત્મને નમો નમઃ ૐ॥

અથશ્રી પ્રશ્નોત્તર પ્રેષ પુણ્યમાલા (મહતી)

૧. પ્રશ્ન—કેટલાકને સત્સંગ અને અનુભવ સુખમાં વિશેષ પ્રીતિ (આસક્તિ) છતાં વૃત્તિ વ્યવહારમાં વહે છે. અર્થાત્ સત્સંગ અને આત્મ સુખમાં અત્યંત પ્રીતિ યુક્ત હોવો ત્યાં બાજે છે, અને પાછું વ્યવહારમાં વહન (વેહેવું) ચાલે છે એવું શું કારણ ?

* ઉત્તર—સુત્રવિષ્ટા ઉપર બેસીને રસ લેનારી માખીને મધનો ઘડો મળી આવવાથી તે પર બેઠી, ને એક પગ મધમાં ઠાઠવ્યો-ગોઠવ્યો. પછી બીજો પગ ઠાઠવ્યો. અને પાછી (આગલા-પૂર્વના અભ્યાસ અને આસક્તિને લીધે) વિષ્ટાનો રસ લેવા ત્યાં જઈ બેઠી, અને વળી પાછી મધના ઉપર જઈ બેઠી, ને તે (મધનો) રસ લે છે. તે જ્યારે પવનનો સપાટો આવે, ને પાંખ તે મધમાં દટાઈ જાય (ગડાઈ જાય) ત્યારે વિષ્ટાનો રસ લેતી અટકે, ને ઉત્તમ સુખમાંજ રહે-તેમ—વૃત્તિ જે છે તેને, સંસારના વિષયોરૂપ વિષ્ટાપર બેસી વિષયોનાં સુખ (તે રસ) લેવાનો જન્માંતરોનો અભ્યાસ પડેલો છે, તેમજ તે વિષયોમાં આસક્તિ બાજેલી છે. તેથી, ઉત્તમ ઉજ્જવળ સંસ્કાર બળથી સત્સંગ રૂપ મધનો ઘડો મળી આવતાં તેપર બેસે છે. પરંતુ પેલા મલીન રાજસ તામસ સંસ્કારોના આર્ષણથી પાછી વિષયોમાં દોડી જાય છે. વળી પાછી ઉજ્જવળ સંસ્કારના ધક્કાથી વેગ મળતાં પેલા સત્સંગ મધુની સ્મૃતિ થવાથી, તેમજ તે મધુની શ્રેષ્ઠતા જોઈ જાણીને, પાછી ત્યાં આવી તે સુખ લે છે. વળી જાય છે, વળી આવે છે. પણ જ્યારે, ધૃત્વરનો અનુગ્રહ, સદ્ગુરૂની કૃપા, અને પોતાનાં શુભ કર્મફળ રૂપ પવનના બળવાન સપાટાથી અથવા એ ત્રણમાંથી એક અંગર બે સ્વરૂપ પવનનો સપાટો લાગી પાંખ તે સત્સંગ મધુમાં ગડાઈ-દટાઈ જતાં-વિષયવિષ્ટાના સ્વાદપર દ્રઢ વૈરાગ્ય-ઉપરામ થવાથી બુદ્ધિ વૃત્તિ બ્રહ્માનંદ રૂપ મધમાં દટાઈ, તો તે વ્યવહાર તરફ વેહેતી અટકે વિષયમાં દોડી જતી અટકે અને એ સત્સંગ અહર્નિશ સેવી, બ્રહ્માનંદ અનુભવથી નિત્ય તૃપ્તિ પ્રાપ્તકરી, વૃત્તિનું વૃત્તિત્વ ગળાઈ જતાં સ્વયંબ્રહ્મરૂપ બની રહે છે.

* બ્રહ્મનિષ્ઠ સ્વામિ બ્રહ્માનંદજી-યોગિરાજ મહારાજ (કુંભક કરી પેટ પર હોઠરાને ઘણીવાર સુધી ગંભીર આતર કુદાવતા હતા તે) તરફથી મળેલી ઉત્તર.

એમ છે, પરંતુ વિપરીત સાધન કરે તો ઉભટી બગડે છે. ત્યાં દ્રષ્ટાંત, કે, એક પટેલ નવાં સફેત કડકડતાં કપડાં પહેરી રાજની સભામાં જવા તૈયાર થયો, જતાં રસ્તામાં કંઈ ડાઘ નહીં લાગે તે સમાધાન ત્યાં છે, છતાં કાચલાનો ડાઘ લાગ્યો, તેથી ખૂબ ચીઠાઈ જઈને કાચલા માત્રને ગામમાંથી દટાવી નાંખવા મનમાં વિચાર્યું. એક તળાવ ખોદાવી ગામના બધા કાચલા મંગાવી તેમાં ઢગલો દરાવ્યો. સો મણ થયા, ત્યારે ૫૦૦ મણ સાચુ મંગાવી તેને ઘોવા શરૂ કરીધા. તેમ કરવાથી બધું કાણું પાણી વહું જાય છે. ત્યાં બીજા ગામનો વૃદ્ધ સુઝ પટેલ આવી પહોંચ્યો, તેણે આ દાઢ જોઈ કહ્યું કે, આ શું ? ! તે વૃદ્ધ પટેલ કહે, અરે હું એ બધાને ચાર દલાકમાં * ત (સફેત) કરી આપું. રાત્રે બધા કાચલામાં અન્ની લગાડી રાખ કરી નાંખી. તે જોઈ પેલો ગંડુ પટેલ પ્રસન્ન થયો. તાત્પર્ય કે, એવી રીતે વિપરીત સાધન નહીં કરતાં સરળ અને યોગ્ય રીતે કરાય તો સુખરૂપ ઇષ્ટ ફલ પ્રકટાવે છે. તેમ, સર્વ ખલારૂપ જીવે, અને વૃત્તિ પણ ખલારૂપ જાણે—એક રસ અભેદ જીવે, તો પછી, જેમ કાચલા બધા આગ્નિમાં અગ્નિરૂપ થઈ રખ બની જઈ કાચલાપણું ખોઈ બેસે છે, તેમ, વૃત્તિ પણ ખલારૂપ તન્મય થઈ રહેતાં વૃત્તિત્વ ખોઈ બેસે છે—ખલારૂપ થઈ રહે છે.

૨. પ્રશ્ન—માયા છે તે પરમેશ્વરની શક્તિ છે, તો તે પરમેશ્વરની સન્મુખ કરનારી છે કે વિમુખ કરનારી છે ?

ઉત્તર—માયા, એ પરમેશ્વરની શક્તિ છે, એટલે સન્મુખ કરનારી તો છે, અર્થાત્ માતા છે. પણ માતાની જો મન રાખી અહા પ્રેમથી સેવા કરીએ, તો માતા પ્રસન્ન થાય, અને પ્રસન્ન થાય તો પરમેશ્વર સન્મુખ કરે; અને માતાની સેવા ન કરીએ, ને માતાને વખોડીએ—વિરૂદ્ધ ચાલીએ તો વિમુખ દરે છે. જેનામાં નીચેના દુર્ગુણો હોય, તે સત્સંગ કરે તો પણ તેને તે ફળતો નથી. ચોરી, ચારી, હિંસા એ કાયિક દોષો; નિંદા, જીહ્વં મોહવુ, કઠોરતા, એ ત્રણ વાચિક દોષ; તુષ્ટા, સ્ત્રી દ્રવ્યાદિનું ચિંતન, અન્યમાં તથા સતોમાં દોષબુદ્ધિ કરવી—રૂપણ જોવાં, એ માનસિક દોષો, એ બધાં છોડે તો તેને સત્સંગ સત્વર ફળપ્રદ થાય છે.

૩ પ્રશ્ન—પરમેશ્વર શું ખાય છે, શું કરે છે, આરે હસે છે, ને આં રહે છે ?

ઉત્તર—પરમેશ્વર ચિંતાને ખાય છે, અને ચિંતા બધા ભોક્ષને ખાઈ જાય છે (અથવા ગમ ખાય છે.) એક રાજાએ બહુરને એવોજ સવાલ પૂછ્યો. બહુરથી જવાબ નહિં દેવાયો. તેથી બીજો દહાડે કહેવાનું માગી બહુ,

મિતામસ્ત કુવે રસ્તે જતાં એક હોળ ખેડનાર વાત કરતો હતો તે કાન ઢધ હોયો નહીં સાંભળી તેને પુછી લાઇ વજરે ખીજે દહાડે રાજને કહ્યું. રાજાએ પુછ્યું કે કેણે દહ્યું? વજરે પેલા ખેડુતને ખતાવ્યો. તરત તેને મોલાવી ગાદી પર બેસાડી, રાજા આકર બની બેઠો. રાજાએ તેને પુછ્યું કે પરમેશ્વર શું કરે છે? ખેડુત બોલ્યો કે તુણને મેર, અને મેરને તુણ. **કર્તુમકર્તુમન્યથાકર્તુ સમર્થઃ શ્રેયઃ ॥** જોઇલો, હે રાજા! હું હોળ ખેડનાર તે ગળ છું, અને તમે રાજા, તે આકર થઇ બેઠા છો.

અહર્યે પોતાની કમાઇ-રણતર-આપતનો દશાંશ ધર્મભાગે ખરચવા કાલે જોઇએ. તે પ્રમાણે કરવા ગર્ભમાં જીવ કાલ કરાર (કયુલત) કરે છે અને એવી પીડા ભોગવે છે કે દુઃખી થઇ એમ કહેવા લાગે છે કે, પ્રભો નવભાગ તમારા અને એક ચ્હાશ, પરંતુ દયાળુ પ્રભુ કહે છે કે, ના બાઇ નવ ત્હારે માટે રાખજે, તે એકજ ભારાં નિમિત્તે કાલજે તથા મુખ્ય પ્રતિજ્ઞા એવી કરે છે કે, હવે હે પ્રભો! હું જન્મ બંધનથી છુટવા સત્સંગ સેવી, આત્મજ્ઞાન સંપાદન કરી-મારું સત્ત્વ સ્વરૂપ જાણીશ. પરંતુ બહાર આવી, નથી તે દશાંશ (કે વીશાંશ કે થોડો પણ ભાગ) ધર્મદા કાલેતો પણ બધું પાનપાન એસ આરામ મોજ શોખ વિષય વૈભવમાં દહાવી દે છે. અથવા સંઘડ કરે છે. તેમ, નથી કંઇ કદી સાધુ મહાત્માની સંગતી સેવી સાધન સંપન્ન થઇ, સ્વસ્વરૂપ જાણવા પ્રયત્ન કરતો. આત્મ જ્યારે હૃદય જુવે છે, ત્યારે તે પ્રભુ હસે છે. પરમેશ્વર સર્વત્ર વસે છે-પૂર્ણ વ્યાપક છે. પણ વિશેષપણાં તો તેનાં હૃદયમાં પ્રભુ ઉપર અદ્વા પ્રેમ છે, સાધુ સતને સેવે છે. એવા ભક્ત મહાત્માનાં હૃદયમાં પ્રભુ વસે છે-વિશેષે પ્રાદુર્ભૂત પ્રતીત થાય છે.

ગમે તેવો દુરાચારી મનુષ્ય નહારી સંગતિથી અથવા કુલુહિથી નાસ્તિક બની જન્મ પ્રભુને પણ દોર વાણીથી ગાસિપ્રદાન કરે છે છતાં તેનાં ઉપર કોપામિ નહિ વર્ષાવતાં તે પરમ દયાળુ હૃદય ગમ ખાય છે; અને જો કદાપિ તે પાપી માણસ પોતાનાં કૃત્ય માટે પસ્તાવો કરી પ્રભુને શર્ણ થઇ રહી ક્ષમા માગે છે તો તેને ક્ષમા આપી ભવપાર કરવા સુધીની કૃપા (તેનું હૃદય જોઇ જાણી તે પ્રમાણમાં) કરે છે, એટલો બધો પરમ દયાળુ છે.

૪ પ્રશ્ન—જ્ઞાની પુરૂષ જો અહારૂપ થયો, તો તે સર્વજ્ઞ શા માટે નહીં, અને તેને ખીન્નાં મનુષ્યાદિપ્રાણીનાં મનની ખબર કેમ પડતી નથી?

ઉત્તર—જીવ અદ્વય છે, અને હૃદય સર્વજ્ઞ છે; પણ જ્ઞાની તો નિર્વિકાર નિર્વિકલ્પ અહારૂપ થવાથી તે, અદ્વય રહ્યો નહિ, તેમ સર્વજ્ઞ

પણ નથી. મહાકાશની માફક નિરૂપાધિક એવું, જીવન અને ધૃત્વનું જે વાસ્તવ સત્ય સ્વરૂપ બ્રહ્મ છે. તે સ્વજ્ઞ તે જ્ઞાની છે. ઘટાકાશવત્ જીવની, અને મહાકાશવત્ ઇશ્વરની ઉપાધિથી રહિત, તે પોતાનાં સ્વ સ્વરૂપે થયો છે. અલ્પગ સર્વગ પણું છે તે તો તત્ તત્ ઉપાધિને લઇ તે કહેતામાં આવે છે. જેમ, રાજાની તરવાર અને કઠીઆરાની કુહાડી એક (હથીઆર-તેઓની ઉપાધી) છીનવી લઇને, રાજા અને કઠીઆરાને એક આરકામાં ગોંધીએ, તો તેઓ અન્ન કૃણાદિજ ખાશે. એક સરખા છે. શ્રુતિ પણ એજ કહી નહીં છે કે, દ્વા સુવર્ણાં સયુજા સચ્ચાયાં ૦ જીવ અને ધૃત્વ એક પક્ષી એક જાડ ઉપ-એક છે તેમાં જીવ, કર્મકૃણ ખાવામાં લોભાયો, અને ધૃત્વ નિરપેક્ષ રહી કૃણમાં લોભાયા નહીં. રાજાની ઉપાધી મોટી છે. રાજ્યરૂપ ઉપાધિનાં ચિન્હરૂપ તરવાર છે તે, અને ગરીબની ઉપાધી (પોતાનાં નિર્નાકનાં સાધનરૂપ) માત્ર કુહાડી છે. તે એક છીનવી લીધી એટલે એક સરખાજ થયા તેમ, જીવ ધૃત્વની ઉપાધી, જે અલ્પગ-ત્વમાનો અલ્પ, અને સર્વગત્વમાનો સર્વ, તે અલ્પ અને સર્વ એકથી રહિત, જ એકમાં સરખો છે તે બ્રહ્મરૂપ જ્ઞાની થયો છે. જે સત્તિરૂપ બ્રહ્મ તત્ત્વમાં કેઈ ઉપાધિ નથી-એક સરખા છે-સ્વરૂપેજ છે. તેથી જ્ઞાની જે કે ઉપાધિથી રહિત થયો છે તે અલ્પગ કે સર્વગ કંઈ પણ શું કામ હોય ? નહિજ હોય, એ સિદ્ધ થયું. વળી તે પોતાનાં મનનો સાક્ષી થઈને, મનને પણ ત્રિગુણાત્મકઅવિદ્યાનું કાર્ય એટલે મિથ્યા નામરૂપવાળું જાણી તે મનને અમનત્વભાવને પમાડી દેવાયા મનને પણ જાણવાની સૃષ્ટિ રહિત થયો; તો, જે પોતાના મનનીજ જાણવા બેદરકાર થયો તેને બીજાનાં મનની જાણવાની શી જરૂર પડી ? કરી નહીં. અથવા પોતે જે કંઈ જાણી શકે તો તે મનરૂપ સાધનથી જાણે, પણ જ્ઞાનીતો મન મુકીને આદ્યો (મનરૂપ મીઠાંતો ગાંગડો બ્રહ્મરૂપ સમુદ્રમાં નાખી અમન બની જોડો) તે બીજાનાં મનની ક્યાં સાધન વડે જાણી શકે ? તાત્પર્ય કે ઉપરોક્ત સર્વ કારણોથી જ્ઞાની બીજાનાં મનની જાણતો નથી.

પ્રશ્ન-જ્ઞાનીને કંઈ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે ? જો નથી થતી, તો શા મારે ?

ઉત્તર-જ્યાં જોઈએ ત્યાં સિદ્ધિજ દેખાઈ રહી છે. ગર્ભમાં વીર્યનું સ્થેજ અલ્પ બિંદુ પડેલું તેના આપણે બધા આ ત્રણ મણનું શરીર લઈ બેઠા છીએ. એનાથી બીજી કેવી સિદ્ધિ ! વળી જીવો, -મળ મૂત્રથી ભરેલું મળીન એવું ગર્ભસ્થાન છે, તેમાંથી સમર્થ મહાત્મા, ભકતો, સુરવિદ્, સ્વેજ અલ્પ બિંદુ પડેલું તેના આપણે બધા આ ત્રણ મણનું શરીર લઈ બેઠા છીએ. એનાથી બીજી કેવી સિદ્ધિ ! વળી જીવો, -મળ મૂત્રથી ભરેલું મળીન એવું ગર્ભસ્થાન છે, તેમાંથી સમર્થ મહાત્મા, ભકતો, સુરવિદ્,

જેવાં ફેલોનાં પેદા થાય છે, એનાથી મોટી ખીણ શી સિદ્ધિ ? ! કેટલાંક જે ચાક્ર સ્ત્રી પરણે છે, રાજા તો સેંકડો સ્ત્રી પરણે છે, છતાં પુત્ર થતો નથી, અને કેટલાંક ઇકત એકજ સ્ત્રી વાળાને અનેક પુત્રો થાય છે, એ કેવી સિદ્ધિ ! કુદરતની સિદ્ધિ ધણી છે, કેટલી ગણ્યા કરશો ! કાંઈ વિશ્વેષતાએ નહીં જોયલી સ્ત્રી જ દેખાડવી, એને લોકો સિદ્ધિ કહે છે; પણ માનીને એવી શું જરૂર છે! માત્ર એવી કોઈ માનિક સિદ્ધિની ઉપાધિને ધન્યતાજ નથી, અને જે ધન્ય છે તે માત્ર નથી. વળી જીવો-અન્ન ખાય છે તેને જન્મ-જ્ઞાન નળમાં તથા જળ પીએ છે તે ડાળા નળમાં ઉતરે છે, રોગમાં રસ પ્રસરે છે, વગેરે સિદ્ધિઓ (કુદરતી) પ્રત્યક્ષજ છે. ભાષ ! કોઈ કુળવાન સંજગત ગૃહસ્થ વેશ્યાને ત્યાં જઈ બેસે, તેના જેવું (જો માત્ર સિદ્ધિ મેળવવા યત્ન કરે તો) છે. તામર્ય કે માત્રી સિદ્ધિ આગતોજ નથી—આહાતોજ નથી, છતાં આવે છે તો તેની સ્પૃહા રાખતો કે કરતો નથી, ઉપેક્ષા કરે છે.

૬ પ્રશ્ન—પ્રારબ્ધ મુખ્ય છે કે પુરુષાર્થ મુખ્ય છે ?

ઉત્તર—ભગવાન શ્રી કૃષ્ણે શ્રીમુખે અરજીનું પ્રત્યે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાનો ઉપદેશ કીધો છે, તે શ્લોક બદ્ધ કરતાં ભગવાન વેદવ્યાસે એક ઠેકાણે પ્રારબ્ધને મુખ્ય કહ્યું છે; કે, લાભહાની, હાર જીત, સુખ દુઃખ, પ્રારબ્ધ પ્રમાણેજ મળે છે, મારે તે બેહુ શુભાશુભ લંકને સમ ગણીને વર્ણશ્રમે-ચિત્ત કર્મ કરનાર પાપભાગી થતો નથી. **સુખ દુઃખે સમેક્ષત્વાં અને વળી પુત્રઃ એમ પશ્ય કહ્યું છે કે, ईश्वरः सर्व भूतानां ०** ઇશ્વર સર્વ પ્રાણીમાત્રનાં હૃદયમાં રહે છે, અને તે જેમ પ્રેરે છે—કરાવે છે, તેમ થાય છે. અને ભગવાન વસિષ્ઠ મુનિએ પુરુષાર્થને મુખ્ય કહ્યું છે. તે સર્વતું કહેવું યથાર્થ છે. પ્રારબ્ધ શરીરતું છે, આત્માતું નથી. લાભ અલાભ, જ્યપરાજ્ય, સુખદુઃખ, જે થાય છે તે પ્રારબ્ધ પ્રમાણે શરીરને થાય છે. અને હું અસંજ નિર્વિકાર સન્નિવાનંદ આત્મા છું, એરીતે શરીરથી જુદા પડી દ્રષ્ટાપે સ્થિત થઈ સમજવું, અથવા સમજીને હેવું, એ પુરુષાર્થ છે. પુરુષાર્થ વિના એમ થાય નહીં.

*વાલ્મિકિ, હરિશ્ચંદ્ર, નળ, વિક્રમ, બોજ, વૃસિંહ મેહેતા, મીરાં, સખરી, ગાર્ગી, નાય, અનેક ઋષિ મુનિ, બહુ વાહન, લલકુશ, માંધાતા, અંબરીષ, પ્રહલાદ, વ્યાસ, ભીષ્મ, જનાર્દન સ્વામિ, ગમોશ્વર, પરાશર વિદ્યામિત્ર, વિદ્યપણુ, ઉદ્ધવ, આસાપત્રેરા, વગેરે.

જ્ઞાનાગ્નિ વ્યથ કર્મોણિ મસ્મ સાત કુદતે ઽન્નુજ ॥ જ્ઞાનથી તો કર્મો ભરમ થઈ જાય—અળી જાય છે, ત્યારે પ્રારબ્ધ ક્યાં રહ્યું ? કેમકે વળી એજ રીતે પુનઃ કહ્યું છે કે, સર્વે કર્મોક્ષિલંપાર્થ જ્ઞાને પરિ સમાધ્યતે જ્ઞાનથી સધળાંજ કર્મ સમાપ્ત થાય છે. ‘સર્વ કર્મ’ કહેવાથી પ્રારબ્ધ તેમાં આવી ગયું. પ્રારબ્ધ પણ એ રીતે જો દગ્ધ થતું હોત તો જ્ઞાનીનું જીવન જ્ઞાન થયા પછી, સંભવે નહીં. ત્યાં કહે છે કે, જ્ઞાનથી સંચિત અને ક્રિયામાણ કર્મો સધળાં અળી જાય છે પણ પ્રારબ્ધ શેષ રહે છે તે દગ્ધ પટની માફક પ્રતીતિમાત્ર રહે છે. જ્ઞાનીની દ્રષ્ટિથી તો તે પણ નથીજ, પરંતુ અન્ય લોકોની દ્રષ્ટિથી તે પ્રતીત થાય છે. દગ્ધ પટ હોય તે જોવા માત્ર છે, ઓડવા લાયક હોતું નથી. સુખદુઃખ લાભઅલાભાદિ દેહને છે, તેથી તેનું પ્રારબ્ધ તેમાં સુખ્ય છે. હું દેહ દ્રવ્યાદિ નથી, પણ અસંગ ચિદાત્મા સ્વયં પ્રકાશ છું, એ જાણવામાં પુરૂષાર્થ સુખ્ય છે. અસંગ છું, એમ યથાર્થ સમજીને કહેતાંમાં—સમજતાંજ કર્મ બધાં અળી રહ્યાં ; કેમકે જ્ઞાનથી કર્મ અળી જાય છે. અને ઇશ્વર જે પ્રેરણા કરે છે તે, જેવાં કર્મ હોય તે પ્રમાણે તે ફલ પ્રદાતા હોવાથી પ્રેરણા કરે છે.

હવે પ્રારબ્ધ જે શરીરનું છે, તે શરીરને આધારે છે, શરીર પૃથ્વિને આધારે છે, તેમ પુરૂષાર્થ પણ છે (કેમકે શરીર વડે તે પણ થાય છે). તે પૃથ્વી છે તે જળને આધારે છે, જળ તેજને, તેજ વાયુને, વાયુ આકાશને, આકાશ ગુણને, ગુણ પ્રકૃતિને, અને પ્રકૃતિજે માયા તે બ્રહ્મને આધારે છે. માયાં તુ પ્રકૃતિં વિદ્યાત માયિનં તુ મહેશ્વરં અને બ્રહ્મમાં તે માયા શ્ચ શૃંગવત કલ્પિત છે, એટલે પ્રારબ્ધ પુરૂષાર્થ એક ઉડી ગયાં, કાંઈ નથી ; પરંતુ આધાર આધેય ભાવથી જોઈએ ત્યાં ઇશ્વરેન્દ્રા સુખ્ય છે.

૭ પ્રશ્ન—શાસ્ત્રાદિમાં વર્ણુશ્રિમનાં લાંકડાં શા માટે ધાડ્યાં છે, અને તે યોગ્ય છે કે નહીં ?

ઉત્તર—પશુને ખુટીએ બાંધે છે, કાંઈ હુદ્દિવાળાં માણસને નથી બાંધતા. તેમ, પશુ જેવાં અજ્ઞાની મનુષ્યોને જ્ઞાન નહિં થાય તો વર્ણુશ્રિમમાંતો કર્યા રહેકે, એ વિચારથી શાસ્ત્રકારે યુક્તિ પૂર્વક શ્રેણી બાંધી ઉત્પત્તિ કરવા સારૂ કેમ બતાવ્યો છે. વિષયાસક્ત મુઠ લોકો મયદાં મુઠી દષ્ટ નીતિ તોડી સ્વચ્છદે વશા જઈ સાધુજનોને પીડા કરવા પામે નહિ. પોતે નીચમીતે ચાલે-રહે- વસ્ત્રે તો અન્દોગ્ય ઐશ્વર્યાદિ પામી સુખી થાય,

સ્વર્ગની ઇચ્છાથી અથવા લૌકીક ભોગોની ઇચ્છાથી સકામ કર્મ કરતે કરતે નિષ્કામ કરતા થઇ ચિત્તશુદ્ધિ દ્વારા જ્ઞાનના અધિકારી થાય, એવા ઉત્તમ હિતના આશયોથીજ વર્ણવ્યવસ્થા કરાઇ છે. તેનાં પગથિયાં ચઢતાં ચઢતાં અધિકાર પ્રાપ્ત થયેથી મુક્તિપ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે સદગુરુ કૃપાથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે દ્રઢ અપરોક્ષ થાય છે તો તેનાજ તે વર્ણાશ્રમના પ્રતિબંધ તુટી જઇ સુક્ત થાય છે. વારતવે વર્ણાશ્રમ, જેવા દેહને નથી, તેવા આત્માને નથી. કેમકે દેહ છે તે ભૌતિક છે, અને આત્મા અસંગ એકજ, એકરસ મન વાણીનો અવિષય, સ્વયંપ્રકાશ, શુદ્ધ બ્રહ્મરૂપ છે.

યથાર્થ અભેદ જ્ઞાન થતાં સુધીને માટે વર્ણાશ્રમ વ્યવસ્થા યોગ્ય છે.

૮ પ્રશ્ન—ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ, એ ચાર પુરુષાર્થમાં પ્રથમ ધર્મ શા માટે ?

ઉત્તર—એ સ્વતંત્ર સાધન છે. ખીણું અર્થ છે તે લૌકીક સુખનું સાધન છે. કામ અને મોક્ષ, ફળરૂપ છે. તેમાં કામ છે તે વિષયોનાં સુખનો હેતુ છે, અને મોક્ષ છે તે પારમાર્થિક પરમ સુખનો હેતુ છે. વિષયસુખની કામના--સંકલ્પ છે તે કામ છે, અને નિર્વિષય--સંકલ્પ રહિત રિયતી છે તે મોક્ષ છે, તે શ્રદ્ધા ગ્રેમ પૂર્વક યથાર્થ વૈવિધ્યિત શુદ્ધ ધર્માચરણ કરવાથી મળે છે. નિવૃત્તિરૂપ ધર્મ પામે છે તે મજબુત કરવા માટે પ્રવૃત્તિરૂપ ધર્મ પ્રથમ સેવવો ઉચિત છે. તે વેદવિહિત રનાન, સંધ્યા, દેવાર્ચન, અતિથી સત્કાર, સાધુ સેવા, વિશ્વદેવ, શ્રવણ, મનનાદિ કર્મ કરવાથી પામે મજબુત થયેથી તેના ઉપર નિદિધ્યાસનરૂપ ઉત્તમ ઇમારત બાંધ અને સુંદર સુખદ ખડી કરી શકાશે. તે ઇમારતરૂપ બ્રહ્મરૂપ રિયતી થતાં તેમાં સુખપૂર્વક આનંદથી સુખ શેયામાં પહોંચી શકાશે. એવું એ ધર્મનું અતિમ ફળ છે તે અનરોધિત પ્રાપ્ત કરે છે, માટે ધર્મ પ્રથમ છે. (ધર્મ ત્રિશે ઇલાયધું પ્રકરણ લખવામાં આવેલું છે તેથી અત્રે વિસ્તાર કીધો નથી)

૯ પ્રશ્ન—પહેલું ખીજ કે પેહેલું વૃક્ષ ?

* ઉત્તર—એ (તમારો) પ્રશ્ન નિરર્થક—ખોટો છે--સંભવતો નથી. ખીજ છેજ નહીં. જેને તમે ખીજ કહો છો તે સૂક્ષ્મ વૃક્ષજ છે. એમાં (ખીજ કહો છો તેમાં) મૂળ, થડ અંકુર, પાન, પુષ્પ, ફળ, ડાળ, વગેરે છે. તેજ તે રમૂજ બાવને પામે છે. એ તેમાં એ બધું ન હોય તો રમૂજ

ભાવને પામનાર જાડ થવું સંભવેજ નહિ. તેમાં એ બધું સૂક્ષ્મરૂપે રહેલું છે, તેજ પાછું કાળે કરીને, ક્રિયાથી અથવા સાધન સામગ્રી (બુદ્ધિ જળ ખાતર, હવા વગેરે) મળતાં સ્થૂળ ભાવને પામે છે. તેમ, આ સર્વ વિશ્વ પ્રપંચ છે તે મનરૂપજ છે. એ મનમાંજ બધું સૂક્ષ્મરૂપે રહેલ છે, તેજ આ સ્થૂળ પ્રપંચ રૂપે થઇ પ્રતીત થાય છે. તેથી મન છે એજ જગત છે.

૧૦ પ્રશ્ન—દરપણુમાં જેમ નગરનું અથવા આપણું મનુષ્યાદિનું પ્રતિબિંબ પડે છે તે દરપણુમાં-કાચમાં-દર્પણમાં સ્વરૂપમાં નથીજ. એતો ખરુંજ છે, પણ નગર અગર મનુષ્યાદિ કંઈ પણ સાકાર આકૃતિ જુદી કંઈ વસ્તુ છે, તોજ પ્રતિબિંબરૂપે દરપણની સામું આવવાથી તેમાં ભાસે છે, તેમ આત્માને વિશે જગત જણાય છે તે, આત્માના સ્વરૂપમાં તો (દરપણ કાચ વસ્તુમાં પ્રતિબિંબ પેદા નથી તેમ) કંઈ નથી એ દીક છે, પરંતુ આત્માથી ભિન્ન કંઈ પણ જગત એવું કંઈ આકૃતિવાળું કેયે છે, ત્યારે તે આત્મામાં જણાય છે, તો પછી “આત્મરૂપ જગત છે,” એ ક-વું શી રીતે બનશે ?

% ઉત્તર—હા, જમત જુડું છે. (પ્રશ્ન) તે ક્યાં છે ? (ઉત્તર) આત્માને વિશે જગતની કલ્પના કરનારની મલીન બુદ્ધિમાં છે. ત્યાં દ્રષ્ટાંત કાગળ ઉપર સુંદર શ્રીરાધા કૃષ્ણનું ચિત્ર છે. તે કાગળને પુછીએ કે, ભાઈ તારામાં ચિત્ર છે તેની શોભા અપૂર્વ છે. તો કાગળ કહેશે કે, બાબા મને કશી ખબર નથી, કે ચિત્ર તે વળી શું ચીજ, અને તે વળી મારામાં કેવું પછી કાગળ પીળાલાલ રુપેરી રંગને પુછીએ કે, તમારામાં કંઈ ચિત્ર છે ? તો તે રંગ પણ જણાતા નથી, કે, હમારમાં ચિત્ર કેવું હોય, અર્થાત, નથીજ. પછી કલમને પુછીએ તો, કલમમાં પણ ચિત્ર નથી ત્યારે ચિત્ર ક્યાં છે ? ચીતારાની અથવા સિલ્પી કારીગરની બુદ્ધિમાં, તથા તેના જેવા કલ્પનારા બીજાની બુદ્ધિમાં છે. બીજું જુવો, સ્વપ્નમાં મોડું ધરબાંધું તે કાટ (કાંટ, હો, લાકડાં, રંગ, રોગન, યુનો પથરા, પત્રા, વગેરે સર્વ) ક્યાંથી આપ્યો, અને રંગ યુનો કેણે કીધો. એ બધુંજ (ધરબાંધનાર, કડીયા, સુમાર, મજુર, મજુરજો, રંગ, યુનો, કાટ, પત્રા વગેરે બધોકાટ) જેજ, વાસના માત્ર છે, તેમ, આ જગત વાસના માત્ર છે. કલ્પિત વસ્તુ અધિષ્ઠાનથી ભિન્ન સંભાવણી હોતીજ નથી. મસ્થાની સર્વજૂતાની નવાઈ તેજજાલિયત : કંઈ રજુ સર્પમાં નથી, તેમ જ આ જગતરૂપે

નથી. જેમ, તે સર્પરૂપે બ્રાંતિથી ભાસનારી રજ્જુ છે. તેમ બ્રાંતિથી જગતરૂપે જગ્યાનારી હુંજ (હરિ સ્વયં) છું. રજ્જુમાં જેમ સર્પ કલ્પિત-મિથ્યા ભાસે છે, તેમ જુનો વગેરે મારામાં કલ્પિત છે. જગત પ્રવાહ અનાદિ છે. તે વૃત્તિમાં અનંત અક્ષાંડાદિ પ્રતીત થાય છે. **યથાપૂર્વમ કલ્પયતુ**. પણ વૃત્તિમાં શોધીએ તો કાંઈ વળગેલું દેખાતું નથી-છેજ નહીં. અને આત્મા જે કે વૃત્તિનો પ્રકાશક છે, તે આત્મામાં શોધતાં વૃત્તિ નથી જણાતી-છેજ નહીં. એ વૃત્તિતો આત્માની દમક-ચમક-ચમત્કાર છે. જેમ હીરાની દમક મારે છે, તેમ, આત્મા જે કે જેમનો તેમ અખંડ જ્ઞાનમય છે, તેની દમક-સ્ફુર્ણ-ચમત્કૃતિ-મહામાયા-આવશક્તિ-મૂળપ્રકૃતિરૂપ એ વૃત્તિ છે. તે વૃત્તિજ આ અનંત જગદાદિ રૂપે પ્રતીત થાય છે (સ્વપ્નવત્)

૧૧ પ્રશ્ન—અક્ષાનો કલ્પ પુરો થયેથી અક્ષાની સુષુપ્તિમાં અક્ષાની સાથે સર્વ વિશ્વ લીન થઈ જાય છે. અક્ષાની સાથે લીન થઈ જનાર અક્ષરૂપ-મુક્ત થઈ જાય છે, હતાં નવાં કલ્પમાં પાછી જાણ થાય છે શા માટે ?

ઉત્તર—જેમ કોરટમાં કામ ચાલે છે, પછી સાંજે કોરટ ખંધ થાય છે, ત્યારે જે કામ જે કાંઈ જે રીતે કરતું હોય તે, તે તેવીજ રીતે અધુર રહી બંધ કરે છે અને ધેર જાય છે. તે પાશુ બીજે દીવસે કોરટ ઉઘડે ત્યારે જે કામ જે કરતાં હોય તે, તે રીતે, આવી કરવા બેસે છે. તેમ, જે જે જીવો જેવી જેવી વાસના મુક્ત હોવા અક્ષા સાથે લીન થાય છે, તેવી તેવી તે વાસનાને લઈને તેવી રીતે પાછા નવા અક્ષાની સાથે અથવા તેજ અક્ષા પાછા ઉઘડી ઉડે ત્યારે તે જીવો ઉત્પન્ન થાય છે, અને પૂર્વ પૂર્વ વાસનાને અનુસાર વ્યવહાર કરે છે. ફક્ત જેટલા જીવ અભેદ અક્ષાત્મક જ્ઞાન પામી લીન થયા છે તેટલાજ માત્ર અક્ષરૂપ થઈ જવાથી પુનરાવૃત્તિને (ફરી જન્મને) પામતા નથી. વાસનાવાળા અજ્ઞાની જીવો પ્રકૃતિમાં લીન થાય છે, અને જ્ઞાની તો અક્ષમાં અભેદરૂપે લીન થાય છે.

૧૨ પ્રશ્ન—ત્યારે જેટલા જ્ઞાની મુક્ત થઈ પાછા જન્મતા નથી તેટલી ઘટ (ન્યુનતા) પડતી હશે ?

ઉત્તર—કુવામાંથી પાણી કાઢ્યા પછી કુવામાં પશુ ઘટ પડવી જોઈએ, શું તે પડે છે કે ? ના; — ત્યારે એ પાણી પાશુ ક્યાંથી આવે છે ?

જે મહાત્મા શ્રીમત વિષ્ણુ બાવા અક્ષચારીથી અપાયેલા ઉત્તર :
% સ્વામિસુખાનંદસી. (જુલથી રહેલી ૧૮.૧૬.૮ની ૫૨ નોંઠ અન્ને લીધી છે.)

જનીનમાંથી-કરચી-કેરતી રીતે-તેમજ, સમુદ્ર, નદી, કુવામાંથી અને તેટલું પાણી કાઢીએ (અથવા ખાંડે કમેરીએ) તો તેથી કંઈ મજાનું કે વધતું નથી, તેમ તમારી શરૂઆતે અવકાશ નથી.

૧૩ પ્રશ્ન—આ જગત માયા-પ્રકૃતિનું કાર્ય છે, છતાં ઇશ્વરે કીધું એમ કહેવાના આશયથી શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે હું જગત રચું છું-અર્થાત્ મેં કીધું; તેનું શું કારણ ?

ઉત્તર—શામદારો-ગીવાન-કારકનો કામ કરે છે, તે ઉપરી અધિકારીએ (રાજાએ) કીધું એમ કહેવાય છે, જેમ, એક રાજાનું હસ્તેર ખીખે રાજાનાં હસ્તેરને ઇતે છે તેમજ તે રાજા પેલા રાજાને ઇતે, એમ કહેવાય છે, તેમ, પ્રકૃતિથી જગત થયું, તે પ્રકૃતિ-માયા ઇશ્વરની હોવાથી ઇશ્વરે કીધું કહેવાય છે. વળી જેમ, ઇચ્છત ચાલે છે તેથી કંઈ સુતર કપડાં વણાતાં નથી, પણ તે સત્તા તો અધી અધીની છે. પરંતુ જો તે અગ્નિને તે રૂઝી, સુતર, કે વસ્ત્ર અંકકાડીએ તો ઉત્તરું બની જાય છે (વણાતું નથી) છતાં તે વસ્ત્ર અગ્નિ પી સત્તાથી થાય છે તેથી તેણે કીધા એમ કહેવાય છે, તેમ.

૧૪ પ્રશ્ન—કૃતિ કહે છે કે, પરમાત્મા-ઇશ્વરજી શુભ કર્મ કરાવે છે અને અશુભ કર્મ પણ કરાવે છે, તો એવી તે ઇશ્વરને શી જરૂર ? અને એમજ હોય તો લોકો, ગમે તેમ વરતે, તેમાં તેને હરકત નથી કે શું ?

ઉત્તર—કોઇ શેઠને ત્યાં રહેલા શુભાર્ત્તા (નોકર)ને ત્યાં લગ્ન આપ્યાં. ત્યારે છોકરાના લગ્ન કરવા સારૂ શેઠે તેને રૂ. ૫૦૦ આપ્યા. કોઈએ તેને પુછ્યું કે, આ રૂ. ૫૦૦ ક્યાંથી લાવ્યાં ? જવાબ દીધો કે, શેઠે આપ્યા. હવે એ વાત ખરીજ છે-શેઠજી આપ્યા છે, પણ ચાલેલો કરીને નથી આપી દીધા. વરસ કે જે વરસતી કરેલી નોકરીને પેટ આપેલા છે, તેમ-ઇશ્વરજી કર્મ કરાવે છે-તે પી સત્તા પ્રકૃતિથીજ કાચ છે, એ ખરું છે, પણ જેની તે બં પુર્વકર્મ પ્રમાણે વાસના, અર્થાત્ અભિમાની જીવનાં કર્મ પ્રમાણે ફલ આપે છે-(ફલ પ્રદાતા હોવાથી).

૧૫ પ્રશ્ન—રામ નામનાં સ્મર્ણથી મોક્ષ થાય છે ખરો કે નહીં ?

ઉત્તર—પ્રાક્ષાત મોક્ષ નહીં, પરંપરાથી મોક્ષ જવાના સંભવ નથી.

૧૬ પ્રશ્ન—ત્યારે શું રામ નામ-ભગવત નામો-પ્રાર્થના મોક્ષ થવાનું શાસ્ત્ર કહે છે તે ખોટું છે ?

ઉત્તર—ના, ખરું છે, પણ જેમ, એક ખેડતે કહ્યું કે, હું જમ્મ જીર્મ એટલે, હજા છે તે ખરું જીર્મ છે. હવે કહે, હજા પેટું જીર્મ શી રીતે અને ? જીર્મ તો પ્રાણ છે. પ્રાણ મૈયા તો જીર્મ મૈયા પરંતુ

પરંપરાથી એ તેનું કહેવું ખરું છે. હજીથી જગીનખેડે છે, અજ પાંચ છે. તે ઉભે છે, તે સ્વચ્છ કરી રાંધી ને ખાય છે, તેથી પ્રાણુ ટકી રહે છે તેથી જીવે છે. એમ પરંપરાએ હજી તેનું જીવન છે. હજીનું કાષ્ટ કંઈ તેનું જીવન નથી-એકમે-તે લાકડું કરી ખાતો નથી. તેમ, રામ નામનું એકામ ચિત્તે સ્મર્યું કરતાથી અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે, તેથી વૈશ્વવ્ય થાય છે ત્યારે વિષયોમાંથી રાગ નાશ છે તેથી અખંડ જ્ઞાનરૂપ હૃદય ઉપર પ્રીતિ થાય છે ત્યારે તે સદૃશરૂપ જે સમ-આત્મારામ તેનું જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે મોક્ષ થાય છે. જ્ઞાનાદેવદે મુક્તિસ્થાત ॥ ઋતે જ્ઞાનાદમુક્તિઃ એવેદતી શ્રુતિ સ્પષ્ટ કહેછેકે જ્ઞાન વગર મોક્ષનથી-જ્ઞાનથીજ મોક્ષથાય છે. જ્ઞાન છે તે મોક્ષ નું સાક્ષાત્કારણ છે, અને રામનમ સ્મર્યું-શુભ નિષ્કામ કર્મ ઉપાસના વગેરે પરંપરાએ કારણ છે,

અર્ધા પ્રાણીનાં ચિત્ત કાર કાગળ જેવાં છે, કારા કાગળ ના કટકા ઉપર પાંચ રૂપીઆ, ૧૦ રૂપીઆ, ૧૦૦, હજાર, લાખરૂપીઆ, વગેરે જેવી છાપ પડે છે તેટલી કીમત મળે-મળાય છે. તેને કાલ છેડતું નથી, કેમકે એવીનું તો મુનેગાર કર્યું એમ માને છે-તેમ, અર્ધાના (કારાકાગળ જેવાં) ચિત્તપર, રામના સ્મર્યુંતા, હરકોઈ હટદેવની ઉપાસના પ્રેમ-ભક્તિ નિહાળી. ગમે તે શુભાશુભ કર્મની, કે અધર્માત્મેય જ્ઞાનની, જેવી જેવી છાપ પડે છે, તે હિસાબે કીમત અંકાય છે-ઉચ્ચતા સ્વિકારાય છે.

૧૭ પ્રશ્ન—માયાનું સ્વરૂપ શું ?

ઉત્તર—જે નથી છતાં અવિચારથી દેખાય, અને વિચારથી નથી દેખાતું તે. માયા=મા=નથી, અને યા=જે. જ વિચારે યા સા માયા=જે નથી-છે નહીં, તે માયા.

૧૮ પ્રશ્ન—એવી માયા તમે ક્યાં બેઠી ?

ઉત્તર—જાર ભુમિમાં મૃગચણુનાં જળ, નથી છતાં સાચુ જળ વા દેખાય છે, પણ તે પીડતે તથા મગાડતા પાસે જતા જઇએ તો સ્વદીને થાકી જવાય, પણ જળ હોતુંજ નથી તે નહીજ મળે એમાં આશ્ચર્ય નથી. જે વિચારીને બેઠાએ, તે મોહ અને આશ્વાસો આપના જરાનો-તે લેતા અમ કરીએજ નહીં (નથીજ-ભાતિ છે એમ ભણીને).

૧૯ પ્રશ્ન—માયા અસત છે છતાં અર્થ-કાર્ય કરી શકે છે, તે શી રીતે?

ઉત્તર—એક બાળકને કહ્યું કે પેસા વડ આગળ મને ભુત મળ્યો તે મોડા અને કાળો છે. તે વાત બાળકે પોતાનાં મનમાં સાચી માળી રહે કીધું. એક દીવસ બીજા બાળક બેઠે ત્યાં ગયો, અને યાદ આપ્યું કે

અહીં તો ભુત છે, તેથી તેને ૬૮ થયેલું તેવું ભયંકર ભુત પોતાની મેળે કદથી મરણ પામ્યો, તેથી અસત્ જતાં પણ આવી રીતે અર્થ—કાય કરી શકે છે.

૨૦ પ્રશ્ન—આ જગત છેજ નહીં-થયુંજ નથી, એવો શ્રી યોગ વાસિષ્ઠ, ગીતા, ઉપનિષદાદિનાં સિદ્ધાંત છે, ત્યારે જો છેજ નહીં, તો દેખાય છે કેમ ?

* ઉત્તર—મૃગજળ દેખાય છે તે, છેજ નહીં જતાં કેમ દેખાય છે તેમ. કારણ જ્ઞાપ્તિ અને સૂર્યનાં દીપ્તિના યોગથી મિથ્યા ભાસે છે—ત્યાં જળ; છેજ નહીં જતાં દેખાય છે, તેમ,

૨૧ પ્રશ્ન—કેને તે દેખાય છે ?

ઉત્તર—હરણ વગેરે. પશુ, બાળક, અજ્ઞાની મુદ, એટલાંને તે મૃગજળ સાચું દેખાય છે. તેને સાચું સુખત્વ કારણ માની, તેમ આસક્ત થઈ, તેવું જળપાન કરવા વગેરે સુખ લેવાને દોડી દોડી તાપ તરફ વેદી ચઢી ભરી કલેશ સહન કરે છે. તેમ, આ જગતરૂપ મૃગ-જળ, પશુ વગેરે અજ્ઞાતા જનને સાચું ભાસે છે, તેથી તેમાં સુખ લેવા આસક્ત થઈ ત્રિવિધી તાપનાં દુઃખ સહન કર્યા કરે છે, ને મરે છે અને જન્મે છે. સમગ્ર સુખ જાણીતો મોટો પુરૂષ તેમાં સત્યત્વ બુદ્ધિ કરતો નથી. તેને પણ તે દેખાયતો છે તેવુંને તેવુંજ, પણ તે જાણે છે કે, એ કાંઈ નથી, તેથી તે દોડી મરતો નથી. તેમ, વિદ્વાન (જ્ઞાની) જગતને તદત મિથ્યા ભ્રાંતિ જાણીને આસક્ત બની દુખી થતો નથી.

૨૨ પ્રશ્ન—અધ્યારોપાપવાદ એટલે શું ?—

જા૦—એક રાત્રીને સ્વપ્ન થયું, તેમાં એક રાક્ષસ આવ્યો, તે બધાને ખાતો આવ્યો અને રાત્રીને શોધતો આવી ખજાના પર જઈ એટલો એવું જોઈ રાજા ગોડો અધંગ્યો. અને, કેમ થશે—હવેશું થશે? એવો ચિત્ત જનમ થઈ ગયો. મુઠક ભ્રાંતિ પડી ગઈ. પ્રધાન, પ્રજા, પરદેશ, વગેરે ભોકામાં વાત ચાલી. તેવામાં એક દયાળુ સતે તે વાત સંભળી, અને કહ્યું કે, હું આવી સારા કહેલું. સંત આવ્યા, અને એક મનુષ્યને કહ્યું કે હું જે કંઈ કહું તે, હાથ—હાથ કર્યો કરજે; વધારે કંઈ ટહાપણુ નહીં કરતો. સગ

* સ્વામિ શ્રીવામદેવાનંદજી. સંવત ૧૯૪૦ માર્ગશિર્ષ વદ ૧૧ શોભે—મુરત બી વડોદરે જતાં દેનમાં.

ને વચ્ચેમાં રાખીને આસપાસ ચારપાંચ જણ બેઠા. સતેવાત હરકરી, કે, આજથી પાંચમા દીવસ ઉપર રાત્રે ૧૨ વાગે એક બ્રહ્મ રાક્ષસ આ શહેરમાં આવેલો. (રાજની જાણીતી વાતઆવી તેથી રાજાએ કાનદીધા— સાંભળવા લક્ષ્યાપ્યો.) પછી તે રાક્ષસતો રાજાને ખાવાનેમાટે ખળના પર જઈ બેઠો. બધું ધુળ ધાણી કરવા માડ્યું. હું એક પર્ણ કુટીમાં હતો ત્યાંથી અલીને વિચાર્યું કે, અરે ! આપણા રાજાને મારશે. હમને સાધુને કંઈ બચનથી, તેથી ખળના આગળ ગયો. અને હાથમાં અંજલી ભરી રાક્ષસપર નાખતાંજ તે બળીને ભસ્મ થઈ ગયો. જીવીવાત માનતા હોવતો ચલો રાજાજી! જીવો હવેત્યાં(તેરાક્ષસ)છે? કહ્યા, રાજાને લાગ ગયા. જીવે છે તે, ત્યાં હતે જ ક્યારે કે હમણું હોય!! રાજાએ જોયું કે, નથી—બળી ગયો. ત્યારે રાજાનું ચિત્ત ડેકાણુ આંધુ, ને જ્ઞાંતિ મધ. તેમ, જીવરૂપ રાજાને જગતરૂપ જ્ઞાંતિ થઈ. હવેતેને શરીરે ખસેડવી, તેથી સંત—મુદ્દાએ તેનો આરોપ કરી વિસ્તાર વર્ણનથી કલ્પના કરી કહી બતાવ્યું. પછી તેનો અપનાદ કીધો, ત્યારે શાંતથઈ. રાક્ષસ કંઈ હતોનહીં, પણ જ્ઞાંતિ ખસેડવા ને અધ્યારોપ (કલ્પના)કરવો પડ્યો, ત્યારે પ્રથમ ખાત્રીથઈ; પછી(ભસ્મ કીધો, એશવદથી) અપનાદ કીધો. એરીતે જગતનો અધ્યારોપાપવાદ હમે કરીએકીએ—એમ મહાદેવે વસિષ્ઠમુનિની શંકાના ઉત્તરમાં કહેલું હતું.

પ્રશ્ન ૨૩— બ્રહ્મા રજેગુણી છે ત્યારે તેની સૃષ્ટિ સત્વગુણ તમે ગુણવાળી પણ હોયછે, તેશામાટે?—જા.— દરેક વ્યક્તિમાં એક ગુણનું પ્રાધાન્ય હોયછે તો એ ગુણ ગૌણ હોયજ. બ્રહ્માને વિશે રજે ગુણ પ્રાધાન્ય છે, પણ સત્વ તમ ગૌણ હોય છેજ. એકજ ગુણ કદી હોઈ ન શકે-વિષ્ણુ ને વિશે સત્વ પ્રાધાન્યછે તો રજ તમ ગૌણ છે. રૂઢમાં તમસ પ્રાધાન્ય મનાયછે તો સત્વરજ ગૌણ હોય છે. પછી તે કોઈમાં ન્યુનાધિક અંશે હોય, એ સ્વાભાવિકછે. પૃથ્વીમાં પૃથ્વી ગુણ્યછે, પણ જળતેજ વાયુ આદિય ગૌણ હોયછેજ. પૃથ્વીમાંથી જળ નિકળેછે,ગરમી છે વાયુછે, પોલાણપણ છે. તેજ પ્રમાણે દરેક ગુણ્યમાં અન્ય ગૌણ હોયછે. એ રીતે સઘળું વિશ્વ ત્રિગુણ્યજ.

પ્રશ્ન. ૨૪— સર્વજગત સંવિત (ચૈતન્ય) મયજ છે, તો મુહું કેમ એટલું નથી કરતું?

જિતગ.— આપણા સંકલ્પથી સ્વપ્ન થયું, તેમાં અનેક પ્રાણી થાય છે, જીવેછે, મરેછે, જાયછે, તે બધું સંકલ્પ માત્રજછે— આપણું સંકલ્પજ.

તે સંવિત ચિદ્રાસરૂપજ છે, તેજ રીતે બ્રહ્માના સંકલ્પથી આ સૃષ્ટિ થયેલ છે. સંકલ્પનાંજ તમેહમે અને આ જગત છે. તે બ્રહ્માના સંકલ્પની રચના છે. તેમાં જોઈ નીતિ (તે સંકલ્પસાંજ) બધું છે, તે પ્રમાણે અમુક અંકસોજ વખત છે; અમુક કાળે અમુક જગે દેહરોડે, છતાંદ નીતિ બધાવા પ્રમાણે તે સંકલ્પનાં પુત્રાંનું થયું જાય છે. વારત્કેસો સંવિત રૂપજ છે. મરતું જીવતું સર્વ સંકલ્પરૂપજ છે.

પ્રશ્ન ૨૫ — શ્રેષ્ઠ શું અને વંડાસુતવત્ આ જગત મિથ્યા છે, એમ કહ્યું. અને વળી જાંઝાના જગ અને રજતુમાં સર્પ, સીપમાં રૂપું. એ બધું જો માસેછે, તેરીતે આ જગત મિથ્યા છે, એમ કહ્યું હવે પ્રથમનાં દ્રષ્ટાંતે પીત્રકુલ છેજ નહીં. એમથયું(જેન, સસલાંનું) સિંગડું અને વંડાનો પુત્ર હોયજ નહીં તેડુંથયું.) અને પીત્રનાં દ્રષ્ટાંતે કસીને તો માસેછે પણ મિથ્યાછે એમથયું. ત્યારે એનું શું કારણ — કહી જાત માનવી—જા— પ્રથમનાં દ્રષ્ટાંતે અજાતવાદરૂપે જો કહ્યું તે સત્ય કહ્યું —જગત છેજ નહીં તેનાં દ્રષ્ટાંત કહ્યાં, પયુ તે જગારે અધિકારને નહીં સમજાયું અને એકજોડે, મહારાજ ? આ દેખાયછે જતાં “ છેજ નહીં ” એમ કેમ કહેવાય ? ત્યારે વિવર્તવાદરૂપે કહ્યુંકે, જો દેખાય છે તે, જેમ જાંઝરનાં જગ દેખાય છે તે વાસ્તવે છેજ નહીં, રજતુમાં સર્પ છેજ નહીં સીપમાં રૂપું આંતિથીજ દેખાય છે પણ છેજ નહીં, એ રીતે વાસ્તવે નથી.

પ્રશ્ન ૨૬ — જે સિદ્ધ પુરૂષો છે. તેમના સંકલ્પ સિદ્ધ થાયછે. હવેબ્રહ્મા જેકે સર્વથી જોઈ સિદ્ધ પુરૂષ — સત્ય સંકલ્પ છે, તેથી આ રચાઈ છે તેને કહી તે એમ કહેશેકે, લવપાત્રી જાવ, જો ને કસીકસી ખનશે. કેમકે તે બધું કરતાં અત્યંત વિશેષ સિદ્ધ સંકલ્પ તે બ્રહ્મા છે. પણ જે સિદ્ધમાંથી એક એમ કહેકે, આ વારી છે ત્યાં નુખર થાય અને બીજાં કહેશેકે, આ વારી વિશેષ દુષ્ટરૂપ ભાવ(નગર નુશાવ) તો કેના સંકલ્પ સિદ્ધ થશે ? — જા — જે વખારે તપસ્વી — વધારે પુરૂષાર્થો હશે તેના સંકલ્પ પ્રમાણે થશે.

પ્રશ્ન ૨૭ — શ્રી કૃષ્ણ કહેછેકે, સર્વને વિશે અંતયોમિરૂપે હુંજ રહેલેકયું. બ્રહ્મ શરીર માસં છે. સાધુ જગે. કહ્ય પડેછે ત્યારે તેમનું રક્ષણ કરી અધર્મને ત્યાગ કરવા હુંજ લીલાતનુ ધારણ કરું છું. ત્યારે જો બધાં

શરીર પ્રભુનું છે, અને તેમાં તે પ્રભુ રહેલો છે, તો પ્રભુને સાધુ અને દુષ્ટ શા ખાટે હોય ? તેને તો પદ્મજલ નરખા હોવા જોઈએ, અથવા તેણે એમ કરવું જ શું પણ જોઈએ ! પ્રથમ પાંચ સરળતા માધુ-સારાજી ઉપન કરવા જોઈએ, તો પછી દુષ્ટતા નાશ ખાટે લીલાવતુ નહીં લેવું પડે ?

ઉત્તર—શ્રીહરિ કહે છે કે—મારે વિષે ધર્મ, અધર્મ, લાભ, અસાધુ એવું કંઈ નથી. હું જન્મતા નથી, ને કંઈ કરતા નથી, પણ પરિણામીય લાંબુનોમ્ વિનાશાયક દુઃક્રમ એવું જે કહ્યું તે કોની દ્રષ્ટિને લઈને કહ્યું છે તે સંમતી. એ કથન અજ્ઞાનીની (તમારી) દ્રષ્ટિને લઈને છે; જ્ઞાનીની દ્રષ્ટિથી એ કહ્યું નથી. જેમ દોરડી પડી હોય તે જોઈ સપ બ્રમ થી બાળક રહે છે ત્યારે તેનો બાપ “હત, હત” કહી હાથ ટોંકે છે, પછી બાળકને કહે છે. પછી બાળક સંચળે છે ત્યારે પુછે છે કે સર્પ તો હતોજ નહીં ત્યારે બાપા તમે, હત હત કરીને હાથ તથા લાકડી શા ખાટે ટોંકેલાં બાપ હવે શું કહે ! છેવટે કહે છે કે, બાઈકે તારોબપ મટાડાસ(ટાંકેલાં) તેમ તમે અને લોકોએવું કહ્યા કરાછો કે, પરમેશ્વર હમ્મશ્ રક્ષકરો, અમુક દુષ્ટ દુઃખદેહ તેનો નાશકરો. તેથી તે તમારા બધાના સંકલ્પથીજ લીલાવતુ પ્રકટ કરવું પડે છે. જેન, જન્યતાના દ્વં સંકલ્પથી સ્વપ્ન થાય છે. તેમાં જન્યતામાં જીનો કે વાવના દ્વં સંકલ્પ થયેલો હોય તે સ્વપ્નમાં જી અથવા વાંધ થઈને (તે સંકલ્પ) પ્રતીત થાય છે. એ તમારોજ સંકલ્પ છે. તેથીતે હું પ્રકટ ચાઉં છું.

૨૮ પ્રશ્ન—મહા-જ્ઞાનીની સુક્રિત થાય, અને બીજાની ન થાય એવું કારણ શું ?

ઉત્તર—આપણને ટાંકવાય છતાં ધરમાં બેસી રહીએ, વળી વસ્ત્ર કે અગ્નિને પાસે રાખીએ પણ નહીં, અને બુધ પાડીએ કે પેશા બીજા લોકોને સુખ તડકા દે છે, ને હમને નથી આપતો, તે શું એ કુખંતા નથી ? એવું કહેનારમાંજ હોય છે, સુખનો હોય નથી. સુખ ત્રિ સામો જાય ધરથી બહાર નિકળે—તડકે જાય અથવા વસ્ત્ર લાવી ઓઢે, અથવા અગ્નિનું ધરણુ લે, તો સુખ તડકા દે છેજ, વસ્ત્ર ગરમા આપીજ, અગ્નિ ટાંકે હોઈડોજ તેમ, જે ઉપર સામુ જાય—પ્રભુનો આશ્રય લે, સપ દમ વિવેક વૈરાગ્યદિ સાધનમૂલક વસ્ત્ર ઓઢે તો (તેથી ટાંકે નરજ—અર્થાત) જન્મ પર્ણનો ભય બંધી સાંધી થઈજ. સુખ કંઈ તેથી સામે તેના ધરમાં અર્થ

ટાક નહીં કાઢે. સૂર્યને કોઈ વહાણુ અગમ્યમણુ નથી. તેમ, ઇશ્વરને કોઈ પ્રીય કે અપ્રીય નથી. પુરુષાર્થ કરીને સાધન સંપન્ન થઈ જે તેને શરણે ગય છે તેના ત્રણે તાપ મટાડે છે. વાસ્તવે તો ઇશ્વર, ગુરુ કે શાસ્ત્ર, કોઈ મુક્તિ આપતુ નથી, પણ આત્મસન્ન મુક્તિ આપે છે પણ તેને માટે ઇશ્વરની કૃપા થાય તો ગુરુ અને શાસ્ત્ર દ્વારા તે પ્રાપ્ત થાય છે, માટે ઇશ્વરની કૃપા મેળવવા તેનું શર્ણુ લેવું જરૂરનું છે.

૨૯ પ્રશ્ન—પગ અથવા હાથ ભાંગવા વગેરેથી હરકોઈ શારીરિક આધિને લીધે, અને મનની અનેક ચિંતા આદિથી, અર્થાત આધિથી અને વ્યાધિથી જે કંઈ દુઃખનું ભાન થાય છે તેને સુખ માનવું કે દુઃખ માનવું?

જિવંત—સુખ અને દુઃખ એક ઉપાધી છે. પોતાનાં સત્સ્વરૂપ—આત્મા ને વિષે એ કલ્પિત સુખ અને દુઃખ કાંઈ નથી. સ્વરૂપ તો (આપણું) કેવળ અખંડ સુખરૂપજ છે. કોઈ અન્ય મનુષ્યાદિ પ્રાણીને એવું કંઈ દુઃખ થતું જોઈને તેના ઉપર દયા દ્રષ્ટિથી (અથવા સ્નેહ ભાવથી) તેને સાંજ કરવા તેનું દુઃખ મટાડવા ઔષધોપચાર આપણે કરીએ છીએ, તેજ રીતે આપણા પદ્મ હૃદયને સારા કરવા મદ્યમપટા ઔષધ તથા ચિંતાને હઠાવી કાઢવા સાંજ વિરેક વૈરાગ્ય વગેરેના વિચારરૂપ ઉપદેશનો પ્રયોગ કરવો. બીજા મનુષ્યાદિને જેમ આશ્વ વગેરે કરી સુખનું ભાન કરાવવા પ્રવૃત્તિરૂપ પ્રયત્ન કરીએ તેરીતે (આપણાં મનાતાં) શરીરને કરવું સ્વરૂપે તો પોતે પરમાનંદમય છેજ; સુખ અને દુઃખ મનનીજ કલ્પના છે સુખ માનવામાં આનંદ હોય તેજ દુઃખનું, અને દુઃખ માન્યું હોયતે સુખનું કારણ ઘણીવાર થાય છે.

પ્રશ્ન ૩૦— કાનમાં આંગળી ડાબી એકાંત બેઠીને સ્થિર ચિત્તથી સાંભળીએ છીએ તો અંતરમાં ધ્રુવવાટાનો— ધ્રુવરા વાગતા હોય તેવો વગેરે શબ્દ — નાદ સંભળાય છે, એ શું હશે? — જા— આખા શરીરમાં રહેરહે (દરેક નાડીએ— સ્નાયુઓ વગેરેમાં) શોહીનું કરવું થાય છે (circulation of blood) તેનાથી સુતવાટા— અવાજ થાય છે. તે શોહીના વેગથી ફરવાના અવાજમાં શબ્દ શું હોય? કાનમાં આંગળી ડાબી, પદ્માસનાદિથી બેઠીને, એકાગ્રમન કરીને જુવો, એમ કહી શુદ્ધ એવું કર્તવ્ય સુચરે છે. તેનો આશય હેતુ માત્ર વૃત્તિને એકાગ્ર કરી જ્યાં સ્થિર રાખીને જેવું કંઈપણે તેણે ભાસેછે; કેમકે વૃત્તિમાં રહેલો ચૈતન્યનો

જે પ્રકાર છે તે એક સ્થળે એકઠો થઇ વિનળી નેવા ચમકારા વગેરે પ્રકારાદિક બાસે છે. તાત્પર્ય એજ કે, જીતિને એકાગ્ર કરવાનું એક સાધન છે : એ ભોહીનું ફરવું થાય તેથી શબ્દ-અવાજ-તાદ થાય તેમાં શું શબ્દ-એ શું શબ્દ કહેવો વાર ? ! પાણીનો વેગ જોરથી વહો જાય તેના જે ધ્વનિ થાય, તેમાં શું શબ્દ કહેવો ? ! તે પ્રમાણે છે. (છતાં, હું અથવા સોહં એવો શબ્દ થાય છે, એમ કહીને તેમાં લક્ષ સ્થાપી રહી, પછી હો અને હંતી સંધીમાં-વર્તમાન કાળમાં જ્યાં નિર્વિકલ્પ અવસ્થા છે તેમાં ધ્યાન-ચિત્ત શબ્દવાને ઉપદેશ છે તે માત્ર પોતાનો સત્ય નિર્વિકલ્પ વ્યાપક બ્રહ્મ સ્વરૂપમાં રિચતી થવાના અભ્યાસ રૂપ અહંબ્રહ્મ ઉપાસનાનો ક્રમ દર્શાવવામાં આવે છે.)

+ વિચાર શક્તિ વડે આપણે વિચાર કરીએ છીએ. તે વિચાર શક્તિ-જ્ઞાનતંત્ર મગજમાં છે, જ્યારે પાંચે જૂતાનાં તત્ત્વો નખળાં પડી જાય છે ત્યારે વિચાર શક્તિ ધરી જાય છે, અને વિચાર શબ્દ થવાય છે, ત્યારે સનેપાત વગેરે થાય છે. જેવી રીતે આકાશથી વાયુ, વાયુથી તેજ, તેજથી જળ, જળથી પૃથ્વી, પૃથ્વીથી આપણી અન્ન વગેરેની ક્રમથી ઉત્પત્તિ કહી છે, તેજ ક્રમથી લય થાય છે. અર્થાત્ અન્નાદિના પૃથ્વીમાં, પૃથ્વીનો જળમાં, જળનો તેજમાં, તેજનો વાયુમાં, વાયુનો આકાશમાં લય થાય છે. તે થાં છે કે, જ્યારે શરદી ખૂબ થઇ જાય છે ત્યારે પૃથ્વી તત્ત્વ તેમાં ગળી જાય છે. એમ પણ કહેવાય છે કે મગજ (બ્રહ્માંડ) માંથી અમૃત રસ ઝરપે છે તે બંધ પડી જાય તો, મહા પ્રલયમાં જેમ સમગ્રું જળમય થઇ રહે છે તેમ, શરદી વ્યાપી જાય છે અને દેહ છુટી જાય છે. પછી, જળમાં વડવાતળ અગ્નિ રહે છે તે પ્રકટ થઇ જળને શોષી લે છે તેમ, જોરમાં શ્વાસ વેહેવા માટે છે. તે જોરસાથી નિકળતા અગ્નિના સુસવાટાની ઉજ્જ્વળતાથી શોષણ થઇ જાય છે, અને શ્વાસવાયુ વહો જાય છે. પછી, ધીમે રહીને પાછળથી જેમ રાજની શ્વારી આવે છે તેમ, નાભીએથી સૂક્ષ્મ પ્રાણ વાયુની શ્વારી નિકળી આવે છે; તે વાયુના શ્વાસમાં સહ શોષણ થઇ જઇ સૂક્ષ્મ પ્રાણ ફક્ત દબને (ઝટવારમાં) નિકળી જાય છે. તે

* ઉપલા બે પ્રશ્નના ઉત્તર શ્રીમત્ નૃસિંહચાર્યથી અપાવલા, છે. + વિશેષ વિવેચનરૂપ પ્રશ્નાસો શ્રીમત્ નૃસિંહ બગવાને કરેલો તથા આકાશથી આણું આણું એકે શું તે વિશે વ્યાખ્યાન રૂપ કથન કરેલું તે ઉપદેશામૃત પ્રવાહનું મિત્ર પણ આ સ્થળેજ આલેખ્યું છે (બજાનનું કારણ શું-ત્યાં સુધી)

આકાશમાં ક્યાં જતો હશે, એ વિચિત્રતા શાસ્ત્ર અને ગુરુ મંચ છે. જ્ઞાનીના પ્રાર્થના ત્યાં અંતરમાંજ સમાઈ જાય છે. કેમકે તે અભેદ બ્રહ્મરૂપે થવાથી કોઈ વાસના તેની રહેલી ન હોવાથી તેના બાવી જન્મનેના અભાવ શ્રુતિ સિદ્ધ છે.

આકાશમાં વાયુ ક્યાં હશે ? એ શોધવાની જરૂર નથી. જ્યાં પોલાણ ત્યાં બધેજ વાયુ બરેલો છે, તે સમરૂપે છે, તેને વિશેષ રૂપે જેવા જણવા સારૂ પંખો હલાવતાં તરત માલમ પડે છે. નાભિમાં સૂક્ષ્મ પ્રાર્થનો અંકુર, અને મધ્યમાં બરાબર જોરમાં વહેતો લાગે છે, અને અંતમાં ધણી સૂક્ષ્મ હોય છે. તેમ, જો એ આકાશમાં જીર્ણ ભાગમાં સૂક્ષ્મ, મધ્યમાં આ પ્રત્યક્ષ વિશેષ વહેતો જણાય, અને પૃથ્વી ખોદતાં તળીએ સૂક્ષ્મ વાયુ હોય છે. એ આકાશમાં વાયુ જ્યારે નિરપેદ થઈ રહે છે, ત્યારે ધન આકાશ રહે છે. એવાં ધન આકાશવત્ વૃત્તિઓને ક્ષવી. પછી કહે છે કે, એવાં ધન આકાશથી આધુ-“આકાશથી આધુ” ચાલવુ,” તે શું ? અર્થાત્, એતો બ્રૂતાકાશ રૂપ આ જગત-દ્રશ્ય સંસાર છે તે ખનોમય જાણી, તે ચિત્તાકાશને ભેદી તેના સાક્ષી-પ્રકાશક ચૈતન્ય રૂપ ચિદાકાશમાં જઈ સમવુ-“શુદ્ધચૈતન્ય સ્વરૂપે તદ્રૂપ થઈ અહંમત્ત્વ રૂપ મન-પણાને ઓગાળી નાખવુ”-તે સત્સ્વરૂપમાં મળી જવુ”-અભેદપણાને પામી જવુ. એજ શૈવશાસ્ત્રી નારાયણ ભગવાન પોતેજ થયો. શૈવ જે આકાશ છે તેમાં થયન કીધું એટલે ધનરૂપે-પૂર્ણપણે વ્યાપ્ત છે એમ પરબ્રહ્મરૂપે પોતાને જાણી શોત સુખરૂપે થઈ રહેવું તે.

આકાશથી પ્રથમજ ઉત્પન્ન થનાર વાયુ છે, તેથી વાયુને કૃતલાક આદ્યપુરૂષ કહે છે. આકાશાદિ જગત ત્રિગુણાત્મક છે, તે મિશ્રણોના અનેક પ્રકારથી વિચિત્ર છે. જેમ લાલ અને ચેતરંગ મળવાથી, એક નેવજળ એવો ગુલાબી રંગ થાય છે. તેમજ સ્વેત પીળો, લાલ લીલો, કાળો લાલ, લીલો પીળો વગેરે, અનેક એવા મેરંગના, ત્રણ રંગનાં, અને પધારે રંગનાં મિશ્રણથી અનેક તરેહ તરેહના વિચિત્ર રંગો થાય છે. તેમ, સત્વ અને તમ, સત્વ અને રજ, તમ અને રજ, સત્વતમ અને રજ રૂપાદિ બેબેના અથવા ત્રણના ન્યુનાધિકાંશો અનેક પ્રકારના યોગથી જુદી જુદી વિચિત્રતા બાસે છે-કામરશ્મિતરે જગત બાસે છે. બ્રહ્મ અખંડ અનાદિસિદ્ધ જ્યારનું છે ત્યારનું, એ યોગ અને અનંતશક્તિ-ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિ વગેરે જે સ્વાર્ભાવિક છે, તે પણ છે. કોઈ જગતની કૃત્ત્વસિ અગિયાર કરવાની નથી, અદૈત બ્રહ્મજ છે.

આકાશથી આપુ ચાલવું એટલે અંતરાલયમાંજ—આંતરિજન્ય આ દ્રશ્યમાંજ અથડાયા કરવું નહીં. જેમ છે એમ જાણીતે, એટલે સવળી આંતરિજન્ય, મિથ્યા છે. એમ ખાતરી પૂરેક, ભણીને પોતે નિજ સ્વરૂપે રહે, અને નિઃશક્તિ બની આકાશનાં અંતરાલયથી, આશી—આશાના સંચિદ્ધાન્તે, અલ્પ સ્વરૂપમાં લય થઈ જાય, તેને એ અંતરાલયની આંતરિજન્ય બટકનાં હુકમો—પડી જાય છે.

કોઈ અનંત અક્ષર કહે છે, કોઈ ૨૧ કહે છે, કોઈ ૧૮ કહે છે, કોઈ ૭ અને કોઈ ૩ કહે છે. તે બધું હીક છે—બધું ખરું છે. અપાર અનંત અંતરાલયમાં જીવી કલ્પના કરો તેવી ભાસ છે. આવસ-બાજી સળગાવી મુકવડને હાથી ઘોડા રથ વગેરે બનાવ્યાં. તેમાં હાથીની મુઠ વાંકી કેમ છે, ને ઘોડાના પગ આવા કેમ છે, એવી નકામી દલીલોની જરૂર નથી; કેમકે કાણુ પછી બધું હડી જવાતું જ છે. તેમ, જગતની કલ્પિતિ આમ કેમ કહી અને તેમ શા માટે કહી, તેમજ ૨૧ કેમ કહ્યું અને ૧૮ કેમ ન કહ્યું, એવા તર્કની જરૂર નથી. કેમકે જ્ઞાનાત્મિક લાભતાં કથું રહેવાનું નથી. બધું મિથ્યા સમજાવાથી હડી જવાતું છે, તો પછી નકામી મગજ મારી કરી શાસનો બચા શા માટે કરી નાખવો ?? કલ્પિતી વારુ વિકારે ૦

૩૧ પ્રશ્ન—આપે કહ્યું કે તત્ત્વો નબળાં પડી જવાથી મૃત્યુનો સંભવ છે, પણ દેહને એકદમ બધાં તત્ત્વો નબળાં પડી મરી જાય છે, ત્યારે અનુક્રમે ભૂતોનો લય એને શી રીતે થયો કહેવાય ?—જા—એકદમ કમક દેહને બહાર થઈ ઉઠે છે ત્યારે મધ કે ધા પાતળું થઈ જઈ ટપકી ગળી પડે છે, તેમ એસે અગ્નિનો જેસે એકદમ થવાથી તુરત બધાં તત્ત્વો નબળાં પડી જઈ તત્કાળ પ્રાણ જાય છે.

કર્મની ગતિ બહુ ગહન છે. તેથી દમ-પ્રદાતાની સત્તા પ્રમાણે દેહનું કેવાં કર્મનું કેવું દમ કહી વખતે કેવી રીતે મળશે તે જાણવું શક્ય નથી, તેમ તેનાથી કંઈ લાભ નથી. પ્રત્યેક વ્યક્તિએ પોતાનાં અનંત મર, અખંડ જ્ઞાનમય આનંદધન અક્ષરત્મકને અનુભવી તેમાં સામી જવું એજ ઈષ્ટ કર્તવ્ય છે.

૩૨ પ્રશ્ન—સુવેશનાં સંપ્રદાય પાકળ મુઠ આપવડનું કારણ શું ?

ઉત્તર—મુઠ જ છે તે એક અભિમાન દર્શાવવાનું રચન છે. અમુક વ્યક્તિ પોતાની મહતા-એજતા બતાવવાને મુઠ પર હાથ રાખી કહે છે કે, હું હતો તો આમ થયું, અથવા જેજે કામે આવી રીતે

કરે છે કેની. હું તને ખતાવું ત્યારે ખરા, વચેરે. તેથી સુતક કાઢ્યું, એટલે સારી તક કાઢી લીધી. અર્થાત, માઠી તક જે અગાનરૂપ અહં વૃત્તિ તેને કાઢી નાખી (મુઠ્ઠા મુઠાવી) અને વૈરાગ્યવાન થઈ બ્રહ્માનંદમાં મગ્ન થવું. ઉપરથી જે અહંવૃત્તિ—અભિમાન સુચક મુઠ્ઠા હતી તેને કાઢી નાખી, અને પરમાનંદ ભોમરૂપ સુતક—સારીતક—આનંદ જે ન એ—તળીએ હતો તેને સોધી કાઢ્યો. અર્થાત અહંભાવને દૂર કાઢી, તેની તળે અહં પહેલાંનો જે વર્તમાન કાળનો ગાતા—ચિન્માત્ર સત્તા છે તેમાં સમાવી તે સ્વરૂપના આનંદનો ભોમવટો લેવો, એ હેતુ છે.

૩૩ પ્રશ્ન—શાસ્ત્રમાં માધ ઠેકાણે કહ્યું છે કે, અણુસ્થ ગતિર્નાસ્તિ એટલે પુત્ર વખરનાની ઉત્તમ ગતિ થતી નથી. એમાં શું હેતુ છે ?

ઉત્તર—એ કથન તો યથાર્થ છે, પણ સ્થૂળ બુદ્ધિથી લોકો સમજતા હોય તેમ નથી. એનો આશય બહુ ઉત્તમ છે. બ્રહ્માત્મકમના યથાર્થ અનુભવરૂપ પુત્ર જ્યાં સુધી મનુષ્યને થાય નહીં, ત્યાં સુધી મોક્ષરૂપ સર્વોત્તમ ગતિ પણ પ્રાપ્ત થતી નથી. **જ્ઞાતેજ્ઞાનાન્નમુક્તિઃ ॥ જ્ઞાનાદેવ હિ મુક્તિસ્થાયી ॥** અર્થાત, જ્ઞાન રૂપ પુત્ર થયા વગર મોક્ષ નથી. આ સંસરના ભૌતિક શરીરવાળા પુત્રો જે કે કેવળ સ્વાર્થ પરાયણ અને દ્રવ્યનીજ લાલસાવાળા હોય છે તેઓ શું સ્તિ—મોક્ષ કરશે વાદ ? બીજા કંઈ સુઝ પુત્રો હશે તો તે પિંડજાન કરશે તો તેથી તો બાપને જન્મ લેવો પડશે : અને કદાપિ બાપ જે જ્ઞાન સંપન્ન થઈ મોક્ષ પામ્યો હોય તો તે છેકરને ગતિ કરવાની રહેતીજ નથી. વળી કુપુત્ર થાય તો એકોતર પેઢી બોલે છે એમ કહેવાય છે. અર્થાત, જો એકોતર હોય, તો શું બધા થઈ ગયલા (૭૧) શું બેસાડી મુક્યા હશે !! કે, તેને બોલે ! અને શામાં બોલે ! નદીમાં કે દરીઆમાં ? પણ એ વાક્ય સત્ય છે, માત્ર સમજણ ઉઘટી થઈ પડી છે. કુપુત્ર પોતાના બાપની એકોતર પેઢીને ઢૂબાવે છે, એટલે, પોતાના બાપ પછીની (ઉત્તરની) જે પેઢી, તે પોતેજ, તે પોતેજ સંસાર સમુદ્રમાં ડુબે. અગાન અને ગાન (માયા, અવિદ્યારૂપ) બે પુત્ર છે. તેમાં કુપુત્ર જે ગાન છે તે બેગા રહેવું, અને અગાન રૂપ કુપુત્ર છે તે પણ છે તો આપણો તેથી નાશ તો તેનો થઈ શકતો નથી, ત્યારે તેમથી દૂર રહેવું, અથવા આપણાથી તેને દૂર રાખવો, અર્થાત અગાનથી નિવૃત્તિ કરવી. કેમકે ગાન અને અગાન બેકે એક પકાખાપાની શાખા સહજ સ્વાભાવિક અનાદિ છે તે બન્ને રહે, પણ આપણે તો સ્વરૂપ રહેવું, પછી એક પુત્રો બન્ને તેમનાં જામ ક્યાં કરે.

એમ સ્વરૂપે સ્થિત રહેનારને પુત્રોત્ત્વ કશુંજ પ્રયોજન રહ્યું નહિ. સ્વયં સુખે રહ્યો. તો પછી પુત્રો શું મતિ કરવાના ?! મતિ—મોક્ષ તો બ્રહ્મા-ત્મેક્ય અનુભવ પુનઃથીજ સંભવે છે. શુકદેવ, નરસિંહ મેહેતા, બીજા, શંકરાચાર્ય, વગેરે સમર્થ અનુભવી મહાત્માને પુત્રો ક્યાં હતા! શું તેમની મતિ નથી કદા કે? અરે, તેના મહાત્માઓનાં તો કેવલ્ય મોક્ષ થયે એટલુંજ નહિ પણ તેઓના બીજા અનેકનો મોક્ષ કરી મથા. માટે અનુભવ પુત્ર પ્રકટાવે, તો મતિ થસેજ.

૩૪ પ્રશ્ન—અગ્નિનું કારણ શું?

ઉત્તર—અગ્નિ થયુંજ નથી, તો પછી તેનું કારણ શું હોય! બ્રહ્મ છે ત્યાર-પીજ માયા—અગ્નિ છે અને તેથીજ માયાને સત્યા એવી પણ જાણ આપી છે. એ સહજ સ્વાભાવિક શક્તિ છે. શક્તિ પતિથી શક્તિ ભિન્ન હોય નહિ. વાસ્તવેતો બ્રહ્મજ છે, અન્ય કંઈ નથી. મેહનાનાસ્તિ કિંચન. મન અથવા વ્રતિ એવું શું? એવો જ્ઞાતાએ અંતરમાં પ્રથમ વિચાર કીધો. અને સમતાં સમતાં અંદર ઉતરતાં જોયું કે, આશ્ચર્ય, રહેજ અમતકાર-સ્ફુર્તિ—જરા સ્ફુર્તિ બાળે કે—આ—તે પાશ્વ સમાવી દીધું તો કંઈ નથી. વાસ્તવ—સ્ફુર્તિ રહિત નિર્વિકલ્પ શાંત પદે સ્થિતી, એજ સુખ છે.

૩૫ પ્રશ્ન—અઘર પુરાણ છે, તેના કર્તા વેદ વ્યાસ કહેવાય છે, છતાં વિષ્ણુ પુરાણમાં વિષ્ણુથીજ ઉત્પત્તિ અને તેજ સર્વોપરી દેવ છે એમ કહ્યું. ગણપતિ પુરાણમાં ગણપતિનેજ શ્રેષ્ઠત્વ આપ્યું. શિવ પુરાણમાં શિવનીજ શ્રેષ્ઠતા વર્ણવી, ભમવતી ભાગવતમાં દેવીનુંજ સર્વથી શ્રેષ્ઠત્વ બતાવ્યું. સુર્ય પુરાણમાં સુર્યનેજ સર્વનું કારણ કહ્યું. મત્સ્ય કથા વરાહ નારસિંહાદિ પુરાણોમાં તે તે દેવને મોટા-સુખ્ય વર્ણવ્યા. એનું કારણ શું? એકજ ઇશ્વર જે આ વિશ્વ સજ્જનાર પામક અને સંહાર કર્તા હોય તે આવી રીતે લોકોને જ્ઞાતિમાં નાખ્યા જેનું શા માટે કીધું?—હા—ભાગવત, ભારત સર્વ પુરાણો, ઉપપુરાણો વગેરેનો તારખર્ગ—પરિણામી અંતર મર્મિત ભાવ તો, વેદ ઉપનિષદ ગીતાના સિદ્ધાંતાનુસાર, એકજ સર્વાત્માથી સર્વ વ્યાપક પરમ પુરૂષ પરમાત્માને વિશે વાળી અદૈત નિશ્ચય કરાવવાનો છે, દરેક પુરાણાદિમાં જે એકજ દેવ અથવા દેવીનું મહાત્મ્ય વર્ણવ્યું છે તેથી એટલું તો સિદ્ધ થાય છેજ કે, જે તે એકજ છે. પણ તે ભિન્ન ભિન્ન વર્ણવવામાં હેતુ એજ જણાય છે કે, કોઈને યરથી ભાવતી હોય

તેને શ્રીખંડ કે બાસુદેવી કહ્યું તૃપ્તિ થાય નહીં. અને જેને શ્રીખંડ કે બાસુદેવી કે શરે અગર કંસાર જે ભાવનું હોય તેને તેની ભાવતી વસ્તુ શિવાય બીજું કંઈ મળે તો ખાંચ નહીં, તેથી જૂખ્યો રહી પીડા પામે. અર્થાત્-તેમ, એક દેવની યથા રૂચિ મમે તેની ઉપાસના કરી નીતિથી, વર્તન કરી કમળી ચક્રે. અધિકાર પ્રાપ્ત થતાં પરમાત્મ પુરુષમાં પ્રીતિવાળા થશે, એવો સંભવ વિચારી તે રીતે વર્ણવ્યું. કેમકે, હરિરેવ જગત્ જગદેવ હરિઃ પ્રજ્ઞા સર્વ વિશ્વરૂપે છે. બીજું કંઈ નથી, એ ઉચ્ચ ભૂમિકાનું જ્ઞાન એકદમ જેને સમજાનું નથી તેવા અનધિકારી વિષયા સક્ત લોકોને જાણવું દુઃખથી બચાવી ધીમેધીમે ઉન્નતિ કરી ઉપર લાવવા લોકોની મિત્ર મિત્ર રૂપી જોડને, તેને અનુસરી બુદ્ધિમાં ઉપયોગ કાઢી છે. જે સ્થાને જે દેવ શ્રેષ્ઠ કહવા છે તે આત્મ દ્રષ્ટીને લાગતું હતું છે. સમ સર્વત્ર વ્યાપક આત્માની દ્રષ્ટી અંગિકાર કીધા શિવાય ઉપાશ્વર્ય શરીર જે કે ત્રણ ગુણમયજી હોય, તેમાં તો શ્રેષ્ઠત્વ સંભવતું નથી. વળી તે દેવોનાબક્ત માટે ધરેલાં પ્રતીત થતાં લીલાતનુઓ સંકલ્પમાત્ર-જ્ઞાનરૂપ હોય છે, છતાં તેમની સ્તુતિ કરાય છે તે સર્વરૂપે-બ્રહ્મરૂપે કરવામાં આવે છે, તે ઉપરથી પણ સ્પષ્ટ જણાશે કે આત્મ દ્રષ્ટીએજ હતું છે. માત્ર મંદ અધિકારી વિષયો તરફ વહી ન જાય તેને માટે બહુ ગંભીર વિચારથી એ પુરાણાદિ કરવા રૂપ તે સમર્થ મહાત્મા ભગવાન વેદ વ્યાસનો શ્રમ સફળ છે.

૩૬ પ્રશ્ન—પુષ્ટિ માર્ગનાં અને બીજાં કેટલાંક મંદીરોમાં હોળીમાં રંગ ગુલાલથી હોળી ખેલવાના, હીડોળા પારણા, બંગલા, બામ, ફાગ, શાયતી, શૂંગાર, વગેરે કાઠમાઠ બહુ વધી પડેલું જણાયું છે, તેથી શું નીતિના ભંગને સંભવ નથી ?

ઉત્તર—જાણક છેકરાને કવીનાહન ખવાડતું બહુ રહ્યું તોફાન કરે છે, કેમકે કંઈવું લાગે છે તે બહુ દુઃખ-કંટાળો. ઉપજાવે છે, ત્યારે શું કરવું! ત્યાર ઉઘાવવા (આશ્રય લાવવા) ખવાડવું, તો જોઈએજ. તેથી સમર્થ વલ્લભાચાર્ય જેવા મહાપુરુષ આચાર્યવરે તેવા અચાંત બાળકરૂપ મનુષ્યોમાં પ્રેમ ભક્તિ પ્રકટાવવા સાડ બહુ સરળ અને રૂચિપ્રદ સુખદ યુક્તિ કરી છે. ખાંડ ગળી લાગવાથી છેકરાં હોંસે ખાઈ જાય

છે તેથી ક્વીનાઇનને વચમાં છુપાવી-ખાલીને આસપાસ ખાટની આસપાસથી લપેટીને જાળીઓ કરી તે બાળકને ખવાડતાં હોંસે હોંસે માંગીને ખાવા માંડી. અને તાવ ધીમે ધીમે જતાં. બાળક આરોગ્ય થતા માંડ્યું. તેજ રીતે પાંચે વિષયોની (શબ્દ સ્પર્શ રૂપ રસ ગંધની) લાલસાથી લપેટીને ગુપ્ત પ્રેમ લક્ષણ બક્ષિતને ઉપદેશ આપ્યો. તેથી બાળકો દોડી આવ્યાં. અને તે ચિત્તમાં ધારણ કરવા લાગ્યાં; તેથી ભગવત કથા ઉપર, છટ પ્રભુની સેવા પુણમાં, આશિષ ગુરુ વગેરે ઉપર, પ્રેમ લાગવાથી અનીતિથી દૂર ખસતાં ખસતાં પ્રભુમાં-એકમાં આવી ઠરવા લાગ્યા, ત્યારે સુખી થયાં.

હાકોરજી-પ્રભુને માટે અમુક સામગ્રી કરવી છે, અમુક લાવવું છે, ઉપોક્ષણ કરવાં છે, માળા ફેરવવી-ધ્યાન દાન સ્નાનાદિ કરવાં છે, વગેરેમાં અદર્શિશ શેઠાયલા રહી, અમુક અંશે શમદમાદિ સાધન સંપત્તિ મેળવવા લાગ્યા. પરંતુ એટલે દરજ્જે સમજણવાળાં થઈને જે બાળકો વિષયા-સંકત બન્યા રહી ઉપલી ખાંડજ ખાઈ જાય અને ક્વીનાઇન પકડ્યું મુકે-થુંકી નાખે, તો તેને કમી થાય-સસણી થાય-તાવ હડે નહીં અને દુઃખ મટે નહીં, તેમ ઉપલા દાંડનેજ બાઝી પડે, ભક્તિ પ્રેમ શક્તિ પોતાનામાં પેસવાજ નહીં દે, અને અવળે માર્ગે વહી જઈ વિષયોની મોજ મજામાજ ફસાઈ રહે, તો તેના અધ્યાત્મ અધિભુતાદિ તાપ મટે નહીં, માંદગી થતે નહીં, અને ભાવટનિ બ્રમણ છુટે નહીં. અશુભ અયોગ્ય કર્મે વધી જઈ જાદે દુખી થાય છે. તેમ જૂળ સૂત્ર પરોપકારી આચાર્ય ભગવાનનો શું દોષ ? કાંઈજ નહીં.

૩૭ પ્રશ્ન.—પ્રાણાયામ શી રીતે કરવો ? (જ્યેષ્ઠ ઐહિક ખાર માર્થિક ઉત્તરિય થઈ શકે).

ઉત્તર—દરેક પ્રાણીના શ્વાસ અને પ્રશ્વાસ, જે અંદર આવે છે અને બહાર જાય છે, તે દરેક શ્વાસોશ્વાસમાં જે અંતક પરમાણુઓ રહેલા છે, તે દરેક પરમાણુ (Particle)માં પંચભૂત, ચેતન્ય, અને કલ્પના અથવા જ્ઞાન રહેલાં છે. જેવા ગુણ મિશ્રણનું જે પ્રાણી હોય તેવા પરમાણુઓ તેના શ્વાસોશ્વાસમાં રહેલા હોય છે. સાત્ત્વિક હોય તો સાત્ત્વિક હોય. રાજસ તામસ હોય તો રાજસ હોય. તેની જગત કરનારના શ્વાસોશ્વાસ દ્વારા-એક એકના શ્વાસોશ્વાસથી નિકળેલા પરમાણુ પરસ્પરના શ્વાસ સાથે મળી જઈ, તે મગજ (Brain)માં જઈને ત્યાં

તે તેવું કામ કરવા માટે છે. મારેજ સદા જ્ઞાની મહાત્માનેજ સંગ સેવ્ય ગણ્યો છે. જે સારા પુરુષની સંગતી હોય તો તેના શ્રામેશ્વાસના પરમાણુઓ આપણા શ્વાસદ્વારા મગજમાં જઈ આપણી બુદ્ધિને નિર્મળ કરે છે. અને નબળાની સંગતથી નબળા પરમાણુનો સંગ્રહ થઈ તેવી (નબળી) બુદ્ધિ કરે છે. માટે સત્પુરુષોની સંગતિથી ઉત્તમ પરમાણુનો સંગ્રહ કરવો—પોતાનામાં ભરવા, એને પૂરક કહે છે. એવો પૂરક કરવો.

અને આપણી બુદ્ધિ—મગજમાં જે નબળા વિચારોના પરમાણુ હોય તેને કાઢી નાખવા, તેને રચક કહે છે. એવો રચક કરવો.

અને સારા પરમાણુનો, સત્સંગથી જે સંગ્રહ આપણે કીધો હોય તેને કુંભમાં જેમ જળ રોકી રાખ્યું હોય છે તેમ, રોક રાખી દ્રઢ કરવો તેને કુંભક પ્રાણાયામ કહે છે. એ રીતે પૂરક કુંભક રચક પ્રાણાયામથી કેવળ નિર્મળ બ્રમહેક આત્મસુખપ્રદ ઉત્તમ પરમાણુનું આપણી બુદ્ધિમાં સંસ્થાપન કરવાથી, આરામ્ય બલ તેજ જ્ઞાન શક્તિ પામી મોક્ષપદ પ્રાપ્ત થાય છે.—ઐહિક પારમાર્થિક ઉભય હિત સધાય છે.

૩૮ પ્રશ્ન—એક વખતે મુનિ યાગવલ્ક્ય જ્યારે જનક રાજાની દ્વિસભામાં આવ્યા ત્યારે હજારો મનુષ્ય જે ત્યાં બેઠાં હતાં તે ઉઠી ઉભાં થયાં—ઉત્થાન રૂપ સન્માન કીધું. તે જોઈ રાજા સામે જઈ પડે લાગી. સત્કાર કરી લાવી સિંહાસને બેસાડી હાથ જોડી ઉભો રહી સવિનય પ્રશ્ન કરવા લાગ્યો કે, ભગવન! આપનામાં એવું શું વિશેષ છે કે આપ એકને માટે બધા ઉભા થયા?

ઉત્તર—મુનિ કહે છે કે, અરે ભાઈ! મારામાં તો કંઈ નથી, પણ એ ક્ષમાતુ ડંઠ છે. ક્ષમાને લીધે આવી પ્રવૃત્તિ થઈ છે.

૩૯ પ્રશ્ન—જે જગત મિથ્યા છે, અને આમ જ્ઞાનથીજ મોક્ષ છે, તો સ્વર્ગકામો યજેતુ એમ મુતિએ શા માટે કહ્યું? એવી લાલચથી તો ઉલટી જન્મ મરણની શક્તિ કરવા સુચર્યું. ૧-શ્રી-એક આજ્ઞાને મટાડી ન્યાંથી ત્યાંથી લઈ ખોદી ખણી ખાવાની દેવ પંડી ગંધર્વી, સેથી ભયંકર

રોગના બચથી તેને એક વિવેકી વૈદરાજ પાસે લઇ ગયા. તેણે
 બેચું કે એને ટેવ-અભ્યાસ પડી ગયો છે, તેથી મથુરાંની સ્વાદિષ્ટ મુખ
 મટોડી હતી તે લાવીને આપી કહ્યું કે, હે આ મટોડી ખા. તે ખાનાં
 તો સ્વાદ લાગી. ત્યારે વેદે કહ્યું કે હવે પ્રતિજ્ઞા કર, કે ખીજ કોષપણ
 મટોડી ન ખાવી, પણ આ હું રોજ આપું તેજ ખાવી છોડરાને સારી
 લાગી તેથી ખુશથી કહ્યું કીધું. તેથી રોજ દાકતર આપે છે, ને બાબક
 ખાય છે. એમ થોડા દહાડા જવા દઇ એક દહાડો દાકતરે કહ્યું કે,
 મટોડી થઈ રહી છે તેથી હું તે દેશથી લઇ આપું છું—અગર મંગાવી
 આપુ છું. એમ ત્રણ દીવસ વહી ગયા. તેમાં તે બાબકની હાલત પિંડ
 રોગથી નળણી પટેલી નળ્યાન હતી તે સુધરવા લાગી. છોડરાએ વિચાર્યું
 કે વેદ દાકતરો ખરાખર લાગે છે. મટોડી ખસડા મને દુખી રહે નહીં
 ખાવાથી તો હું સુધરતો જાઉં છું. પછી ચોથે દહાડે વેદ કહ્યું, ખા. તે
 વખતે છોડરાએ ના કહી, ને ૧૦-૧૨ દીવસ જવા દીધા, અને તે દરમ્યાન
 ખીજ દવા ખાધી, તેથી તે આરોગ્ય થયો. તેમ, જે વિષયનાં ભોગ
 વેલવતી જ. માંતરથી ટેવ પટેલી છે તે એકદમ છોડાવવા બધ તો તેને
 ખેદ થાય, અને માને નહીં.—તણાઇ તણાઇને તે તરફ ઝપલાન્યા—દોડ્યા
 કરે. તેથી આવી યુક્તિથી ધીમે ધીમે છોડાવાય. વળી શાસ્ત્રમાં એમ પણ
 છે કે, સ્વ (પોતાની) લાચારી પ્રત્યે ગમે તેટલું ચાહે ત્યારે ગમન કરવું,
 પણ પરદારા ગમન દહી કરવું નહીં. આ વાક્યથી પરદારા ગમન કરતો
 એ વિષયો મનુષ્યને રોક્યો—અટકાવ્યો. પછી પુનઃ ધીમે રહીને કહ્યું કે,
 ભાઈ! બાપનો કુવો કાંઈ છુડી મરવાને માટે નથી, એ કહેવત પ્રમાણે
 સ્ત્રી તહારી છે માટે કપરિત દહાડો તેમાં દટાઈ રહેવાનું નથી. ઋતુ કાળને
 પ્રસંગેજ સ્ત્રી સહ ગમન કરવું, અમાસ, પૂર્ણિમા, અષ્ટમી, એકાદશી,
 સંક્રાંતિ, પર્વણી, શ્રાદ્ધના દિવસ, જ્યાંનિ વગેરે દીવસો પણ વર્જ્ય છે—
 સ્ત્રી સહ ગમન કરવાનું નથી. બે એ શાસ્ત્રની આજ્ઞા નહીં માનશે તે
 અમુક અમુક કાયદર પાપનો ભાગી થઈ તેનું દુખ જે અનેક પ્રકારનાં
 દુઃખો છે તે ભોગવવાં પડશે. એ રીતે પ્રતિજ્ઞા કીધા છે. સ્ત્રી છે તે આ
 લોક અને પરલોકનાં ધર્મોર્થ વગેરે કામમાં સહભાગી થઈને ક્રયસ
 પ્રાપ્ત કરાવનારી છે, માટે કાયદેસર (શાસ્ત્રની આજ્ઞા પ્રમાણે) વ્યવહાર
 પ્રવૃત્તિ કરવી યોગ્ય છે. પછી બુદ્ધિ જેમ આગળ જાન ભેળવવા લાયક
 થઈ વધારે સમજણ પકડવા લાગી ત્યારે કહ્યું કે, સ્ત્રી-ગમન કેવલ દુઃખ
 છે સ્ત્રી અને ધન અનેક-હનરો જ-મોથી સંસાર

તાપ સહન કરતા આવ્યા હતાં હજી આ દિનન મનુષ્ય જન્મમાં પણ ચેતનું નહિતો બપોરવિ અમણ દુઃખ છુટે તેમ નથી. મારે સંસારનો મોહ છોડી વાનપ્રસ્થ સ્થિતિમાં રહી પછી સન્ધ્યાસ રૂપ ચતુર્થાશ્રમ સ્વિકારી આત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી મુક્ત થવું, એજ આ શરીરથી અતિમ શ્રેયસ્કર કર્તવ્ય છે.

આ રીતે મટોહી ખાનાર બાળકની માફક પડેસો અભ્યાસ છોડાવવાને, અગાની વિષયવૃણુવાળા લેડોને તેમના અધિકાર ઉપર લક્ષ રાખી, શ્રુતિએ કશું છે કે સ્વર્ગ કામો યજેત સ્વર્ગની કામનાવાળો મત (અર્થિન હોત, વિશ્વવાગ, મહાશ્વ વગેરે) કરે; તે ખોટું નથી. ભાઈ! માતા છે તે મુક્તિથીજ બાળકનું હિત હચ્છી મુખ આપવા ચતન કરે છે. ૪૦ પ્રશ્ન—સુપુષ્ટિમાં વૃત્તિ લીન થવાથી સ્વરૂપાનંદ વરતી રહેછે, પણ અગાના-વર્ણથી જ્ઞાન થતું નથી; અને દુર્યામાં તે આનંદનું જ્ઞાન થાયછે તે દુર્યાનું સ્વરૂપશઃ?—જા—મૃત્તિકાને એટલી દરી કુભાર પિટો ખનાવે છે, તેને ચાક પર ચઢાવી એ પડ ખનાવી પછી ઘડો ખનાવે છે. તે મૃતિકાજ છે.

પિંડ, પડ, ઘડો એ મૃતિકાજ છે. મૃત્તિકે ત્યેવ સત્ય એ પિંડ, પડ, ઘટ, છે તે મૃત્તિકાનીજ ત્રણ અવસ્થા છે. મૃતિકા શિવાય બીજું કંઈ નથી. તેમ એક અદ્વૈત જ્ઞાનરૂપ આત્મ તત્વ છે તેજ આ જગત પ્રપંચ રૂપે જાણે છે, તે જ્ઞાનમાત્ર મનોમય—ચિન્માત્ર છે, બીજું કશું નથી, એમ જાણવું—જ્ઞેવું, અને તન્મય બન્યા રહેવું, એ તુર્યાવસ્થા.

૪૧ પ્રશ્ન—પિટો, પડ, ઘટ, એ મૃત્તિકાનું પરિણામ થયું કેમ ન કહેવાય? ઉત્તર—મૃતિકામાં શું થયું? મૃતિકાનું પરિણામ શું થયું? મૃતિકા શું જતી રહી? અને શું તે બહાર કે તુલસી થઈ ગઈ? ના. તે તો મૃતિકાજ છે.

૪૨ પ્રશ્ન—ત્યારે પિંડ, પડ, ઘટ વગેરે રૂપે જાણે છે તે? ઉત્તર—એવુંજ નામ જ્ઞાન, હોય કંઈ, ને જાણે કંઈ બીજુંજ, એવું નામ જ્ઞાન. મૃત્તિકામાં તો પિટો કે ઘટ કંઈ નથી, એ તો મૃતિકાજ છે. તારી દૃષ્ટિમાં મૃતિકાથી ભિન્ન કંઈ જાણે તો તેજ જ્ઞાનિત જાણુવી.

૪૫૬ સમર્થ કૃષ્ણાનંદ (કાગઆ) સ્વામિથી સંવત ૧૯૪૫ શા.
વદ ૧૦ મંગળે રાત્રે ઘેર અગામીમાં.

૪૩ પ્રશ્ન—હે સ્વામિન ! સંકલ્પાદિની નિવૃત્તિ થઈ નિમ્ન આત્મ સ્વરૂપમાં વૃત્તિ શાંતિત્વને પામે છે, પણ વ્યવહાર તરફ સ્ફુરીને ઉત્થાન થઈ પછી કોઈ કોઈ વાર એ વૃત્તિમાં ભ્રાંતિના ભાસ પડે છે તેનું શું કારણ ? અને તેવી ભ્રાંતિની પ્રતીતિ ફરી નહીં ઉઠે (થાય) એવો ઉપાય શું ?

જી. — ગુરુ એ પ્રકારના હોય છે. (૧) પોંચાડનાર તથા (૨) સમજવ નારા. એકવાર એક રસ્તે લઇ જઇ પોંચાડી દીધા; પણ બીજા અનેક રસ્તા છે, તેમાં જંગલ, વિકટ માર્ગ, સુલભ સુખદ માર્ગ, વગેરે છે. તેની ખબર તો, એકજ રસ્તે ચાલ્યા ગયા એટલે પડી નહીં, જ્યારે તેમાં જંગલો, ગલી કુંચી વગેરે મેહેલા અને વિકટ માર્ગો જોવામાં આવે ત્યારે ભ્રાંતિ (ભુલવણી) પડી જાય છે. પણ તેજ ગુરુ જો તે રસ્તાના જાણીતા હોઇને સાથે હોય, અથવા બીજા સમજવનાર ગુરુ સાથે હોય તો ભુલા નહીં પડતાં, આવેલી—થયલી ભ્રાંતિને દુર કરતા અનેક ગલી કુંચી ખતાવતા પોંચાડી દે; અને પછી જ્યારે જ્યારે પાછા રખડવા નિકળીએ, અને અજાણે રસ્તામાં કદી કંઈ ભ્રાંતિ પડી કે (તે ગુરુ સાથે હોયતો) સમજાવે—ખતાવે, તેથી નિર્ભ્રાંત—નિર્ભ્રાંત—નિર્ભ્રાંત રહી શકાય છે, તેમ. આત્માનો લક્ષ ખતાવ્યો, પણ વૃત્તિ સંસારમાં ભટકવા લાગી, કે પાછી વિકટ માર્ગો—જંગલના અનેક માર્ગોથી અજાણી રહેલી હોવાથી ભુલી પડી, તે વખતે આત્મલક્ષ ખતાવનાર (પોંચાડનાર) ગુરુ તો પાસે હોય નહીં, તેમ સમજવનાર ગુરુ (આત્મવેત્તા મહાત્મા) પણ કોઇ સાથે નહીં હોય, એટલે તેથી ભુલવણી—ભ્રાંતિ થાય તેમાં આશ્ચર્ય નથી.

જો આત્મ લક્ષ થયો—પોંચાડનાર કૃપા કરી પોંચાડયાથી ભ્રાંતિ પોંચ્યા, કે ત્યાંજ ચોંટી જઇ પાછો આ જગત તરફ વૃત્તિ વળવા દઇ ભટકવા નહીં નિકળે, તો ભુલા પડવાનો સંભવ પણ નથી. પણ અભ્યાસ વિના શ્લેષ્મણ એકદમ તેમ થવું (સ્વરૂપેજ ચોંટી જવું) એવો ઉત્તમ સંસ્કાર અને ઇશ્વરની કૃપાથીજ બને છે. અને ફરી ભ્રાંતિ ઉદ્ભવ નહીં થવાનો ઉપાય એજ કે, હમેશા સમજવનાર ગુરુ સાથે રાખવા; અર્થાત, નિરંતર સત્સમાગમ, શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસ કર્યા કરવાં. તો પછી કદાપી કોઈ વાર કંઈ ભ્રાંતિ થઈ આવે, તો તે ગુરુ સમજવનીને દુર કરે. અને અધ્યાસ દ્રઢ થવાથી પરમ શાંતિની દ્રઢતા અચલ પણાને પામી જશે, અને છેવટે વૃત્તિ રહિત સમરૂપે શાંત સુખમય થઈ રહેવાશે.

૪૪ પ્રશ્ન—વેદ ઇશ્વરકૃત શામાટે—ઋષિ અથવાં મનુષ્યકૃત કેમ નહીં ? જી. વેદમાં લખેલાં વાક્યો—મંત્રોથી, ઇશ્વરની સહી છે તેથી સ્પષ્ટ છે કે ઇશ્વર પ્રણીત છે.

૪૫ પ્રશ્ન—હથિરે કેમને પ્રેરણા કરી અને શિખવ્યા, તેણે (વેદ) કીધા, એટલે મનુષ્યકૃત કેમ નહીં? જા—હથિરે શિખવ્યા, તો પછી તે હથિરકૃતજ તમારા રહેવાયીજ સિદ્ધ થઈ ચુક્યું. તે હથિરે શિખવ્યું એટલે પ્રથમ તેણેજ કહ્યું, એટલે મનુષ્યકૃત નથીજ.

૪૬ પ્રશ્ન—હથિરે વેદ શા માટે કીધા? જા. તમારે માટે. તમે હરાચરણી નહિં થાવ, અને સારા માર્ગે શી રીતે ચાલવું તે બતાવીને તમને સુખી કરવાને માટે.

૪૭ પ્રશ્ન—પણ હથિરે વેદ કરવાનું કારણ શું? બીજું કેમ નહિ કીધું? જા—તેની મોજ. તે પ્રભુની મરજ. બીજું જે કરતે તેમાં પણ તમારી એવીજ શંકા ઉભી રહેતે, કે, “એ શા માટે કીધું, બીજું કેમ નહીં કીધું, માટે” તેની મોજ. શું તમારા ચાકરથી તમને પુછાશે, કે “આવી પાછલી તમે કેમ પેહેરી”? (જવાબ) ના. (પ્રત્ન) કેમ? (જવાબ) તે પરાધીન છે, હમે તેના શેઠ છીએ, તેથી તેના પુછવાનો હક નથી. બસ, તો પછી હથિર છે તે આખા ત્રિશ્વનો શેઠ—માલીક છે, તેણે એમ શા માટે કીધું, એવું પુછવાનો તમારો હક નથીજ.

૪૮ પ્રશ્ન—બાપાઓ (સંસ્કૃત, મરાઠી, ગુજરાતી, અંગ્રેજી વગેરે) હથિરકૃત છે કે મનુષ્યકૃત છે?—જા—હથિરકૃત.

૪૯ પ્રશ્ન—શું બધીજ બાપા હથિરકૃત છે?—જા—હા. (હમે પુછીએ છીએ કે) મનુષ્ય બ્રહ્મતિની બાપા કય? જવાબ દેવાતો નથી; કેમકે દેશે દેશની બાપા છે. બાપા! દરેક બાપાના મંત્રો છે, અને બીજા વગર વક્ષ થાયજ નહિ, હવે મનુષ્યકૃત તમે (બાપાને) માનતા હો, તો કહો, કય બાપાને માટે કયા દેશમાં કયારે કમીટી-સભા મળેતે તે હરી? જવાબ નથી દેવાતો.

૫૦ પ્રશ્ન—હમને તમારી માફક જ્ઞાન કેમ થતું નથી?—જા,—માટીમા કંઈ વિકાસ હોયતો થોડી વારમાં ઘડો ગાગર કોડીઉં કે કોડી બનાવી આધું મુકી દેવાય; પણ તમે તો રેતી જેવા છો, એટલે હાથમાં લેતાંજ વેરાઈ વિખરાઈ જાવ ત્યાં હમે શું કરીએ.

૫૧ પ્રશ્ન—મુખ લોકો પ્રથ્થરની પુળ કરે છે તેનું શું કારણ? જા—મૂખેતે માટેજ તે છે, માટે તે કરે છે. વિદ્વાન મહાત્મા જ્ઞાનીને માટે તે નથી, તેથી તે નથી કરતા. શ્રદ્ધા ભક્તિ રહિત હરાચરણી મનુષ્યો કરતાં તેઓ ઘણુંજ સારા છે તેથી તમે માનો છો તેવા મૂખ નથી, પણ ધન્યવાદને પાત્ર છે, ઉદારાઃ સર્વ ઇષૈતે જ્ઞાનીત્વાત્મૈવ મેમતં ॥

પર પ્રશ્ન—વેદમાં શ્રુતિ પુનઃ ક્યાં કહ્યું છે ?—જા.—બહુ ટેકણે લખ્યું છે, શ્રુતિ, સ્મૃતિ ઇતિહાસ, પુરાણાદિમાં લખ્યું છે.

પર પ્રશ્ન—શ્રુતિ કઈ શ્રુતિ પુનઃ કરવાનું કહે છે ?—જા.—શ્રુતિ (જો) નથી કહેતી, તો, તે નિષેધ પણ ક્યાં કરે છે ? ! અને સ્મૃતિ પુરાણાદિમાં લખ્યું છે, તે, જો શ્રુતિએ નિષેધ કીધો હોય તો સ્મૃતિ સામાટે કહે ! ? નહીં જ કહી શકે. (અને તેમ છે, તો શ્રુતિએ નિષેધ કીધો નથી, એ ભાવ નિઃસંશય)

પર પ્રશ્ન—કાળ ક્યાંથી, કેમ, ક્યારે અને કોણે ઉત્પન્ન કીધો ? જા.—શુદ્ધ ચૈતન્ય સમ શાન્ત કેવલ્ય છે. તેમાં જરા સ્પંદ થયું એટલે કાળ ગણવા લાગ્યો-અર્થાત્-સ્પંદમાંથી (કાળ થયો). તે, સ્વાભાવિક સ્પંદ થયું તેથી (થયો). તે, જ્યારે સ્પંદ થયું ત્યારે થયો. તે, સ્પંદ કીધો. જ્યાં લગી સ્પંદ નથી થયું ત્યાં લગી કંઈ નથી. સ્પંદ થયું કે માયા, ઇશ્વર, સૃષ્ટિ, સૂર્યાદિ પ્રતીત થઈ કાળની કલ્પના થઈ છતાં મહાત્મા (યોગી જ્ઞાતી) જેઓ નિસ્પંદ મન રાખી અંતઃ સ્વરૂપે સ્થિતી રાખે છે તેને કંઈજ કાળ વગેરે નથી.

મગર, જંગલનાં મોટાં ઢરણાં, વ્યાધ, વગેરે સામા આવતા હોય, અને આપણે છેક નહક આવી પોંચ્યા હોઈએ, છતાં પણ જો ત્યાંજ નિસ્પંદ થઈને એટલે હાલ્યા ચાલ્યા શિવાય રિથર થઈ ઉભા રહ્યા, તો ઘડી બે ઘડી સુધી તેઓ પણ જોયા કરીને પાછાં ફરી ચાલ્યાં જાય અને આપણને છેડે નહીં. (સ્વામિ કૃષ્ણાનંદજી કહે છે કે, એવો મને મારો જાતે બે વાર પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો છે.)

બાળકને જનમ્યા પછી કાંઈ અકલ નથી હોતી. માત્ર જીવનને માટે ધાવણું (આણું) અને અથડું. તે શિવાય કાંઈ નહીં. પોતાનું શરીર મરવાનું કે રક્ષવાનું કરું ભાન નથી હોતું. પછીથી માતા તેને અકલ આપે છે—શિખવે છે, તેથી બાપ પાસે જતો થાય છે, બાપનાં શિક્ષણથી બીજા પાસે જતો થાય છે, માતાનાં શિક્ષણથી બહાર દિશા જાય છે. પિતાનાં શિક્ષણથી નિરાણે જાય છે, ગુરૂ તેને દુનિઆ પાસે જતો કરે છે; વ્યવહાર ગુજરાન વગેરેમાં પ્રવીણ કરે છે; અને યજ્ઞા વિષ્ણુ મહેશ થઈ શકે ત્યાં સુધીની ગુરૂ અકલ આપે છે, તે બાળકમા સંસ્કાર બીજા છે તોજ તે

આવેલી—શિખવેલી અકલ તેની બુદ્ધિમાં સંસ્કાર પ્રમાણે પીડે છે. બીજા નહીં હોય તો શિખેજ નહીં. મટોડીને આસરે પાણી રહેશે, પાત્ર વગર પાણી રહી નથી શકતું. પછી મટોડી સારી હશે તો પાણી પણ સારું રહી મિષ્ટતા પકડી સ્વાદ આપશે. તેમ, બાળકમાં મટોડીરૂપ બુદ્ધિ છે તોજ તેમાં સંસ્કાર રૂપ જળ રહે છે, અર્થાત્ બુદ્ધિમાં સંસ્કાર છે.

નિરૂપદ સ્થિતીએ મનને ખડું—સ્થિર, ઉભું—અડગ કરી દીધું, તો મહુરૂપ કાળ પાછું કરી આવ્યો જાય અને આત્મા બ્રહ્મરૂપ થઇ રહે. જ્યાં જરા રૂપદ થયું (હાલ્યું) કે પ્રપંચ સ્ફુરી આવ્યો, કે સપડાયો. માટે નિરૂપદ (નિઃસંકલ્પ) સમ સ્થિતી રાખવી, એજ અખંડ અભય બ્રહ્મ પદ છે.

પપ પ્રશ્ન—બાળક છ મહીનાનો થાય છે ત્યારે ગોસ્વામિ (ગોસાહ) મહારાજ તે બાળકના કાન ડુંકીને કંઠીનો પ્રસાદ આપે છે તેથી શું ? એવડું બાળક શું સમજી ગયું ? ઉત્તર—નાલચ્છેદ પેહેલાં ઉપદેશ આપવાનું લખ્યું છે તેથી શું ?! એક બે દીવસનું બાળક શું સમજી ગયું ?! બાળકનો જન્મ થયો કે તરત નાલચ્છેદ થયા વગર (સંસ્કાર વિધી જાણનારા સુચ વિદ્વાનો) ઉપદેશ આપે છે તેના કરતાં શું છ માસનું બાળક ગયું ?! વળી બાળકના જન્મ પહેલાં ગર્ભાધાન સંસ્કાર કરે છે તેમાં શું ? પણ બાઈ! એ સંસ્કાર પડે છે તે ચોટી જાય છે. તે રીતે તે પણ એક સંસ્કારજ થાય છે. માટે વલ્લભાચાર્ય ગોસ્વામિ મહારાજે બહુ સારું કંઈ છે, કે અનેક વાણીઆ, બાટીઆ, વગેરે પ્રાણીને ભક્તિએ લગાડી ઠેકાણે રાખ્યા છે; નહિં તો વહી જતે. તે છતાં પણ જે લોકો ઉલટ-અવળે રહે જઈ હાથમાં દીવો લઈ મોહથી કુવામાં પડે તેમાં કોઈ શું કરે ! તે વલ્લભાચાર્યજી મહારાજને તો ધન્યવાદજ સંભવે છે કેમકે જેમણે અનેકને ભવસાગરમાં કુચ્છતા બચાવ્યા છે.

પ્રશ્ન ખડું—શિવને બિલ્વ કેમ અંદ છે ?—જા—સત્વ, રજ, તમ. એ ત્રણ ગુણો અભેદ રૂપે છે તેથી, તથા બિલ્વ છે તે વિષયે શમાવે છે તેથી, તથા એનાં પુષ્પની ખુશખોશ ઘણી સારી છે તેથી.

પછી પ્રશ્ન—ચાંકરને વૃષભનું વાહન શા માટે ? જા—એ (વૃષભ) ધર્મ રૂપ છે. તેથી ધર્મ ઉપર પોતાની (દૃશ્યરતી) સ્વારી છે એમ વિશ્વને પ્રત્યક્ષ જણાવી લોકોને સ્વધર્મે પ્રવર્તાવવાને. ગરડ છે તે વેદ રૂપ છે. તે વિશ્વનું વાહન છે. હંસ છે તે સદસત્ વિવેકવાળો છે. તે બ્રહ્માનું

વાદન છે, પૃથ્વીને ગરુડરૂપ કહી છે, અને ધર્મને વૃષભરૂપ કહેવો છે. બ્રહ્માને મહારથ કહ્યા છે, વિષ્ણુને સન્માસી અને શિવને યોગી કહ્યા છે.

૫૮ પ્રશ્ન—શિવની પાસે જૂત પિશાચ કેમ ?—જા—બ્રહ્માએ અને વિષ્ણુએ સારા સારા ચુંટી વીણીને લઇ લીધા. પછી જૂત પિશાચાદિ નખળા સખળા જાની અજાનીઓ જે રહ્યા તે શંકરે લીધા. કેમકે માલીક ઇશ્વર મોટાનો છુટકો નહીં, તેથી સંગ્રહા. કેમકે તેઓ ક્યાં જાય !! એજ રીતે વિષ પિવાની પણ કોઇની હિંમત ચાલી નહીં. ત્યારે વિશ્વના ઇશ્વર માલીકની પ્રાર્થના કરવામાં આવી, કે પ્રભો ! જગત મારું જશે માટે આપ સમર્થ છો તે વિષ ખીંચીને તો બચે. તેથી વિશ્વનાં રક્ષણને અર્થે માલ'દનો કંઈ છુટકો નહિ, તેમજ સમર્થ હોવાથી શી લીધું.

૫૯ પ્રશ્ન—વિષ્ણુને તુલસી કેમ ચહે છે ?—જા—જલધરની સ્ત્રી વૃંદાનું પાર્તિવ્રત, કાંઈ દારણુરુર બંગ કરવાની ખાસ જરૂર પડવાથી, તે બંગ દરી વિષ્ણુ તેની સાથે આસકત થયા કહેવાય છે. તે વખતે તે સ્ત્રી પોતાના પતિ પદળ રતી રહ બળીને ભરમ થઇ છે. તેની ભરમમાં વિષ્ણુ, હે વૃંદે, હે વૃંદે ! એવો પોકાર દરી આલોટયા. તે વાત ફેલાતાં સરસ્વતિ અને ગૌરી આમળું અને તુલસી લઈને લક્ષ્મીને સાથે લઇ ત્યાં ગયું. ભગવતિ દેવી આવ્યાં છે. શ્રીલક્ષ્મીજી તો રીસમાં રહ્યાં કે મારાથી શું એ શ્રેષ્ઠ કે તેનામાં આટલા બધા આસકત થયા. તેમ જ તમાસો જોવા આવ્યાં છે, પણ સરસ્વતિએ વિષ્ણુને પ્રીય છે એવું આમળું અને ગૌરીએ દુળસી, વિષ્ણુને સુંવાડ્યાં. તેથી પિત્ત ઉતરી જઇ સાવધ થયા. પછી દુળસીનાં બીજ ત્યાં ભરમમાં નાંખ્યા. તે દુળસી દગી તેથી વૃંદા કહેવાઈ, તે વિષ્ણુને પ્રીયતમ હોવાથી ચહે છે.

પ્રશ્ન ૬૦—શિવને ધંતુરો કેમ ચહે છે ?—જા. ધંતુરાનું મહાત્મ્ય અદ્ભૂત છે. એ પુષ્પ વિપતે શમાવે છે, એ ધંતુરામાં મોટા શુભ્રે રહ્યા છે. એને માટે તો ધંતુર પુષ્પ ચઢાવનારને મોક્ષ આપવા સાર એક તરફ મોક્ષ લઈને ખડા રહ્યા છે, એવું મહાત્મ્ય લખ્યું છે.

પ્રશ્ન ૬૧—શંકર ભરમ કેમ ધારણ કરે છે ?—જા. જગતનાં વિષયાસકત જનોરૂપ બધાં પાગક ઇશ્વરોને માલિક

વૈભવ આપી દ્ય-તેઓને માટે તે બધો ભોગ વૈભવ રાખી પોતે ભરમ ચોળે છે. દ્રવ્યાદિ વિભૂતિ તેમને આપી, પોતે ભરમરૂપ વિભૂતિ વાપરે છે. એ ભરમમાં ઘણા ગુણો રહેલા છે. તેથી એ ધારણ કરવાનું અદ્ભુત મહામ્મ લખ્યું છે. ભરમ જેના લલાટે છે એવા દેવી ભક્ત પાસે ચમડુતો આવી શકતા નથી, તેથી ઉત્તમ ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે.

પ્રશ્ન ૬૨-સંહર સ્મશાનમાં કેમ રહે છે? જ. પોતાની મોજ. ધણી અથવા રાજાને આપણે હુકી શકતા નથી, કે સાદું વસ્ત્ર કેમ પહેરો છો, અથવા અચૂક જગા કે એજ સંહરમાં કેમ રહો છો. જ્યાં તેને નિશ્ચિત સુખ લાગ્યું ત્યાં રહે છે, કાલે તેવું પહેરે છે, એ તેની મોજ.

પ્રશ્ન ૬૩-જીવ-મુક્તિ અને વિદેહ મુક્તિમાં ફેર છે કે નહીં? જ.—ફેર છે, અને ફેર નથી. એ તો જેમ હું તૃપ્ત થયો છું અને જીખ્યો છું, એમ થયું! કૃષ્ણે કહ્યું કે સર્વનો કર્તા હું છું તસ્ય કર્તારં મામ્ વિદ્ધિ અને વળી કહ્યું કે, હું કંઈ કર્તા નથી. મને અસંગ અકર્તા જણ. જ્ઞાનાગ્નિ સર્વ કર્માણિ મરમસાત્ કુરુતે તથા હું અકર્તા છું. મારે વિશે કંઈ નથી, અને મારામાં સર્વ છે. પરંતુ પ્રક્રિયામાં ફેર છે. જગત જ્યારે મિથ્યા દેખાય છે—છેજ નહિં તો પછી ભક્તિએ જગતને આરોપ શું કામ કીધો! અપવાદ દરવા મારેજ કીધો. પણ આરોપમાંજ (રાયું માનને તેમાંજ) ફસી પડ્યા તેને શું દરીએ, જ્ઞાનથી મુલા અજ્ઞાન નાશ પામે છે. ને તુલા અજ્ઞાન દેહ રહે ત્યાં સુધી રહે છે. કેમકે ગમેગપ-હું આવ્યો, મેં ખાધું, વગેરે રહે છે. જ્ઞાનાગ્નિ સર્વ કેમને ભરમ દરે છે તો પછી પ્રારબ્ધ ક્યાં રહ્યું? અર્થાત જીવ-મુક્તિ અને વિદેહ મુક્તિ એકજ છે પણ તુલા અજ્ઞાન રહે છે; દેહ પડેથી તે પણ નષ્ટ થતાં વિદેહ મુક્તિ કહેવાય છે. છોકરાને માટે જામ મારીને બાપે રમકડાં આણવાં પડે છે, પણ તે જોઈને બાપને કંઈ ખુશી થવા જેવું નથી. તે બાપના સાસુ તે રમકડું ધરીએ કે જીવે આ, કેવું સુંદર છે! તો તેને કંઈ તેમાં ખુશી થવાનું નથી. તેમજ આરોપ કરાય છે, એ ફેર. જીવ-મુક્તિ વિદેહ મુક્તિ વગેરે છોકરાં માટે રમકડાં છે, ગુરૂરૂપ જ્ઞાનીને માટે નથી.

૬૪ પ્રશ્ન-વેદાર્થનો ખજા પશુ પાર પામતા નથી, એમ કેમ કહ્યું ?

જીતર-ખજા વગેરે શામાંથી થયા ? સમજા ઇશ્વરમાંથી થયા. તો તે સમજાને પશુ વેદ અલગ કાઢે છે (રુદ્ધ ખજા બતાવીને), તો પછી ખજા તો તે સમજાથી છે તે શી રીતે પાર પામે ! માટે બરાબર છે. વેદ જેને નેતિ નેતિ કરતા રહ્યા, તે નેતિ કરતાં જે અવરોધ રહ્યા તે ખજા હું હું.

૬૫ પ્રશ્ન-કોષપશુ સંપ્રદાયના આચાર્ય અથવા જેને ગુરુમાની માન આપવામાં આવ્યું હોય તેવા કોઈ ગુરુ, એ દ્રવ્યાદિની આસક્ત-મોહથી નીતિનો ભંગ કરી વિરુદ્ધ આચરણે ચાલે છે એવું મુનશિષ્યોને સ્પષ્ટ જણાયા છતાં શું તે ગુરુને અનુસરવું ? -જી-વિરુદ્ધ આચરણે ગુરુ ચાલે છે એવું જણાય તો તેનો ત્યાગ કરવો. કેમકે પુરુષમાં વેદાનુ-કુળ જે નિશ્ચય ધર્મ હતો, તેમાં ગુરુભાવ હતો. તે ધર્મ ગયો તો પુરુષ માત્ર કાંઈ ગુરુ નથી.

૬૬ પ્રશ્ન-દ્રશ્ય સર્વ અવિદ્યાનું કાર્ય છે. બીજી સમજી શક્તિઓ જે ઉત્તમ થાય છે તે અવિદ્યાનું કાર્ય છે. તેજ રીતે ખજાકાર શક્તિ કરવી, એ પશુ અવિદ્યાનું જ કાર્ય છે, તો તે (ખજાકાર શક્તિ) કરવાથી શું મહત્ત્વ ફળ વિશેષ છે ? -જી-“વંજા પુત્ર જાય છે” એમ કહેવાથી શક્તિ તે આકાર કલ્પે છે. વાસ્તવે વંજાપુત્ર તો નથીજ, પણ શબ્દનાં અવશ્યથી તેવી આકૃતિ કલ્પે છે. તેમ, ખજાકાર શક્તિ પશુ અવિદ્યાનું કાર્ય છે, છતાં સત્ સિદ્ધાન્તે રૂપ શક્તિ થઈ જાય છે-ખજારૂપ થઈ જાય છે; તેથી પુનરાવૃત્તિ રહિત મોક્ષરૂપ ફળ થાય છે. જેમ, કતકરેણું અથવા નિર્મળી છે તે પશુ માટીનું કાર્ય છે, છતાં જળમાં નાખીએ તો માટીનાં કાર્યરૂપ કચરો-મેલને નીચે બેસાડી દઈ, જળને નિર્મળ કરી, પોતે પશુ નીચે બેસી જાય છે, તેમ, હું ખજા છું, એ શક્તિ પશુ બીજી સમજી રાજસ તામસ શક્તિ વાસના રૂપ કચરોને ડાબીદઈ-બેસેડી કાઢી નાખી પોતે પશુ (તે ખજાત્મેકષ તત્ત્વમાં) સમાઈ જાય છે.

કર્મ છે તે અવિદ્યાનું કાર્ય છે તેનાથી અવિદ્યાની નિવૃત્તિ નહીં થાય. પશુ જ્ઞાન તો ઉત્તમ ચત્તાંજ કાર્ય સહિત અવિદ્યાની નિવૃત્તિ કરે છે. જ્ઞાન છે તે પશુ અવિદ્યાનું કાર્ય ખરું, પણ તેનાથી અવિદ્યાની નિવૃત્તિ ન થાય, એમ નહીં કહેવું. વીંછી અનેક (સેંકડો) બગ્યાં પ્રસવે-જન્મે છે, અને તેને પોતેજ તરત ખાઈ જાય છે. સૂર્યનો પ્રકાશ વધા કીપ, ચત્તાંજ આપાસને ખજા જાય છે, તેમ જ્ઞાન ચત્તાંજ અવિદ્યા

(અગ્નિ)નો નાશ કરે છે. અગ્નિને મળી જાય-ખાઈ જાય છે; અને તે જ્વલિત અગ્નિ પણ સમ શાન્ત અનંત પરમ ગ્નિ તત્ત્વમાં સમાઈ જાય છે.

૬૭ પ્રશ્ન-બ્રહ્મ વાહમ્ એવું વારંવાર અનુસંધાન-વિચાર-એવી જ્વલિત કયાં કરવાની શી જરૂર છે? રાત્રીને પટ્ટાભિષેક કીધો, એટલે તે રાત્રી થયો છેજ. છતાં તેણે વારંવાર “હું રાત્રી છું, હું રાત્રી છું” એમ બોલ્યા અથવા ચિન્તન કયાં કરવાનું શું કામ છે? થટ છેજ, તે છતાં, આ થટ છે, આ થટ છે, એમ કહ્યા કરવાથી શું?!

ઉત્તર-સત્યવાત-ખરું છે. સર્વ સામગ્રી તદ્દત્તાર હોય, અર્થાત, પૂર્વજન્મમાં સાધન સિદ્ધ કરેલ હોય, અને અંતઃકરણ શુદ્ધ થઈ રહેલું જ નિમળ હોય, તો તેને ગુણના ઉપદેશ તત્ત્વમસિ, સોઈ અવશ્યથી તરત આવશ્ય (અગ્નિ પડે) જાગ થઈ ગ્નિ પ્રકાશ થઈ જાય છે. પરંતુ સધળાને તેમ હોતું નથી, કવચિત કોઈ વિરલનેજ એમ થાય છે. તેથી તેવો પરિપાક થયેલો ન હોય તેને, પુર્વના દેહાદિના અધ્યાસનાં સ્ફુરણરૂપ દોષ-મગ્ન, વારંવાર આવી નડે છે-વાદળાં આડ કરે છે. તેને ખસેડી વિખેરી નાખવાને, એટલે, ખોટા દેહાધ્યાસનું સંપુર્ણ રીતે હ-મુલન કરી નાખવા-ઉખેડી નાખવાને અને ગ્નિમય-બ્રહ્મમય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવારૂપ ખરા અધ્યાસને દ્રઢ સ્થાપવાને વારંવાર બ્રહ્મવાહમ્, સોઈ, શિવોઈ, શુદ્ધોઈ, એવું અનુસંધાન-વિચાર-ચિન્તન કર્તવ્ય છે. એમ કરતે કરતે દ્રઢ અપરોક્ષ થઈ જતાં આરૂઢ દશા પ્રાપ્ત થયે કાંઈ કર્તવ્ય રહેતું નથી.

હું એવો બ્રહ્મ છું, એવો સ્વભાવ સિદ્ધ છે, પણ વચ્ચે જે જીવ હૃદય જગતની બાંધિ પડી હતી તેને દૂર કરવાને ખાટેજ, હું બ્રહ્મ છું, એ વિચાર દ્રઢાવવાની વારંવાર જરૂર છે. રાત્રીનું, થટનું, વગેરે સ્ફૂળ પદાર્થનું દષ્ટાંત એમાં સંભવતું જ નથી; કેમકે સ્વભાવ સિદ્ધ બ્રહ્મત્વ એટલે અતિ સૂક્ષ્મ છે.

હીરો કેટલો અને કેવો પાણીદાર છે, તે વગેરે પરીક્ષા કરવાનું કામ શિખવાને જવેરી પાસે રહીને દષ્ટિ અને બુદ્ધિની સૂક્ષ્મતા વગેરેની પરિપક્વતા કરવાને લાંબા વખત સુધી અભ્યાસ કરવો પડે છે. સૂર્ય છે તે સામાન્ય રીતે સર્વને પ્રત્યક્ષ છે, છતાં તે કેવડો કેવો છે તે ખરું

સ્વરૂપ જાણવાને ક્યોતિમ વગેરેના અભ્યાસથી અત્યુક્ત દીર્ઘ કાળે તે જાણી શકાય છે માત્ર! આવા આવા સ્થળને જાણવા સમજવાને લાંબો કાળ અભ્યાસની જરૂર છે, તે સદ્મયથી પણ અતિસૂક્ષ્મ જ્ઞાતત્વને સમજવા કેટલો લાંબો વખત સુધી અભ્યાસની જરૂર છે, તે અણિત વગેરે જાણનાર વિદ્વાનોએ ત્રિરાશીનો હિસાબગણી જેઠ પોતાની મેળેજ ચિહ્ન કરી લેવું. અર્થાત્, એમાં અભ્યાસની જરૂર હોયજ, તેમાં આશ્ચર્ય તથી.

૬૮ પ્રશ્ન-સંચિત કર્મો બધાં બળી ગયાં ક્યારે જાણીએ?—જા-સંસારના ભોગ માત્ર ઉપરથી પ્રીતિ હી જાય, અને જ્ઞાન ભોલ સુધીના વેગવ સધળામાં ભોલ નહીં થાય—દશ્યમાત્ર માયિક મિથ્યા જાણી તે તરફ વૃત્તિ દોડેજ નહિ, ઉપરામ થઈ જાય, ત્યારે જાણવું કે સંચિત કર્મ સમજ બળી ગયો. સધળાં પાપ બળી જઈ અંતઃકરણ શુદ્ધ થાય છે ત્યારેજ એવી વૃત્તિ થાય છે.

૬૯ પ્રશ્ન-ત્રિગુણાત્મક અવિદ્યા જન્મ મર્ણાદિ દુઃખનું મૂળ છે. તે મૂળ અવિદ્યાનો ઉન્નિવેદ જ્ઞાતાકાર વૃત્તિ કરવારૂપ અવિદ્યાથીજ થાય છે. એમ સદ્ગુરુએ કહ્યું તે સાંભળી શિષ્યે પૂછ્યું કે, અવિદ્યા પાતે પોતાનો નાશ શાથી કરે છે?

ઉત્તર:-પરિણામે સુખરૂપ થવાને.-જેમ, કુવામાં પડીને મરવા છ'ડે છે તે શા મરે? સંસારમાં કોી પુત્ર ધન રૂણ, રોગ, વગેરે સંકટો રૂપ દુઃખથી છુટવાને, અને પછી સુખ થશે એવી આશાથી. સતી પોતાના પતિ સાથે અગ્નિમાં બળી મરે છે તે શા માટે? પરિણામે સુખ મેળવવાના હેતુથીજ. શરીર પ્રાણના વિરોધી કુવો પાણી અને અગ્નિ છે, તેમ અવિદ્યાનો નાશ કરનારી અવિદ્યાની વિરોધી, જ્ઞાનકાર વૃત્તિ રૂપ અવિદ્યા છે. જળી જેમ, વીજના ટંખ ઉપર સોમલ ધસીને ચોપકવાથી ઝેર (વીજનું) ઉતરી જાય છે. સર્પડંસ ઉપર આંધડાનું દુધ લગાડવાથી સર્પનું ઝેર ઉતરી જાય છે. સાણુ છે તે પણ મેલ છે, તેનાથી લુગડાનો મેલ કપાઈ જાય છે. અર્થાત્ મેલથી મેલ કપાય છે, કાંટાથી કાંટો (પગમાં લાગ્યો-ભોંટાયો હોય તે) નિકળી જાય છે, તેમ જ્ઞાતાકાર વૃત્તિથી બાહ્ય રાજસ તામસ વૃત્તિ રૂપ અવિદ્યાનો ઉન્નિવેદ થાય છે. તેજ રીતે મહાવાક્ય-ગીતા સહસ્ત્રાદિ રૂપ વાક્યપ્રવાહરૂપ અવિદ્યા મેલથી જ્ઞાતિ-અજ્ઞાનરૂપ અવિદ્યા રૂર થાય છે.

કુતકરેણુ—નિર્ભળીથી જેમ, જળમાનો મેલ કપાઈ જઈને જળ નિર્ભળ થાય છે, અને મેલ બધો નીચે જઈ મેસે છે, પછી તે કુતકરેણુ પણ નીચે જાય છે, તેમ શ્રદ્ધાકાર વૃત્તિથી બાજી તમામ અવિદ્યાનો—અજ્ઞાન જન્ય વૃત્તિનો નાશ થઈ છેવટે તે વૃત્તિ પણ સમાઈ જાય છે.

જ્ઞાન થતાં સુધી બધાં વિહિત કર્મોને સાથે રાખવાની—કરવાની જરૂર; પણ જ્ઞાન થયા પછી બધાં કર્મોની સમાપ્તિ થાય છે. કર્તવ્ય કંઈ રહેતું નથી. પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણ કહે છે કે, સર્વે કર્માશ્વિલં પાર્થ જ્ઞાને પરિસમાપ્યતેઃ ॥

૭૦ પ્રશ્ન—મનની વૃત્તિ શાંત કેમ નથી થતી ?—જા. મનની વૃત્તિ શાંત નહીં થવાનાં ઘણાં કારણો છે.

૧. આ જગતની અને તદનંતર્ગત તમારાં શરીરની અનિત્યતા-મિથ્યાત્વ ચચાચોગ્ય સમજાયું ન હોય તો, તે સમજાય ત્યાં સુધી શાંત ન થાય.

૨. ઉપાસનાથી રહિત હોઈએ તો,

૩. સત્સંગની ખામી—ન્યુનતા હોય તો,

૪. ઐહિક (આ લોકના વિષય જન્ય પદાર્થો, વિષયો, અથવા ન્યુન માયિક વૈભવોના) પદાર્થોમાં સુખમાની તેમાંની આસક્તિ છૂટી ન હોય તો.

૫. પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થના સંસ્કારનું બળ નહીં હોય, અથાત્ સંસ્કાર બળવાન નહીં હોય તો, મનની વૃત્તિ શાંત થઈ શકતી નથી. ઉપસાં પાંચ કારણોમાં ક્યાં ક્યાં કારણથી તમારી વૃત્તિ શાંત નથી થતી, તે તમે તમારામાં જ તપાસી જોઈ જાણી લો.

૭૧ પ્રશ્ન—અજ્ઞાન છે તે ચેતનથી ભિન્ન છે કે અભિન્ન છે ? ભિન્ન કહે તો નેહનાનાસ્તિ કિંચન એ શ્રુતિને બાધ આવે છે, એટલે અદ્વૈતને હાનિ પોંચે છે, તેથી તે બને નહીં અને જો અભિન્ન માનો તો, જડ અને ચેતન એકતાં રહી ન શકે, તેથી તેમ પણ બને નહીં. એવું તે અજ્ઞાન સાવયવ છે કે નિરવયવ છે ? સાવયવ તો સંબવતું જ નથી; અને નિરવયવ કરો તો નિરવયવથી આ દૃશ્ય સાવયવ પ્રપંચની ઉત્પત્તિ સંભવે નહીં, તેથી નિરવયવ પણ કહેતાં બનતું નથી ? જા.—તેથી અજ્ઞાન અનિર્વચનીય (કહી ન શકાય એવું) છે. એ અજ્ઞાન અનાદિ બાવ રૂપ છે. ત્રિદાસાબાધ્ય હોય તે સત્ છે. તે તો ચેતનજ છે. તેના જેવું તે અજ્ઞાન બાવરૂપ (નિત્ય) નથી. પરંતુ અંધકાર અને પ્રકાશ “છે,” એટલે બાવરૂપ

કહેવાય; પણ પ્રકાશ આવતાં અંધકાર અભાવરૂપ થઈ જાય છે, તેમ અજ્ઞાન જતું રહે છે તેથી સાન્ત એટલે અંત વાળું છે.

૭૨ પ્રશ્ન એ અજ્ઞાન નિત્ય છે કે અનિત્ય ?-જી. જ્ઞાનથી તેનો અંત થાય છે તેથી નિત્ય નથી; તેમ જ્ઞાને આનંદાદન કરીને રહેલું છે અને પ્રપંચનું દારણજૂત છે તેથી અનિત્ય પણ નહીં, તેમ હૃદય રૂપ પણ નથી; કેમકે અંધકાર અને પ્રકાશ એક સાથે રહી શકતાં નથી-નિત્યત્વ અને અનિત્યત્વ એક સાથે સંભવેજ નહીં તેથી અનિર્વચનીય છે.

૭૩ પ્રશ્ન-જ્ઞાન તે શું ? (એક વૃક્ષ પુરૂષે પૂછેલું) ?-જી. “જમ વાની વખત થઈ છે ચાલો,” એમ તમને કોઈએ આવી કહેતાંજ દાળ ભાત રોટલી શાકની અગર લાડુની આકૃતિ તમનેમનોમય દેખાઈ તેનું ભાન થયું, એ જ્ઞાન એ રાજસ છે. તમને કોઈએ ગાળ દીધી એવું સાંભળીને તેના પર દ્રેષ ભાવ પ્રકટવો, એ તામસ જ્ઞાન છે. અને તત્ત્વમસિ તું તે જ્ઞાન છે. એવો સદ્ગુરુનો ઉપદેશ સાંભળી દેહમાંથી અહંભાવ ખસેડી જ્ઞાત્મ તત્ત્વમાં અહંભાવનું ભાન થયું, એને સાત્વિક જ્ઞાન સમજો.

૭૪ પ્રશ્ન-એક સમર્થ મહાત્મા પાસે એક સગવિવેકી મહાશય જઈ પગે લાગી બેસી નમ્ર ભાવે કહેવા લાગ્યા કે, ગુરો! હું એક આર્ય સમાજ રચિત વ્યક્તિ છું. ડેટલીક શંકાની નિવૃત્તિ માટે આપને સમર્થ જાણી ચરણ સમીપ આવ્યો છું. કૃપા કરીને મને સંશય મુક્ત કરી નિર્ધાન કરશો. તે સાંભળી ગુરુશ્રીની આજ્ઞા થતાં પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યા કે, -મહાત્મન! સમાજ અંધુઓ માને છે કે જીવ હૃદયર અને જગત્ અનાદિ છે. હૃદયર નિરાકાર હોવાથી જન્મ લગ્ન શકેજ નહીં. તેને જો રાવણ કંસાદિને મારવા હોય તો માત્ર સંકલ્પથીજ મારી શકે છે, તો પછી અવતાર શા માટે લે છે ?

ઉત્તર:- ધન્ય છે, માઈ! બહુ સારું પુછ્યું. આ તમારા પ્રશ્નથી બીજા પણ સંશય ધ્રસ્ત જનેતાની શંકા નિર્મૂળ થવા સંભવ હોવાથી તેઓ ઉપર પણ તમે ઉપદાર કરનાર છો. સાંભળો અજોનિત્યઃ શાશ્વતાડયં પુરાણોં તથા ન જાયતે ઓયતે વા કદાચિત્ જીવ જન્મતો મરતો નથી પણ અજન્મા નિત્ય છે, છતાં અનેક વ્યક્તિ રૂપે આ જગતમાં જીવેને જન્મતા મરતા કહે છે. તેજ રીતે હૃદયર અજન્મા છતાં ભક્તોના રક્ષણ માટે અવતરે છે, ન તસ્ય પ્રતિમા અસ્તિ એ પરમાત્મા પ્રત્યક્ષાદિ પ્રમાણથી

જણાતો નથી, તેમ ઉપમાન પ્રમાણથી અચાત્ર શલાળ્યા (અમુક) જેવા એમ પણ નથી તેથી પ્રતિમા એટલે જેની ઉપમા નથી, એ અર્થ છે. પ્રતિમાનો બીજો અર્થ મૂર્તિ એટલે સમજવાનું નથી. તે નિરાકાર પરમાત્મા ઉપમાન પ્રમાણથી સિદ્ધ થતો નથી. વળી તમેજ કહો છો કે તે ઇશ્વરની અપાર શક્તિ છે તે વડે જગત્ ઉત્પન્ન કરે છે. ત્યારે તે પ્રભુમાં જગત્ ઉત્પન્ન કરવાની શક્તિ છે તે સમર્થ ઇશ્વરમાં સાકાર અવતાર ધરવાની શક્તિ નથી, એમ કોઈ બુદ્ધિમાન તો કદિ કહી શકેજ નહિ. એટલી શક્તિ તે ઇશ્વરમાં ઓછી છે, એમ કહેશો તો તે સર્વ શક્તિમાન નહીં હરે.

અમિ સમાન્ય રૂપે બધે વ્યાપક છે. પથરમાં સામાન્યત્વે વ્યાપક જે અગ્નિ છે તે કોઈને બાળી શકતો નથી; પણ વિશેષ રૂપે દિવો, દેવતા મસાલ, વગેરે રૂપે પ્રકટ થાય ત્યારેજ બાળી શકે છે અને રસોઇ વગેરે પણ ચઢી શકે છે. તેમ, ઇશ્વર વિશેષ રૂપે સાકાર પ્રકટે ત્યારેજ દુષ્ટોનો સંહાર અને બલતણું રક્ષણ થઇ શકે, સામાન્ય વ્યાપક રૂપે ન કરી શકે. દીવો, દેવતા, વગેરે જગત્માં પ્રકટે છે તે છતાં વ્યાપક અગ્નિ તો રહે છેજ-તે તો કાયમ છેજ-તેમ, રામ કૃષ્ણ ત્રિસિંહ, વામનાદિ વિશેષ રૂપે થતાં છતાં વ્યાપક પરમાત્મા તો છે જેમજ છે.

પરમાત્માથી માયા પ્રકૃતિ, અને તેનાથી ત્રણ ગુણો થયા તેનું કાર્ય આઠાશ થયું તે આકાશથી વાયુ તેજ અપ પૃથ્વી એત્ર પાણી વગેરે થયું કહેવાય છે. તેથી આઠાશ ઉત્પત્તિ વાળું તો થયુંજ, છતાં તે વ્યાપક તો છેજ-આકાશવાળું છતાં સર્વ વ્યાપક તો રહેજ. તેમ, ઇશ્વર સાકાર છતાં સર્વ વ્યાપક છેજ દુધમાં ઘૃત, સાકર જે સાકાર છે તે છતાં (દુધમાં) વ્યાપક છે, તેમ સાકાર ઇશ્વર છતાં સર્વત્ર વ્યાપક છે. (એ વગેરે અનંતાર ભેદનાં કારણ વિશે, દૃષ્ટાંત સહિત પૂર્વે બહિત યોગ તથા માસામાં સુવિસ્તર કહેવાઈ ગયું છે તે ત્યાં બોધ લેવું)

ઉપ પ્રશ્ન-નામ અને જીવમાં ફેર શું?—હા-જનમ્યો ત્યારે કોઇ નામ હામ જીવ બીવ દશું હંહું નહીં, પછી એક જાંતા કપીને ડોહી બેસાડી; અને માયાપ વગેરેએ કોઇ પુછે ત્યાં કહેવાને આગળ ધરવાને શિખવી દહાયું, કે બાધ! તારું નામ તો હરિ કૃષ્ણ અગર નારાયણ છે. પછી પેતે, તે નામનો અધ્યાસ શક્તિ પામતાં, માન્યું કે અમુક નામનો માર છે, અને તે અમુક તે દૂંજ છું. તેજ રીતે ભોકો કહે કે જીવ હોએ, આતો જીવ છે.

શાસ્ત્રાદિ પણ બેદમાં જીવ સંબંધી કહે છે. તે સર્વતુ સાંભળી પોતે વિચાર કરી બેષા શિવાય, હું જીવ છું, એવું મનથી દરાવી દાકું, પરંતુ એને તો કાંઈજ પ્રતીતિ નથી. બે વાસ્તવ સત્ સ્વરૂપને જેમ છે તેમ જાણે, અને કહે કે હું સમ્યક્દાનંદ સ્વરૂપ છું, તો બ્રાંતિ રહિત નિઃશંક થાય. એ રીતે જેમ એકલા બેઠા હોઈએ ત્યારે જાણીએ તો છીએજ કે હું અમુક નામવાળો નારાયણ કે રામકૃષ્ણ છું, પરંતુ, હું અમુક, હું અમુક છું, એમ કાંઈ જાણ્યા કરતા કે ગોપ્યા કરતા નથી. તેજ પ્રમાણે જાણ્યું કે સમ્યક્દાનંદ બ્રહ્મ સ્વરૂપ છું અને પછી અનુભવ કીધો, તે પછી વારંવાર તે રીતે જોડ્યા કરતાં કે જાણ્યા કરતા નથી, કેમકે

एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म પોતાને જાણ્યા પછી શું કહે અને બીજા કોને કહે !! તેથી શાંત મૈત્ર મહીને મિથ્યા અહં વૃત્તિ સ્ફુર્તિને સમાવી બેસી રહે. વળી, જન્મ્યો ત્યારે વર્ણાશ્રમની બ્રાંતિ, જે પાછળથી ઠસી દેઢ થઇ જાય છે તે, કશું જાણતો ન હતો. પછી અવિદ્યાના આશ્રયી અજ્ઞાન માતાપિતા વગેરે જનોએ સંસ્કાર પાડીને ઠસાવી ઘાલ્યું કે આપણે તો બ્રાહ્મણ, આપણે તો વાણીયા, વગેરે અને પોતે તે સાંભળી ખરું કરી દેઢ માન્યું, તેથી પોતાનાં મેજે મનથી અંધારા જઈ અફળાયા. પણ જે વીર વિવેકી વિચારવાન મનુષ્યે વિચાર કરી પાછું ફરી-અંતરમાં ઉતરી તપાસી જોયું અને સિંહરૂપ બની ગર્જના કરી દષ્ટિ કરી, તો મુગલાં રૂપ અબ્રવત્ બ્રાંતિઓ જે મધ્યમાં ખડી થયલી તે સઘળી અદ્રશ્ય થઇ ગઇ. તાત્પર્ય કે પોતાનાં નિજ સમ્યક્દાનંદ સ્વરૂપનું જ્ઞાન પામી દેઢ અપરેક્ષા અનુભવ કરી બાવાબાવ દ્વૈતાદિત બ્રાંતિરૂપ અજ્ઞાને ખસેડી નાખી અસંગ ચિદાકાશ પરમશિવ સ્વરૂપે થશે ત્યારેજ પરમાનંદ સુખનો સંપૂર્ણ ભોગવશે મળશે, અસ્તુ.

૭૬ પ્રશ્ન-સદેવ આસીત્ પ્રથમ સત તત્ત્વજ હતું, ત્યાં સામગ્રીતો કાંઈ હતી નહીં ત્યારે સંસાર ક્યાંથી બનાવ્યો ? વળી તે પ્રભુ પૂર્ણ અને આપ્ત કામ છે તેને શું જરૂર પડી ? પ્રયોજન વગર તો મૃદ પણ કરી પ્રવૃત્તિ નથી કરતો, તો પ્રભુએ ઈષ્ટ સાધનતા જ્ઞાન વગર સૃષ્ટિ કેમ કરી ?

જા—કરોળીઓ પોતાનાં સુખમાંથી લાજ કાઢી લાંબા તાર કાઢે છે, અને પાછી મળી જાય છે તે સારગ્રી વગરજ કરે છે. તેને કશું પ્રયોજન નથી; એ તેનો સ્વભાવજ છે; તેથી સ્વભાવિક કરે છે. તેમ, આ પ્રભુની તો અચિંત્ય સક્રિય છે, તેને કશું અશક્ય નથી તે જીર્ણનાભિ (કરોળીઓ-

માદરી)ની માફક પ્રયોજન નથી છતાં સ્વભાવીક કરે છે, ચક્રવર્તિ રાજા શિકાર ખેલના જાય છે તેમાં પ્રયોજન કશું નથી. વ્યાયામ માટે જાય છે, એમ કહોતો ઘેર બહુ રીતે કરી શકે છે, જોગા ખેલવા માટે કહેશે તો બાગ બગીચા પણ બહુ છે. તેજ રીતે સૃષ્ટિ રચના છે તે પ્રભુની પણ એક લીલા છે. તે ક્રિડા કરે છે, તેની મોજ છે. વિદ્યાન કથા કરે છે. તે હાથ નેત્રાદિની એષ્ટા કેમ કરે છે ? કેમકે રહેવાતું નથી-સ્વાભાવિક એષ્ટા થાય છે. તે રીતે પ્રભુથી પણ રહેવાતું નથી; સ્વાભાવિક લીલા માત્રથી સૃષ્ટિ કરે છે. અને હરે છે. एकोहं बहुस्याम्॥ अजामेका लाहित् शुक्ल कृष्णां॥ પેહેલાં પણ સંસાર હતોજ, આગળ પણ એવાજ હોવાનો. પેહેલાં સત હતુજ, હાલ પણ સત છેજ, અને પછી પણ સતજ છે પાણી હતુંજ, મધ્યમાં બરફ થયું છતાં જળજ છે (તે બરફ એવું જુદું કંઈ ન સમજો) અને અંતે પણ જળજ છે, જારી એમજ કહે છે કે, સૃષ્ટિ બ્રહ્મજ હતી, હાલ તે બ્રહ્મજ છે, અંતે પણ બ્રહ્મજ છે. આંતરિક થતી ભિન્ન પ્રતીતિ છે તે જ્ઞેનારની દૃષ્ટિમાં-શુદ્ધિમાં છે. વડનું બીજ એકજ છે તેના અંદર રહેલો અંબજત વડ છે તેજ ફાલી પુલી ખીલી પત્ર શાખાદાળી ફૂલ ફળ વગેરે રચુજ. પે પ્રતીત થાય છે છતાં તે એક બીજ જપજ છે.

૭૭ પ્રશ્ન-આત્માથી અતિરિક્ત બીજું સર્વ અનિત્ય છે. આત્માજ પુર્ણ આનંદ છે, છતાં વિષયોના તુચ્છ આનંદમાં આનંદ કેમ મનાય છે ? બાદશાહ છે છતાં વિષયરૂપ મોડી શા માટે હજી છે ?-જા-પાઠ-શાળામાં ધણા વિદ્યાર્થીઓ બસે છે તેમાં એક વિદ્યાર્થીનો પતા પોતાના પુત્રને જોવા આવ્યો તેણે બધાને બહુતા સાંભળ્યા તેમના અવાજ બોલો પોતાના પુત્રનો પણ અવાજ તેમાં મળેલો સંભળાયો. તેથી નવરૂપ ? મારો પુત્ર પણ છે એ સામાન્ય જ્ઞાન થયું; વિશેષ જ્ઞાન નથી થયું; કારણ કે બીજા છોકરાઓના અવાજ-સ્વરનો પ્રતિબંધ નહે છે. તેમ, આનાંદ અવિદ્યાના પ્રતિબંધને લીધે પુર્ણ આનંદ જણાતો નથી. અર્થાત આત્માનું વિશેષ જ્ઞાન થતું નથી. બાપે ધરમાંતો પાંચ લક્ષ મોહોર દારેલી છે, છતાં ખમર ન હોવાથી કોડી મારે બીજા માગે છે. અમુક જગાએ દારેલી છે એમ જાણે, એટલે વિશેષ જ્ઞાન થાય, તો કંગાલપણું મડી જાય. તેમ, આત્માનું વિશેષ જ્ઞાન, એટલે, હું જીવ નથી, પણ સર્વજ્ઞાનંદ આત્માજ હું, એ રીતે ધરી સારે જીવત્વરૂપ કંગાલતા નષ્ટ થશે. એ બાઈઓ છે તેમાંનો એક નાનો છે તે લખોટા બમરડા બેલે

છે તે જોઈ મોટા કહે છે કે, એ શું રમ્યા કરે છે. કેમકે પોતે મોટા યુવક હોવાથી રમવા જતાં શરમાય છે. તેમ, જ્ઞાન થયેથી વિષયોમાં ખેંચા કરવાની રમત છુટશે. એટલે પૂર્ણ પરમ આનંદ મળેથી વિષયાનંદને વચ્ચે જોઈને લેવાને શરમ લાગશે. અજ્ઞાન પ્રતિબંધને લીધે તે પરમાનંદ જણાતો નથી. ભીંતની પેટી તરફ મનુષ્ય યોગે છે તેથી સામાન્ય જ્ઞાન થાય છે કે આદમી છે; પણ તે અમુકજ છે, એવું વિશેષ જ્ઞાન થતું નથી. તેમ, ભીંતરૂપ અવિદ્યાનું આવર્ણ્ય-પ્રતિબંધ ખસે તો તે પૂર્ણ આનંદ સ્વરૂપ આત્માનો સાક્ષાત્કાર થાય. અવિદ્યારૂપ પ્રતિબંધથી કિંચિત્ સામાન્ય આનંદનું ભાન થાય છે, વિશેષનું નથી થતું, કેમકે અવિદ્યા ભીંત આડી છે તે ખસેડો તો આનંદજ સઘન પરિપૂર્ણ છે.

૭૮ પ્રેમ-આત્મા અસંગ ચંતન છે, અને શરીર જડ છે, તે બેમાંથી તો એકને પણ દુઃખ થતું નથી, તો શિર દુખે છે, એમ કહીએ છીએ તે શું દુખે છે ?

ઉત્તર-એ હાથે તાળી પાડી તેથી શબ્દ નિકળ્યો. તે કયા હાથનો અવાજ છે તે કહો ? તે જેમ નથી કહી શકાતું તેમ એ વિશે છે. સૂર્ય સામે કાચ ધરવાથી કાચ પાછળ રહેલો કાચનો લાલ ચર્મ જાય છે અગર રૂઢ ધાસ હોય તો તે સળગી ઉડે છે. હવે એ અગ્નિ જે ઉત્પન્ન થયો તે સૂર્ય ઉત્પન્ન કીધો કે કાચ કીધો ? એ કહેવાનું નથી. ઉપાધિના સંબંધથી થાય છે. તેમ, ચંતન અને જડતા સંબંધથી સુખ દુઃખ ભોગવાય છે. તે દમ પ્રમાણે ભોગવાય છે, એ જીવને સ્વ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય તો, અસંગ પોતાને જાણવાથી શાંતિ થાય છે. સૂર્યનો પ્રકાશ તો છેજ, પરંતુ વાદળોનાં આવર્ણ્ય આંતર આવવાથી તે દેખાતો નથી. વાયુના અપાટાથી વાદળો ખસી જતાં પ્રકાશ (જે કાયમજ છે તેજ) પ્રત્યક્ષ થાય છે. તેમ, શુદ્ધ ઉપદેશ રૂપ પવનના અપાટાથી અવિદ્યારૂપ વાદળો હટી જતાં આત્મ સૂર્યનો પ્રકાશ અપરોક્ષ થશે.

૭૯ પ્રશ્ન-જે તમ પ્રધાન પ્રકૃતિથી પંચભૂત થયાં કહેવાય છે, તે પ્રકૃતિ શા માટે ચર્મ ?

ઉત્તર-પરમાત્માની ઇચ્છા. જીવોનાં કર્મ પરિપક્વ થયલાં જાણી તેઓને ફળ ભોગ આપવાને માટે. પરંતુ એવા પ્રશ્નની જરૂર નથી. દુકાન આગળથી જતાં કાચનો હાથ લાગ્યો તે જોઈ બધી દુકાને દુકાને તે કાચ માટે પુછતા ફરીએ કે, ક્યાંથી લાગ્યો, કેમ લાગ્યો, એ શોધમાં

બટક્યા કરવું, તથા તે કાચસો ક્યાં કાઢતો, તે વૃક્ષ પ્રથમ ક્યાં ઉગેલું, તેણે કેટલી જમીન રોકેલી, તે કાષ્ટ શી રીતે, શામાં, અને શા માટે આવ્યું, એ અધી તજવીજ કરવા જાય તો મુખપાંચથી તણાયા કરે, આયુષ્ય વહી જાય, અને પાર નહીં આવે. માટે મહાત્મા કહે છે કે, સુગ જનેતો એજ કર્તવ્ય છે કે, જટ તે ડાકને ઘોષ નાખવો. બસ, થયું. જાહનની ઇચ્છા કેમ થઇ, તેતો તે જાણે, માલીક છે. માલીકની ઇચ્છા કેમ થઇ, એવું પુછવાને બીજાને હક નથી.

૮૦ પ્રશ્ન.—એક પ્રકરણ B. A., M. A., L. L. B. B. S. C., વગેરે લાંબાં પુછાડાંવાળો છતાં જરા વિવેક સંપન્ન હતો તેણે એક મહાત્મા પાસે જમને પુછ્યું કે, મહારાજ ? મેં ગીતા વાંચી, યોગ વાસિષ્ઠ ભાગવત પણ વાંચ્યાં. છતાં મને કંઈ શાન્તિ થઇ નહીં. માટે એવો કંઈ મંત્ર કે ઉપદેશ બતાવો કે જેથી શાન્ત થય. ?

ઉત્તર.—મહાત્મા બોલ્યા કે, બાહ ! શ્રીકૃષ્ણપ્રભુ, મહામુનિ વસિષ્ઠ અને વ્યાસ ભગવાન જેવા મહા સમર્થ ઉપદેશક ઉપર તમને વિશ્વાસ ન આવ્યો, તો મારા કહેવાથી તમને વિશ્વાસ આશે, એ શી રીતે માની શકાય ? ! શ્રદ્ધા હોય તો એક રામ નામથીજ પાર જવાય છે. ત્યાં દ્રષ્ટાંત.—એક ગોવાળિયણ દહીં વેચવાને ગોકુલથી મથુરાં આવતી સારે હોડીને એક એક પૈસા આવતાં જતાં આપવો પડતો હતો. તે એક પંડિતની કથા ચાલતી હતી ત્યાં સાંભળવા ગઇ. ત્યાં સાંભળ્યું કે, રામ કૃષ્ણ નામથી પાર જવાય છે. ખરી શ્રદ્ધાથી—નિઃશંક ભુદ્ધિએ તે વાત પકડી લીધી. વિચાર્યું કે બે પદસા બચશે. તે તો રાજ દહીંની માટશી લઇ, રામ કૃષ્ણ રમણ કરતી—બોલતી નદીમાં નિર્ભયતાથી ચાલી જાય છે અને પાર નિકળી જાય છે. એક દીવસ તે પંડિતને પોતાને ઘેર જમવા લઇ જવા તેડવા આવી, તેથી તેની સાથે ગયા. નદીપર લઇ ગઇ. હાથ પકડી બોલી કે, હવે ચાલ્યા આવો. પંડિત કહે, નદીમાં ક્યાં લઇ જાય છે. છાતી લગી પાણીમાં ગઇ અને કહે ચાલ્યા આવો. પંડિત કહે, ભુડાવી મારવા ધાડું જણાય છે. તે બોલી કેમ ? રામ કૃષ્ણ નામથી પાર જવાય છે, એમ તમે કહેલું કેની ? પંડિત કહે તેતો પોથીમાવું, અને તેનો લાભ નથી. તાત્પર્ય કે, નિર્મળ શ્રદ્ધાથીજ પાર પડાય છે. ગમનાં આંચળમાં ધણુંજે દુધ છે, પણ બગાઇ આંચળે વળગી બેસે છે તે તો લોહીજ પીએ છે. અને તેજ આંચળમાંથી વાછરડું તો દુધ પીએ છે. તેમ, સરૌતા અથવા સોતા જેવા દેખો—શ્રદ્ધાહીન બોલા છે તેતો લોહી

પીએ છે-દોષ (ખામી) શોધતા ફરે છે. અને શ્રદ્ધાવાન શ્રોતા વાહરો જેવા છે તે (પુત્ર-શિષ્ય ભાવે) નમ્ર બની સપ્રેમ સાચી શ્રદ્ધાથી દુધ પીએ છે એટલે રહસ્ય સમજી અનુભવ કરે છે.

૮૧ પ્રશ્ન-હનુમાને સુવર્ણની લાંકા બાળી હતી, એમ રામાયણમાં છે. સાં શંકા થાય છે કે, અગ્નિ છે તે કાણે બાળી શકે, પણ સુવર્ણ અગ્નિમાં બળતું નથી; કેમકે, શાસ્ત્રમાં કહે છે કે, અગ્નેરપત્યં સુવર્ણં સુવર્ણં છે તે અગ્નિનું બાળક-અર્ભક છે તેથી પોતાનાં છોકરાને અગ્નિ બાળે નહીં, તો પછી એવી લાંકા શી રીતે બાળી ?

જા.-હનુમાન અમૃત સંજીવની ખુટી લેવા માટે જે પર્વત ઉપર ગયલા તે પર્વત પર સુવર્ણ ભસ્મ કરવાની વનસ્પતિ (ખુટી) હતી તે બધી પુંછડે લોપેટી આવેલા તેથી લાંકા સુનાની છતાં રાખ થઇ ગઇ હતી.

૮૨ પ્રશ્ન-અજ્ઞાનદ્વારા જન્મત સ્મૃત્યું કહેવાય છે તો તે અજ્ઞાન શાથી થયું ?

જા.-અજ્ઞાન અનાદિ છે. એજ માયા-પ્રકૃતિ છે. કાર્ય સહિત અજ્ઞાનની નિર્વાત થવી તે મોક્ષ. અધિષ્ઠાનનાં જ્ઞાનથી કલ્પિતની નિવૃત્તિ છે. કેમકે તે અનાદિ અજ્ઞાન જ્ઞાને કરીને અંત (નાશ) પામે છે તેથી સાંત છે.

૮૩ પ્રશ્ન-અજ્ઞાન અનાદિ કહો છો તે કલ્પિત નથી, તે શી રીતે જશે ?

ઉત્તર-સાદૃશ્યથી જન્મતની કલ્પના છે તેવી અનાદિત્વથી અજ્ઞાનની પણ કલ્પનાજ છે, તેથી અજ્ઞાન જશે. તે કાર્ય કારણરૂપ બેહુ જતાં સમતાં) બ્રહ્મજ છે. જીવ છે તે બ્રહ્મજ હતો અને છેજ. મહીનતા-જીવ ભાવ જવાથી બ્રહ્મજ છે. જો બ્રહ્મ નહીં હોતે તો કદી થાયજ નહીં. કાળીકામળ શ્વેત નથી થતી. પાણી ઉપરની લીલ-શેવાળ ખસેડી નાખતાં તળાએ નિર્મળ જળજ છે. તેમ, ચતુષ્ઠય સાધનથી જીવભવ ખસેડતાં બ્રહ્મજ છે. વળી શ્રતિપણ છે કે, સૃષ્ટિને તેમાં પ્રવેશ કાઢો.

૮૪ પ્રશ્ન-જીવ ભાવ બલે જ્ઞાન પ્રવાયી ગયો, પણ, કદી પાછો જીવ ભાવ થઇ જાય તો ?

ઉત્તર-ના. માખણ ચંચું કે ઘી ચંચું, તે પાંદુરું દુધ કે છાસ ચંચું નથી; તેમ જેને અપરોક્ષ જ્ઞાન ચંચું તેતો મુક્ત થયો. નસપુનશવર્તેતે. એ તર્ક-શંકા છે તે શાસ્ત્રીય તર્ક નથી. જ્ઞાન થયા પછી પાછો જીવભાવ થતો નથી; જો થાય તો અપરોક્ષ જ્ઞાન ચંચુંજ નથી. માયાએ જીવભાવ મુક્ત

કરેલો તેને પાછળ નાખી અનંત બ્રહ્મ પદમાં ગયો, ત્યાં શુણ્ણમયી માયા નથી. તેથી તે કંઈ કરી શકતી નથી એટલે ૧૨ી જીવભાવ લાવી શકતી નથી. ત્યાં માયા રહી નહીં-અવિદ્યા (અજ્ઞાન)નો અભાવ છે તો કાણુ જીવભાવ લાવી શકે (જીવકાણુ બતાવે)? કાંઈ નહીં. કાર્યરૂપે થયેલી માયા દુઃખ દેહે, કારણુ રૂપે નથી દેતી. અજ્ઞાનેના વૃત્તજ્ઞાનં, તેન મુહ્યંતિ જંતવઃ॥ માયાની આવશ્યુ વિદ્વેષ શક્તિ છે તેને અવશ્ય મનનાદિએ કરી તોડી નાખી. એહુ પાંખ વગર પક્ષી ઉડી શકતું નથી. તેમ માયાની એ શક્તિ તુડી જવાથી રિજ્જા કરી શકતી નથી. જ્ઞાની પુરુષની માયા કદિ બની રહે, તોપણુ તે પ્રતિબંધની હેતુ નથી. સર્પના ઝેરી દાંત પાડી નાખ્યા પછી ભલે પડ્યો રહે, તેનાથી કશું થવાતું નથી. જ્ઞાને તે માયાની એ શક્તિરૂપ પાંખ તોડી નાખી તેથી તે માયા દુઃખ દદ્મ શક્તી નથી. બન્ધુ-બાળક પુત્ર અગર પુત્રી નિર્વિધને ગમે તેની પાસે સુધ્ધ જન્ય છે પણુ યુવ માં વિકાર આવ્યા પછી તેમ સુધ્ધ જન્ય તો તે દુઃખનું હેતુ છે, તેમ તત્ત્વવેત્તા પાસે માયા પડી રહે તોપણુ દુઃખની હેતુ થતી નથી. અજ્ઞાની કહે છે તેની માથક તે જ્ઞાની “જવાહ” નહીં કહેશે.

અષ્ટિ પેહેલાં માયા અવ્યક્ત હતી તે દુઃખદ નહીં હતી. અષ્ટિ કાળે સંસારમાં તેજ માયા જે નામ રૂપાત્મકથી વ્યક્ત થઇ રહી છે તે વ્યક્તત્વ તોડી નાખ્યું. વેદાક્ત પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ રૂપ ધર્મ છે તે રૂપ એ પૈડાંથી આ સંસાર ગાદું ચાલે છે મરીચી વગેરે ઋષિએને પ્રવૃત્તિ ધર્મ ચલાવવા આજ્ઞા થઇ; અને સનકદ્વારારાદિને નિવૃત્તિધર્મનો ઉપદેશ કરવા આજ્ઞા થઇ. સ્વર્ગ વૈકુંઠ, બ્રહ્મલોક, રાજ, વૈભવ, સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, ધામ, બાગ, ફાગ, રંભા વગેરે રૂપ રમકડાં બાળક (અજ્ઞાન)ને આપી રમતમાં નાખ્યાં, તેમાં મોહથી તે વિપયા સંકત લોકરૂપ બાળકો ફસાઇ પડ્યાં તે બોમ વિલાસરૂપ કીચ્ચડમાંથી તેમને ઉદ્ધાર કરવો જોઇએ. તે કામ સનકાદિને સોંપ્યું. પ્રવૃત્તિરૂપ ધર્મ છે તે સંસારની વૃદ્ધિ કરનાર છે, અને નિવૃત્તિરૂપ ધર્મ છે તે સંસાર મેહનો ઉચ્છેદ કરનાર છે. તે અર્થાતો બ્રહ્મજિજ્ઞાસા કરવા કહે છે. યુગ્મક પરધર-બાળ પાસે વાહાણુ જન્ય છે તે, તરફ ખેંચાઈ જઇ ખીલા છુટા પડી જવાથી કુએ છે. પરંતુ કપતાન હુશીઆર હોયતો તે યુગ્મક પાસે નહીં જવા દેતાં બચાવે છે. અર્થાત બ્રહ્મ જિજ્ઞાસાને માર્ગે લઇ જાય છે. પ્રવૃત્તિ માર્ગે સાક્ષ લઇ જઈ વેપાર કરતાં શુભાશુભ કર્મથી સ્વર્ગ નર્ક, રાજ, પશુ, દેવ, વગેરેમાં ફેરવાઈ કરે છે અને દુઃખી થતા રહે છે. સ્ત્રી નકારીથી, પુત્રાદિથી દુઃખ

ગરીબી, ધનવાન છતાં રાગી, વગેરે અનેક સંતાપથી દુખ સહેછે; તેમાં સુખ શોધેછે. નિદ્રામાં સુખ દીઠું, એજ નિવૃત્તિનો નમૂનો પ્રભુએ બતાવ્યો છે. જ્યાં (નિદ્રામાં) સ્ત્રી પુત્ર ધન મન માન માન જ્ઞાન જ્ઞાન વગેરે બધું હોડી દીધું છે. એટલે સુષુપ્તિમાં તે કાંઈજ નથી ત્યાં સુખ દીઠું. બાપ દાદા પ્રદાદા વગેરે ચાલી ગયા એ વિચારી બેથું. દ્રવ્ય બધું ખરતું દીઠું અને જાણ્યું કે બધું અનિત્ય છે, કાલમ-અખંડતો એક આત્મતત્ત્વ છે તે નિત્ય છે, એમ સમજ્યું. શુદ્ધ શાસ્ત્ર સંતર્યા એ વિવેક દ્રઢ થયો, પછી જલ્લ લોક સુધીના ભાગ કાકવિષ્ટાવત જાણ્યા. એ વૈરાગ્ય પ્રગટ્યો, લારે અવિદ્યા તરફ વક દ્રષ્ટિ કરી કહે છે કે, અનેક જન્મોથી તે મને ખુબ નય નચાત્યો. મારો જ્ઞાનર જન્મ છે. હવે હું તને નચાવીશ. એમ કહી શમંમ તિતિક્ષા વગેરે કરે છે, લારે સનકાદિ તેને ધન્યવાદ આપે છે. એ બે ધર્મ માટે ગીતમાં ઉપદેશ આપી કૃષ્ણ અર્જુન ચાલી ગયા. તે ઉપદેશનું રહસ્ય સમજી જે વીર મનુષ્યે જીવ જાવ જડમૂળથી ઉખેડી ફેંકી માર્યો અને નિજ અભ્યાસેકથ સ્વરૂપે રિચતી પામ્યો તેવાને જીવ જાવ ફરી ઉઠતો નથી. તે દ્રઢ રીતે અપરોક્ષ થવાયા શિવોદ્ધાત્મવાદ સોદનીજ જાવના પુરુષ તત્સત્પદે સુમે છે,

ગંગોત્રીથી ગંગા નિકળી અ.વી સીધી વેમથી ચાલી જઈને સમુદ્રને મળી અને ત્યાં ગંગોત્રીથીજ ગંગાજળની એક અથવા અનેક સીસી ભરી દારો મારી દોરી બાંધી લાવ્યા તે પછી જ્યાં ગંગાં સાગર છે ત્યાં સમુદ્રમાં નાંખી, તે પછી મળીતો છે સમુદ્રમાંજ. પછી સીસીને દોરીથી પાછી ખેંચી લઈ દારો ખોલી જળ ચાખશેતો મધુર જળ જણાશે. સમુદ્રમાં એકરૂપ થઈ ગયલી પેલી વહી આવીમળી ગયલી ગંગાની માફક ખાઈ જળ નહીં લાગશે કેમકે નિરૂપાધિ છે. સીસીવાળી ગંગા ઉપાધિવાળી છે. તેમ, જીવો છે તે માયા રૂપ સીસીચાળા, વાસના રૂપ દોરીથી બંધાયલા, કર્મરૂપ દારાવાળા છે. તેઓ સુષુપ્તિ, મર્જી, મુર્છા વગેરે અવસ્થામાં જલ્લ સમુદ્રમાં જઈ પડે, પરંતુ વાસના દોરી અને ઉપાધીથી અભેદ જાવને પામતા નથી. જ્ઞાનીતો નિઃસંકલ્પ નિઃકામ નિરૂપાધિ બની સીધા જલ્લમાં જઈ સમાય છે તે પાછા આવતા નથી. જ્ઞાની કહે, એકોદ્ધ; અને અજ્ઞાની કહે, બહુસ્થામ. તેશાથી? વાસના, માયા, કર્મથી. પછી જ્ઞાનીતો વાસના રહિત થયો તે એકી જાવનેજ પામ્યો, એ સિદ્ધ છે.

૯૫ મન-સંસારમાં રહીને જીવન-મુક્તિનું સુખ જોવાનું શરીરે બની શકે

ઉત્તર:—જ્ઞાન થતાંજ મુક્ત તો થાય છે, તે વિદેહ મુક્ત થાય છે. તેનું પ્રારબ્ધ શરીરને ટકાવી રાખે છે, તેનો અંત થતાં પુનઃ પુરો વિદેહ મુક્ત થાય છે. વિમુક્તશ્ચ વિમુચ્યતે (શ્રુતિ) પણ જીવન્મુક્તિનું સુખ લેવાં વિદ્વત્સંન્યાસનું વિધાન છે. તે નથી લઈ શકતા તો સંસારમાં જોડાઈ જોવી ઉપાધિ તેટલું જીવન્મુક્તિનું સુખ ઓછું લેવાય છે, પણ વિદેહ મુક્તિમાં વાંધો નથી. માત્ર જીવન્મુક્તિનું સુખ લેવા ખાતર સંન્યાસ લેવાની જરૂર છે. છતાં પ્રારબ્ધ તેનું સંગ્રહ ન હોયતો સંસારમાં ન્યૂન ભાગે તે સુખનો અનુભવ લેતો હોયો વિદેહ મુક્ત તો થશેજ.

એ જાણના પેટમાં રોગ છે. વછેદે દવા આપી તે બેહુના રોગતો મટાડયા; ત્યારે એક જાણ સ્નાન પાન ભરમ કરી પવિત્ર બની ગુરૂ પાસે બેઠો છે. અને બીજો સ્નાન વગર બેઠો છે તેના અંગ પર માખીઓ બણી રહી છે, તેનો પણ રોગતો ગયો છે, પણ સ્નાનાદિ કીધું નથી, તેથી માખીઓની ઉપાધિ શરીર વળગે છે, તેવા સંસારમાં રહેલા જાતી છે. નાહી ધોત્ર પરવારી બેસનાર છે તે સંન્યાસી (જ્ઞાની) છે.

૮૬ પ્રશ્ન-જગત તે શું હશે? જા.-માયા ઉપહિત ચૈતન્યનો સહજ ચમત્કાર.

૮૭ પ્રશ્ન-ભજન તે શું? જા.-શુદ્ધ નિજ સ્વરૂપ જાણવાનો અથવા તત્વાનુભવ પ્રાપ્તિનો ઉદ્યમ.

૮૮-પ્રશ્ન-ભજન કોનું કરવું? જા. સદ્ગુરૂ પરમાત્માનું.

૮૯-પ્રશ્ન ભજન કોણે કરવું? જા. અજ્ઞાને.

૯૦-પ્રશ્ન પરમેશ્વર તે શું અને તે ક્યાં છે? જા.-સમ સર્વત્ર વ્યાપક અહતતત્વ. તે સર્વત્ર છે.

૯૧ પ્રશ્ન-જગતનો કર્તા છે કે નહીં? છે તો કોણ અને તેની પ્રતીતિ શી? અને જો નથી તો તે શી રીતે? જા.-જગતનો કર્તા નથી. પ્રશ્ન-કેમ નથી? જા.-સૃષ્ટિ અકારણ છે, અને અકારણ વસ્તુનો કર્તા હોયજ નહીં.

૯૨ પ્રશ્ન-કારણ વિના કોઈપણ કાર્ય હોવું સંભવતું નથી, એ ન્યાયથી આ દ્રશ્ય જગત અને અદ્રશ્ય સંકલ્પાદિ જે ભાસે છે તે સર્વ અદિ અકારણ શા માટે?

જિતર-અધિને અકારણ એટલે કારણ વિનાની કહી; તે એનું કારણ નથી તેનું કાર્ય પણ નથી. અર્થાત્ વાસ્તવે વંઝા સુતવત એટલે મિથ્યા છે જેમ એનું કારણ નથી તેમ એ કાર્ય પણ નથી. એવી એ અકારણ છે. તે નહીં છતાં પ્રતીત થતુ બાસે છે મારેજ અકારણ કહી છે.

૯૩ પ્રશ્ન-વાસ્તવે મિથ્યા (વંઝા સુતવત) છે, અર્થાત્ (સત) નથીજ તે બાસે છે કેમ ?

જિતર-પોતાનાં નિજ સમ્યક્જ્ઞાનંદ સ્વરૂપનો સાક્ષત્કાર નહીં હોવાને લીધે, અથવા પોતાનાં અજ્ઞાનથી, અથવા ભ્રાન્તિથી.

૯૪ પ્રશ્ન-એ ભ્રાન્તિ કેને થઇ, અને તે શા માટે થઇ, કે જેથી નહીં તેમાં સદ્બુદ્ધિ થતું, નિર્ગરપતું અજ્ઞાન થઇ, બાસે છે ?-જા-અવિદ્યા- (માયા) ત્રિશિષ્ટ ચૈતન્યને ભ્રાન્તિ થઇ અને તે શુદ્ધ ચૈતન્ય અને માયાના શૈભથી માયાનું કાર્ય (સદગ્ર થે.ગે પ્રતીત થતું) જે આ દ્રશ્ય જગત તેમાં પોતાનું અસ્તિત્વ અથવા અહંમત્ત બાવના, ભ્રાન્તિ અથવા અજ્ઞાને કરીને થઇ જવાથી, નિર્ગરપે-સલ સ્વરૂપે પોતે બ્રહ્મ છે તેનું અંગજીવણું થઇ ગયું; અને દેહોદ-ઇદમહં દલાદિ અજ્ઞાનપણું હોવાથી એ ભ્રાન્તિ-રૂપ જગતમાંને જગતમાંજ જન્મ મરણાદિ કલેશરૂપ સમુદ્રમાં ખુડેસો છતો પોતાનું નિજ સ્વરૂપ ભૂલી જવાથી ભ્રાન્તિ થતી.

૯૫ પ્રશ્ન-એ ભ્રાન્તિ શી રીતે મટી જાય ?-જે ૦ સદ્બુદ્ધિનો સમાગમ કરી તેમનાથી ઉપદિષ્ટ મહા વાક્યો ઉપર દ્રઢ શ્રદ્ધા રાખી ઉગ્રપુર્યાર્થથી સર્વ દુર્ગુણરૂપ આસુરી ભાવ માત્રને દૂર કરી દ્રશ્યાદ્રશ્યના ભાગ કરી તેમાં નિલ્યાનિલ વિવેક કરી, અનિલના લાગ રૂપ વૈરાગ્ય સંપન્ન બની, અનુ-ભવના ઘરમાં જઇ, નિવૃત્તિ યુક્ત થઇ, સદગ્ર સુખ શેષામાં સુષ્ટ જવાથી.

૯૬ પ્રશ્ન-અનુભવના ઘરમાં શી રીતે જવાય ? અને તે કેટલું દૂર છે ? અને નિવૃત્તિ એવી ત્યાં કોણ છે, અને તે બેળા શી રીતે થવાય, અને સેહેજ શેષામાં શી રીતે સુષ્ટ જવાય ?

જિતર-(દેહને વિશે થઇ રહેલા જન્માંતરના તાદાત્મ્ય અધ્યાસથી તે) અહંમત્તવત્તું દ્રઢ બંધન તોડી નાખવાથી અનુભવનાં ઘરમાં જવાય છે, તે અનુભવનું ઘર અત્યંત નિકટ છે. વૃત્તિનો બહાનનો વેગ હોવાથી એનું નામ પ્રવૃત્તિ એવું કહેવાતું હતું. અને બહારને વેગે વધ્યા કરતી એવી વૃત્તિ છે તે જન્મ મરણાદિ કલેશ અથવા દુઃખની આપનારી છે. તેજ વૃત્તિ અહંમત્તવત્તું દ્રઢ બંધન તુટી જતાંમાં ટપ્ પાછી વળી અંતર મુખ્ય અર્થ નિવૃત્તિ એવું નામ ધારણ કરે છે, અથવા; જ્ઞાન્તિ નામથી કહેવાય

છે તેજ નિવૃત્તિ જાણે; અને તે તો, અહંમમનું દ્રઢ બંધન તુટવાની સેહેજે અનુભવનાં ધરમાં જવાય છે. ત્યાંજ નિવાસ કરીને રહેલી એવી નિવૃત્તિ અથવા શાંતિ દેવી તુરત આવી વળગી પડે છે—પ્રાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ અનુભવનાં ધરમાં ગયા પછી નિવૃત્તિ રૂપ શાંતિને હુડતી પાડતી નથી. કેમકે તે સામીજ દોડી આવી બાઝી પડે છે. સદજ શૈયા જે અનંત સન્નિયદાનંદ નિજ બ્રહ્મસ્વરૂપ છે તેમાં જાતિ રૂપ પોતાનું મિથ્યા અસ્તિત્વ (હુંપણું) તદન માળી નાખી એક રસ થઇ વહેવું. અર્થાત્ દ્વૈત અદ્વૈતની જાતિ રહિત ધાડ સુપુરિતવન પરમાનંદ સ્વરૂપે થઇ રહેવાથી (સેહેજ સુખ શૈયામાં—સેહેજમાં સુષ્પ જવાય છે.)

૯૭ પ્રશ્ન—મોજ તે શી? અને મઝા તે શી? જા.—બ્રહ્મવિદ્યા તે મોજ; અને બ્રહ્માનંદ સુખનો ભોગવટો કરવો તે મઝા છે.

૯૮ પ્રશ્ન—કંઈ અને જીવનાં સ્વરૂપ શું? અને વાસ્તવે શું? જા.—ક્ષર્વણ અને અદ્વૈત અને વાસ્તવે ચૈતન્ય.

૧૦૦ પ્રશ્ન—ગણીએ શું? અને તે શાથી ઉદય થાય છે?

ઉત્તર—પંચમૂલોનું સત્ત્વ. અને યોગ સ્ટુર્ણીયા ઉદય થાય છે.

૧૦૦ પ્રશ્ન—મનનું સ્વરૂપ શું?

ઉત્તર—સર્વ મિથ્યા જાતિરૂપ અસ્તિત્વને માનનાર જે સ્ટુર્ણું સંકલ્પ તે.

૧૦૧ પ્રશ્ન—દેખનું કાણુ, અને આંધળું કાણુ?

ઉત્તર—માની, અને જગત.

૧૦૨ પ્રશ્ન—કર્મ બંધન તે શું? અને તેનાથી મુક્ત તે શું?

ઉત્તર—અહંમમ ભાવનું દ્રઢત્વ અને અહંમમ ભાવનું અદ્રઢત્વ.

૧૦૩ પ્રશ્ન—માની કેને કહેવો જા જેને તત્ત્વનુભવ છે તેને.

૧૦૪ પ્રશ્ન—માયા એ શું? ચિદ્ર શક્તિ (બ્રહ્માની).

૧૦૫ પ્રશ્ન—કાણે કાણુ? ઉત્તર—આત્મજ્ઞાન સંપાદન કરવા પ્રયત્ન કરનાર.

૧૦૬ પ્રશ્ન—પાપ અને પુણ્ય એટલે શું?

ઉત્તર—કેશનની ઉમ્મતિનો સંભવ આણુવો તે પાપ; અને આનંદની ઉમ્મતિનો સંભવ આણુવો તે પુણ્ય.

૧૦૭ પ્રશ્ન—વાણી એ શું, તે વિશે વિસ્તારથી વિવેચન કરો?

ઉત્તર—સમ સર્વત્ર પરમાત્મ તત્ત્વ ધનને વિશે જે વિચિત્રતા બાંસે છે તે વાણી. તર્કરૂપ યોગ્ય વિચાર કરતાં જણાવું કે, આજ પુરુષ યમા હશે તેણે વિચાર્યું કે, વાણી ઉઠ્યા પેહેલાં શું હોય; તો વાણી નહીં,

એટલે નિર્વાણ. ત્યાં લક્ષ રાખી કહ્યું કે, એજ નિર્વાણ સ્વરૂપ. જાતા મૂળ પુરુષોએ પોતાના અંતરમાંજ વિચર કરીને ઠરીને જોયું તો શબ્દાતીત-વાણી રહિત તત્વ છે શબ્દ તો હવે કહાડીએ ત્યારે ઉઠે. વગર શબ્દ તો સ્થંભવત સ્થિત અચળ તત્વ શબ્દાતીત છે. શબ્દ છે તે આકાશનો ગુણ છે, આકાશનું જેમ ૩૫ કાંઠ નહીં તેવું શબ્દનું પણ દ્રષ્ટિથી જોવાય એવું ૩૫ નથી. મગજ-જેમાંમાં અતિ સૂક્ષ્મ જ્ઞાન તંતુ રહે છે તે વાણીના મૂળ ઉદય સ્થાનમાંથી સ્ફુરીને જે વિચિત્રતા બસે છે તે વાણી. એ મગજમાંથી સ્ફુર્ણ ૩૫ ઉદય થઈ એટલે વિચાર (જ્ઞાન) મગજમાં થઈ, નાભીએ ઉતરી ઠરી. તેના પીઠા પુટી, પરા પર્યંતિ મધ્યમા એવા ૩૫ે સ્થુળત્વ પામતી કંઠે આવી ઘાટ બંધાઈ મુખદ્વારા વિખેરાઈ જાય. એ રીતે જે વહી એટલે ખરી ગઈ અથવા વિખેરાઈ ગઈ તેથી વૈખરી એ નામથી વાણીને કહી. તે ઉદય નથી થઈ ત્યારે નિર્વાણ છે. વૃત્તિઓ સ્ફુરે તેમાંથી વાણી ૩૫ે વિચિત્રતાને પામે છે. વૃત્તિઓને સ્થંભવત સ્થિર કરવામાં આવે તો પછી તે નિર્વાણ પદ્મ છે તેજ શબ્દાતીત એવું મન વાણીથી પર તત્વ છે. મૂળ જાતા ઋષિ મુનિઓએ પ્રથમ પોતામાં ઉંડા ઉતરી અનુભવ કરી જોયું કે આતો કાંઠ નહીં-નિર્વાણ વસ્તુ તત્વ છે; પણ તેને કહેવું જોઈએ. ત્યારે સમજાવવા ખાતર વર્ણુ-અક્ષર શબ્દાદિને કલ્પના કરી ગોઠવ્યા. અનુભવી તત્વજ્ઞ એવા પુરુષો જેની વૃત્તિ બ્રહ્માકાર સ્થિર થઈ ગયલી હોય છે તેઓ તો જે બોલે છે તેમની વાણી, બ્રહ્માનંદ અનુભવથી રંગાયલી, નિકળે છે. તે વળીવળીને તે વાણીદ્વારા નિર્વાણને સમજાવી (લક્ષ કરાવી) પાછી મચરડામને ત્યાંજ વળે છે. કોઈ શબ્દનો ઘાટ ઘડાઈ ગળાં સુધી આવ્યો, પણ બ્રહ્માકાર સ્થંભવત વૃત્તિ થઈ હોય અને તે શબ્દને કહીએ કે, પાછો વળ, ભાઈ! તારું અહીં કાંઈ કામ નથી, તો પેલો શબ્દ જે ઘાટ બંધાઈ આવતો હોય તે પાછો વળી ગળી જઈ આકાશવત ક્યાંએ અદ્રશ્ય થઈ જાય છે. જેમ કોઠીકું, દીવેટ, દીવેલ, અને અગ્નિ, એ ચારના યોગથી દીવો બને છે તેમ, બધા યોગ એકઠા થવાથી વાણી ઉદય પામે છે. પાંચે જૂતેનું સત્ત્વ સરખે ભાગે હોય ત્યારે વિચાર શક્તિ સારી રહે-સ્મર્ણુ સંકિત પણ સારી રહે છે. અને તે સારી હોય તો વાણી પણ સારી નિકળે છે. પણ એક વાક્યનું સત્ત્વ વધારે થઈ જાય, અને તેની વિશ્લેષનું અગ્નિનું સત્ત્વ વધારવાનો ઉપાય ન થાય તો સ્થુળને પાત્તમાલ કરે; અથવા અગ્નિ સત્ત્વ વધી જાય અને જ્ઞાનનું સત્ત્વ નહીં વધારીએ, અર્થાત જે સત્ત્વ વધી જાય તેના વિશ્લેષનું સત્ત્વ વધારવાના ઉપાય ન થાય તો સ્થુળ પાત્ત-

માલ કરી મુકે. આકાશમાં એટલે મગજમાં વાયુનાં સંકીર્ણ-સ્ફુર્ણથી પાંચેના સત્ત્વને યોગે વાણી ઉદય થાય-પ્રકાશે છે તે વિચિત્રતા બાસે છે. વાસ્તવે “વાણી” જોતાં કલ્પના કરીને દરાવ કરીને નિશ્ચય પૂર્વક ગોઠવેલા શબ્દ અક્ષરનાં રૂપો છે, તે મિથ્યા છે. તે સંજ્ઞાનો વધુ વિસ્તાર થવા લખાણમાં અક્ષરાદિની સંજ્ઞા-આકૃતિ કરાવી. તે મિથ્યા છતાં એ વાણી વડેજ તત્ત્વમસિ આદિથી નિર્વાણ તત્ત્વનો લક્ષ કરાવાય છે.

૧૦૮ પ્રશ્ન-૨૬ જ્ઞાન થયા પછી પણ વખતે વખતે વિચિત્ર વાસના સ્ફુરી ઉઠે છે તેનું શું કારણ?—જી-પુરુષાર્થમાં ખામી રહેવાથી. જે જે વાસનાનું સૂક્ષ્મ બીજ રહી જાય છે તે તે ફળગો વખતે વખતે સ્ફુરી આવે છે. જેમ, કાચલો અગ્નિ છે, પણ તે અંગારો છંટામ જવાથી અથવા કંઈ અધુરો રહી ઓલવાઈ જવાથી રાખ નહીં થઈ જાય તે તે કાચલો રહી તેના કાળા ડાઘ પાશેજ; પણ પાછો દેવતામાં પડી પડીને અગ્નિ રૂપ થઈ પોતાનું કાચલાપણું સ્મુગ્ધું ખોમ નાખી રાખ થશે ત્યારે તેનાથી કાળા ડાઘનો સંપૂર્ણરીતે અસંભવ. તેમ વૃત્તિઓ નાના પ્રકારના વાસના રૂપ બીજથી ફળગા પુડી પુડીને ફેલાય છે-સ્ફુરે છે, તેને વેદાંતનાં શ્રવણ મનનાદિ પુરુષાર્થથી છેદન કરતાજ રહી જ્ઞાન રૂપ અગ્નિથી વાસના બીજ બાળી નાખવું; તે ફરી કંઈ પણ અનિલ પદાર્થમાં આસક્તિ રહેશે નહીં, અને ક્ષત્તાકાર વૃત્તિ બની રહેશે.

મિદ્ર-પ્રશ્ન-જેનામાં આકાશ પ્રાધાન્ય હોય અને ચાર ભૂત ન્યુનાત્મિક અંશે ગૌણ હોય; તેજ રીતે વાયુ પ્રાધાન્ય હોમ આકાશાદિ ચાર ગૌણ હોય, એમ એક એક ભૂતપ્રાધાન્યવાળા શી રીતે ઓળખી શકાય?

ઉત્તર-જેનામાં આકાશ પ્રાધાન્ય હોય છે તે કેવળ નિવૃત્ત અને ક્ષત્તરૂપ હોય છે. તેની વૃત્તિ આ દ્રશ્યાદિમાં લુબ્ધ-આસક્ત નથી હોતી. કોઈ અમુક વાત કહેવા માટે, તેના એ ચાર શબ્દ નિકળે ત્યાંથીજ કહી દેશે કે બધું સમજાઈ ગયું. આકાશવત સ્વચ્છ નિર્વિકાર એવું નિર્ભજ તેમનું ચિત્ત હોય છે.

જેનામાં વાયુ પ્રાધાન્ય હોય છે તેને એક વાર જે વાત કહી કે તરત તેનાં મગજમાં ઉતરી જાય છે, ફરી કહેવાની જરૂર રહેતી નથી. વાયુ જેમ સરસર સપાટાબેર ચાલ્યો જાય છે, તેમ અમુક બાબત પર તર્ક કરતો ચાલ્યો જાય, અને વિચારો દોઢાવે ખરો, પણ માનાપમાન અથવા હાનિલાભથી થોડો કાળ વૃત્તિમાં ખેદ અમર દુર્ષ પ્રતીત થાય.

જેનામાં અગ્નિ પ્રાધાન્ય હોય છે તેને એક વાર કહીને પડી

પુછીએ તો કહેશે કે, એક વારમાં શું માદ રહી ગયું કે ? બીજી વાર ફરીથી કહી જાય તો હમણાં કહી બતાવું.

જેનામાં જળ પ્રાધાન્ય હોય તેને એકવાર કહીને પુછીએ તો કહેશે કે, લાડવો ખાવાનો છે કે શું ? બે ચાર વાર કહેવાય ત્યારે માદ રહી શકે.

જેનામાં પૃથ્વી પ્રાધાન્ય છે, તેને ઘણી વખત કહ્યા છતાં માદ નહી રહે, તે જડ જેવો હોય છે. હવે એ શી રીતે થાય છે તે વિચારીએ. પિતા વાયુ પ્રાધાન્ય હોય અને માતા અગ્નિ જળ અથવા પૃથ્વી પ્રાધાન્ય હોય તો તેનાં પ્રમણ્યમાં મિશ્રણ યોગ પ્રમાણે પુત્ર થાય. વાયુ પ્રાધાન્ય અંશ વધારે હોય તો તેવો પુત્ર થાય. બેટું વાયુ પ્રાધાન્ય હોય તો કેવળ વાયુ પ્રાધાન્ય પુત્ર થાય છે. શ્રીકૃષ્ણ કેવળ આકાશપ્રાધાન્ય હતો, અને રક્ષિતણી ઘણાં ત્રિચિક્ષણ હતો તે વાયુ પ્રાધાન્ય હતો; તેથી પ્રદ્યુમ્નાદિ પુત્રો થયા તે કૃષ્ણ જેવા નહી. અને પૃથ્વી અથવા જળ અગ્નિ પ્રાધાન્ય વાળી સ્ત્રીથી જે પુત્રો તે પ્રદ્યુમ્ન જેવા નહીં એમ તક વિચારથી સમજી લેવું. એ પ્રકારે કોષ વ્યક્તિ નીચલી ભૂમિકામાં હોય છતાં પૂર્વના સત્સંસ્કાર યોગે સત્સંગ, સેવી પુરુષાર્થ કરે તો કમથી ઉંચી ભૂમિકામાં જઈ શકે છે. વિવેક વૈરાગ્યાદિ સંપન્ન થતાં, પ્રાણી પાંચ ઉપરની આસક્તિ ઉઠી જઈ. મનોનિગ્રહની દ્રઢતા થાય છે ત્યારે આનંદનો એક અરો છુટે છે, એટલે આનંદની એક ધારા જાણે ચાલતી રહે છે. તેવી સ્થિતિમાં કોષને કોષ કહેવાઈ જાય અને તેજ પ્રમાણે થાય; અથવા વરસાદ આવતો હોય અને કહે કે હમણાં રહી જશે, અને રહી ગયો, તો લોક માને છે કે, એ કહે છે તેમજ થાય છે. પછી આવીને કોષ કહે કે, મહારાજ ! તમારું વાક્ય નિકળ્યું તેમ જ મને પશુ થયું. એમ સાંભળીને અહં જો પુલ્યો, એટલે મનમાં એમ આવે કે, મારામાં તિદ્ધિ આવી (હું સિદ્ધ બન્યો,) તો દબાયનમઃ (પછી વળી કોષ ન થાય.) બીજો ચમત્કાર કોષ નથી, અહં મરી પડે તો તે જો પાછો ખડો અમ્મ જાય તો દુઃખના ભારા માથે આવો પડે છે. પરંતુ, અહં ઓગાળીને મુવો-નિરહંકાર પદ જે સમ ક્ષાંત અહ્યાત્મકય તત્વ છે તેમાં ગરી પડે તો પરમ આનંદધન સુખાનુવશ્વે બની રહે છે.

અહમ્યાંક, દુઃખતું, અથવા દેવતા રૂપે પ્રતિ-સેહેજ સમાધિતું સ્વરૂપ શું, અને તેનાથી લાભ શું ?

ઉત્તર-વિજયપણું જે જહાર સ્ફુરવાપણું-કુવારો કુટે છે તેમ જિતિનું બહિર ધાવન થવાર વેગ છે તેને સમેટી લઈ અંતરમુખ કરવી.

તે અંતર વૃત્તિને જ્ઞાતાંકમાં એક ધુતવાળી-તારે તાર એક રસરૂપ કરવી. એનુંજ નામ સદા સેહેજ સમાધિ છે. એ સ્થિતીના અભ્યાસથી થોડી મુદતમાં સર્વ પ્રકારની આસક્તિ છુટી જશે, અને સન્નિવાનદ જ્ઞાતાંક લગ્ન લાગ્યું રહેશે. પછી આ દ્રશ્યાદિ સંકલ્પ માત્રથી ઉપરામતા થુક્ત તેવી અંતર વૃત્તિ રાખવાથી દેહ અપરાધ થશે. તેમાંથી આનંદના મહોદધિરૂપ જ્ઞાતાંકમુદ્રાંજ જાડમ ઝોળા છુટેલા થવાશે. એવી સમાધિવાળી સેહેજ સ્થિતીમાં જે કાંઈ વાત કરે, બોલે, સાંભળે, જાય, આવે, ખાય, પામે, એ બધું કરે છતાં, જાણે તે કંઈ પણ આસક્તિ રહિત અખર (ભાન) વગરનોજ હોય તેવો રહેશે. અર્થાત, વાત બધી સાંભળે પરંતુ પુછીએ કે; કેમ અમુકનું શું સમજવું? તો કહેશે કે, મેં સાંભળ્યું નહીં, અગર જરીકી કહો. ત્યારે વળી વૃત્તિએને અંતરમાંથી ખેંચી બહાર તે વાત ઉપર અથવા પદાર્થ ઉપર લગાડે, ત્યારે તેનો ઉત્તર આપે; તો પણ તે અંતર વૃત્તિ જાણે એક શાખા માત્રથી બાહ્યવૃત્તિએ કહે છે. બધું કરતે જાણે-વરત્યા કરતાં જાણે અખંડ સેહેજ સમાધિ લાગી રહે. મિથ્યા મુગ્ધજાળ જેવો, નહિંવત એવો કલ્પિત ખોટો અહં છે તેને જોયો રાખે તો તું અને તે વગેરે કલ્પના કરાય, પણ તે અહંનેજ ઉપર પ્રમાણે અંતર વૃત્તિએ નિવૃત્ત રહી જ્ઞાતાંકમાં હોમે, તો પછી તું અને તે વગેરે કોણ કલ્પે (જ્યાં કલ્પનારો હજી પોતે હોખાઈને ગેમ થાય છે ત્યાં) ?!!

એ પ્રકારે અહર્નિશ જ્ઞાતાંક મહા અગ્નિમાં અહંતા આદૃતિ અપાયા કરે-હોમ થતો રહે, તો તેવા ઘાડ અભ્યાસથી અહં કિંચિત પણ રહુરવા પામે નહીં; અને મોજ પડી ભાંજે તો પછી ઘર લાંબુંજ જાણવું. તેમ, અવિદ્યા (અજ્ઞાન) થી રહુરી ઉઠેલો ખોટો અહં જ્ઞાતાંક હોમાઈ જાય તો રચુળ શક્યાદિ દેહ ત્રય પણ કલ્પિત પ્રપંચ સહિત મૃતક જેવા થઈ પડે છે; ત્યારે જ્ઞાતાંક સુખ સમુદ્રમાં સમત્વ પ્રાપ્ત થઈ વિચરે છે. એવા તે અસંગ મહાત્માના રહેને જાંઈ કોઈ ગમે તેમ કહો કરો, તેથી તેને કશી પણ હાડ શોક થતો નથી. કેમકે ખોટું હં હોમનાં ખરું હં સમજવાથી એટલે, હં તો સન્નિવાનદ જ્ઞાતાંક છું, એવો અનુભવ થવાથી તેનું અહં તત્ત્વ જ્ઞાતાંકમાં દ્રઢ થયું છે; તેથી તે તો સ્વરૂપાનંદની મોજમાં મરત રહે છે. *

લોકાઃ સમસ્તાઃ સુખિનો મયન્તુ ॥ શિવમસ્તુ ॥

ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ॥ હરિઃ ૐ તત્સત્ ॥

ૐ શ્રી સદ્ગુરવે પરમાત્મને ચિદાનંદમયાય નમઃ

—૦:—

ચિન્મણિ-જ્ઞાનમણિ, ચિન્તામણિ, સ્પર્શમણિ, સ્પૃશ્ઠિકમણિ
નીલમણિ, પ્રવાળ, ગજમુક્તા, સર્વ આનુભેથી સુંદર હીરા માણિ-
કય મુક્તા આદિ રત્નોથી જડેલાં તુલસી કાંટ, ચંદન, અને
રૂદ્રાક્ષ મણિઓ, જળતરણ મણિ, ચિત્સુખમણિ, સુતારસ દ્રવક
મણિ, ચંદ્રકાન્ત તથા સૂર્યકાન્તમણિ, શાન્તિરસાયનમણિ, વગેરે
અનેક પ્રકારના આનંદજનક મહામણિઓની સુવર્ણમાં ગાંઠેલી
શુદ્ધેલીસુંદર મનોહર અતીવ રમણી ઉત્તમ પ્રકારની, અહંમત્વનું
ભાન ભુલાવી પરમ આનંદમય સ્થિતી કરી દેનારી-સુખપ્રદ
સુગંધ પ્રસારનારી માણિક્યમણિ મુક્તાદિ મહારમ્ય રત્ન પુષ્પ
માલા, જે મેરૂ સાથે ૧૦૯ મણિગણોની પાંચ તૈયાર છે તેમાંની
ત્રીજામાંથી નમુના રૂપે ફક્ત ૨૭ મણિ કાઢી લઈ અત્રે મુકવામાં
આવે છે. એ લઘુ સ્મરણીના મણિઓ, જેવાં દ્રષ્ટાંત સિદ્ધાંતથી
સુશોભિત છે તેવા, આખી બધી (પાંચે) માલાના છે; પરંતુ
હાલ દ્રવ્ય સંકેચરૂપ પ્રતિકુળતાને લીધે ફક્ત ૨૭ની સ્મરણી
કંઠમાં અગર કર કમલમાં પેહેરી રાખવા સુજાજનો માટે અત્રે
મુકી છે.

ૐ શ્રી સદ્ગુરવે પરમાત્મને ચિદાનંદ સ્વરૂપાય નમઃ ॥

ૐ યૌઃ શાન્તિ રન્તરિક્ષં શાન્તિઃ પ્રથિવી શાંતિરાયઃ

શાંતિ રોષણયઃ શાંતિઃ સર્વં શાંતિઃ શાન્તિરેવ શાંતિઃ

સા મા શાન્તિરેષિ ॥ ૐ શાંતિઃ શાન્તિઃ શાંતિર્બ્રહ્મ

શાંતિઃ ॥ દરિઃ ૐ શાંતિરસ્તુ ॥ શિવમસ્તુ ॥ ઓમ્

અથ શ્રી મહામણિમાલા પ્રારભ્યતે.

૧ - એક ખેડુત ઘણો શાંત સુજા અને સરળ સ્વભાવનો હતો.
તેની સ્ત્રી કલહપ્રીય હોવાથી ખેતરેથી રાજ ખેડુત કાસથી પરવારી
ને ઘેર આવેલે અનેક છીદ્રો શોધી રહેશ કરી આખડાને સંતાપ

ક્યાં કરે, તેને ગાળો દઈ દુખીકરે, અને વખતે એચાર મુક્તપાક
 પણ આપી દેતી. ભાગવતની કથા થતી હતી ત્યાં મોહિલાનાં બ
 ધરાંને રાજ જતાં જોઈ, એક દીવસ તે બાઈએ તેમને પુછ્યું
 કે, બેનો ! ક્યાં તમે રાજ જાવ છો ! તેણી કહે, હમે કથામાં સાંભ
 ળવા જઈએ છીએ. કીક. ત્યારે આજ તો હું પણ આવું છું, એમ
 કહી જાણા લઈ તે પણ ગઈ. કથાનો પ્રારંભ થતાં જ પતિવ્રતા સ્ત્રી
 નું મહાત્મ્ય કહેતાં વ્યાસે કહ્યું કે. સાકાત્રણ દીવસજ જો ખરી
 ભક્તિથી શ્રદ્ધા અને નિર્મળ પ્રેમવડે પતિની સેવાકરી તેને પ્રસન્ન
 કરે તો તેને ભગવાન હાજરા હજુર મળે છે, તો જે સ્ત્રી હંમેશ
 પતિ સેવા પરાયણ રહે તેનાં પુણ્યનો તો પાર નથી. બસ,
 આટલું સાંભળતાં જ પેલી સ્ત્રી તો ઉઠી અને ચાલવા માંડ્યું. બીજાં
 બેરાંકહે, અરે બેન કેમ કેમ! કથા તો હજી થવાની છે, બેસો બેસો
 ને. પેલી બેલી, મેં (કથા) સાંભળી. ઘેર ગઈ, દ્રઢ નિશ્ચય કીધો
 અને સાચી શ્રદ્ધાપ્રેમથી ઉજી જળ તઈઆર કીધું. દાળભાત શાક
 તથા કંસાર તઈઆર કરી પાપડ સેક્યા, અથાણું કાઢ્યું, અને
 સર્વ પ્રકારે તઈઆર થઈ પતિની વાટ જોતી બેઠી. સ્વામિ આવ્યા
 તેને ઉજી જળલાવી દીધ્યોળી ને સ્નાન કરાવ્યું, પૂજા સંધ્યાની
 સામગ્રી સાહિત્ય સમીપ લાવી મુક્યું અને આસન (પાટલો) ગાઠ
 વી આપ્યું. ખેડુતતો આ નવુંજ અને ઉલટુંજ થયલું જોઈ આશ્ચ
 ર્યમાંજ ડુબ્યો, કે અજો આશૂં ! ગાળો ક્યાં ગઈ ! રાજ થંડુજળ
 સ્નાન માટે મળે, અને આજે ઉજી જળ શૂં ! આમાં કાંઈ કારણ
 છે. ખરે, મરવાનો, હવે મોત આવ્યું લાગે છે. પછી તો સુંદર
 સ્વાદિષ્ટ રસોઈ જોઈ વિચારે છે કે, મારી આખી ઉમ્મરમાં નહી,
 તેવું આજે આ છે શૂં ! રોટરો ક્યાં છે ! ખરે, એમાં ઝેરહથે તેથી
 મરવાના. પણ મારે મરવુંજ છે, એમ સમજી પ્રેમથી જમી ઉઠ્યો.
 એટલે તો સ્વચ્છતાથી પલંગ બીછાવ્યો, ત્યાં સુવાડીને પગ ચાપી
 કરવા બેઠી. પેલોભાઈ વિચારમાંજ પડ્યો છે કે, ખરે જરૂર મોત
 જ આવ્યું—સુખી થઈશું—હુટીશું. એવા વિચારમાં બેઠી ગયો. પતિની
 આસી વગર ઉઠાય નહીં, એવા દ્રઢ વિચારથી બેસી રહી. સવારે

પતિ ઉઠ્યો તે જુવે છે તો પગ ચાંપ્યાજ કરે છે. તે જોઇ બોલ્યો કે, અરે! તું છે! સ્ત્રી કહે, તમારી આસા વગર ઉઠાય કેમ. ત્યારે બોલ્યો, ઉઠ ઉઠ, કામે લાગ. પછી ઉઠી, અને ખેતરે જવાને કોઈ માણસ લાવી. સ્વામિને કહે, ખેતરે નથી જવું, ઘરમાં રહો. માણસને રોજ ઠરાવી ખેતરનું કામ કરવા મોકલ્યો. એ રીતે ખુબ તીવ્ર ઈચ્છા ભગવાનના દરશનની લાગી, તેથી સાડા ત્રણ દીવસ દ્રઢ શ્રદ્ધા અને અત્યંત પ્રેમથી પતિની સેવા કરી. ચોથા દીવસના બપોર વીતી ગયા પણ ભગવાન કંઈ આવ્યા નહિ. તેથી પોતાની અસલ પ્રકૃતિને વશ બનીને બોલી કે વ્યાસે મને ખોટું શા માટે સમજાવ્યું, માટે આ ડાંગ લઈને વ્યાસનું માથું ફેાડી આવું છું, કે કેમ જુઠું રહ્યું. જુસ્સા ગુસ્સામાં ડાંગ હાથમાં લીધી અને જવાને તૈયાર થઈ. ભગવાન સર્વાન્તર્યામિ છે તેણે જાણ્યું કે, આ જડસુ તો ચાલી, પ્રહ્લદત્યા થવાની, માટે આવ લાજ, પ્રભુ ત્યાં પ્રકટ થયા, દર્શન આપ્યું ત્યારે બેહદ ખુબ પ્રસન્ન થઇ. પ્રભુએ કહ્યું કે માગ. સ્ત્રીએ કહ્યું કે મારે ત્યાં આવીને રોજ રોટલો ખાઈ જાવો. પ્રભુ કહે ઠીક. પ્રભુ અન્તર્યામિ થયા, ડાંગ બાઈએ ફેંદી લીધી, ગામમાં બધે વાત ચાલી, બાઈની તો માનતા ચાલવા લાગી, અને લોકોનો સમૂહ વ્યાસ પાસે શ્રવણમાં ભેગો થતો હતો તે ઉત્તરીને બાઈને ત્યાં થવા લાગ્યો, સતી માતા તરીકે પૂજવા લાગી, વ્યાસે પુછ્યું કે કેમ હવે કોઈ અવતું નથી? બપોર મળી કે, એક બાઈને ભગવાન મળ્યા (જે બાઈ એક દહાડો શ્રવણમાં આવેલી અને જરાકજ કંઈ વાત સાંભળીને ચાલી ગયલી તેને), તેથી લોક તે તરફ ઉત્તર્યા છે, વ્યાસ આશ્ચર્ય પામી તે બાઈને ત્યાં ગયા. શુરૂ પધાર્યા તે જોઈ બાઈએ બહુ માન આપ્યું અને ખેસાડી પૂજા કરી. વ્યાસે પુછ્યું કે, એ બધું શાથી? બાઈ કહે, મહારાજ! તમારાથીજ. વ્યાસે સઘળી હકીકત સાંભળી બાઈને કહ્યું કે, કાલે ભગવાન આવે તેને પુછજે કે મારી (વ્યાસની) સદગતિ ક્યારે થશે? ઠીક.

વ્યાસ પ્રસન્ન થતા આશ્ચર્ય પામી ગયા, બીજે દહાડે લગવાન રોટલો ખાવા આવ્યા તેને ખાતાં પુછ્યું કે, પ્રભો ! મારા ગુરુ વ્યાસની મતિ કયારે છે ? લગવાન કહે, આ તારાં ઘર સામે લાંમડો છે એનાં જેટલાં પાત્રાં છે એટલાં વરસ વીતે ત્યારે. ઠોક. પ્રભુ આઈને ગયા, વ્યાસ બયારે જવાબ સાંભળતા આવ્યા ત્યારે સત્કાર દર્શી બેસાડી પૂજા કરી, પ્રભુએ કહેલો ઉત્તર વ્યાસને કહી સાંભળાવ્યો. તે સાંભળતાંજ વ્યાસને તો મહા સંતાપ થયો, અને લગવત દર્શનની તીવ્ર દૃષ્ટા પ્રાપ્તી, અને અતિશય ઈન્દેવરીથી મહા દુઃખથી વિવહળ બની જઈ, તે લીમડા સથે માથું પટકી મરવા જતાં તે લીમડામાંથી તરત પ્રભુ પ્રકટીને દર્શન આપ્યાં, અને યથેષ્ટ સદ્ગતિ આપી,

તાત્પર્ય કે, જેમ તીવ્ર ઈચ્છા પ્રાપ્તે તેમ, તે ઉલટાં પ્રારબ્ધાદિ કર્મને પણ ફેરવી નાંખે છે,

પુરૂષની યુદ્ધિરૂપ સ્ત્રી જે તમોગુણ પ્રાધન્યવાળી હોય છે તો ચિંતા, શોક, લય, કટુવાણીના પ્રહાર, અથોગ્ય તામસી વિચાર, વગેરેથી કલક કરી હંમેશા દુઃખ આપે છે, પણ તેનામાં ગાણપણે રહેલા રજસ અને સત્વ ગુણમાંથી, કોઈ શુભ સંસ્કાર વંશાત સત્ત્વનું પ્રાબલ્ય બળકી ઉઠતાં તેને સત્સંગ થઈ જાય છે અને ત્યાં સદ્ગુરુમુખથી તત્ત્વમસ્યાદિ મહાવાક્ય વગેરેનું શોડુકજ શ્રવણ થતાં ચટકો લાગી જાય છે. તે ઉપરથી આત્મ-સાક્ષાત્કાર માટે તીવ્ર ઈચ્છા પ્રકટ થતાં-પરમાત્મદર્શનરૂપ લગવાવનો મેળાપ કરવાની તીવ્ર દૃષ્ટા બળકી ઉઠતાં, દ્રઢ પુરૂષાર્થથી જે દ્રઢતમ શ્રદ્ધા અને પ્રેમથી વિવેક વૈરાગ્ય શમદમ વગેરે સાધન સિદ્ધિ કરવા મંડી પડે છે, તો અલ્પ સમયમાં તે પાર પડે છે-કાર્ય સિદ્ધિ મેળવે છે. અને બીજા અનેક લોક રોજ કથા સાંભળવા આવીને કલાકના કલાક અને વરસોના વરસો સુધી બેસીને સાંભળ્યા કરે છે, પણ તે સાંભળી પુરૂષાર્થ કરી શકતા નથી, તેમ તીવ્ર ઈચ્છા પણ તેમને હોતી નથી, તેનું કારણ કે

સંસાર જે ગળાં સુધી ગડખી ગડખીને ભરેલો છે, એટલે વિષય વાસના, સ્ત્રી પુત્ર દ્રવ્યાદિનો મોહ અને આસક્તિ, મિથ્યાભિમાન, માન મોટાઈની અભિલાષા, વગેરે રૂપ રજસ-કચરો સ્થિતિનાં પ્રત્યેક પરમાણુમાં જામી જઈ ભરાઈ રહ્યો છે તે બહાર કાઢવો નથી. જેથી ક્ષમા હયા વિવેક વગેરે દેવી સપત્તિના અણુમાત્રને પણ પે સવાને જગાજ થતી નથી, તો તે વગર પછી તે બિચારા હયાપાત્ર સર્વ શ્રોતા શીરીતે પુરૂષાર્થ કરી શકે, અને તીવ્ર ઈચ્છા પ્રકટવાને રસ્તો રોકાઈ રહેલો હોવાથી તે પ્રકટે પણ કેવી રીતે !! અકુશોષ ! એવા આયુષ્યનો અસુલ્યકાળ નિરાતે ઉંઘમાં ઉંઘી રહી તથા શુભાવ્યા કરનારા બંધુજનો માટે. એવા સર્વ જેઓ પુરૂષાર્થ કરી શકતા નથી અને તીવ્ર ઈચ્છા પણ થતી નથી, તેઓ જેવાના તેવા આયુષ્યની અવધી સુધી રહી, જેવા આવ્યા તેવા (સંસાર કાદવ છુંદી શુંદી ખુંદીનેજ) પાછા જાય છે-મરે છે.

શાસ્ત્રકારે નિયમ બાંધી દરમાન્યું છે કે બ્રહ્મચર્ય યથાભોજ્ય અને નિયત કાળ સુધી પાળવું. પછી ગૃહસ્થાશ્રમનું શાસ્ત્રા જ્ઞાનુસાર પાલન સેવન કરી, વાન પ્રથમ સ્થિતિમાં વિચરવું અને વિષયવાસના છેડાવો. એ અભ્યાસ પરિપક્વ થતાં વૃત્તિ વૈરાગ્ય રંગથી રંગાઈ જાય-ઉપરામ થાય કે યથાકાળે સંન્યાસાશ્રમ સ્વિકારવો-તેવી અસંગ સ્થિતિમાં એકાંત સેવન કરી ભગવદ્દાસાર વૃત્તિ કરી હરિરૂપ થઈ રહેવા પ્રયત્નશીલ થવું. છતાં પણ જો બ્રહ્મચારી અવસ્થામાં અથવા ગૃહસ્થ સ્થિતિમાં એકદમ તીવ્ર વૈરાગ્ય પ્રકટી ઉઠી બહુકો લઈ હોતો, શ્રુતિ સ્પષ્ટ કહે છે કે જે દિવસે જે વખતે વૈરાગ્ય જાગી ઉઠે, તેજ વખતે ચાલો નિકળો. એનું શું કારણ ? એજ, કે, તીવ્ર વૈરાગ્ય-તીવ્ર ઈચ્છા પ્રકટતાં કર્તવ્ય કરવાનું તે કરીજ લેવું. પછી તેમાં આશ્રમાદાશ્રમ ગચ્છેત આશ્રમના કુમથી ચઢવું, એ આજ્ઞા હબાઈ જાય તો તેને હબાઈ જવા દેવી. તીવ્ર ઈચ્છા રહિત-થંડા હીમ જેવા પ્રમાદી અથવા સંસારાસક્ત જનો માટે, ધીમે ધીમે વિષય શોડવી નિવૃત્તિ પરાયણ કરવા પરત્વે, એ આજ્ઞા છે.

તીવ્ર ઇચ્છા અકટી કે શુદ્ધ મનથી શ્રદ્ધા અને પ્રેમ દ્રઢતમ રાખીને તરત સાધન જે કર્તાવ્ય હોય તે કરવા મંડી પડવું, તો ઇચ્છા સફળ થયા વગર રહેતી નથી. તીવ્ર ઇચ્છાનો અગ્નિ જેવો જાળવદયમાન છે કે હજારો જન્મનાં અશુભ કર્મ સમૂહને પણ માત્રમાં જાળી નાંખે છે, અને જે ઇષ્ટ હોય તે અપરોક્ષ થાય છે.

૨—એક ભરવાડ પોતાની સ્ત્રીને આણુ (તેડું) કરવાને પરણ્યા પછી પહેલોજ સાસરે ગયો. ત્યાં આદરમાન ખુબ થયું. આડોસી પાડોસી સગાં સનેહી વગેરેને ત્યાં વારા ફરતી મિષ્ટાન્ન ભોજન માટે રોજ નિમંત્રણો થયા કરવાથી રોજ વાઢિષ્ટ મિષ્ટાન્ન મળ્યા કરે છે તથા રાત્રે ગાનતાન ધ્યા કરે છે તે બધી મોજ મજામાં-રમત ગમતમાં પડી ગયો તેથી ઘેર જવાનું તો યાદ કરતોજ નથી, એટલુંજ નહિ, પણ શું કામ આવ્યો છે તેનું પણ જ્ઞાન ભૂલી ગયો. ઘણા દહાડા થઈ ગયા ત્યારે ઘેરથી ખેપી આવે તેડવા આવ્યો, ત્યારે કાન ખુલ્લા અને જ્ઞાન આવ્યું, અને જતી વખતે આણું કીધું કે વહુને મોકલો. તે સાસરીઆં કહે કે, તમે આટલા બધા દહાડા થયા આવ્યા છો તેમાં આજ સુધી તો કશું મળું નહીં, અને હવે જતી વખતે આણુ કરો છો, તે હવે શી રીતે હમે બધી તૈયારી કેટલી-તરમાં કરીએ ?! હવે હાલ તો આવ્યા તેવા પાછા જાવ. બીજીવાર આવજો. તે પણ બચારો હવે શું કરે. ખેપીઆ સાથે, જેવો આવેલો તેવો પાછો ગયો. અને ધારેલું કશું ન થયું.

તાત્પર્ય કે, જલે વિષ્ણુ સ્થલે વિષ્ણુ, વિષ્ણુ પર્વત મસ્તકે ॥

જ્વાલ માર્ગ કુલે વિષ્ણુ, સર્વે વિષ્ણુમયં જગત્ ॥

એ રીતે જળમાં સ્થળમાં પર્વતનાં શિખરે અગ્નિ શિખામાં નિષ્ણુ છે, સઘળું જગત વિષ્ણુમય છે. તેમજ દ્યુતિ પણ કહે છે કે, एकदेवः सर्वभूतेषु गूढः सर्व व्यापी सर्व भूतांतरात्मा ॥ कर्माध्यक्षो सर्व भूताधिवासः साक्षी चैता केवलो निर्गुणश्च ॥ વળી ભગવાન પણ

એજ કહે છે કે, અદમાત્મા ગુણકેશ સર્વ ભૂતાશય સ્થિતઃ વળી
 પીતુઃ ક્ષેત્રજં ચાપિમામૃદિધિ સર્વ ક્ષેત્રેષુ ભારત ॥ પ્રાણી માત્રમાં હુંજ
 આત્મા છું, અર્થાત્ સર્વનાં હું પશુનાં વિષય જે આત્મતત્ત્વ
 છે તે હું છું. બધાં શરીર ક્ષેત્રમાં રહેલો ક્ષેત્રજ (આત્મા) જે
 છે તે, હે અરબુન! મને બાણ; મતલબ કે સર્વ કોઈ
 ભગવત્સ્વરૂપ છે. પણ કર્તૃત્વ લોકતૃત્ત્વાદિ અભિમાનથી વિષયોમાં
 આસડિતને લીધે પોતાનું ખરૂં સ્વરૂપ ભૂલી જઈ જીવભાવ
 મનાઈ ગયો. અને દેહાભિમાન દ્રઢ થઈ જવાથી અહંમત્ત્વના
 દ્રઢ બંધનને લીધે અને રાજસી તામસી વાસનાઓ રૂપ બક-
 શનો રજેવાળ-રક્ષક-પાત્રક બની ગયો. તેથી ભરવાડ સંસાર
 અપાઈ. તે પોતાનાં સ્વાત્મ સ્વરૂપ રૂપ ઘેરથી, ધર્મરૂપ અથવા
 નિવૃત્તિ રૂપ અથવા આત્મ નિષ્ઠારૂપ સ્ત્રીને તેડવાને સંસારરૂપ
 સાસરામાં આવ્યો, ત્યાં તે સ્ત્રીને આણુ કરવાનું ભૂલી જઈ,
 એટલે, વિવેક વેરાગ્ય સંયમાદિ મેળવી સ્વાત્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી
 લેવાનું ભૂલીને, (પોતાની સાળી પ્રવૃત્તિદેવીની યુક્તિ-મોહબળ
 ફસાવટથી) ખાન પાન ગાન તાનમાં ગુલતાન બની રહી વિષ-
 યોની મોજમઝામાં પડી રહી-અડયા જડયા-મચ્યા પચ્યા રહી
 આયુષ્ય બધું વહી જવા દીધું. છેવટે જ્યારે રવેત ખાલ થવા,
 કાન નેત્રાદિની શક્તિ મંદ થવી, વાતપિત્ત કફનો પ્રકોપ જે
 પ્રાણ પ્રયાણ વખતે થાય છે તે થવો, એ વીગેરે ખેંચીએ આવે,
 એટલે ટુંકમાં કહીએ તો મૃત્યુનો સ્વપ્નાન કાળ આવી પહોંચે છે
 તે વખતે ગભરાય છે, અને બેબાકળો જેવો આકુળ વ્યાકુળ
 બની, ભગવત્ સ્મરુ કરવા-ધ્યાન ધારણા સંયમ સત્સંગ
 વિવેક વૈરાગ્ય મેળવવા કરવા અથવા ધર્મ પ્રાપ્ત કરવા-આત્મ
 નિષ્ઠા મેળવી લેવા ફરિયાદો મારે છે, પણ વખત ભરાઈ ગયો ત્યાં
 શું કરે. આત્મ નિષ્ઠા મેળવવામાં વિવેક, વૈરાગ્ય, ધ્યાન ધારણા,
 સંયમ, સંદેશુરૂની સુશ્રૂષા, હરિશુરૂ સંતો અતિથીની સેવા સત્કા-
 રાદિ સાધનો સિદ્ધ કરવાં જોઈએ, તે તૈયારી તો કરી કરી નથી,
 અને વિષય સેવનમાંજ કાળ વ્યતીત કરી નાંખ્યો. તેથી જેવો

આચે તેવો પાછા જવું પડે છે. અર્થાત્ મનુષ્યતનુ જેવું મોક્ષ મેળવવાનું ઉત્તમ સાધન—ભવ સિંધુ તરી જવાનું નિર્ભય નાવ હામ લાવું તેમાં શું કર્તવ્ય કરવાનું છે તે ભુલી જઈ, આંખનું કાજળ પીઠે ઘસતા જેવું કરી, બાળ હારી ગયો તેથી ખાલી હાથે એકલાજ પાછા જવું પડે છે. તે વખતે પસ્તાવો કરેલો શું ઉપયોગનો ! ફ્રાન્ટ ફેરો ખાઈ, ફીકે મોઢે, મૃત્યુને તાળે થઈ જવું પડે છે.

માટે વિવેકી સુરાજનો ! જો ભૂલ્યા હોવતો, આજથીજ—આજથીજ જાગૃત થઈ જાવ, હૃદી ઉભા થાવ, કર્તવ્ય શું છે તે યાદ કરો, વિષયોનો મોહ છોડો, તમે નહિં છોડશો તો અંતે છોડવો તો પડવાનો છેજ, ક્યાં તો વિષયો તમને છોડી જશે, માટે સમજીને તમેજ રાહ્યા થઈ જાવ, અને તમારું કર્તવ્ય સંભારી આત્મ નિષ્ઠાને—ધર્મવૃત્તિને તમારી કરીલો. તો પછી કાળના કાળ મહાકાળ તમેજ ખતી જઈ નિરામય અભય જ્ઞાન ઘન પૂર્ણ સુખરૂપ અનંત પ્રદ્યાત્મૈક્ય અમૃત શિવ ધામે સ્થિત થઈ અભેદ પછે મહારાજ્ય પદે વિરાજશે—શેઠશેઠ.

૩—એક પંડિત હતા તે એક મોટા શ્રીમાન શેઠને ત્યાં જઈ કહે કે, શેઠજી ! આ સંસારની ખટપટમાં અને દ્રવ્ય મેળવવાની તાલાવેલી—હાયવરાળમાં સાંક થયાં, પણ આપ કદી ભાગવત સાંભળવા પરવારતા નથી. પણ હવે તો મેહેરબાની કરી સાંભળો, અને દેહ ધર્યાનું કંઈક સાર્થક કરી લો. શેઠ કહે, હા મહારાજ ! કાલથી આવજો. ખીજે દહાડે ગયા ત્યારે શેઠ કહે, કુરસદ નથી, કાલે આવજો. અને એવીજ રીતે વર્ષ પાંચ સાત વહી ગયાં. પંડિત પણ તેનું ક્ષિત ઇચ્છી પછડીજ લાગ્યા હતા, તે અંતાવસ્થાએ શેઠ પસે આગ્યા ત્યારે શેઠ વીસ લખાવી રહેલા તેથી શેઠ કહ્યું, પુરસદ નથી, કાલે જરૂર આવજો, સાંભળીશ. ખીજે દહાડે પંડિત ગયા ત્યાં શેઠ તો પતી ગયલા. તેથી બધા સંબંધીજનો સમજાનમાં શેઠને લઈ ગયા ત્યાંતે પંડિત

પણ સાથે ભાગવત લઇને ગયા. સખને ત્યાં નાજીયું, તેની સમીપ પહોંત પણ પાના પોથી ખોલી વાંચવા મંડ્યા. તે બેઠને લોકો બોલ્યા કે, મહારાજ ! આ શું કરો છો ! આ અહિંયાં ! પડિત કહે, ભાઈઓ ! રોજ હું શેઠને કહેતો ત્યારે રોજ શેઠ કહેતા કે કુરસદ નથી. હવે એને કુરસદ છે—વગર તકરારે ચોખ્ખી આ પુરસદ મળી છે, એમ જાણી હવે આજે (સાત આઠ વરસે મળેલી પુરસદનો લાભ લઈ) વાંચી સંભળાવું છું. લોકો આ કટાક્ષ લાવ સમજી ગયા. એને કેટલાક સેંકડે એક બે માત્ર સખત તાનો લગાડી, ભવ જમણથી છુટવા સાડ સતસંગ સેવી, સંસારાસક્તિ છોડી, ભવ પાર નિકળી જવા પ્રવૃત્ત થયા. મટે વખત ન પુવે. જે વખત ગયો તે ગયો, રહ્યો તે સમાવી લો. શરીરને છોડી પ્રાણ કંઈ વખતે જડી જશે તેનો કંઈ કોઈપાસે દસ્તાવેજ મળેલો નથી. એવું જાણીને પણ લોક મોહ નિદ્રામાં કેવી નિરાંતે જાગે છે તે શું બોધું આશ્ચર્ય છે !! માટે હે સુસ સજ્જનો ! જાગ્રત થાવ, કર્તવ્ય યાદ કરો, અને પ્રાપ્તવ્ય પ્રાપ્ત કરી ગતવ્ય (સ્વસ્વરૂપ) સ્થાને અલેક્ષે જઈ વિરમો છું.

૪—જ્યારે તાવ વગેરે હરકોઈ મ્હેટો રોગ થાય છે ત્યારે તે રોગી માણસે વૈદરાજ પાસે જઈ રોગની ચિકિત્સા-પરીક્ષા કરાવી, વૈદ જે ચોખ્ખ લાગે તે, રોગના સ્વરૂપને અનુસરી જે ઔષધ-દવા આપે તે ખાવું. અને જે જે વસ્તુ નહીં ખાવાનું તથા જે નહીં કરવાનું વૈદરાજ આજ્ઞા આપે, તે પ્રમાણે બરાબર પડેલું-કરી પાળવી એટલે તે સર્વ ત્યાગ કરવું. પરંતુ તે દવા લાંબા કાળ સુધી ખાય, અને પડેલું પાળેજ નહીં, તો ગમે તેટલી દવા ખાય તો પણ થયેજી શુભ લાભ થતો નથી. ઔષધના સેવન સાથે પથ્ય પળાય તોજ રોગ ત્વરાથી હઠી જઈ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. તેમ, અધ્યાત્મ, અધિભુત, અને અધિદેવ એવા ત્રણે તારાથી રીભાયા કરતાં-દુખી થતાં જન મંડળમાં જેને તે

રોગથી પીડા-વ્યથાથી સુકત થવાની ઇચ્છા હોય એવા મોક્ષની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યે ઔત્રીય બ્રહ્મનિષ્ઠ સદ્ગુરુ (વૈદરાજ) પાસે ફળ પ્રાપ્તિ ભેટ લઈ જઈ, ચરણમાં અર્પિત નમ્ર બાવે સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી ભવ રોગથી છુટવા પ્રાર્થના કરવી. પછી તેઓ જે ઔષધરૂપ હરિગુરુસ્તમણ્વં જપ કરવાનો મંત્ર, સંયમ, ક્યાન, આસન ચિત્તવન વગેરે બતાવે તે દવા લાવી તે ખાવી; અર્થાત્ તે રીતે સ્તમણ્વં ક્યાન પૂજા સંયમ વગેરે કરવું. પરંતુ સદ્ગુરુ અને સચ્ચાત્મ જે કામ નહીં કરવાનું ફરમાવે તે પ્રમાણે, વિષયાસક્ત બન્યા રહી કરાચ નહીં-પરેણ પળાય નહીં અથવા શ્રદ્ધા પ્રેમ રાખે નહીં, વિવેક વૈરાગ્ય શમ કમદિ પશુ સેવન કરે નહીં, તો વર્ષોનાં વર્ષો સુધી આજ્ઞા ફેરવ્યાજ કરે અથવા દવા ખાયા કરે તો ભવ રોગ જવાની આશા વ્યર્થ; અને અવિદ્યા વ્યાધિ ઉભોજ રહેવાથી જ્ઞાન થાય નહીં, અને આત્મસ્વરૂપનું જ્ઞાન થય નહીં, તો શાંતિ શી રીતે આવે? પરંતુ સંકલ્પવિકલ્પની બાળ વતી જવાથી ખુબ ફાલી જઈ પથરાઈ રહે, તો વધારે શુચ્યવાઈ જઈ ફસાઈ પડવાનો પશુ સંભવ માટે શાસ્ત્ર અને સંત કહે છે કે, પરમાત્મ પ્રાપ્તિની ઇચ્છા હોયતો મનસિ સુષ્ટુ માર્ગ રચય મનમાં શ્રેષ્ઠ-ઉચ્ચ ભાવનાઓને રચ “હુ” આસંગ ત્રિગુણાતીત, આનંદધન, જ્ઞાનમય,, અખંડ અવિનાશી બ્રહ્માત્મિક્ય પરમ શિવ સ્વરૂપ છું, મારાં શુદ્ધ આત્મસ્વરૂપમાં જમખાંતિ જગત લુપ્ત થઈશ હું તું તે આ વગેરે કલ્પનાનો ગંધ પશુ નથી, અનંત ચીદાકાશ સ્વરૂપ છું” એવી ગુરુ ઉપદેશિત ભક્તમાધિકારીના બોધ માટેની સોહં, શિવોહં, ઓમહં, જ્યૈવાહં ઇત્યાદિ ભાવના દ્રઢ કર, તો પ્રભુસાથે જ્યોત્સ્વ ભાવને પ્રાપ્તથો, ત્યારે શાંતિ મશે અકોષ વૈરાગ્ય જિતેન્દ્રિયત્વં ક્ષમાદયા સર્વજન પ્રિય-ત્વં ॥ નિર્કોમ દાતા મય શોક દાનિ જ્ઞાનસ્ય ચિન્હં વશ લક્ષણાનિ॥ એવા અકોષવૈરાગ્ય છતેન્દ્રિયપશુ, ક્રમા, કયા સર્વજન ઉપર પ્રેમ લોભરહિતપશુ, ઉદારતા, ભય શોકરહિતપશુ, એ દશ લક્ષણો જ્ઞાનનાં છે. એથી વિદ્વદ્ ભાવોરૂપ દુર્ગાઓને ચિત્તમાંથી કાઢતા જઈ ત્યાં

જગા કરતા રહી, તે સ્થાને ઉપજા સદગુણોને સ્થાન આપતા જઈ સ્થિર પ્રતિષ્ઠા કરતા જવાના ધીમેધીમે અભ્યાસથી સર્વ વિકારો નિકળી જતાં ઉકતદેવી સેના ચિત્ત મહાલયમાં વિરાજશે તો અત્ર તત્ર સર્વત્ર શાંતિનોજ અનુભવ થશે; અને પછી સૌંદર્ય શિવોદ્દેશી જિન્યભાવના સતત ચાલુ રહેવાથી (તેના દ્રઢ અભ્યાસથી) પરમાત્મ તત્ત્વમાં અલેહ ભાવે વર્ણ્ય હુવા શાન્તિ શાંતિ પૂર્વક વિશ્રાંતિ મળશે.

કોઈની પતિન હિંસા છે. તે બેહુને તિલાંજલિ આપી (ચિત્તરૂપ ભરમાંથી કાઢી મુકી) વિવેકરૂપ વસુદેવને સ્થાન આપવું. તે પોતાની પતિન ક્ષમા અથવા પદસંપત્તિ સમૂહ સાથે રહેશે તો અત્તનગ્રાહ રૂપ શ્રીકૃષ્ણ પ્રગટશે. ગ્યારે અભયસહ શાંતિ મળશે. રાગની પતિન આસક્તિ છે, તેમન પણ સળડે વિદાય કરી દઈ. તેનું સ્થાન વૈરાગ્ય રૂપનંદન આપવું. તેના પોતાની પતિન આ યશોદા અને રોહાણી સાથે રહેય. તેના રોહાણીથી બલમદ્રરૂપસહસ્રક સુખીના લોગમાં નિરપૃથ્વતારૂપ સમર્થ વીર પ્રગટશે, અને શ્રીકૃષ્ણને યશોદાનુ પુત્ર ભાવે લાડ લડાવથ તે પ્રભુસાથે ત મોટાભાઈ તરીકે બેઠતા કરતા જૂનડળપર ચાલશે. (વૈરાગ્ય થયા પછી જ્ઞાન થાય છે, એ આશયને લઈને મોટાભાઈની પદ્ધિ આપી છે). વિવેક વૈરાગ્ય મુખ્ય હોવાથી તે આવે-પાતાના થઈ જાય તો બીજા આઠ સદગુણો તે બેમાં અંતર્ભાવ પામેલા હોવાથી, સ્વાભાવિક રીતે પ્રગટે છે. જ્યાં શ્રી કૃષ્ણ અને બળદેવ પધાર્યા કે ત્યાં ઇન્દ્રિયાનગ્રહ ક્ષમા ક્યા પ્રેમ વગેરેરૂપ પાંચે પાંડવો, દ્રૌપદી, ઉર્જવ અર્જુન સુદામા વિદુર ભીષ્મ વગેરે મહા ભકતો પણ આવી મળે છે તેમ.

બાર પ્રકરના ગુરૂ વિદ્વાનો અને સરછાત્રોથી કહેવામાં આવે છે.

૧ બાર વર્ષ કે બાર માસ પર્યંત તીર્થયાત્રા કરાવ્યા પછી (જ્યારે સુખ દુઃખાદિ શાંતોષ્ણ વગેરે સહન કરી તેમાંથી તથા ધન મામ ભીષ્મો બાગ બગીચા ગાડી વગેરે જોઈ તેમાં મોહવસ્ત નહી

મતાં નિશ્ચય સ્થિર બુદ્ધિવાળો રહી તેમાંથી નિર્વિઘ્ને પસાર થઈને આવે પછી) ઉપદેશ આપે છે એવા ગુરૂને “ધાતુર્વાદી” ગુરૂ કહે છે.

૨ સુખડ-મળીઆગર ચંદનની આસપાસનાં (લીમડા બોરડી વડ પીપળા વગેરે ભિન્ન ભિન્ન) વૃક્ષોને પોતાના જેવાં સુગંધવાળાં કરે છે (હિંગનાં અને વાંસનાં વૃક્ષ શિવાયના બધાંને પોતાની સુગંધ આપે છે) વાંસના વૃક્ષો અનેક રથોએ અંદર બહારથી ગાંડા વાળા હોય છે તેથી, તેમજ હિંગ પોતાની દુર્ગંધ છોડે તેવી નહીં હોવાથી, તે સુગંધ પોતામાં ગ્રહણ કરી શકતાં નથી તેમ ગાંડાવાળા એટલે પેટમાં (પરામાં) કંઈ વાત હોય પરંતુ તેમાં કંઈ વાત હોય મધ્યમામાં કંઈ બુદ્ધીજ વાત હોય અને વૈષ્ણવી વાણીથી બોલે ત્યારે કંઈ બીજીજ વાત કહે એવા અનેક પ્રપંચ ગાંડાવાળા તથા સ્વભાવથી ખલ-દુર્જન એવા કે જેઓ પોતાનું મિથ્યાભિમાન ગમે તેવા મહાત્મા કે ઇશ્વર પાસે પહોંચે છે તેવા નથી અને જાણે નરાજ ગળી હોયને તેવા અક્કડના અક્કડજ રહી પોતાની બરાઈનાંજ બળુગાં-બુલુગાં કુંકવામાં બહાદુર બન્યા રહે છે એવા હીંગ જેવા ખલ જનો એ બે પ્રકારના મનુષ્યો કેવળ અનધિકારી હોવાથી ઉપદેશરૂપ સુગંધ ગ્રહણ કરી શકતાં નથી તેમાં ગુરૂનો શું દોષ ? ! કંઈનહીં. કેમકે તેઓ તો રાગ દ્વેષ રહિતપણે સર્વને સામાન્ય રીતે સુગંધ લાભ આપ્યાજ કરે છે પણ અનેક વિષયાસક્તિથી સંકલ્પબળ ગુંથ્યાજ કરી તેમાં ક્ષણે રહે છે એવા ખલ-પ્રપંચી લોક, તે ઉપદેશામૃતરૂપ સુગંધને પોતાના ચિત્તમાં પ્રવેશવાજ દેતા નથી. તાત્પર્ય કે (એવા ખલ શિવાય) સમાગમ કરનારા આસપાસના શ્રદ્ધા પ્રેમ સંપન્ન ભક્તોને ઉપદેશરૂપ સુગંધ આપી પોતાના જેવા સુગંધવાળા કરે છે, તેને “ચંદન” ગુરૂ કહે છે.

૩. વિવેક વૈરાગ્યાદિ ચતુષ્ટય સાધન સંપન્ન અધિકારીને અથવા ઉત્તમ સંસ્કારવાળા શ્રદ્ધાવાનપ્રેમી સૂક્ષ્મબુદ્ધિવાળાને વિચાર પ્રાધાન્યથી એટલે બ્રહ્મવિચાર કરાવીને મહાવાક્યનો ઉપદેશ કરે છે, તેને “વિચાર” ગુરૂ કહે છે.

૪. ખુબ સેવા (સુશ્રૂષા) કરવાથી પ્રસન્ન થાય ત્યારે ઉપદેશ કરવાનો અનુગ્રહ કરે છે, તેને “અનુગ્રહ” ગુરુ કહે છે.

૫. સ્પર્શમણિ એટલે પારસમણિના સ્પર્શથી લોહ જેવી કઠણુ ધાતુ પણ સુવર્ણત્વને પામી જાય છે, તેમ સ્પર્શ માત્રથી ઉપદેશ કરે છે-જ્ઞાન પ્રકટાવે છે, તેને “પારસ” ગુરુ કહે છે.

૬. સેવા, આજ્ઞાક્રિતપણું, વિનય વગેરેથી પ્રસન્ન થયેલ ગુરુ, તે શિષ્ય ઉપર કૃપાપૂર્ણ દ્રષ્ટિથી જોતાંજ તેને જ્ઞાન પ્રકટે છે-હૃદયમાં અજ્ઞાન પડદો હોય તે ખસી-ફાટી જઈ પ્રકાશ થાય છે, એવા ગુરુને “કૃમ” ગુરુ અથવા “કૃપાપાત્ર” ગુરુ કહે છે.

૭. ચંદ્ર અને ચક્રોરનો જેમ સંબંધ છે, એટલે ચંદ્ર ઉદય થઈ પ્રકાશતાંજ ચક્રોર તેની સામું જોઈ ચંદ્રનું અમૃત પીતાં તન્મય બની રહે છે. અથવા ચંદ્ર ઉદય થતાં કુમુદની (કુંપળીઓ) તળાવમાં ખીલે છે. ચંદ્રશ્ચક્રોરયોરત્યંતરંચ લક્ષાંતરે માનુજલેષુપદં ॥

દ્વિલક્ષસોમો કુમુદોત્પલાનિ યો યસ્યચિત્તે ન કદાપિદૂરે ॥
સૂર્ય અહીંથી લક્ષ યોજન દૂર છતાં ઉદય થતાંજ કમળો ખીલે છે અને ચંદ્ર બે લક્ષયોજન દૂર છતાં ઉદય થતાં કુંપળાઓ ખીલે છે, તેમ જેના ચિત્તમાં જે વસી રહેલું હોય છે તે કદી દૂર નથી. તે રાત જેવું ચિત્ત ગુરુમય થઈ રહે છે એવા ભક્ત ગુરુને જ્ઞાનસપત્ર થાય છે-ખીલે છે-બુદ્ધિમા પ્રકાશ થાય છે. અથવા ગુરુને “ચંદ્ર” ગુરુ કહે છે. અથવા સામું જોવાથીજ માત્ર, એટલે દ્રષ્ટાંપા-તથા (કૃપાકાર્યદ્રારા) ઉપદેશ કરે-જ્ઞાન સંપન્ન કરી દે છે, તેથી તને “કર્પણ” ગુરુ પણ કહે છે.

૮. એક પક્ષી એવું હોય છે કે, સમુદ્ર કિનારે પ્રસવ કરીને આહાર શોધવા જાય છે, તે છ મહિને પાછું આવે છે, તે દરમિયાન પેલાં બચ્ચાંને ફક્ત યાદ કર્યા કરતું રહે છે તેથીજ તે ઉછરે છે. તેમ શિષ્ય ગમે ત્યાં હોય તોપણ તને યાદ કરવાથી (સ્મૃતિ થીજ) તે શિષ્યને જ્ઞાન થાય છે તને “સ્મૃતિ” ગુરુ કહે છે.

૯. ગુરૂ પોતાના શિષ્યની પાસે આવી તેનાપર છાંયામાળ પાડવાથીજ અર્થાતિ પાસે જેવાથી શિષ્યને જ્ઞાન થાય છે, તેવાને “હાયાનિધિ” ગુરૂ કહે છે.

૧૦. જેમ અમુક એવો કોઈ નાદ થવાથી લોહું ત્રાંબુ વગેરે તમામ ધાતુઓ તરત યુવર્ણ બની જાય છે, તેમ, શબ્દના—નાદના શ્રવણમાત્રથી અજ્ઞાની જન, અધિકારી, અનધિકારી વગેરે સર્વ જ્ઞાન સંપન્ન થઈ જાય છે. એવાને “નાદનિધિ” ગુરૂ કહે છે.

૧૧. કૌંચ પક્ષી આકાશમાં ઉડે છે તેની છાયા જેના શિર પર પડે છે, તે સાર્વભૌમ રાજા થાય છે, તેના છાયામાત્રથી બ્રહ્મ જ્ઞાનરૂપ સાર્વભૌમ રાજ્ય મળે છે તેથી સર્વવ્યાપક પરમાત્મસ્વરૂપ તે સાર્વભૌમ રાજા બને છે. એવાને “કૌંચ” ગુરૂ કહે છે.

૧૨. સૂર્યકાંત મણિમાથી સૂર્યના કીરણ પડે છે તેથી કપાસ બળી જાય છે. તેમ, ઇચ્છા નહીં છતાં પણ મૂઢ, જ્ઞાની કે અજ્ઞાની, સર્વને વિદેહ સુક્તત્વ પ્રાપ્ત કરે છે. સૂર્યના તેની કપાસને બાળવાની ઇચ્છા નથી હોતી, તેમ કપાસને બાળવાની ઇચ્છા નથી હોતી, છતાં તેનો યોગ તેમ કરે છે. તેવા એ ગુરૂ, જેનાં કૃપાકાર્ણ્ય ગમેતેવા કપાસ જેવા અંતઃકરણવાળા ઉપર પડે છે, તેમા જ્ઞાનગ્નિ પ્રકટાવી તેને વિદેહ કેવલ્ય પમાડે છે. એવા તે સર્વોત્ક્રુષ્ટ ગુરૂને “સૂર્યકાંત” ગુરૂ કહે છે.

હાલ તો પ્રથમના નં ૪ સુધીના કંઠાપિ મળી આવે ખરા, પણ પછીના ઉચ્ચ કોટિના (ઉચ્ચતર અને ઉચ્ચત્તમ ભૂમિકાના) મળવા દુર્લભ છે. માટેજ પ્રત્યેક મોક્ષેચ્છુએ હરિગુરૂ સંતની શ્રદ્ધા અને પ્રેમથી સેવા કરી તેમની પ્રસન્નતા મેળવવા રૂપ પુરુષાર્થથી ભવ પાર જવાનું છે. એમ જોઈ મુશ્કેલી જિજ્ઞાસુ જનોએ પ્રમાદ અને આલસ્યને વશ પડ્યા રહી મોહ તિદ્રામાં જીંઘ્યા કરવું ઉચિત નથી.

૬. એક ગામને પાકરે એક બાવાજી ખુબ પુણી લગાવી પડ્યા રહે. તેનું વૈરાગ્યનું આડંબર અને ડોળ (આળા) જોઈ

લોકો આશ્ચર્ય અક્રિત થતા, એટલું જ નહિં પણ, (લોક) ધરના
 અંગભૂત માતાપિતા પુત્ર પતિ પત્નિ વગેરે જેવાં અતિ સમીપનાં
 સગાંમાં વિશ્વાસ નહીં કરે, પણ બાવાજીનો તેથી અધિક ભરૂંસો
 કરવા લાગ્યા. તેમાં એક લોખો ભગત બત્રા જવા નિકળ્યો ત્યારે
 પોતાની સાચવી રાખવા જેવી પુંદ્રમાં રૂ. ૫૦૦ હતા તે
 બાવાજીને સોંપવા ગયો. બાવાજી કહે છે કે હમતો ધનકું અડકતે-
 છુતે નહીં, લે જાવ, હમકું કયા મતલબ હૈં. ભગતે કાલાવાલા
 ક્યાં. ત્યારે કહ્યું કે, તુમ તુમારે હાથસે ગાડ જાવ. ઔર જબ
 પીછે આવો તબ વહાસે લે જાના. ભગતે તો હાથે વતી ધુણીને
 એક ખુણે તે દાટ્યા. ભગત ગયો. બીજે દહાડે બાવાએ તો ત્યાંથી
 રૂપીઆ કાઢી લઈ બીજે ઠેકાણે દાટ્યા. ભગત પાછો બત્રાથી
 આવી માગવા ગયો તેને બાવો કહે છે કે, હમતો જાનતા નહીં
 હમારે તો રૂ. ૫૦૦ કેસા ! તેરા રખા હોય ત્યાં દેખલે. ભગત
 તે જગે ખોદી જુવે ત્યાં શું હોય, ધૂળ ! નિરાશ થઈ ગયો તેણે
 પોતાના મિત્રને વાત કરી, તે હુંશ્યાર અને વિચક્ષણ હતો. તેણે
 કહ્યું કે, ગભરા નહીં. હું દશ હજારની થેલી લઈને જાઉં છું.
 ધીમે રહીને પછીથી તું આવીને તારા ૫૦૦ની માંગણી કરજો
 પછી ચાકર (દૂર રહી જોયા કરશે. તે તક જોઈને) આવશે. તે
 કહેશે કે બાઈ પરદેશથી આવી પોંચ્યા, માટે પાછા ચાલો. એ
 રીતે યુક્તિ રચીને તે દશ હજાર લઈ બાવા પાસે ગયો અને
 બોલ્યો કે, મેરા બાઈ પરદેશ ગયા હૈં ઇસ્કા દશ હજાર હૈં
 હમ જાત્રા જાતે હૈં દુસરેકા ભરોસા નહીં, તેથી આપ રખો.
 બાવો કહે, હમ કયા કરે, છોતે નહીં, તુમેરા લે જાવ. એટલામાં
 પેલા ભગતે આવી કહ્યું કે, મેરા ૫૦૦ લાવો. બાવો કહે, તુને
 રખા હોય વહાસે લેજા. તે રાખ્યા છે ક્યાં અને દેખતા હૈં
 ક્યાં ! દેખ દેખ એ જગા પર તે રખ્યા હૈં એમ કરી બાવાએ
 દાટેલા ત્યાં ખતાવ્યું. ત્યારે પેલા કાઢીને લઈ ચાલતો જાયો.
 અને ચાકરને બોલ્યો. તેણે આવી પેલા શેઠને કહ્યું કે, ચાલો
 ચૈક, બાઈ આવી પોંચ્યા તે તેડ છે. પેલા બોલ્યો કે, હૈં ! ચાલો

ત્યારે હવે રૂપીઆ સુકવાની જરૂર નથી. બાવાએ જોયું કે હથ હજાર આવ્યા તેથી ગરબડ નહીં થવા દેવાના હેતુથી ૫૦૦ આપી દીધા તે પણ ગયા, અને આ રકમ પણ ગુમાવી.

તાત્પર્ય કે, આવા સાધુ હોય છે તેની ઉભય પ્રકારે ફજેતી છે. આ લોકમાં અને પરલોકમાં બેહુ જગતમાં જુતી (ખાસડાં) પડે છે. કળીરજી કહે છે કે:—

“એતો ફટ ફજેતી બે, દોનો જગ મેં જુતી બે.
ઉપર બહુત બના હું ખાસા, અંતર ગત હું ન્યારી બે,
બાવા હોકે’ બોંદુ હોતા; એતો બહોત બુરાઈ બે,
કહત કળીર સુનો ભાઈ સાધુ, ઇનકોં રામ દુવાઈ બે,

સન્યાસી થઇને, સંસાર ભાર નાખી દઇને ફક્ત ઝૂંકાર જપ કરતા રહી, બ્રહ્મામૈક્ય ચિંતન કર્યા કરવાનું છતાં, તેવો વેષ ધારી બનીને પૈસા ભેગા કરવામાં અનેક કળા કૌશલ્ય વાપરી મંડયો રહે, જંતર મંતર કરે, દવા દારૂ કરે, છોકરાં આપવાનાં ડાળ કરે, સ્ત્રીઓના ભોગ ઇચ્છે, જોશીમને, એ બધી દુકાનદારી છે. આવા સોત્ર-વેશ-ઢાંગથી અંતે આ જગતમાં ફજેતી થાય છે, અપકીર્તિ થાય છે,—ખાસડાં પડે છે, અને પરલોકથી બ્રષ્ટ થાય છે, તેથી અધઃપતન પામે છે. કળીરજી કહે. એ બહુજ બુરાઈ—બરાબ છે, માટે સંસારનાં સ્ત્રી પુત્ર ધન ધામ વગેરે માયિક પ્રાણી પદાર્થમાં આસક્તિ બંધાઈ રહેલી હોય—મોહ છુટયો ન હોય તો તેણે સાધુ અથવા સન્યાસીનો વેષ બદલી નાહક સ્ત્રી પુત્રાદિને દુખી કરી પોતે દુખી થવું યોગ્ય નથી. વિવેકીએ તો એવું સાહસ નહીંજ કરવું

બદ્ધાનતવાળો પ્રપંચી જુકો લખાડ સાધુ અથવા હર કોઈ માણસ બુદ્ધિવાનની સુક્તિ આગળ ફાવી શકતો નથી અને ફસાઈ જતાં ફજેત થાય છે. માટે નિર્ભય રહી નિશ્ચિંત પણે—સુખે જીવવા—સુવા ઇચ્છનારે શુદ્ધ જ્ઞાનતવાળા, સત્ય વક્તા અને જાત્મ વત્ત્વ સર્વ મૂતેષુ બધામાં પોતાનો આત્માજ છે એમ જોઈ

કેઈને દુઃખ દેવામાં પ્રવૃત્તિ નહીં કરનારા થવાની જરૂર છે. તેવો થયા પછી તે સદ્ગુણોની પરિપક્વાવસ્થા થયેથી સાધુ પદ્ધિને લાયક થશેજ; પછી તે મમે તે વેષમાં રહો-ગમે તે આશ્રમમાં રહો, છતાં તેને સાધુ, યોગી, જ્ઞાની, સુજ્ઞ, વગેરે એવી સંજ્ઞા અપાય છે.

સાધુરેવ સ મંતવ્યઃ સમ્યગ્વ્યવસિતોદિસઃ॥ તથા સ સન્યાસી ચ યોગી ચ નનિરગ્નિર્નચાક્રિયાઃ॥ એલગદ્વચન સ્પષ્ટ છે. ભ. ગીતા. બુવો.

૭. વિશ્વામિત્ર ઋષિનું તપ ભંગ કરવા સારૂ ઇંદ્રેમેનકા અપ્સરાને મોકલી છે, તે વખતે ઇંદ્રે તેને કહ્યું છે કે, સ્ત્રી છે તે પુરૂષાર્થ હાનિ માટે છે, વિવાહ કરે, લગ્ન કરે ત્યારે વરો વરઘોડો મીઠાલગ્ન વગેરેમાં ખરચ કરાય છે. પછી રૂતુ શાંતિ સંસ્કાર, સીમંતના સંસ્કાર અને તેમાં ખરચ (ગર્ભાધાન વગેરે સંસ્કાર પછી) પ્રસૂતિમાં, બાળકનાં જાત કર્મ વગેરે સંસ્કારમાં, ઘડેણાં માંડાં વસ્ત્રાદિમાં ખરચ કરાય છે. એ રીતે ધર્મ અર્થકામ મોક્ષરૂપ આરે પુરૂષાર્થની હાનિ કરનારી છે, માટે પુરૂષાર્થ હાનિ માટે (સ્ત્રી) કહ્યું છે. એ વિશ્વામિત્રને કામદેવ મળ્યો હતો, તે પુષ્પની લગામ ગુંથતો હતો. તેને વિશ્વામિત્રે પુછ્યું કે, આટલી મહેનત શા માટે કરે છે? કામ જોડ્યો કે, હનુમાનજી, કાર્તિક સ્વામિ, અને શુકદેવજી, એ ત્રણ હાથમાં આવે તેવા નથી તેથી તેઓને માટે ગુંથું છું. આપના જેવા તો એ સધારણુ પુષ્પ માત્રથી ઢોડતા આવો તેવા છો, (પણ તે ત્રણ તેવા નથી.) લક્ષ્ય જે હોય તેના બે કકડા કરી નાખનાર ચોદ્રઓ તો બહુ છે, પણ કામ તો બે કકડાને એક કરી દે છે. અર્થાત્, કામથી મોહિત સ્ત્રી અને પુરૂષ એકરૂપ-તલ્લીન-અલેદ જેવાં થઈ જાય છે.

તાત્પર્ય કે, માયિક પદાર્થ સ્ત્રી પુત્ર ધન ધરા વગેરેમાં આહું મમત્વનાં દ્રવ્ય રહિત, આસક્તિ છેડીને અસંગ સાક્ષી ચિન્માત્ર દ્રષ્ટા આત્મપદે રહેવાય તો નિર્બંધતા અને શાંતિ આપણી બાહ્યમાં વિશ્વવ્યવસ્થા પકડી અચળ ખડી રહે છે.

એક મોટો શાહુકાર ૨૦-૨૫ લાખનો વેપારી પ્રાદાણ હતો. તેને નિયમ હતો તે પ્રમાણે ગામ બહાર એક શિવાલય હતું ત્યાં રોજ પૂજા કરવા જતો. એક દીવસ ઠેઠ મહાત્મા થાકી ગયલા હોવાથી ત્યાં જાવી ચઢ્યા તેને જોઈ શેઠ બિંદા ભોજન માટે બહુ આગ્રહથી નિમંત્રણ કીધું. સંતે તેને પુછવાથી કહ્યું કે, હું જાતનો પ્રાદાણ છું. અને ૨૦ થી ૩૦ હજાર સુધીને ધંધો ચાલે છે. મારે એક છોકરો છે. મહાત્માએ બિંદા લેવા આવવાનું કબુલ કીધું. શેઠ ગયા, અને વખત થયો ત્યારે પુત્રને તેડવા મોકલ્યો. તેને સંતે પુછ્યું કે, ત્યારે કેટલા લાભ છે ? છોકરાએ કહ્યું કે, મહારાજ ! હમે ચાર લાઈઓ છીએ. હમારા પિતાનો ૨૦-૨૫ લાખનો વેપાર ચાલે છે. સંતે વિચાર્યું કે, શેઠ જીવું જોડ્યો. હું શું છટી લેવાનો હતો કે સંત પાસે જીવું જોડી ગયો ! માટે એવા મનુષ્યનું અન્ન નહિ લેવું જોઈએ. તેથી તે છોકરાને ના કહી. છોકરાએ ઘેર જઈ કહ્યું. હવે અહીં તો જમી તૈયારી થયલી તેથી શેઠ જાતે આવ્યો. સંત કહે, તું જોડો છે, તું એક છોકરો અને ૨૦ થી ૩૦ હજારનું કહેતો હતો, અને તારો છોકરો ચાર પુત્ર અને ૨૦ થી ૨૫ લાખનું બંધી ગયો. શેઠ કહે, પ્રભો ! હું સત્ય કહેતો હતો. મારે ત્યાં પચીસ લાખનો તો શું પણ પચીસ કરોડનો વ્યાપાર હોય, પણ જેટલું મેં ખાધું અને દાન પુણ્યમાં આજ સુધી વાપર્યું હશે તેજ મારો વેપાર અને મારું દ્રવ્ય છે, એમ સમજીને તેજ રકમનો સુમાર મેં કહ્યો છે. ઘણુંએ બીજું પર્યું હોય તે મારું શી રીતે કહી શકું ? ! તેજ રીતે છોકરા ગમે ; જેટલા છે, પરંતુ આસાંકિત અને મારી સેવામાં શ્રદ્ધા પ્રેમથી ઉત્સાહ વળો. મારી પ્રકૃતિને અનુકુળ વર્તનારો પુત્ર તો એકજ છે, તેથી તે પણ મેં સત્ય કહ્યું છે. સંતે જોયું કે, વાહ ! આતો જ્ઞાતા સતપાત્ર વિવેકી જણાય છે. પછી ખુશી થઈ ઉઠીને સાથે ગયા. અને બિંદાથી પરવારી આસને આવ્યા. બાદ બીજે કહાડે તીર્થ યાત્રા માટે આગળ પ્રયાણ કરી ગયા. તાતપાર્શ્વ કે-“ હાથે તે સાથે ”

એ કહેવત પ્રમાણે ગરીબો, અનામજનો, બાળકો, સ્ત્રી, વૃદ્ધ વગેરેને પરાપકારાર્થે તન મન ધનથી મદદ કરવામાં તથા સત્સમાજમમાં અને નિઃસંકલ્પ સ્થિતિમાં આત્મચિંત્વનરૂપ બ્રહ્માત્મકથ-ભાવના કરવામાં જે કાળગચ્છે તેજ કાળ ખરો આયુષ્યનો સાર્થક સફળ સમજવો, તેમાં ગયલું દ્રવ્યજ ખર્ચ વપરાયલું વ્યાપારમાં શકાયલું-વાવેલું સમજવું, અને પિતાની પ્રકૃતિને અનુકુળ રહી તેમનું મન હંમેશ પ્રસન્ન રાખી, સત્સમાજમમાં અત્યંત પ્રીતિવાળો શ્રોત્રિય બ્રહ્મનિષ્ઠ બની ભવસાગર તરી જવાની ઇચ્છાવાળો વિવેક સંપન્ન સુત્ર પુત્ર હોય તેજ ખરો પુત્ર સમજવો; માટે દરેક સુપુત્રે તેવા ધર્મ, પુત્ર ધર્મથી રચુત (બ્રહ્મ-ગળી પડેલા) નહીં થતાં સ્વધર્મે અડગ ઉભા રહી છલ્લોક પરલોકનું હિત સાધી પિતાનાં નિઃસ્વરૂપનું દ્રઢ અપરોક્ષ થતાં સુધી સ્વકર્તાવ્યથી બ્રહ્મ ન થતાં પુરુષાર્થે કર્યા કરવું ઉચિત છે.

૯. શ્રવણ હીર્તાનદિ નવધા ભક્તિ છે તે સાધન ભક્તિ છે. અને આત્મસાક્ષાત્કાર થયા પછીની જે ભક્તિ છે તે સાધ્ય અથવા પરા ભક્તિ છે.

આ વિરાટ છે તેજ ઇશ્વરનું સમષ્ટિ સ્વરૂપ છે. દરેક વ્યષ્ટિરૂપ ઇશતત્ત્વોના સમુદાય છે તે સમષ્ટિ. એવા વિશાટરૂપ ઇશ્વરની સેવા કરે, પ્રાણીમાત્રનું હિત ઇચ્છે. હુમસ અથવા સંખાધ કે ભાવનગર જે સમુદ્ર જોયો. એટલે કહીયે છીએ કે સમુદ્રને મેં સારી રીતે જોયો; પણ તેથી શું આજો મ'પૂર્ણ સમુદ્ર જોયો કે ?! બધે પૂરો સમુદ્ર કંઈ જોવાય નહીં, અને તેથી બધો જોયો નથી છતાં "બધો દરીયો જોયો" અથવા, "દરીયો જોયો" એમ કહીએ છીએ, તેમ, ભરત ભૂમિમાં આપ-ભાથો અને તેટલું સ્વદેશનું હિત ઇચ્છી તે કરવા પ્રવૃત્તિ કરવી, એજ સમષ્ટિ ઇશ્વરની ખસી પૂજા છે.

આસ્ત્રોપન્થેત સર્વત્ર સમંપશ્યતિ મોઽર્જુન "

સુખં વા યદિ વા દુઃખં સયોગી પરમોમતઃ ॥

એનું નામજ Nationality જાતૃભાવ ઐક્યતા. હરિ રવ-
જગત્ જગદેવહરિ : ॥ એનું નામજ સમ્યગ્દર્શન અને એવું જોના-
રજ ખરો થોગી. યશોદાજીને બગાડુંખાતાં વિરાટ બતાવ્યું, અને
અરજીનને યુદ્ધ પ્રસંગે વિશ્વરૂપ બતાવ્યું ત્યારે જરાબર વિદ્યાસ
આવ્યો. એમ પ્રત્યક્ષથી ખાત્રી થઈ. તમે હૃદયનાથ-અંતર્યામિ-
આત્મતત્ત્વ તરફ જુવો. એજ શુદ્ધ જ્ઞાન મૂર્તિ છે. એનુંજ આ
સર્વ વિશ્વરૂપ છે. તેથી આ સર્વ માણસ સ્વરૂપ છે એમ જાણી
સર્વનું હિત ચાહો, શરીરથી બનતી મદદ કરો, ધન ધન્યાદિ
પદાર્થોની જરૂર હોય તેવા દીન જનોને બને તે પ્રમાણમાં ધન
વગેરે જ્ઞાન આપી મદદ કરો.

૧૦ દ્વૈતવાદ છે તે ધર્મની બાલ્યાવસ્થા છે. નાનું બાળક
કાણું કાણું બોલે, હસે, રમે, તેથી બહું ખ્યાર લાગે છે. તેમ
દ્વૈતવાદમાં ભિન્ન જાણી ઇશ્વરની સેવા પૂજા વંદન કરવાનું છે.
તેમાં પાંચે વિષયોના ભોગ, ઠોર પુરી ખુવો વગેરે પ્રસાદ; ગ્લાન
તાન વાદ્યત્રો; શ્રંગાર બાગ બગીચા રોશની વગેરે શોભાથી ભર-
પૂર હોવાથી બધાને સુખરૂપ જણાય છે.

અદ્વૈતવાદમાં વ્યાકુળતા અચળતા નથી, વિષયોનો રક્ષા ચુસ-
વાનો નથી, તેથી નિરસ જેવું લાગે છે. હું પ્રવરૂપ છું સોઈ
એ સ્થિતિમાં શાંત હોવાનું અને જીવત્વનાં દેહાભિમાનથી સ્ફુરતાં
અહંમત્ત્વ રહિત અનંત વ્યાપક વિષ્ણુરૂપ અસંગ બની રહેવાનું,
તે અનેક જન્મોના દેહાવચાસને લીધે તથા વિષયોની આસક્તિ
નહિં છુટવાથી બહુભારે-કઠણ-અશક્ય જેવું લાગે છે. તેથી
પુણ્યપુન્ય વિહીન સાધારણ માણસોને દ્વૈતવાદ સારો લાગે છે. તેથી
પ્રતીક ઉપાસના તેવા જન સમુદાય માટે કરાવી છે અને શ્રીમદ્-
દલભાગ્યાર્થજી મહાપ્રભુજીનું પ્રાકટ્ય એટલાજ માટે, અર્થાત્ એવા
પામર વિષયી જીવોને, એવી યુક્તિથી, સંચારના વિષયોનો મોહ
ક્રમેક્રમે મટાવી, ઉત્તતિક્રમપર ચઢાવવા સારૂ તે કાળને અનુચરીને
યથક્રમ અને બાક શુદ્ધદ્વૈતનોજ ચેતાનો સિદ્ધાંત સાતાહરિજનો-

બકતો માટે સ્થાપીને, અન્ય સંસારાસક્ત લોકો માટે ઔચીત્ત્વે પ્રતીકૃતિયાસંનાનો પ્રચાર ચલાવ્યો. તે તેઓ માટે ઠીક છે. તે પેહલી અવસ્થા છે. પરંતુ લોકો તેટલીજ હૃદમાં-તેટલામાંજ અટકી રહી આજળ વધતા નથી, એ આશ્ચર્ય છે.

પર્વતનું શિખર છે તે અદ્વૈતવાદ સમજે, પણ પર્વતે ચઢવા માડતાં નીચેજ (પ્રથમ પગથીએજ) હઠ કરિને અથવા વિષય લોહુપતાથી બેસી પડે તે કહી પણ શિખરે જઈ તો નહીંજ શકે, પણ શિખરને જોઈ પણ નહીં શકે.

યુવાવસ્થામાં આવ્યા પછી બાલ્યાવસ્થાની નિંદા કરવી, એ ભુલ છે. તેમ અદ્વૈત સિદ્ધાંત સમજ્યા પછી તવાહનો તિરસ્કાર કરવો, એ પણ ભુલ છે. કેમકે બાળકોને માટે તો તે ઠીકજ છે. તેથી જ્ઞાતા જને નિંદા કરવી યોગ્ય નથી. મહાત્માની દ્રષ્ટીએ તે સર્વત્ર એક શ્રીહરિચુરૂજ સિદ્ધ છે તેથી તેમને તો નિંદા કરવા માટે અણુપણુ જગ્યા નથી. બીજનો અંદ્ર બતાવવાને બાળકને પ્રથમ અમુક ઝાઝ બતાવવું પડશે, પછી અમુક શાખા, મોલ, જાંખડું, નળિઉં, વગેરે બતાવતે હેવટ સુક્તિથી તે બાળકનો લક્ષ અંદ્રની સન્નુબ લઈ જવાય છે. તાત્પર્ય કે, જે જેમ છે તે તેવા અધિકારી માટે તો યોગ્ય છે એમ કહેવુંજ પડશે, તેથી નિંદા ને માટે અવકાશજ નથી. ૧૧-મન ક્યાંથી થયું, કેમ થયું, ક્યારે થયું, એ મન કેમ મરે, ક્યારે મરે, વગેરે તકં ક્યાં કરવાની જરૂર નથી. ખોટો કાળસેપ ન કરો, કેમકે જોવા તકં અને લવારા કરવાથી કશું પણ પ્રયોજન સિદ્ધ થવાનું નથી. છુતડે ઢાલ લાગેલો છે એવુંજે વખતે જણાયું કે તરત તેને જળથી ધોઈ નાખવો-ઢાલ કાઢી નાખવો, એજ મુસતુ તો કર્તાવ્ય છે. તેમ, મન રૂપ ઢાલની પ્રતીતિ થઈ, તો તેને શુદ્ધ વિચારરૂપ જળથી ધોઈને તે સંકલ્પાત્મક મનરૂપ ઢાલ કાઢી નાખવો. વિચાર કરવાવડે મનોનાશ થાય છે. તે વિશે દ્રષ્ટાંત, કે,— જેમ, વીંછીના પેટમાં લણ્યાં બગ્ગાં હોય છે તે, તે વીંછીનેજ પેટમાં રહીનેજ ફેલી ખાય છે અને પછી બહાર નિકળે છે

એટલે બીજા જાતે મરણ પામે છે-સેહેને પોતાની મેળેજ મરી રહે છે. તેમ, શુદ્ધ વિચારરૂપ જન્યાંથીજ મન સેહેને મરશે.

બાળક બારણેથી રમીને આવ્યું તેવું “મને ભુખ લાગી” એવી ભુખ પાડતું આવ્યું. પરંતુ તે ઘરમાં આવીને ખીણ રમતમાં લાગી જાય તો પછી માતા તેને જમવાને ભુખ પાડતીજ રહે, છતાં આવતું નથી. તેમ, મન જે કે સંસાર તરફ લાગેલું હોય ત્યાંથી ઉગેડી-ખસેડીને ચિદાત્મા પ્રત્યે લગાડો-ખઝાડો તો સંસારને ભુડી જાય અને સંસારના વિષયોની તૃષ્ણા-હુધા ભુખનાં દુઃખ પણ નહતાં નથી-તે પણ ભુલે છે. મનોનાશનો ઉપાય એ છે કે, -વૃત્તિને ઉડતી રોકવી-ઉઠેલી જણાય કે જટ “હું” તો વૃત્તિનો દ્રષ્ટા છું-અસંગ ચિન્માત્ર નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ બ્રહ્મ તત્ત્વ છું-મારાં ત્રિગુણાતીત જ્ઞાનમય આનંદ સ્વરૂપમાં વૃત્તિ મન તન જગત્ સંસાર કે અન્ય કોઈ પણ કલ્પનાનો અવકાશજ નથી” એવા વિચારોથી તે ઉડતી વૃત્તિ રોકી ઠણી ઘાણવી એટલે બહિરને મુખે ઉઠે છે તેને ગરકન પકડી અંતર મુખ કરી આત્મતત્ત્વમાં મુડી આંપીડેવી.

૧૨. વાસના ક્ષયનો ઉપાય એ છે કે, “આ (દ્રશ્યવગેરે) કંઈ નથી,” એવું થથાથઈ દ્રઢાવો-સુદ્રઢ નિશ્ચય પૂર્વક અનુભવો.

અધિષ્ઠાન આત્મા પૂર્ણ એકરસ અભેદ સચ્ચિદાનંદ-સત તત્ત્વમાં પ્રાંતિથી પ્રતીત થતું આ, એટલે દેહ, જગત્ વગેરે કાંઈજ નથી, રજઃક્રમાં સર્પવત્, સીપમાં રજત વત્, મૃગજન્ય પ્રતીતિ વત્ મિથ્યા પ્રાંતિજ છે, એવું જરાખર સમજાયું, તો પછી જે, કાંઈ નથી તેમાં મોહ થતો નથી. ને મોહ ન થાય તો સુખબુદ્ધિથી તેની ધરણા અનાર્ય સૂક્ષ્મ વાસનાનો પણ અસંભવ. તાત્પર્ય કે, એવો દ્રઢ નિર્મલ વૈરાગ્ય થવો એજ વાસના ક્ષયનો હેતુ છે. ગ્રહાદિ સ્થાવરાંતિબુવૈરાગ્ય વિષયેષુ ॥ ઇયં વ ક્ષાક વિદ્યાયાં વૈરાગ્ય સદિ-નિર્મલ ॥ બ્રહ્મલોકથી તે સ્થાવરાંતિ સુધી સર્વ દ્રશ્ય-જાતનાં વિષયોમાં આપૂર્ણ મિઆત્વ સુદ્ધિથી કાગડાં વિષ્ટાવત્ જાણી મોહ નાંદ થવો, એનુંજ નામ નિર્મળ વૈરાગ્ય છે.

કેવી છે તે મધુરતાનું સ્વરૂપ ધ્યાનમાં આવે. અને તે પણ તમેજ જોકલા બાણી શકો. બીજા પાસે રહેલા અનેક મનુષ્યો બાણી શકશે નહીં. તમે તે બાણી શકશો ખરા, પણ બાણીદ્વારા મુખે કહી શકવાના નથી. કહાય કહેવા પ્રયત્ન કરશો તો, માત્ર, મધુર છે, ગળી છે, મિઠ્ઠિ-મિઠ છે, જોવાજ શબ્દ વાપરશો. તેટલા-થીજ કંઈ બીજા જેઓ આખી-ખાંધ શક્યા નથી તેઓને કંઈ સમજાય-અનુભવ થાય તેમ નથી. વધારે સ્પષ્ટીકરણ કરવા તમે મુકાબલો કરતાં કહી કહેશો કે ગોળ જેવી, ખાંડ જેવી. કે મધ જેવી ગળી છે; પરંતુ જો કે તે ગોળ ખાંડ કે મધ જેવી ગળી નથી તેની મધુરતા તે બધાથી કંઈ જુદીજ વિલક્ષણ છે, છતાં હાલ બીજા તે હલકા પદાર્થ માત્ર ગળપણના અંશમાં અમુક અંશે મુકાબલો માની પણ લે, પરંતુ તે ગોળ ખાંડ કે મધ જેમણે આજુબુજ ન હોય તેઓને તો તે વિશે સમજવું અશક્ય છેજ. એનિર્વિવાદ વાત છે.

વળી, એ સાકર રૂપ ગાંગડો નિરાકાર મધુર રસનોજ છે, અને સાકર રૂપે પ્રતીત થાય છે છતાં રસરૂપજ નિરાકારજ સ્વરૂપ છે, અને મુખમાં નાખતાં પાછો રસરૂપજ-નિરાકારજ બની રહે છે. છતાં એ સાકરરૂપે પ્રતીત થઈ નજરે દેખાય છે તોપણ મધુરતાનું સ્વરૂપ કંઈ જોઈ શકાય તેવું નથી, તે તો અનુભવથી જણાય-સમજી શકાય તેવું છે. એક ભક્ત કવિ (ધીરો) કહે છે કે, તરણાંઓથે ડુંગરે ડુંગર કેઈ દેખે નહિ;

અબા જૂથમાહીં રે સિંહ રહી ગાજે સહી. ડુંગર ઉપર ખૂબ ઘાસ ઉગે છે, તે ઘાસતુણની ઓથે અધિષ્ઠાનરૂપે ડુંગર છે તેને કોઈ દેખતા નથી. ઉપર ઉગી નિકળી પથરાઈ રહેલાં તે આવર્ણરૂપ ઘાસનેજ જુવે છે. તેમ, અધિષ્ઠાન રૂપ નિત્ય પરમાત્મ વસ્તુને કોઈ જોતું નથી, પણ તેકેપર અધ્યક્ષ-કલિપત જગતરૂપ અનિત્ય ઘાસને સહી કોઈ જોઈ રહ્યા છે.

અજ, એટલે જન્મરહિત. તે તો એક પરમાત્માજ છે,

તેના આશ્રયે રહેલી શક્તિ તે અળ (માયા-અવિદ્યા-પ્રકૃતિ) છે. તે અળ-પ્રકૃતિનાં કાર્યરૂપ આ બધું દ્રશ્ય-સર્વ લોક છે; તે બધાં નામરૂપ છે તે સર્વ તે અળનાં ગૂઢ (ટોળાં) છે. તેમાં એકજ સિંહ ગજના કરી રહ્યો છે અર્થાત્ અંતર્યામિ આત્મસિંહ સ્વયં પ્રકાશી રહ્યો છે. તે અસ્તિરૂપે છે- છે રૂપથી પ્રકાશે છે તે સત્ છે, નિત્ય છે-અખંડ છે. સર્વમાં છેપણું તો કાયમજ છે. મુહુરું પડ્યું હોય તોપણ તે “છે” (મુહુરું છે) તેને બાળીને રાખ કરી, તોપણ તે “છે” (રાખ છે.) રાખ મૃત્તિકામાં મળીતો મટોડું છેજ, તે માટી જળમાં મળીતો જળ છેજ. તે સૂર્યઅગ્નિ આદિ તેજથી શોષાર્થ જ્ઞ તેજમાં મળે તોપણ તેજ છે, તેજ વાયુમાં મળે (વાયુથી અગ્નિ હોલવર્ધ જ્ઞ સમીને વાયુમાં મળીજાય છે) તો વાયુ છે. વાયુ આ વિશાળ મહા આકાશમાં મળે તો આકાશ છે. સર્વ બુદ્ધિઓ માત્રનો સમૂહ (એક ઢગલો) જેને સમષ્ટિ બુદ્ધિ અથવા મહત્ત્વ કહે છે તે બુદ્ધિના સમૂહ રૂપ એક મહાબુદ્ધિ-મહત્ત્વ છે તેને વિશે આકાશ મળે તો તે મહત્ત્વ છે. તે મહત્ત્વ અવ્યક્ત (પ્રકૃતિ-અળ)માં મળે તો તે પ્રકૃતિ છે; અને તે પ્રકૃતિ પરમાત્મ પરમાત્મા પુરૂષોત્તમમાં લીન થાય (મળે) તો તે અંતિમ અખંડ સત જ્ઞાનધન બ્રહ્મ રૂપ પરમ તત્વ છેજ. સા કાષ્ટા સા પરાગતિઃ એજ છેવટ, એજ પરાગતિ છે.

કેટલાક કહે છે કે શૂન્ય છે. તોપણ “છે” તો કાયમજ છે. એટલે અસ્તિ નિત્યત્વ-સત્પણું તો સર્વદા બનેલુંજ સિદ્ધ છે. તે શિવય બીજું નથી તેજ શૂન્ય. અને જે છે તે છેજ, તેજ અખંડ-નિત્ય-સત્ય તત્વ છે. અદ્વિઃ ગાત્રાણિ શુદ્ધિ મનઃ સત્યેન શુદ્ધયિતિ.

જળથી શરીરનાં ગાત્રો શુદ્ધ થાય છે, અને સત્યથી મન શુદ્ધ થાય છે. તેથીજ મનની શુદ્ધિ કરવાને સત્ જે પરમાત્મા છે તેમાં મનને બેઠવું-લગાડવું. ઉપર કહી આવ્યા તે પ્રમાણે

નિરાકાર રસરૂપ-મધુરતારૂપ છતાં સાકર રૂપે સાકાર (ગઢા ગાંગડા રૂપે) પ્રતીત થાય છે તે આદિમાં અને અંતે રસ રૂપજ થાય છે અને મધ્યે સાકાર રૂપે ગાંગડા દેખાતાં છતાં વાસ્તવ દ્રષ્ટિવાળા તેને રસરૂપજ જાણે છે, તેજ પ્રમાણે રસોવૈસઃ રસરૂપ પરમાત્મા અખંડ એક રસ જેવાના તેવાજ સ્વયંપ્રકાશ સિદ્ધ છે, તેજ સત્ય હોવાથી અધિકારને અનુસરીને નિરાકાર તત્ત્વમાં અથવા સાકાર લગવત્સ્વરૂપમાં મન લગાડી રાખી ક્રમે કરીને તત્સત્રૂપ થઈ રહેવું, એજ આત્મ કર્તવ્ય છે. અવ્યક્તાદીનિ મૂતાનિ વ્યક્તમધ્યાનિ ભારત ॥અવ્યક્ત નિધનાન્યેવતત્રકા પરિદેવના॥ બ્રાહ્મવૈતેચયજ્ઞાસ્તિ વર્તમાનેપિતત્તથા ॥

૧૫ વનસ્પતિ જે સમીપ હોય છે તેા, નોળીઆ નિહર-પણે કાળા એવા જેરી સર્પને પકડી યુદ્ધ કરે છે. સર્પના ડંસથી અરમી વ્યાપે છે તોપણ તેને મારે છે, અને તરત તે ઇંદ્ર વનસ્પતિ-બુટ્ટી સુધી આવે છે એટલે બધું જેર દૂતરી જાય છે, અને શાંત થાય છે. (બુટ્ટી સમીપમાં નહીં હોય તેા મારે નહીં) તે સર્પના મારીને કકડા કરી નાખે છે. તેમ, -વિશેષ અહંકાર છે તે સર્પ છે. મમત્વ રૂપ તેના જેરી રાંત છે. યુદ્ધ શાસ્ત્ર શિક્ષિત સંસ્કારી મન છે તે નોળીઆ રૂપ છે, તે પેલા અહંકાર સર્પને મારી શકે છે. અર્થાત્ સંસાર સર્પ જોડે યુદ્ધ કરે છે, અને રાજ નિત્ય કર્મ કરવા રૂપ એટલે નિત્ય-અમૃત-પરમાત્મા બુદ્ધિનો સ્પર્શ કરવારૂપ-અલેદત્વ અનુભવવારૂપ બુટ્ટી સુધે છે, કે તાને થઈ પાછો અજિમાનરૂપ સંસાર સર્પ જોડે ટક્કર લે છે અને મારીને કકડા કરી નાખે છે, અર્થાત્ તેને મૃગજળ વત્ આભાસ માત્ર ભ્રાંતિજન્ય મિથ્યા જાણી લઇ નિર્ભય થઈ રહે છે. એમ નિત્ય કર્મ કરવાથી વિષ વ્યાપતું નથી, એવી એ નિત્ય કર્મ રૂપ બુટ્ટી છે.

૧૬ રાય : ॥ નિત્યકર્મ વગર તે પારણ કીધું કહેવાય નહીં. તરણ કરવાથીજ ધર્મ કહેવાય છે.

ધરમાં રોજ કચરો વાળવામાં નહિ આવે તો ઢગલા થાય, અને પછી તેમાં મચ્છર માકડ જી કાનખજુરા વીંછી વગેરે જતું પાકે, તેથી હુખી થઇ છેવટે નાશ પામવા સુધી પહોંચે. તેમ, - અંતઃકરણરૂપ ધરને રોજ, નિત્યકર્મ કરવારૂપ કચરો કાઢીને, મલીન વિષય વાસના રહિત, સાદુ સ્વચ્છ નિર્મળ રાખવામાં આવે તો અજ્ઞાનરૂપ મેલ કચરાના થર બાઝી ઢગલો થવા પામે નહીં. અને તેમ ન થાય તો તેમાં કામ ક્રોધ લોભ મોહ વગેરે જતું પાકવા પામે નહીં; ત્યારેજ પરિણામે મોક્ષ પર્યાંત પોંદોચી શકે છે.

૧૬-(કુળવાનનું વચન રામબાણુ જેવું છે, અને કુળહીનનું વચન રાવણનું બાણુ જેવું છે. રામનું બાણુ જ્યાં મુકે ત્યાં વિજય કરીને આવે છે. રાવણનું બાણુ આવે તેની સામું રામનું બાણુ છુટે છે તો તે પેલાં રાવણનાં બાણુને પણ રાવણનીજ સેનામાં પાછાં વાળે છે, અને તેનીજ સેનાનો નાશ કરે છે તે સાથે રામનું બાણુ પણ તેની સેનાને હણે છે. કુળહીનનું વચન એવું છે કે, “જેયો જેયો, તું આવો છે તું તેવો છે” વગેરે. તેનાથી કલેશ વધે છે અને પોતાનુંજ હૃદય ક્રોધથી બાળે છે. કુળવાનનું વચન જુવો, -તે કહેશે કે, અરે ભાઈ, તમે તો આવા શ્રેષ્ઠ અને કુળવાન હાલક છો. તમારાં માતા પિતા કેવાં સારાં પરમ પવિત્ર હતાં, અથવા, છે. તમે વિવેકી વિદ્વાન છો, તે છતાં આ કામ તમે કીધું તે શોભા આપતું નથી. એટલું કહેતાંજ પેલો નીચું જોઈ જ્ઞાનિ પામી જાય છે. અને કુળહીનનાં કેષ ભર્યાં નીચ વચનથી તો તે બમણો કુદે છે અને બધી દિશામાં ભડકાં લગાડી અનેકનાં ચિત્તમાં સંતાપાસિ સળગાવી મુકે છે. માટેજ, એવો ક્રોધ મોહરૂપ કચરો વાળી ઝાડી સ્વચ્છ ચિત્ત રાખવાને હંમેશાં નિત્યકર્મ કર્તાવ્ય છે.

૧૭-એક ગૃહસ્થને પૂર્વના શુભ સંસ્કાર વચાત્ સાધુનો સંબ કરતાં વૈરાગ્ય પ્રકટયો; અને એવી લેહે લાગી કે, બધું ખોટું છે, માત્ર નારાયણ ખરા છે, તેથી તેને મળવું. જ્યાં ત્યાં

જેને પુછે તેમાં જે જે મળ્યા તેમાં કોઈએ ડાકાર બતાવ્યું, તો કોઈએ દ્વારકાં, કોઈએ કાશી બતાવી તો કોઈએ પંઢરપુર કોઈએ રામેશ્વર, તો કોઈએ બદ્રીનાથ બતાવ્યું. તે પ્રમાણે બહાર ખુબ ભટક્યો, પણ ક્યો પ-તો લાગ્યો નહીં. નારાયણ ક્યે મળ્યા નહિં તેથી નિરાશ થયો. જે વસ્તુ અંતર ધરમાં છે તે છોડીને બહાર શોધવા જઈએ તે ક્યાંથી મળે!! પણ અંતઃકરણ નિષ્પાપ હોવાથી સાચો વૈરાગ્ય પ્રકટેલો. જોઈ છેવટે પરમકૃપાળુ નારાયણે મચ્છતું રૂપ લઈ, સમુદ્રમાં એકવાર સોમ-વતીને ઢહાડે સ્નાન કરતો હતો તે વખતે, પાછળથી મોટું જિંઝું મરી મનુષ્યવાણી પ્રકાશી કહ્યું કે, અરે ભાઈ! પાણી વમર મારા પ્રાણ બચ છે, કોઈ મારાં મુખમાં દયા કરી જરા પાણી રેડા. તે સાંભળી શેઠે પાછળ જોઈ કહ્યું કે, વાહરે વાહ! આ શું?! પાણીમાંજ તું છે. મુખને જરા નીચું કરે તો પાણીજ છે, પીવાય તેટલું પી લેને, વલખાં શિદ નાહક મારે છે. બીજું કોણ રેડે!! તું પાણીમાં થયું અને પાણીમાંજ છે. મુખને જરા નીચું કરવાનું છે. તે સાંભળી મચ્છ બોલ્યું કે, ત્યારે તું પણ બહાર શિદ વલખાં મારતો હોવો ભટક્યા કરે છે? દ્રશ્ય તરફની બહિર વૃત્તિ છે તે પાછી ફેરવી અંતર મુખ કરીને જો નારાયણ તારી પસેજ તારાં અંતર ગ્રહમાંજ છે, મળી લે અને તારી ભુખ તૃષા બાંગ-તૃપ્તિ પામ. બહાર શું છે?! તું પણ મુખ નીચું કર, તો પ્રત્યક્ષ છેજ, તેને મળી સુખી થા.

તત્પર્યકે, જે વસ્તુની જરૂર હોય તે જ્યાં હોય અથવા જ્યાંથી મળી શકે ત્યાં શોધવાથીજ મળી શકે છે. પણ હોય ધરમાં અને આપણે બારણાં દઈ બહાર શોધવા નિકળી પડીએ તો અનેક કષ્ટ વહી જતાં પણ મળવા સંભવ નથી. પણ વિચાર કરી ધરમાં જે વખતે શોધવા લાગશું તો યોગ્ય પ્રયત્નને અંતે અલ્પકાળમાં તેને મેળવી શકીશુંજ.

૧૮-એક શેઠને એક નાનો બાળક છોકરો હતો. બાળકના સ્વભાવ પ્રમાણે તે યુત્ર તોડાન કરતો અને રડતો

ત્યારે તેની માતા તેને લય બતાવવા કહેતી કે જો-ભૂત, આ બાવો આવ્યો તે પકડી જશે. એવું કહીને તેની છાયાંજ તે બતાવતી હતી. આવા ખોટા સંસ્કાર નાખવાથી પરિણામ એ આવ્યું કે મોટો થતાં જ્યારે તે પુત્રને કંઈચીજ લેવા મોકલે કે તરત તે બોલતો કે, બા ! હું નહિં જાઉં, ભૂત છે, બાવો છે તે પકડી જાય. તેથી એવા ખોટા સંસ્કાર નાખ્યાનું ફળ માતા નેજ લોગવવું પડે છે, તે એકે, જાતે ઉઠીને જ્યાં તે ચીજ મુકી હોય ત્યાં જઈ લાવવી પડે છે અને લવિશ્યમાં એવા ખોટા લયના સંસ્કારથી થતી હાનિ અટકાવા સાડ માતા તે પોતાની ભુલ સુધારી પુત્રમાં પડેલા લય સંસ્કાર ભુ'સી નાખવા કહે છે કે, ના, દિકરા, એતો હું અમથીજ કહેતી હતી. પરંતુ તેટલે ચીજ કંઈ બાળક માનતો નહીં, તેથી વારંવાર પાછા નિર્ભયતાના સંસ્કાર વડે તે ખોટાને ભુ'સવા શ્રમ કર્યા કરવો પડતો. અને લાંબે વખતે તે ભુ'સાઈ શકતા. તેમ, -વિકારવાળા ભૌતિક જડ દેહમાં હું પણાની બુદ્ધિ, તેમજ આ જગત વાસ્તવે કંઈ નહિં છતાં તેમાં જે સત્યપણાની દ્રઢતા-નિત્યત્વ બુદ્ધિ થઈ ગઈ છે તે ખોટા સંસ્કાર ભુ'સી નાખી, “એ કંઈ નથી-કેવલ જ્ઞાન ધન પ્રજ્ઞાતત્વજ છે.”-એવા નિર્ભયતાના સંસ્કાર દ્રઢાવવાને અભ્યાસની જરૂર છે. તે છાયાં ભુત-બાવાની ઠસી ગયેલી પ્રાંતિના સંસ્કાર ભુ'સાતાં ભુસાતાં અમુક કાળે નિર્મૂળ થાય છે તેમ, એ દેહાધ્યાસથી મનાઈ ગયલું સંસારનું સાચાપણું પણુ વ્રહ્મૈવાહમ નેહનાનાસ્તિ કિંચન એવા સતત વિચાર પૂર્વક અભ્યાસથી નિર્મૂળ થાય છે.

૧૯-એક છોકરો પોતાનું મુખ દરપણમાં જોવા સાડ તકતો લઈ તેને ઊંધો રાખી મુખ જોવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે. મુખ નથી દેખાતું ત્યારે માતા આગળ ફરીઆદ કરવા જાય છે. માતા તેની આવી ઉલટી રીત જોઈ કહે છે કે, ભાઈ ! એમ ઊંધું દર્પણ ન રાખ, ચતુરંકર. તેમ, અંતરમાં, મુખ અર્થાત્ શ્રી અંતર્યામિ પ્રભુ મથવા સ્વરૂપ, જોવાનું છતાં બહાર જુવે છે એટલે ઉલટું જુવે છે, તેને સંતરૂપ માતા કહે છે કે,

અંતરમાં જો, બહાર કંઈ નથી. ચિત્ત સ્થિર રાખી (અંતઃક્રિયા છોડી) શાંત પછે જો. બહિરવૃત્તિથી જોશે તો આત્મદર્શન કદી થાય તેમ નથી-તાડું સુખ નહિ જણાય.

એક ગામમાં મુસલમાનનાં ૩૦ ઘર હતાં. રોજ કરવાના તે પણ ૩૦ તે સાથે જોઈ. તે ઉપરથી બધા મળીને કાલ પાસે આવ્યા અને તેમાંથી આણું કરવા અરજ કરી. ત્યારે કાલજો પુછ્યું કે, તમે ત્રણવાર નિમાજ પઢો છો કે? બધાએ ના કહી. તે સાંભળી તરત કાલજો હુકમ કીધો કે, જાવ, જાવ, નિમાજ પઢો. અને ત્રણવાર નિમાજ પૂર્ણ લાકડું વધારી ઘાઘી પાછા કાઢ્યા તે જોઈ બધા બોલ્યા કે, કમી કરાવવા આવ્યા ત્યાંતો વધારો થયો. બકરૂં કાઢવા જતાં ઊંટ પેસી ગયું, એ કહેવત જેવું થયું.

તાત્પર્યકે, મનુષ્યો કર્તૃત્વ લોકત્ત્વ બુદ્ધિથી સ્વર્ગાદિ લોગની લાલસાવશ હુવા ફલાકાંક્ષાથી અનેક કર્મો, યજ્ઞ યાગ દાન દનાન માન પાન ગાન તાન ખાન પાન સેવા પૂજા તીર્થ યાત્રા વગેરે મોટાં આડંબર પૂર્વક કરી, લોકમાં માન મહત્તા સાથે કીર્તિ ઇચ્છે છે અને મેળવે છે. તેથી બમણા ત્રમણા બંધાતા જાય છે. કેટલાક એવાં કર્મ કરી મુક્ત થવા ચાહે છે. પણ કર્તૃત્વાભિમાનથી તેઓ કર્મ કરીને કર્મ કાઢવા જાય છે તેથી ઉલટાં કર્મભાર વધારતા આવે છે. પણ જે અહંમત્ત્વ છોડી નિષ્કર્મ પરમાત્મ પદમાં નમી સમી જવા પ્રયત્નરૂપ કર્મ કરી રહ્યા છે, તે મહાતુલાવ અસંગ મહા પુરૂષને કાંઈપણ કર્મ કર્તવ્ય શેષ રહેતું જ નથી. અર્થાત્ એવા મરવાને ઇચ્છતા ધીર વિર સંતો સાચા મરવાથી એટલે જીવત્વનો અહંમરીને શિવ પદના અહંનો દ્રઢ નિશ્ચયવાળા થવાથી અર્થાત્ મરીને જીવવાથી જીવનમુક્ત એવા તેમને કર્મ કશું કરવાનું રહેતું જ નથી.

૨૦-ધારણાત્ ધર્મ: પડતાને આશ્રય આપીને ધારણ કરી રાજો તે ધર્મ કહેવાય છે. તે આ લોક સંબંધીનાં અને પર લોક સંબંધીનાં બધાં કર્મરૂપ છે. તેનાં બિંદુ આયુઃ અને લોગ, એ ફળ છે.

વેદમાં વિધી કહ્યો માટેજ માનવું. તેનું શું કારણ-શા માટે એમ કરવાનું કહ્યું, એવી દલીલો કરવાની જરૂર નથી. આગળ બુદ્ધિ વધશે ત્યારે તેનાં કારણો સમજાશે,

વેદ શાસ્ત્ર સ્મૃતિ વગેરેમાં અનેક વિધિ કહ્યા છે, તે મુખ્યત્વે શરીરની આરોગ્યતા જળવાય તે દ્વારા મનોબળ અને આધ્યાત્મિક શક્તિ વધે, એ હેતુથી છે. પટ્ટેનીલં જલંતક્રે ગોશાલા મ્લેચ્છમંદિરે ॥ કાશ્યાં મધુકરી ભિક્ષા પવિત્રાણિ યુગે યુગે વસ્ત્રમાં નીલતા, છાસ દુધમાં પાણી, મ્લેચ્છને ઘેર ગોશાળા હોય તે, અને કાશીમાં મધુકરીની ભિક્ષા, એ હરેક યુગમાં (સદા) પવિત્ર છે. એ રીતે કોઈ સંશયથી અટકી ન બેસે અને શરીર પ્રાણની રક્ષા થાય, એ હેતુથી વિધી દર્શાવી રસ્તા બોલી આપ્યા છે. શરીરની આરોગ્યતા રૂપ પાચે. મજબુત હશે તો ધર્મની ઇમારત સુદૃઢ સુઘર અને વિસ્તૃત બની ટકશે.

હાથ ધોવાનો વિધી કેટલાક પ્રસંગોમાં કહ્યો છે; તે જે લોકો મદાંધતાથી માનતા ન હતા તેઓએ જોયું હશે કે, જ્યારે ખેડેગ વખતે દાકતરો, તે વ્યાધિવાળાની સારવારમાં જઈ તેનાં અંગને, કપડાંને, વાસણને, કે રોગીનો હાથ લાગેલાં અન્નાદિને જરા સ્પર્શ કરતા કે તરત, સાબુથી ખુબ ધસીને હાથ ધોઇ નાખતા. કેમકે ખેડેગના સૂક્ષ્મ જંતુઓ કોઈ હાથે વળગી રહે તો બાતે દુઃખી થાય. તેથી જંતુઓને વળગી નહીં રહેવા દેવા રૂપ કારણ સમજાયું ત્યારે ધ્યાનમાં આવ્યું. માટેજ વેદમાં કહેલું માનવું. પછી તે શા માટે એમ કહ્યું છે તે આગળ અધિકાર વધતાં સમજાશે.

લાઠકવાયો પ્રીય પુત્ર છે. તેને પિતાએ આજ્ઞા કરી કે નિશાળે જવ તે સાંભળી શાળામાં જતાં પુત્રને બહુ દુઃખ લાગે છે. મરજી નથી તેથી નથી જતો તો બાપ તમારો મારીને અથવા ધમકાવીને અગર આવ્યાની કે પૈસા વગેરેની લાલચ આપી નિશાળે મોકલે છે. તેથી કદાપિ વધારે રહે છે; તોપણ પુખ્ત ઉમરે આવી B. A. L. L. B., અથવા L. M. & S. વગેરે

યઈને હજારો લાખો રૂપાઆ કમાઈ મોટોર ઘોડા ગાડી બગીચા વગેરેની મોજ, મજા લોગવે છે ત્યારે પેલા બાળપણના બાપના તમાચાનું અગર લાલચોનું એટલે દુઃખ લગાડીને પણ નિશાળે મોકલવાનું કારણ સમજાય છે. કેમકે અધિકાર આપ્યો તેથી યુદ્ધિ વધત્રાથી અને તે દુઃખ લોગનાં ફળરૂપ સુખ સંપત્તિ મળી છે તે જોઈને પૂર્વની પિતાની આજ્ઞા યાદ આણી, તેનું પરિણામી ફળ આ મને મળ્યું છે તે ધ્યાનમાં આવે છે. તેમ, વેદની આજ્ઞા જેજે વિહિત કર્મ કરવાની ઘઈ હોય તે, શંકા વગર અને દલીલ કાઢ્યા વગર શ્રદ્ધા અને પ્રેમથી પાળનારને જ્યારે તેનું ઉચ્ચતમ ફળ બ્રહ્માનંદાસ્વાદનરૂપ મળે ત્યારે સ્કેજે સમજાય છે, એ નિર્વિવાદ છે.

કર્મ કરનારની રૂચી તે કર્મ કરવા પર થાય, એવા હેતુથી તેને રૂચી ઉપજવવા ખાતર તે તે કર્મોનાં મોટાં મોટાં ફળ કહ્યાં છે. જો જગતનું મિથ્યાત્વ યથાર્થ સમજાયું હોય અને તેને અનુસરીને જો ખોટુંજ છે એમ માને, તો આ બધુંજ ખોટું છે, તું પણ (અભિમાની) ખોટોજ છે; બ્રહ્મ લોક સુધી દ્રશ્ય સર્વ ખોટું છે. તો દેહ દ્રશ્યમાંથી મોહ છોડી દઈ, તેજ નિશ્ચય પકડ-સજ્જડ દ્રઢ પકડ, અને સત્તત્ત્વ આત્મામાં ગેખ થઈજા. અને જો સાચું જીવે છે અને દેહ સ્ત્રી પુત્ર ધન ધામ વગેરેમાં મોહ કરે છે-તેમાં સુખની કલ્પના કરી તેનાથી સુખ ઇચ્છે છે, તો વેદની જેવી આજ્ઞા હોય તેવાં નિત્ય નૈમિત્તિક વગેરે કર્મ જરૂર કર.

વઈદે ગોળી આપીને કહ્યું કે ધી શાંકેર બેબે પૈસાલાર લેવાં, તેમાં આ ગોળી ખાવી. હવે આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરીને જો ધી શાંકેર નથી લેતો, તો માત્રા કંઈનું કંઈ શૂળ ઉપજાવેજ. તેમ, જો આછાં પ્રમાણમાં લે છે તો તેથી પણ ગરમી વગેરે કાંઈ વધારે હાખવે એવો સંભવ રહે. માટે વઈદરૂપ વેદ જેમ કરવા ફરમાવે તે આજ્ઞા માનવી ઉચિત છે. બાળકને શિક્ષણ આપ્યા વગર સમજાતું નથી, નિશાળે જવાની આજ્ઞા બાળકનાં કલ્યાણ માટેજ છે. તેમ, જ્ઞાન, સંધ્યા, માત પિતાની શુદ્ધ

મનથી સેવા અને આજ્ઞા પાલન, દેવ કષિ પિતૃ તર્પણ, વિશ્વદેવ, સદ્ગુરુ સંત સાધુ બ્રાહ્મણની સમીપ નમ્રભાવ સુદૃઢ રહી સુશ્રદ્ધા કરવી, દેવાર્ચન, અતિથી સત્કાર, વગેરે, જપ, તપ, ધ્યાન, ધારણા, સંયમ, શ્રવણ, મનન, વગેરે કરવાની આજ્ઞા આપણે વેદરૂપ પિતાનાં બાળકો હોવાથી આપણું કલ્યાણ માટેજ-આપણો જન્મ મર્ણરૂપ ભવ રોગ કાઢી નાખી સર્વોત્તમ સંનિવહાનંદમય આરોગ્ય આપવા માટેજ છે એમ ખાતરી રાખી આજ્ઞા પાલન રહી, અશ્વમત ક્રમથી બહતે બહતે અંતિમ અલોક બ્રહ્મતત્ત્વ ચરમ બ્રામરૂપ શ્રેયસરૂપ ગિરિના ઉચ્ચતમ શિખરે સ્થિત થવાશે. ત્યારે તે ગિરિશ્રંગ ઉપર વસનાર એવા આપણને કાંઈ કર્તાવ્ય રહેશેજ નહીં. કર્મ સર્વ નમસ્કાર અપિ આપણને છોડીને વાલ્યાં જશે. એવી નૈષ્કર્મ્ય સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થવાથી કૃત કૃત્ય થવાશે. અને શેષ આયુઃ હશે ત્યાં સુધી જીવન્મુક્તિનો અકલ્પ્ય આનંદનો લોભ-વટો કરતાં રહી દેહાંતે પરબ્રહ્મપદે અલોકત્વે સ્થિતીરૂપ નિર્વાણ પ્રાપ્ત થશે. તથાસ્તુ ॥ નમઃ સિદ્ધં ॥ હરિઃ ઓમ્ તત્ત્વદેવ.

૨૧-જે પ્રમણે એક જથ્થે નાખેલાં ભાતનાં બીજ ઉગીં નિકળી તરૂં થાય છે, ત્યારે તેને ત્યાંથી ઉખેડી બીજે ઉગાણે શાપ-વામાં આવે છે. ત્યાં સંપૂર્ણ રીતે તમ્બાર પરિપક્વ સ્થિતિએ આવી ભાતનાં કણસાં બરાય છે ત્યારે તે કાપી લઈ ભાત કઢાઈ, ખંદાઈ, ચોખ્ખા કરી સંધીને કુધાને શાંત કરી તૃપ્તિ અનુભવાય છે. તેમ, વ્યવહારમાં લાગેલી વૃત્તિને વ્યવહારમાંથી ઉખેડી પર-માર્થમાં સ્થાપવી. એમાં કાંઈ ભારે શ્રમ નથી. માત્ર આમથી આમ ફરી ખેસવુંજ છે. વૃત્તિ પરમાર્થમાં સ્થપાઈ કે પછી શ્રવણ મનન નિદિધ્યાસથી અપરોક્ષ જ્ઞાન થવા પછી નિઃસંલ્પ સ્થિતી થઈ નિત્ય તૃપ્તિ અનુભવાય છે.

વળી, જેમ એક બાળુ તરફ જે રમકડે રમવું હોત, તે બાળકને બીજા બાળુએ ફેરવવું હોય તો 'ચેકુ' રમકડું લઈને તે આપણી ધારેલી બાળુએ મુકી દેવું. એટલે તે બાળક એની

મેળે તે બાબુએ ફરી બેસ્યો. તેમ, આ વ્યવહારમાં અનુકુળ બુદ્ધિ છે તે પ્રતિકુળ કહી દઈ, પરમાર્થમાં અનુકુળ બુદ્ધિ કરવી. એમાં કાંઈ મેહેનત નથી. પણ અનેક કર્મો કરી યજ્ઞ કરીને સ્વર્ગાદિ લોકમાં જવાને અથવા બીજાં સૂક્ષ્મ અને સ્થૂળ શરીરો (તે કર્મના ફલ લેખ માટે) ધરવાને યત્ન-મેહેનતની જરૂર છે. વૃત્તિને આ સંસાર તરફની બાબુથી ફેરવીને આત્મ તત્વાભિ-મુખ કરવી, તેમાં મેહેનત નથી.

૨૨-અસંકલ્પ-નિઃસંકલ્પરૂપ શસ્ત્રથી સંકલ્પ બળને કાપી નાખી, બીજો કોઈ સંકલ્પ અંકુર ઉગવા બંધ-ઉક્રિયું કાઢે કે તરત તેને ખોદી ઉખેડી કાપીને જ્ઞાનરૂપ અગ્નિમાં હોમી દેવો.

મનનું મુંડન કરી નાખવાનું છે. કામ ક્રોધાદિરૂપ કેશના ગુચ્છ જે એ મનનાં શિર ઉપર છે તે મુંડી નાખો.

સોમલથી મૃત્યુ થાય છે, પણ તેજ સોમલ મારીને તેની ભસ્મ કરીને ખાવામાં આ વે તો તે સોમલથી મરતો બચે છે, તેમ વૃત્તિ (મન)થીજ વિષય વાસનાના વિકારો મનમાં ઘાલી-બુસાડી દીધા છે, તે વૃત્તિ (મન)થીજ ધોઈ નાખો. જેમ, વરસાદથી કાઢવ ડીચડ થઈ રસ્તો ખરાબ થઈ જાય છે, અને વરસાદથીજ (જોરમાં વૃષ્ટિ પડવાથી) બધો કાઢવ ધોવાઈને આરસી જેવી જમીન થાય છે, તેમ મનથીજ મનને શુદ્ધ કરો. અર્થાત્ શુભ વાસના-ઉત્તમ વિચારો વડે મલીન વાસનાને ધોઈ નાખો.

તમે ફક્ત એક યજ્ઞ કરવાનો સંકલ્પ કરો, પણ તે એક સંકલ્પના પેટમાં (ગર્ભમાં) હજારો સંકલ્પરૂપ અચ્ચાં રહ્યાં છે. બ્રાહ્મણો શેઠી લાવવા, દ્રવ્ય જોઈએ, હોમવાની અનેક વસ્તુઓ તથા લોજનની અનેક સામગ્રી જોઈએ, રક્ષક જોઈએ, પછી તે યજ્ઞ કરતાં વિદ્ય થાય નહીં તે સંબંધમાં અનેક તર્ક વિતર્કોનાં ટોળાં અંતર પ્રદેશમાં ઠામઠામ ખડાંજ હેય. એ વગેરે અનેક પ્રકારનાં અનેક સંકલ્પોની પલટણ, પેલા મુખ્ય એકની પાછળ ખમી છે. તેથી મુખ્ય સાતમ્ય એજ છે કે, સંકલ્પ રહિત સિદ્ધિની મુશ્કેલી હોય છે.

૨૩-એક મહાત્મા કથા વાંચે છે ત્યાં ઘણા શ્રોતા આવે છે. કથામાં આગ્યું કે, બ્રહ્મહત્યા એવી છે કે રાત્રે પણ સુતા પછી છાતીપર આવી ચુસી લે છે. તે સાંભળી એક શેઠને સંસ્કાર પડેલા. બે ત્રણ દિવસમાંજ કંઈ બીજાડી આવી બહુ બોટાચાટી કરવા કરતી હતી તેને મારતાંમાં તો મરી ગઈ. તેને કઢાવી ન'આવી તો ખરી, પણ રાત્રે જાણે છાતીપર આવી બ્રહ્મહત્યા ચઢી બેઠી હોય તેમ, દીવો બોલ્યા પછી, બારે બારે લાગ્યું; અને તે બ્રાંતિ ઠસતી ગઈ. રોજ બ્રહ્મહત્યા છાતીપર બેસી ચુસે છે એમ દ્રઢ થઈ ગયું. તેથી સુકાતો ચાલ્યો. દસ-બાર દહાડે બહુ ગળાઈ ગયલો જોઈ ગુરૂએ પુછ્યું ત્યારે કહે છે કે, મહારાજ ! આવી રીતે બીજાડી મરી ગયલી તે બ્રહ્મહત્યા રોજ મને ચુસે છે તેથી આમ સુકાઈ જઈ છું.

ગુરૂએ કહ્યું કે, ઠીક, ત્યારે બ્રહ્મહત્યા મને આપી દે. મારામાં ઘણીએ બધી પડી છે તેમાં એ પણ એક પડશે, તે સાંભળી શેઠે પુછ્યું કે શું ખરચ થશે ? ગુરૂ કહે, પચાસેક રૂપીઆ. કેમકે જો ખરચ નહીં કહે, તો શ્રદ્ધા બેસે નહીં. તેથી ગંગા કાંઠે જઈ કાંઈ હોમ, જપ, પૂજા, વગેરે કરાવી પચાસેક રૂપીઆ તેવાં દાન પુણ્યમાં ખરચાવી ગુરૂ કહે, ચાલો હવે સંકલ્પ કરીને મને આપી દો. શેઠે હાથમાં પાણી લઈ સંકલ્પ કીધો કે, બ્રહ્મહત્યા તમને આપી. ગુરૂએ પાણી પોતે હાથમાં સ્વિકારી કહ્યું કે, મેં લીધી. પછી ઘેર ગયા. રાત્રે શેઠ સુખે સુતો. પોતાનાં મનથીજ ભય-બ્રાંતિ-શંકા જેવી પેંસાડી દીધેલી તેવી ખસેડી કાઢી ત્યારે શરીરે પુષ્ટ થવા લાગ્યો. શેઠને પુષ્ટ થયલો આરોગ્ય જોઈ થોડે દહાડે ગુરૂ કહે, બાપ ! મારાં અનંત અપાર જ્ઞાનધન અનંદમય બ્રહ્મ અગ્નિમાં હત્યા અને ભૂત અને પાપ પુણ્ય બધાં ભરમી ભૂત હુવાં બ્રહ્મરૂપ થઈ રહે છે. મારામાં કાંઈજ રહેતું નથી. જે આવે છે તે તદ્રૂપ બ્રહ્મ જ બની રહે છે.

તાત્પર્ય કે, એકજ અદ્વૈત જ્ઞાનમય તત્ત્વ પૂર્ણ એક રસ વ્યાપક ભરેલું છે તેમાં કલ્પિત જગત જે અધ્યસ્ત છે તે વિષયક બંધ મોક્ષ વગેરેની શંકા-કલ્પનાને માટે અવકાશજ ક્યાં છે ? ! મન પોતાની મેળેજ મળ પેદા કરે છે, અર્થાત્ રાજસી તામસી વૃત્તિઓ રૂપ મેલથી મેલું થાય છે. અને મનજ પોતાની મેળે પાછું તે મલિનતા-મેલને સાત્વિકવૃત્તિ રૂપ પ્રજ્ઞાત્મકય જ્ઞાન રૂપ શુદ્ધ જળથી ધોઈ નાખે છે. મન યવ મનુષ્યાણાં કારણં બંધ મોક્ષયોઃ ॥

૨૪-સ્વપ્નમાં મનજ જનનંત સ્પષ્ટિ રચીને તે રૂપ થઈ રહે છે, અને સુષુપ્તિમાં લીન થાય છે. પણ જાગ્યો કે જાગ મન દોડ્યું. વ્યવહારમાં તત્ત્વાસનાથી જ્યાં ત્યાં વળગે છે. કદાપિ સંપ્રજ્ઞાત સમાધિમાં જાય છે તો ત્યાં, જેટલીવાર સુધી નિરૂદ્ધ રહે તેટલીવાર સંકલ્પ નથી, પણ તેમાંથી હત્યાન કાળે, ગમે ત્યાં પૂર્વની વાસના સંસ્કારને લઈને તેમાં લાગી જાય છે. અસંપ્રજ્ઞાત સમાધિમાં પણ તેટલીજવાર નિરૂદ્ધ રહે છે; અને બહાર પડતાં-હત્યાન કાળે તરત દ્રશ્યમાં બાજે. પરંતુ દેહાદિ પ્રપંચ માત્રને મિથ્યા જાણી લે, અને ચિન્માત્ર ભાવના દ્રઢ થાય, અર્થાત્ હું તો એક પ્રજ્ઞજ્ઞાન સ્વરૂપ આનંદધન છું, અને આ સર્વ જે ભાસે છે તે કાંઈજ નથી, એવી નિરાવશ્ય દ્રષ્ટિ થઈ જાય, તો પછી તે રીતે મરી રહેલાં તેનાં, તે, મનથી કાંઈજ જાય નથી. નિરંતર અલય અખંડ વ્યાપક પૂર્ણ પ્રજ્ઞ રૂપજ છે.

જેટલું રૂપ-દ્રશ્ય આકાર માત્ર છે તે સર્વ નામમય છે. લટની આકૃતિ છે, તે લટ એ જ અક્ષર નામમય છે. નામ માત્ર જેટલાં છે તે સર્વ ઉપકારમયજ છે. અને ઉપકાર છે તે પ્રજ્ઞરૂપ છે, તોપછી રૂપ અને નામ સંબંધી પ્રજ્ઞરૂપજ સિદ્ધ થયું; ત્યાં મનને મોહથી પ્રથક સમજવાનું છેજ ક્યાં !!

ઉપલી બેહુ રીતે પ્રજ્ઞાકાર વૃત્તિ સુદ્રઢ થયા પછી એટલે દ્રઢ અપરોક્ષ થયા પછી વગર સમાધિએ અને વગર સુષુપ્તિએ મનને કહિયે કે, જા, દોડ, હવે ક્યાં જાય છે તે જોઈએ છીએ.

આ પ્રમાણે અસંગ સાક્ષી દ્રષ્ટા થકે અડગ સ્થિત રહેનારને અખંડ સમાધિ લાગી જાણે; દ્રષ્ટિ તદ્દન બદલાઈ ગયલી-મન તેનું અમનભાવને પામી બ્રહ્મમય થઈ ગયલું તે હવે ક્યાં જશે ! તત્ત્વજ્ઞાન પૂર્વક યથાર્થ મનોનાશનું એ સ્વરૂપ છે.

૨૫-શુક્લ પક્ષની દ્વિતીયાના ચંદ્રનું દર્શન કરવું છે. તે તો મહા આકાશમાં ઘણું સૂક્ષ્મ છે, કોઈ યુક્તિ ઉપાયથી જોનાર બતાવે તો જણાઈ શકે. જેણે જોયો છે તે તો પ્રાયશ્ચ જુવે છે અને ગર્જના કરી છાતી ઠોકીને કહે છે કે, આ રહ્યો-જીવો. પણ નજર પોચતી નથી. ત્યારે તે જ્ઞાતા પુરૂષે ચંદ્ર તેને બતાવવાનો અશય મનમાં રાખી, યુક્તિ વાપરી કહ્યું કે, પેલાં વિશાળ વૃક્ષની પશ્ચિમ તરફની શાખા જોયે આવી રહી છે તે જીવો. શાખા શા માટે બતાવી ? પરિણામે ચંદ્રનું દરશન કરાવવાનાજ હેતુથી. શાખા બતાવી ત્યાં જ્યારે દ્રષ્ટિ ઠરી, ત્યારપછી કહ્યું કે, હવે તે શાખાની જમણી બાજુએ ઉર્ધ્વ-જોયેથી જીવો. ત્યાં દ્રષ્ટિ ઠરી કે પછી કહ્યું કે, હવે આકાશમાં અમુક તરફ આવી રીતે જીવો. આવો સૂક્ષ્મ આવી આકૃતિનો આવા પ્રકારનો ચંદ્ર તમને જણાયો, એમ કરી ચંદ્રનાં સ્વરૂપનું વર્ણન કીધું કે તે જોનારાની દ્રષ્ટિનો વિષય તે ચંદ્ર થયા પછી વર્ણન ચાલવ્યા પ્રમાણેજ તેનું સ્વરૂપ છે એવી ખાત્રી થઈ ત્યાં ઠરે, અને કૃત કૃત્ય થઈ સંતોષ પામે. એ રીતે યુક્તિથી બતાવેલા ક્રમ પ્રમાણે દ્રષ્ટિ ઠરાવતાં જ્યાં ચંદ્ર સાથે સંલગ્ન થાય છે, કે તેજ ક્ષણે પૂર્વની બધી યુક્તિઓ, સાધનો, જોવાનો શ્રમ અને પ્રયત્નરૂપ કર્મ (શાખા, વૃક્ષ, મોભ, જમણી બાજુ, ઊંચું નીચું, વગેરે સર્વ) પડ્યાં સુકી-છોડી દઈ, ઇષ્ટ પ્રાપ્તિથી આનંદ થતાં વૃત્તિ અથવા દ્રષ્ટિ ચંદ્રમાંજ સ્થિર થાય છે-કૃત કૃત્ય થાય છે. ચંદ્ર દર્શન માટે કર્તવ્ય સાધન અને શ્રમ હવે કાંઈ બાકી રહેતો નથી. તેમ, -તાપ્સ્ય કે, વેદ ભગવાનેજ યતો વા હમાનિ મૂતાનિ જાયંતે ॥ જેમાંથી આ પૃથિવ આપ તેજાદિ ભૂતો થાય છે એમ કહીને અધ્યારોપ કરીને જગતની ઉત્પત્તિ કહી. શા હેતુથી કહી ?

આંતે સચ્ચિદાનંદ પ્રહ્લતત્વનો લક્ષ કરાવવાનેજ માટે કહી. તેમાં મનુષ્યોમાં અધિકાર પ્રમાણે પ્રાદ્યષ્ટાદિ વર્ણ કરાવી તે ચારે વર્ણના ધર્મ કર્મ કરાવી નિયમો બાંધ્યા. વિધિ નિષેધ કહી કર્તવ્ય અકર્તવ્ય સમજાવ્યું. નિષ્કામ કર્મ, ઉપાસના ધ્યાન ધારણા એકાગ્રતા સંયમ વગેરે સાધનો સમજાવ્યાં. શામાટે ? આત્મલક્ષ કરાવવાનાજ હેતુથી. જગતની કલ્પના કરીને તેમાં ઇશ્વર પ્રીત્યર્થે કર્મ ઉપાસના વગેરે કરતાં તેનાથી ચિત્તની શુદ્ધિ થયેથી જ્ઞાન થતાં—આત્મ દર્શન થતાંજ સર્વ સાધને, વિધિ નિષેધ, કર્તવ્ય અકર્તવ્ય વગેરે એની મેળેજ પડ્યાં રહેશે—છુટી જશે. તે વખતે વેદ મહારાજ તરત જગતનો અપવાદ કરે છે કે, નેહ નાનાસ્તિ કિંચન. આ અનેક રૂપે પ્રતીત થતું (જગત) કાંઈજ નથી. સર્વે ક્ષલ્વિદં બ્રહ્મ નિશ્ચય—અર્થ કહી એતે—વાસ્તવે આ બધું બ્રહ્મ છે, અને હું પણ બ્રહ્મ છું. જેમ, ઘટ છે તે વાસ્તવે ઘટ નથી, મૃત્તિકાજ છે; કડાં કાંઠી સાંકળાં વાંટી એ બધું કાંઈ નથી, સુવર્ણજ છે. તેમ, જ્ઞાંતિ રહિત થતાં—સમ્યક્દ્રષ્ટિ થતાં સર્વત્ર આત્મ દર્શનજ કરે છે તેને કોઈપણ કર્તવ્ય શેષ રહેતું નથી.

ઘટ ક્યાં છે ? એ પ્રશ્નના જવાબમાં એક વિદ્વાન કહે છે કે, મૃત્તિકામાં છે; અને એક મહાશય કહે છે કે, પાણીઆરામાં છે. એ રીતે નામ રૂપથી ઘટને જોનારની દ્રષ્ટિમાં અને મૃત્તિકામાં નામ રૂપની કલ્પનાવાળો ઘટ અધ્યસ્ત (કલ્પિત—મિથ્યા) છે, એમ જોનારની દ્રષ્ટિમાં ફેર છે. તેમ, નામ રૂપવાળું આ જગત આત્મતત્વમાં કલ્પિત હોવાથી મિથ્યા છે. પરમાત્માજ જગતરૂપે પ્રકાશી રહ્યા છે. હરિરેવં જગત જગદેવ હરિઃ એ દ્રષ્ટિજ અભયપ્રદ અને પરમ સુખની હેતુ છે. એવી અલેહ દ્રષ્ટિવાળા જીવનમુક્ત મહાત્માને કાંઈ કર્તવ્ય શેષ રહેતું નથી. અસ્તુ. હરિઃ ઈશ્વરત્ત્વ.

૨૬—એક શેઠનો પુત્ર હતો. તે શાળામાં ભણતો હતો. તેના ઉપર તેની માતાનો નિઃસીમ પ્રેમ હતો. એક દિવસ તે મુત્રને સખ્ત તાવ આંચે ત્યારે તેની માતાએ કડું, કરીઆતુ, કોણમ, લીમ

હાની ગળો, કાળીજીરીનો ઉકાળો કરી પાવા માંડ્યો, કેમકે તાવને કાઢવાનો સરળ ઉપાય એ હતો. પણ કડવાટ જોઈ જાણીને છોકરાએ તે પીધો નહીં. માતાએ બહુ સમજાવ્યો કે, ભાઈ, એ પીધા વગર આવો ભયંકર તાવ જવાનો નથી; એ પીશે તો તાવથી મુક્ત થઈ તું સુખી થશે; પરંતુ તે છોકરો તો કડવું ઓસડ જોઈને “હા” કહેજ શાની !! નહીંજ પીધું. હવે માતાનાં મનમાં તેનું હિત કરવાનું તો હોયજ. તે તો એમજ ઇચ્છતાં કે ક્યારે પીએ, અને ક્યારે તાવ જાય. એવી માતાની તો થણીએ લાગણી, પણ ભાઈ જ્યાં ઓસડનું પાત્ર પાસેજ આવવા નહિં દે, ત્યાં શું કરે, ત્યાં માઈની ચિંતા શું કામ કરે? છતાં માતા બહુજ દયાળુ હોય છે તે સાથે બુદ્ધિમતિ હતાં તેમણે ચુકિત રચી.

નિશાળના ચાર પાંચ છોકરાઓ જે એ ભાઈના દોસ્ત-મિત્રો હતા તેમને પોતાની પાસે બોલાવ્યા. અને કહ્યું કે ભાઈઓ ! આ મારા મનુભાઈને આટલો બધો તાવ આવે છે તેની ખબર લેવા પણ આવતા નથી ? છોકરા કહે, તેથીજ નિશાળે આવતા નથી. માણ ! બહુ તાવ આવે છે કે ? માણ બોલ્યાં, હા ભાઈ, જાણે લોડું ધીકેછે. ભાઈ, આજે તમે પાછા આવજો અને પાસે (જરા દૂરથી) બેસજો. હું પછી અજાણી થઈને ધરમંથી આવીને તમને પુછીશ કે, ભાઈઓ ! આ તમારી ચોટલી આટલી લાંબી શાથી વધી, તે ઉપાય મને કહેશે ? તે વખતે તમે મને કહેજો કે, કડું કરીઆતુ, કોલમ, કાળીજીરીનો અદી શેરનો ઉકાળો કેટલાક દહાડા સુધી પીધો ત્યારે આવી લાંબી ચોટલી થઈ છે. ઠીક, કહી છોકરા ગયા. ચાર વાગે નિશાળેથી છુટી પેલા સોબતી આવ્યા. મનુભાઈ તો માથે ઓઢીને પોઢીજ રહ્યા છે, ત્યાં પથારી પાસે બેઠા, એટલે માણ આવ્યાં ને પુછ્યું કે તમે તમારા ભાઈ બંધની ખબર લેવા આવ્યા હશે, ખીજ વાતો કરતાં માણ બોલ્યાં કે, ભાઈઓ ! આ તમારી ચોટલી આવડી લાંબી શું કરવાથી થઈ ? એટલું સાંભળતાં પેલા

મનુભાઈની જિજ્ઞાસા ખીલવા માંડી, અને મોટેથી હુગડું ખસેડી નાખ્યું. માતા નાણુતાંજ હતાં કે ભાઈને ચોટલી ખૂબ મોટી કરવાની ઉત્કટ જિજ્ઞાસા છે, અને તેના ઉપાય પુછ્યા કરતો હતો. તેથી માતાએ તેની રૂચિ-ધૃત્તિ ઉપર લક્ષ રાખી આ સુક્તિ રચી હતી.

પેલા છોકરા બોલ્યા, માલુ ! શું તમે નથી નાણુતાં ? એ તો હમે કડું કરીઆતુ કેલમ ગળો છરીને ઉઠાળો અઢી ચેરનો ઘણા ફહાડા સુધી પીધો ત્યારે આવી ફક્કડ લાંબી ચોટલી થઈ છે. એટલું કાને પડતાંજ તરત મનુભાઈ એકા અઢ મોઢ્યા કે, હમણાં ને હમણાં એ કહે છે તે કવા લાવ, લાવ લાવ, હે માતા ! જલ્દી લાવ. માતાએ તે તર્કમારજ રાખેલો હતો. થોડી વારમાં લાવી આપ્યો. તેને ઉપાડી કડડું કટાણું મુખ કરીને પણુ બધો પી ગયો. હવે શા માટે પીધો ? તેની પોતાની રૂચિ-ધૃત્તિની તૃપ્તિ થનાનું સાધન સમજીને અર્થાત્ ચોટલી વધવાની ઉમેદથી.

એ રીતે આઠેક ફહાડા પીવાથી તાવ તો સમૂળગો ગયો, પણુ ચોટલી વધવાને બદલે ઉઠટી માથાંમાં તાળ પડી ગઈ અને હતા તેટલા વાળમાંથી પણુ ગયા.

તાત્પર્ય કે-જન્મ મર્ણનાં ભ્રમણુ રૂપ અજ્ઞાન જવર આપ્યો છે. કોને ? શ્રેષ્ઠના પુત્રને અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ તો ફક્ત એકજ પરમતત્વ સન્નિધાનંદ પરમાત્મા છે તેના સંકલ્પ સ્ફુર્ણરૂપ જ્ઞાંતિને વશ પડવાથી જીવત્વ પ્રાપ્ત અમુક વ્યક્તિ રૂપ જીવને ફેહાધ્યાસની દ્રઢતાને લીધે.

એ જ્ઞાંતિ રૂપ અજ્ઞાન તાવ જવો, એજ કર્તાવ્ય છે. તેના ઉપાયને માટે વિવેક વૈરાગ્યાદિ સાધન બહુ કડવાં-કઠિણુ લાગે છે. કેમકે જન્માંતરથી રાત ફહાડો વિષયાસક્તિમાં રચી પચી રહેલો તેને છોડવાનું મન નહીંજ થાય, એ તે વળી કેમ બને ! !

વેદની શ્રુતિરૂપ માતા દરેક પુત્રનાં મનની રૂચિ-ધૃત્તિથી વાકેફ હોય છેજ. તેથી તે ઉપર ધ્યાન રાખી દરેકના બુદ્ધિ

જુદા અધિકાર પ્રમાણે તેની ઇચ્છા પૂર્ણ થવાની લાલચ આપી, કર્મ, ઉપાસના, જ્ઞાન, ભક્તિ, યોગ, વગેરે રૂપ ઔષધ પાવાને આવી યુક્તિ રચે છે. અર્થાત્ યજ્ઞથી સ્વર્ગ મળે છે, ત્યાં સ્ત્રીરત્ન અમૃત વગેરેના વૈભવ મળે છે, જ્ઞાનથી મોક્ષ મળે છે, ભક્તિથી ભગવાન મળે છે, યોગથી સમાધિ અને સિદ્ધિઓનો લાભ થાય છે. વગેરે ગુણોનાં ન્યુનાધિક્યણથી જુદા જુદા અધિકારવાળા ચાતુર્વર્ણ તે તે પુત્રોની ઇચ્છાનુસાર, સંત મહાત્મા ઋષિ મુનિ રૂપ સાક્ષીઓથી ખાત્રી કરાવી, ભગવતિ શ્રુતિ માતા પુત્રોની (અધિકારી જનોની) રૂચિ પ્રમાણે ઓસડ આપી, પુત્રોનો જ્ઞાતિરૂપ તાવ ખસેડવા પ્રયત્ન કરે છે, અને તેઓને શાંતિનું ભાન કરાવે છે, તેથી પછી (વાળ જતા રહેવા રૂપ) સંસારનાં વિષય સુખો જે મળેલાં હોય, તે પણ જતાં રહી વૈરાગ્યથી એક આખંડ સ્વરૂપાકાર થઈ રહે છે. તેથી તાવ-અજ્ઞાન જ્વર જતો રહે છે. એજ ઉભય પક્ષની-મા દીકરાની કૃતાર્થતા અથવા કૃત કૃત્યતા છે. અર્થાત્ માતાનું કર્તવ્ય એ હતું કે કોઈ પણ યુક્તિ પ્રયુક્તિથી ઔષધોપચાર આપી પાઈને પુત્રને સુખશાંતિ પ્રાપ્ત કરવી. અને પુત્રનું કર્તવ્ય એ હતું કે, દેવા પીવારૂપ એટલે વિવેક વૈરાગ્યાદિ ધારણ કરવારૂપ સાધન સિદ્ધ કરીને જ્ઞાતિરૂપ જ્વર કાઢી નાખી નિર્જાન્ત નિરાવર્ણ પરમ સુખરૂપ થઈ રહેવું.

એવી ઉભય પક્ષની ઇચ્છા સિદ્ધ થવી, એજ તેઓની કૃતાર્થતા છે. વર્ણાશ્રમોચિત ધર્મ કર્મ બીલકુલજ જે કરતો નથી, અહર્નિશ દ્રવ્યના લોભથી તે મેળવવામાં લાગ્યો રહે છે, અને સ્ત્રી ધન સ્વર્ગોદિસુખના અનેક પ્રકારના વિષયોમાં અત્યંત આસક્ત રહી મોક્ષનાં ક્ષરરૂપ આ ઉત્તમ મનુષ્યજન્મ ગુમાવી દે છે એવા લોક પાતાની રૂચિ પ્રમાણે તે, બધા વિષયો પણ અમુક અમુક યજ્ઞ યાગ વ્રત તીર્થસેવન વગેરે તથા ભક્તિ ઉપાસનાથી પણ મેળવી શકે છે, માટે તે જોઈએ તો તેને માટે પણ કર્મ-સકામ કર્મ, દેવની ઉપાસના કર્તવ્ય છે. એમ કહી શ્રુતિમાતા તે બાલકને રસ્તાપર લાવવા પ્રયત્ન કરે છે. પછી

સંસ્કાર વશાત્, સાધુ સંગથી, ઇન્દ્રિયાનુગ્રહ પ્રસાદથી, અગર ખીણ કોઈ રીતે જ્યારે સંસારનાં સ્ત્રી પુત્રાદિની ઉપાધિથી થતાં દુઃખોઅનુભવે છે, અનેક વ્યાધિ આધિથી શરીર મનની પીગથી ખૂબ ગભરાય છે ત્યારે તે સર્વ દુઃખથી મુક્ત થવા ઇચ્છે છે. એ રીતે વિવેક વૈરાગ્યને થોડે થોડે પણ તેનાં ચિત્તમાં સ્થાન મળવાથી તેઓ એને સદ્ગુરુ સંતના સંગમાં તાણી જઈ અતે ઉત્તમાધિકારી બનાવી બ્રહ્મવિદ્યા પ્રાપ્તિદ્વારા સ્વયંસચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મસ્વરૂપે અભિન્નતર પમાડી છોડે છે.

૨૭-૩૬ અથવા કપાસ, અગ્નિ, અને તેલ, એ ત્રણે વિરોધી છે, છતાં ત્રણનો યોગ થવાથી લેમ પ્રકાશરૂપ કામ કરે છે, લેમ, સત્વ, રજ, તમ, એ ત્રણે ગુણો વિરોધી છે, તોપણ એક એકને પ્રવૃત્તિ કરાવવામાં હેતુબૂત છે.

નાદિ કશ્ચિત્ ક્ષણમપિ જાતુ તિષ્ઠત્ય કર્મકૃત્ ॥

કાર્મ તે હ્રવશઃ કર્મ સર્વઃ પ્રકૃતિ જૈ ગુણૈઃ ॥

તે ગુણો કંઈ કંઈમાં પણ પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. કણ પણ કોઈ કર્મ કર્યા વગર રહેતું નથી. તે પ્રવૃત્તિ શી રીતે કરે છે તે કહેવાય છે. પ્રથમ તો જાનાતિ એટલે બાણે છે. પછી રજ્જાતિ તે મેળવવા ઇચ્છા કરે છે. પછી તેને માટે યત્ન કરે છે.

ઇષ્ટ સાધનતા જ્ઞાન વગર પ્રવૃત્તિ થતી નથી-સુખનો હેતુ બાણે તોજ પ્રવૃત્તિ કરે છે, બધાને એકજ સાધનમાં ઇષ્ટ જ્ઞાન હોય, એવું બની શકતું નથી. બિન્ન ભિન્ન વિષયમાં સઉને રૂચિ હોય છે. તે બધાનું પ્રથક પ્રથક તો વર્ણન થઈ શકેજ નહિ, પણ તે સર્વનો સમાસ બે શબ્દમાં થાય છે. પ્રેયસ અને શ્રેયસ.

ઐહિક અને આમુખિક સુખનાં સાધન, અર્થાત્, સ્ત્રી પુત્રો ધન ધાન્ય ગાડી વાડી લાડી માન મહત્તા વગેરે આ લોકનાં સુખ, તથા સ્વર્ગ વૈકુંઠ કેલાશ ગોલોકાદિ પરલોકનાં સુખ છે તે સર્વ પ્રેયઃમાં ગણાય છે.

પરમપદ પ્રાપ્તિ-પ્રાક્ષમયત્વ-કેવલ્ય મોક્ષનું સાધન છે તે શ્રેયઃ છે. યથાર્થ વિવેકીને તો સર્વ ઇચ્છા માત્ર હેય-ત્યાજ્ય છે. પરંતુ જો તે છેક છોડી ન શકાય તો મોક્ષમાં ઇચ્છા કરવી. ઇચ્છાહિ સર્વથા ત્યાજ્ય સચેત્ કર્તુ ન શક્યતે ॥ મોક્ષેવ સા કર્તવ્યા ભવબંધ વિનાશિની ॥

પ્રેયસ્નું કૃણ જન્મ મર્ણુની પ્રાપ્તિ, અને શ્રેયસ્નું કૃણ જન્મ મર્ણુથી મુક્તિ એટલે કલ્યાણ છે.

આ વિશ્વમાં પુરૂષ તો એક પરમાત્માજ છે; તે પ્રભુએ પોતાનો કિતાબ (Title) મનુષ્યને આપ્યો. અર્થાત્ પુરૂષપદ આપ્યું, છતાં મનુષ્ય જન્મ લઈ પુરૂષ જો પોતે પરમાત્માને ન જાણે તો તેને આત્મહત્યારો (ચાંડાળ) કહ્યો છે પુમાન્ ભવા દિધ્વં ન તરેત્ સ આત્મહા ॥ શરીરરૂપી મજબુત વહાણ મળ્યું સદૃશુરૂ કર્ણધાર છે, અનુકુળ વાયુ છે, તો પછી વિલંબ શા માટે કરો છો! જાગ્રત થાવ, હે બંધુએ! મોહ નિદ્રાથી જાગો. અહાર, મૈથુન, લય, નિદ્રા વગેરે બીજી બધું તો જે પશુયોનિમાં પણ છે. તેનુતેજ તમે કર્યા કરો અને આયુષ્ય ગુમાવી નાખો, તો તમે પશુથી પણ નીચ છો. બીજા જન્મો (અન્યયોની)માં જે કામ ન થઈ શકે તે કરવાની યોગ્યતાવાળું આ મનુષ્યતનુ છે, છતાં પ્રમાદી બન્યા રહી પશુના પિત્રાઇ શા માટે થાવ છો!! અનેક યોની-જન્મોમાં ધકકા ખાતાં ખાતાં મોક્ષના દરવાજામાં આવી પોંચ્યા છો તે છતાં હવે જાગ્રત થાવ-ચુકશો તો મહાત વિનષ્ટિ મોટી હાનિ. સમ અને વિષમ સર્વમાં પરમાત્માને સમ જોઈને અમૃત થવું. એજ ખરૂં કર્તવ્ય છે તે કરી અમૃત થાવ. એ રીતે ઋષિમુનિ આદિ અનેક સત્પુરૂષો અને શાસ્ત્રોનો ગર્જ નાથી જગાડતો ડિઝિમ છે.

શ્રેયસ્નાં સાધન, ભક્તિ યોગ, અને જ્ઞાન યોગ છે. બીજા ઉપાય નથી. તે ત્રણમાંથી ગમે તે એકનો આશ્રય કરો. શ્રી કૃષ્ણે ઉદ્ધવજીને ભાગવતમાં કહ્યું છે કે ડેલી દીપક ન્યાય પ્રમાણે ભક્તિ અને જ્ઞાનની વચ્ચેમાં કમયોગ છે તેથી તે બહુને ઉપકારક છે.

કર્મણા બધ્યતે જંતુ વિચયાચ વિમુચ્યતે॥ અર્થાત્, પ્રાણીને કર્મથી બંધન થાય છે. અને જ્ઞાનથી મુક્ત થાય છે. એ ખરું છે. પરંતુ જે કર્મથી બંધન થાય છે તે નિષ્કામ કર્મ કરવાથી નહિ-નિષ્કામ કર્મ તો અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરે છે કે જે ચિત્તશુદ્ધિ મોક્ષની હેતુભૂત છે; પરંતુ સકામ કર્મ છે તે બંધનના-લવબ્રમણનાં હેતુ-કારણરૂપ છે. જેમ રજ (ધુળ) છે તે એકની એક છે, પણ વાસીદું વાળતાં ઉડે, તથા ઊંટ બકરાનાં ચાલવાથી ઊડે છે તે ધુળના સ્પર્શથી રનાન કરવાની આશા શાસ્ત્ર આપે છે. અને ગુરૂ પાદુકાની ધુળ, ગાયેનાં ચાલવાથી ઉડતી ધુળ, તથા બળક ધુળમાં રમી તેનાં અંગની ધુળ આપણે દીલે સ્પર્શ થવાથી પુણ્ય પ્રદ છે. તેમ બધાં કર્મ કંઈ બંધનનાં હેતુ નથી. કામના રૂપ ઉપાધિથી બંધનનાં હેતુ થાય છે. સંકલ્પ-ઇચ્છા-કામનાથી વિનિર્મુક્ત થઈને આસક્તિ રહિત નિષ્કામ કર્મ કરે તો તે બંધનનાં હેતુભૂત નથી.

યજ્ઞાર્થાં કર્મણો ન્યત્ર લોકો યં કર્મ વંધનઃ ॥

તદર્થં કર્મ કૌન્તેય મુક્તસંગ સમાચર ॥ વળી બુવો,
કર્મણ્યે વાધિ કારસ્તે માફલેષુ કદાચનઃ ॥

મા કર્મ ફલ હેતુ મૂર્ખાતે સંગોસ્ત્વ કર્મણિ ॥ વળી બુવો,
કર્મણૈવહિ સંસિદ્ધિ માસ્થિતા જનકાદકઃ ॥

લોક સંગ્રહ મેવાપિ સંપદ્યન્ કર્તુમર્હસિ ॥ ભ૦ ગીતા૦*
શાન્તોદાન્ત૦ એ શ્રુતિ કહે છે કે, શાંત , દાન્ત (ઇંદ્રી-

* શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા ઉપર સ્વામિ ચિદ્વિજ્ઞાનદેવજીએ લખ્ય વગેરે અનેક સમર્થ ટીકાકારનાં વિચારોમાંથી સાર દોહન કરીને જે ટીકા કરી છે તે, વિષ્ણુરૂપ શ્રી જ્ઞાનેશ્વર મહારાજની ટીકા તથા શ્રી વિઠ્ઠલ બાવા પ્રહસ્યારીની ટીકા એ લક્ષ્યપૂર્વક (એ શ્લોકો માટે) એવી અત્રે અથનો વિસ્તાર વધી જવાના લયથી લખવું ઉચિત ગણ્યું નથી.

ઓતું દમન કરી બધીને પાતાને વશ કરી હોય એવો), ઉપ-
રામ થયેલો એવો મુમુક્ષુ જ્ઞાનનો અધિકારી છે. તે જ્ઞાન માટે
તેણે ગુરુ પાસે જવું તદ્વિજ્ઞાનાર્થ સગરુમેવાધિ ગચ્છેત્ સમિષ્ઠાણિઃ ॥
શ્રોત્રિયં બ્રહ્મનિષ્ઠ ॥ જેને બ્રહ્મવિદ્યાનીજ જિજ્ઞાસા છે તેવા અધિ-
કારીએ તે આત્મ જ્ઞાન લેવા માટે હાથમાં સમીધ પત્ર પુષ્પ
શ્રી કૃણાદિ લેટ લઈને શ્રોત્રીય બ્રહ્મનિષ્ઠ સદગુરુ પાસે વિનય
અને શ્રદ્ધા પ્રેમ સુક્ત બનીને શરણે જવું. ત્યાં સેનામાં રહી
શ્રવણ મનન નિદિધ્યાસન કરવું. વેદાંતનું શ્રવણ કરવું, સાંખ્યનું
મનન અને પાતંજલનું નિદિધ્યાસન કરવું.

કેટલાક કહે છે કે. ગુરુમુખે તત્ત્વમસિ મહા વાક્યનાં એક
વાર શ્રવણ માત્રથીજ અપરોક્ષ થાય છે. પણ બધાને માટે તેમ
બનતું નથી. હજારો અથવા લાખોમાં કોઈ એક વ્યુત્પન્ન-પરિપક્વ
પૂર્વ જન્મેમાં અભ્યાસ કરી આવેલો એવોજ શ્રવણ માત્રથી
તત્કાળ સાક્ષાત્કાર કરી શકે છે. અન્ય સર્વને માટે તો શ્રવણ
કરી મનન કરવાનું છે. તેમાં મનને કરણ કરવાનું છે. તેનાથી
શું થાય છે. કે—

મિથ્યતે હૃદય ગ્રંથિ શ્ચિદ્યંતે સર્વે સંશયાઃ ॥

ક્ષીયંતે ચાસ્ય કર્માણિ તસ્મિન્દ્રષ્ટે પરાવરે ॥

દ્રશ્યતે ત્વગ્રયા બુદ્ધ્યા સૂક્ષ્મયા સૂક્ષ્મદર્શિભિઃ ॥

એ શ્રુતિ પણ એજ કહે છે કે, એકાગ્ર અને સૂક્ષ્મ
બુદ્ધિથી મનન અને નિદિધ્યાસન કરવું. એમ કરવાંથીજ સૂક્ષ્મ
દર્શી મહાત્માને અપરોક્ષ સાક્ષાત્કાર થાય છે. તેનાં હૃદયની ગાંઠ
લેદાઈ જાય છે, સર્વ સંશયો છેદાઈ જાય છે, તેનાં કર્મો ક્ષીણ
થઈ જાય છે.

તત્ત્વમસિ ઉપદેશનું શ્રવણ છે તે સહકારી છે અને મનન છે
તે કરણ એટલે સાધન છે.

દક્ષમસ્ત્વમસિ-દશમો તું છે, એ શ્રવણથી અપરોક્ષ થાય
છે તોપણ જેમ રત્ન આપણી પ્રત્યક્ષ થતાં છતાં તેનાં તત્ત્વનું

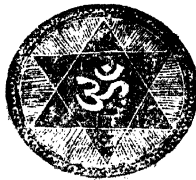
સાક્ષાત્કાર થતું નથી, તેમ હું શીરીતે દશમે છું, એમ પોતે જાતે પાછો વિચાર કરી ખાત્રી કરી-તપાસી જુવે ત્યારે વિચારથી દ્રઢ અપરોક્ષ થાય છે; કેમકે શબ્દ શ્રવણ છે તે સહકારી છે અને મન કરણ છે. અને તેથીજ શ્વેતકેતુને નવ વાર ઉપદેશ કરવો જરૂર પડેલોકે, તત્ત્વમસિ શ્વેતકેતો ! તત્ત્વમસિ શ્વેતકેતો ! ઇત્યાદિ. (ઉપનિષદ્ જુવો.) ત્યારે તેનાં મનનથી તેને સોહં એવું અપરોક્ષ જ્ઞાન થયું હતું. માટે તત્ત્વ સાક્ષાત્કારની જિજ્ઞાસા હોય તેમણે શ્રદ્ધા પ્રેમથી ગુરૂ ઇશ્વરની ઉપાસના વગેરે નિષ્કામ કર્મદ્વારા ચિત્ત શુદ્ધિ કરી, ચતુષ્ટય સાધન સંપન્ન રહી, સદગુરૂ શરણ પડી, શ્રવણ મનનાદિથી અવિદ્યા પડળ દુર કરવા પુર્ણ કરી જીવત્વના જીવંત અહં મમત્વને પોતાનાં સત્સ્વરૂપમાં હોમી દેવાં; તો ઇશ્વર કૃપાથી અલેદ સાક્ષાત્કાર થશેજ. ર્દેશ્વરાનુગ્રહદેવ પુંસામદ્વૈત વાસના ॥ સદગુરૂ પરમાત્મા સર્વાન્તર્યામિ ઇશ્વરના અનુગ્રહથીજ પુરૂષની અદ્વૈત વાસના-અલેદ બુદ્ધિ-સર્વત્ર હરિગુરૂમય દષ્ટિ થાય છે. માટે હે સુસજ્જનો! કાંઈ બીજું ન બને તો કલૌ કૈશવ કાર્તિનાત્ એ વચનને સમજીને, અર્થાત્ કલિમાં ભગવત્સ્મરણ ચિત્તવન અનન્યત્વે સપ્રેમ શ્રદ્ધાથી કરતા રહો. ઉપનિષદમાં પણ તે ૧૬ શબ્દનો મંત્ર અહર્નિશ જપ્યા કરનારને શ્રેયસ-કલ્યાણની પ્રાપ્તિ કહી છે. તે મંત્ર, - હરે રામ હરે રામ રામ રામ હરે હરે, હરે કૃષ્ણ હરે કૃષ્ણ કૃષ્ણ કૃષ્ણ હરે હરે. એ મંત્રને નિર્મળ શ્રદ્ધા પૂર્વક પ્રેમથી, અન્ય વિષયવાસના (ઈચ્છા) છોડીને જપ કર્યા કરનાર ઉપર પરમાત્માની કૃપા થાય છે. તેથી શર્ને: શર્ને: તેનું દેહાધ્યાસવાળું જીવત્વનું પ્રાંતિજન્ય અહં મમત્વ ખપી જતાં અતે પુરૂષાંગી જઈ, પોતે સ્વયંસચ્ચિદાનંદ અનંત વ્યાપકપૂર્ણ પરબ્રહ્મ સ્વરૂપે અલેદભાવે અખંડ એકરસ બની રહે છે. અસ્તુ મેરૂમણિ.-એક શેઠ બાટમાં બેઠા છે. બેસતાંજ કિનારા આગળ દસ હબારની બીંટી આંગળિમાંથી નિહાળી પડી તે બખતે જે કોરણ

આગળથી તે વીંટી નિકળી પડી તે ઘોટની કોરણુને પકડી રાખી; અને વિચાર્યું કે અહીંથી પડી છે એમ કહીશું એટલે મળશે. ઘોટ ચાલી અને પ્રહર વીતી ગયો. ઘોટ પચીસ ગાઉ નિકળી ગઈ ત્યારે ધીમે રહીને શેઠ બોલ્યા કે, અલ્યા ખલાસી! અહીંથી મારી વીંટી પડી તે લાવે તો દસ રૂપીઆ ઇનામ આપું. ખલાસી ખુશી થયો, પણ પુછ્યું કે ક્યાં પડી છે? શેઠ કહે, અહીંથી પડી, એમ કરી સ્ટીમર (ઘોટ)નું કોરણુનું લાકડું ખતાવ્યું, જે કે શેઠે પકડી રાખેલું હતું; અને બોલ્યા કે, પ્રહર થયો. ખલાસી હાથ પછાડતો કહેવા લાગ્યો કે, પ્રહરમાં તો પચીસ ગાઉ આવ્યા. અહીંથી પડી તે લાકડાંને જોઈને શું કરું!! તેમ, તાત્પર્ય કે, -શરીરરૂપ નૌકા કાળવાસુની ગતિને લીધે (છૂટી થતી) આગળ ચાલી જાય છે, એટલે આયુષ્ય વહું જાય છે. અમુલ્ય રત્ન જે વીંટીમાં જડેલું છે એવી તે આત્મરત્ન વાળી બ્રહ્માત્મવિદ્યા જે સ્વરૂપસ્થિતી છે તે જોઈ બેઠા, તેને શોધી કાઢવાને (બ્રહ્મવિદ્યા મેળવવાને) યુવાવસ્થા ખરે વખત છે. તે તો વિષય સેવન, આલસ્ય, પ્રમાદ, મોજ મઝામાં વહી જવા દઇએ, અને આગળ નિકળી જઇએ, પછી વૃધ્ધાવસ્થામાં તે મેળવવા વિચાર કરીએ; પણ પછીશું અને!! કઈ વખતે શું સાધન સિધ્ધ કરે!! વાસનાના થર ચિત્તપર ચઢી ગયલા તેને કેવી રીતે કાઢી ફાડી ફેડી શકે! તેમ, ગુરૂપણુ એવા મહાન ચિત્તવાળાને, સાધન સંપન્નતાથી ચિત્તશુદ્ધિ કરાવ્યા શિવાય કેવી રીતે બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ આપી શકે! દસતો શું પણ દસ લાખ આપતાં પણ વીંટી, વખત ચુક્યા પછી, મળી શકે તેમ નથી. તેમ અદ્યકાળમાં અને અનુકુળ યોગ્યકાળ વહી ગયા પછી બ્રહ્મવિદ્યા પણ મળી શકે તેમ નથી.

નિર્વાણ દોષે કિં તેલદાન ॥ હીવો હોશાઈ ગયા પછી કોડીઆંમાં તેલ રેડવું શું કામનું! ચોર લોકો દ્રવ્યને ચોરી ગયા પછી સાવધાની શું કામની! તેમ, શરીર અને બુદ્ધિબળની સુવ.વસ્થા વીંટી ગયા પછી શુભવિદ્યાના ઉપદેશરૂપ તેલ નકાસું છે. તેજ રીતે કામ

કોથ લોભાદિ ચોર લોક, મનુષ્યની વિષયાસક્તિ, મુદત્વ, અને આલસ્ય પ્રમાદાદિને લીધે, આયુષ્યકાળ ચોરી ગયા પછી જ્ઞાન મેળવવા સાવધાની બતાવેલી નકામી છે. માટે જાગૃત થાવ, આલસ્ય છોડો. અને સત્સમાગમ કરી પ્રાપ્તવ્ય પ્રાપ્ત કરી લેવા કટિબદ્ધ બનો. ગયલો વખત ફરી હાથ લાગનાર નથીજ, તો પછી શામાટે વિષયની કેદ દ્રવ્યનોમદ અને અમલદારીના અમલમાં ખોટી બકવાદ કર્યો કરી છુતેલી બાજુ હારી જાવ છો?! માનો તો તમારી મોજ, નહિ માનો તો પશુ તમારી મોજ. લેખક તો, સંતો, સદગુરૂ, શ્રીહરી, આચાર્યસ્તના, અને શ્રુતિ શાસ્ત્રોના ડિડિમની નકલ માત્ર દરશાવેછે, અને હૃદિ સંકેતા નુસાર પોતાનું કર્તાવ્ય કરી કૃતકૃત્ય થાય છે. તથાસ્તુ ॥

ૐ હ્રીઃ શાન્તિ રિત્યાદિ પૂર્વવત્ ॥ શાન્તિ રસ્તુ હરિઃ ૐ તત્સત્
 ઓમિત્યેકાક્ષરં બ્રહ્મ વ્યાહરન્ મામનુસ્મરન્ ॥
 યઃ પ્રયાતિ ત્યજન્ દેહં સયાતિ પરમાં ગતિ ॥
 યામધીત્ય પ્રયાણેતુ મદ્ધાનાયોપવચતે ॥
 ૐ કાર મગ્રતઃ કૃત્વા મામ્ નમસ્કૃત્ય નારદ ॥
 પુકાગ્ર પ્રયતો ભૂત્વા ઇમં મંત્ર મુદીરયેત્ ॥
 ૐ નમો મગવતે વાસુદેવાય હૃત્યયં ॥

॥ ૐ નમો નારાયણાયેતિ મંત્રઃ સર્વોર્થ સાધકઃ ॥ હરિઃ ૐ તત્સત્

આ જ્ઞાનયજ્ઞ (બ્રહ્મયજ્ઞ-મહાયજ્ઞ) ની

પૂર્ણાહુતિ.

જ્ઞાન સૂર્યોદયના મહાયજ્ઞનું કાર્ય તો આલ્યાવસ્થાથીજ સદગુરુ પરમાત્માએ ગુરુપદારૂઢ બની કરાવવાનું શરૂ કરેલું હતુંજ. અને રિટાયર થયા પછી ઉત્તર કાર્યરૂપ કર્તવ્ય પણ કરાવ્યું, એટલે, સધળી નોટબુકોમાંથી દોહન કરાવી સત્વ સાર નવનીતભૂત જ્ઞાન સૂર્યોદય મહાગ્રંથ લખાવ્યો. અર્થાત્ મહાયજ્ઞ (જ્ઞાનયજ્ઞ) તો એ વખતેજ પૂર્ણ કરાવ્યો. પરંતુ જગતને તે મહાયજ્ઞનાં દર્શન પૂજન વંદન ભોજન વગેરેથી તુષિ પૂર્વક શ્રેયસ્ મેળવવાને ગ્રંથની પ્રસિદ્ધિ થવા રૂપ બહિર્ગત અથવા પૂર્ણાહુતિ કરાવવાનું કામ પ્રભુની ઇચ્છાનુસાર આવ્યું. તેમાં પૂર્વાર્દ બહાર નિકળ્યો છે પણ પરાધિન બની મુંબાપુરિની રમત ગમતમાં પડ્યો છે, અને ઉત્તરાર્દ લેખક પાસે સુખશૈયામાં પોદ્યો છે. તેની મધ્યમાં તક સાધી આ સંધિપ્રકાશ કટિબદ્ધ થઈ જગતરૂપ શ્રી હરિગુરુની સેવા કરવા આગળ નિકળી આવ્યો. એ ગ્રંથરૂપ દિવ્ય યજ્ઞની પૂર્ણાહુતિ અત્રે થાય છે. સુઝ અધિકારી વિવેક સંપન્ન જનોનાં હિતને અર્થે આ ગ્રંથ પ્રસિદ્ધ થવા પર્યંતની પ્રવૃત્તિ, જે સર્વાન્તર્યામિ પરમેશ્વરની સત્તા સ્ફુર્તિપ્રદાનથી, લેખક વ્યક્તિરૂપ ચંત્રદારા, કરાયેલી કહેવાય છે, તે (પ્રવૃત્તિ) રૂપ મહાયજ્ઞ (જ્ઞાનયજ્ઞ) ની પૂર્ણાહુતિરૂપે વક્તવ્ય વાક્યસમૂહ હવે આ નીચે સપ્રેમ આલેખવામાં આવે છે.

શ્રી ભગવાને કહ્યું છે કે, હે ઉદ્ધવ ! જ્ઞાનવિજ્ઞાન સંપન્નો મજમામ્ અક્ષિ માનસતઃ ॥ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન સંપન્ન થઈને ભક્તિભાવથી મને બળ. ૯, ૧૧, ૫ અને ૩ મળીને કુલ ૨૮ તત્વોમાં પરમાત્માજ ભર્યા છે. તે તત્વો કહે છે. પ્રકૃતિ, પુરુષ, મહત્ત્વ, અહંકાર, શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ, અને ગંધ; દસ હૃદિ અને મન; પાંચ સ્થૂળ ભૂતો (આકાશ, વાયુ, તેજ, જળ, પૃથ્વી); અને ત્રણ સૂક્ષ્મ (સત્વ, રજઃ, તમઃ) એ બધાં મળી ૨૮ તત્વોમાં પરમાત્માજ પૂર્ણ છે. એવાં જ્ઞાન વિજ્ઞાન યજ્ઞન જ્ઞાન વિજ્ઞાનરૂપ યજ્ઞે કરીને પરમાત્માને પૂજન કરવો, અથવા પ્રભુની પૂજા કરવી. જેમ,

રસોઈ બધી છાપનભોગ-અન્નકોટ સામગ્રી તૈયાર કરી, તે જ્ઞાન; અને તેનો સ્વાદ લેવો-જમવું ખાવું અને તૃપ્ત થવું, તે વિજ્ઞાન; તેમ, જડચેતનનો વિવેક કરી, હું શુદ્ધ જ્ઞાનધન બ્રહ્મસ્વરૂપ છું, અને દ્રશ્ય બધું જડ પ્રકૃતિનું કાર્ય છે, તે બધું હું દ્રષ્ટાચેતનનું દ્રશ્ય છે, એમ જાણવું તે જ્ઞાન છે; અને તે બ્રહ્માત્મૈક્યનો અનુભવ કરવો-તે સુખનું આસ્વાદન (ભોગવટો) કરવું તે વિજ્ઞાન છે.

એ મહાયજ્ઞ-જ્ઞાનયજ્ઞ કરવાને માટે અંતઃકરણ છે તે યજ્ઞભૂમિ છે. તેને શુદ્ધ કર્યા પછી એટલે ધાસપુંજે કચરો ઉખેડી કાઢી નાખ્યા પછી યજ્ઞકુંડ કરી યજ્ઞ થઇ શકે છે. તે ધાસ કચરા સ્થાને અંતઃકરણમાં જે સંકલ્પ વિકલ્પ છે તે જાણો. તે વિકલ્પ સંશયોદિ કચરો કાઢી નાખી ભૂમિ શુદ્ધ કરવી જોઈએ. પછી શમ, દમ, ઉપરતિ રૂપ ત્રણ કુંડ સ્થાપવા. ક્ષર અને અક્ષર એ અરણી છે તેનું સંઘર્ષણ કરીને શ્રી ગુરૂના અનુગ્રહથી મંથન કરવું તેણે કરીને નિઘૂંમ એવો જ્ઞાન અગ્નિ પ્રકટે તે કુંડમાં નાખી, રજતમ ગુણરૂપ સમીધાદિની આહુતી આપવી; અને પછી સત્વગુણરૂપ ઘૃતની આહુતિ આપવી. પછી પૂર્ણાહુતિમાં પશુહોમ માટે વિદ્યા (જ્ઞાન) શસ્ત્ર લઈ સંકલ્પરૂપ પશુને મારીને હોમવો. તે સાથે કારણ (અવિદ્યા) સહિત જીવ-ભાવની પણ પૂર્ણાહુતિ દેવી. એવો યજ્ઞ કરવાથી મદ્રૂપતાને પામે છે (શ્રી હરિરૂપ થાય છે) એ રીતે પ્રજુએ ઉદ્ધવને કહ્યું છે:—

એયાન્દ્રવ્ય મયાઘજ્ઞાત્ જ્ઞાનયજ્ઞઃ પરંતપ ॥

સર્વે કર્માશ્વિલંપાર્ય જ્ઞાનેપરિ સમાપ્યતે ॥ ગી. અ. ૪-૩૩

દ્રવ્યમય યજ્ઞ વગેરે બાર પ્રકારના યજ્ઞ છે તે બધામાં સહૃદી શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનયજ્ઞ છે. તે જ્ઞાન થયા પછી શ્રીમત્ સ્માર્ત લૌકિક વગેરે બધાંજ કર્મ કર્તવ્ય રહેતાં નથી. જેમ, ગામ જવા નિકળ્યા, તે ગામ પહોંચ્યા પછી ગમન (ચાલવાનું) બંધ થાય છે, તેમ, જ્ઞાન થયા પછી કર્મ કરવાના રહેતાં નથી. સર્વે અર્થાત્ ક્રિયમાણ કર્મ બધાં, અને અશ્વિલં એટલે, બધાં સંચિત કર્મ નિર્મૂળ થાય છે-શુભાશુભ કર્મરૂળ બધાં નાશ પામે છે, અને નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્ઞાન છે તે મોક્ષરૂપ ફળ આપનાર છે. એવો જે જ્ઞાનયજ્ઞ છે તે કહ્યું છે. માટે અધિકાર પ્રમાણે બની શકે તેવો કોઈ પણ યજ્ઞ કરવો.

અમૃતં યજ્ઞયોગે સ્વાત્ યાન્તિ ન સન્નતન ॥

નિષ્કામ ભાવે બીજા યજ્ઞ કરે (મહાઋદ્ર, વિષ્ણુયાગ, ભાગવત સમાહ, અહર્યે નિલ્ય કરવાના પંચ મહાયજ્ઞ, વિશ્વદેવ, વગેરે) તો અંતઃ શુદ્ધિદ્વારા પ્રભુને અથવા મોક્ષને પામે છે. એ બાર પ્રકારના યજ્ઞમાંથી એકપણ યજ્ઞ નથી કરતો તેની નિંદા થાય છે. તેને આ લોકનું અને સ્વર્ગાદિ પરલોકનું સુખ નથી મળતું.

નાયં લોકોસ્ત્ય યજ્ઞસ્ય કુતોન્યઃ કુલસત્તમ ॥

એવા અયજ્ઞ મનુષ્યને આ લોકનું સુખ નથી, તો બીજા પરલોકનું તો હોયજ શાનું ?! નહીંજ હોય. એવા લોકના કરતાં તો સકામ યજ્ઞ કરનારા સારા છે તેવા સકામ યજ્ઞ કરનારા અહીં સુખી અને સ્વર્ગાદિમાં પણ સુખ પામે છે. જેઓ દરિદ્રી થઈને દુરાચારી રહે છે, અને ધનવાન છતાં કૃપણ રહે છે તેથી તે દ્રવ્યનું દાન નથી કરતા, તો તેઓને અયજ્ઞજ્ઞ બોલવા. એવા દરિદ્રી અતપસ્વીને, તથા ધનવાન અદાતાને ધનવંતં અદાતારં દરિદ્રી આતપસ્વિનં બેઠુને કોટે મોટા પથર બાંધી નદીમાં કે દરીઆમાં ડુબાવી દેવા, એમ શાસ્ત્રકાર કહે છે.

શાસ્ત્રો બહુ છે તેમ સંશય પણ બહુ છે; અને ઉપાસના પણ બહુ પ્રકારની છે. ખરો સન્માર્ગ, એટલે સત્ જે બ્રહ્મ તેનાં જ્ઞાનનો-પ્રાપ્તિનો માર્ગ સદૃશ્ય વિના જડતો નથી.

એક રાજાનો માળી રાજબાગમાંથી સાંજે ફુલનો સુંદર હાર બનાવી પુષ્પો સાથે રાજાને માટે લાવતો. એક દીવસ માળીએ પોતાના પુત્રને મોકલ્યો. રાજા પોતાના આરસા મહેલમાં બેઠા છે ત્યાં માળીપુત્ર આવી દાર-માંજ અટક્યો. સમીપવર્તિ વસ્તુનું પ્રતિબિંબ પોતાનામાં આકર્ષણ કરવું, એવો આરસા-તકત્તા-કાચનો સ્વભાવ હોવાથી હજારો રાજા તે આરસાશ્મમાં નેંઠ માળીપુત્ર વિચારમાં પડ્યો કે મારી પાસે હાર તો એકજ છે, અને રાજા તો અનેક દેખાય છે તેથી શું કરું. રાજાએ તેને જોયો. છેવટ રાજા ઉઠ્યા, તે સાથે બીજા લોકપણ ઉઠ્યા. દાર પાસે આવી રાજાએ પુછ્યું તારે માળીપુત્રે કહ્યું કે, એક હાર છે તે હવે કોને કોને પહેરાવું તે વિચારમાં પડી ગયો તેથી અટકી ઉભો. તરત તે રાજાએ લઈ પહેરી લીધો, અને પાછા આસને જઈ બેઠો. પછી માળીપુત્ર જુવે છે તો બધાએ પ્રતિબિંબિત રાજાઓની ડાકમાં હાર છે-તે બધા રાજા હારથી અલંકૃત છે. વિચારે છે કે, આ શું !! રાજા કહે, બાઈ! મૂળમાં હું એકજ છું, પણ આરસાની ઉપાધિથી અનેકરૂપે દેખાઈ રહ્યો છું. માળીપુત્ર સમજી ગયો, અને સલામ

કરી ચાલી ગયો. તેમ, બુદ્ધિરૂપ આરસા છે, તેમાં માયાથી એકેજ પરમાત્મા છે તે નાના-અનેકરૂપે દેખાય છે. તે શ્રી સદ્ગુરના ઉપદેશથી એક સમગ્રન્ય સ્વારે બ્રમ દૂર થાય છે. જગદીશ્વર-વિશ્વપતિરૂપ મહારાજ છે. તેનીજ આ ખીલી રહેલી સુંદર વિશ્વવાટિકા (વાડી-બાગ) છે. જગતની સેવા કરવાથી તે પ્રભુ પ્રસન્ન લાય છે. તેથી પ્રભુના ભક્ત છે તે વિશ્વવાટિકાનાં અનેક વૃક્ષ વેલી વગેરે રૂપ પ્રાણીઓ અથવા વિષ્ણુતિની સેવામાં ઉત્સાહ રાખી તેને તન મન ધનથી બનતી મદદ ઉપકાર અથવા સેવા કરવારૂપ જળસિંચન કરતા રક્ષીને રાગ દ્રેષ કામ ક્રોધ મોહ લોભ માત્સર્યાદિ રૂપ નકામાં જાંખરા ઉગી નિકળતા જણાય તે તથા રજસ તમસરૂપ ધુળ કચરો કાઢી નાખી બાગને સદુપદેશદ્વારા સુંદર શુદ્ધ સુશોભિત રાખે છે. તે બાગનાં વિવેક વૈરાગ્ય ભક્તિ પ્રેમ શ્રદ્ધા વગેરે રૂપ સુંદર પુષ્પોની માળા લઇ પ્રભુની પૂજા રૂપે કંઠમાં આરોપણ કરે છે-તે પૂજાથી સંતુષ્ટ કરવા યત્ન કરે છે. તેમાં તેને બેદ બ્રમ-બ્રાંતિ થાય છે તે જોઈ પ્રભુ પોતે સદ્ગુરૂરૂપે પધારી તેની બેદબ્રાંતિને છેદી નાખે છે, અને હું એકેજ છું તે અનેકરૂપે માયાથી પ્રતીત થાઉં છું, એવા ઉપદેશથી તેને શાંતિ આપી પોતે તેની સેવા સ્વિકારી લે છે.

આ મહામાયાના પંચરંગી રમ્ય પ્રતીત થતા પ્રદેશમાં સદ્ગુર પર-માત્માની નિયતિ અથવા પ્રકૃતિ ગત નિયમ પ્રમાણે શરીર ધારણ કરાઇને તે શ્રી હરિ ગુરની પ્રેરણા-ઈચ્છા પ્રમાણે આ મંથ લખવા રૂપ મહા યજ્ઞ 'શ્વહા યજ્ઞ-પરમ યજ્ઞ અથવા જ્ઞાન યજ્ઞ, તે પરમેશ્વરનીજ કૃપાથી પૂર્ણ થાય છે. એ કાર્ય એ પ્રમાણેજ થવાને શ્રી સર્વાન્તર્યામિ પ્રભુને આગળથીજ સંકેત હતો, એમ હિસ્મતથી છાતી કાઢી નિશ્ચય પૂર્વક કહેવામાં શંકાને અવકાશ નથી. તેનાં સખળ કારણ એ છે કે, ખેલવા કુદવા રમવા બમવા અને ભણવા ગણવા વગેરે પ્રાથમિક કેળવણી મેળવવાની વય, અને તે પછી ૧૩ વર્ષથી ભગવતપ્રેમે લેખકનાં અંતરમાં પોતાનું સ્વરૂપ પ્રકાશવા માંડ્યું. લોકો ગમે તેમ માનતા હોય, અમે તેમ કહેતા હોય, કેમકે તેઓની બુદ્ધિ તેઓનાં કર્મને આધીન છે તેથી વિદ્વાન પછી યથેચ્છ ભલે કહો, પરંતુ હમારૂં સમજવું તો એમ છે કે, શ્રી કૃષ્ણ, શ્રી રામ, શ્રી હનુ, શ્રી ગણેશ, શ્રી શંકર, શ્રી દેવી, શ્રી સૂર્ય, શ્રી માર્તિ, શ્રી હરિગુરૂ, વગેરે જે નામથી સ્થપાયેલી અથવા પ્રકૃતિના કોઇ કુદરતી ભોગથી સ્વયં પ્રકટેલી જે દેવની મૂર્તિ હોય છે તેમાં અનેક મનુષ્યોની દૈવી સાત્વિકી એકામતા પૂર્વક કરાયેલી ભાવનજી સંબંધન થઈ તેમાં તે દેવનો અનુભવિક અંશ

આવિર્ભાવ થાય છે. દેવ તો સર્વત્ર વ્યાપક છે તેનો આવિર્ભાવ સંભવતો નથી. પૂર્ણસ્વાધ્યાહનં કુત્ર, પણ માયાશક્તિ સંપન્ન તે દેવ હોવાથી તે શક્તિ સામર્થ્ય-બળ આવે છે તેથી ભક્તની જેટલા અંશમાં જે ભાવથી શુદ્ધ મનથી જેવી અને જેટલી દ્રઢ ભાવના હોય તે પ્રમાણમાં તેની શ્રદ્ધા પ્રેમને વશ હોવા તે પ્રભુ તેનાંજ હૃદયમાં પ્રકટી પ્રલક્ષ બહિર પ્રદેશે દર્શન આપી બાલક-ભક્ત-કિંકરને કૃતાર્થ કરે છેજ, એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી.

એજ ઉમરે (તેરમે વરસે) શ્રી ગિરિધર-શ્રીનાથજીમાં વીસ દિવસ મુકામ રહી છેલ્લે દહાડે અને છેલ્લી ઘડીએ (નિકળતાં) બીજીવાર ગભરાટમાં દરશન કરવા જઈ (રાજભોગ વખતેજ) જોતાં જે અદ્ભુત મનોહર સુંદર મુરલી વગાડતા ઉભા રહી પ્રેમથી લેખક વ્યક્તિ તરફ હાસ્ય કરતાં જણાયા. વીસ દહાડે આ તદ્દન ગુદુંજ સ્વરૂપ જોઈ લેખક પોતાની તે વખતની ખુદ્દિ પ્રમાણે વિચારમાંજ પડી ગયો કે, અરે ! આમ કેમ !! એટલી વારમાં અહીંથી શ્રી નાથજીને કોણે ઉપાડી ગયું, અને આ (મુરલી-ધર શ્રી કૃષ્ણ) કાકોરજીને કોણે પધરાવ્યા હશે ! જે ગભરાટ-મને મુકાને માતાજી વગેરે ક્યાં જતાં રહ્યાં એવો ભય ચિત્તમાં ખળભળી રહેલો હતો તે અમુક કાળ (થોડી મીનીટ) સુધી બધુંજ ભુલી ગયો. વળી સુરતમાં લેખક માટે બાંધણીનો રહાયો કીનારી મુકાને સીવાડેલો તથા સાંખેલાં પેહેરાવતા તે ટોપી રૂ. ૫૫ ની લાંબીલી, તેજ બેઉ વસ્ત્ર પ્રભુએ પહેરેલાં તે, તથા પ્રભુનું વિલક્ષણ પ્રેમમય અલૌકિક સ્વરૂપ જોઈ, વધુ આશ્ચર્ય સાથે વિચારમાંજ ડુબી ગયો, ત્યાં સુધી તે દરશન આપ્યું. મંદિરમાં કે રસ્તે છોકરો હશે ત્યાંથી સાથે લઈ લેશું, એમ વિચારી માજી વગેરે પાદરે ગાડામાં બેસવા ચાલ્યાં ગયલાં તેથી જે ગભરાટ પૂર્વે પ્રકટલો તેણે જ્યાં પાછું મનમાંથી ડોકીજી કીધું-તે વાત યાદ આવી કે, જટ તેજ કાણે પૂર્વ રૂપ (શ્રી નાથજીનું) જોયું. આ કૃપા દષ્ટિ પ્રસાદ કરવામાં પ્રભુએ, મિત્ર હોવાનું સખ્યત્વ, પૂર્વનો અપૂર્વ-અત્યંત પ્રેમ હોવાનું, તથા લેખકના વકીલ-રક્ષક-સહાયક હોઈને સદૃઢ અભય આપ્યાનું સમજ્યું; એટલુંજ નહિ પણ અંબપર લેખકનાં અંગનાં વસ્ત્ર ટોપી પેહેરીને ઉપદેશ ક્રીધો કે, હો ! પ્રીય બાળક ! તું છે તે જાણ છું, અને હું છું તેજ તું સમ્પ્રજ્ઞાન છે. જેમ, સમુદ્રના તરંગ કહેવાય છે તેમ તું આરોગ છે. ચાંદ્ર જેવું સ્વરૂપ છે. જાણે સમુદ્ર છે તેજ તરંગ જળ રૂપજ છે. એવીરિતે અભેદજન સિદ્ધ છે. એ દે આંતિનો વિલય, સદગુરુ, સાધુ, મહાત્મા, યોગી, ઝઘિ, મુનિ, મેલિય

અહ્નિષ્ઠ સત્પુરુષો સંત માત પિતા, વગેરે રૂપે પ્રભુજ પ્રતીત થઈ હિપ્રદેશ દ્વારા, કરે છે; તેથી માત પિતા, ગુરુ, અતિથી, સુદ સત્પાત્ર આદિજ, જ્ઞાની, યોગી, સાધુ સંત મહાત્મા છે તે ગુરુજ છે અને જે ગુરુ છે તે દાશ્વરતાં સ્વરૂપજ ગણવા શાસ્ત્રો પ્રબોધે છે.

તાત્પર્ય કે, મૂળ પ્રથમ શ્રી કૃષ્ણ સ્વરૂપે ગુરુ બની અમેદ-ઉપદેશ દસાવવા અને બેદ બ્રાંતિ વિદારવા તે દર્શનની ક્ષણથી સાધેજ થયા હોય એમ માનવાને કારણ મળ્યું. તરત ત્યાંથી હવે હું કયાં જઈ છું તેનું જ્ઞાનજ નહીં છતાં તત્ક્ષણ પાદરેજ અને તે પણ ગાડાંની પાસેજ આવી ઉભો, અને ખેસતાંજ દહીંવડાનો પ્રભુનો પ્રસાદ કોઈ મહાશયે આવી આપ્યો.

એ શિવાય આ શરીર યાત્રાના અંત પર્યંત પ્રભુએ સાથે રહીને અનેક ભય, ક્લેશ, દુઃખથી બચાવી રક્ષા કરી છે, કરે છે, અને કરશેજ, તે બધું લખવાને કંઈ આ પ્રસંગ નથી. પણ કોઈ ન્યુનાધિક અંશે માણિક્ય રત્ન માણિગણ માલિકાની પ્રસ્તાવનામાં દર્શાવાઈ ગયું છે. ઇચ્છા હોય તેણે ત્યાં જોઈ લેવું.

આટલું લખાવાનો હેતુ એજ છે કે, પરમાત્માની પ્રેરણાથી અથવા સંકેતથી સુરત આવ્યા પછી તરત, મહાત્મા જગજીવન સ્વામિ, જીવનરામ પંડિત (પૌરાણિક-અધ્યવૃત્ત), અહ્નિષ્ઠ બ્રહ્મ મોહન સ્વરૂપ, સ્વામિ ભૂમાનંદજી, ટોકરાશ્રમ સ્વામિ, આત્મ સ્વરૂપ સખા અને અતીવ શુદ્ધ સત્વ શ્રુતિ સદ્ગુરુ શ્રીમન્તસિંહ, શ્રી જ્ઞાનગુરુ યોગિ સભાપતિ સ્વામિ, સદ્ગુરુશ્રી દત્તાત્રિ સ્વામી સમર્થ (અકલકોટ), અદ્વૈતાનંદ સરસ્વતિ સ્વામિ, આત્મ સ્વરૂપજી, આત્માનંદ સરસ્વતિ, કૈલાસ પર્વત, વાસુદેવાનંદ સરસ્વતિ સ્વામિ, દક્ષિણાશ્રુતિ સ્વામિ, વગેરે એક પછી એક એમ અનેકરૂપે પ્રભુએ અપરોક્ષપણે, તેમજ અંતર્યામિરૂપે પણ અનેક પ્રસંગે અપૂર્વ ચમત્કૃતિથી; હિપ્રદેશાશ્રુતપાતા રહેલા. જે જે સત્પુરુષની વાણી શ્રવણ કરવા જતા તે મગજમાં ભરી (સ્મર્યા રાખી) ઘેર આવી નોટબુકમાં લખી લેતા ત્યારે સ્કુલનું લેસન કરવાનું અને વાળુ કરવાનું (જમવા ખાવાનું) સુઝતું. સુદ વાંચકટુંદ સ્થિત મહાશયો ! કહો, એ સામર્થ્ય અથવા એવું બુદ્ધિબળ લેખક જેવા ૧૩-૧૪ વર્ષના કોમળ બાળકનું હોઈ શકે ખરું કે ? ! અરે, એ સર્વ સામર્થ્ય તે શ્રીપતિ નારાયણ પ્રભુનું, લખવાની કલમ, કામળ, વિચાર, વેમ, શ્રદ્ધા, પ્રેમ, લખનાર વ્યક્તિ, આદિ સર્વ તે પરમાત્માનોજ પ્રસાદ છે, એમ કહ્યા વગર ચાલશે નહિ.

તેનોજ (નાટ) એવા હેતુથી તે વખતથી લેખક કરતો હતો કે, આગળ વખત જતાં એવા સંત પુરો મળશે કે કેમ, એ શક નેવું છે તેથી મનન કરવાં નાટ, તથા જગતરૂપ મહા અરણ્યમાં અનેક પ્રકારનાં પક્ષીઓમાં માનસ નિવાસી શુદ્ધ શ્વેત મુક્તાદિ આહાર કરનારાં હંસ પક્ષીની ઉપમાપાત્ર અધિકારી સત્ત્વ પ્રધાન સુગ્ર વિવેકીજનોને, આ શરીર છતે અને પાછળથી મહત્ત્વસાદામૃતાસ્વાદનનો લાભ મળે, અને તેથી તેઓ અધ્યાત્માદિ ત્રિતાપ જ્વાળાથી બચી શાશ્વતિ શાંતિ મેળવે, એટલે, મૃત્યુને છતે (પુનઃ મૃત્યુ પામવાના બચથી સંપૂર્ણ રીતે મુક્ત થઇ અભય પ્રાપ્ત થાય.) ઉપરોક્ત આશયથીજ લેખક વિચારતો કે, દુઃખ વેડીને પણ એ કર્તવ્ય તો પ્રથમજ કરવું, પછી લેસન બેશન અને વાળુ પાણી ખાતું પીવું વગેરેરૂપ છાસાં શોધવાં. એ રીતે જે હેતુથી બાળપણથી પરમાત્મ પ્રેરણા-પ્રેરણા પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરાયલી તે હેતુ હવે આ મહા જ્ઞાનસમુદ્ર મંથન થઇ સચ્ચિદાનંદમય વિજ્ઞાનરૂપ સ્વસ્વરૂપાનુભવરૂપ અમૃત નિકળ્યું તે વિશ્વરૂપ વિશ્વાત્મા સર્વાધિ-જ્ઞાન સર્વાન્તર્યામિ સર્વશક્તિ સંપન્ન પરમેશ્વરનાં ચરણ કમળે, તત્સન્ન ગુરુ પરમાત્મ કૃપાપ્રસાદ થવા સાર, અર્પણ કરી, લેખક, પોતાના પૂર્વ સંકલ્પથી મુક્ત થયો-કૃતકૃત્ય થયો માની, તે જ્ઞાનવન પરમ શિવરૂપ મહા વિષ્ણુ તત્ત્વમાં વૃત્તિ ઉપાધિ સહિત વિરમે છે. તથાસ્તુ. હરિઃ ॐ તત્સત્ ॥

વાંચકવંદ ! એ રીતે આ મહાયજ્ઞ જ્ઞાનસત્ર સમાપ્ત થાય છે. યજ્ઞને અંતે (પણ) બ્રહ્મભોજન થાય છે, તે હવે એ ગ્રંથ વાંચી અધિકારી સત્ત્વ સંપન્ન સુગ્રજનો, વિવેક, વૈરાગ્ય, ભક્તિ, શ્રદ્ધા, પ્રેમ, જ્ઞાન, ધ્યાન, ધારણા, સમાધિ, સંયમ, જપ, તપ વગેરે દૈવીબળ પોતાનાં ચિત્તરૂપ ઉદરમાં ભરીને, સુખશાંતિરૂપ તૃપ્તિના અનુભવોદ્ગારરૂપ ઓરકાઝ ખાશે, તેજ પ્રત્યક્ષ તેમની તૃપ્તિની નિશાની (સાખીતી-પુરાવો) છે.

ગ્રંથની કિંમત જે છે તેતો માત્ર કાગળ છપામણી બધામણી, વગેરે સ્થૂળનોજ અંશમાત્ર છે. જ્ઞાનરૂપ ચિદાનંદમય મહાસૂર્યની (જ્ઞાનસૂર્યની) કિંમત કદી હોઈ શકેજ નહીં. એ જ્ઞાનસૂર્ય તો અવિદ્યાધિકારને ઉડાવી દેવાતુંજ સમજ્યો છે. ॥ અસ્તુ. તથાસ્તુ. હરિઃ ॐ ॥

તે સર્વાન્તર્યામિ સદ્ગુરુ પરમાત્માએ, પોતાનાં સામર્થ્ય ઐશ્વર્ય યોગબળ વગેરે પ્રતાપથી, કૃપાદારા, એ જ્ઞાનયજ્ઞ જેવો કરાવ્યો તેવો પૂર્ણ થયો સમજી, તદંગમૃત જે દર્શાશ હોમ, બ્રહ્મભોજન, વગેરે વિશેષ વિધી કર્તવ્ય અણાય છે તેને માટે બ્રહ્મભોજન વિશે તો ઉપર કહી આવ્યા. અને જેઓની

જે સુત નરવશેની તે રીતે તૃપ્તિ થવાની તેમની રાજસ તામસ વિકારવાળી
મળ વિદ્યેપોથી બરેલી વૃત્તિઓનો હોમ પણ તે બેળા આગળથી થઈ જઈ
સોહં શિવોહં ઓમહં, બ્રહ્મવાહમ, એવું બાન કરતી વૃત્તિપણુ પૂર્ણાહુતિ
રૂપે તત્સત્ આનંદધન અનંત અપાર પરમતત્વરૂપ તે પર બ્રહ્માત્મક્ય જ્ઞાના-
ગ્નિમાં હોમાઈ જવાનીજ. એ રીતે હોમ પણ થવાનો સંભવ તે બ્રહ્મભોજન
સાથે સાથેજ છે. તેથી તે વિશેષ કર્તવ્ય પણ થયું સમજી એ જ્ઞાન યજ્ઞની
સર્વાંશે પરિપૂર્ણતારૂપ સમાપ્તિ થવાથી લેખકની વૃત્તિ, સર્વાધિજ્ઞાનરૂપ ઓ
ના લક્ષ્ય પરબ્રહ્માત્મક્ય તત્વમાં, પોતાનું અસ્તિત્વ-ભાવપણું-વૃત્તિત્વ ખોઈ
બેસી-ગુમાવી દઈ-અભેદત્વને પમાડી ઓ તત્સત્ ચિદાનંદ પરબ્રહ્મ સ્વરૂપે થઈ
રહે છે. તથાસ્તુ. ઓ તત્સત્ ॥

દેહાભિમાને ગલિતે વિજ્ઞાતે પરમાત્મનિ ॥

યત્ર યત્ર મનોયાતિ તત્ર તત્ર સમાધયઃ ॥

જન્માંતરોના અધ્યાસથી, જડ દુઃખ અને અસત્ય એવા દેહને વિશે
દ્રઢ થઈ ગયલું અહં મમત્વ શિથીલ થઈ ગળી જતાં-ધસાઈ જઈ છું-સાઈ
જતાંજ સમ સર્વત્ર વ્યાપક અનંત અપાર નિરૂપાધિક સત્ ચિદેકરસ આનં-
દધન ત્રિગુણાતીત પરમાત્મ તત્વ જે અવશેષ રહે છે, તેજ હું પોતે સ્વયં-
સિદ્ધ શાંત સત્ સુખરૂપ જ્ઞાનામૃત પરમ શિવ પરમેશ્વર પરબ્રહ્મ સ્વતઃ સિદ્ધ
પૂર્ણ છું, એમ સમજતાં, અથવા તો હું એવું અન્ય કશું છેજ નહીં, હું
તું તે આ વગેરે પરમાત્મા સદૃશ શ્રી હરિ પોતેજ છે, અહમાત્મા ગુડા-
કેશ સર્વ ભૂતાશય સ્થિતઃ ॥ એ રીતે સમજતાં અનુભવ થાય છે. પછી
મનની વૃત્તિ જ્યાં જ્યાં જાય છે ત્યાં ત્યાં સર્વત્ર પોતે પરમાત્મા, પરમેશ્વર,
પરબ્રહ્મ. શ્રી હરિગુરુ છે; બીજો કે બીજું કોઈ કે કોઈજ નથી, એમ
જોઈ તે વૃત્તિરૂપકોર્ણ પોતાનાં સ્વરૂપમાં સમાઈ જાય છે; તે પતિવ્રતા સાધિય
ગોપીરૂપ વૃત્તિ શ્રીકૃષ્ણરૂપ હરિમાં હરાઈ જાય છે. જાહેં બસ. આટલુંજ
ખરૂં કર્તવ્ય મનુષ્ય જન્મનું હોવાથી એ દેહની ઉત્તમતા કહી છે. એથીજ
એને મોક્ષનું દાર-દરવાજો કલો છે. ચુક્યા તો બાજી હાથથી ગઈ; પછી
પસ્તાવો વ્યર્થ છે. એમ સમજી એતી જઈઝંપકી ઉડો. હે બહાદુર વીરજ્યો,
બધુજ્યો, મહાશયો, ઐર્ષો (શિક્ષા ભોક્ષો) સંત સાધુવેશી વિચરતા પુન્ય પુરૂષ
વરો, કૃપા કરી સાવજ થાવ, જાગ્રત થઈ જાવ, અવિદ્યાજન્ય મોહમિદ્યાજ્ઞાની
સ્વરૂપે (પ્રભુમાં) સ્થિતી કરી સાશ્વતિ શાંતિનો અનુભવ કરી તત્સત્સ્વરૂપે
થઈ રહો.

ગમે તેવા કાદવમાં, ઊંડાં પાણીમાં, દરીઆનાં તળીયામાં, કે બીજી નદારી મનાતી જગ્યામાં મહા મૂલ્યવાળાં રત્ન, હીરો, મોતી, માણિક્ય, મણિ, પડ્યાં હોય તે જોઈને કોઈ જિજ્ઞાસુ મનુષ્ય એમ નથી વિચારતો કે, એને હું નહીં લઈ લઉં. કેમકે લેવા જતાં હાથ ખરડાય, અગર ડુબી જવાય તેથી નદીમાં હાથ ધાલી નહીં લેઈશ. પણ ખરા વીર સુગુજન તો કાદવ-માંથી લઈ લેશે, પછી હાથ ધોવાને પાણી બહુ પડ્યું છે. દરીઆને તળી-એથી લાવવાને પણ ખરા વીર તો શિરને સાટે લાં જઈ પડી જીંપલાવી દઇ, તે મોતી વગેરે લઈ ઉપર આવેજ છે. તેમ, રાજસી તામસી વગેરે પ્રકૃતિને વશ પડેલાં જેની જેવી બુદ્ધિ તેવી દ્રષ્ટિ હોવાથી કોઈએ એવી શંકા કરવાનું કારણ નથી, કે લેખકમાં શું એટલું બધું છે કે આ બધું કાઢી રહ્યા છે, હાંમે તેને જ્ઞેયો છે, અરે કાલે છોકરામાં રમતો દોડતો હતો. અરે ગોકરી કરતો હતો, અરે છોકરાં પરણાવતો હતો, અરે બાગમાં ફરતો હતો, વગેરે. પણ તેનું તમારે કામ શું છે, લેખક સાથે સંબંધ શું છે. લેખક તો એક કૌતોઆશ યંત્ર માતો, કાદવ માતો, કે પાણી માતો, એમાં તો કશું નથીજ, તમે નવું શું કશું ! પણ એતો તે દિવ્ય દેવવાણી-તે પ્રભુની વેદમયી વાણી તે સમર્થ ભગવત સ્વરૂપ સત્પુરુષના મુખદ્વારા નિકળી કૌનામાં આતી તેવી તે યંત્ર ગાઈ, તે વાણીરૂપ હીરા મોતી માણિક્ય મણિ એ કાદવમાં આતી પડ્યાં, તમારે શ્રીમાન થયુંજ હોય તો વિચાર ન કરતાં ટપાટપ ઉપાડી લઈ તેને રત્ન તમારું કરી લો. દોષ જ્ઞેયો કરવાના સ્વભાવ-વાળાજ હોઈને શ્રદ્ધા નહીં હોય તો છેડતાંજ નહીં, આંખ મીચીને તમારા ભવાટવિનાં કંટક વનમાં ચાલ્યાજ-વહ્યાજ જજ્ઞે. તમારા જેવા ક્ષુદ્રને માટે આ અખૂટ રત્નભંડાર છેજ નહીં. અરે હે ભાઈઓ ! જ્ઞાનમુત્પચ્ચતે પુંસાં

ક્ષયાત્પાપસ્ય કર્મણઃ ॥ પાપકર્મનો ક્ષય થઈ ગયા શિવાય જ્ઞાન થતું નથી. પાપકર્મનો ક્ષય થયેથી જ્ઞાન થાય છે. તે વેદની શ્રુતિ માના કહે છે તે રીતે તમારાં પાપ તમને ઉધે માર્ગે તાણી ગય તો બીજાને દોષ દેવો વ્યર્થ છે. પરંતુ શ્રદ્ધાવાન પ્રેમી નિષ્પાપ સુગુજનોતેજ ખાસ વિજ્ઞપ્તિ છે કે, આ મહત્પ્રસાદરૂપ ગ્રંથમાંથી તૃપ્તિ થતાં સુધી ખૂબ આરોગી (વાંચી વિચારી અધ્યયન કરી) અમૃતના ઓરકાડ ખાવ-ઉદ્ગાર કાઢો. અને પરમ ધામ-સુખસ્વરૂપે સ્થિતિ કરી રહો, એજ અંતિમ વક્તવ્ય, એજ અંતિમ સપ્રેમ વિજ્ઞપ્તિ છે.

આ ભવાટવિ પ્રવાસમાં પુરુષનું કર્તવ્ય શું છે, તે ટૂંકમાં કહેવાય છે.

અત્રાહારાર્થે કર્મકુર્યાદનિન્યં, કુર્યાદાહારઃ પ્રાણસંધારણાર્થે ॥
 પ્રાણાઃ સન્ધાર્યાસ્તત્થ જિજ્ઞાસનાર્થે, તત્થ જિજ્ઞાસ્યં યેન
 મૃયો ન જાતિઃ ॥

ભાવાર્થ:—અત્રે દેહાદિના નિર્વાહ માટે અનિંદ્ય કર્મ કરવાં; આહાર શા માટે કરવો? પ્રાણુ ધારણુ કરી રાખવા માટે. પ્રાણુ શા માટે ધારણુ કરી રાખવા? તત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને માટે. તે શા માટે? તેજ ખરૂં કર્તવ્ય છે. તત્વજ્ઞાન થયેથીજ પુનઃદેહ (જન્મ) થતો નથી. (પુનરાવૃત્તિ રહિત મુક્ત થવાય છે.) જ્ઞાનાદેવહિમુક્તિ સ્યાત્ નાન્યથા વિર વંદિની ॥ (શ્રુતિ.)

ચિન્મણિ, ચિંતામણિ, સ્પર્શમણિ (પારસ), સ્ફટિકમણિ, પ્રવાળ, રૂદ્રાક્ષ, તુલસીકાષ્ઠમણિ, ભૂગર્ભમણિ, અગ્નિશમનમણિ, સુધારસ દ્રાવકમણિ, ચંદ્ર-કાન્તમણિ, સૂર્યકાન્તમણિ, અદ્રશ્યત્વપ્રદમણિ, ગુપ્તવિદ્યામણિ, હીરા, માણિક્ય, ગજમુક્તા, મહામુક્તા, પોખરાજ, નવગ્રહ રત્નો, વગેરેનો અનંત અપાર ભવ્ય અત્યૂર્ધ્વ પર્વત પોચેલો મહારમ્ય પર્વત જે અપરોક્ષ છતાં દૃષ્ટિ દોષને લીધે અતિ દૂરવત્ ગુપ્ત આ વિશ્વસ્થજનોથી કહેવામાં અને માનવામાં આવે છે, તે ચિદાકાશગત પ્રદેશમાં, રાજગ્ગોના રાજ સમર્થ શૂરવીર, ભવા-ટચિમાં જથ્થાતા સિંહ વ્યાધ વ્યાલ વગેરે હિંસક પ્રાણીઓ ઉપર વિજય મેળવી દેવી સંપત્તિવાળા અધિકારી જિજ્ઞાસુજનોનું રક્ષણ કરતા હુવા પ્રવાસ કરી રહેલા હોય છે. તેવા મહારાજ * પોતાની પાસે ગુપ્ત રાખેલાં અક્ષય-પાત્રમાંx (તે મણિમય દિવ્ય પર્વતમાંથી મણિઓ) ભરી લઈ + સાચા જિજ્ઞાસુઓરૂપ ઝવેરીઓને અતિ ઉદારતાથી આપતા જઈ તેમને મહા સમર્થ ધનાઢ્ય બનાવતા આત્મા જાય છે, છતાં તે પાત્ર તો ભરેલું ને ભરેલુંજ રહે છે. અનેક વ્યક્તિ આગળ અનેકવાર ખાલી કરતાજ રહે છે છતાં ખુટતું નથી; એટલુંજ નહિં પણ જે પુણ્યપુંજ સત્સંસ્કારીજનોને તે મળે છે તેઓ

* મહારામા—સંત-જીવનમુક્ત, પરોપકાર પ્રણયજી સદ્ગુર મહેશ્વર સ્વરૂ-પાલિજી સમર્થ મહાપુરુષો.

x શુદ્ધ સાંવિક અદ્ભૂત અવર્ણનીય જ્ઞાનસંપન્ના સદ્ગુણમુદિ.

+ આમગ્ન માત્ર જેટલું સમુદ્રનું જળ હાયેલીમાં લઈ આખા તે સમુદ્રનું પાન મહામુનિ અગસ્ત્યે કીધેલું કહેવાય છે તદ્વત.

પાસે પણ તેજ રીતે અખૂટ-અક્ષય રહે છે. શા માટે એમ ? તે એવા પ્રકારનું અક્ષયપાત્ર છે તેથી નિરંતર પૂર્ણ રહે છે. એવા પ્રૌઢ પ્રતાપી મહારાજશ્રીના પ્રસાદરૂપ તેમના અક્ષય પાત્રમાંથી મળેલું ઝવેરાતરૂપ મહા-દ્રવ્ય, ÷ હે પ્રીય સુત્ર અધિકારી ધીર વિર બંધુઓ ! અધીરા થઈને પણ ત્વરાથી તમો છુટી લઈ તમારું કરી લેશો ? લેખક માટે ચિંતા નહીં કરતાં તમો પોતે તો સમર્થ ધનપતિ બન્યા રહેવા પુરુષાર્થપૂર્વક તીવ્ર ઇચ્છા પ્રક-ટાવી પ્રવૃત્તિ કરશો ? સલાહ લેવાનું કે કોઈને પુછવા જવાનું અને શંકા કરવાનું સાહસ કરશોજ નહિ. ઉત્કટ ઇચ્છા પ્રકટીજ હોય તો તે બવપાર કરનારી દેવીશક્તિ વીતી જવા નહીંજ દેશો. હોરો, જગો, કટિબદ્ધ થાવ, મનચુદ્ધિથી દ્રઢ નિશ્ચય કરી દઈ સતત પ્રયત્ન* કરી પરમતત્ત્વમાં યોગી (અબેદત્તે એકી બાવવાળા) બની સતત સંતુષ્ટ બન્યા રહો.

ઢાહરા.

હું એવું કંઈ છે નહીં, જે કંઈ છે તે તેજ;
તેજ દિસે હું રૂપથી, સધળે એનું એજ. ॥૧॥
ભિન્નાસ્તિત્વ નથી કશું, વિચારથી સમગ્નય;
દ્રષ્ટા સાક્ષી પદ વિશે, સ્થિત રહેતાં સુખ થાય. ॥૨॥
હરિચુર સિદ્ધ સ્વયં બર્યો, સર્વ રૂપ સર્વેશ;
સમજી સમતાં શાંતિ છે, સુખમય તે નિજ દેશ. ॥૩॥
શા માટે સ્ફુરવા હવે, સંકલ્પો મન માંભ;
અમનપણું મન પામતાં, રહું ન કંઈ પણ ગ્રાહ. ॥૪॥
લાગ ગ્રહણની કલ્પના, સઘળી મનની તાણુ;
સ્વયંપદે સમતાં પછી, માણિક્ય છે નિર્વાણ. ॥૫॥

તોટકકંઠ.

હરિઓમ્ હરિઓમ્ કહો સુઘ સદ્, મન પ્રૌઢ હરી ગુરમાંજ બદ્ધ;
જુલિ જાવ જુદું હું મમત્વ વિરા ! નિજ આત્મપદે હરિ જાવ વિરા !
નથી દેહ જગત્ કશું દ્રવ્ય ખરું, સુવિચારથી દેખશો કલ્પતર;
સુખ સર્વ તારું શિવ તેજ તું છે, પછિ માણિક્ય તે જગી અન્ય શું છે ?

÷ આ અંકમાં સમાઈ રહેલું ગૂઢ જ્ઞાનમય તત્ત્વ.

* ચિતૈકાગ્રતા સિદ્ધ કરવાનું યુક્તિ પ્રયુક્તિપૂર્વક ચલન.

નથિ સત્ય ચિદાનંદથી કશું ભિન્ન, નહિં થાતો કદી મનમાં કંઈ ખિન્ન;
હિંસે નામ રૂપાદિ વિશેષ મૃયા, નહિ તૃપ્ત થશે તવ મોહ તૃષા;
મૃગવારિ નથી ખરું વારિ જીવો, ભય બ્રાંતિ વિચાર કરીજ ખુવેઃ;
હરિરેવ જગત્ જગદેવ હરિ, કહે ભક્ત માણિક્ય એ વાત ખરી.

(દોહરો)—ભક્તરાજ માણિક્ય જે, કહે છે વેદ વચન;
હરિયુર સંત પ્રસાદને, ખાતા ખેલો વન.

સદ્ગુરુ પરમાત્માની અનિમ રતુતિ. દોહરા.

હું નહિં, હું નહિં, હું નથી, હું રૂપે છો આપ;
તુ, તે, આ. સૌ દ્રશ્ય પણ, હરિયુર છો માળાપ. ॥૧॥
હું પેહેલાંના હું રૂપે, આપ પ્રભો! સદ્રૂપ;
ચિદાનંદધન શાન્ત છો, બ્રહ્માત્મેક્ય અનૂપ. ॥૨॥
હંસઃ સોહં શબ્દથી, હું તે, તે હું લક્ષ;
વેદશાસ્ત્ર સિદ્ધાંતને, સમજે સુરમુનિ દક્ષ. ॥૩॥
જ્ઞાની ધ્યાની ભક્તનાં, વંદું ચરણ સરોજ;
હરિયુરમય હું થઈ રહો, લેતો નિજપદ મોજ. ॥૪॥
જ્ઞાનમૂર્ચનો ઉદય તો, બન્યો રહ્યો સર્વત્ર;
અસ્ત રહિત તે દેવને, પુષ્પમાળ સહ પત્ર. ॥૫॥

મૂત્રગીતી.

સદ્ગુરુ દત્ત પ્રસાદે, પ્રીતિ ઉપજે હૃદી સજી જનને;
માણિક્ય તૃપ્ત થજે, શ્રી, હરિયુર સંતો, કહો મુકી મનને.

ૐ પૂર્ણમદઃ પૂર્ણમિદં પૂર્ણાત્પૂર્ણમુદચ્યતે ॥
પૂર્ણસ્ય પૂર્ણમાદાય પૂર્ણમેવાવશિષ્યતે ॥
ૐ શાંતિઃ શાન્તિઃ શાંતિઃ ॥ શાન્તિરસ્તુ ॥
લોકાઃ સમસ્તાઃ સુખિનો ભવન્તુ ॥
તથાસ્તુ ॥ હરિઃ ૐ તત્સત્ ॥

